Denis Căprăroiu

ORAŞUL MEDIEVAL
ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC EXTRACARPATIC
(SECOLELE X-XIV)

O încercare de tipologizare a procesului genezei urbane

Denis Căprăroiu

ORAŞUL MEDIEVAL ÎN SPAŢIUL ROMÂNESC EXTRACARPATIC (SECOLELE X-XIV)

O încercare de tipologizare a procesului genezei urbane

Ediţia a II-a, revizuită şi adăugită

Editor: Dan Iulian Mărgărit
Coperta: Dan Mărgărit
Tehnoredactare: Claudiu Stan

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

www.cetateadescaun.ro

Notă asupra ediției

Contribuția noastră se constituie într-o variantă revizuită a tezei de doctorat, pregătită, inițial, pentru a vedea lumina tiparului, încă din toamna anului 2008. Din nefericire, motive obiective au făcut ca acest demers publicistic să fie abandonat, rezumându-ne, între timp, la a edita părți din lucrare, sub forma unor studii de strictă specialitate. Foarte recent, însă, o conjunctură cu totul aparte a impus resuscitarea proiectului şi trimiterea spre publicare, oarecum inopinat, a materialului pregătit anterior. Aşadar, în cuprinsul unora dintre capitolele sau subcapitolele lucrării de față se vor regăsi o serie de pagini reprezentând varianta actualizată a unor intervenții istoriografice mai vechi. Dincolo de toate acestea, asigurăm cititorul că textul cuprinde, oricum, numeroase contribuții inedite şi întru totul originale.

Denis Căprăroiu

Cuprins

INTRODUCERE

Redactarea prezentei lucrări încearcă să acopere, fie şi parţial, un domeniu de reflecţie istorică încă necorespunzător adâncit de cercetarea românească, în ciuda unui parcurs publicistic generos, jalonat de contribuţiile remarcabile ale elitei istoriografice. În fapt, demersul nostru încearcă să se plaseze, deliberat şi sistematic, în continuitate cu acumulările istoriografiei şi arheologiei medievistice româneşti din ultimele decenii. Mai mult, iniţierea lui a fost stimulată de apelurile unor reputaţi specialişti în problemele oraşului medieval, care au sesizat şi au argumentat temeinic necesitatea unei tipologii a formării oraşelor medievale româneşti din spaţiul extracarpatic[1]. Consecvenţa cu care *Comisia de Istorie a Oraşelor din România* s-a aplecat asupra acestei problematici –insistenţă ce reflectă, de altfel, largul ecou al iniţiativelor amintite– nu face decât să evidenţieze, încă şi mai pregnant, spaţiul istoriografic în care încearcă să se insereze abordarea noastră.

Pe de o parte, lucrarea se constituie într-o modestă încercare de tipologizare a procesului genezei oraşelor medievale extracarpatice, *până la cumpăna secolelor XIV-XV*, începând de când, rezultat al unor domnii de prestigiu –Mircea cel Bătrân (1386-1418) şi Alexandru cel Bun (1400-1432)–, situaţia celor două state româneşti recent închegate[2] se consolidează

---

[1] M. D. Matei, *Necesitatea tipologizării oraşelor medievale româneşti extra-carpatice*, în Suceava. Anuarul Muzeului Naţional al Bucovinei, XXII-XXIII, 1995-1996, p. 236-245.

[2] Termenul pe care l-am folosit nu este întâmplător. După cum s-a demonstrat, procesul constituirii celor două state româneşti extracarpatice a fost unul gradual, desfăşurându-se pe parcursul a câtorva decenii, indiferent dacă factorul determinant al genezei lor a fost unul intern sau "de import" (vezi teoria *descălecatului*). Astfel, deşi, *convenţional*, este unanim acceptată apariţia lor la începutul, respectiv jumătatea secolului al XIV-lea, documentele atestă numai spre finele acestui veac atingerea limitelor geografice cu care suntem obişnuiţi: abia în 1392 se intitulează voievodul Roman I *Muşatinul* "mare singur stăpânitor, din mila lui Dumnezeu domn, stăpânind Ţara Moldovei dela munte pînă la mare" (*DRH*, A, I, p. 2), iar şi mai târziu, în primii ani ai veacului al XIV-lea, Mircea cel Bătrân se poate "recomanda" ca "stăpînind şi domnind peste toată ţara Ungrovlahiei şi a părţilor de peste munţi, încă şi către părţile tătăreşti şi Amlaşului şi Făgăraşului herţeg şi domn al Banatului Severinului şi pe amândouă părţile pe toată Podunavia, încă şi până la Marea cea Mare şi stăpânitor al cetăţii Dârstorului" (*DRH*, B, I, p. 64). De reţinut, însă, intervenţia lui S. Iosipescu, care optează pentru datarea celui din urmă document chiar în primii ani ai domniei lui Mircea cel Bătrân: 1386-1387 (*Două chestiuni de geografie istorică: I. în Podunavia sub Marele Mircea Voievod al Ţării Româneşti; II.*

profund, în planul evoluţiei socio-economice şi instituţionale. Totodată, urmare firească a unui parcurs istoric pozitiv, toată această evoluţie se realizează în cadre specifice, cu implicaţii previzibile *şi* în ceea ce priveşte viaţa urbană. Astfel, atmosfera generală de stabilitate şi importanta creştere economică din epocă –implicând ambele aspecte ale fenomenului, *comercial* şi *meşteşugăresc*–, coroborate cu intervenţiile repetate ale autorităţii centrale –atât în sensul încurajării activităţilor enunţate anterior, cât şi în acela al implantării de *curţi domneşti*[3]– vor potenţa, într-o măsură decisivă, dezvoltarea vechilor târguri şi chiar apariţia unor oraşe noi.

Din aceste raţiuni, am limitat cronologic analiza ce face subiectul prezentei lucrări, urmărind, pe cât este posibil, edificarea unei tipologii a procesului genezei urbane din spaţiul extracarpatic în perioada *anterioară* epocii statelor medievale româneşti deplin consolidate, perioadă ce se constituie într-o succesiune de conjuncturi istorice aparte, pe care parcimonia izvoarelor o fac, în egală măsură, imprevizibilă şi confuză.

Pe de altă parte, am avut în vedere –aşa cum reiese din chiar titlul lucrării– exclusiv tipologia modului în care s-au format oraşele medievale din spaţiul românesc extracarpatic, a însuşi procesului genezei urbane, evitând să reluăm principiile unor analize întreprinse deja, precum tipologizarea aşezărilor de factură urbană în raport cu funcţiile lor specifice. Mai mult, ţinem să precizăm, încă de la început, faptul că n-au intrat în atenţia noastră decât aşezările a căror structurare de tip urban era incontestabilă în epoca la care facem referire, fără a încadra în această categorie numeroasele "târguri" sau aşa-zise "oraşe", având structuri socio-economice ce nu se aflau, însă, decât în curs de maturizare[4].

---

locul bătăliei de la "Rovine", în vol. *Marele Mircea Voievod*, coord. I. Pătroiu, Bucureşti, 1987, p. 431, n. 8).

[3] Cunoaşterea realităţilor din Ţara Românească şi Moldova a permis specialiştilor să sesizeze chiar "o certă dependenţă, în aceeaşi perioadă de până spre deceniul al doilea al secolului al XV-lea, a fenomenului de creştere sau, dimpotrivă, de descreştere a unor centre urbane, în funcţie de deplasarea autorităţii centrale dintr-o aşezare în alta, existând chiar temeiuri pentru a se exprima opinia că alegerea unei aşezări drept nouă reşedinţă principală a domniei însemna şi începutul unei perioade de evident regres pentru precedenta reşedinţă voievodală." (M. D. Matei, *Geneză şi evoluţie urbană în Moldova şi Ţara Românească*, Iaşi, 1997, p. 131; vezi şi S. Cheptea, *Despre întemeierea Curţilor domneşti din Moldova*, în vol. *Omagiu istoricului Gheorghe Buzatu*, Focşani, 1999, p. 90-105).

[4] Din această perspectivă, suntem în deplină consonanţă cu aprecierile lui M. D. Matei privind pericolul supraestimării capacităţilor socio-economice ale centrelor urbane româneşti la cumpăna secolelor XIV-XV: "cu excepţia oraşelor-*capitală* […], a căror dezvoltare a fost puternic încurajată de funcţiile complexe pe care le aveau în viaţa statelor româneşti, restul oraşelor noastre se situa, încă, la un nivel destul de coborât, în sensul că ele abia dacă puteau să satisfacă nevoile de consum ale propriilor locuitori. Prin caracterul mixt al economiei lor, în perioada respectivă, aceste oraşe aveau, încă, un caracter agrar foarte pronunţat [...], slaba lor diferenţiere de aşezările rurale înconjurătoare ajutându-le în mică măsură să se impună în faţa acestora din urmă" (*op. cit.*, p. 122). O atare evaluare, oricât de tranşantă ar părea, creionează un scenariu istoric

În schimb, cu scopul de a lărgi spectrul comparativ, ca şi pentru a conferi o consistenţă crescută schiţei tipologice, am integrat în analiza noastră şi structuri urbane care, din raţiuni binecunoscute specialiştilor, nu pot fi desemnate ca oraşe pur româneşti, cum sunt oraşele-cetăţi bizantine şi aşezările care au găzduit importante colonii genoveze, de la Dunărea inferioară, sau cele fundate ca iniţiativă a stăpânirii mongole.

Se cuvine, totodată, să subliniem convingerea noastră în caracterul imperfect şi, foarte probabil, efemer al tipologiei propuse, trăsături inerente unui demers de pionierat, bazat pe surse informative care s-au dovedit a fi, din nefericire, în aprecierea tuturor specialiştilor, deficitare. Ne exprimăm speranţa că limitele pe care a fost nevoită să şi le asume lucrarea de faţă vor fi surmontate de cercetările viitoare, capabile, fără îndoială, să reajusteze, să îmbogăţească sau să reformuleze tematica şi modul nostru de abordare.

Nu putem încheia această scurtă introducere fără a ne exprima profunda gratitudine faţă de personalităţile ştiinţifice care, pe parcursul eforturilor noastre, ne-au pus la dispoziţie, cu solicitudine, propria competenţă şi experienţă de cercetare: *prof. univ. dr.* Mircea D. Matei, mentorul ştiinţific al întregii noastre activităţi; *prof. univ. dr.* Ioan Opriş, căruia îi mulţumim pentru tactul şi bunăvoinţa cu care ne-a încurajat demersul; dnei *cercetător ştiinţific principal I* Stela Cheptea şi dlui *prof. univ. dr.* Virgil Ciocîltan, reputaţi specialişti în câmpul medievisticii româneşti, ale căror sugestii ne-au întregit viziunea.

---

specific, în epocă, nu doar aşezărilor în curs de urbanizare din spaţiul românesc extracarpatic, ci şi unor regiuni mult mai "titrate", precum Transilvania angevină, în care "întârzierea desemnării unor localităţi cu caracteristici deosebite ca oraşe sau târguri se poate explica prin diferenţierea relativ redusă a acestora de restul aşezărilor [...]. În general, urbanizarea, care poate fi surprinsă ca un proces obiectiv, nu a depăşit o fază incipientă." (P. Niedermaier, *Habitatul medieval în Transilvania*, Bucureşti, 2012, p. 221). Reputatul cercetător sibian amintea, în context, că aşezări precum Braşovul, Bistriţa sau Sighişoara –a căror anvergură urbană depăşea oricum, într-o măsură semnificativă, profilul orăşenesc al tuturor centrelor rezidenţiale extracarpatice– au fost consemnate drept *oraşe* ("civitas") abia la mijlocul secolului al XIV-lea, în anii 1344, 1349, respectiv 1367.

I. REPERE ISTORIOGRAFICE

Istoriografia europeană a ultimelor decenii este tot mai preocupată de relaţiile complexe ce se pot identifica între alcătuirile politice locale, determinismele de ordin economic şi procesul formării centrelor urbane, mai exact de concordanţa ce se poate stabili între *fenomenul oraş* şi structurile sociale, economice şi politice ale unei societăţi date. Deşi încercările de corelare a acestor fenomene au cunoscut un debut timpuriu, ele au căpătat abia de curând importanţa cuvenită. Situaţia nu este diferită nici în istoriografia românească, unde relaţia dintre factorul politic şi cel economic în problema genezei oraşului medieval capătă o actualitate tot mai vădită, devenind chiar una dintre temele prioritare ale cercetărilor viitoare[5]. Din nefericire, până acum, dominante în această direcţie de studiu sunt fie timiditatea opiniilor, generată de sărăcia documentară, fie conservatorismul unor convingeri comode, preluate necritic şi unilateral, fie, mai frecvent, o nefericită combinaţie a ambelor atitudini. Cantonarea în perimetrul strâmt –şi adeseori ermetic– al izvoarelor scrise este astăzi definitiv compromisă de aportul tot mai consistent al arheologiei urbane medievale, care a reuşit o renovare teoretică profundă şi argumentată a viziunii dominante anterior privind relaţiile dintre structura politică, cea economică şi mutaţiile sociale implicate în geneza oraşelor medievale româneşti.

Această conştientizare târzie a necesităţii de a nuanţa relaţia structurală dintre împrejurările politice, economice, sociale şi asigurarea premiselor apariţiei vieţii urbane medievale ar putea părea surprinzătoare, chiar inexplicabilă, fără luarea în considerare a consecinţelor pe care instaurarea profundă şi tenace a direcţiei *economiste*[6] le-a avut, timp de decenii, asupra gândirii istorice, în privinţa factorilor determinanţi ai genezei oraşelor medievale europene.

Dacă formularea unor criterii după care se poate stabili caracterul urban al aşezărilor medievale româneşti a trenat in istoriografia interbelică, discuţia privind *conţinutul conceptului de oraş medieval românesc* a fost inaugurată de timpuriu. În această direcţie, spectrul opiniilor emise de istoricii români este delimitat de două poziţii extreme: negarea totală a capacităţii românilor de a-şi crea propriile oraşe şi, respectiv, interpretarea centrelor urbane româneşti drept expresia nivelului înalt de dezvoltare atins de societatea românească pe linia feudalizării. Substratul acestei diversităţi

---

[5] M. D. Matei, *Câteva precizări cu privire la contribuţia arheologiei la cunoaşterea civilizaţiei urbane medievale româneşti*, în *HU*, 1-2, III, 1995, p. 49.
[6] Idem, *Geneză şi evoluţie urbană*, p. 31.

este însă dominat de o convingere unică: *oraşul este un fenomen economic* şi, indiferent de legătura pe care unii istorici o stabilesc între procesul feudalizării societăţii româneşti şi formarea oraşelor medievale, evidenţierea rolului economic rămâne o constantă[7]. Există, însă, o deosebire marcantă între istoriografia antebelică –în care autorii preferă să înţeleagă aşezările urbane, preponderent, drept *centre de schimb*– şi cea postbelică, încercând să evidenţieze mai ales funcţia de *centre producătoare de mărfuri* a oraşelor, pe fondul "procesului de separare a meşteşugurilor de agricultură"[8].

Distingem, desigur, în această păguboasă antinomie, factori care, prin forţa împrejurărilor istorice, au favorizat-o. Astfel, dacă în ceea ce priveşte istoriografia antebelică, lipsa contribuţiilor de ordin arheologic îngăduie înţelegerea eventualelor erori, perioada ce a urmat încheierii războiului va permite paradigmei marxiste să impieteze profund asupra parcursului firesc al cercetării istorice, forţând, mult prea des şi cu bună ştiinţă, asumarea unor premise dintre cele mai false. Din fericire, graţie atenuării presiunii exercitate de ideologie –care se va debarasa, treptat, de componenta agresiv-marxistă, căpătând, în compensaţie, un profil naţionalist din ce în ce mai accentuat[9]–, dar şi acumulărilor de ordin arheologic –potenţate atât de finanţarea masivă[10], cât, mai ales, de profesionalismul cercetătorilor[11]–,

---

[7] *Ibidem*, p. 15 şi urm.

[8] Deşi argumentarea afirmaţiei noastre ar putea părea superfluă, această încheiere istoriografică fiind binecunoscută comunităţii academice, vom oferi, totuşi, spre exemplificare, un scurt citat dintr-o contribuţie a universitarului ieşean C. Cihodaru: "Geneza oraşului medieval se leagă de maturizarea unui proces socio-economic la capătul căruia meşteşugarii din cadrul obştii săteşti se rup treptat de agricultură şi se concentrează apoi în diferite puncte favorabile activităţii lor." (*Începuturile vieţii orăşeneşti la Iaşi*, în *AŞUIist*, tom 17, fasc. I, 1971, p. 31).

[9] *Destalinizarea* aduce după sine o certă îndepărtare de dogmatismul marxist, însă această îndepărtare de programul teoretic originar nu trebuie supraestimată, căci controlul ideologic şi ingerinţele motivate politic se manifestă cu o frecvenţă şi agresivitate comparabilă. Este, însă, indiscutabilă diluarea fondului său teoretic: citatele din "clasici" sunt tot mai rare, iar rolul lor decorativ devine suficient de explicit pentru a le steriliza autoritatea în organizarea discursului istoric. În contrapartidă, manifestarea fidelităţii faţă de regim, care rămâne o instanţă obligatorie pentru istoriografie, îmbracă o notă tot mai decis naţionalistă (M. Lazăr, *Structuri politice şi cultură. Câmpul cultural de la "destalinizare" la mitul "salvării prin cultură"*, în Xenopoliana, VII, 1999, 1-2, p. 178-179). În fapt, după un model ce poate fi regăsit şi în U.R.S.S. sau în China, indigenizarea *practicilor* staliniste se realizează invariabil prin îndepărtarea de *teoria* marxistă şi prin revigorarea referinţelor la tradiţiile naţionale (A. Mihalache, *Stalinism şi ideologie naţională. Mobilurile unei convertiri*, în Xenopoliana, V, 1997, 1-4, p. 109-115; idem, *Ideologie şi politică în istoriografia română (1948-1965)*, în *AIIAI*, XXXVI, 1999, p. 45-66).

[10] Voluntarismul ofensivei ideologice a primelor guvernări comuniste avea să aibă, în istoriografie, ca şi în alte câmpuri culturale, efecte ambivalente. Astfel, pe de o parte, trebuie amintite persecuţiile şi repetatele reorganizări administrative –cu efecte grave asupra structurii şi dimensiunii comunităţii ştiinţifice din câmpul cercetării istorice–, ca şi restrângerea discursului istoriografic în canoanele unui marxism *frugal* (vezi învăţămintele "cerberului" istoriografiei din epocă, M. Roller, în *Probleme de istorie. Contribuţii la lupta pentru o istorie ştiinţifică în R.P.R.*, Bucureşti, 1951, sau în *Istoria R.P.R.*

istoriografia românească a evului mediu îşi va redefini, în ultimele decenii ale secolului trecut, poziţia şi competenţele. În consecinţă, fără a renunţa cu totul la obişnuinţa de a contesta *aprioric* opinii mai vechi, istoricii români se vor dovedi mult mai ponderaţi în a emite judecăţi cu caracter definitiv[12].

Influenţa teoriei economiste, al cărei promotor recunoscut este istoricul belgian H. Pirenne, se explică, în primul rând, prin cadrul comun de discuţie, asigurat, pentru istoriografia europeană, de unitatea fundamentală a procesului formării oraşelor medievale. Deşi situaţiile regionale şi factorii zonali specifici comportă o incontestabilă varietate, această omogenitate relativă a înşelat deseori, permiţând aplicarea, asupra diferitelor circumstanţe particulare, a unor modele foarte generale şi, prin urmare, inadecvate. În acest sens, preluarea de către istoriografia românească interbelică a modelului pirennian este cu totul caracteristică.

Fără a considera necesar să detaliem aici tezele specialistului belgian, este de reţinut fondarea teoriei sale pe ideea rolului *preeminent* jucat de negustorime şi activităţile sale comerciale în geneza şi dezvoltarea oraşelor medievale europene:

"În nicio civilizaţie viaţa urbană nu s-a dezvoltat independent de comerţ şi industrie. Diversitatea climatelor, a popoarelor sau a religiilor este la fel de lipsită de importanţă în acest proces ca şi aceea a epocilor.[…] Universalitatea sa se explică prin necesitate. O aglomerare urbană, într-adevăr, nu poate supravieţui decât prin importarea mărfurilor alimentare pe care le aduce din exterior. Dar acestui import trebuie să-i corespundă, pe de altă parte, un export de produse fabricate care constituie contrapartida sau contravaloarea acestuia.[…] Fără importul care asigură aprovizionarea cu alimente, fără exportul care o compensează cu obiecte de troc, oraşul ar pieri. […] Oraşele evului mediu ne prezintă un tablou foarte diferit [*faţă de antichitate*]. Comerţul şi industria le-au făcut ceea ce au fost.[…] **Faptul**

Manual pentru învăţămîntul mediu, ediţia a III-a, Bucureşti, 1952). Pe de altă parte, noul regim se vede nevoit să asigure condiţiile pentru mult dorita *rescriere* a istoriei. Arheologia, ca şi alte domenii "tehnice", precum publicarea izvoarelor, capabile într-o măsură mai mare să ocolească acordul cu ideologia oficială –fără ca prin aceasta să fie scutită, desigur, de repetate şi ocazional agresive ingerinţe politice– a beneficiat din plin de zelul reformator al noilor guvernanţi şi de investiţia financiară la care aceştia erau dispuşi în vederea ilustrării faptice a tezelor promovate (A. Mihalache, *"Frontul istoric" la începutul anilor '50. Mituri, realităţi, aproximări*, în Xenopoliana, VII, 1999, 1-2, p. 79-91). Astfel, în anii '60, arheologia medievală, ca şi alte subdomenii arheologice, cunoaşte o etapă de acumulare a informaţiei empirice fără precedent.

[11] Nu trebuie să uităm că arheologia românească a evului mediu l-a avut ca mentor, recunoscut, pe prof. univ. dr. Ion Nestor, istoric de o valoare incontestabilă, care beneficiase, în tinereţe, de câteva importante stagii de pregătire la reputata şcoală arheologică germană.

[12] Cu toate acestea, în opinia lui Al.-Fl. Platon, resuscitarea preocupărilor explicit naţionaliste va contrabalansa avantajele potenţiale asigurate de îndepărtarea de dogmatismul marxist: relaxarea ideologică este nu numai efemeră, ci şi superficială, iar discursul istoric românesc rămâne "desincronizat" în raport cu istoriografia occidentală a epocii (*Despre desincronizarea discursului istoriografic*, în Xenopoliana, I, 1-4, 1993, p. 42-45).

că originea oraşelor din evul mediu se leagă direct, ca un efect de cauza lui, de renaşterea comercială [...] **este absolut de netăgăduit** (s.n.). Dovada sa reiese din concordanţa izbitoare ce se constată între expansiunea comerţului şi aceea a mişcării urbane."[13].

Cum, pentru H. Pirenne, cele mai vechi centre urbane ale evului mediu sunt opera directă şi nemediată a *comerţului internaţional*[14], se poate lesne explica popularitatea opiniei sale printre istoricii români din perioada interbelică[15]. Ideile pirenniene domină gândirea, în această problemă, a celor mai importante nume ale istoriografiei româneşti: N. Iorga, Gh. I. Brătianu şi, cu unele nuanţări, P. P. Panaitescu.

Deschizând, în istoriografia noastră, dezbaterea de idei în jurul originii şi semnificaţiei fenomenului urban medieval românesc, N. Iorga se remarcă prin opinii oscilante, uneori chiar contradictorii, în privinţa factorilor determinanţi ai genezei urbane. În spiritul raţionamentului pirennian şi extrapolând convingerile sale cu privire la rolul drumurilor comerciale în creaţia statală[16], N. Iorga a pus sub un mare semn de întrebare originea

---

[13] H. Pirenne, *Les villes du Moyen Age. Essai d'histoire économique et sociale*, Bruxelles, 1928, p. 117-118 (ediţia în limba română: *Oraşele evului mediu*, Cluj Napoca, 2000, p. 87-88).

[14] "E lesne de remarcat că, pe măsură ce comerţul progresează, oraşele se înmulţesc. Ele apar de-a lungul căilor naturale prin care acesta se propagă. Ele iau naştere, ca să zicem aşa, sub paşii lui. La început, nu le întâlnim decât pe malurile mărilor şi ale râurilor. Apoi, pătrunderea negustoriei amplificându-se, apar şi pe drumurile directe care leagă între ele aceste prime centre de activitate" (*ibidem*).

[15] Ecouri întârziate ale tezelor amintite a înregistrat chiar şi istoriografia românească postbelică. În acest sens, stă mărturie, printre altele, viziunea istoricului ieşean D. Ciurea: "Apariţia oraşelor în Moldova, începând din a doua jumătate a sec. al XIV -lea, se datoreşte noii funcţii economice a acestei regiuni, activizată tardiv în raport cu altele, şi ca o zonă de periferie între Polonia şi Ungaria, state feudale avansate, şi Dunărea Inferioară şi Marea Neagră" (*Noi contribuţii privind oraşele şi târgurile din Moldova în secolele XIV-XIX*, în *AIIAI*, VII, 1970, p. 23). Şi mai categoric ne apare P. Diaconu, care, într-un studiu dedicat oraşelor de la Dunărea de Jos, afirma: "Atributul cel mai de seamă al unui oraş îl constituie schimbul de mărfuri" (*Consideraţii generale asupra aşezărilor cu caracter urban de la Dunărea de Jos (sec. X-XI)*, în *CCDJ*, 2, 1986, p. 225).

[16] În urma unei activităţi susţinute de cercetare a realităţilor comercial-politice din bazinul Mării Negre şi a prelungirilor sale continentale, N. Iorga va conchide prin a stabili o corelaţie directă între apariţia şi dezvoltarea drumurilor comerciale şi constituirea statelor medievale româneşti: "Alcătuirea politică îndoită, adică Ţara Românească şi Moldova, o cereau şi mari nevoi de viaţă economică universală, care au prezidat la unificarea târzie a vieţii ţărăneşti libere în jurul celor două centre domneşti." (*Trei lecţii de istorie despre însemnătatea românilor în istoria universală*, Vălenii de Munte, 1912). Aceeaşi idee va fi reluată de marele istoric, într-o formă mai categorică, în 1922: "Linia de comerţ a Dunării de Jos avea să dea naştere unui stat, cealaltă linie comercială, a Crimeii şi Caffei, avea să dea naştere unui stat paralel cu celălalt, care s-a întemeiat mai întâi în Carpaţi, pentru a coborî curând până la Dunăre. Aceasta a fost necesitatea întemeierii, cu rasa română, a unui principat român de o parte, pentru a sluji linia Dunării inferioare, şi aceea a întemeierii, după câteva zeci de ani, spre 1359-1360, a principatului Moldovei, în văile Nistrului, Prutului şi Siretului" (*Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au*

românească a primelor noastre oraşe medievale, formulările istoricului pe această temă fiind, uneori, categorice: "nu e nici o îndoială astăzi că oraşele noastre nu sunt întemeiate de români"[17]. Cu toate acestea, întru totul caracteristică viziunii sale contradictorii este împrejurarea că o apreciere atât de tranşantă nu-l opreşte pe autor să atribuie, în cadrul aceleiaşi lucrări, un cert caracter local unor aşezări din Moldova şi Ţara Românească[18].

Chiar şi aşa, genialitatea demersului său ştiinţific se face remarcată –tocmai în acest context al oscilării între poziţii uneori extreme– prin confirmarea, foarte târzie, în condiţiile unei argumentări documentare temeinice, de cele mai multe ori datorate arheologiei, a multora dintre intuiţiile sale[19].

La rândul său, concepţia generală a lui Gh. I. Brătianu, în privinţa rolului factorilor externi în geneza oraşelor medievale româneşti, apare foarte apropiată de tezele lui N. Iorga. În viziunea sa, apariţia fenomenului urban românesc medieval, ca de altfel şi a principatelor extracarpatice, a fost rezultatul unor interese economice şi politice *ne*româneşti:

> "La principauté, à ses débuts, s'est instituée gardienne de cette voie commerciale naissante et l'on peut dire qu'ici vraiment la route a créé l'Etat"[20]. De altfel, "istoria românească nu ar putea fi înţeleasă fără să se ţină seama de drumurile şi influenţele care se încrucişează pe teritoriul unde ea a evoluat, astfel încât l-au făcut o adevărată răscruce a civilizaţiilor şi a negoţului"[21].

În mod particular, drumul comercial care străbătea Moldova deservea interese economice de anvergură europeană şi, în consecinţă, solicita un grad ridicat de siguranţă. Acesta nu putea fi asigurat decât de o structură statală fermă, apariţia *Ţării Moldovei* devenind, astfel, o necesitate obiectivă.

> "Dintre cele două state româneşti, Moldova pare a fi o rezultantă naturală şi logică a căilor de comunicaţie care se îndreptau dinspre pieţele Poloniei şi ale Europei Centrale spre Marea Neagră. Securitatea traficului din secolul al XIV-lea cerea prezenţa unei organizaţii politice şi a unei autorităţi riguroase, în măsură să stăvilească acţiunea nomazilor din stepele vecine; se poate spune că aici [...] este în fond drumul care a creat statul"[22].

Moyen Âge, Paris, 1924, p. 93-94). O şi mai răspicată afirmare a acestei teze va fi realizată în 1928, în chiar titlul unei conferinţe: *Drumurile de comerţ creatoare ale statelor româneşti*. Aşa cum vom vedea mai departe, teza lui Iorga se va impune şi generaţiei următoare de medievişti, între care s-au remarcat Gh. I. Brătianu şi P. P. Panaitescu (cf. Ş. Papacostea, *Drumurile comerciale internaţionale şi geneza statelor româneşti în viziunea lui N. Iorga şi în istoriografia zilelor noastre*, în *SMIM*, XVIII, 2000, p. 46).

17 N. Iorga, *Istoria industriilor la români*, Bucureşti, 1927, p. 30.

18 *Ibidem*.

19 Cf. M. D. Matei, *op. cit.*, p. 16.

20 Gh. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucureşti, 1935, p. 123.

21 Idem, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, vol. I, Bucureşti, 1984, p. 87.

22 *Ibidem*, p. 99.

Este de remarcat faptul că, deşi extinde valabilitatea aprecierilor sale asupra cauzelor şi condiţiilor formării Ţării Româneşti[23], Gh. I. Brătianu a manifestat o justificată prudenţă –în contrast cu atitudinea tranşantă a mentorului său–, evitând orice referiri cu privire la originea străină a întemeietorilor oraşelor medievale româneşti extracarpatice.

Deşi aparţine, ca formaţie, aceleiaşi redutabile şcoli istoriografice, antebelice, P. P. Panaitescu se îndepărtează, prin nuanţările pe care le propune – şi în ciuda unei regretabile inconsecvenţe[24]– de opiniile anterioare. Astfel, istoricul s-a plasat cu fermitate pe poziţia afirmării caracterului şi originii locale a oraşelor medievale extracarpatice, în viziunea sa procesul formării acestor oraşe fiind inseparabil legat de acela al feudalizării societăţii româneşti.

Pe de altă parte, opinia evidenţiată anterior nu îl împiedică pe autor să sublinieze, în repetate rânduri, importanţa pe care o deţine *schimbul* între funcţiile economice ale aşezărilor urbane în formare sau într-o fază ulterioară procesului lor de constituire. Din acest punct de vedere, nici P. P. Panaitescu nu se îndepărtează de curentul european –care atribuia comerţului rolul de motor în dezvoltarea civilizaţiei urbane–, aprecierile sale fiind, din această perspectivă, explicite:

> "…vechile oraşe din Ţările Române de dincoace de Carpaţi erau mai ales centre de schimb şi mai puţin centre de producţie. Astfel se explică vechile târguri ale râurilor, anterioare întemeierii principatelor, precum şi aşezarea negustorilor străini, italieni şi germani, în aceste centre"[25].

Liniile de forţă ale raţionamentelor sale sunt evidenţiate şi de însemnătatea pe care o acordă aşa-numitelor "târguri de vale" în contextul mai larg al genezei urbane medievale româneşti:

> "…într-o epocă îndepărtată, văile formau unităţi economice separate, cu satele lor, în mijlocul cărora se afla centrul de schimb şi de pază, sediul voievodului. Acolo veneau şi negustorii străini şi tot acolo s-au ridicat primele oraşe"[26]. Aceste centre, anterioare formării statului, "reprezentau locul unde se făcea târgul de schimb pentru mărfurile văii, loc apărat de o curte locală, care mai târziu a devenit curte domnească provincială. Prin urmare, *la originea multor târguri din ţara noastră stau vechile târguri ale văilor* (s.n.)."[27].

---

[23] Idem, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1945, p. 144.
[24] D. Căprăroiu, *Opinii contradictorii în opera lui P. P. Panaitescu. Slavonismul în istoria culturală a românilor*, în *MN*, X, 1999, p. 275-288.
[25] P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969, p. 286.
[26] *Ibidem*, p. 232. Este important de menţionat că P. P. Panaitescu nu se raliază opiniei susţinute de N. Iorga, respectiv de Gh. I. Brătianu, privind rolul fundamental al drumurilor comerciale în apariţia fenomenului urban. Convingerea sa este că "drumurile comerciale n-au creat oraşele şi cu atât mai puţin statele, dar au contribuit la înfiinţarea, de-a lungul lor, a unor centre de schimb care au devenit ulterior oraşe" (*ibidem*, p. 281).
[27] V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII)*, Bucureşti, 1957, p. 414.

Dar poziţia lui P. P. Panaitescu cu privire la fundamentul economic al fenomenului orăşenesc nord-dunărean nu poate fi înţeleasă fără a sublinia încercarea autorului de a-i atribui un veritabil *specific românesc*[28], în vastele circumstanţe ale genezelor urbane europene. Acest specific ar putea fi definit prin evidenţierea, ca împrejurare elementară, a procesului de "trecere pe cale economică de la obştea ţărănească la o comunitate liberă orăşenească"[29]. O astfel de "creaţie socială românească medievală", care se distinge de dezvoltarea obişnuită a oraşelor europene –redusă de Panaitescu la "colonizarea de oameni liberi de diferite origini în jurul unei curţi senioriale sau domneşti"– se bazează, deci, pe credinţa că "obştea ţărănească se diferenţiază din interior, transformându-se în oraş pe baza dezvoltării meşteşugurilor şi dobândirii privilegiului domnesc"[30].

Fără a ne implica într-o discuţie mai amplă asupra acestor aprecieri, suntem nevoiţi, totuşi, să semnalăm câteva puncte nevralgice ale raţionamentului propus, ele putând avea implicaţii mult prea importante –în încercarea de a dimensiona just fenomenul urban românesc în cadrul contextului european– pentru a ne putea permite să le ignorăm.

Pe de o parte, aşa cum s-a afirmat, tipul de oraş medieval ce are la bază o aşezare rurală nu este în niciun fel caracteristic *exclusiv* teritoriului românesc[31]. Pe de altă parte, trecerea de la o organizare ţărănească, obştea, la o comunitate liberă, orăşenească, nu poate fi acceptată ca un fenomen pur economic[32]. Şi, nu în ultimul rând, referirea făcută de P. P. Panaitescu la "privilegiul domnesc" –care, ca fapt juridic, ar reprezenta o confirmare a transformărilor suferite de către o aşezare rurală, prin intermediul dezvoltării meşteşugurilor, pe direcţia metamorfozării sale într-un centru urban– nu-şi găseşte deloc sprijin în diplomatica românească medievală, din care astfel de privilegii lipsesc cu desăvârşire.

---

[28] De altfel, necesitatea definirii acestei specificităţi rămâne, în continuare, o îndatorire importantă a cercetării istorice româneşti (vezi M. D. Matei, *Probleme ale genezei şi evoluţiei oraşului medieval pe teritoriul României*, în *RdI*, 42, nr. 12, 1989, p. 1169-1191). În context, vom cita şi viziunea lui I. C. Filitti asupra "specificităţii" fenomenului urban autohton: "Oraşele şi târgurile noastre, născute din aglomerări săteşti, sau de colonişti străini, în jurul reşedinţelor domneşti sau a popasurilor comerciale, au dus totdeauna o viaţă strâns legată de moşia pe care s-au dezvoltat. Târgoveţii şi orăşenii de la noi rămâneau în cea mai mare parte plugari pe moşia târgului, ca până azi în mahalalele unora din oraşele noastre. Viaţa lor nu se deosebia mult de a ruralilor. Aveau, ca şi ruralii, îndatoriri către proprietarul moşiei respective, particular sau Domn; erau, ca şi ruralii, subordonaţi autorităţii centrale a Domnului." (*Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Române (ediţie revăzută)*, extras din Revista de drept public, 1934-1935, Bucureşti, 1935, p. 24).

[29] P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, p. 284.

[30] *Ibidem*.

[31] Cf. M. D. Matei, *Geneză şi evoluţie urbană*, p. 19.

[32] *Ibidem*.

De altfel, însuşi P. P. Panaitescu, într-un articol apărut postum, preciza, nuanţându-şi poziţiile anterioare, că "Şi în Moldova, ca în toată Europa, târgurile se bucurau de privilegii, între care cel mai însemnat era acela de a ţine târg permanent şi săptămânal, apoi de a se judeca între ei prin organele lor alese. Aceste drepturi **nu erau trecute în acte scrise** (s.n.), ci se păstrau prin tradiţie. Alte privilegii se însemnau în *uricul târgului*, deci privilegiul dat de domn, care cuprindea hotărnicia moşiei (ocolului) oraşului şi alte drepturi."[33]. Aşadar, trebuie subliniat, în context, iar afirmaţia îi aparţine chiar lui P. P. Panaitescu, că "Oraşul moldovenesc nu era un stat în stat, ca de pildă multe oraşe italiene, nu era complet liber, dar avea *libertăţi*."[34].

Aşa cum s-a subliniat deja, în ciuda încheierilor discutabile pe care le-am semnalat, nu trebuie, în nici un caz, minimalizată contribuţia lui P. P. Panaitescu la înţelegerea fenomenului urban medieval românesc, evidenţiată mai ales prin încercarea de a preciza relaţia structurală dintre dezvoltarea generală a societăţii româneşti extracarpatice şi procesul formării oraşelor din acest areal[35].

Din aceeaşi perspectivă, opinia istoricului ieşean N. Grigoraş este, la rându-i, interesantă. Autorul afirmă cu consecvenţă, cel puţin pentru arealul moldovenesc –dar această viziune ar putea fi valabilă, prin extrapolare, *şi* pentru teritoriul de la sud de Carpaţi–, vechimea şi originea românească a oraşelor:

---

[33] P. P. Panaitescu, *Observaţii asupra originii unor oraşe din Moldova*, în *MI*, III, nr. 9, 1969, p. 17. *Uricul târgului*, aşa cum îl înţelegea P. P. Panaitescu, înregistrat de documentele interne abia în sec. al XVII-lea (vezi, spre exemplificare, *DRH*, A, XIX, doc. 134, p. 164), nu trebuie confundat şi nici echivalat –cum se întâmplă, încă, în unele lucrări– cu aşa-zisele "privilegii orăşeneşti", în sensul celebrelor *charta* de care beneficiau comunele medievale apusene. De altfel, *uricele* cu pricina nu făceau altceva decât să hotărnicească *ocoalele* târgurilor beneficiare –faptul consumându-se, oricum, mult după structurarea lor urbană– şi să consfinţească, eventual, unele "libertăţi", *recte* scutiri, ale târgoveţilor, precum exceptarea de la plata *vămii mici*: "Apoi iarăşi domnia mea am socotit şi am miluit pe şoltuzii şi pârgarii şi pre toţi oamenii cei săraci din târgul Vasluiului şi le-am întărit **obiceaiul cel veachiu** (s.n.), precum că nici un om dintr-înşii dintru care au lăcuinţă a lor acolo, în Vasluiu, nici cât de puţină vamă să nu aibă a plăti acolo în târgul Vasluiului, nici la un fel de alişveriş, fără numai să plătiască aceia cari vor aduce peşte în târgu, adică de la o maje un peşte, şi de la o căruţă iarăşi un peşte, iară mai mult nemică." (*DRH*, A, III, p. 190). Acestui fragment documentar, care ni s-a păstrat, din nefericire, doar într-o traducere românească, i se poate adăuga actul emis de acelaşi domn, Ştefan cel Mare, în favoarea târgoveţilor din Bârlad. Aceştia sunt scutiţi, în termeni identici, de plata *vămii mici*, domnul nefăcând altceva decât să întărească "legea lor veche [*starîi zakon*]" (*DRH*, A, III, p. 282), fără referire la un *privilegiu scris*, emis de vreunul din înaintaşii săi. Faptul denotă, din perspectiva uzanţelor diplomatice ale epocii, inexistenţa unui atare document, a cărui provenienţă, în caz contrar, ar fi fost, indubitabil, consemnată în actul de *întărire*.

[34] P. P. Panaitescu, *op. cit*, p. 16.

[35] Cf. M. D. Matei, *loc. cit.*

> "*Târgul* moldovenesc din secolul al XII-lea sau al XIII-lea, termen care arată că primele centre municipale au fost române, era compus probabil din agricultori, meseriaşi şi colportori de mărfuri, vizitați de negustori străini"[36].

Deşi i s-ar putea reproşa câteva analogii, nepotrivite, cu realitățile medievale occidentale (cum ar fi "anarhia feudală" a "baronilor" moldoveni, presupus curmată de domnie) este indubitabil că autorul ieşean acceptă o legătură între existența unor centre politice, militare şi administrative ale unor autorități politice locale –anterioare secolului al XIV-lea– şi locurile pe care s-au format unele dintre oraşele medievale de mai târziu[37].

O poziție şi mai bine definită adoptă, în problema genezei oraşelor medievale extracarpatice, C. C. Giurescu, ale cărui puncte de vedere se plasează ferm de partea legăturii organice dintre evoluția societății româneşti şi geneza urbană. Istoricul menționat nu se mulțumeşte să susțină doar originea locală a procesului de formare a oraşelor medievale, ci încearcă să plaseze acest fenomen cu mult înaintea momentului cronologic acceptat, în general, de colegii săi. Deşi, încadrându-se curentului *economist*, C. C. Giurescu manifestă aceeaşi opțiune favorabilă preponderenței *factorului economic*, el acordă şi *factorului politic* un rol însemnat în determinarea genezelor urbane:

> "Între factorul politic şi cel economic a fost aşadar o strânsă legătură: unul a influențat pe celălalt şi amândouă împreună –predominând însă cel economic– au determinat formarea şi dezvoltarea târgurilor"[38].

Dacă această opinie se confundă cu aceea susținută de o parte importantă a istoriografiei româneşti, opțiunea sa privind plasarea procesului de formare a centrelor urbane medievale *în perioada conviețuirii slavo-române*[39] este unică:

> "Târgurile există din vremea conviețuirii româno-slave: numele însuşi de *târg* e o dovadă. Ele sunt aşezate în genere lângă o apă curgătoare, pe valea unui râu, şi deservesc satele de pe acea vale"[40].

Admiterea unei astfel de vechimi pentru debutul procesului de formare a centrelor urbane nu poate rămâne lipsită de consecințe. Ea implică, în mod necesar, statornicia teritorială a aşezărilor omeneşti, bazată pe alegerea adecvată a habitatelor.

---

[36] N. Grigoraş, *Dregătorii târgurilor moldoveneşti şi atribuțiile lor până la Regulamentul Organic*, Iaşi, 1942, p. 13-14.
[37] Idem, *Despre oraşul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, în *SCŞI*, XI, fasc. 1, 1960, p. 90.
[38] C. C. Giurescu, *Târguri sau oraşe şi cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1967, p. 78.
[39] *Ibidem*, p. 72.
[40] *Ibidem*, p. 73.

> "Locurile în care s-au întemeiat aceste târguri pe văile apelor erau bine alese atât sub raportul posibilităților de trai (loc arabil, păşune, proximitatea pădurii), cât şi sub acela al comunicațiilor. În general, ele erau situate la *vaduri*, acolo unde apele puteau fi trecute mai uşor, la întretăierea apelor cu drumurile. [...] Locurile unde s-au întemeiat târgurile erau aşa de bine alese [...] încât ele nu fac, aproape în toate cazurile, decât *să continue alte aşezări*, permanența locuirii putându-se urmări adeseori, până mult înainte, în negurile epocii fierului, bronzului şi neoliticului"[41].

Timpuriu plasează C. C. Giurescu şi existența unor centre urbane înfloritoare şi a unei populații orăşeneşti prospere, într-o perioadă în care ansamblul istoriografiei abia dacă accepta începuturile timide ale unei civilizații urbane româneşti[42]. Aceleiaşi populații citadine îi atribuie chiar un rol important în întemeierea şi consolidarea statelor medievale: "Credem, aşadar, că a existat o orăşenime românească încă din veacurile XIII-XIV, înainte de întemeierea statelor Țării Româneşti şi Moldovei, şi că aceşti târgoveți au contribuit în mod însemnat prin banii lor şi prin ostaşii pe care i-au dat, la întemeierea şi la consolidarea acestor state"[43].

Esențială pentru claritatea demersului nostru este şi precizarea poziției pe care istoricul menționat o adoptă în privința legăturii indisolubile dintre dezvoltarea societății româneşti extracarpatice şi apariția fenomenului urban.

> Începând prin a accepta, cu o binevenită moderație, dimensiunile reduse ale celor mai vechi târguri –"desigur, în primele secole ale acestei convietuiri [româno-slave], târgurile au avut o formă embrionară, proporții reduse şi o populație corespunzătoare"– C. C. Giurescu evidențiază rolul pe care factorii politici şi economici l-au avut, ulterior, în evoluția acestor aşezări: "Începând însă din secolul al X-lea înainte, de când avem primele date documentare despre existența pe teritoriul țării noastre a unor stăpânitori feudali, *jupani* şi *duci*, deci şi a reşedințelor lor, precum şi primele date asupra *gorodurilor* şi asupra traficului comercial intens de la Dunărea de Jos [...], târgurile au început să se dezvolte, să crească sub raportul întinderii şi al populației"[44].

Astfel, plasarea evoluției acestui proces în contextul socio-politic asigurat de existența cnezatelor şi voievodatelor –constituite în stimuli şi garanți ai dezvoltării centrelor incipient urbane– va avea drept consecință afirmarea existenței, la momentul întemeierii Moldovei, a unei întregi rețele de târguri, pe tot teritoriul cuprins între Carpați şi Marea Neagră[45].

---

[41] *Ibidem.*

[42] Temeinicia istorică a existenței unei "orăşenimi" înainte de mijlocul sec. al XIII-lea a fost pertinent reevaluată, chiar în anii '70 ai veacului trecut (cf. M. D. Matei, *Unele probleme controversate ale istoriei Moldovei în secolele XIII-XIV*, în Studii şi materiale, 3, Suceava, 1973, p. 63-76).

[43] C. C. Giurescu, *Contribuții la studiul originilor şi dezvoltării burgheziei române până la 1848*, Bucureşti, 1972, p. 17.

[44] Idem, *Târguri sau oraşe şi cetăți moldovene*, p. 75.

[45] "La întemeierea şi dezvoltarea acestor târguri a contribuit şi factorul politic. Cârmuitorii diferitelor formațiuni teritoriale de dinaintea întemeierii Moldovei îşi aveau

Printre adepţii tezei anteriorităţii centrelor urbane româneşti extracarpatice, în raport cu apariţia statelor feudale "de-sine-stătătoare", se numără şi H. H. Stahl, care afirmă hotărât: "Chiar dacă nu am avea informaţii [...], şi indiferent de teoria prin care le-am putea explica geneza [...], cert este că o reţea de oraşe, constatate documentar încă din primele noastre documente statale, trebuie să aibă un lung trecut"[46].

Dacă H. H. Stahl nu oferă, însă, detalii privind modalităţile de formare a acestor centre orăşeneşti, mult mai clară este poziţia lui C. Cihodaru, care se declară convins nu doar de caracterul autohton şi de temeiurile preponderent economice ale genezei oraşelor medievale est-carpatice, ci şi de cronologia începuturilor acestui proces, atribuit cu fermitate secolului al XIII-lea.

> "Naşterea şi dezvoltarea formelor de viaţă urbană nu au avut loc pretutindeni în aceleaşi condiţii. În unele regiuni, un rol de seamă în formarea oraşelor medievale l-a avut existenţa unor centre politice administrative fortificate; în alte părţi au avut însemnătate în această privinţă căile comerciale, încrucişările de drumuri şi poziţiile favorabile pentru dezvoltarea unor relaţii internaţionale. S-au format apoi oraşe în centrele regiunilor miniere sau în cadrul unor sate unde au avut loc bâlciuri periodice. Au fost căutate, de asemenea, vadurile, precum şi golfurile unde corăbiile puteau găsi adăpost."[47]. Cât priveşte oraşele din Moldova, acestea "s-au format în perioada de descompunere a obştii ţărăneşti, de scindare a societăţii în clase antagoniste şi de constituire a statului feudal, prin urmare, într-o perioadă când nu existau centre politico-administrative fortificate."[48]. Mai mult, discutând împrejurările devenirii urbane a Iaşilor, autorul invocă importanţa drumurilor comerciale care se intersectau pe teritoriul aşezării, existând unele indicii pentru a presupune că "pe astfel de drumuri circulau negustori încă din perioada anterioară invaziei tătarilor."[49].

Încadrându-se aceluiaşi curent istoriografic –care atribuia centrelor urbane româneşti o vechime mult mai mare decât cea acceptată îndeobşte–, Al. V. Boldur a admis chiar, pe baza unor vechi cronici ruseşti şi lituaniene, existenţa oraşului Bârlad încă de la mijlocul secolului al XII-lea.

---

reşedinţele lor în anumite centre, bine situate în raport cu întinderea formaţiilor respective şi apărate prin fortificaţii, sau «cetăţi» în genere de pământ şi lemn. Într-o asemenea reşedinţă locuia cneazul sau voievodul cu familia şi rudele lui, cu ostaşii care îi asigurau paza şi cu un minimum de dregători fiscali care strângeau dijmele din sate şi vama de la cei ce făceau negoţ. În mod firesc se grupau în aceste reşedinţe meşteşugari şi negustori: aveau putinţa unui dever mai mare, găseau şi o apărare mai bună împotriva răufăcătorilor, iar, în vreme de război sau tulburare, se puteau refugia în «cetatea» cârmuitorului feudal" (*ibidem*, p. 78).

[46] H. H. Stahl, *Studii de sociologie istorică*, Bucureşti, 1972, p. 192.

[47] C. Cihodaru, *Începuturile vieţii orăşeneşti la Iaşi*, p. 32.

[48] *Ibidem*.

[49] *Ibidem*.

Conform informaţiilor cronicăreşti, principele aventurier Ivanco Rostislavici *Berladnic*, după repetate şi încâlcite acţiuni de mercenariat, se va afla în fruntea unui important contingent de ostaşi *berladnici*, al căror număr îl determină pe istoricul amintit să facă o serie de aprecieri, în cel mai bun caz discutabile: "...ceea ce este realmente important în relatările cronicilor ruse, este faptul că Bîrladul avea în jurul său o regiune întreagă. Judecînd după numărul ostaşilor berladnici, organizaţi de Ivanco, 6000, oraşul şi regiunea sa trebuia să fi avut până la vreo 40-50 de mii de locuitori"[50].

Dimpotrivă, Al. Andronic emite o opinie mult mai prudentă în privinţa situării cronologice a începuturilor vieţii urbane din arealul est-carpatic, fiind înclinat să situeze acest debut mai târziu, către prima jumătate a secolului al XIV-lea[51].

Revenind, însă, la problematica pe care a determinat-o evaluarea *conţinutului economic* sau, mai exact, la supralicitarea ponderii acestuia în procesul genezei urbane medievale, opţiune deja tradiţională în istoriografia noastră, îl vom aminti pe cercetătorul P. I. Panait, care susţine că "saltul transformărilor urbane trebuie întrezărit în acea etapă în care meşteşugarul sătesc este în măsură să realizeze bunuri ce depăşesc putinţa de absorbţie locală, el fiind nevoit să pună în circuit produsele sale prin intermediul unui schimb zonal"[52].

Acţiunea acestor factori economici este însă limitată, în opinia aceluiaşi autor, de restrângerea raporturile economice incipiente ale oraşelor în formare la arealul înconjurător şi la satele din imediata vecinătate[53]. Pe de altă parte, chiar cu o astfel de acţiune restrânsă, factorul economic nu evoluează independent, ba mai mult –paradoxal în ansamblul concepţiei autorului citat–, ocupă o poziţie subsidiară:

---

[50] Al. V. Boldur, *Ţara Bîrlad, numele şi unele momente din istoria ei*, în *RA*, nr. 3, 1974, p. 432. De altfel, în acelaşi studiu, autorul admite şi domnia principelui lituanian Iurg Coriatovici la Bârlad, "capitală" a Ţării de Jos a Moldovei în cel de-al treilea sfert al veacului XIV. Fără a intra în detaliile ce privesc discutarea autenticităţii acestei domnii în istoriografia românească, facem totuşi precizarea că investigaţiile arheologice din ultimele decenii nu au confirmat nici pe departe încadrarea cronologică a existenţei Bîrladului ca aşezare cu depline atribute urbane, aşa cum a propus-o Al. V. Boldur (vezi lucrarea colectivă *Istoria Bârladului*, vol. I, Bârlad, 1998, p. 49-51).

[51] Al. Andronic, *Les villes de Moldavie au XIVe siècles à la lumière des sources les plus anciennes*, în *RRH*, 5, 1970, p. 837-853.

[52] P. I. Panait, *Începuturile oraşului Bucureşti în lumina cercetărilor arheologice*, în Materiale de istorie şi muzeografie, V, Bucureşti, 1967, p. 9.

[53] "Vigoarea noului tip de aşezare va fi direct proporţională cu numărul şi specialitatea meşteşugarilor pe care îi va absorbi din satele vecine. Localităţile care vor fi lipsite de această posibilitate nu vor avea nici o şansă de devenire. Ca atare majoritatea covârşitoare a târgurilor, pornite spre urbanizare în spaţiul extracarpatic, vor înregistra acest salt în funcţie de forţa meşteşugărească a zonei în care se găseau." (P. I. Panait, A. Ştefănescu, *Relaţiile oraşului Bucureşti cu satele învecinate în secolele XIV-XVI*, în Cercetări arheologice în Bucureşti, 3, 1981, p. 110).

> "…în realităţile româneşti urbanizarea este un proces de lungă durată, condiţionat nu de capacitatea sau de incapacitatea structurii economiei autohtone, ci de evenimentele politice care s-au abătut asupra acestui teritoriu."[54].

Lista contribuţiilor subsumate supralicitării fundamentului economic al genezei fenomenului urban extracarpatic nu poate exclude studiile redactate de Şt. Olteanu, a cărui orientare teoretică se bazează, în această problemă, pe importanţa acordată separării meşteşugurilor de agricultură. Dacă definirea etapelor parcurse de acest proces se face variabil[55], nu este mai puţin adevărat că autorul menţionat plasează începuturile vieţii urbane româneşti foarte timpuriu, în perioada secolelor IX-XI, deşi identificarea unor structuri economice şi sociale capabile să dea naştere acestui proces se lasă încă aşteptată.

Un merit deosebit îl are introducerea, de către Şt. Olteanu, a unui nou factor cu impact asupra genezei urbane, cel demografic, privit nu numai în calitate de criteriu definitoriu al caracterului urban, ci şi ca element constitutiv al cadrului istoric necesar apariţiei nucleelor orăşeneşti[56]. Elaborarea unui eşafodaj mai complex de factori determinanţi ai genezei urbane, care înglobează acum şi noul criteriu, îl va conduce pe autor către afirmarea necesităţii existenţei, în spaţii geografice bine precizate şi cu densitate demografică sporită, a unor forme de organizare politică incipient "feudale" (cnezate şi voievodate), responsabile de asigurarea circumstanţelor istorice favorabile emergenţei urbane. Deşi o astfel de ipoteză a fost privită cu rezerve[57], merită subliniată, totuşi, încercarea pe care o face istoricul de a depăşi limitele conceptuale strâmte ale economismului.

Adoptând o poziţie neutră, V. Neamţu a remarcat caracterul coercitiv al raporturilor dintre migratori şi localnici –celor din urmă fiindu-le interzis să ridice fortificaţii–, socotind că, în afara oraşului *Şehr-al-Djedid* (Orheiul Vechi) şi, poate, a Chiliei şi a Cetăţii Albe, "în spaţiul românesc est-carpatic *satele* au constituit punctul de plecare pentru aşezările urbane medievale". Afirmaţia este completată de referinţa la "anumite sate, plasate pe căi importante de circulaţie şi reprezentând, uneori, centre politice de vale"[58].

---

[54] *Ibidem*, p. 111.
[55] Şt. Olteanu, *Cercetări cu privire la geneza oraşelor medievale din Ţara Românească*, în *SRdI*, t. 16, nr. 6, 1963, p. 1255-1282; idem, *Premisele majore ale procesului de constituire a oraşelor medievale la est şi sud de Carpaţi*, în *SRdI*, t. 25, nr. 5, 1972, p. 933-949.
[56] Idem, *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII-XI)*, Bucureşti, 1983, p. 126-132.
[57] Vezi, mai ales, luarea de poziţie a lui M. D. Matei, care consideră că înregistrarea unor concentrări demografice mai mari nu indică, neapărat, existenţa unor formaţiuni politice de tip cnezial sau voievodal (*Geneză şi evoluţie urbană*, p. 27).
[58] V. Neamţu, *Pieţele şi uliţele medievale ale Moldovei (Contribuţii)*, în *HU*, t. VII, nr. 1-2, 1999, p. 114.

În ceea ce-l priveşte, Mircea D. Matei şi-a asigurat –prin echilibrul opiniilor şi expresivitatea abordărilor analitice– un loc aparte în ansamblul istoriografiei oraşului medieval românesc. Soliditatea contribuţiilor sale[59] la clarificarea unor aspecte superficial tratate în literatura de profil este probată atât de valorificarea eficientă a rezultatelor cercetărilor arheologice, cât şi de reuşita integrării fenomenului urban medieval extracarpatic în cadrul său firesc, cel al realităţilor europene, permiţând, astfel, redimensionarea înţelesului acordat până acum *specificului românesc*.

Aprofundând o direcţie de studiu insuficient evidenţiată şi de o stringentă necesitate, autorul subliniază faptul că, deşi conţinutul economic şi social al procesului formării centrelor urbane româneşti nu poate fi pus sub semnul întrebării, "limitarea discuţiei la aspectul menţionat nu poate conduce, în chip fatal, decât la încheieri cu caracter parţial, fără să poată fi scos în evidenţă conţinutul mult mai complex al fenomenului urban medieval"[60].

Favorabil opiniilor conform cărora oraşele noastre medievale constituie expresia evoluţiei societăţii româneşti către un nivel de dezvoltare care a asigurat, practic, premisele apariţiei germenilor de civilizaţie urbană, Mircea D. Matei apreciază că "este imposibil de înţeles rolul unei aşezări care începe să capete atribute de locuire urbană dacă începuturile istoriei acesteia nu sunt situate într-un context mai amplu."[61].

Drept urmare, fidel unei orientări metodologice neafectate de tendinţe generalizatoare şi tezism, autorul propune, ca premisă a unei cercetări valide, stabilirea criteriilor de analiză absolut necesare înţelegerii juste a contextului particular în care se desfăşoară geneza fiecărui oraş medieval: populaţia şi densitatea sa, poziţia geografică, întinderea şi nivelul de dezvoltare al zonei în care s-a format, forma politică de organizare în care a apărut şi, nu în ultimul rând, cadrul şi ansamblul relaţiilor internaţionale în care se integrează procesul în speţă.

Prin prisma acestor considerente, apreciază ca profund deficitară creditarea excesivă a conţinutului economic în procesul genezei urbane[62], avertizând că, fără asumarea obiectivă a rolului, uneori preponderent, asigurat de structurile socio-politice, "oraşul medieval devine un nonsens"[63].

---

[59] Genezei urbane medievale, ca subiect favorit, autorul i-a consacrat peste 140 de studii şi articole, multe dintre ele constituind, pentru folosul cercetării de profil, o sursă fundamentală de inspiraţie şi documentare. Lor li se adaugă numeroase lucrări monografice şi de sinteză, dintre care le vom enumera, aici, pe cele mai reprezentative: *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, Bucureşti, 1963; *Civilizaţie urbană medievală românească. Contribuţii (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)*, Bucureşti, 1989; *Geneză şi evoluţie urbană în Moldova şi Ţara Românească*, Iaşi, 1997; *Studii de istorie orăşenească medievală (Moldova, secolele XIV-XVI)*, ediţia a II-a (revăzută şi completată), Târgovişte, 2004.

[60] M. D. Matei, *Geneză şi evoluţie urbană*, p. 30.

[61] *Ibidem*, p. 31.

[62] *Ibidem*.

[63] *Ibidem*.

Din aceeaşi perspectivă, în încercarea sa de a distinge, cât mai precis, reperele fundamentale ale procesului de unificare politică la est de Carpaţi, Stela Cheptea a opinat, recent, în favoarea însemnătăţii *centrelor locale de putere*, care vor evolua, curând, la stadiul de *oraşe*, tocmai datorită relaţiei lor nemijlocite cu autoritatea politică centrală.

> "În procesul de unificare credem că un loc important l-au avut localităţile de reşedinţă ale conducătorilor acelor *terrae*, care la început erau aşezări săteşti, şi care, treptat, au concentrat toată viaţa economică, politică şi religioasă a regiunii, fapt petrecut pe măsura înmulţirii numărului de locuitori. Creşterea demografică a acestor aşezări a fost determinată, printre alţi factori, şi de mărirea numărului de războinici din preajma voievozilor [...]. De asemenea, se ştie că la un număr de locuitori neproductivi –în cazul nostru al războinicilor şi al familiilor lor– se alătură, aproape în toate situaţiile, şi un număr de meşteşugari şi negustori, care caută să satisfacă cerinţele comunităţii. Un alt factor de creştere demografică l-a constituit biserica. Astfel, preoţii, aflaţi sub protecţia conducătorilor militari, legitimându-le puterea, atrăgeau la slujbele de sărbători şi în diverse ocazii numeroşi oameni nu numai din împrejurimi, ci şi de la distanţe mai mari, având în vedere raritatea locaşurilor de cult în acea vreme, încât localitatea se transforma în acea zi (zile) în *târg*. Desigur, toată această populaţie, care îşi crease un rost în aşezările respective, era interesată să se pună sub protecţia unui conducător puternic care să-i apere interesele, să-i asigure perspectivele de dezvoltare prin crearea unei pieţe unice, prin paza drumurilor şi, eventual, câştigarea unui loc în comerţul internaţional prin acordarea şi primirea de privilegii comerciale. Ca urmare, locuitorii din centrele voievodale au exercitat, fără îndoială, presiuni asupra conducătorului lor pentru a accepta pe domnul unificator. Situaţia prezentată ar putea să explice motivul pentru care domnii Moldovei devin stăpânii oraşelor de mai târziu..." [64].

În consecinţă, "sistemul urban al Moldovei s-a format treptat, paralel cu întărirea continuă a instituţiei domniei şi a integrării tuturor teritoriilor în graniţele fireşti, naturale, ale statului, astfel că a apărut posibilitatea dezvoltării reţelei interne de drumuri racordate la sistemul internaţional de căi comerciale. Aceşti factori au contribuit la dezvoltarea fiecărei aşezări incipient urbane în parte, determinând creşterea rolului lor economico-administrativ, politic şi religios în cadrul microregiunii respective"[65].

Cât priveşte reperele cronologice la care se pot raporta exigenţele acestui proces, autoarea ieşeană afirma următoarele:

> "În tot spaţiul românesc est-carpatic, a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi primii ani ai secolului al XV-lea constituie etapa de început a celor mai multe târguri, perioada dobândirii statutului de oraş cu toate funcţiile lui complexe"[66].

---

[64] S. Cheptea, *Un oraş medieval. Hârlău*, Iaşi, 2000, p. 22.
[65] *Ibidem*, p. 27.
[66] *Ibidem*.

Succinta expunere anterioară ne permite elaborarea unor constatări generale, cu caracter preliminar.

În primul rând, cu excepția studiilor închinate efortului de a defini condițiile istorice generale, precum şi conținutul fenomenului urban medieval, majoritatea cercetărilor se focalizează asupra oraşelor moldoveneşti[67], considerând poate –în mod imprudent– ca şi rezolvată problema apariției nucleelor urbane din Țara Românească. Astfel, în ciuda generozității crescute a mărturiilor documentare privind această zonă, în comparație cu regiunile est-carpatice, istoriografia românească nu a reuşit, vreme îndelungată, o aprofundare satisfăcătoare a cadrului istoric specific apariției oraşelor munteneşti, mulțumindu-se cu afirmarea anteriorității unor aşezări de factură urbană, precum Curtea de Argeş sau Câmpulung, în raport cu apariția statului medieval de la sud de Carpați.

Cu excepția Bucureştilor[68], a Curții de Argeş[69], a Brăilei[70], dar mai ales a oraşului Câmpulung[71], geneza oraşelor muntene a aşteptat îndelung

---

[67] Oraşele medievale moldoveneşti s-au bucurat, mai ales în ultimele decenii, de un interes constant şi, în bună măsură, competent, generând lucrări de certă valoare ştiințifică. Astfel, dacă pentru Suceava sunt de notorietate contribuțiile lui M. D. Matei, pe care le-am consemnat anterior, oraşe precum Baia, Iaşi, Roman, Hârlău, Bârlad, Bacău, Tg. Trotuş sau Adjud au beneficiat, la rându-le, de atenția unor specialişti reputați, ca şi de apariția unor lucrări dedicate: E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, *Oraşul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, I-II, Iaşi, 1980, 1984; V. Neamțu, *Istoria oraşului medieval Baia (Civitas Moldaviensis)*, Iaşi, 1997; Al. Andronic, *Iaşii până la mijlocul secolului al XVII-lea*, Iaşi, 1986; *Istoria oraşului Roman* (lucrare colectivă), Roman, 1992; S. Cheptea, *Un oraş medieval. Hârlău*, Iaşi, 2000; *Istoria Bârladului* (lucrare colectivă), Bârlad, 1998; Al. Artimon, *Civilizație medievală urbană din secolele XIV-XVII (Bacău, Tg. Trotuş, Adjud)*, Iaşi, 1998. La acestea se adaugă un număr impresionant de studii şi articole, avându-i ca semnatari pe istoricii amintiți anterior, dar nu numai (vezi, ca exemplu, intervențiile lui V. Spinei: *Comerțul şi geneza oraşelor din sud-estul Moldovei (secolele XIII-XIV)*, în *AB*, I, 1993, p. 171-236; *Generalități privind oraşele medievale din Moldova*, în *ArhMed*, I, 1996, p. 35-53).

[68] Gh. Ionescu-Gion, *Istoria Bucurescilor*, Bucureşti, 1899; N. Iorga, *Istoria Bucureştilor*, Bucureşti, 1939; Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, Bucureşti, 1979.

[69] N. Constantinescu, *Curtea de Argeş, 1200-1400. Asupra începuturilor Țării Româneşti*, Bucureşti, 1983.

[70] C. C. Giurescu, *Istoricul oraşului Brăia*, Bucureşti, 1968; I. Cândea, *Brăila. Origini şi evoluție până la jumătatea secolului al XVI-lea*, Brăila, 1995.

[71] Un oraş de importanța Câmpulungului, a cărui existență este certă la anul 1300, a putut beneficia, firesc şi constant, de atenția unor autori precum C. D. Aricescu (*Istoria Cîmpulungului, prima residență a României*, vol. I-II, Bucureşti, 1855-1856, reeditată in anul 2007), C. Rădulescu-Codin (*Câmpulungul Muscelului istoric şi legendar*, însoțit de *Călăuza vizitatorului*, Câmpulung-Muscel, 1925), I. Răuțescu (*Câmpulung-Muscel. Monografie istorică*, Câmpulung, 1943), Gh. Pârnuță (coordonatorul monografiei *Câmpulung-Muscel, ieri şi azi*, Câmpulung-Muscel, 1974, dar şi coautor al *Monografiei municipiului Câmpulung Muscel*, Bucureşti, 2005), Şt. Trâmbaciu (*Istoricul obştii câmpulungenilor musceleni în Evul Mediu şi prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Bucureşti, 1997) sau Gh. I. Cantacuzino (*Începuturile oraşului Câmpulung şi Curtea Domnească: aspecte ale civilizației urbane la Câmpulung*, Bucureşti, 2011).

să i se acorde atenţia cuvenită[72], sub forma unei abordări competente, sintetizatoare. Mai mult, în cadrul modest şi foarte general al bibliografiei referitoare la devenirea urbană în zona sud-carpatică, au rămas dominante tezele economiste, în particular cele legate de rolul schimburilor comerciale în dezvoltarea oraşelor[73], la care s-au adăugat, din nefericire, şi inconsecvenţele de rigoare.

Abia în ultimii ani –după încercarea, mai puţin reuşită, a lui Traian V. Poncea[74]–, o atât de necesară sinteză a putut vedea lumina tiparului, temerara întreprindere aparţinându-i, însă, ca o ironie, unui tânăr şi ambiţios istoric ieşean[75]. Din fericire –pentru că simpla sa apariţie n-ar fi compensat necesitatea unei abordări competente, chiar dacă mult aşteptate–, lucrarea este redactată la un nivel pe care îl depăşeşte doar bogăţia documentaţiei. Mai mult, textul iniţial a fost ulterior revizuit, adăugit şi integrat unei remarcabile alcătuiri istoriografice, publicată de colegul nostru foarte recent: *Oraşele din Ţările Române în Evul Mediu*, Iaşi, 2012.

> În capitolul dedicat *formării oraşelor din Ţara Românească*, autorul a identificat, ca principali factori determinanţi ai vieţii urbane, *curtea* şi *târgul*:
>
> "După jumătatea secolului al XIV-lea, avem informaţii că, în majoritatea acestor aşezări, domnia deţinea **curţi** proprii. S-a pus întrebarea dacă aceste reşedinţe domneşti fuseseră create după întemeierea Ţării sau existau din perioada anterioară? Probabil ele existau dinainte. Un argument în favoarea acestei afirmaţii îl găsim în concepţia domniei referitoare la oraş, care era considerat stăpânire domnească, potrivit principiului medieval *dominium eminens*. În cadrul procesului de extindere a puterii sale în

---

[72] Poate cea mai flagrantă este situaţia Târgoviştei, oraş *cetate de scaun*, onorată abia foarte recent de apariţia unor atât de necesare lucrări, care să ia în discuţie, explicit şi exhaustiv, problema începuturilor sale urbane (N. Constantinescu (coord.), C. Ionescu, P. Diaconescu, V. Rădulescu, *Târgovişte. Reşedinţa voievodală (1400-1700). Cercetări arheologice (1961-1986)*, Târgovişte, 2009; P. V. Diaconescu, *Arheologia habitatului urban târgoviştean. Secolele XIV-XVIII*, Târgovişte, 2009).

[73] Spre exemplificare, ne limităm referinţele la cazul reputatului istoric Dinu C. Giurescu, care leagă, în mod direct, dezvoltarea celor mai importante oraşe din Ţara Românească –Câmpulung, Argeş, Slatina, Râmnicu-Vâlcea, Piteşti, Târgovişte, Brăila– de "procesul general al circulaţiei mărfurilor" (*Relaţiile economice ale Ţării Româneşti cu ţările Peninsulei Balcanice din secolul al XIV-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, în Romanoslavica, XI, 1965, p. 169).

[74] T. V. Poncea, *Geneza oraşului medieval românesc în spaţiul extracarpatic*, Bucureşti, 1997. Contribuţia lui Traian V. Poncea ne apare ca un demers meritoriu *în sine*, fără a se evidenţia, însă, prin consistenţa elementelor concrete de originalitate. Dacă acestea ar fi existat, măcar la nivel interpretativ, ar fi putut încununa o întreprindere istoriografică binevenită, referindu-ne, mai ales, la încercarea de tipologizare urbană propusă de autor. Din nefericire, rigoarea academică, uşor exagerată în această speţă, a făcut ca lucrarea să fie ignorată de specialişti, rămânând, până astăzi, în cel mai bun caz, o simplă adăugire bibliografică.

[75] L. Rădvan, *Oraşele din Ţara Românească până la sfârşitul secolului al XVI-lea*, Iaşi, 2004.

fața celorlalți cnezi şi voievozi, Basarab I şi domnii care au finalizat procesul de închegare statală, la sfârşitul secolului al XIII-lea şi începutul secolului al XIV-lea, au cuprins în puterea lor curțile locale, care au fost integrate în noul stat, cum s-a întâmplat şi în Țara Moldovei, unde fenomenul este bine reprezentat. Sistemul curților locale a fost păstrat de către domnie pentru că reprezenta şi, totodată, de aici se exercita, puterea domnului în teritoriu. [...] Aceasta a fost situația peste tot în Europa centrală şi apuseană, unde un număr mare de oraşe s-a dezvoltat în preajma reşedințelor unor principi sau mari seniori. [...] Prezența curții a reprezentat un factor determinant pentru urbanizare căci, cu siguranță, lângă curte au venit şi s-au stabilit mici negustori care urmăreau să îşi vândă produsele membrilor acesteia, pentru că orice curte sau reşedință implică o aglomerare de oameni, unii de rang înalt, alții simpli luptători. [...] Pe lângă negustori, în astfel de locuri s-au stabilit şi meşteşugari, implicați în activități artizanale, precum olari, fierari etc., meşteşugari necesari pe lângă o reşedință. Alături de curte, un alt factor determinant pentru urbanizare îl reprezintă **târgul**. Reşedința cnezială sau voievodală era centrul *țării*, precum şi al regiunii geografice respective, şi era firesc ca aici să se localizeze târgul, locul în care locuitorii veneau să cumpere sau să vândă diverse produse. [...] nu întâmplător, acesta din urmă a fost numele dat multor oraşe medievale din spațiul românesc, nume la care s-a adăugat denumirea râului pe care se afla aşezarea..."[76].

Afirmată de o asemenea manieră, ponderea crescută acordată *factorului politic* în geneza aşezărilor cu caracter urban nu face decât să evidențieze o realitate tot mai acut resimțită de istoriografia românească, după ce, vreme îndelungată, importanța *activităților economice* a constituit reperul central în evaluarea fenomenului urban.

La rândul nostru, vom încerca, în completarea acestor meritorii întreprinderi istoriografice, să adoptăm o poziție metodologică echilibrată, în care fiecărui factor implicat în procesul genezei urbane să i se acorde însemnătatea cuvenită. Această atitudine, voit echidistantă, se va justifica întru totul pe parcursul analizei noastre, dată fiind relația de interdependență a celor două variabile –economic/politic– în *cvasi*totalitatea cazurilor luate în discuție.

[76] *Ibidem*, p. 70-72.

II. PROBLEMA CONTINUITĂŢII URBANE ÎN PERIOADA TRECERII DE LA ANTICHITATE LA EVUL MEDIU. SIMILITUDINI ŞI DIFERENŢIERI ÎNTRE VESTUL EUROPEI ŞI SPAŢIUL NORD-DUNĂREAN

"La început au fost oraşele" [77]

II.1. Oraşele apusene în perioada trecerii de la Antichitate la Evul Mediu

Este, fără îndoială, greu de circumscris începutul existenţei propriu-zise a Europei, dar nu poate fi contestat faptul că prăbuşirea Imperiului roman i-a slujit drept creuzet. Dacă la sfârşitul antichităţii entitatea europeană nu era imaginabilă, aceasta se datorează faptului că civilizaţia greco-latină, care va constitui una dintre bazele sale, nu interfera decât parţial cu spaţiul continentului. Clivajul pe linia Orient şi Occident, deja vizibil în epoca romană, se va accentua după ce, sub loviturile marilor migraţii, civilizaţia romană pare să cadă într-o deplină regresiune. Invaziile barbare sunt cele care adâncesc prăpastia preexistentă şi pecetluiesc două destine istorice întru totul distincte. Pe de o parte, Imperiul roman de Apus se năruie, în secolul al V-lea, sub loviturile migratorilor, lăsând moştenire Europei o puzderie de state cu graniţe labile şi destine efemere, punctate de interminabile conflicte. Pe de alta, în Orient, Imperiul roman –metamorfozat într-unul grec, creştin-*ortodox*[78]– va perpetua încă un mileniu ambiţiile sale universaliste, abandonând definitiv, în secolul al XI-lea, legăturile cu creştinătatea occidentală.

La finele unui mileniu confuz şi însângerat de războaie, peisajul politic al Europei occidentale se stabilizează, zestrea romană perenizându-se în instituţiile noilor state apărute. Mitul imperial, inserat temeinic în conştiinţa europeană şi preluat, ca ideal utopic, de către regii barbari –capabili, poate, să îngrozească Europa, dar nu să o supună unei singure legi–, va prezida timp de secole destinul Occidentului, ai cărui suverani, chiar şi în

[77] J. Le Goff, *Intelectualii în Evul Mediu*, Bucureşti, 1994, p. 23.

[78] Termenul, delimitându-i iniţial pe adepţii *dreptei credinţe*, iar ulterior pe cei ai cultului răsăritean, se impune în vocabularul religios după schisma din 1054 (cf. A. Bertholet, *Dicţionarul religiilor,* Iaşi, 1995, p. 80).

tentativele lor imperiale[79] sortite eşecului, vor personifica persistenţa vie a principiului unitar al Imperiului. Unitatea Europei rămâne, aşadar, un simplu mit, activ în avânturile pripite ale monarhilor ambiţioşi, dar pe care explozia graiurilor vulgare –ce înlocuiesc, pe scară largă, latina în Occident–, ca şi menţinerea limbii greceşti în Orient o compromit definitiv, adăugând noi linii de fractură fărâmiţării deja evidente în plan politic[80].

Cu toate acestea, mozaicul european al contrastelor, juxtapunerilor şi amestecurilor va conserva tenace moştenirea culturală a civilizaţiei greco-romane, la care va adăuga, prin înlocuirea Imperiului de către Biserică, în calitate de nou principiu organizator al societăţii, o coordonată fundamentală: religia creştină. Liant spiritual eficace şi pan-european, tot mai puternică economic şi activă politic, Biserica va substitui unităţii romane pierdute, idealul proiectului său teocratic.

Dincolo de variaţiile de intensitate şi cronologie, Europa medievală a trăit, în ansamblul său, un ciclu istoric omogen, jalonat de invaziile barbare, de restrângerea, apoi expansiunea schimburilor, de o viaţă puternic circumscrisă în plan economic domeniului seniorial şi dominată, pe multiple planuri, de autoritatea Bisericii. Prin urmare, chiar compromisă de graniţele politice, există, totuşi, o Europă medievală, cea a neguţătorilor şi bancherilor, a mănăstirilor şi ordinelor religioase, o Europă a universitarilor şi savanţilor, a pelerinilor în veşnică mişcare[81]. Ea reprezintă o reţea complexă, care substituie diviziunilor evidente o identitate proprie, activă în conştiinţe şi care se va impune *duratei lungi*[82].

În acest cadru, expeditiv schiţat şi cu ambiţii limitate, vom încerca să integrăm aprecierile noastre privitoare la, poate, cel mai fascinant dintre fenomenele care s-au derulat pe scena istoriei medievale: *fenomenul urban*. Aflat el însuşi într-o relaţie de condiţionare reciprocă cu toate celelalte elemente –ba, mai mult, plasat chiar în centrul complexei reţele evocate anterior– *fenomenul oraş* comprimă şi, în acelaşi timp, determină specificitatea unei lumi aparte.

Deşi a animat lungi dezbateri[83], tema decadenţei urbane –în perioada care a urmat prăbuşirii Imperiului roman de Apus– s-a dovedit a fi o

---

[79] Cf. S. Brezeanu, *Ideea de imperiu în Occidentul medieval în lumina cercetărilor din ultimele decenii*, în *RdI*, t. 31, nr. 2, 1978, p. 273-298; vezi şi N. Iorga, *Stări sufleteşti şi războaie*, Bucureşti, 1994.

[80] S. Berstein, P. Milza, *Istoria Europei*, vol II, Iaşi, 1998, p. 5-9.

[81] J. Le Goff, *op. cit.*, passim; idem, *Negustorii şi bancherii în Evul Mediu*, Bucureşti, 1994, passim.

[82] F. Braudel, *Timpul lumii*, Bucureşti, 1993, passim.

[83] Pentru detalii, vezi M. D. Matei, *Aspecte ale problemei continuităţii urbane între antichitatea sclavagistă şi evul mediu*, în *RdI*, t. 41, nr. 3, 1988, p. 257-273. Studiul a fost recenzat, în grabă, de Em. Popescu, *Câteva precizări în legătură cu continuitatea urbană între antichitate şi evul mediu*, în *RdI*, t. 41, nr. 11, 1988, p. 1119-1123. Reproşând autorului diverse neajunsuri metodologice şi interpretative, lipsite însă de fundament şi dovedind lectura în diagonală a paginilor respective –vezi şi reacţia, pertinentă, a lui M. D. Matei, *Probleme ale genezei şi evoluţiei oraşului medieval pe teritoriul României*, în

problemă oarecum falsă. Astfel, în ciuda decăderii generale[84], care a acompaniat tranziţia la Evul Mediu, reţeaua urbană, solid implantată în zona orientală şi mediteraneană, s-a menţinut, totuşi, chiar dacă a suferit, pe termen lung, inevitabile modificări. Doar acolo unde această reţea era mai fragilă şi recent implantată, se poate, eventual, invoca o regresiune accentuată, în favoarea spaţiului rural. Tocmai de aceea, este greu de susţinut o profundă dezafectare a cadrelor de viaţă urbană, câtă vreme ele rămân referinţe instituţionale, economice şi culturale, diverse indicii susţinând această interpretare.

De altfel, ideea ruralizării exhaustive a spaţiului european în Evul Mediu este pusă în discuţie de rezultatele cercetărilor în domeniu, care evidenţiază persistenţa şi chiar vitalitatea reţelei urbane[85]. Iar interesul

---

RdI, 42, nr. 12, 1989, p. 1186, n. 3–, Em. Popescu îşi susţine opoziţia faţă de încheierile preopinentului său făcând trimiteri cu totul forţate şi oferind, condescendent, spre luare la cunoştinţă, adevărate "calupuri" bibliografice, din care acesta ar fi trebuit să se inspire. Într-un bun exemplu –dintre numeroasele mostre ce ar putea fi invocate– se constituie contraargumentele prezentate de Em. Popescu spre demontarea următoarei aserţiuni: "Cu toate că, în teritoriul nord-dunărean, există suficiente dovezi arheologice cu privire la larga răspândire a creştinismului în sânul *populaţiei daco-romane locale* (s.n.), până în momentul de faţă lipsesc date care să pună în lumină concludentă organizarea religioasă *a acestei populaţii* (s.n.) şi cu atât mai puţin existenţa unor centre eclesiastice organizate, în perioada de după secolul al III-lea" (M. D. Matei, *op. cit.*, p. 270). Precizăm că, aşa cum a fost extras de recenzent, pasajul este, în mod categoric, scos din propriul context. În fapt, autorul face referire la deceniile *imediat următoare* retragerii aureliene, excluzând oricum zonele limitrofe malului nordic al Dunării, rămase sub controlul Imperiului roman "o perioadă de cel puţin trei secole" (*ibidem*, p. 267-268), cu întreaga suită de consecinţe pe care le presupun aceste circumstanţe, inclusiv din perspectivă ecleziastică. Aşadar, tratând o atare opinie ca pe un soi de afront adus istoriei *dreptei credinţe* pe aceste meleaguri, Em. Popescu îşi formulează replica începând prin a invoca –total inadecvat– existenţa în regiunea Buzăului a unei comunităţi de creştini constituită din prizonieri cappadocieni, aduşi de goţi în urma expediţiei întreprinse în Asia Mică, pe la 257. Mai departe, depăşind nonşalant cadru cronologic al polemicii pe care a făcut imprudenţa să o genereze, autorul aminteşte de centrele episcopale atestate în Banat sub împăratul Justinian (527-565), culminând cu apelul la izvoarele ce pun în evidenţă certa structurare ecleziastică a românilor nord-dunăreni în secolul al XIII-lea*!*. Este regretabil că un cercetător de talia lui Em. Popescu s-a putut preta la o asemenea intervenţie istoriografică, profund deficitară sub raportul argumentaţiei, din care nu transpare, în niciun caz, grija istoricului pentru reflectarea justă a realităţilor epocii.

84 "Comerţul, care era mai ales un comerţ intern între provincii, era în declin. Producţiile agricole sau meşteşugăreşti, destinate exportului în restul lumii romane, ca untdelemnul mediteranean, sticlăria romană, olăria galică, îşi reduceau aria de difuziune, numerarul se rărea şi se degrada, suprafeţe cultivate erau lăsate în paragină, ogoarele părăsite (*agri deserti*) se înmulţeau. Aşa se desena fizionomia Occidentului medieval: o atomizare în celule închise în ele însele, risipite între tot felul de «pustietăţi» (*déserts*), păduri, lande, paragini." (J. Le Goff, *Civilizaţia Occidentului medieval*, Bucureşti, 1970 p. 71).

85 "L'éclipse de la vie urbaine en Occident à partir des premières invasions barbares n'a pas été non plus si totale qu'on l'a prétendu. Le IIIe siècle n'a pas prononcé son arrêt de mort pas plus que le XIe n'a marqué sa réssurection. Affirmations rigides auxquelles une recherche patiente orientée vers la découverte du réel à travers une documentation

constant arătat oraşelor, în perioada imediat următoare căderii Imperiului roman, mărturiseşte continuitatea funcţiei urbane, valorizată şi perpetuată ca atare de contemporani.

Italia, unde structura instituţională şi juridică romană a rămas puternic înrădăcinată, oferă, în mod evident, cea mai bună bază argumentativă în acest sens. Fără nicio îndoială, oraşul a pierdut –din cauza decăderii eşafodajului care îl încadra şi susţinea, culminând cu o galopantă paralizie economică[86]– esenţialul capacităţii sale de iniţiativă, dar a reuşit să-şi menţină încă atractivitatea, fie şi doar în plan strategic[87].

Totodată, asediile şi expediţiile piratereşti sistematice îndreptate asupra oraşelor de către invadatorii care s-au succedat în Occident –cu o amploare uşor exagerată de cronici– ne permit să credem nu numai că oraşele au continuat să existe, dar şi că ele sunt în continuare suficient de active şi prospere pentru a stârni interesul barbarilor, în raport cu regiunile rurale (*villae*, mănăstiri, sate). Astfel, putem aprecia, ca încheiere logică, că numărul însemnat de oraşe care le-au căzut victime s-a datorat atractivităţii lor, greu de neglijat[88]. Repetarea agresiunilor –fie că sunt atribuite normanzilor, ungurilor sau sarazinilor[89]– confirmă opinia anterioară şi constituie un indiciu privitor la forţa mijloacelor disponibile ale acestor oraşe, capabile de a ridica fortificaţii şi incinte care să reziste atacatorilor[90]. Mai mult, înseşi

---

lacuneuse se doit d'apporter les correctifs nécessaires. La ville a poursuivi son existence, malgré le coups que lui ont portés les envahisseurs succesiffs, sous des formes parfois imprévues et neuves; elle s'est transformée progessivement si bien qu'à travers des siècles apparement rebelles à l'urbanisme on peut cependant parler d'accroissement, voire d'enrichissement de la cité et même de création dans la Germanie qui s'ouvre lentement à la civilisation occidentale" (R. Latouche, *Les origines de l'économie occidentale (IVe-XIe siècle)*, Paris, 1956, p. 3).

[86] "Când evaziunea numerarului îi lasă pe oamenii oraşelor fără putere de cumpărare, când drumurile comerciale încetează de a mai iriga centrele urbane, orăşenii sunt siliţi să se refugieze lângă locurile de producţie." (J. Le Goff, *op. cit.*, p. 71).

[87] G. Jehel, Ph. Racinet, *La ville médiévale. De l'Occident chrétien à l'Orient musulman (Ve-XVe siècle)*, Paris, 1996, p. 12.

[88] "Fără îndoială, oraşele, datorită atracţiei ispititoare a bogăţiilor acumulate şi provocatoare deveneau o pradă dintre cele mai alese. Ele au fost victimele cele mai greu lovite." (J. Le Goff, *op. cit.*, p. 71).

[89] G. Fasoli, *Point de vue sur les incursions hongroises en Europe au Xe siècle*, în Cahiers de civilisation médiévale, 2, nr. 5, 1959, p. 17-35; L. Musset, *Invaziile. Al doilea asalt asupra Europei creştine*, Bucureşti, 2002, p. 58-59, 128 şi urm.

[90] "... les Hongrois étaient impuissants contre les villes fortifiées et les châteaux. Ils ne savaient pas construire de machines de siège; lorsqu'ils avaient pillé et brûlé les faubourgs, ils s'efforçaient de mettre le feu à la ville par des flèches incendiaires, ils la bloquaient en vue de rançonner les habitants pressés par la famine, mais ils ne savaient que faire d'autre et, si les assiégés ne se décidaient pas à payer rançon, ils finissaient par s'en aller en quête de proies plus faciles. Mais, à mesure que les incursions se répètent, les proies faciles seront de plus en plus rares; les villes rebâtissent leurs murs, évêques et citoyens se chargent du travail et s'organisent pour garder et défendre ces murs qu'ils ont relevés." (G. Fasoli, *op. cit.*, p. 30). Vom oferi, preluându-l de la colegii francezi, şi un exemplu concret: după două incendii, fiind aproape în întregime distruse, zidurile

incursiunile de jaf ale barbarilor vor determina dezvoltarea *accelerată* a fortificaţiilor urbane în nordul Franţei şi în Ţările de Jos, în sudul Germaniei şi Italia de Nord[91].

Putem afirma, de asemenea, că, într-o oarecare măsură, strategia politică a şefilor barbari se va baza pe oraşe. Statele ivite în Occident, între secolele V-VIII, în urma invaziilor germanice, au beneficiat din plin de aceste situri urbane care, deşi nu erau creaţii proprii, au apărut cuceritorilor drept puncte de sprijin necesare consolidării dominaţiei lor[92]. Faptul evidenţiază, printre altele, preluarea, cu abilitate, de către noii stăpâni ai puterii, a dimensiunii politice şi administrative pe care oraşul o moştenise de la romani[93].

> În sprijinul acestor consideraţii, arheologia a adus indicii noi. Astfel, numărul însemnat de morminte princiare, cu un inventar aparte, şi localizarea lor într-un areal de câţiva kilometri în jurul celor mai importante oraşe ne apar astăzi ca un reflex al proaspătului statut obţinut[94].

Oraşele Imperiului roman târziu sunt, însă, deja oraşe *retrase*[95], în sensul limitării la propriul interior, chiar dacă incintele secolelor al III-lea şi

---

fortificaţiei oraşului Orléans au fost restaurate, cu mari eforturi, de episcopul Gautier (869-891), încredinţat fiind că acest demers constructiv va asigura protecţia locuitorilor aşezării păstorite de el (ap. G. Jehel., Ph. Racinet, *op. cit.*, p. 15).

[91] L. Musset, *op. cit.*, p. 60-61.

[92] Ele devin "capitale" ale regilor barbari, precum Braga (capitala primului rege barbar catolic, suevul Rechiarus), Tournai, Paris, Soissons (capitalele francilor), Lyon (capitală burgundă), Pavia şi Monza (capitale longobarde), Ravenna (sediu al ostrogotului Theodoric) etc. Şi aceasta în ciuda faptului că unii dintre regii barbari, francii îndeosebi, "stăteau mai bucuros pe marile lor domenii sau *villae* decât în «palatele» din oraşe", adoptând modul de trai, profund ruralizat, al marilor proprietari funciari (J. Le Goff, *op. cit.*, p. 77).

[93] "Cum barbarii care au rămas pe teritoriul imperiului au devenit, mai devreme sau mai târziu, federaţi, respectul pe care ei trebuiau să-l arate Romei s-a extins asupra oraşelor. Cei mai mulţi dintre germanici s-au instalat la ţară; dar şefii lor, urmând exemplul autorităţilor romane, s-au stabilit în oraşe." (L. Musset, *Invaziile. Valurile germanice,* Bucureşti, 2002, p. 266).

[94] Fenomenul este evidenţiat prin fundarea bisericilor-criptă suburbane de către primii merovingieni: Clovis, după modelul lui Constantin, ridică, pentru odihna familiei sale, în apropiere de Paris, o basilică a Sf. Apostoli Petru şi Pavel –aceasta adăpostind, după 512, *şi* mormântul Sf. Genoveva, patroana spirituală a Parisului, care însufleţise întregul demers–, iar Childebert, puţin după 550, fondează biserica Sf. Cruci şi a Sf. Vincent, devenită ulterior St. Germain-des-Prés (cf. G. Jehel, Ph. Racinet, *op. cit.*, p. 15).

[95] În ceea ce priveşte *regresiunea cantitativă*, care va urma invaziilor în toate sferele civilizaţiei romane, cea a oraşului este dramatic descrisă de Orosius: "În mijlocul dărâmăturilor marilor oraşe doar grupuri risipite de populaţii nenorocite, martire ale calamităţilor trecute, mai atestă încă pentru noi numirile de altădată" (ap. J. Le Goff, *op. cit.*, p. 71). Nevoile defensive conduc, implicit, la o micşorare a perimetrului urban, această reducţie spaţială impunându-se ca o condiţie a supravieţuirii: "Acolo unde suprafaţa oraşului s-a redus pentru a-i permite o apărare mai bună, incinta a permis bătrânei *civitas* să traverseze secolele", (Y. Dolliger-Leonard, *Studien zu den Anfängen*

al IV-lea nu înglobau, peste tot, întreaga populație urbană[96]. De altfel, în opinia unor istorici reputați, precum R. Latouche, numai cei foarte bogați[97], care își puteau garanta singuri securitatea, au îndrăznit să abandoneze orașele în secolul al IV-lea, în condițiile în care teritoriile rurale erau slab apărate. Și totuși, în ciuda exodului elementelor bogate, care a accentuat stagnarea economică a orașelor, grupuri mai mult sau mai puțin însemnate de populație au continuat să le locuiască[98].

Multe dintre așezările de factură urbană nu vor dispărea în momentul invaziilor și nu vor fi abandonate nici mai târziu, pentru că oamenii se simțeau la adăpost în interiorul lor. Este adevărat că dintr-o atare ecuație interpretativă lipsește un factor esențial, pe care îl vom identifica în subcapitolul următor, și anume personajul sau instituția care și-a putut asuma, în condițiile vacuumului de autoritate romană, gestionarea diverselor funcții specific urbane, circumscrise contextual unor imperative precum organizarea eficientă a apărării, căreia i se subsuma, la rându-i, necesitatea unei aprovizionări corespunzătoare.

Din această perspectivă, vom reaminti faptul că, măcar în câteva cazuri, așa cum am consemnat deja, chiar unii șefi barbari se vor stabili în orașe, acordându-le o atenție concordantă statutului lor, fără ca aceste exemple să fie, neapărat, simptomatice[99]. Dimpotrivă, este mult mai probabil ca atitudinea lor condescendentă să fi fost generată, în integralitatea sa, de un interes cu totul elementar, ce avea în vedere potențialul defensiv al acestor așezări, redutabil fortificate[100]. În cazul regilor merovingieni –care-și vor păstra, pentru o bună perioadă de timp, gustul tradițional pentru viața rurală– raționamentul se aplică întru totul, în ciuda opțiunii lor de a fi

---

des europäischen Städtewesens, Konstanz, 1958, p. 210-211, ap. M. D. Matei, *Aspecte ale problemei continuității urbane*, p. 264).

[96] R. Latouche oferă chiar o imagine a distincțiilor terminologice dintre diferitele segmente ale populației suburbane (*op. cit.*, p. 128-129). După același autor, "l'existence d'une population vivante en dehors du *pomoerium* de la cité ètait du reste de la tradition romaine" (*ibidem*, p. 129).

[97] *Ibidem*, p. 117. În realitate, s-ar părea că, dimpotrivă, părăsirea generalizată a orașelor de către populația înstărită era acompaniată și de o deplasare a segmentului sărac: "Necesitatea hranei explică mai presus de toate fuga bogatului pe moșiile sale, exodul săracilor pe domeniile bogaților" (J. Le Goff, *op. cit.*, p. 71).

[98] R. Latouche, *op. cit.*, p. 118.

[99] Ne permitem o atare apreciere, chiar dacă vine, cel puțin aparent, în contradicție cu opinia unui istoric de talia lui L. Musset: "Fiecare regat a avut, pentru curtea sa, o reședință urbană […]. Cazul reședințelor regale a fost în mod evident exemplar: ceea ce regele a făcut în orașul său, a fost imitat în altele de către simplii șefi." (*op. cit.*, p. 266).

[100] Ca exemplu semnificativ, vom menționa cele petrecute la Soisson, unde, după ce Syagrius concentrase resturile administrației financiare, economice și militare din partea septentrională a Imperiului, transformându-l într-un oraș fortificat, *castrum* și manufactură de arme –prin urmare ocupând o poziție strategică în fața francilor–, Clovis va profita de infrastructura existentă pentru a conserva o vreme calitatea de capitală a orașului. (G. Jehel, Ph. Racinet, *op. cit.*, p. 15).

înmormântaţi în oraşele-capitală, gest ritual cu o insuficientă capacitate stimulatorie pentru a putea provoca renaşterea vieţii urbane[101].

Vom conchide afirmând că, deşi invaziile n-au făcut, în general, decât să menţină stagnarea determinată de criza din ultimele veacuri ale Imperiului[102] –instalarea unora dintre suverani în oraşe, de cele mai multe ori superficială, neaducându-le vreun remediu–, pe parcursul secolelor V-VI ele vor rămâne un model de grupare demografică cu totul distinctă în raport cu celelalte aglomerări, continuând să îşi asume existenţa într-o manieră specifică[103].

II.2. Oraşul Evului Mediu timpuriu în Occidentul european

Dacă persistă tendinţa, pentru Occident, de a se minimaliza anvergura fenomenului urban în Evul Mediu timpuriu, acest fapt se datorează, fără îndoială, comparaţiei cu ceea ce el avea să devină ulterior, mai cu seamă din secolul al XIII-lea. În contextul epocii, însă, oraşele reprezentau puncte ineluctabile de ancorare a vieţii sociale, ceea ce le conferise, deja, o însemnătate aparte.

Biserica, bunăoară, pare să fi înţeles bine acest aspect, dat fiind faptul că, dacă ne raportăm la legăturile dintre oraş şi instituţia episcopală, putem constata cu uşurinţă că *nu există sedii episcopale în afara oraşelor*. Dimpotrivă, s-a putut chiar afirma că un sediu episcopal este suficient pentru definirea unui oraş[104]. Drept urmare, pare a fi indubitabil, în această etapă a cercetării istorice, că oraşul a servit, de timpuriu, ca suport esenţial al implantării episcopale şi că o complementaritate, cu totul benefică, s-a stabilit temeinic între autoritatea religioasă a episcopului şi conservarea, chiar renaşterea fenomenului urban în Occident[105].

---

[101] De fapt, "rien n'indique que ces rois aux vues courtes aient cherché à rendre moins désagréable le séjour de leurs villes" (R. Latouche, *op. cit.*, p. 118-120).

[102] L. Musset, *op. cit.*, p. 267.

[103] Spre argumentare, vom evoca aşezări precum Orléans, Soissons, Tours, Metz sau Verdun, care, fără a fi, în epoca supusă dezbaterii, altceva decât simple embrioane ale marilor oraşe devenite ulterior, constituiau deja repere simbolice, circumstanţiind ceea ce distingea, fundamental, o entitate urbană de "anonimul cîmpurilor înconjurătoare" (G. Jehel, Ph. Racinet, *op. cit.*, p. 16).

[104] Afirmaţia îi aparţine lui Jacopo de Varagine, episcop de Genova: "Loquendo proprie, civitas non dicitur nisi que episcopali honore decoratum", (cf. G. Monleone, *Jacopo de Varagine e la sua cronaca di Genova*, II, Roma, 1941, p. 218, ap. G. Jehel, Ph. Racinet, *op. cit.*, p. 19).

[105] "Se ştie că Biserica îşi copiase circumscripţiile religioase după circumscripţiile administrative ale Imperiului. Ca regulă generală, fiecare dioceză corespundea unei *civitas*. Or, structura ecleziastică nesuferind aproape nici o modificare în epoca invaziilor, rezultă de aici că ea şi-a păstrat caracterul municipal în regatele noi, înfiinţate de cuceritorii germanici. Acest lucru este într-atât de adevărat încât, începând din secolul al VI-lea, cuvântul *civitas* ia sensul special de cetate episcopală, de centru de dioceză. **Supravieţuind Imperiului pe care se sprijinise, Biserica a contribuit, deci, în**

De altfel, în oraşe trebuie căutate şi cele mai vechi mărturii arheologice privind zorii creştinării[106]. În ciuda unor aprecieri eronate, devenite, în timp, prejudecăţi, creştinismul nu s-a născut în cimitire, ci, dimpotrivă, în strânsă legătură cu lumea celor vii, cu aceea a oraşelor, primele locuri de cult fiind construcţii îngrijite, din piatră, uneori de mari dimensiuni şi bogat ornamentate[107].

Din perspectivă istoriografică, privitor la realităţile specifice Occidentul european[108], rolul determinant al Bisericii în problema complexă a continuităţii urbane de la Antichitate la Evul Mediu fost pus de nenumărate ori în evidenţă, ca şi rolul episcopului în renaşterea orăşenească. Funcţia sa pastorală, nivelul de cultură, sprijinul pe care i-l acordă instituţia ecleziastică, dar şi charisma sa personală –care îi amplifică imaginea luminoasă în evul întunecat[109]–, toate conduc în aceeaşi direcţie:

"Pe durata ultimelor perioade ale Imperiului Roman târziu şi încă din ce în ce mai mult în epoca merovingiană, puterea episcopilor asupra populaţiei cetăţilor nu încetase să se amplifice. Ei profitaseră de dezorganizarea profundă a societăţii civile pentru a accepta ori pentru a-şi aroga o autoritate pe care locuitorii nu aveau intenţia să le-o conteste şi pe care

---

foarte mare măsură, la asigurarea dăinuirii oraşelor romane (s.n.)." (H. Pirenne, *Oraşele evului mediu*, Cluj-Napoca, 2000, p. 12-13). R. Latouche afirmă chiar: "Dans toutes les *civitates* qui sont devenue des sièges épiscopaux, la vie urbaine a continué et s'est perpétuée. L'épreuve contraire n'est pas moins concluante. Quelques cités romaines en partie ruinée pendant les Grandes invasions n'ont pas accueilli un évêque. Elles ont signé en même temps leur condamnation à mort, et leur décadence a été irrésistible." (*op. cit*. p. 122).

106 Cercetările arheologice efectuate în unele situri medievale din Franţa, aferente unor sedii episcopale, precum cele din Lyon sau Aix-en-Provence, au relevat faptul că primele lăcaşuri creştine de cult trebuie căutate sub bisericile medievale, curţile episcopale fiind edificate *intra muros* şi niciodată în cadrul necropolelor suburbane (cf. G. Jehel, Ph. Racinet, *op. cit*., p. 19).

107 P. Périn, *Recherches archéologiques récentes en France sur les débuts de la christianisation*, în Histoire médiévale et archéologie, 1, 1988, p. 10-34.

108 În ceea ce priveşte teritoriile răsăritene, mutaţia socială petrecută în oraşele bizantine între secolele IV şi VII a avut incidenţe politice care au evidenţiat, de asemenea, rolul episcopului, provenit, cel mai adesea, dintre elite, şi devenind, în spaţiul urban, interlocutorul privilegiat al puterii centrale. Beneficiind de preeminenţă în aria sa de păstorire, ca şi de o influenţă covârşitoare, el se va impune fără dificultate în faţa unei plebe amorfe şi va negocia direct cu musulmanii, când aceştia vor pune stăpânire pe provinciile orientale. De altfel, situaţia dată se va generaliza curând, episcopul reprezentând, de cele mai multe ori, în spaţiile unde *islamul* şi *creştinismul* s-au confruntat, singura "referinţă" a comunităţii urbane (G. Jehel , Ph. Racinet, *op. cit*., p.).

109 Câteva dintre elementele ce întăresc autoritatea episcopilor în faţa "turmei" lor de credincioşi sunt esenţiale. Pe de o parte, ascendentul unei naşteri ilustre –recrutaţi fiind, în secolul V, din rândurile nobilimii senatoriale, iar în secolul al VII-lea, din aristocraţia galo-francă– care completa cunoaşterea scrierilor sfinte. Pe de alta, puritatea vieţii lor, cei mai mulţi separându-se de soţii –căsătoriţi fiind până în momentul învestirii– pentru a-şi asuma virtutea castităţii (F. Lot, *La fin du monde antique et le debut du Moyen age*, Paris, 1927, p. 444-445).

statul nu avea nici un interes, şi de altfel nici un mijloc, să o interzică. Privilegiile de care clerul începe să se bucure începând din secolul al IV-lea, în materie de jurisdicţie şi în materie de impozite, le-au înălţat şi mai mult poziţia. Ea a devenit şi mai proeminentă prin acordarea diplomelor de imunitate pe care regii franci le-au împărţit cu dărnicie în favoarea lor. Prin ele, episcopii s-au văzut scutiţi, într-adevăr, de intervenţia conţilor pe domeniile bisericilor lor. Ei au fost învestiţi de atunci, adică începând din secolul al VII-lea cu o veritabilă autoritate de seniori, asupra oamenilor lor şi asupra pământurilor lor. La jurisdicţia ecleziastică pe care o exercitau deja asupra clerului, s-a adăugat deci o jurisdicţie laică, pe care au încredinţat-o unui tribunal constituit de ei şi al cărui sediu a fost fixat, desigur, în cetatea în care îşi aveau reşedinţa. Atunci când dispariţia comerţului, în secolul al IX-lea, a distrus ultimele vestigii ale vieţii urbane şi a desfiinţat ceea ce încă mai exista ca populaţie municipală, influenţa episcopului, deja atât de întinsă, a devenit fără rival. Cetăţile le-au fost de acum încolo supuse în exclusivitate. Nu se mai întâlneau acolo, efectiv, decât locuitori depinzând mai mult sau mai puţin direct de Biserică […]. Tot acest mic univers îl recunoştea deopotrivă în episcop pe conducătorul său spiritual şi pe conducătorul său pământesc. Autoritatea religioasă şi autoritatea lumească se uneau, ori mai bine zis, se confundau în persoana lui." [110].

Aşadar, deşi, ca regulă generală, oraşele secolului al VI-lea sunt administrate de un senior, episcopul este, în fapt, cel care se va impune ca protector şi salvator al comunităţii urbane[111]. Un fapt important, petrecut pe parcursul secolelor VI-VII, va fi creşterea substanţială a puterii episcopale, chiar dacă imunităţile şi concesiunile vor deveni frecvente abia în sec. al VIII-lea. Episcopul îşi va asuma inclusiv administrarea oraşului, reuşind să conserve astfel, în spaţiul urban, noţiunea de "bine public"[112], fără ca funcţia sa religioasă să îşi piardă preeminenţa, ca factor centralizator pentru întreaga dieceză[113].

Pe de o parte, stabilindu-se în oraş, episcopul va stimula hotărâtor activităţile specific urbane. Însă, pentru a putea asigura hrana personalului ecleziastic şi a tuturor locuitorilor săi, oraşul trebuia să se deschidă larg

---

[110] H. Pirenne, *op. cit.*, p. 45-46.

[111] "În lumea romană, oraşele erau un centru politic, administrativ, militar şi, numai în al doilea rând, economic. În cursul evului mediu timpuriu, ghemuite într-un colţ al vechilor incinte rămase prea largi, ele fuseseră reduse aproape exclusiv la o funcţie politică şi administrativă, ea însăşi aproape atrofiată. Cele mai puţin umile îşi datorau în genere importanţa lor relativă mai puţin prezenţei unui suveran (adesea itinerant şi de caracter <sătesc>), sau vreunui înalt funcţionar (şi de aceştia erau destul de puţini şi nu aveau în jurul lor prea mulţi ciraci, în afară doar de cei din <palatele> regale) decât o datorau prezenţei episcopului. **Creştinismul, religie în primul rând urbană, a întreţinut în Occident continuitatea urbană** (s.n.)." (J. Le Goff, *op. cit.*, p. 125).

[112] G. Jehel, Ph. Racinet, *op. cit.*, p. 19.

[113] R. Doehaerd, *Le Haut Moyen Âge occidental. Économies et sociétés*, Paris, 1971, p. 121; R. Crozet, *Histoire de la Champagne*, Paris, 1933, p. 32; Camille Julien, *Histoire de la Gaul*e, v. 8, p. II, Paris, 1926, p. 171 (ap. M. D. Matei, *Aspecte ale problemei continuităţii urbane*, p. 271).

agriculturii[114]. Orăşenii vor fi nevoiţi să cultive zonele din afara zidurilor, iar asigurarea subzistenţei lor va deveni un element determinant pentru viitoarea extindere a oraşului în arealul agricol din jur. În fapt, *ruralizarea oraşului antic a fost, indubitabil, una dintre condiţiile esenţiale ale supravieţuirii lui*[115].

Pe de altă parte, trebuie amintit, în context, ceea ce reprezenta biserica-catedrală în plan simbolic, în cel al spiritualităţii, dar şi în plan liturgic, ca loc de întrunire[116]. Din acest punct de vedere, catedrala a contribuit, cu siguranţă, la întărirea puterii centralizatoare a oraşului, în relaţia sa cu hinterlandul[117].

Şi totuşi, o analiză obiectivă a circumstanţelor istorice care au jalonat devenirea urbană în Occident obligă la prudenţă în evaluarea rolului instituţiei episcopale ca promotor *exclusiv* al acesteia. Deşi oraşul s-a constituit în reşedinţa favorită a episcopilor, nu trebuie generalizată preponderenţa ecleziastică în deţinerea puterii şi a influenţei exercitate în mediul urban, pe parcursul întregii perioade investigate.

Astfel, regiunea *padană* –intens urbanizată în epoca romană– oferă un bun exemplu în evidenţierea mecanismul de elaborare a autorităţii orăşeneşti la debutul Evului Mediu, caracteristic, de altfel, întregii creştinătăţi occidentale. Numeroase oraşe-cetăţi, afectate profund de războaiele bizantinilor cu goţii şi asediate, ulterior, de longobarzi, au decăzut într-un stadiu de semi-ruralizare. Mai apoi, cucerirea Lombardiei de către Carolingieni –fapt lipsit de consecinţe economice decisive– va introduce în scenă un element instituţional nou, în persoana *contelui*, încarnare a autorităţii imperiale.

Inevitabil, însă, acesta va intra în concurenţă cu autoritatea episcopală, mai bine plasată, văzându-se constrâns, în destule cazuri, să-i recunoască ascendentul. Episcopii preluaseră, cum am văzut, în perioadele de disoluţie a puterii centrale, misiunea guvernării oraşelor. Favorizaţi de stabilitatea prezenţei locale, dar şi de autoritatea lor morală şi spirituală, pe care o puseseră în serviciul oraşului-catedrală ameninţat de invazii, ei exercitau o putere deplină, pe care nu consimţeau s-o împartă decât cu o nedisimulată reticenţă. Drept urmare, Carolingienii nu vor întârzia să recunoască temeinicia puterii episcopale, acordându-i privilegii şi imunităţi[118].

Dar această evoluţie nu a avut loc fără fricţiuni, pentru că puterea seniorială laică nu va renunţa uşor la prerogativele sale, mai ales când

---

[114] Exemplul este dat, uneori, de prelaţii înşişi: vezi cazul episcopului Nizier, la Lyon, care iniţiază cultivarea spaţiilor înconjurătoare (cf. G. Jehel, Ph. Racinet, *op. cit*., p. 20).
[115] *Ibidem*.
[116] A. Erlande-Brandenburg, *Catedrala*, Bucureşti, 1993, passim; G. Duby, *Vremea catedralelor*, Bucureşti, 1998, passim.
[117] "L'attrait des cathédrales a été puissant. Pendant les premieres siècles qui ont suivi l'évangélisation, l'église-mère a été le seul édifice religieux du diocèse; tous les chrétiens y affluient" (R. Latouche, *op. cit*., p. 123).
[118] G. Jehel, Ph. Racinet, *op. cit*., p. 282.

jurisdicţia seniorială episcopală tinde să se extindă la ansamblul hinterlandului, unde influenţa feudală este mult mai bine afirmată. La rându-i, *reforma gregoriană* va afecta şi ea interferenţele dintre puterea temporală şi cea spirituală. De aici va prinde viaţă mişcarea comunală, pe baza jocurilor de influenţă dintre marile puteri şi clientelele locale, pe care aristocraţii laici şi ecleziastici şi le dispută[119].

Ajunsă în acest punct, discuţia permite o scurtă concluzie, fundamentală pentru structurarea demersului nostru: **în potenţarea fenomenului urban, pe lângă determinismele de ordin economic, un rol esenţial l-a jucat factorul politic, mai exact prezenţa *autorităţii*, ecleziastice sau laice, în egală măsură**.

Spre a concluziona asupra problematicii orăşeneşti din primele secole ale Evului Mediu, ne vom însuşi opinia, din ce în ce mai prezentă în lucrările de specialitate ale istoricilor occidentali, conform căreia se impune o distincţie geografică între zone cu o implantare urbană de o densitate variabilă. Trebuie, de asemenea, să se ţină cont şi de variaţiile de intensitate a vieţii urbane în istoria oraşelor. Se pot remarca cicluri de evoluţie, care fac un oraş să treacă de la un stadiu de prosperitate şi expansiune la lungi faze de decădere. Fără să dispară complet, multe din oraşele antice vor continua o viaţă "vegetativă" în Evul Mediu, a cărei intensitate, din lipsa surselor, e greu de estimat.

Reţeaua urbană a constituit obiectul unor fluctuaţii, legate de conjuncturi diverse, politice sau naturale. Există, astfel, oraşe care dispar după o fază de strălucire, altele care "lâncezesc" timp de secole, iar multe oraşe, poziţionate respectabil, cândva, în ierarhia urbană, vor fi ulterior eclipsate de noile alcătuiri emergente. Cauzele acestor cicluri urbane sunt de natură diversă. Ele pot fi pur geografice, fără o raţiune particulară, factorii politici şi economici jucând, în aceeaşi măsură, un rol important[120].

Cu toate acestea, pe termen lung, stabilitatea, permanenţa sau revenirea constituie elemente-cheie în studiul fenomenului urban medieval. Un rol fundamental l-a jucat, desigur, moştenirea antică. Având în vedere funcţia prioritară a oraşului, aceea de a aduna populaţia în puncte favorabile, un procent ridicat de oraşe medievale nu va reprezenta decât perenizarea celor preexistente, de origine, preponderent, romană. Totuşi, cu excepţia Italiei din secolele al XV-lea şi al XVI-lea, unde fenomenul urban cunoaşte o înflorire extraordinară, cu greu se pot compara oraşele europene cu prestigioasele metropole elenistice sau imperiale romane, atât în plan instituţional, cât şi din punctul de vedere al somptuozităţii monumentale[121].

Ca reper cronologic, trebuie subliniat că în secolul al VIII-lea oraşele par să cunoască un anumit declin. Numeroase monumente urbane cad în ruină, iar destinaţia lor iniţială este schimbată. În timp ce populaţia laică

---

[119] *Ibidem*, p. 286-295.
[120] *Ibidem*, p. 21.
[121] *Ibidem*, p. 23.

scade, cea ecleziastică creşte, iar negustorii orientali dispar, relațiile comerciale orientându-se spre nordul germanic. Dacă pe parcursul secolelor V-VII oraşele reuşiseră să se mențină, în secolul al VIII-lea se produce o restricție majoră a vieții urbane[122], aceste realități confirmând, în mare măsură, celebra teză a lui H. Pirenne, privitoare la impactul negativ pe care expansiunea islamică în spațiul mediteranean l-a avut asupra devenirii urbane în Occident[123].

Chiar şi aşa, din perspectiva *duratei lungi* a evoluțiilor specifice, culminând cu renaşterea orăşenească din zorii celui de-al doilea mileniu creştin, se poate afirma că perenitatea oraşelor apusene, în veacurile agitate şi pline de distrugeri ale Evului Mediu timpuriu, relevă cu prisosință –prin capacitatea lor de a se adapta, în general, condițiilor istorice şi contextelor socio-politice schimbătoare– permanența şi universalitatea funcțiilor urbane[124].

II.3. Realitățile nord-dunărene, ulterioare retragerii romane din Dacia

În cadrul, mai larg, al discuției referitoare la geneza civilizației urbane medievale româneşti, este absolut necesară racordarea realităților din spațiul amintit la situațiile –a căror diversitate, la prima vedere descurajantă, trebuie să constituie, dimpotrivă, un argument[125]– specifice altor regiuni ale Europei[126]. În această idee, nu putem renunța la menționarea, chiar şi expeditivă, a importanței pe care problema atributelor şi funcțiilor *davae*-lor o are în afirmarea existenței unor rădăcini ale civilizației urbane din spațiul românesc, chiar dacă manifestate în forme embrionare, încă în perioada *pre*romană.

Deşi lipsa unor argumente solide nu permite susținerea ideii că *davae*-le dacice s-ar fi putut ridica, fără intervenția civilizației romane, la nivelul structurilor specifice centrelor urbane de tip sud-dunărean, existența lor trebuie, totuşi, considerată, fără teama de a exagera, drept o etapă a unui

---

[122] *Ibidem*, p. 28.

[123] H. Pirenne, *Mahomed şi Carol cel Mare*, Bucureşti, 1996, passim.

[124] G. Jehel, Ph. Racinet, *op. cit.*, p. 282.

[125] Specificitățile zonale sunt determinate de structura diferită a cadrului istoric şi geografic în care procesele respective se produc, fenomenul urbanizării cunoscând forme şi profunzimi diferite de la un teritoriu la altul.

[126] Menționăm faptul că, în ceea ce priveşte domeniul de cercetare căruia i se subsumă analiza noastră, istoriografia românească a făcut, poate, prea puține eforturi în direcția integrării aspectelor definitorii ale civilizației urbane medievale româneşti în problematica fenomenului urban european. Din această perspectivă, sunt cu atât mai meritorii contribuțiile lui M. D. Matei, ale cărui studii au fost subordonate, cu stăruință, acestei necesități.

proces de urbanizare a lumii dacice[127], analogiile care se pot face cu *oppida* altor regiuni europene fiind absolut necesare[128].

Oricum, cucerirea Daciei şi prezenţa romană au impus aici, ca de altfel în întreg Imperiul, viaţa urbană –evidenţiată prin aşezări cu forme a căror diversitate[129] exprimă atât interesul autorităţilor romane pentru noua provincie, cât şi capacitatea societăţii locale de adaptare la noile structuri[130]–,

---

[127] În ciuda faptului că lucrările de specialitate nu au acordat un interes aparte problemei în discuţie, pot fi totuşi remarcate câteva încercări de a formula aprecieri privitoare la definirea caracterului acestor aşezări. A se vedea, în acest sens, valoroasa contribuţie a lui I. H. Crişan, *Burebista şi epoca sa*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1977, p. 320 şi urm. La rândul său, C. Preda afirmă "…se poate aprecia că cel puţin principalele *davae* geto-dacice […], ca centre politice, economice şi religioase ale unor uniuni de triburi, se situau foarte aproape de aşezările cu caracter cvasiurban, dacă nu s-ar putea merge chiar mai departe, considerându-se că ele pot figura alături de aşezările ce se apropie de structuri orăşeneşti" (*Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprâncenata*, Bucureşti, 1986, p. 121). V. Ursachi, autorul amplelor cercetări arheologice din aşezarea de la Brad (*Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, Bucureşti, 1995), exprimă o opinie asemănătoare în contribuţia sa la lucrarea colectivă *Istoria oraşului Roman*: "Apariţia acestui tip de aşezare în secolul I î.e.n., când sunt consemnate majoritatea *davelor* de pe cuprinsul Daciei, demonstrează importanţa factorului economic în procesul transformării aşezărilor rurale în centre cu caracter oppidan/protourban, ele fiind, foarte probabil, centre politice, economice, sociale, religioase, meşteşugăreşti, comerciale, ce-şi extindeau autoritatea asupra unor regiuni întinse. Intrate în statul dac constituit de Burebista, la jumătatea secolului I î.e.n., aceste dave şi-au păstrat funcţiile pe plan local, după cum destrămarea regatului lui Burebista nu a însemnat şi decăderea lor. Aşa cum s-a putut observa la Brad, precum şi în alte aşezări, doar caracterul militar al acestora a început să piardă din importanţă, în sensul unei abandonări parţiale a fortificaţiilor. În schimb, celelalte funcţii: administrative, comerciale, meşteşugăreşti, religioase etc., au căpătat o amploare din ce în ce mai mare, devenind cele mai prospere aşezări dacice din secolul I e.n. Ele vor constitui şi în perioada următoare factorul economic pe care se sprijinea întreaga forţă a dacilor, care au putut ţine piept, multă vreme, cu atâta înverşunare, celei mai mari forţe militare şi politice a epocii – Imperiul roman." (p. 24-25).

[128] Vezi vol. *Oppida: The Beginnings of Urbanisation in Barbarian Europe*, editori: Barry Cunliffe şi Trevor Rowley, BAR, Supplementary Series II, 1976, dar şi recenzia semnată de I. Ferenczi, în *AMN*, XVI, 1979, p. 873-881.

[129] *civitas, oppidum, municipium, colonia.*

[130] În aprecierea corectă a acestui proces, ar fi, poate, binevenită luarea în considerarea a exemplului Galiei în curs de romanizare: "În linii generale, sistemele dacice de habitaţie erau analoage celor descoperite de expansioniştii romani în Europa centrală şi extrem occidentală. Aceste realităţi i-au absolvit de efortul unei noi experienţe în urbanizarea Daciei. Iată prima cauză pentru care urbanistica Daciei romane se regăseşte, uneori până la identitate, tocmai în provinciile celto-galice ale Imperiului […], numai *comparatistica* putând stabili adevărata valoare istorică a procesului urbanizării romane în Dacia (N. Branga, *Urbanismul Daciei romane*, Timişoara, 1980, p. 8). Reţinem, în acest sens, şi observaţiile lui F. Lot: "Le gouvernement romain se préoccupa d'introduire le régime de la Cité dans les contrées où il était ignoré ou peu répandu […]. Surtout Rome pousse au développement de la vie urbaine dans les États dits «libres». Les antiques *oppida* gaulois se transforment en villes chefs-lieux de la *civitas*, et tout *pagus* a au moins un *vicus*. L'aristocratie gauloise prend goût très vite à la vie urbaine, c'est-à-dire à la civilisation romaine." (*op. cit.*, p. 136).

oraşul definindu-se ca un centru politico-administrativ, al cărui rol economic[131] era determinat de potenţialul agricol, comercial sau minier al teritoriului pe care îl controla[132].

Deşi o parte dintre aşezările în care s-a dezvoltat urbanismul de tip roman[133] s-au constituit pe amplasamentul sau în proximitatea vechilor *davae*[134], multe sunt noi[135], aşa încât s-a putut afirma că "în Dacia romană, ordinea priorităţilor în organizarea vieţii în unităţi specifice a fost una care exprimă esenţa acţiunii de cucerire: castrul, aşezarea cu rosturi economice determinată de nevoia exploatării unor bogate resurse ale subsolului şi, abia în ultimul rând, oraşul.[…] Dacia romană a «calchiat» doar într-o măsură foarte redusă realităţile perioadei anterioare din istoria Daciei, sub raportul instalării de fortificaţii militare, de aşezări menite să asigure exploatarea unor zăcăminte naturale ale subsolului provinciei nou cucerite, sau de centre urbane." [136]

---

[131] "… repartizarea oraşelor de-a lungul principalelor drumuri nu s-a făcut în primul rând după importanţa rutieră a locului, ci după fertilitatea solului şi resursele subsolului, care condiţionau, în mod firesc, prosperitatea lor economică, agrară şi meşteşugărească." (N. Branga, *op. cit.*, p. 16).

[132] Sunt edificatoare cazurile *Ulpiei Traiana Sarmizegetusa* şi al oraşului *Apulum*. Ulpia, creată, probabil, peste castrul legiunii a IV-a Flavia Felix, avea o incintă, un forum şi o reţea stradală, amfiteatru, temple etc., fiind capitala politică şi religioasă a Daciei şi controlând totodată principala zonă metalurgică a provinciei. Apulum, deşi a fost iniţial o aşezare modestă, datorită faptului că a beneficiat de o poziţia favorabilă, fiind situată în zona auriferă, la încrucişarea unor importante drumuri militaro-comerciale şi în proximitatea castrului legiunii a XIII-a Gemina, s-a dezvoltat ulterior într-un ritm alert, atingând rapid stadiile de *municipium* şi *colonia*, depăşind Ulpia Traiana şi continuând să existe şi după 271, până prin secolul al IV-lea (*ibidem*; vezi şi *Istoria românilor*, vol. II, Bucureşti, 2001, p. 195, 556-558).

[133] N. Branga*, op. cit.,* passim.

[134] Cele mai reprezentative exemple în acest sens sunt Napoca, Potaissa şi Apulum, ultimele două numărându-se printre puţinele însărcinate cu rosturi militare, în calitate de reşedinţe ale legiunilor a V-a Macedonica şi, respectiv, a XIII-a Gemina.

[135] Cetatea dacică este dată uitării după cucerirea traiană, abandonul datorându-se anacronismului funcţiilor şi tectonicii sale, presupunând aproape întotdeauna un promontoriu, situaţie aflată în strânsă legătură cu originea sa tribală şi funcţia de apărare care îi revenea (N. Branga, *op. cit.*, p. 13-14). *Castrul* "a preluat funcţia militară a centrelor urbane, însăşi dispoziţia teritorială strategică a acestor întărituri cu funcţii eminamente militare (în lungul Oltului, în lungul Valului lui Traian, sau în regiunile de frontieră ale Transilvaniei), evidenţiind această importantă mutaţie" (M. D. Matei, *op. cit.*, p. 216-217). Această opinie este consonantă celei emise de N. Branga, care afirma: "Criteriile înguste, regional tribale, de repartizare a aşezărilor daco-getice, au fost înlocuite de romani cu o concepţie de ansamblu, menite să garanteze dezvoltarea cultural-economică a Daciei, unitatea sa internă şi raporturile cu celelalte provincii ale Imperiului. În consecinţă, topografia noilor aşezări a respectat cu stricteţe sistemul rutier şi reţeaua fluvială navigabilă. Într-adevăr, atât oraşele, cât şi acei numeroşi *pagi* şi *vici* au înflorit pe marile artere imperiale, sau la marginea marilor râuri. Traficul rutier şi naval le garanta vânzarea mărfurilor, schimburile de idei şi forme artistice." (*op. cit.*, p. 15-16).

[136] M. D. Matei, *op. cit.* p. 217.

În ceea ce priveşte aspectele sociale ale realităţilor urbane din perioada finală a stăpânirii romane în Dacia, ne însuşim punctul de vedere conform căruia, în ciuda componenţei etnice a populaţiei urbane –ce nu putea fi formată numai din imigranţi, elementele autohtone reprezentând, cu siguranţă, un coeficient destul de ridicat în momentul abandonării provinciei–, nu aceasta a jucat rolul decisiv în evoluţia ulterioară a fostelor aşezări de profil orăşenesc, ci "încetarea *de iure* şi *de facto* a existenţei structurilor administrative şi politice"[137].

Ajunsă în acest punct, discuţia nu poate evolua independent de cadrul mai larg al problematicii continuităţii de viaţă daco-romană la nordul Dunării, în perioada de după retragerea aureliană, problematică ce a reprezentat o temă de cercetare de cea mai mare importanţă şi de o permanentă actualitate pentru istoriografia românească. Pe de altă parte, "deşi constituie, în mod evident, o parte componentă a marii probleme a continuităţii de viaţă daco-romană la nordul Dunării, în perioada post-aureliană, continuitatea (sau lipsa de continuitate) de viaţă urbană în acelaşi teritoriu şi în aceeaşi perioadă nu s-a bucurat, din păcate, ca problemă, nici pe departe, de atenţia pe care o merita"[138].

În ansamblul tematic al cercetării europene privind destinele civilizaţiei urbane în zonele ieşite de sub autoritatea administraţiei imperiale, realităţile româneşti nu pot fi integrate fără a sublinia câteva particularităţi, care se impun ca premise metodologice.

Ca o primă precizare, ne raliem punctului de vedere conform căruia realităţile din Dacia post-aureliană sunt mai bine puse în lumină de comparaţia cu vestul european, raportarea lor la situaţia din lumea romano-bizantină sud-dunăreană fiind, din punct de vedere metodologic, sterilă[139]. O astfel de abordare ar presupune o omisiune fundamentală: cortegiul de consecinţe pe care menţinerea autorităţii imperiale îl implică. O comparaţie fertilă nu ne apare posibilă decât între zonele în care, în momente şi împrejurări specifice, atât autoritatea, cât şi structurile imperiale şi-au încetat existenţa.

Chiar şi în acest cadru comparativ, un demers ce evită superficialitatea –simpla raportare la realităţile vest-europene fiind aproape lipsită de sens– trebuie să ţină cont de specificul contextului istoric în care a evoluat romanitatea nord-dunăreană. Astfel, intrată târziu în componenţa imperiului, provincia Dacia a cunoscut o implementare de mai scurtă durată a vieţii urbane romane. Deşi nu poate fi considerată prea limitată pentru ca populaţia cucerită să nu fi avut răgazul să se familiarizeze cu ea, perioada de circa 170 de ani pe care îi numără dăinuirea acesteia nu pare, totuşi, "suficientă pentru maturizarea tuturor fenomenelor care au caracterizat civilizaţia urbană a Romei, în teritoriile considerate *clasice* ale Imperiului"[140].

---

[137] *Ibidem*.
[138] M. D. Matei, *Aspecte ale problemei continuităţii urbane*, p. 267.
[139] Idem, *Geneză şi evoluţie urbană*, p. 218
[140] Idem, *Aspecte ale problemei continuităţii urbane*, p. 267.

Tocmai de aceea, aprecierea profunzimii fenomenelor petrecute în sânul societății daco-romane, în etapa ulterioară retragerii aureliene, nu poate neglija caracterul periferic pe care l-a avut, aici, civilizația urbană romană. De altfel, chiar dacă provinciile de la Dunărea de Jos aparțineau lumii dezvoltate în jurul oraşelor, din spațiul mediteranean, situarea la periferie va favoriza barbarizarea lor mai rapidă şi mai intensă[141].

O altă precizare, cu rol fundamental în înțelegerea corectă a specificității contextului istoric în care a evoluat romanitatea nord-dunăreană, începând cu ultimele decenii ale secolului al III-lea, urmăreşte sublinierea faptului că, spre deosebire de situația din teritoriile apusene, unde Imperiul s-a stins treptat –nu înainte de a fi încorporat în structurile şi experiențele sale populațiile germanice nou venite, autoritatea romană fiind, de fapt, înlocuită cu o alta, chiar dacă barbară–, în Dacia, prezența romană şi-a încetat existența brusc, în condițiile retragerii sistematice a tot ceea ce reprezenta autoritate *organizată* înainte de momentul 271.

Dat fiind reculul *abrupt* al stăpânirii imperiale la nordul Dunării[142] –prin comparație cu realitățile din teritoriile apusene, amintite deja, unde decadența vieții urbane s-a constituit într-un proces de lungă durată–, nu poate fi surprinzătoare observația că, aici, *ruralizarea* vieții societății, în general, şi a celei urbane în special, nu se manifestă ca un proces istoric de o oarecare durată, ci, mai degrabă, foarte rapid.

Individualitatea situației din Dacia[143] este cu atât mai pregnantă, cu cât evoluția realităților urbane din această provincie, culminând cu colapsul post-aurelian, se încadrează, cronologic, perioadei în care, pentru Imperiul roman, în ansamblul său, nu se putea vorbi de o criză evidentă, cel puțin din punctul de vedere al consecințelor vizibile: "în Dacia, dispariția rolului complex al oraşelor s-a petrecut într-o perioadă de plină vitalitate a acestora, şi nu datorită acțiunii determinante a unor factori interni, ci, aproape în exclusivitate, unora externi"[144].

---

[141] Al. Madgearu, *Continuitate şi discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, Bucureşti, 1997, p. 104.

[142] Această apreciere rămâne valabilă chiar şi în ipoteza avansată de C. C. Petolescu (*Varia Daco-romana (VII-VIII)*, în Thraco-Dacica, V, 1-2, 1984, p. 188-193), conform căruia retragerea autorităților romane a fost mai lentă, începând sub împăratului Gallienus (253-268).

[143] Este interesant, totuşi, că un fenomen similar s-a petrecut şi în Britannia post-romană: oraşele au decăzut, s-a instalat ruralizarea, iar în final vor dispărea (secolele V-VI), aşezările urbane medievale care le suprapun pe cele romane formându-se prin recuperarea siturilor, fără a exista o continuitate între perioada romană şi cea anglo-saxonă (cf. Al. Madgearu, *Premisele genezei statelor medievale româneşti*, în *SAI*, LXVII, 2002, p. 92).

[144] M. D. Matei, *Geneză şi evoluție urbană*, p. 219. În această privință, consensul nu este deplin, opinia unor autori precum P. P. Panaitescu făcând notă discordantă: "Ruina Imperiului în a doua jumătate a veacului al III-lea a atins şi Dacia, împreună cu întreg statul roman. Nu poate fi o simplă coincidență între data părăsirii Daciei şi aceea a culmii crizei financiare şi sociale [...]. Odată cu aceste fapte economice se produce şi

Îngreunată de parcimonia izvoarelor, cercetarea realităţilor nord-dunărene oscilează între "puţine certitudini şi foarte multe ipoteze"[145]. Cu tot acest caracter ingrat al potenţialului documentar –deşi nu încape echivoc în a considera că impactul dezastruos al retragerii aureliene s-a repercutat, prioritar, asupra centrelor urbane–, trebuie precizată foarte clar deosebirea fundamentală dintre *continuitatea de locuire* în cuprinsul fostelor oraşe ale provinciei –realitate indiscutabilă– şi *continuitatea de viaţă urbană*, concept a cărui complexitate implică întreaga suită de funcţiuni şi manifestări specifice.

De altfel, retragerea aureliană, urmată inevitabil de *năruirea*[146] civilizaţiei romane în Dacia, nu va afecta totalmente viaţa comunităţilor autohtone. Astfel, unele forme de organizare militară, desigur la o scară mult mai modestă, s-au menţinut pe parcursul următoarelor secole, reuşind chiar să dea limbii române termeni esenţiali, de origine latină, cu privire la arme şi război: arc (*arcus*), luptă (*luctor*), oaste (*hostis*), pace (*pax*), paloş (*palus*), săgeată (*sagitta*), scut (*scutum*), spată (*spatha*). Referitor la cuvântul *cetate*, schimbarea de accepţie a lat. *civitas* pune în evidenţă tocmai caracterul absolut al ruralizării în spaţiul nord-dunărean, spre deosebire de zonele în care oraşele nu au dispărut şi în care celelalte limbi romanice au conservat sensul iniţial al termenului *civitas* (*cité*, *città* = aşezare urbană)[147].

---

părăsirea Daciei. […] Dacia ruinată nu mai era un izvor de produse pentru imperiu, menţinerea ei cu o mare armată, în acest ieşind înconjurat din trei părţi de barbari, costa prea mult. Negustorii bogaţi şi orăşenii urmau să părăsească de la sine provincia." (*Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969, p. 67). Mai mult, "Dacia fusese ultima provincie cucerită de Imperiu în Europa şi a fost prima părăsită, pentru că organizarea ei economică, bazată pe oraşe şi pe economia de schimb în cadrul Imperiului nu era pe deplin consolidată. Nu rămâne îndoială că retragerea legiunilor şi a reprezentanţilor stăpânirii centrale a fost precedată de o retragere a oamenilor de afaceri, a stăpânilor de sclavi, de mine de aur şi a negustorilor. Plecarea celor bogaţi, odată cu ruina economică, a făcut ca provincia să nu mai aibă preţ pentru imperiu. Dacia a fost sacrificată, pentru că valoarea ei nu mai însemna prea mult în organismul economic al Imperiului condus de o ierarhie orăşenească. Dispariţia inscripţiilor pomenind de «binefaceri» acordate de bogătaşi pentru ridicarea templelor, băilor, pentru sprijinirea colegiilor de meseriaşi şi a operelor de interes public, începând cu mijlocul secolului III, sunt semne sigure ale acestei retrageri căreia *i-a urmat* aceea a oficialităţii." (*ibidem*, p. 69). Imaturitatea economiei provinciei Dacia, datorată timpului scurt scurs de la cucerire, precum şi agresivităţii permanentelor atacuri barbare, care au debutat timpuriu, este evidenţiată şi de P. Petit, *La crise de l'Empire (des dernieres Antonins à Dioclétien)*, Paris, 1974, p.132.

[145] M. D. Matei, *Aspecte ale problemei continuităţii urbane*, p. 267.

[146] Termenul n-a fost ales deloc întâmplător, dată fiind evoluţia, uşor de imaginat, a edificiilor urbane romane –repere esenţiale ale civilizaţiei imperiale din provincie– în deceniile care au urmat retragerii.

[147] Un alt exemplu, edificator pentru înţelegerea dramatismului cu care s-a derulat fenomenul ruralizării în Dacia post-romană, ni-l oferă rom. *pământ*, care şi-a abandonat provenienţa firească (din lat. *terra*), preluând un termen urban, *pavimentum* (cf. A. Madgearu, *op. cit.*, p. 99).

> Pe de altă parte, tocmai supravieţuirea cuvântului *civitas*, chiar şi în accepţiunea sa declasată, demonstrează persistenţa elementului daco-roman în proximitatea ruinelor oraşelor şi castrelor romane, dintre care unele, aşa cum vom vedea în paginile următoare, vor fi refăcute şi reutilizate ca aşezări fortificate. Abia mai târziu, în perioada convieţuirii cu slavii, toponimia referitoare la noile fortificaţii a preluat termenul slav *grad*, care s-a transmis în denumiri precum *Bălgrad* sau *Moigrad*[148].

De fapt, în condiţiile conservării parţiale a atributelor unora dintre fostele centre urbane, spaţiul nord-dunărean nu prezintă un tablou unitar, acceptarea deosebirilor sensibile între realităţile post-aureliene din regiunile intra şi extracarpatice fiind aproape obligatorie.

În ceea ce priveşte teritoriul intracarpatic –pe fondul unei profunde şi necontestate ruralizări suferite de societatea daco-romană–, deşi realităţile arheologice au relevat o certă continuitate de locuire autohtonă între zidurile vechilor aşezări daco-romane *şi* după retragere[149], stabilirea esenţei acestei locuiri –în strânsă corelaţie cu încercările, ezitante încă, de a defini caracterul fostelor centre urbane ale Daciei romane în perioada cuprinsă între 271 şi mijlocul secolului al V-lea[150]– necesită obligatorii nuanţări.

---

[148] *Ibidem*, p. 92.

[149] La *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, fosta capitală a Daciei romane, există dovezi din secolele IV-VI ale dăinuirii populaţiei locale, care a folosit *forul* şi unele construcţii din oraş pentru activităţile cotidiene şi în vederea apărării. Astfel, în cursul sec. al IV-lea, amfiteatrul a fost transformat în spaţiu de locuire fortificat prin blocarea intrărilor, acţiunea fiind apreciată drept iniţiativă a unor conducători locali, luată în numele comunităţilor pe care le reprezentau (pentru amănunte, vezi E. Chirilă, N. Gudea, *Economie, populaţie şi societate în Dacia intracarpatică în primul secol după abandonarea provinciei*, în *AMP*, 6, 1982, p. 123-148, sau, mai recent, Al. Diaconescu, C. Opreanu, *Câteva puncte de vedere în legătură cu evoluţia societăţii autohtone în epoca daco-romană şi în perioada migraţiilor*, în *AIIAC*, 29, 1988-1989, p. 571-595). Cercetările demonstrează o ruinare lentă a oraşului, fără incendieri provocate şi distrugeri intenţionate, aşezarea urbană de aici aflându-se încă sub influenţa, dacă nu sub controlul Imperiului, ca de altfel şi întregul Banat (D. Alicu, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa - Amfiteatrul,* I, Cluj-Napoca, 1997). În ceea ce priveşte Potaissa sau Napoca situaţia se repetă, mărturiile nedepăşind însă secolul IV, în ciuda constituirii în zonă a unui centru de putere gepidic, la sfârşitul secolului al V-lea (pentru detalii, vezi K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, Bucureşti, 1958, p. 11-40; idem, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, Bucureşti, 1982; D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii,* Bucureşti, 1966; Em. Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976; M. Bărbulescu, *Potaissa după mijlocul secolului al III-lea*, în Potaissa. Studii şi comunicări, 2, 1980, p. 161-187). Apulum, Porolissum sau Tibiscum înregistrează şi ele dovezi ale continuităţii de locuire, mergând până în secolele V-VI, iar fortificarea vechilor castre este, de asemenea, o realitate atestată (cf. A. Madgearu, *op. cit.*, p. 92-93).

[150] Semnificaţia acestei limite cronologice este dată de prezenţa hunilor, care pune, practic, capăt continuităţii de populare –fie şi în formele modeste pe care le-a cunoscut– a fostelor aşezări cu caracter urban din perioada romană. Este semnificativ, de altfel, că niciun fost oraş roman nu a fost populat fără întrerupere până la apariţia noilor fortificaţii medievale (*ibidem*).

În acest sens, ne raliem punctului de vedere conform căruia, după pierderea calităţii de centre urbane organizate şi cu structuri specifice, ele au intrat în categoria largă a unor simple aglomerări umane, în care continuau activităţi de producţie (valorificând experienţele fostelor meşteşuguri urbane din atelierele organizate)[151] şi de schimb[152]. Însă, lipsa unui cadru politic şi administrativ bine definit, în care să fi fost posibilă manifestarea unei administraţii proprii oraşelor, "pune sub un foarte mare semn de întrebare dreptul de a se conferi, în continuare, acestor aşezări atributele centrelor urbane"[153].

O cu totul altă apreciere necesită situaţia din zona imediat limitrofă malului nordic al Dunării –la care se adaugă realitatea continuităţii prezenţei imperiului în Dobrogea, cu toate formele de organizare specifice, inclusiv cele de viaţă urbană[154]–, fâşie îngustă ce continuă, încă, să reprezinte romanitatea organizată, la stânga fluviului.

Astfel, împrejurările şi cauzele care au condus la necesitatea retragerii aureliene –preponderenţa celor de ordin strategic fiind, aşa cum am văzut, contestată de unii autori[155]– au avut urmări implicite în privinţa caracterului precumpănitor militar al principalelor puncte de sprijin ale stăpânirii romane la nord de fluviu. Cu toate acestea, intenţia –a cărei evidenţă este dată de măsurile militare întreprinse de împăraţi precum Constantin cel Mare (305-337)[156] şi Justinian (527-565)[157]– de a recuceri teritoriile evacuate

---

[151] M. D. Matei, *Aspecte ale problemei continuităţii urbane*, p. 268-269.

[152] Acestea din urmă sunt certificate de numeroasele descoperiri numismatice (C. Preda, *Circulaţia monedelor romane post-aureliene în Dacia*, în *SCIVA*, t. 26, nr. 3, 1975, p. 441-485; idem, *Circulaţia monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană*, în *SCIV*, t. 23, nr. 3, 1972, p. 375-417; I. Barnea, O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, Bucureşti, 1982, p. 144-151).

[153] M. D. Matei, *Geneză şi evoluţie urbană*, p. 221-222.

[154] Vezi A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre şi Mare. Dobrogea*, Bucureşti, 1979; R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, *Vol. II (Romanii la Dunărea de Jos)*, Bucureşti, 1968; Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobroudja romaine*, Bucureşti, 1991; Em. Popescu, *Organizarea ecleziastică a provinciei Scythia Minor în secolele IV-VI*, în *ST*, 32, nr. 7-10, 1980, p. 590-605.

[155] P. P. Panaitescu este, din nou, categoric în această privinţă: "istoricii n-au observat până acum prioritatea retragerii reprezentanţilor vieţii economice, faţă de aceea a autorităţilor de stat şi au crezut că orăşenii avuţi *au urmat* legiunile. Distincţia între momentele celor două retrageri are o mare importanţă; ea arată că *părăsirea Daciei are la bază un fenomen economic şi nu unul militar-politic* (s.n.)" (*op. cit.*, p. 69-70).

[156] La frontiera Dunării de Jos, împăratul a trecut la o politică de recuceriri, concretizate într-o primă etapă (324-328) de construirea unui pod peste Dunăre, la *Sucidava* (Celei), de restaurarea drumului roman din câmpia romănăţeană, de refacerea fortăreţei *Sucidava*, a castrului lui Traian de la *Drobeta*, dar şi de înălţarea cetăţii *Daphne*. În acelaşi timp, au fost refăcute sau construite din temelii alte fortăreţe în stânga Dunării şi, probabil, a fost ocupată întreaga câmpie a Olteniei şi Munteniei de astăzi, până la *Brazda lui Novac* de nord, atribuită de asemenea lui Constantin (I. Barnea, O. Iliescu, *op. cit.*, p. 107; vezi şi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 70).

[157] Procopius din Cesareea descrie, în lucrarea sa *Despre zidiri*, oraşele şi cetăţile reparate de Justinian, amintind şi de cele aflate la nordul Dunării: "Căutând să oprească

(idee la care romanii nu renunţaseră, de fapt, niciun moment) a constituit un motiv în plus pentru a înzestra aceste centre cu atribute de ordin economic, administrativ şi chiar cultural sau ecleziastic[158].

Aşadar, după retragerea armatei şi a administraţiei romane de pe teritoriul Daciei, de către împăratul Aurelian (270-275), stăpânirea Imperiului roman s-a menţinut fără întrerupere de-a lungul frontierei naturale a Dunării şi, pe porţiuni nedeterminate de teren, la nordul fluviului, până în timpul hunilor lui Attila (434-453), fosta provincie romană "continuând să se afle sub supravegherea şi influenţa imperiului prin mijlocirea mai multor «capete de pod», centre fortificate de pe malul stâng al Dunării, care, ca nişte antene, se întindeau din loc în loc"[159].

Dacă, pentru moment, Drobeta[160] şi Sucidava[161] reprezintă singurele exemple concludente privind continuitatea de viaţă urbană la nordul Dunării în perioada post-aureliană –identificarea altor aşezări menţionate documentar, în primul rând *Constantiniana Daphne*[162]*,* fiind încă incertă– pe malul drept al Dunării fortificaţiile romane mai vechi, refăcute în această perioadă, se ţin lanţ până la vărsarea braţului Sf. Gheorghe în mare: "Aurelian şi urmaşul său Probus (276-282) au desfăşurat o intensă activitate de reconstrucţie, atât a aşezărilor situate de-a lungul fluviului, cât şi a celor de pe ţărmul Mării (*Histria, Tomis, Callatis*) şi din interiorul provinciei dintre

---

trecerea Dunării de către barbarii care locuiau de cealaltă parte, împăraţii romani de odinioară au acoperit tot ţărmul acestui fluviu cu fortificaţii, nu numai în dreapta fluviului, ci au zidit pe alocuri şi în partea opusă oraşele întărite şi cetăţi. [...] Şi atât era de ajuns pe atunci pentru a speria triburile barbare, care se fereau să atace pe romani. Mai târziu însă, când Attila năvăli cu oaste multă, el dărâmă aceste întărituri până la pământ, fără nici o greutate, şi pustii cea mai mare parte a teritoriului roman fără să întâmpine vreo împotrivire. Însă împăratul Justinian a zidit din nou întăriturile dărâmate, nu cum fuseseră mai înainte, ci cu mult mai puternice." (*FHDR*, II, p. 463).

158 Novella a XI-a a lui Justinian, prin care sancţionează înfiinţarea arhiepiscopiei *Justiniana Prima* în Dardania (535), înşirând şi provinciile ce ţin de eparhia ei, preciza următoarele: "...fiindcă în timpul de faţă, cu ajutorul lui Dumnezeu, statul nostru s-a mărit, aşa că amândouă ţărmurile Dunării sunt populate acum cu cetăţi de ale noastre şi atât Viminacium, cât şi Recidiva şi Litterata, care se găsesc dincolo de Dunăre, au fost supuse din nou stăpânirii noastre..." (*ibidem*, p. 379). Aceste informaţii au fost interpretate de unii autori în sensul instituirii unor episcopate în Banat, la Recidiva şi Lederata, care depindeau de Justiniana Prima (vezi, în primul rând, intervenţia lui Em. Popescu, *Câteva precizări în legătură cu continuitatea urbană între antichitate şi evul mediu*, în *RdI*, t. 41, nr. 11, 1988, p. 1122, dar şi aprecierile, mai prudente, ale lui M. Păcurariu, din monumentala sa lucrare privind *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Iaşi, 2004, p. 160: "*N-ar fi exclus* (s.n.) ca în localităţile Recidiva şi Lederata, menţionate în Novella XI, să-şi fi avut sediul câte un horepiscop, trimis de arhiepiscopul din Justiniana Prima").

159 I. Barnea, O. Iliescu, *op. cit.*, p. 92.

160 *Ibidem*, p. 93; M. Davidescu, *Drobeta în secolele I-VII*, Craiova, 1980; I. Stângă, *Viaţa economică la Drobeta în secolele II-VI p. Ch.*, Bucureşti, 1998.

161 D. Tudor, *Sucidava*, Craiova, 1976; O. Toropu, C. M. Tătulea, *Sucidava-Celei*, Bucureşti, 1987.

162 Cf. P. Diaconu, *Sur l'emplacement de l'ancienne Daphne*, în Studia Balcanica, X, 1975, p. 87-93.

Dunăre şi Mare (*Tropaeum Traiani*). Această activitate va fi preluată şi dezvoltată, în cadrul reformelor inițiate de Diocleţian şi continuate de urmaşul său Constantin cel Mare"[163].

Toate aceste "capete de pod" de pe malul nordic al Dunării ca şi salba de aşezări întreţinute de-a lungul cursului său inferior au constituit centre de iradiere culturală romano-bizantină, susținând legătura dintre romanitatea din Dacia şi ţinuturile sud-dunărene[164]. Înfrățite de misiunea lor istorică –perpetuarea focarului de civilizație romană în zona Dunării de Jos– aceste aşezări au cunoscut, traversând momente de continuitate şi discontinuitate, o evoluție comună, încheiată cu un destin tragic, determinat de căderea *limes*-ului, sub presiunea slavo-avară, între 602 şi 614[165].

> De altfel, menținută doar cât au existat condițiile care au făcut-o posibilă –existența unei autorități statale solide, o situație demografică bună, legături comerciale intense terestre şi maritime[166], absența unor atacuri devastatoare frecvente– şi marcată, oricum, de invazia hunilor, situația începuse să se deterioreze încă din vremea lui Justinian[167].

Mai mult, aşa cum vom vedea în continuare, impunerea dominației avare, dublată ulterior de aceea a kaghanatului bulgar, vor prelungi cu încă două secole şi jumătate perioada nefastă care a făcut imposibilă apariţia şi închegarea unor formațiuni statale autonome, ale căror centre de autoritate să se fi putut constitui în prime cristalizări de factură urbană.

Deocamdată, însă, rezumându-ne la informațiile cu caracter cert şi încercând să evităm supoziții cu urmări nefaste în planul interpretării, vom încerca să încheiem acest subcapitol limitând comparațiile cu realitățile vest-europene la câteva constatări.

Dacă întreaga Europă romană cunoaşte, la un moment dat şi pe durate diferite, efectele crizei Imperiului târziu –fenomenul cel mai complex care se

---

[163] I. Barnea, O. Iliescu, *op. cit,* p. 95.

[164] "Cetățile romane din nordul Dunării nu erau puncte de observație, ci centre de apărare destinate unei populații care din punct de vedere economic şi cultural făcea parte din Imperiu." (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 72).

[165] "Nici o fortificație de mărime medie de pe *limes* nu şi-a menținut caracterul urban până în 614." (Al. Madgearu, *Continuitate şi discontinuitate*, p. 107).

[166] Viața de tip urban romano-bizantin fiind, în primul rând, o rezultantă a comerțului desfăşurat pe distanțe mari, a putut rezista o perioadă mai îndelungată acolo unde se puteau menține mai uşor legăturile cu restul imperiului, deci în oraşele de pe litoral şi de pe malul Dunării, dar nu prea depărtate de gurile fluviului (*ibidem*, p. 104).

[167] Câteva violente atacuri barbare, precum cele din 550 şi 558/559, conjugate cu o aproape continuă stare de război –purtat de Imperiu pe mai multe fronturi– şi cu o accentuată criza demografică produsă de epidemii, au determinat ruralizarea treptată a aşezărilor urbane, spre cumpăna secolelor VI-VII (*ibidem*, p. 104-105). În legătură cu atacul kutrigurilor lui Zabergan, din 558/559, avem o informație semnificativă: "Atunci Zabergan, căpetenia hunilor cotriguri, trecând fluviul ca pe uscat cu un număr imens de călăreți, năvăli cu foarte mare uşurință pe teritoriul roman. Găsind localitățile de acolo *pustii* (s.n.). şi neîntâlnind nici o piedică în înaintarea sa, el străbătu îndată Moesia şi Sciția şi pătrunse în Tracia" (Agathias, *Istorii*, în *FHDR*, II, p. 479).

înregistrează fiind *ruralizarea*[168], cu impact direct asupra evoluției urbane–, doar în vestul şi sudul continentului autoritatea politică romană a continuat să existe până în secolul al V-lea, fiind ulterior înlocuită de autoritatea episcopală sau chiar barbară. Cu totul alta este situația în teritoriile carpatice, unde –exceptând acea *fâşie protectoare* a romanității creştine din regiunile *limitrofe* malului nordic al Dunării de Jos– modalitatea abruptă de realizare a retragerii şi condițiile istorice defavorabile, constând tocmai în absența unei autorități care să preia sarcinile administrației romane, a avut un efect de colaps pentru viața urbană din provincie.

Aducem în discuție, aici, un aspect de o importanță capitală, după opinia noastră, pentru înțelegerea specificului evoluției spațiului românesc la cumpăna dintre Antichitate şi Evul Mediu. Astfel, spre deosebire de vestul Europei, unde reculul autorității romane s-a realizat *după* impunerea creştinismului ca religie oficială în stat şi organizarea temeinică a diecezelor –permițând Bisericii, prin episcopi, să umple vidul de autoritate, salvând oraşele–, în spațiul românesc retragerea a survenit *înainte* de "momentul" Constantin cel Mare, centrele urbane nord-dunărene fiind private *a priori* de acest substitut al autorității imperiale[169].

---

[168] "Fapt social, ruralizarea nu este decât aspectul cel mai spectaculos al unei evoluții care va întipări societății Occidentului medieval un caracter esențial, ce va rămâne împlântat în mentalități mai mult chiar decât realitatea materială, anume compartimentarea profesională şi socială." (J. Le Goff, *Civilizația Occidentului medieval*, p. 73). Fenomenul, similar în esență, cunoaşte forme şi intensități diferite, determinate de factori istorici şi zonali (vezi, în acest sens, şi Em. Popescu, *op. cit.*, p. 1120-1121, cu trimiterile bibliografice aferente).

[169] De altfel, în acelaşi nefericit context, creştinismul nord-dunărean a căpătat un caracter "popular şi păgânizat", care "explică multe dintre particularitățile evului mediu românesc" (Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 93). Pe de altă parte, geneza acestui tip de cultură religioasă este apreciată de cercetători drept un proces complex: "Ca peste tot în lumea mediteraneană, creştinismul popular din ținutul danubian este un fenomen de creație. El s-a născut din conviețuirea religiilor în momentul formării şi ascensiunii religiei Mântuitorului în Imperiul roman, din al cărui patrimoniu spiritual face parte, din interferența ideilor, din similitudinea practicilor, din supraviețuirea mitologiilor ancestrale, din revalorizarea simbolurilor preistorice şi din creştinarea unor divinități, credințe şi cutume antice. De asemenea, apariția religiei populare se datorează statutului politic, etno-cultural şi spiritual diferit pe care anumite părți ale teritoriului dunărean l-a avut în anumite etape ale mileniului I, respectiv absența unui cadru statal bine organizat, stăpânirea periodică a unor neamuri barbare, precaritatea sau chiar dispariția vieții urbane, pluralitatea etno-lingvistică, diversitatea religioasă etc. Nu în ultimul rând, lipsa preoților în unele comunități, inexistența bisericilor şi a obiectelor de cult în unele aşezări, necercetarea nucleelor creştine de către autoritățile ecleziastice, nesăvârşirea unor elemente fundamentale ale practicii religioase sau realizarea lor de către persoane neconsacrate au favorizat rezistența timp mai îndelungat a vechilor culte, adoptarea normelor noii religii mai «liberal», în forme de credință mai simple, preluarea unor practici şi rituri din patrimonii extrareligioase sau contrare dogmei oficiale şi adaptarea lor serviciului liturgic creştin etc." (N. Zugravu, *Creştinismul din regiunea dunăreană în mileniul I: trei probleme*, în *SAI*, LXVII, 2002, p. 87; vezi şi idem, *Geneza creştinismului popular al românilor*, Bucureşti, 1997, passim).

De altfel, chiar în condiţii istorice similare –beneficiind, aşadar, de prezenţa autorităţii ecleziastice– oraşele din teritoriile nord-dunărene ar fi făcut cu greu faţă barbariei avarilor, care, spre deosebire de germanicii "îmblânziţi" ai Apusului, şi-au dovedit primitivismul şi brutalitatea provocând dispariţia oraşelor-episcopate de la Dunărea de Jos, în contextul marilor atacuri întreprinse împreună cu slavii (614-626).

Astfel, ca un corolar al circumstanţelor istorice schiţate mai sus, pentru teritoriul nord-dunărean nu se poate pune problema moştenirii de către Evul Mediu a unor oraşe create de Antichitatea romană: "la nordul Dunării, prin forţa lucrurilor şi datorită condiţiilor specifice de dezvoltare, **oraşele noastre au fost creaţii ale evului mediu românesc** (s.n.)"[170].

[170] M. D. Matei, *op. cit.*, p. 56.

III. REPERE ALE EVOLUȚIILOR SOCIO-ECONOMICE ŞI POLITICE ÎN SPAȚIUL NORD-DUNĂREAN PÂNĂ LA APARIȚIA STATELOR MEDIEVALE ROMÂNEŞTI

III.1. Arealul carpato-danubian până în secolul al IX-lea

Deşi atacurile slavilor şi avarilor, provocând retragerea trupelor şi abandonarea fortificațiilor de pe *limes*, au avut drept consecință ieşirea provinciilor danubiene de sub autoritatea imperială, cu aceasta nu a încetat orice prezență bizantină la Dunărea de Jos, Imperiul fiind de mai multe ori –în cursul secolelor VII-IX– în situația de a-şi apăra interesele, prin campanii ofensive desfăşurate pe fluviu şi pe malurile acestuia[171]. În plus, teritoriul fostelor provincii dunărene a rămas într-o dependență formală față de Imperiu –până la recunoaşterea de către acesta a khaganatului bulgar–, Dunărea continuând să reprezinte frontiera teoretică a acestuia, iar slavilor aşezați în aceste teritorii acordându-li-se, după unii cercetători, calitatea de *foederati*[172]. Oricum, până la întemeierea khaganatului bulgar de pe teritoriul Moesiei Secunda, Imperiul a putut păstra unele puncte din Dobrogea, poate chiar zone mai întinse[173], aceste posesiuni bizantine fiind recuperate, cel mai probabil, după 626, când s-a produs o anumită restricție a expansiunii avarilor[174].

Destructurarea progresivă a autorității romano-bizantine la Dunărea de Jos a secundat extinderea stăpânirii avare asupra fostelor provincii imperiale, slavii neexercitând, aici, o dominație propriu-zisă[175]. De altfel, cei

[171] Al. Madgearu, *Continuitate şi discontinuitate*, p. 144.

[172] *Ibidem*.

[173] Aşa cum remarca Al. Madgearu (*ibidem*, p. 149), ipoteza pare a fi confirmată de un pasaj aparținând cronicii lui Theophanes Confessor. Astfel, referindu-se la conflictul dintre bizantini şi bulgarii lui Asparuh, în momentele premergătoare trecerii acestora la sudul Dunării, cronicarul consemna următoarele: "Împăratul Constantin (al IV-lea) a aflat că pe neaşteptate un neam murdar şi nespălat s-a aşezat în Oglu, dincolo de Dunăre şi, năvălind în ținuturile din apropierea Dunării, pustieşte țara stăpânită acum de ei, *dar aflată atunci sub oblăduirea creştinilor* (s.n.)" (*Chronographia*, în *FHDR*, II, p. 619).

[174] Şi ulterior au existat, cu siguranță, momente când, profitând de slăbiciunea Bulgariei –stat care s-a consolidat abia la începutul secolului al IX-lea, sub hanul Krum–, Imperiul bizantin şi-a restabilit autoritatea asupra unor puncte de pe litoralul Mării Negre şi de pe malul Dunării (Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 149).

[175] Ei nu au creat vreun *stat* barbar, precum avarii sau proto-bulgarii. *Sclaviniile* –teritoriile populate de slavi, dar implantate în mijlocul lumii romanice– sunt simple uniuni de obşti, iar "anarhia" slavilor, de care vorbesc Procopius şi *Strategikon*-ul lui

aşezaţi în a doua jumătate a secolului al VI-lea în sudul Moldovei, Muntenia şi Oltenia, vor intra, curând (circa 578), sub hegemonie avară[176].

Numai că, la acea dată, înaintea constituirii centrului de putere avar din Transilvania (secolul al VII-lea), *ringul* acestora era situat departe, între Dunăre şi Tisa, dominaţia lor reducându-se, foarte probabil, la perceperea unui tribut din partea comunităţilor locale. Supunerea obştilor săteşti în faţa stăpânilor nomazi apare, de altfel, aşa cum aprecia, inspirat, Al. Madgearu, ca "o permanenţă a epocii migraţiilor pe teritoriul României"[177]. De altfel, coroborând informaţiile disponibile astăzi –altfel disparate şi aparţinând unor epoci cu totul distincte–, s-ar putea reconstitui, în linii generale, un model al relaţiilor "tributale", aşa cum le numea H. H. Stahl[178], stabilite între stăpânii nomazi şi supuşii sedentari: "legăturile dintre stăpâni şi supuşi erau intermediate de conducătorii locali, care reprezentau obştile în faţa cuceritorilor. Aceşti conducători locali colectau tributul şi puteau păstra anumite atribuţii militare, în cazul în care localnicii se bucurau de dreptul de a purta arme şi de a lupta în subordinea stăpânilor"[179].

În legătură cu problematica generată de evaluarea dominaţiei avare la sud de Carpaţi, mai trebuie subliniat că aceasta nu s-a putut menţine decât până la apariţia khaganatul bulgar, ca un nou factor de putere regional (după 680), fără a avea, însă, de la bun început, forţa necesară pentru a-şi elimina rivalii[180].

Maurikios, evidenţiază neputinţa slavilor din secolele VI-VII de a înfăptui, prin ei înşişi, o alcătuire *statală* comparabilă cu cele germanice sau türcice. De altfel, L. Hauptmann observa că, în general, invaziile slavilor s-au desfăşurat sub conducerea altora –*kutriguri*, *avari*– şi că aceştia nu aveau "stofa" unui popor cuceritor: "Doar fatalismul cu care accepta orice jug îl făcea de temut, căci mulţimea sa nenumărată constituia un rezervor inepuizabil, din care nomazii stepelor luau *materialul uman* al oştilor lor." (*Les rapports des Byzantins avec les Slaves at les Avars pendant la séconde moitié du VI*[e] *siècle*, în Byzantion, 4, 1927-1928, p. 147, ap. Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 150).

176 În susţinerea acestei aprecieri, Al. Madgearu invocă următoarele referinţe: invazia sclavinilor lui Ardagast, din Muntenia, datată în anul 586, a fost declanşată la îndemnul avarilor (Theophylact Simocatta, *Istorie bizantină*, în *FHDR*, II, p. 533); în relatarea asediului Thessalonikului, din 586, se afirmă că sclavinii ascultau de khaganul avar (P. Lemerle, *Les plus anciens recueils dea miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans,* vol. I, *Le texte*, Paris, 1979, p. 130, cf. Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 150).

177 *Ibidem.*

178 H. H. Stahl, *Teorii şi ipoteze privind sociologia orânduirii tributale*, Bucureşti, 1980.

179 Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 150.

180 *Ibidem*, p. 151. Aşa cum s-a evidenţiat, deja, punctele de vedere exprimate în acest sens sunt divergente: Ion Nestor aprecia că dominaţia avară s-a exercitat, în Oltenia şi Muntenia, *şi* în secolul al VIII-lea (*Continuitate în istoria formării poporului român*, în *MI*, III, nr. 6, 1969, p. 25); Maria Comşa a opinat în favoarea existenţei unei *rivalităţi* avaro-bulgare în Muntenia, în secolul al VIII-lea (*Socio-Economic Organization of the Daco-Romanic and Slav Population on the Lower danube during the 6*[th]*-8*[th] *Centuries*, în M. Constantinescu (ed.), *Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Population in the Territory of Romania*, Bucharest, 1975. p. 200); K. Horedt (*Das Awarenproblem in Rumänien*, în Studijne Zvesti, Nitra, 16, p. 105) şi S. Dolinescu-

Urmare a izbânzii în faţa armatei bizantine, care îi atacase în *Onglos*[181] (toamna anului 680), proto-bulgarii –circa 20-25.000 de oameni[182], aflaţi sub conducerea lui Asparuh– s-au instalat în nord-estul Bulgariei actuale[183]. În dezvoltarea khaganatului bulgar, cei proaspăt imigraţi constituiau, însă, un bazin demografic profund deficitar, aşa încât aportul supuşilor lor, slavi şi romanici, s-a dovedit a fi esenţial. De altfel, extinderea dominaţiei bulgare va porni din nucleul nord-estic şi se va face treptat, până la atingerea unor hotare naturale, implicând dislocarea unor grupuri însemnate de slavi[184], în regiuni ce vor rămâne, la rându-le, sub controlul noilor stăpâni[185].

În ceea ce priveşte caracterul dominaţiei bulgarilor asupra populaţiei locale, cel puţin în perioada de început a khaganatului –când este exclusă existenţa unei organizări statale propriu-zise–, cel mai probabil ea se rezuma la perceperea unui tribut[186]. De altfel, studii recente subliniază că, până şi în secolul al IX-lea, statul bulgar era compus dintr-o parte centrală şi mai multe teritorii de margine, cucerite treptat şi rămânând nişte zone periferice, doar parţial integrate în Bulgaria[187].

Ferche (*La nécropole birituelle du VIIIe siècle à Frăteşti-Giurgiu*, în Dacia, N.S., 14, 1970, p. 429) au negat hegemonia avară în Muntenia, după 680.

[181] Pentru localizarea *Onglos*-ului, care a generat o aprigă şi inepuizabilă dispută istoriografică, vezi, mai ales, P. Diaconu, *Despre localizarea Onglos-ului*, în Peuce, II, 1971, p. 197-203; idem, *Unde trebuie căutat Onglos?*, în Istros, VII, 1994, p. 359-361; I. Božilov, *Kăm istoričeskata geografija na severozapadnogo Černomorije*, Izvestija Varna, 11 (26), 1975, p. 27-36; F. Curta, *Invasion or Inflation? Sixth – to Seventh – Century Byzantine Coin Hoards in Eastern and Southeastern Europe*, în Annali dell'Istituto Italiano di Numismatica, 43, 1996, p. 65-224; Al. Madgearu, *Recent discussions about "Onglos"*, în *Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare 1950-2000. Omagiu lui Gavrilă Simion la 45 de ani de activitate 1955-2000*, 2000, p. 343-348; R. Rachev, *Quelques remarques sur l'Onglos*, în vol. *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, Brăila, 2004, p. 277-282.

[182] A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea în lumina izvoarelor armeneşti,* în idem, *Relaţii româno-orientale. Culegere de studii*, Bucureşti, 1978, p. 44, nota 1.

[183] "Cei din trupele de călăreţi au răspândit zvonul că împăratul fuge şi, cuprinşi de teamă, au luat-o şi ei la fugă, fără să fie alungaţi de nimeni. Când au văzut bulgarii aşa ceva, au început să-i urmărească din urmă. Pe cei mai mulţi, i-au ucis cu săbiile, iar pe o seamă i-au rănit. Şi urmărindu-i până la Dunăre, au trecut-o şi pe aceasta şi au mers până la aşa-zisa Varna, lângă Odessos, şi până în ţinuturile aflate mai înlăuntru. Ei au găsit locuri aşezate în deplină siguranţă şi străjuite în spate de fluviul Dunărea, iar în faţă şi în lături de strâmtorile munţilor, de Marea Pontică şi de neamurile învecinate ale sclavinilor, de aşa-zisele şapte seminţii..." (Theophanes Confessor, *Chronographia*, în *FHDR*, II, p. 621).

[184] Un exemplu concret îl oferă acelaşi Theophanes Confessor, care consemna faptul că "... pe severieni i-au strămutat din faţa strâmtorii Veregavilor în părţile dinspre răsărit" (*ibidem*).

[185] Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 158.

[186] Era o dominaţie "exercitată de departe", care nu dispunea de o structură administrativă extinsă asupra întregului teritoriu controlat, "cu dregători, cu trupe staţionate în teritoriu, cu fortificaţii" (*ibidem*).

[187] *Ibidem*.

Printre aceste "mărci", aparţinând Bulgariei secolelor VIII-IX, se număra, foarte probabil, şi o parte din arealul nord-dunărean, greu de circumscris cu precizie. Astfel, regiunea în care au fost deportaţi prizonierii luaţi de bulgari din Adrianopol (813)[188], denumită de izvoarele bizantine "Bulgaria de dincolo de Dunăre"[189], a fost situată de unii cercetători la nordul gurilor Dunării[190], dar şi în sudul Munteniei. Argumentul decisiv în favoarea acestei ultime variante ar fi de ordin *strategic*: în zona respectivă debuşa la Dunăre unul dintre tradiţionalele *drumuri ale sării*, care, pornind de la ocnele din Prahova şi Buzău, ajungea în părţile Olteniţei, având o importanţă vitală pentru Bulgaria, lipsită de saline[191]. Din perspectiva acestei motivaţii –coroborată cu probabilitatea ca, spre finele secolului al VIII-lea, Muntenia să fi ieşit de sub hegemonia avară– se poate presupune că regiunea "de dincolo de Dunăre" a fost ocupată de bulgari, la un moment dat, în perioada amintită[192].

---

[188] Leo Grammaticus, *Chronographia*, în *FHDR*, II, p. 651.

[189] Pentru trimiteri şi o analiză competentă a surselor, vezi A. Decei, *op. cit.*, p. 49, n. 3.

[190] Vezi, spre exemplu, A. Decei, *op. cit.*, p. 50; I. Barnea, *Dobrogea în secolele VII-X*, în Peuce, II, 1971, p. 209.

[191] Cf. Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 159-160. Complexul de fortificaţii descoperit lângă satul Slon (jud. Prahova) şi la Vârful lui Crai –adică în zona bogată în sare din nordul judeţului, în apropierea ocnei de la Slănic–, având rolul de apărare a trecătorii Tabla Buţii, pare să indice exact acest lucru (pentru referinţe, vezi M. Comşa, *Die bulgarische Herrschaft nördlich der Donau während des IX. und X. Jh. im Lichte der archäologische Forschungen*, în Dacia, N.S., 4, 1960, p. 395-422; eadem, *Cercetările de la Slon şi importanţa lor pentru studiul relaţiilor feudale de la sud de Carpaţi*, în Studii şi materiale privitoare la trecutul istoric al judeţului Prahova, Ploieşti, 1969, p. 21-29; eadem, *Contribuţii arheologice privind existenţa unor cnezate şi stabilirea unui drum comercial între Carpaţi şi Dunăre în sec. IX* - X, în *MN*, VI, 1982, p. 143-147; M. Sâmpetru, D. Şerbănescu, *Ceramica de tip urban din aşezarea medievală timpurie de la Chirnogi (jud. Ilfov)*, în *SCIVA*, t. 26, nr. 2, 1975, p. 241-270; D. Gh. Teodor, *Quelques aspects concernant lea relations entre Roumains, Byzantins et Bulgares aux IXe- Xe siècles n.è.,* în *AIIAI*, XXIV, nr. 2, 1987, p. 1-16; A. Ioniţă, *Spaţiul dintre Carpaţii Meridionali şi Dunărea Inferioară în secolele XI-XIII*, Bucureşti, 2005, p. 54).

[192] Pentru expansiunea bulgarilor la cumpăna secolelor VIII-IX, vezi M. Comşa, *Die bulgarische Herrschaft nördlich der Donau während des IX. und X. Jh. im Lichte der archäologische Forschungen*, în Dacia, N.S., 4, 1960, p. 395-422; S. Brezeanu, *"La Bulgarie d'au - delà de l'Ister" à la lumière des sources écrites*, în *EB*, 20, nr. 4, p. 121-135; P. Diaconu, *Extension du premier état bulgare au nord du Danube (VIIIe-Xe siècles). La culture matérielle*, în *EB*, 21, nr. 1, 1985, p. 107-113. Pentru discuţiile privind penetrarea bulgarilor dincolo de Carpaţii Meridionali, până în inima Transilvaniei, unde îşi impuseseră controlul asupra comerţului cu sare, vezi, mai recent, Al. Madgearu, *Transylvania and the Bulgarian expansion in the 9th and 10th centuries*, în *AMN*, 39-40 (2002-2003), II, 2005, p. 41-61; Z.-K. Pinter, A. Dragotă, I. M. Ţiplic, *Piese de podoabă şi vestimentaţie la grupurile etnice din Transilvania (sec. 7-12)*, Alba-Iulia, 2006, p. 28-30. Între lucrările mai ample, circumscrise tematicii în discuţie, se distinge contribuţia lui Panos Sophoulis, *Byzantium and Bulgaria (775-831)*, Brill-Leiden, 2012.

Dacă, însă, dominaţia bulgară s-a exercitat, până la această dată, într-un teritoriu destul de restrâns –exceptând, oricum, Muntenia[193]– şi deoarece spaţiul muntenesc nu s-a putut afla sub controlul *direct* al avarilor decât până pe la 680, timp de circa un secol Muntenia s-a aflat "în afara dominaţiilor khaganatelor barbare"[194], comunităţile locale putându-se dezvolta liber. Se evidenţiază, astfel, deloc întâmplător, tocmai perioada în care s-a constituit aşa-zisa *cultură Dridu*[195].

În concluzie, vom înregistra faptul că, deşi analiza descoperirilor arheologice din aşezările veacurilor VI-X nu permite decât consemnarea *caracterului rural* al acestora, totuşi generalizarea, pe spaţii foarte largi, a unui aspect cultural unitar denotă "lărgirea orizontului cultural al acestei populaţii, fenomen care nu poate fi separat de schimbul economic intens şi sistematic dintre comunităţile acestui amplu teritoriu"[196].

III.2. Premise ale apariţiei aşezărilor de factură urbană în spaţiul nord-dunărean şi intervenţia factorilor de disoluţie (secolele X-XII)

La încercarea de a identifica, cât mai precis, momentul cel mai favorabil dezvoltării structurale a societăţii româneşti pre-statale –cu o inevitabilă raportare la "procesul diferenţierii meşteşugurilor de agricultură" şi, pe cale de consecinţă, la apariţia "activităţilor de schimb"–, P. P. Panaitescu a formulat următorul raţionament: "Viaţa primitivă a popoarelor organizate într-o societate încă puţin diferenţiată poseda totuşi, în chip necesar, în forme rudimentare, toate activităţile principale ale fazei mai civilizate care-i urmează"[197]. Astfel, "anumite începuturi meşteşugăreşti şi ale negoţului nu lipsesc nici ele în vremea predominării obştilor ţărăneşti", adică înainte de cristalizarea structurilor specifice teritoriilor româneşti nord-dunărene, din perioada pre-statală[198].

În acest sens, autorul evocă industria minieră a ocnelor de sare, exploatarea aurului din minele transilvănene, industria lemnului, industria cărbunelui de lemn, industriile alimentare sau industria casnică ţărănească. Toto-

---

[193] De altfel, chiar şi în privinţa Dobrogei, nu există nicio probă care să demonstreze intrarea ei în stăpânirea khaganatului bulgar încă din 680, fiind foarte posibil ca acest fapt să se fi petrecut abia în timpul lui Krum (803-814), atunci când, favorizată de distrugerea rămăşiţelor puterii avare (805), a avut loc marea expansiune a Bulgariei (vezi I. Barnea, *Dobrogea între anii 681-971*, în I. Barnea, Şt. Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei*, *Vol. III* (*Bizantini, români şi bulgari la Dunărea de Jos*), Bucureşti, 1971, p. 24-25).

[194] Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 160.

[195] *Ibidem.*

[196] M. D. Matei, *op. cit.*, p. 59-60. Vezi şi D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n.. Contribuţii arheologice şi istorice la problema formării poporului român*, Iaşi, 1978, p. 142.

[197] P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, p. 151.

[198] *Ibidem.*

dată, specializarea unor sate în anumite produse meşteşugăreşti şi, implicit, apariţia industriei săteşti pentru schimb –reprezentând "forma primitivă a vieţii economice"– reclama, fireşte, "circulaţia de mărfuri între sate şi la anumite bâlciuri"[199].

În cazul teritoriului nord-dunărean, circulaţia bunurilor în epoca obştilor libere se datora, susţine P. P. Panaitescu, şi unor determinisme geografice, acest transfer al bunurilor făcându-se, în primul rând, pe văile râurilor, care de la munte până la şes alcătuiau "o unitate de circulaţie economică"[200].

> "Trebuie să admitem că în anumite târguri veneau şi negustori ambulanţi străini; monetele romane şi bizantine aflate în ţară din vremea migraţiunii goţilor, hunilor şi gepizilor, până în veacul VII şi apoi, iarăşi, începând cu secolul X, arată pătrunderea negustorilor din Imperiul de Răsărit în interiorul ţării, cu mărfuri de lux pentru şefi şi ostaşi. Ei treceau prin pasurile munţilor şi pe văi, până în Transilvania [...]. În epoca migraţiunii slavilor şi a bulgarilor în Dacia [...] schimbul monetar slăbeşte şi economia naturală capătă o mai mare importanţă. Totuşi slavii au avut un rol în viaţa economică a ţării; ei ţineau *târgurile* şi vadurile cu poduri umblătoare (*brod* pe Mureş), minele de aur (*Zlatna*) şi de sare (*ocne*) lucrate de băştinaşi"[201].

Spre validarea acestor aprecieri, cercetarea arheologică românească din ultimele decenii a obţinut rezultate remarcabile. Astfel, pentru secolul al X-lea, observaţii făcute asupra unor regiuni diferite ale spaţiului nord-dunărean înregistrează constituirea unor concentrări demografice accentuate[202], fenomen ce poate fi pus în legătură cu intensificarea relaţiilor complexe dintre locuitorii lor.

Mai mult, "ţinând cont de raportul intim dintre fenomenele de concentrare teritorială şi procesul de organizare politică, nu este deloc hazardat să se identifice asemenea complexe teritoriale cu comunităţi omeneşti care evo-

---

[199] *Ibidem*, p. 152-153.

[200] *Ibidem*, p.155.

[201] *Ibidem*. De altfel, P. P. Panaitescu identifică în terminologia economică privitoare la negoţ şi meşteşuguri două straturi lingvistice şi de civilizaţie sătească: "primul şi cel mai vechi cuprinde formele cele mai simple şi fundamentale ale noţiunilor de schimb: *a schimba*, *a vinde*, *negustor*, *a cumpăra*, de origine latină, cuvinte moştenite şi păstrate în satele daco-romane cu forme simple ale vieţii comerciale, dar care dovedesc, totuşi, existenţa proprietăţii individuale în aceste sate". Peste acest strat s-a aşezat cel slav, cu cuvintele: "*târg*, *vamă*, *precupeţ*, *a plăti*", care presupun existenţa unor centre de vânzare şi de schimb între sate şi între nobilii militari. Aceleaşi două straturi se regăsesc şi în terminologia privitoare la meşteşuguri: "se spune în româneşte, din latineşte: *bute*, *butoi*, *ac*, *sulă*, *cămaşe*, *a ţese*, *cui*, *scaun*, *masă*, *cuţit*, iar din slavoneşte: *stoler*, *potcoavă*, *strungar*, *a croi*, *croitor*, *haină*, *rochie*, *căldare*, *zid, cleşte*, *nicovală*, *clei*, *teslă*, *şindrilă*, *clopot*, *bardă*, *sfredel*, *cosor*, *suveică* etc." (*ibidem*, p. 155-156).

[202] Şt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii*, p. 22-48. Deşi nu există, încă, date certe care să ateste o dispunere corespunzătoare de aşezări întărite, identificabile cu centrele respectivelor concentrări, unele indicii concură în acest sens (*ibidem*, harta aşezărilor din secolele VIII-IX; vezi şi D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 45).

luaseră către o anumită structură politică, către un anumit stadiu de organizare, de caracter statal"[203], în lumina acestor aprecieri nefiind greşit să se afirme că secolul al X-lea ar putea reprezenta începutul perioadei de formare a celor mai vechi aşezări urbane româneşti[204]. Din nefericire, sursele literare contemporane care să cuprindă ştiri referitoare la populaţia nord-dunăreană, putând contribui decisiv la descifrarea acestor realităţi, lipsesc aproape cu desăvârşire.

> Coordonarea datelor din cronicile medievale cu cele extrase din etnografie, dar şi geografia istorică i-au permis lui Gh. I. Brătianu să ne ofere cheia faimoasei probleme a "tăcerii impresionante" a surselor: "Într-o epocă în care izvoarele istorice se ocupă de stăpânii locurilor, de căpetenii şi de clasele conducătoare, este foarte firesc ca populaţia aservită să fie ignorată. Măcar că aceasta era mai numeroasă şi precis mai evoluată, în unele regiuni cel puţin, decât nomazii care au năvălit peste ea şi o exploatau. Ea nu va dobândi valoare în ochii cronicarilor şi în limbajul de cancelarie decât în ziua când va reuşi să-şi întemeieze un stat propriu sau când se va constitui în clasă conducătoare. Or, românii au început să joace un rol istoric bine determinat, ca popor liber, spre sfârşitul sec. al X-lea, în Balcani, iar în ţinuturile dunărene în sec. al XIII-lea. *Faptul că ei n-au fost menţionaţi mai de timpuriu în textele scrise în vremea aceea nu implică inexistenţa lor, ci indică numai aservirea lor de către anumite puteri străine, care le impun fie numele lor etnic, fie pe cel al teritoriului supus stăpânirii lor* (s.n.). Aceasta mi se pare a fi singura interpretare ce se poate da tăcerii izvoarelor, fără a contrazice logica faptelor sau diversele date oferite de lingvistică. Ţările de la Dunărea de Jos au particularitatea de a fi fost dintotdeauna o zonă de trecere mai degrabă decât un centru politic şi militar; dacă Câmpia Tisei şi a Dunării de Mijloc, pusta din Europa centrală, erau un rezervor natural de fâneţuri care-i atrăgea pe nomazi, popoare de călăreţi, iar Balcanii îi interesau pe năvălitori, funcţionând ca un bastion natural în lupta lor contra Imperiului Bizantin, coridorul dintre Carpaţi, Dunăre şi Nistru nu reprezenta în schimb pentru ei decât un loc vremelnic de popas în ofensiva lor, cetele fiind silite să-şi continue apoi deplasările, sub presiunea altor popoare venite din stepă. De aceea şi numele etnice care-i desemnează pe stăpânitorii succesivi ai acestor regiuni s-au tot schimbat, aşa încât bizantinii au considerat mai comod să-i înglobeze sub o denumire artificială, extrasă din autorii clasici. Ca urmare, s-a vorbit despre «sciţi» şi chiar despre «sarmaţi» în secolele al XI-lea şi al XII-lea"[205].

Şi totuşi, în ciuda faptului că parcimonia izvoarelor literare păgubeşte grav cunoaşterea realităţilor nord-dunărene, abandonând arheologiei dificila misiune de a completa acest vacuum documentar, informaţiile referitoare la

---

[203] *Ibidem*, p. 34.
[204] M. D. Matei, *op. cit.*, p. 60.
[205] Gh. I. Brătianu, *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*, Bucureşti, 1988, p. 108-109. Vezi şi L. Musset, *Invaziile. Valurile germanice*, Bucureşti, 2002, p. 105; S. Brezeanu, *Les Roumains et le "silence de sources", dans le "millénaire obscure",* în *RRH*, XXI, nr. 3-4, 1982, p. 387-403.

existenţa *voievodatelor din Transilvania şi Banat*[206], coroborate cu menţionarea *aşezărilor întărite din stânga Dunării* –care se supun Bizanţului în 971 şi care erau stăpânite de căpetenii autohtone ale locurilor[207]–, ba chiar şi cu discutabila *inscripţie de la Mircea Vodă*[208], se constituie în mărturii clare privind o incontestabilă efervescenţă în sânul societăţii româneşti, în intervalul cronologic ce încadrează secolul al X-lea.

Mai mult, într-un context istoric favorizant, prin revenirea Imperiului la Dunăre –prezenţa sa contribuind în mod necesar la înviorarea vieţii economice *şi* a teritoriilor de la nordul fluviului–, această revigorare nu putea rămâne fără urmări pe planul apariţiei unor centre populate, cu funcţii diferite de acelea ale unor simple aşezări săteşti, sau, cum în mod fericit au fost definite, "centre de convergenţă regională"[209].

Ceea ce ne interesează în mod direct, având în vedere obiectivele demersului nostru, este faptul că, în etapa dată, "principala funcţie a unor astfel de aşezări trebuie căutată într-un alt domeniu decât cel economic"[210]. Rezidenţa unui conducător local –voievod, cneaz, jupan– în astfel de centre, grefată pe fondul prevalent militar al atribuţiilor acestuia în cadrul organizaţiilor de obşte faţă de care îşi manifesta autoritatea, conferă respectivelor aşezări un caracter aparte, generat de funcţia lor de puncte întărite, proprie unei reşedinţe militare, pentru care factorul economic prezintă o importanţă subsidiară.

Referitor la caracterul acestei autorităţi şi la relaţia sa cu respectivele comunităţi, ne raliem punctului de vedere exprimat de sociologul H. H. Stahl, ale cărui raţionamente, deşi declarativ încadrate paradigmei marxiste, nu impietează cu nimic, ci facilitează chiar înţelegerea obiectivă a unor realităţi complexe: existenţa "confederaţiilor de comunităţi săteşti", formaţiuni sociale autohtone "dotate cu o aristocraţie de căpetenii războinice", poate fi datată încă din vremea năvălirilor nomade, ele nefiind doar tolerate, ci şi folosite de către nomazi. "Ştim astfel că cnezii au avut sarcini de încasatori de tribut în slujba tătarilor şi, încă mai mult, că oastea autohtonă a fost părtaşă la acţiuni ale cumanilor în diversele lor razii, nu numai în Balcani, ci şi până în depărtate regiuni ale Europei", putându-se vorbi, aşa cum o făcuse, deja, N. Iorga, de o adevărată "simbioză socială între pătura noastră conducătoare locală şi cea a cumanilor"[211].

În ceea ce priveşte geneza acestor forme de autoritate locală, ele pot avea o dublă origine, "prin *creşterea organică* din sânul organizaţiilor comu-

---

206 Pentru detalii, vezi M. Rusu, *Consideraţii cu privire la situaţia social-economică şi politică a primelor formaţiuni statale româneşti*, în *AMN*, XXI, 1984, p. 181-195.

207 Pentru aprecieri pertinente, vezi N. Iorga, *Cele dintâi cristalizări de stat ale românilor*, în *Studii asupra evului mediu românesc*, ediţie îngrijită de Şerban Papacostea, Bucureşti, 1984, p. 42-49.

208 C. C. B., *Inscripţia slavă din Dobrogea din anul 943*, în Studii. Revistă de istorie şi filosofie, t. 4, nr. 3, 1951, p. 122-134.

209 Şt. Olteanu, *op.cit.*, p. 131.

210 M. D. Matei, *op. cit.*, p. 61.

211 Cf. H. H. Stahl, *Teorii şi ipoteze*, p. 174.

nitare şi prin *cucerire*" (deci o autoritate impusă). Spaţiul românesc prezintă o situaţie particulară, cele două posibile geneze aflându-se combinate: caracterul tributal al sistemului de exploatare –pe care cuceritorii l-au impus comunităţilor locale– defineşte un proces în care stăpânirile succesive nu trebuie decât "să se substituie în ruajul social creat de antecesori". Fenomenul este apreciat ca având o importanţă capitală, "dat fiind că invadatorii străini nu pot fi alungaţi definitiv, decât dacă peste baza comunităţilor agrare autohtone s-a putut ridica şi menţine o aristocraţie gentilică autohtonă", care a putut cădea la înţelegere cu războinicii alogeni, intrând în simbioză cu ei şi, măcar în parte, asimilându-i[212]. Doar astfel, "peste organizaţia creată de nomazi, prin cucerire, se adaugă o creştere organică a unei aristocraţii autohtone, care în final reuşeşte să se substituie cuceritorilor şi să preia pe seamă proprie frâiele conducerii"[213].

Cu tot acest cadrul de certă favorabilitate, asigurat de contextul sociopolitic schiţat anterior, şi care ar fi putut face posibilă apariţia, în secolul al X-lea, a primelor nuclee incipient urbane –reprezentând chiar, într-o atare eventualitate, unele dintre cele mai timpurii oraşe din estul continentului–, "această *posibilitate* nu s-a transformat într-o *realitate* istorică"[214], faptul datorându-se gravei deteriorări a situaţiei politice din teritoriile norddunărene, la sfârşitul veacului amintit şi începutul celui următor.

Astfel, în ceea ce priveşte Transilvania, evoluţia normală pe calea valorificării experienţei autohtone a fost deviată de instalarea progresivă a stăpânirii maghiare, cu consecinţe directe asupra caracterului compozit al eşafodajului social ulterior[215].

Ni se pare reprezentativ, în acest sens, exemplul *Morisenei* (Cenadul). Situată azi pe malul stâng al Mureşului, în imediata apropiere a graniţei cu Ungaria, aşezarea a apărut în Evul Mediu sub denumirea de "urbs Morisena", ca reşedinţă a ducelui *Ahtum*, urmaşul lui Glad[216] şi stăpân –la cumpăna sec. X-XI– al unui vast domeniu cuprins între Dunăre şi Crişuri,

---

[212] *Ibidem*, p. 138-139.
[213] *Ibidem*, p. 174.
[214] M. D. Matei, *op. cit.*, p. 61.
[215] Vezi, pentru detalii, Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I-II, Cluj-Napoca, 1979; P. Niedermaier, *Evoluţia reţelei de oraşe în Transilvania medievală*, în *HU*, 1, 1993, p. 21-26; M. Rusu, *Aspecte ale genezei târgurilor şi oraşelor medievale din Transilvania*, în *HU*, t. II, 1, 1994, p. 23-42.
[216] "Dar ţara care este de la fluviul Morus ‹*Mureş*› până la castrul Urscia ‹*Orşova*› o ocupase un oarecare duce cu numele Glad, ieşit din cetatea Budyn ‹*Vidin*› cu ajutorul cumanilor, din ai cărui urmaşi s-a născut Ohtum ‹*Ahtum*›, pe care, mult mai târziu după aceea, în timpul sfântului rege Ştefan, Sunad, fiul lui Dobuca, nepotul regelui, l-a omorât în cetatea sa de lângă Mureş, deoarece a fost în toate răsvrătit regelui numit mai înainte." (*Cronica Notarului Anonymus*, ediţie îngrijită de Paul Lazăr Tonciulescu, Bucureşti, 1996, p. 33-35). Privitor la riscurile pe care le presupune luarea în considerare, fără discernământ, a desfăşurărilor istorice din opera *notarului anonim*, a se vedea F. Curta, *Transilvania în jurul anului 1000*, în Ephemeris Napocensis, XII, 2002, p. 267-288.

între Tisa şi părţile ardelene[217]. Creştinat la Vidin în primii ani ai secolului al XI-lea şi "primind de la greci putere", "ridică în zisa cetate a Mureşului ‹*in praefata urbe Morisena*› o mănăstire întru slava fericitului Ioan Botezătorul, punând acolo un stareţ şi călugări greci, după rânduiala şi obiceiul acelora"[218].

După eliminarea lui Ahtum –de către un fost apropiat al său, Chanadinus (Csanád), trecut între timp de partea regelui Ştefan I al Ungariei–, la o dată controversată, dar aparţinând sigur primelor trei decenii ale veacului XI[219], Morisena devine centru de comitat preluând numele cuceritorului ei: *Cenad*. Mai mult, în 1030 este înfiinţată aici o episcopie catolică, prima atestată în spaţiul românesc, păstorită de viitorul Sfânt Gerard, al cărui martiriu (1046) a şi generat, de altfel, "legenda", sau unica sursă literară a tuturor acestor informaţii.

Noul episcop, călugărul benedictin veneţian Gerardo Sagredo, va dispune ridicarea catedralei catolice Sfântul Gheorghe, precum şi înfiinţarea mănăstirii Sf. Fecioare Maria, chiar în locul mănăstirii lui Ahtum –ai cărei locatari, călugării greci, se văd obligaţi să plece în Banatul sârbesc–, reper fundamental pentru transformarea fostei aşezări de factură locală într-un veritabil oraş episcopal catolic, cu prima şcoală (latină) cunoscută pe teritoriul nord-dunărean[220].

Teritoriile extracarpatice vor urma un destin diferit, pătrunderea violentă a pecenegilor nomazi, a uzilor şi cumanilor –triadă barbară ce încheie, alături de şocul mongol, învolburata perioadă a migraţiei popoarelor– afectând premisele atât de promiţătoare ale apariţiei civilizaţiei urbane proprii.

---

[217] Informaţiile cu referire la Ahtum le datorăm Legendei Sf. Gerard, viitorul episcop al Morisenei (Cenadului): "În zilele acelea era un domnitor în cetatea Mureşului, pe nume Ahtum, puternic foarte, care fusese botezat după credinţa grecească în cetatea Vidinului, şi se fălea foarte în tăria şi puterea sa. Şi avea şapte neveste, că nu era încă îndeajuns de întărit în credinţa creştinească. Iar craiului Ştefan nu i se închina, încrezându-se în mulţimea oştilor şi nobililor săi, asupra cărora avea putere. Avea aşijderea mulţime nenumărată de cai, […] turme fără număr, […] moşii şi curţi" (*Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, II, Budapestini, 1938, p. 489-490, ap. S. M. Heitel, *Despre biserica lui Ahtum de la Morisena (Cenad)*, în *SMIM*, XXIII, Brăila, 2005, p. 9). A se vedea şi Al. Madgearu, *Geneza şi evoluţia voievodatului bănăţean în secolul al X-lea*, în *SMIM*, XVI, 1998, p. 191-207.

[218] S. M. Heitel, *op. cit.*, p. 10. Privitor la influenţa bisericii greceşti în *Regatul apostolic*, vezi şi I.-A. Pop, *Regatul Ungariei între Apus şi Răsărit: Catolici şi noncatolici în secolele XIII-XIV*, în *AIIC*, t. XXXVI, 1997, p. 309-315. Conform datelor culese de autor, până la invazia tătară erau atestate în Ungaria circa 600 de mănăstiri ortodoxe, faţă de sub 200 catolice, şi asta în condiţiile unei constante presiuni la care enoriaşii de rit bizantin erau supuşi.

[219] Pentru conflictul dintre Ahtum şi regele Ştefan I, vezi, mai recent, Al. Madgearu, *Contribuţii privind datarea conflictului dintre ducele bănăţean Ahtum şi regele Ştefan I al Ungariei*, în Banatica, 12, nr. 2, 1993, p. 5-12, dar şi obiecţiile lui F. Curta, *op. cit.*, p. 268-270.

[220] Cf. Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 346; R. Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (secolele X-XIV)*, Bucureşti, 1974, p. 77-80; M. Rusu, *op. cit.*, p. 37-39.

Asumându-ne riscul unei opinii uşor disonante în ansamblul istoriografiei româneşti, considerăm, totuşi, că este imperativ necesară reevaluarea caracterului pătrunderii şi stăpânirii nomade în spaţiul nord-dunărean. Dar, până la a ne argumenta concret poziţia, relevând câteva aspecte mai puţin circumscrise imperativelor patriotarde ale scrisului istoric autohton, şi care vor culmina cu evidenţierea aportului turanic la definirea profilului etnic al Basarabilor, ne vom rezuma intervenţia apreciind următoarele:

În ceea ce îi priveşte pe *pecenegi*[221], deşi stabilirea acestora în ţinuturile din vecinătatea gurilor Dunării nu putea fi, în mod evident, benefică pentru evoluţia firească a societăţii româneşti, prezenţa numeroasă a aşezărilor de tip Dridu în regiunile extracarpatice în secolul al X-lea denotă faptul că populaţia locală românească nu a fost înlăturată. Mai mult, o parte dintre ele, situate în preajma Dunării –deci pe un culoar principal de trecere a nomazilor– s-au menţinut chiar până în primele decenii ale veacului următor. Replierea localnicilor spre regiunile înalte şi în zonele unde învelişul forestier le asigura mai multă securitate s-a realizat abia ulterior, în perioada marcată de pătrunderea masivă şi violentă a nomazilor în ţinuturile de câmpie de la est şi sud de Carpaţi, potenţând şi incursiunile lor militare în teritoriile învecinate[222].

În deceniile ce au urmat invaziei pecenegilor în Imperiul bizantin (1046), sub presiunea *uzilor*[223], ţinuturile de câmpie din regiunile extracarpatice au intrat în posesia acestor nou-veniţi, grupurile pecenege rămase la nordul Dunării de Jos trebuind, în mod firesc, să le accepte supremaţia şi să le pună la dispoziţie cele mai bune terenuri de păşunat. Teama de *cumani*[224], care manifestau o agresivitate crescândă, insuficienţa teritoriilor şi atracţia exercitată de ţinuturile bogate din Balcani i-au determinat, însă, şi pe uzi, să treacă precipitat în dreapta Dunării (1064). Pentru cunoaşterea realităţilor locale, cronicile bizantine care înregistrează momentul[225] ne oferă informaţii preţioase: traversarea marelui fluviu s-a făcut nu numai cu ajutorul burdufurilor din piele, specifice populaţiilor nomade, ci şi cu cel al corăbiilor şi bărcilor, ambarcaţiuni din lemn ce nu putea fi procurate decât de la comunităţile locale, ceea ce reprezintă o dovadă în plus că, în pofida valurilor de migratori ce se succedau într-o cadenţă alertă, populaţia românească s-a menţinut şi în preajma axului dunărean[226]. Iar dacă ea nu este atestată explicit în izvoarele vremii, aceasta se datorează unor cauze pe care

---

221 P. Diaconu, *Les Petchénegues au Bas-Danube*, Bucarest, 1970; V. Spinei, *Marile migraţii din estul şi sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iaşi, 1999, p. 88-151.
222 Cf. V. Spinei, *op. cit.*, p. 113, 144-145.
223 *Ibidem*, p. 152-201.
224 P. Diaconu, *Les Comans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, Bucureşti, 1978; V. Spinei, *op. cit.*, p. 202-320.
225 *FHDR*, III, p. 60-61, 70-71.
226 Persistenţa elementului local este certificată şi de reţeaua demografică surprinsă de cercetările arheologice întreprinse în zonele centrale ale Moldovei, pentru cea de-a doua jumătate a secolului XI şi pentru veacul următor, ceea ce dovedeşte, în altă ordine de idei, că între băştinaşi şi turanici se stabilise un anumit *modus vivendi* (cf. V. Spinei, *op. cit.*, p. 186-188).

le-am evidenţiat anterior şi care pot fi sintetizate într-una dintre inspiratele butade ale lui N. Iorga: "Copiii cuminţi ai omenirii trec fără biografie"[227].

Cât despre impactul stăpânirii *cumane*, evocăm ceea ce Ş. Papacostea aprecia a fi una dintre cele mai fecunde *intuiţii* ale aceluiaşi mare istoric, extrapolare a opiniilor sale privind cooperarea, generică, dintre autohtoni şi migratori: seminţiile nomade, care şi-au împărţit succesiv dominaţia stepei, vor fi asimilate, rând pe rând, de masa autohtonilor, pe măsură ce s-au sedentarizat în mijlocul lor, lăsând urme în viaţa socială şi politică a acestora, ba chiar influenţând organizarea lor statală. Pe acest fond, N. Iorga sesiza, cu deosebită acuitate, aportul cuman la evoluţia formaţiunilor autohtone, de la formula arhaică de organizare cnezială şi voievodală la statul de sine stătător. Procesul se evidenţia, în opinia sa, îndeosebi în evoluţia istorică a spaţiului muntenesc, însemnătatea acestei descoperiri determinându-l să consacre "simbiozei româno-cumane" un capitol al ultimei sale sinteze de istorie românească[228].

Cu privire la *mongoli*, asupra cărora vom reveni în paginile următoare, oricâte distrugeri ar fi provocat năvălirea lor, "ea n-a avut caracterul nimicitor care i se atribuie de creştinătatea speriată"[229]. Ba mai mult, stăpânirea acestora va avea o însemnătate majoră "pentru relaţiile dintre popoare, pentru schimburile de comerţ, pentru disciplinarea legăturilor economice"[230].

Perioada de dominaţie succesivă a noilor valuri nomade, însoţită inevitabil de un recul al evoluţiei inaugurate înainte de secolul al X-lea, nu a putut conduce, totuşi, la o anihilare completă a experienţelor precedente, dacă ţinem cont de modelul general al relaţiilor dintre autohtoni şi migratori pe care l-am schiţat anterior. Astfel, replierea populaţiei autohtone în zone protejate natural nu a putut fi totală, din moment ce, cu siguranţă, locuitorii zonelor de câmpie, agricultorii, au fost în continuare indispensabili pentru asigurarea bazei economice a noilor stăpânitori, care le şi asigurau, probabil, securitatea necesară. În consecinţă, fenomenul de revenire a localnicilor, după şocurile iniţiale ale migraţiilor, apare ca foarte verosimil.

Din această perspectivă, suntem din nou în situaţia să recunoaştem caracterul just al observaţiilor lui H. H. Stahl:

"Simpla prezenţă, pe un anume teritoriu, a acestor cuceritori războinici, aflaţi în plină migraţie, face dovada deplină a existenţei unei populaţii autohtone agricole, producătoare de bunuri exploatabile, supusă nu numai

---

227 N. Iorga, *Chestiunea Dunării. Istorie a Europei răsăritene în legătură cu această chestie*, ed. V. Spinei, Iaşi, 1998, p. 123.

228 N. Iorga, *Istoria românilor*, III, *Ctitorii*, Bucureşti, 1937, p. 52-57 (cf. Ş. Papacostea, *Întregiri* la *Imperiul cumanilor şi domnia lui Băsărabă. Un capitol din colaboraţia româno-barbară în evul mediu,* în N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, ediţie îngrijită de Ş. Papacostea, Bucureşti, 1984, p. 72).

229 N. Iorga, *Români şi tătari în evul mediu*, în idem, *op. cit.*, p.74.

230 *Ibidem*. În ceea ce priveşte raporturile mongolilor cu autohtonii români, opinia marelui istoric se înscrie în viziunea sa mai largă, amintită mai sus, şi care creditează ideea cooperării, uneori strânse, dintre băştinaşi şi migratori în intervalul îndelungat care a separat retragerea legiunilor romane din Dacia de constituirea statelor.

jafului trecător, ci şi unui tribut permanent. Masa demografică a populației agrare a trebuit deci să continue a exista şi a produce. Vechea teorie a unei retrageri la munte sau în păduri a populației autohtone, pentru a scăpa astfel de jaful migranților năvălitori, trebuie părăsită. Vor fi fost plecări temporare în bejenie –tehnică de apărare folosită până târziu în istoria noastră– dar bejenia nu poate fi modul de viață, timp de un mileniu, al unei populații agricole. *O acomodare între cuceritorii nomazi şi agricultorii sedentari a trebuit să existe* (s.n.) Încadrate sau ba într-un imperiu nomad, comunitățile agricole au trebuit, după o vremelnică bejenie, să-şi reocupe alveolele teritoriale, amenajate agricol şi pastoral prin efortul îndelungat al multor generații de predecesori. Iar păstoritul transhumant, condiție obligatorie de supraviețuire a economiei pastorale în țările noastre, nu a putut înceta decât în scurtele răstimpuri când un val de cuceritori izgonea cu forța pe antecesori, se instala în locul acestora, preluând pe seamă proprie sistemul de învoieli cu autohtonii, renunțând la jaf în favoarea tributului"[231].

În susținerea tuturor acestor aprecieri, un argument important îl constituie, cum vom vedea imediat, chiar realitățile înregistrate ulterior, pe parcursul secolului al XIII-lea, cu deosebire în lumina izvoarelor literare şi, din nefericire, într-o mai mică măsură, a celor arheologice. Oricum, concluzionând, vom remarca, cu prioritate, faptul că, deşi în spațiul extracarpatic al secolelor XI-XII *devenirea* realităților socio-politice, în general, şi a celor embrionar urbane, în particular, a urmat un traseu deviant în raport cu o evoluție normală, înțeleasă aici ca o continuare firească a valoroaselor acumulări specifice secolului al X-lea, în substrat acest proces istoric complex a cunoscut doar faze alternative de continuitate şi discontinuitate, păstrându-şi profilul necesar ascendent.

III.3. Marea invazie mongolă şi impactul său asupra începuturilor statalității medievale româneşti

"... în istoria Hoardei de Aur se găseşte cheia
tuturor evenimentelor din regiunea carpatică şi danubiană"[232]

În deplină consonanță cu aprecierile marelui istoric român, opinăm, la rându-ne, în favoarea ideii că aceste realități –legate indisolubil de istoria expansiunii mongole– nu privesc doar arealul nord-dunărean, ci şi evoluția politică, economică şi socială a numeroase regiuni din spațiul eurasiatic. Drept urmare, ni se pare nu numai oportună, dar chiar obligatorie analiza lor explicită, singura în măsură să ne ofere o perspectivă limpede asupra fenomenelor cercetate[233].

---

231 H. H. Stahl, *Teorii şi ipoteze*, p. 167.

232 Gh. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, p. 119.

233 În excursul nostru, dedicat evidențierii reperelor fundamentale ale expansiunii mongole în spațiul eurasiatic, cu reliefarea antagonismelor apărute ca urmare a împărțirii Imperiului ginghishanid între urmaşii marelui han, am apelat la câteva lucrări

Contextul, extrem de confuz, în care se desfăşoară istoria neamurilor ce populau stepa asiatică în secolul al XII-lea nu ne permite identificarea riguroasă a factorilor potenţatori ai etnogenezei mongole. Puţinele informaţii de care dispunem au ca principală sursă izvoarele cronicăreşti chineze şi îi plasează pe mongoli în rândul descendenţilor aşa-numiţilor "barbari răsăriteni", care intraseră în contact cu popoarele civilizate din sud, în cea de-a doua jumătate a mileniului I[234].

De altfel, *mongolii* propriu-zişi nu erau decât unul dintre numeroasele triburi ce compuneau marea familie a populaţiilor de limbă mongolă, având drept areal de răspândire perimetrul delimitat de lacul Baikal, deşertul Gobi, Munţii Altai şi fluviul Amur. Marcat semnificativ de vecinătatea şi contactele stabilite, spre sfârşitul primului mileniu, cu confederaţiile tribale türcice, acest adevărat mozaic de triburi "mongole" avea drept caracteristică definitorie diferenţierile majore, de la trib la trib, în ceea ce priveşte gradul de dezvoltare socio-culturală[235].

Unul dintre urmaşii primilor şefi ai tribului mongolilor propriu-zişi, *Temugin* ("fierar"), rămas orfan în urma asasinării tatălui său de către tătari, va avea o adolescenţă aspră, plină de privaţiuni şi pericole, care-l vor întări şi-i vor pune în valoare calităţile de conducător. Astfel, dispunând de o abilitate excepţională în a încheia cele mai favorabile alianţe, Temugin îşi va întări curând poziţia, fiind proclamat de unele căpetenii mongole drept *han*, acesta fiind, de altfel, şi contextul în care primeşte apelativul *Ginghis* ("oceanic"/"universal").

---

fundamentale, mai vechi sau mai noi, pe care, pentru a evita încărcarea excesivă a aparatului critic, le vom cita doar în situaţiile ce reclamă imperativ respectivele trimiteri bibliografice. Facem referire, cu precădere, la următoarele contribuţii, dedicate exclusiv sau prioritar subiectului în cauză: V. Ciocîltan, *Mongolii şi Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuţia ginghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placa turnantă a comerţului euro-asiatic*, Bucureşti, 1998; A. Decei, *L'invasion des Tatars de 1241/1242 dans nos régions selon la Djami ot-Tevarikh de Fäzl ol-lah Räşid od-Din*, în *RRH*, XII, nr. 1, 1973, p. 101-121 (reeditat în lb. română: A. Decei, *Invazia tătarilor din 1241/42 în ţinuturile noastre după Djāmi' ot-Tevārīkh a lui Fäzl ol-lāh Räšīd od-Dīn*, în idem, *Relaţii româno-orientale*, p. 193-208); Al. I. Gonţa, *Românii şi Hoarda de Aur (1241-1502)*, Iaşi, 2010; B. D. Grecov şi A. I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur şi decăderea ei*, Bucureşti, 1953; Ş. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată şi Imperiul mongol*, Bucureşti, 1993; A. Sacerdoţeanu, *Marea invazie tătară şi sud-estul european*, Bucureşti, 1933; V. Spinei, *Marile migraţii*, p. 321-451.

[234] Cf. V. Spinei, *op. cit.*, p. 365.

[235] *Tătarii*, spre exemplu –dacă nu cumva aparţin, aşa cum se afirmă mai nou, grupei populaţiilor de neam *türcic*–, avantajaţi de vecinătatea chinezilor, se aflau într-un stadiu de dezvoltare superior celui al "conaţionalilor" mongoli. În timp, vor ocupa o poziţie politică proeminentă în zonă, fapt care şi explică, în parte, ridicarea numelui lor la rangul de etnonim al întregii "rase" mongole, în nomenclatura epocii, la majoritatea popoarelor asiatice şi europene. Pentru evoluţia istorică a etnonimului *tatar*, preluat de întreaga masă a elementelor turanice intrate în componenţa Hoardei de Aur, vezi T. Gemil, *Problema etnogenezei tătarilor*, în vol. *Originea tătarilor. Locul lor în România şi în lumea turcă*, Bucureşti, 1997, p. 49-63.

Dobândirea calităţii de han determină inevitabil reacţia vechilor aliaţi, înăbuşită treptat, dar şi continuarea luptelor împotriva tătarilor. După confruntări violente, care au relevat excepţionalele sale însuşiri de războinic şi organizator, Temugin va duce la bun sfârşit opera de supunere şi unificare a întregii lumi mongole (*mongghol ulus*), consfinţită de *kuriltaiul* (sfatul aristocraţiei nomade mongole) din 1206. Impunându-se, prin diplomaţie şi forţa armelor, drept conducătorul *de facto* al triburilor mongole, cu această ocazie lui Ginghis i se recunoştea *de jure* autoritatea, fiind învestit cu titlul de han al tuturor celor care locuiau în "corturile de pâslă".

Grefată pe ideea monarhiei universale şi proclamată cu fermitate chiar de marele han –"Există un singur Dumnezeu în cer, iar pe pământ un singur stăpânitor, Ginghis-han!"–, acţiunea de constituire a Imperiului mongol se va preciza printr-o politică extrem de agresivă, atât împotriva neamurilor nomade, cât şi a civilizaţiilor sedentare, chineză, islamică şi creştină.

Într-o primă fază, este demarată acţiunea de supunere a statelor din nordul Chinei, precum şi a Horezmului. Speculând o serie de situaţii politice favorabile, printre care decăderea puterii turcilor selgiucizi, Ginghis-han îşi extinsese controlul asupra teritoriilor aflate între Marea Caspică, Sâr Daria şi nordul Iranului, cuprinzând zone şi oraşe de mare prosperitate, cum ar fi Samarkand, Buhara, Urghenci, Merv etc. Perspectiva prădării şi a anexării unor asemenea domenii, dar mai ales a controlului unor importante noduri comerciale, nu îl putea lăsa impasibil pe marele han şi elita sa militară.

De fapt, acest din urmă aspect, şi anume intenţia clară de a prelua controlul marilor drumuri comerciale, călăuzeşte întreaga politică expansionistă mongolă. Nevoia permanent acută de lichidităţi, atât de necesare întreţinerii unui aparat militar supradimensionat în raport cu baza sa economică, determină, în consecinţă, politica protecţionistă a tuturor hanilor faţă de comerţ. Mai mult, ridicat la rangul de "fundament al statului"[236], negustorul devine obiectul unei atenţii cu totul speciale, contrastând puternic cu barbaria extremă a războinicilor stepei. Iar instituirea "păcii mongole" –rezultanta efortului constant al hanilor de a garanta securitatea transporturilor negustoreşti, accesul nelimitat al străinilor în imperiu şi un regim vamal convenabil– va face din Imperiu "o imensă organizaţie economică"[237].

De altfel, "*pacea mongolă*, întinsă pe spaţii imense, nu se preocupa de asigurarea alimentaţiei zilnice, a cărei povară apăsa aşa de greu asupra ocârmuirii bizantine; şi nici nu ţinea seama de rutina unei vechi administraţii, crescută din tradiţia statală a ultimelor secole ale Romei. În cazul noului imperiu al stepelor era esenţial să se profite pe deplin de bogăţiile dobândite şi să fie puse în valoare, stimulându-se spiritul întreprinzător şi speranţa câştigului la negustorii de toate naţionalităţile. Beneficiile obţinute erau considerabile, căci, de fiecare dată când hanul avea nevoie de bani, negustorii i-i avansau fără şovăire"[238].

---

236 Formula îi aparţine chiar *ilhanului* Ahmad Tekudar (cf. V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 24).
237 N. Iorga, *Problema tătară*, în idem, *Locul românilor în istoria universală*, ediţie îngrijită de R. Constantinescu, Bucureşti, 1985, p. 129.
238 Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră*, II, Bucureşti, 1988, p. 120.

În consecință, acuzând atitudinea sfidătoare a statului horezmian, tocmai în contextul unui incident de natură comercială, Ginghis-han declanşează atacul, soldat cu preluarea celei mai mari părți a teritoriului acestuia, ca şi a principalelor oraşe. Mai mult, mongolii vor invada Afganistanul şi Horasanul, anexându-le, laolaltă cu Iranul oriental.

Fără a fi nicidecum aleatorie, această redirecționare a ofensivei mongole se subsuma, paradigmatic, preocupărilor pe care le evocam anterior. La o analiză atentă, etapele expansiunii ginghishanide relevă obiective strategice clar delimitate, oricât de universală ar fi fost aspirația de dominație a hanilor "oceanici". De această dată, se evidențiază încercarea marelui han de a lua în stăpânire importanta arteră comercială transasiatică, cunoscută sub numele de "drumul mătăsii"[239].

De altfel, în tot acest timp, generalii Djebe şi Subotai întreprind incursiuni de jaf şi prospecțiune în Iranul occidental şi nordul Irakului, de unde vor pătrunde în spațiul caucazian, apărat de georgieni. Deşi dispuneau de forțe importante, aceştia n-au putut face față geniului militar al celor doi mari strategi mongoli, suferind o înfrângere umilitoare. Continuându-şi înaintarea şi pătrunzând, prin forțarea trecătorii *Derbend*, la nord de Caucaz, trupele mongole se expun contactului cu forțele alane şi cumane, pe care le vor învinge, ca urmare a unei stratageme "diplomatice" extrem de perfide, ce le destrămase alianța.

Fără a-şi încheia aici îndrăzneața aventură transcaucaziană, corpul expediționar mongol avansează în stepele nord-pontice, până în Crimeea, unde jefuieşte portul Sudak. La întoarcere, îi vor înfrunta din nou pe cumani, de data aceasta coalizați cu forțele cnejilor ruşi, al căror ajutor îl solicitaseră. Bătălia, angajată pe râul Kalka, la nordul Mării de Azov, se va solda cu succesul deplin al mongolilor (1223) şi cu un veritabil dezastru pentru coaliția ruso-cumană, ale cărui proporții catastrofale vor fi remarcate ca atare de cronistica vremii[240].

La numai câțiva ani după desfăşurarea acestor evenimente, dispariția genialului fondator al Imperiului (1227) nu a luat statul mongol pe nepregătite. Decis să evite declanşarea unei eventuale crize succesorale, marele-han procedase, cu mulți ani înainte, la împărțirea administrativă a acestuia în aşa-numitele *ulus*-uri, între cei patru fii ai săi: Giuci, căruia îi repartizase teritoriile apusene, Djagatai, Ögödai –pe care l-a desemnat şi succesor al său– şi Tului.

Continuând, cu aceeaşi fermitate şi competență, politica expansionistă a tatălui său, Ögödai (1227/1229-1241) consacră primii ani de *khaganat* consolidării pozițiilor câştigate de Ginghis-han în Asia Centrală şi China de Nord. Pe de altă parte, atenția deosebită pe care raidul de jaf şi prospecțiune

---

[239] V. Ciocîltan, *op.cit.*, p. 28.
[240] Cf. V. Spinei, *op. cit.*, p. 378.

din anii 1220-1223 o atrăsese asupra "Stepei cumanilor" (*Deşt-i Kipčak*)[241] se va dovedi a fi fatală, prin faptele petrecute ulterior, atât pentru viitorul populaţiilor ce ocupau acest areal, cât şi pentru acela al întregii lumii creştine răsăritene.

Astfel, uriaşul potenţial economic al stepelor nord-caspice şi pontice –în sensul condiţiilor ideale de păşunat pe care le ofereau– va stârni interesul deosebit al aristocraţiei nomade mongole, cu consecinţe previzibile, ce şi-au găsit transpunerea în hotărârile kuriltaiului din 1235. Aici vor fi fixate principalele direcţii de expansiune ale puterii mongole, pe lângă Coreea, China de Sud şi Orientul Mijlociu, numărându-se şi Europa.

Marea invazie în Europa Răsăriteană se pregătea, de altfel, de ani buni, atât prin atacurile succesive împotriva cumanilor, respectiv a bulgarilor –soldate, foarte probabil, cu extinderea stăpânirii mongole asupra stepei nord-caspice, până la gurile Volgăi–, cât şi prin reluarea ofensivei împotriva populaţiilor caucaziene, care vor fi supuse curând.

Acesta este contextul în care –traumatizate de agresivitatea şi pericolul iminent reprezentat de mongoli– unele grupuri cumane au început să manifeste o permeabilitate sporită la repetatele încercări de apropiere susţinute de regalitatea ungară[242]. Semnificativ este faptul că noua orientare a cumanilor venea la numai câţiva ani după ce fuseseră înregistrate conflicte majore între cei doi factori de putere din spaţiul carpato-danubian, realitate care a şi determinat, de altfel, aducerea cavalerilor teutoni în sud-estul Transilvaniei[243].

Noua conjunctură creată de expansiunea mongolilor va schimba, însă, prin forţa lucrurilor, optica unora dintre căpeteniile cumane[244], care vor solicita convertirea la creştinism, în cursul anului 1227. Cu acordul deplin al Romei, Regatul ungar –interesat de extinderea controlului politic spre răsărit– va sprijini înfiinţarea unei *episcopii a cumanilor*[245], având, cel mai probabil, sub jurisdicţie *SE* Transilvaniei, *NE* Munteniei şi *SV* Moldovei.

---

[241] Provenind din regiunile aflate în proximitatea Lacului Aral, triburile turanice ale cumanilor înaintaseră treptat spre vest, ajungând să domine –începând cu mijlocul sec. al XI-lea– stepa nord-pontică (*Dest'i-Kipciak*), până la Dunărea de Jos (V. Spinei, *Marile migraţii*, p. 230-280).

[242] Relaţiile "cordiale" dintre cele două puteri datau, de altfel, încă de la începutul secolului al XII-lea, când un grup masiv de cumani (circa 30.000), în frunte cu hanul Tatar, a intrat în serviciul regelui Ştefan al II-lea (1116-1131), fiind colonizat în sud-estul Ungariei şi acordându-i-se favoruri deosebite. Şi sub urmaşii săi direcţi, Bela al II-lea (1131-1141) şi Géza al II-lea (1141-1162), este semnalată prezenţa cumană în cadrul trupelor auxiliare maghiare. Dar ea se va dovedi masivă şi constantă începând din a II-a jumătate a secolului al XIII-lea (cf. V. Spinei, *Marile migraţii*, p. 238, 277).

[243] *DIR*, C, veacurile XI, XII şi XIII, vol. I, p. 150-151; *DRH*, D, I, p. 1-10.

[244] Vezi, mai recent, S. Osman, *Prezenţa cumană în spaţiul nord-dunărean*, în T. Gemil, N. Pienaru (coord.), *Moştenirea istorică a tătarilor*, I, Bucureşti, 2010, p. 96-99.

[245] *DRH*, D, I, p. 14-15. Pentru problematica, extrem de complexă, a fundării şi evoluţiei episcopiei cumane, rămâne esenţială, prin erudiţia sa, lucrarea lui I. Ferenţ, *Cumanii şi episcopia lor*, Blaj, 1931 (reeditată în idem, *Începuturile Bisericii Catolice din Moldova. II. Epoca cumană*, Iaşi, 2004, p. 81-271), căreia i se pot adăuga contribuţiile, mai recente,

Deşi perspectivele unor însemnate câştiguri, politice şi religioase, erau, din acest moment –atât pentru papalitate cât şi pentru Regat–, dintre cele mai încurajatoare, scrisorile care au urmat relevă inconsistenţa demersului cuman, turanicii manifestându-se în repetate rânduri cu agresivitate faţă de preoţimea catolică. De altfel, la şase ani după înfiinţarea oficială a organismului ecleziastic, în dieceza cumană nu se ctitorise încă un lăcaş episcopal, motiv pentru care, la 25 octombrie 1234[246], papa Grigore al IX-lea îl îndemna pe prinţul Bela, viitorul rege al Ungariei, să-şi respecte promisiunile făcute în acest sens. Mai mult, după doar câteva săptămâni, o altă epistolă papală înregistra faptul că, printre enoriaşii diecezei, rolul preponderent îl deţineau românii *schismatici*, care desconsiderau prerogativele episcopului catolic, avându-şi propriii *pseudoepiscopi*. Mai mult, aceştia atrăgeau la ritul lor, ortodox, chiar grupuri de unguri şi saşi[247].

Revenind la preparativele de invazie ale mongolilor, vom consemna faptul că marele han Ögödai îi încredinţează comanda supremă lui Batu (1236) –fiul şi succesorul lui Giuci–, conducător al *ulus*-ului care urma să fie extins, prin noile achiziţii teritoriale. În această întreprindere războinică, cu o anvergură lipsită de precedent, i se alăturau lui Batu –pe lângă marele strateg Subotai, mentorul militar al expediţiei–, cele mai de seamă căpetenii mongole. Complexitatea extremă a campaniei era dată atât de imensitatea şi varietatea spaţiului ce urma a fi cucerit, cât şi de buna coordonare şi întreţinere a unor efective pe măsură[248].

Spre beneficiul mongolilor, însă, Europa Răsăriteană era, la data invaziei, scena unei istovitoare lupte interne, între agresiunea universalistă catolică –activizată pregnant după căderea Bizanţului şi constituirea Imperiului latin de Constantinopol– şi încercarea de rezistenţă ortodoxă, al cărei principal promotor a fost cneazul Alexandru *Nevski*.

---

aparţinând lui V. Spinei, *Episcopia cumanilor. Coordonate evolutive*, în *AM,* XXX, 2007, p. 137-180 şi Ş. Turcuş, *Sfântul Scaun şi românii în secolul al XIII-lea*, Bucureşti, 2001, p. 150-170.

[246] Cf. Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova până la sfârşitul veacului XIV*, Bucureşti, 1942, p. 23 şi n. 1.

[247] "După cum am aflat, în episcopatul cumanilor sunt nişte oameni <*populi*> care se numesc români <*Walati*>, care, deşi după nume se socotesc creştini, îmbrăţişând diferite rituri şi obiceiuri într-o singură credinţă, săvârşesc fapte care sunt potrivnice acestui nume. Căci, nesocotind biserica romană, primesc toate tainele bisericeşti, nu de la venerabilul nostru frate..., episcopul cumanilor, care e diecezan al acelui ţinut, ci de la nişte pseudoepiscopi, care ţin ritul grecilor, iar unii, atât unguri cât şi teutoni, împreună cu alţi drept credincioşi din regatul Ungariei, trec la dânşii ca să locuiască acolo şi astfel, alcătuind un singur popor cu pomeniţii români, nesocotindu-l pe acesta ‹pe episcopul cumanilor›, primesc sus-numitele taine spre marea indignare a dreptcredincioşilor şi spre o mare abatere a credinţei creştine" (*DRH*, D, I, p. 20-21). Pentru emendarea traducerii termenului "populi", prin *popoare*, în sensul unor grupuri umane cuprinse în cadrele unor organisme politice sau ecleziastice, vezi Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 63-64.

[248] Cu privire la campania din Europa Răsăriteană, rămâne fundamentală analiza lui B. Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland (1223-1502)*, ed. a II-a, Wiesbaden, 1965.

Pe de o parte, încă de la începutul secolului al XIII-lea, expansionismul ungaro-polon în direcţia cnezatelor ruseşti căpătase o puternică nuanţă confesională, în 1235 cneazul Daniil al Haliciului văzându-se obligat să recunoască suzeranitatea maghiară, în schimbul salvării autonomiei. De altfel, încă din deceniul trecut, îngrijoraţi fiind –în urma experienţei nefericite de la Kalka– de perspectiva unei agresiuni mongole de amploare, cnejii ruşi devin mai permeabili politicii confesionale a Romei, permiţând pătrunderea misionarilor dominicani până la Kiev. Mai mult, contactului dintre papalitate şi cnezatul Vladimir, preeminent în lumea rusă, îi urmează numirea de către Grigore al IX-lea (1227-1241), a unui "episcop al Rusiei"[249].

Pe de altă parte, se remarcă fermitatea ofensivei ordinelor cavalereşti germane, sub patronajul Romei, împotriva teritoriilor păgâne din spaţiul baltic. Astfel, în 1203/1204 se înfiinţează Ordinul *Milites Christi* –sau al *gladiferilor* ("purtătorilor de spadă")–, însărcinat cu cucerirea şi convertirea teritoriilor livoniene, estoniene şi lituaniene. După fundarea oraşului Riga, la gurile Dvinei, aceştia îşi continuă înaintarea în Estonia, care va ajunge, până la urmă, sub controlul regalităţii daneze (1238). Totodată, la scurt timp după obţinerea demnităţii cavalereşti (1198), Ordinul *teutonic* va fi şi el invitat, de către ducele Conrad al Mazoviei (1225), să supună Prusia păgână, după încercările eşuate ale cnejilor poloni. De altfel, acesta le-o şi oferea spre stăpânire, drept compensaţie pentru teritoriile din regiunea arcului carpatic, de unde fuseseră izgoniţi chiar în acel an.

> După ce fuseseră instalaţi, încă din 1211, în Ţara Bârsei –cu misiunea clară de a o proteja şi, mai mult, de a-i supune pe cumanii din spaţiul extra-carpatic[250]–, teutonii s-au văzut alungaţi de către regele maghiar Andrei al II-lea (1205-1235), în anul 1225[251]. Motivaţia acestei hotărâri era legată de puternica relaţie pe care Ordinul o avea cu papalitatea şi care ar fi putut periclita poziţia regalităţii arpadiene în acest areal.

Începută în 1230/1231, expansiunea teutonilor în Prusia se va intensifica prin "absorbţia" gladiferilor şi constituirea, în acest fel, a *Ordinului livonian* (1237). Drept consecinţă, în deceniile următoare întreaga Prusie va fi cucerită, nu fără vehemente încercări de rezistenţă păgână.

---

[249] Cf. Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 88.

[250] Vezi n. 243. Pentru detalii privitoare la prezenţa teutonilor în Ţara Bârsei, precum şi la expansiunea lor în teritoriile extracarpatice, vezi şi I. Ferenţ, *Istoria Bisericii Catolice din Moldova. Epoca teutonă*, în Cultura creştină, IX, 1920 (reeditată în idem, *Începuturile Bisericii Catolice din Moldova. I. Epoca teutonă*, Iaşi, 2004, p. 13-80); Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova*, p. 1-8; M. Holban, *Despre aria de întindere a cavalerilor teutoni în Ţara Bârsei (1211-1225)*, în eadem, *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, Bucureşti, 1981, p. 9-42. Mai recent, vezi A. Ioniţă, *Date noi privind colonizarea germană în Ţara Bârsei şi graniţa de est a Regatului maghiar în cea de-a doua jumătate a secolului al XII-lea*, în *RI*, t. 5, nr. 3-4, 1994, p. 273-281; idem, *Spaţiul dintre Carpaţii Meridionali şi Dunărea Inferioară în secolele XI-XIII*, Bucureşti, 2005; Ş. Turcuş, *Sfântul Scaun şi românii în secolul al XIII-lea*, p. 205-233.

[251] *DRH*, D, I, p. 10-14.

Dar –ca un exemplu elocvent al miopiei politice ce a caracterizat lumea creştină europeană în preajma marii invazii mongole– chiar în anul ofensivei acestora împotriva cnezatelor meridionale ruseşti, suedezii atacau, la rândule, în nord. În bătălia de pe Neva, cneazul Novgorodului, Alexandru Iaroslavici, supranumit ulterior *Nevski*, le va administra, însă, o înfrângere usturătoare (iulie 1240). Doi ani mai târziu, în bătălia de pe lacul Ciud ("Bătălia de pe gheaţă"), acelaşi personaj opreşte expansiunea catolică în nordul lumii ruse, zdrobindu-i pe cavalerii Ordinului livonian.

Şi dacă, spre miazănoapte, Alexandru *Nevski* reuşea să zăgăzuiască astfel revărsarea catolică, în stepele meridionale ale Rusiei papalitatea găsise –prin informaţiile culese de dominicanul Iulian (1234-1235)– o mulţime de popoare pretabile convertirii, cărora pericolul tătar le stimulase încercările de a contacta Roma, în speranţa primirii unui ajutor la momentul oportun.

Însă, aşa cum afirma, inspirat, Ş. Papacostea, "provocată, stepa a reacţionat, opunând universalismului Romei, propriul ei universalism"[252].

Debutând cu atacarea bulgarilor de pe Volga şi Kama şi supunerea mozaicului de populaţii din spaţiul est-european, prima etapă a fulminantei campanii răsăritene se va solda cu aservirea statelor *cvasi*independente rezultate din destrămarea Marelui Cnezat de Kiev, incapabile să-şi unească eforturile pentru realizarea frontului comun anti-mongol.

În consecinţă, o serie întreagă de strălucite manevre militare va duce la cucerirea şi distrugerea, pas cu pas, a principalelor centre cneziale ruseşti. Prima victimă a şarjei mongole va fi Reazanul (dec. 1237), al cărui cneaz solicitase în zadar ajutor omologilor săi din cnezatele vecine. Au urmat Kolomna, Moscova şi Vladimirul (febr. 1238), capitală a celui mai puternic cnezat din cuprinsul Rusiei. Concomitent, alte subunităţi mongole cucereau Suzdalul şi alte mari centre urbane din regiune. Ulterior, renunţând, din motive necunoscute, la cucerirea Novgorodului, mongolii se vor replia spre sud.

Fără a mai detalia atrocităţile la care s-au dedat războinicii stepei în teritoriile şi oraşele cucerite, vom consemna faptul că operaţiunile împotriva cnezatelor ruseşti vor fi reluate, cu aceeaşi agresivitate, după o întrerupere de aproape un an, în februarie 1239. Între timp, generalii lui Batu au continuat intervenţiile împotriva cumanilor[253], Crimeei şi a populaţiilor nord-caucaziene, cărora le-a fost administrat un tratament intransigent, mergând până la tentativa de exterminare.

Ofensiva armatelor lui Batu a vizat, începând cu primăvara anului 1239, cnezatele din zona sudică a Rusiei, cu o capacitate de rezistenţă inferioară celei de care dispuneau cnezatele nordice. Cu toate acestea, intervalul mare de timp la care au fost atacate şi cucerite primele două mari cnezate

---

[252] Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 90.

[253] Aceştia vor încerca să fugă din calea războinicilor mongoli, refugiindu-se în Caucaz, Peninsula Balcanică şi chiar în Pannonia, unde regele Bela al IV-lea va coloniza un grup important, condus de Kuthen (V. Spinei, *Marile migraţii*, p. 290).

meridionale ruseşti –Pereiaslavlul (martie 1239) şi Cernigovul (octombrie 1239)– în condiţiile în care distanţa dintre ele putea fi acoperită într-o săptămână, relevă prudenţa cu care mongolii au înţeles să abordeze această campanie.

După mai bine de un an, şi în urma unei concentrări uriaşe de forţe, dirijate personal de Batu, este cucerit Kievul (6 dec. 1240), "mama oraşelor ruseşti". Corolar al întregii campanii din vest şi cu profunde ecouri în întreaga Europă Răsăriteană, cucerirea Kievului s-a realizat într-un context politic dintre cele mai ingrate, paradigmatic pentru înţelegerea profundei incapacităţi politice a principilor creştini.

Astfel, chiar în ajunul atacului final împotriva capitalei Rusiei kieviene, cneazul Mihail Vselodovici părăseşte oraşul şi fuge la curtea lui Bela al IV-lea (1235-1270), regele Ungariei, al cărui ajutor îl solicită în zadar. Mai mult, în absenţa sa, cneazul Daniil Romanovici din Halici-Volînia îi uzurpă tronul, instalându-l acolo pe boierul Dimitrie, subordonatul său, căruia îi va şi reveni imposibila misiune de a face faţă asediului. Daniil însuşi va fugi, asemenea omologului său kievian, din faţa agresiunii mongole, la aceeaşi curte a regelui ungar. Armatele lui Batu cuceresc, în consecinţă, atât Vladimir Volînskii, cât şi Haliciul, Daniil neîndrăznind să revină în Rusia decât în anul 1242, în timpul campaniei mongole din Europa Centrală.

A doua mare etapă a expansiunii mongole în Apus şi faza decisivă a marelui asalt împotriva Europei Centrale (1241-1242) va debuta în iarna anului 1241, cu pregătirea şi organizarea ofensivei pe două mari direcţii, Polonia şi Ungaria, care urmau să fie atacate concomitent. Această tactică avea menirea de a pune cele două state în imposibilitatea de a se ajuta reciproc, laolaltă cu neacordarea timpului necesar consolidării măsurilor de apărare.

Urmând unei serii de raiduri de recunoaştere, *braţul nordic* al ofensivei mongole va reuşi să înfrângă armata poloneză (martie 1241) şi să captureze Cracovia. Neoprindu-se aici, trupele lui Baidar vor angaja lupta cu oastea condusă de Henric al II-lea *cel Pios*, la Wahlstatt, lângă Liegnitz (9 aprilie 1241). Deşi numeroasă, armata regelui Sileziei va fi înfrântă, regele însuşi pierzându-şi viaţa în luptă.

Renunţând, în urma istovitoarei campanii sileziene, la atacarea Germaniei, mongolii lui Baidar vor devasta, totuşi, Moravia, repliindu-se spre bazinul mijlociu al Dunării, unde urmau să joncţioneze cu grosul trupelor comandate de Batu. Acesta, însoţit de cei mai buni generali ai săi, coordona acţiunile ofensive ale *braţului sudic* mongol, îndreptate împotriva Regatului arpadian, ţinta prioritară a întregii campanii din Vest.

Încă de la începutul lunii martie, conform planului, hoardele mongole se puseseră în mişcare, împotriva unei Ungarii total nepregătite. Pe deplin conştient de intenţiile belicoase ale mongolilor, ca şi de forţa combativă a acestora, Bela al IV-lea manifestase până în ajunul invaziei o indolenţă ce-i va fi fatală. Oricum, dincolo de insuficienţa măsurilor interne de apărare a

regatului, nici sprijinul militar extern, pe care regele maghiar îl solicitase, nu avea să vină. Dovedind, încă o dată, o uimitoare miopie politică, forțele creştine ale Europei –Imperiul şi Papalitatea– au înțeles să acorde mai multă atenție propriilor adversități, decât iminentei amenințări mongole.

În consecință, cele două mari corpuri de armată pornite împotriva Regatului ungar vor penetra şi avansa cu destulă uşurință pe teritoriul acestuia.

Primul, şi cel mai important –sub comanda supremă a lui Batu, secundat de Subotai–, a înaintat spre pasul Vereczke (*Porta Rusiae*) din Carpații Păduroşi, forțând trecerea acestuia prin distrugerea întăriturilor (*indagines*) şi măcelărirea puternicei garnizoane maghiare (martie 1241). După numai câteva zile –ceea ce constituia, în sine, o performanță uluitoare–, avangarda condusă de Siban înaintează până în apropiere de Pesta, cu scopul de a teroriza populația şi de a împiedica operațiunile de adunare a armatei adverse.

În acelaşi timp, un al doilea corp de armată demarează o genială acțiune de învăluire, pătrunzând pe teritoriile româneşti. O primă subdiviziune, comandată de Kadan, traversează nordul Moldovei şi Carpații Orientali, cucerind Rodna, Bistrița, Dejul, Clujul, Zalăul şi Oradea.

Cea de-a doua subdiviziune va urma un traseu oarecum confuz. Potrivit interpretărilor pe care le permit informațiile oferite de istoricul persan Răšīd od-Dīn, într-o cronică mai târzie[254], s-ar părea că aceasta va acționa în două direcții distincte. O primă unitate –condusă, cel mai probabil, de Bücek– traversează longitudinal Moldova, "pe drumul *Kara-Ulagh*-ilor", anihilează rezistența opusă de "popoarele *Ulagh*" şi ocupă teritoriile aparținând *Episcopiei cumanilor*[255], din zona curburii Carpaților. Ulterior, ajunge la hotarele lui Mišlav (Mişelav), căpetenie a unei formațiuni politice locale –identificat, de către unii istorici, cu Seneslau–, a cărui oaste este înfrântă[256]. Conform scenariului propus, mongolii şi-ar fi continuat drumul prin Oltenia şi Banat, spre Ungaria[257], unde urmau să joncționeze cu grosul armatelor lui Batu.

Interpretarea propusă ni se pare oarecum discutabilă, tocmai legătura făcută între Mişelav şi Seneslau –identificat, la rându-i, cu voievodul rezident la Curtea de Argeş– ridicând o serie de probleme. Astfel, conform

---

[254] Cf. A. Decei, *op. cit.*, p. 193-208.

[255] Acest scenariu este întărit de relatările lui Rogerius –cleric catolic de origine italiană, aflat în misiune în Regatul maghiar şi martor ocular al evenimentelor–, din al său "Cântec de jale" (*Carmen Miserabile*), cu deosebirea că îi atribuie victoria unui anume Bochetor – probabil o înregistrare deformată a numelui lui Bücek–, care "trecând peste fluviul Sereth, a ajuns în țara episcopului cumanilor şi după ce a supus oastea ce se strânsese la luptă, a început să ocupe țara în întregime" (G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, V, Bucureşti, 1935, p. 72).

[256] Pentru toate aceste evenimente, vezi şi R. Şt. Vergatti, *Români, bulgari, cumani şi tătari la Dunărea de Jos în prima jumătate a sec. al XIII-lea*, în *SMIM*, XXI, 2003, p. 81-101.

[257] Vezi şi N. Iorga, *op. cit.*, p. 126.

obişnuinţelor mongole, rezistenţa pe care un adversar ca Mişelav/Seneslau ar fi îndrăznit să o opună, atrăgea, odată cu înfrângerea, represalii pe măsură. În cazul nostru, însă, un important document, emis ulterior – *Diploma cavalerilor ioaniţi* (1247)[258]–, atestă existenţa lui Seneslau, ca "voievod al românilor", undeva în arealul geografic delimitat la vest de râul Olt, în cuprinsul *Cumaniei*, cum obişnuia să o numească, la această dată, cancelaria arpadiană. Chiar şi în situaţia în care personajul cu pricina ar fi putut scăpa nevătămat, într-un fel sau altul, din încleştarea cu războinicii stepei, cercetările arheologice întreprinse la Curtea de Argeş au demonstrat, până la proba contrarie, absenţa vreunor distrugeri pe care invazia mongolă le-ar fi putut aduce acesteia[259]. Mai mult, nici la Cetăţeni, ca şi variantă alternativă pentru identificarea centrului de putere al lui Seneslau, n-au fost surprinse astfel de distrugeri, atât biserica existentă în acea perioadă acolo, cât şi locuinţa voievodului fiind avariate ulterior momentului 1241, ca urmare a unui violent cutremur de pământ[260].

Cea de-a doua direcţie a operaţiunilor de învăluire este reprezentată, cu siguranţă, de sudul Transilvaniei. În ceea ce priveşte identificarea exactă a unităţilor participante la acest atac, părerile sunt împărţite: dacă unii istorici neagă scenariul propus anterior, considerând că înaintarea mongolilor lui Bücek, imediat după cucerirea *Episcopiei cumanilor*, s-a făcut tocmai în această direcţie[261], alţii consideră că aici ar fi operat o altă unitate mongolă, condusă de Büri[262].

---

[258] *DRH*, D, I, p. 26.

[259] N. Constantinescu, *Curtea de Argeş, 1200-1400. Asupra începuturilor Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1983, p. 145. Precizăm, însă, că aceste aserţiuni îşi păstrează valabilitatea numai în eventualitatea existenţei aşezării, ca şi centru voievodal, la acea dată (vezi *infra*, analiza dedicată începuturilor oraşului Argeş).

[260] "Dezvelirea şi studierea acestui deosebit de important complex feudal a demonstrat că ne aflăm în faţa celor mai vechi monumente ale civilizaţiei româneşti de zid cunoscute pînă acum la sud de Carpaţi. Este vorba mai întâi de biserica nr. 3, care face parte din categoria bisericilor sală, aşadar cu o singură absidă, cu masa altarului de zid, cu pereţii din zidărie de piatră şi mortar de var, decorată la interior şi probabil şi la exterior cu frescă bizantină de cea mai bună calitate şi datată, pe baze foarte exacte şi concrete, de la finele secolului al XII-lea şi începutul celui următor pînă la aproximativ anul 1250, cînd un puternic seism a prăvălit peste ea o imensă stîncă din monticolul alăturat. Paralel cu acest prim monument ortodox de zid a funcţionat în imediata apropiere, pe latura de sud a lui de care era legată printr-o alee pietruită, o locuinţă dreptunghiulară cu laturile de 10,50 x 7 m, cu fundaţia înaltă din bolovani de piatră şi cu elevaţia făcută probabil din lemn, edificiu distrus şi el în acelaşi mod şi de acelaşi seism care a pus capăt existenţei primului lăcaş de cult de aici." (L. Chiţescu, *Elemente definitorii ale centrului voievodal de la Cetăţeni puse în lumină de cercetarea arheologică a anilor din urmă*, în *CA*, IX, 1992, p. 85).

[261] Argumentele se bazează pe relatările lui Răšīd od-Dīn, considerându-se că tocmai această diferenţiere nominală, pe care cronicarul persan, destul de bine informat, o face între "Kara-Ulagh" (vlahii negri), trăitori în afara arcului carpatic, şi "Ulagh" (vlahi), scoate în evidenţă plasarea celor din urmă în sudul Trasilvaniei. Mai mult, Miš law (Mişelav) ar putea să nu fie un antroponim, ci, dimpotrivă, un etnonim (Namîš Lâr), care i-ar nominaliza pe *nemţii* (saşii) trăitori în acest areal (cf. V. Spinei, *op. cit.*, p. 406-407).

[262] Cf. A. Decei, *op. cit.*, p. 114-115.

Oricum, este aproape sigură traversarea Carpaţilor Orientali prin pasul Oituz, mongolii reuşind să depăşească fortificaţiile montane de graniţă, a căror construire, întreţinere şi apărare intrau în sarcina *Olaci*-lor (românilor) şi *Siculi*-lor (secuilor) transilvăneni. După ce înfrâng armata voievodului Transilvaniei –care a şi fost ucis cu această ocazie–, războinicii lui Büri devastează Ţara Bârsei şi îşi continuă înaintarea spre vest, prădând, în drumul lor, Sibiul.

Reunirea acestor contingente cu grosul armatelor mongole din Ungaria s-a făcut, însă, ulterior confruntării lui Batu cu regele Bela al IV-lea. După raidul de jaf şi prospecţiune condus de Siban până în apropiere de Pesta, armata mongolă înaintase rapid pe valea Tisei, până la locul de vărsare a râului Sajó (6 aprilie 1241). După numai câteva zile, la *Mohi* (aşezare din apropiere), mongolii reuşesc o strălucită operaţiune de învăluire, provocând dezastrul armatei ungare, care va lăsa pe câmpul de luptă zeci de mii de morţi[263].

Regruparea, în Ungaria, a tuturor corpurilor de armată care operaseră pe fronturile din vest va facilita ulterior extinderea şi consolidarea dominaţiei mongole la est de Dunăre. Mai mult, acţiunea de organizare şi împărţire a teritoriului cucerit între căpeteniile războinice nomade se constituie într-un indiciu foarte clar al intenţiilor acestora de a se instala definitiv aici.

Hotărât să definitiveze cucerirea Regatului ungar, Batu va forţa, în iarna următoare, Dunărea, reuşind să captureze Buda şi Esztergom (Strigoniu). Totodată, o puternică unitate mongolă, condusă de Kadan, porneşte în urmărirea lui Bela al IV-lea, ale cărui acţiuni puteau remobiliza forţele duşmane. Acesta fugise, iniţial, în Croaţia, de unde –mizând pe imposibilitatea unui atac al mongolilor, lipsiţi de flotă– s-a refugiat pe una dintre insulele Mării Adriatice, lângă coasta dalmată. Şi dacă regele a reuşit să se salveze astfel, nimic nu i-a putut opri pe mongoli să devasteze Croaţia, Dalmaţia, Bosnia şi Serbia. Se pare că un detaşament mongol a reuşit să ajungă până în Thracia, unde se va confrunta, indecis, cu trupele lui Balduin al II-lea, împăratul latin de Constantinopol.

Abia în vara anului 1242, luând act de intenţiile belicoase ale nomazilor din Pannonia –care vizau expansiunea în spaţiul german– ducele Friedrich al II-lea al Austriei reuşeşte să mobilizeze o importantă coaliţie anti-mongolă, rămasă, însă, fără obiectul întreprinderilor sale războinice. Manifestând o prudenţă specifică şi beneficiind de o mobilitate superioară, detaşamentele mongole se retrăseseră, deja, rapid, în Ungaria.

Oricum, tocmai în această perioadă, Batu primeşte –cu o întârziere semnificativă, provocată de imensa distanţă care îl despărţea de sursă–

---

[263] O importanţă aparte în slăbirea forţei combative a armatei maghiare a avut-o şi trădarea celor 40.000 de războinici cumani, care, neiertând ungurilor asasinarea hanului lor, Kuthen, îl părăsiseră, anterior, pe Bela al IV-lea, în momentele cele mai critice pentru Regatul arpadian (a se vedea, ca mărturie contemporană, *Cântecul de Jale* al lui Rogerius, în G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, V, p. 74-76).

vestea morţii marelui han Ögödai, survenită în condiţii destul de suspecte. Şi cum întreaga problematică pe care o implica succesiunea la tron, neexcluzând eventualitatea tranşării violente a acesteia, se constituia într-un obiectiv prioritar pentru un lider de calibrul lui Batu, acesta nu întârzie să ordone evacuarea Ungariei şi retragerea spre est.

Adăugându-se dorinţei de a ajunge cât mai repede şi mai aproape de locul unde urma să se tranşeze succesiunea la tron, o serie de alte motive vor cântări serios în luarea acestei decizii. Astfel, importanta reţea de aşezări fortificate din vest permisese ungurilor să-şi menţină controlului asupra acestei părţi a regatului. Drept urmare, intenţia lui Batu de a-l subjuga în totalitate ar fi implicat eforturi substanţiale, pe care condiţiile vitrege din teren nu le puteau susţine, iar marea problemă a aprovizionării trupelor –extenuate după o campanie atât de complexă şi îndelungată– s-ar fi complicat foarte tare într-o Ungarie devastată de război şi cuprinsă de foamete[264].

O parte a efectivelor se repliază prin Transilvania şi Cumania, devastându-le cu sălbăticie, iar o alta prin Serbia, Bulgaria şi Dobrogea, în aceeaşi manieră[265]. Răšīd od-Dīn înregistrează în cronica sa şi trecerea armatelor lui Kadan prin ţara *Ulaqut*, adică prin teritoriile vlahilor dintre Dunăre şi Balcani. Deşi o serie de cronici îi creditează pe bulgari cu o temerară împotrivire, este greu de presupus că suveranul Ţaratului Asăneştilor, minorul Căliman, a reuşit să coordoneze o rezistenţă notabilă[266].

Rapiditatea şi impecabila organizare a retragerii l-au făcut pe N. Iorga să aprecieze că "a doua zi după invazia care umplu de spaimă Europa occidentală [...] nu mai este nici un tătar pe teritoriul trecut prin foc şi sabie. Puhoiul devastator s-a întors în matca sa…"[267].

Batu se va instala pe Volga, la Sarai[268] –nod al unor importante drumuri comerciale continentale–, de unde putea supraveghea mai uşor atât

---

[264] Incapacitatea fizică a economiei rurale maghiare, bulversată de campania anului 1241, de a asigura suficiente resurse alimentare, determină fapte de un grotesc absolut, consemnate în mărturiile contemporanilor. Ele merg de la măcelărirea de către mongoli, după strângerea recoltelor, a locuitorilor ce constituiau guri în plus, până la devorarea propriilor copii, de către populaţia înfometată (cf. V. Spinei, *op. cit.*, p. 417-418).

[265] O serie de rezultate ale cercetărilor arheologice întreprinse de specialiştii români în spaţiul dobrogean atestă –pentru mijlocul secolului al XIII-lea– atât urme de distrugere în cetăţile de pe linia Dunării Inferioare, cât şi întreruperi ale circulaţiei monetare sau îngropări de tezaure (cf. E. Oberländer-Târnoveanu, *Începuturile prezenţei tătarilor în zona Gurilor Dunării în lumina documentelor numismatice*, în T. Gemil (coord.), *Tătarii în istorie şi în lume*, Bucureşti, 2003, p. 71-73).

[266] V. Spinei, *op. cit.,* p. 421.

[267] N. Iorga, o*p. cit.*, p. 128.

[268] Este vorba despre Sarai-Batu (*Saraiul Vechi*) –pe malul stâng al Volgăi, în apropierea gurilor de vărsare a fluviului în Marea Caspică–, reşedinţa principală a proaspătului han al Hoardei de Aur. Ulterior, apare şi Sarai-Berke (*Saraiul Nou*) –plasat tot pe Volga Inferioară, dar puţin mai la nord–, noua capitală a Hoardei, din iniţiativa hanului căruia îi va purta numele (Berke, fiu şi urmaş al lui Batu).

evenimentele de maximă însemnătate petrecute la Karakorum, cât şi situaţia din teritoriile europene şi transcaucaziene, subjugate anterior.

În perioada ce a urmat dispariţiei marelui han Ögödai, caracterizată de lupte interne pentru putere (1241-1246), Imperiul se va destrăma iremediabil, determinând individualizarea ca formaţiuni politice autonome a unor importante *ulus*-uri. Cel care ne interesează în primul rând este *Ulus-Giuci*, amintit deja în contextul împărţirii operate de Ginghis-han, şi care fusese extins prin cuceririle făcute de curând în Europa.

Repartizat lui Batu-han (1242-1256), *Ulus-Giuci* va fi divizat în două părţi, dintre care ne interesează doar aşa-zisa *aripa/mâna dreaptă* (*Hoarda de Aur*[269], în cronicile medievale ruseşti), delimitată de tundra siberiană, cnezatele ruseşti, gurile Dunării, Marea Neagră, Munţii Caucaz şi Marea Caspică.

Hoarda de Aur va înlocui dominaţia cumană în stepele Rusiei meridionale, impunându-şi hegemonia până la gurile Dunării. Într-o postură aparte se găseau populaţiile nord-caucaziene, care –profitând de relieful muntos, greu accesibil războinicilor stepei– au avut în permanenţă o atitudine ostilă faţă de jugul mongol. De asemenea, un statut de *cvasi*autonomie şi-au conservat aşezările portuare de pe litoralul Crimeei, beneficiind de prezenţa unor puternice cetăţi întărite, intrate, cum vom vedea, sub control genovez. În ceea ce-i priveşte pe vlaho-bulgari, aceştia se subsumă autorităţii Hoardei, fiind plătitori de tribut.

> Într-o situaţie cu totul specială ne apar formaţiunile politice din teritoriul sud-carpatic, atestate la mijlocul secolului al XIII-lea, imediat după retragerea precipitată a tăvălugului tătar. Astfel, informaţiile ce ne parvin din *Diploma cavalerilor ioaniţi*, act fundamental pentru înţelegerea realităţilor româneşti din epocă, nu denotă în niciun fel statutul de obedienţă al acestor formaţiuni în raport cu stăpânirea mongolă[270].

Dacă Regatul ungar reuşeşte, în urma evenimentelor din 1242, să se sustragă suzeranităţii mongole, într-o situaţie cu totul opusă se vor găsi cnezatele ruseşti. În schimbul recunoaşterii autonomiei[271], dar supravegheate cu stricteţe de *baskaci* (agenţii hanului), acestea se văd obligate să remită mongolilor un împovărător tribut (*vîhod*) şi să participe cu trupe în campaniile militare organizate de hani[272].

Dintr-o perspectivă mai largă, expansiunea mongolă s-a făcut, indiscutabil, în detrimentul poziţiilor câştigate anterior de cruciada catolică în Europa Răsăriteană. Astfel, aşa cum consemna, în mod judicios, istoricul

---

[269] În ciuda sensului peiorativ pe care i l-au conferit limbile moderne, numele de *Hoardă* provine din cuvântul mongol *ordu* ("tabără"), semnificând tocmai ideea de ordine.

[270] *DRH*, D, I, p. 21-28.

[271] Încă din 1243, printr-un *yarlîk* emis de Batu-han, al cărui beneficiar a fost cneazul de Vladimir-Suzdal, acesta este învestit cu calitatea de mare-cneaz al formaţiunilor politice ruseşti, fiind făcut răspunzător pentru atitudinea cnejilor care le conduceau, faţă de han.

[272] Pentru detalii privind dominaţia mongolă în Rusia, vezi B. D. Grecov şi A. I. Iacubovschi, *op. cit.*, p. 205-219.

Ş. Papacostea, "**Imperiul stepei, reîntrupat în variantă mongolă, cu aspiraţii de hegemonie universală, a respins spre interiorul continentului universalismul romano-catolic** (s.n.)"[273].

Trezită din şocul pe care i-l produsese violenta erupţie a stepei, lumea creştină europeană îşi va preciza mijloacele de reacţie în dezbaterile Conciliului de la Lyon (1245), convocat de papa Inocenţiu al IV-lea. Pe de o parte, temându-se de iminenta revenire mongolă, care s-ar fi putut solda cu instalarea definitivă în teritoriile cucerite, conciliul a recomandat fortificarea imediată a tuturor locaţiilor vulnerabile. Totodată, conform ideologiei universaliste papale, se prevedeau eforturi diplomatice importante, vizând atragerea mongolilor în sfera de influenţă religioasă a Romei sau, măcar, mobilizarea acestora împotriva duşmanului comun, reprezentat de *Islam*.

Demersurile întreprinse în vederea fortificării liniei de rezistenţă creştină se subsumau unor eforturi politice mai largi, constând în organizarea de către autoritatea pontificală a unui adevărat bloc defensiv, între Baltica şi Dunăre. Acest baraj anti-mongol avea drept puncte de sprijin Ordinul teutonic, cnezatele polone şi Regatul ungar, la care diplomaţia papală a reuşit să adauge cnezatele ruseşti ale Haliciului şi Vladimirului.

În toată această perioadă, sub presiunea ameninţării mongole şi a lipsei de garanţii din partea puterilor creştine europene, cneazul Daniil al Haliciului manifestase o atitudine oscilantă, punctată, iniţial, de acceptarea suzeranităţii Hoardei. În acest sens, Daniil se va deplasa personal, spre închinare, la curtea lui Batu, în iarna anilor 1245-1246.

În acelaşi interval de timp, însă, mesagerii papei Inocenţiu al IV-lea, printre care se număra şi călugărul franciscan Ioan de Plano Carpini, poposeau în Halici, cu o dublă misiune: pe de o parte, făceau apel la *revenirea* populaţiei celor două cnezate la sânul Bisericii catolice, iar pe de alta încercau să convingă autoritatea cnezială de imperativul racordării la coaliţia anti-mongolă. Vasilco, cneazul de Vladimir, care găzduise solia papală în lipsa lui Daniil, va lua act de propunerile acesteia, urmând să le comunice fratelui său. După numai un an, cei doi cneji recunosc primatul Romei, fiind recompensaţi cu câte o coroană regală[274].

Pe un alt front, în virtutea aceluiaşi dublu deziderat –de ordin confesional şi de încercare a constituirii barajului anti-mongol–, Ordinul teutonic

---

[273] Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 101.

[274] Încurajat de acest imens succes confesional şi politic, Inocenţiu al IV-lea îi face aceleaşi propuneri de unire şi alianţă cneazului de Vladimir-Suzdal, Alexandru *Nevski*, cu promisiunea de a-i recunoaşte preeminenţa în lumea rusă (*ibidem*, p. 108-109). În caz de refuz, Alexandru ar fi putut suporta consecinţele legate de dreptul pe care papa îl acordase fraţilor Daniil şi Vasilco de a *recupera* teritoriile aflate sub controlul *schismaticilor*. Alexandru respinge însă oferta Romei şi optează pentru alianţa mongolă, luând astfel o decizie de o importanţă covârşitoare pentru desfăşurarea ulterioară a istoriei ruse. Conştientizând faptul că a se opune formidabilei forţe distructive a Hoardei de Aur putea atrage după sine, la acel moment, eliminarea sa fizică şi chiar extincţia propriului popor, Alexandru va accepta ingrata colaborare cu mongolii. Purtând această cruce, marele cneaz va salva nu numai *dreapta credinţă*, ci însăşi existenţa supuşilor săi.

reuşeşte supunerea pruşilor păgâni, prin victorii succesive, încheiate cu Pacea de la Christburg (febr. 1249). Totodată, papalitatea obține creştinarea căpeteniei lituaniene Mendog, care se pune pe el şi întregul regat sub tutela Romei. Recompensat cu o coroană regală (1251), Mendog stabileşte legături matrimoniale şi politice strânse cu Daniil, alianța fiind de bun augur pentru consolidarea frontului anti-mongol.

În ceea ce priveşte Regatul ungar –în a cărui sferă de influență rămăsese, după retragerea mongolilor, *şi* spațiul carpato-danubian–, importante măsuri defensive fuseseră luate încă înaintea Conciliului de la Lyon. Astfel, actele de cancelarie şi cronicile contemporane înregistrează fortificarea trecătorilor carpatice de către români şi secui, precum şi reapariția unui ban de Severin (1243), semnal clar al reinstaurării pazei militare în acest punct strategic[275].

Mai mult, regalitatea maghiară încheie un acord de colaborare cu Ordinul cavalerilor ioaniți (2 iunie 1247), având drept consecință instalarea acestora în spațiul românesc. Constituindu-se într-un izvor istoric de importanță covârşitoare pentru descifrarea realităților din spațiul nord-dunărean, *Diploma* acordată de rege fixează, în amănunt, drepturile şi obligațiile noilor veniți[276].

Fără a intra în detalii, vom consemna doar faptul că, în schimbul unor importante cesiuni teritoriale la sud de Carpați[277], cavalerii se obligau să întreprindă lucrări defensive şi să participe, efectiv, la apărarea Regatului, împotriva oricărui duşman[278]. Mai mult, aceştia se angajau să inițieze campanii militare în direcția Cumaniei, care se sustrăsese într-o oarecare măsură controlului regal, şi chiar în direcția Bulgariei şi Greciei, în sprijinul Imperiului latin de Constantinopol[279].

---

[275] *Ibidem*, p. 110.

[276] Vezi, mai recent, I.-A. Pop, *Noi comentarii asupra Diplomei cavalerilor ioaniți (1247) şi a contextului emiterii sale*, în vol. *Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin şi Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei*, îngrijit de Dumitru Țeicu şi Ionel Cândea, Brăila, 2008, p. 225-242.

[277] "... îi dăruim [...] întreaga țară a Severinului împreună cu munții ce țin de ea şi cu toate celelalte ce atârnă de ea, precum şi cu cnezatele lui Ioan şi Farcaş până la râul Olt, afară de pământul cnezatului voievodului Litovoi, pe care îl lăsăm românilor aşa cum l-au stăpânit aceştia şi până acum. [...] Pe lângă aceasta, am dăruit [...] casei ospitalierilor toată Cumania, de la râul Olt şi munții Transilvaniei [...] în afară de țara lui Seneslau, voievodul românilor, pe care le-am lăsat-o acelora, aşa cum au stăpânit-o şi până acum..." (*DRH*, D., I, p. 25-26).

[278] "Iar des-numitul preceptor, pentru daniile noastre pe care le facem [...] s-a legat limpede şi desluşit în numele zisei case să ia armele împotriva tuturor păgânilor de orice neam ar fi [...] împotriva unei oşti creştine, ce ar voi să pătrundă în regatul nostru [...] împotriva tătarilor, dacă s-ar întâmpla ca aceştia să intre în regatul nostru, de care lucru să ferească Dumnezeu..." (*ibidem*, p. 26-27).

[279] Deşi respectivele angajamente nu transpar cu claritate din textul *Diplomei*, actele emise ulterior şi, în special, corespondența regelui cu pontiful roman susțin acest punct de vedere (cf. Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 111-112).

De o importanţă aparte se recomandă integrarea celor două formaţiuni politice româneşti amintite în *Diplomă* –"cnezatul voievodului Litovoi" şi "ţara lui Seneslau"– în frontul anti-mongol, prin obligaţia acestora de a coopera militar cu Ordinul cavalerilor ioaniţi[280].

Impresionanta mobilizare politică şi militară a lumii creştine europene, sub egida papalităţii, în vederea *îndiguirii* ofensivei tătare, va fi dublată, în tot acest timp, de acţiunile diplomatice pe care suveranul pontif a înţeles să le întreprindă la curţile hanilor mongoli. Identificând în *Islam* –duşman tradiţional al cruciadei, dar şi obstacol important în calea expansiunii mongole înspre Mediterana– inamicul comun, papalitatea va încerca, în repetate rânduri, să trezească în conştiinţa politică a marilor hani convergenţa de interese a ambelor părţi.

Mai mult, prezenţa în teritoriile intrate de curând sub controlul mongol a unor importante comunităţi de creştini *convertibili*, nu-i putea lăsa indiferenţi pe suveranii pontifi: "În programul papalităţii, creştinătatea asiatică urma să devină o pârghie pentru influenţarea lumii mongole în sens favorabil Apusului şi, în perspectivă mai îndepărtată, pentru eventuala ei integrare în unitatea Bisericii romane."[281]

Dar toate aceste scenarii papale aveau să fie puternic erodate de cruda realitate a celei de-a doua mari invazii mongole. Decisă la Karakorum şi potenţată de ambiţiile hegemonice ale lui Berke (1257-1267) –noul han al Hoardei de Aur–, aceasta avea să pună la grea încercare fragila unitate a lumii creştine.

După decada ce a urmat morţii lui Ögödai, caracterizată de lupta pentru putere a membrilor clanului ginghishanid, domnia lui Möngke (1251-1259) va marca atât apogeul puterii mongole, cât şi precizarea acelor determinisme de ordin geopolitic, care vor duce, fatalmente –pe fondul inevitabilei manifestări a ambiţiilor personale ale hanilor *regionali*–, la împărţirea definitivă a imperiului.

Expansiunea este relansată pe toate fronturile, dar cu precădere în Orient, în direcţia Chinei de Sud, a cărei supunere îi este încredinţată lui Kubilai, fratele marelui han, şi unde acesta obţine succese fulgerătoare. Spre vest, reluarea ofensivei mongole se face atât în Europa, sub patronajul Hoardei de Aur, cât mai ales în direcţia Orientului Mijlociu şi Apropiat.

Această din urmă misiune, având drept obiectiv supunerea lumii islamice până la gurile Nilului şi preluarea întregului control asupra marilor axe comerciale intercontinentale –"drumul mătăsii" şi cele două "drumuri ale mirodeniilor"[282]–, îi este încredinţată lui Hülägü, un alt frate al marelui han.

---

[280] "Mai voim ca amintiţii români să ajute pe sus-zişii fraţi cu mijloacele lor ostăşeşti întru apărarea ţării şi înfrângerea şi pedepsirea atacurilor ce ni s-ar aduce de către străini..." (*DRH*, D, I, p. 25).

[281] Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 114.

[282] Ambele veneau dinspre Oceanului Indian, ramificându-se după cum urmează: primul *urca* prin Golful Persic în Irak, spre Asia Mică şi Mediterana, iar cel de-al doilea urma un

El nu face, însă, decât să continue acțiunile demarate anterior, în urma cărora fuseseră supuse atât Caucazul, adică Georgia şi Armenia Mare (1239), cât şi sultanatul selgiucid al Anatoliei, prin victoria de la Kösedağ (iulie 1243). Fără a mai risca războiul, regele Armeniei Mici (Ciliciei) se recunoaşte curând, de bună voie, vasal al mongolilor, opțiune căreia îi va rămâne fidel până la moarte. Primul val al expansiunii ginghishanide cuprinsese, astfel, deja, prin dubla campanie din Europa şi Asia Mică, întreg bazinul pontic în sfera de dominație directă sau influență mongolă.

Hülägü definitivează cucerirea Iranului şi pune capăt existenței Califatului abbasid, prin capturarea Bagdadului, în febr. 1258. Ofensiva efectivelor sale continuă în direcția Siriei, de la care cuceresc Alepul[283] şi Damascul, dar se încheie în Palestina, prin usturătoarea înfrângere administrată de mameluci, la Ain Djalut (3 sept. 1260).

> "După ce se revărsase irezistibil mii şi mii de kilometri în drumul ei din Extremul Orient spre țărmul Mediteranei, la câțiva paşi de destinația ultimă, anume în pragul Siriei şi Egiptului, puterea cinghizhanidă a atins limita extremă a capacității ei expansive. Bilanțul acestui ultim val expansiv panmongol consemnează, aşadar, o semivictorie, respectiv un semieşec: Irakul a fost cucerit, Egiptul şi-a apărat cu succes libertatea. Acelaşi scor şi la nivel comercial: drumul irakian al mirodeniilor a intrat în patrimoniul mongolilor, cel egiptean a rămas în posesia mamelucilor"[284].

Dincolo de perspectiva imediată a crizei succesorale sau de efectul nefast pe care l-a avut în privința încheierii cu succes a ofensivei apusene, dispariția marelui han Möngke va marca, în primul rând, acutizarea procesului de dezagregare a unității imperiale: "Fiecare ramură a marii familii gingishanide se orientează, cu tot *ulus*-ul său, apanajul său, spre destine diferite"[285].

În vest, se profilaseră deja două mari centre de putere mongolă, a căror timpurie rivalitate constituise indiciul cel mai clar al inevitabilei dezagregări a unității imperiale: Hanatul iranian (*Ilhanatul*) –aflat sub controlul lui Hülägü şi al descendenților săi– şi Hanatul Kîpčakului (*Hoarda de Aur*), aparținând unei alte ramuri ginghishanide, crescută din Giuci şi Batu.

Această "dinamică centrifugă"[286], manifestată deja în Imperiu, va căpăta un caracter ireversibil în perioada ce a urmat dispariției marelui han Möngke. În ceea ce o priveşte, precizându-şi din timp veleitățile autonomiste, Hoarda de Aur atinge, acum, deplina independență, iar jugul impus vreme

---

traseu maritim, prin Marea Roşie, traversând mai departe nord-estul Egiptului, spre Alexandria.

283 Este important de consemnat faptul că, la asediul Alepului au participat şi cruciații lui Bohemond al IV-lea (guvernatorul Siriei de Nord, adică al principatului franc de Antiohia şi al comitatului de Tripoli), de al căror sprijin Hülägü se asigurase anterior. Era, astfel, primul act al alianței militare dintre creştini şi mongoli, împotriva musulmanilor.

284 V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 51.

285 Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 72.

286 V. Spinei, *op. cit.*, p. 442.

îndelungată cnezatelor ruseşti, rivalitatea cu ilhanii persani şi legăturile comerciale cu Occidentul creştin reprezintă liniile directoare ale istoriei sale.

Un factor decisiv în potențarea acestor evoluții l-au constituit şi ambițiile hegemonice ale lui Berke. Provocat de papalitate şi stimulat de impulsurile venite de la Karakorum, acesta va coordona cea de-a doua mare invazie mongolă în Europa.

Încă din primăvara anului 1253, supraestimând prematur succesele creştinilor, în special pe cele ale Ordinului teutonic, papa Inocențiu al IV-lea proclamase, din Assisi, cruciada împotriva mongolilor. Mai mult, îi provocase la nesupunere pe creştinii din răsărit, revolta acestora atingând punctul culminant un an mai târziu, când, în Halici, sunt izgoniți încasatorii de biruri trimişi de mongoli.

De altfel, reacția halicienilor venea pe fondul atmosferei ostile create de inițiativa marelui han Möngke, care ordonase recensământul populației din imperiu, în scopuri fiscale (1254). Rezistența la punerea în aplicare a acestei măsuri, cu grave implicații de ordin social, nu a durat decât până în anul 1257, când "putem să considerăm dominația tătarilor asupra Rusiei ca fiind complet stabilită"[287].

Dar ambițiile lui Berke nu se vor opri aici. Hotărât să spargă blocul anti-mongol –organizat, cu atâtea eforturi, sub egida papalității, între Baltica şi Dunăre–, hanul de la Sarai va exercita o mare presiune asupra "regelui" halician, Daniil, care se desprinde de Roma (1256), creând o breşă periculoasă în sectorul median al liniei defensive creştine. Îngrijorat de această evoluție a lucrurilor, noul papă, Alexandru al IV-lea, a proclamat cruciada anti-tătară (1258), fără a putea intimida sau frâna astfel elanul cuceritor al Hoardei. În 1259-1260, după ce ocupaseră poziții strategice în cnezatele Halici şi Vladimir, mongolii lui Berke lovesc cu succes Lituania, Prusia şi Polonia.

Dar importanța covârşitoare a întreprinderilor războinice ale Hoardei se relevă în faptul că, schimbând raportul de forțe în zona baltică, a reactivat adversitatea profundă a elementelor păgâne din Lituania şi Prusia, supuse de curând Romei, față de cruciadă şi catolicism. Drept urmare, regele lituanian rupe şi el legăturile cu Scaunul apostolic, iar prusienii se răscoală împotriva teutonilor.

În tot acest timp, preocupați să-şi asigure flancul stâng al ofensivei nordice, mongolii trimit oferte de pace şi cooperare Regatului ungar. Frustrat de lipsa ajutoarelor solicitate anterior, pe care n-a încetat să o reproşeze Suveranului pontif, Bela al IV-lea dă curs negocierilor cu Hoarda, fără a accepta totuşi alianța propusă. În condițiile date, reacția mongolă nu putea fi decât una violentă, Regatul fiind atacat în 1260/1261.

Din fericire, după toate *aparențele* –dat fiind caracterul parcimonios al informațiilor din epocă–, înaintarea hoardelor lui Berke a fost oprită curând, într-o regiune de graniță a Ungariei, fără ca acest eşec conjunctural, înregis-

---

[287] B. D. Grecov şi A. I. Iacubovschi, *op. cit.*, p. 206.

trat de mongoli, să poată vindeca lumea creştină europeană de psihoza colectivă ce o cuprinsese. Mai mult, el nu va reuşi să obtureze nici manifestarea agresivă a rivalităţii –profilată de curând– între Hoardă şi Ilhanatul Iranului, ducând, inevitabil, la compromiterea actului final al unei întreprinderi războinice de succes.

Premisele majore ale acestui conflict sunt puţin mai îndepărtate şi au la origine însăşi amplasarea *ulus*-ului giucid. Astfel, deşi stepa cumană răspundea exigenţelor modului de viaţă nomad, "un defect congenital a grevat de la început până la sfârşit destinul marii puteri: ea a fost aşezată lateral faţă de *drumul mătăsii*"[288]. Exercitarea de către Hoardă a controlului absolut asupra acestei axe comerciale transcontinentale, al cărei capăt vestic făcea legătura cu Mediterana Orientală în Armenia Mică (Cilicia), va reprezenta firul roşu al întregii politici a hanilor de la Sarai.

Batu însuşi se evidenţiase ca un promotor al negoţului, cu aspiraţii foarte clare în direcţia stăpânirii Tabrizului –marele emporiu comercial al *drumului mătăsii*–, situat la răscrucea celor mai importante drumuri de negoţ ale Asiei. Beneficiind din plin de avantajele unei asemenea poziţionări geografice, metropola transcaucaziană reuşea să colecteze atât bunurile ce se scurgeau din China şi Horezm înspre Mediterana, cât şi produsele care circulau pe axa comercială nord-sud: unele veneau din stepele şi pădurile euro-asiatice, străbătând Caucazul, iar celelalte pătrundeau din sud, din Oceanul Indian, prin Golful Persic şi Ormuz.

Valoarea inestimabilă a acestei adevărate mine de aur s-a constituit, de altfel, în factorul generator al imuabilei rivalităţi între cele două ramuri gingishanide. Şi cum cheia întregii afaceri o reprezenta, din perspectiva *ulus*-ului giucid, tocmai Transcaucazia, Batu nu va întârzia să emită pretenţii hegemonice asupra acesteia, intrând, inevitabil, în conflict cu autoritatea imperială de la Karakorum.

Astfel, speculând situaţia creată de moartea lui Ögödai, hanul de pe Volga încearcă să-şi croiască apanajul în funcţie de propriul interes, fără a mai ţine seama de autoritatea centrală. Drept urmare, nu numai că îşi însuşeşte *de facto* Transcaucazia, dar desfăşoară chiar o politică de forţă în Asia Mică, vizând supunerea selgiucizilor anatolieni în folosul exclusiv al *ulus*-ului giucid.

Abia întors din Europa Centrală, ordonă trupelor staţionate în Transcaucazia să atace Sultanatul de Rum, campania soldându-se cu zdrobitoarea victorie de la Kösedağ (iulie 1243), amintită deja. Iar dacă intenţiile sale hegemonice –precizate şi de obligaţia pe care a impus-o vasalilor aflaţi în drum spre Karakorum, de a face popas la Sarai– erau deja evidente, Batu nu întârzie să deconspire obiectivele politicii sale comerciale, prin privilegiile acordate selgiucizilor, armenilor cilicieni şi sirienilor.

Ulterior, ca o ironie a sorţii, tocmai relansarea politicii expansioniste mongole în vest, la ordinul marelui han Möngke –care fusese impus pe tron, în pofida unei crâncene opoziţii, de Batu–, va priva *ulus*-ul giucid de reuşitele anterioare ale stăpânului său: "Ultima întreprindere panmongolă spre apus, la a cărei punere pe picioare şi reuşită giucizii au avut un aport

---

[288] V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 39.

crucial, nu numai că nu a înmulţit apanajele asiatice ale Hoardei de Aur, ci le-a amputat şi pe cele de care a dispus în primele două decenii de la descălecatul tătarilor în stepa cumană"[289].

Astfel, dincolo de eşecul înregistrat în inegala confruntare cu mamelucii, campania apuseană a lui Hülägü adusese mongolilor beneficii imense: consolidarea dominaţiei politice în Iran, anexarea Mesopotamiei, hegemonia în Caucaz, Anatolia selgiucidă şi Armenia Mică (Cilicia). Dar tocmai aceste creşteri de ordin teritorial şi politic, cu un potenţial economic uriaş, uşor de identificat, purtau în ele germenii distrugerii unităţii imperiale.

Intrată în istorie sub numele de *Ilhanat* (1261-1335), noua creaţie politică va beneficia de întreaga salbă de oraşe, aducătoare de mari venituri, care urmau traseele importantelor artere comerciale ce îi brăzdau teritoriul: drumul mătăsii –din Horasan până în Asia Mică– şi drumul irakian al mirodeniilor. Drept urmare, "înstăpânirea lui Hülegü peste cele două mari traiecte comerciale –act cu care succesorii săi s-au solidarizat fără excepţie– a stârnit reacţii de amploare şi persistenţă extreme atât în lumea mongolă, cât şi în afara ei. În contextul acestor convulsiuni s-a produs fragmentarea bruscă şi ireversibilă a imperiului cinghizhanid"[290]. În fapt, de acum înainte, hanii de pe Volga vor încerca în permanenţă să impună verilor lor preeminenţa politică, dezideratul ultim al aspiraţiilor lor hegemonice fiind însăşi anexarea teritoriului ilhanid.

Acesta este contextul în care se profilează complexul sistem de alianţe ce va caracteriza vreme îndelungată relaţiile internaţionale din spaţiul mediteraneano-pontic, cu o importanţă covârşitoare pentru destinele geopolitice ale Mării Negre. Este vorba despre constituirea, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, a triunghiului de forţe Sarai-Cairo-Tabriz, proiecţie politică a neîncetatelor antagonisme ilhanido-mameluc şi giucido-ilhanid. În plus, importanţa covârşitoare a mizelor puse în joc îi va atrage în sfera gravitaţională a acestor conflicte pe bizantini, genovezi sau selgiucizi, actori secundari ai unei piese monumentale.

În tot acest timp, Hoarda de Aur nu încetează să-şi promoveze interesele politice şi comerciale, remarcându-se stăruinţa cu care hanii de pe Volga încearcă găsirea unui traseu negustoresc alternativ şi compensatoriu, independent de cel controlat de ilhani şi care să pulseze exclusiv în beneficiul Saraiului.

Deschiderea noului drum comercial presupunea, în fapt, devierea itinerariului tradiţional al drumului mătăsii pe un aliniament care avea drept puncte de reper Orientul Îndepărtat, Asia Centrală şi Crimeea. Dezideratele profunde şi, în acelaşi timp, imediate ale acestei colosale întreprinderi se rezumau la stabilirea unui contact permanent şi nestingherit cu Egiptul şi la cooperarea cu o thalassocraţie mediteraneană. În plus, determinisme de ordin geografic făceau din Constantinopol –stăpânul Strâmtorilor– indispensabilul pilon de susţinere al întregului proiect imaginat la Sarai.

---

[289] *Ibidem*, p. 48.
[290] *Ibidem*, p. 53.

Şi dacă alianţa cu Egiptul mameluc a fost uşor de înfăptuit, date fiind circumstanţele politice consemnate anterior, pe frontul european se impunea, irevocabil, devierea întregii politicii ofensive a Hoardei de Aur: "tendinţa de expansiune spre centrul continentului, puternic manifestată încă în anii 1256-1260, a pierdut simţitor din intensitate în anii următori, cedând teren în avantajul efortului de a controla situaţiile din Peninsula Balcanică şi de a influenţa, prin legăturile stabilite cu Bizanţul, regimul Strâmtorilor"[291].

> "În momentul în care se schiţa noul joc al coaliţiilor, Bizanţul îşi mai schimba încă o dată stăpânul. Încă de mult timp Imperiul latin nu mai era decât umbra lui însuşi; viguroasa restaurare grecească, întreprinsă de împăraţii din Niceea, sfârşise prin a-l reduce la perimetrul capitalei. În 1261, aceasta cădea şi ea în urma unui atac încununat de succes în mâinile generalilor bizantini [...]. Această revanşă făcea din împăratul grec stăpânul necontestat al Dardanelelor şi al Bosforului, în momentul în care această poziţie strategică de mare valoare recâştiga pe tabla de şah a politicii orientale întreaga sa valoare."[292].

Iniţial, Mihail al VIII-lea se raliază ferm alianţei dintre Hoarda de Aur şi Sultanatul mameluc, găzduind întâlnirea din 1263 a reprezentanţilor celor două state. Nou-constituita axă *Sarai-Constantinopol-Cairo* avea o dublă menire: pe de o parte, se remarcă interesul militar convergent, îndreptat împotriva Ilhanatului; pe de alta, se preciza componenta comercială a acordului, constând, în primul rând, în reglementarea exportului de sclavi în Egipt, în beneficiul armatei mameluce, constituită aproape exclusiv din elemente provenite din stepa cumană.

> Pe termen lung, tocmai această concesie făcută sultanului va frustra profund Hoarda de Aur, ale cărei efective militare şi vistierie se vedeau lipsite de aportul uman şi financiar al propriilor supuşi şi contribuabili. În plus, perspectiva lichidării Ilhanatului de către aliaţii giucizi şi a constituirii unei super-puteri mongole în regiune diminua considerabil entuziasmul autorităţii de la Cairo.

În ciuda tuturor acestor contradicţii, interesul imediat al părţilor va determina perfectarea rapidă a înţelegerii: Hoarda de Aur şi Sultanatul mameluc îşi precizau alianţa politică, în timp ce Mihail al VIII-lea –beneficiar al unor importante favoruri[293]– le garanta deschiderea Strâmtorilor pentru comerţul cu robi.

---

[291] Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 120.

[292] Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 88-89.

[293] Dintre acestea, se remarcă acceptul sau, poate, chiar aportul mongol la recuperarea, în detrimentul bulgarilor, prin anii 1262-1263, a unor importante oraşe de pe litoralul vest-pontic (Mesembria, Anchialos, Sozopol şi Ahtopol), cât şi a unor poziţii strategice în insulele Dunării inferioare. Mai mult, basileul obţinuse, deja, atât acceptul hanului Berke pentru înfiinţarea unei mitropolii ortodoxe la Sarai, în anul 1261, cât şi protectoratul bizantin asupra bisericii melkite din sultanatul mameluc, urmare a acordului semnat cu suveranul acestuia, Baibars, către finele anului 1262 (V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 83-84).

Pe lângă aspectele de ordin politic ale înţelegerii de la Cairo, trebuie subliniată şi angajarea, în serviciul *axei*, a puterii maritime a Genovei, singura capabilă "să asigure comercial şi diplomatic relaţia celor două state musulmane aliate"[294]**.** Oferind sprijinul său restauraţiei bizantine, ea fusese recompensată –prin *tratatul de la Nymphaion* (1261)– cu preeminenţa pontică, în detrimentul puterii rivale, Veneţia.

Angajându-se în serviciul hanului de pe Volga, dar, mai ales, în cel al sultanului mameluc, ambiţioasa republică ligură sfida, astfel, întregul demers cruciat şi lumea căreia îi aparţinea ea însăşi. Avea, însă, circumstanţe atenuante: neîndestulându-se cu exclusivitatea comerţului prin Strâmtori – a cărei beneficiară a fost, prin grija aliaţilor săi latini din Constantinopol (1204-1261)–, Veneţia îi expulzase pe genovezi *şi* din Acra (1258), centrul comercial nodal controlat de cruciaţi în Palestina şi, mai ales, principalul debuşeu al drumului mătăsii în Mediterana occidentală[295].

Consecinţă a acestei conjuncturi complexe, implantarea genovezilor s-a realizat, cu precădere, în Crimeea, prin mijlocirea coloniei de la Caffa, a cărei admirabilă poziţie permitea comercianţilor să se răspândească în toate direcţiile:

a. în teritoriile vecine, dominate de prezenţa *Sudak*-ului (Soldaia) şi a *Solhat*-ului (reşedinţa guvernatorului tătar);

b. în apus, spre *Maurocastro* (anticul *Tyras*, la gurile Nistrului) şi *Vicina* danubiană;

c. în răsărit, spre *Sarai*, *Urghenci* şi *China*.

Implicarea genovezilor în devierea drumului mătăsii nu va fi, de altfel, singura lor ispravă pontică. Cu aceeaşi dezinvoltură, adăugată caracterului lor pragmatic şi duplicitar, aceştia se vor pune *şi* la dispoziţia hanului de la Tabriz, într-o altă întreprindere comercială mongolă: deviaţia ilhanidă a drumului morodeniilor, pe ruta Tabriz-Trapezunt[296]. Astfel, mutarea negustorilor liguri din Armenia Mică la Trapezunt "marchează începutul altei epoci, în care au fost deschise orizonturi noi, de importanţă covârşitoare pentru marele negoţ în general, iar pentru comerţul pontic în special"[297]. Funcţionarea noii axe comerciale, care făcea legătura cu Golful Persic, va transforma Marea Neagră în *placa turnantă a marelui comerţ internaţional*, având să cunoască maxima intensitate la începutul secolului al XIV-lea şi până la prăbuşirea Ilhanatului (1335).

---

[294] *Ibidem*, p. 85.

[295] Genovezii nu se vor resemna cu amputarea prezenţei lor în Levant şi intră în contact cu împăratul bizantin Mihail al VIII-lea Paleologul, pe atunci exilat la Niceea, ale cărui interese, convergente, vor duce la încheierea tratatului de la Nymphaion (vezi, mai recent, Ş. Papacostea, *Genovezii în Marea Neagră (1261-1453). Metamorfozele unei hegemonii*, în vol. *Marea Neagră. Puteri maritime – puteri terestre (sec. XIII-XVIII)*, coord. O. Cristea, Bucureşti, 2006, p. 24).

[296] Capitala Imperiului bizantin "de Trapezunt", intrată sub dependenţă ilhană, îşi păstra excepţionala importanţă comercială, rămânând unul dintre marile debuşee ale traficului din Asia.

[297] V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 106.

Revenind, însă, la momentul 1263, toată *punerea în scenă* de la Cairo a determinat reacția promptă a lui Hülegü, sub a cărui formidabilă presiune politică Mihail al VIII-lea a închis Strâmtorile emisarilor egipteni. Atitudinea şovăitoare a basileului şi luarea acestor decizii au atras, inevitabil, represalii din partea celor două puteri afectate. Şi dacă sultanului mameluc îi era mai greu să atingă militar capitala de pe Bosfor, detaşamentele mongole trimise de Berke, însoțite de selgiucizii lui Saru-Saltuk[298] şi de bulgari, sub comanda supremă a lui Nogai, vor devasta Tracia, ajungând până sub zidurile Constantinopolului (1264/1265). Reacția vehementă a Hoardei a redresat, astfel, situația, asigurând, totodată, libertatea negoțului prin Strâmtori, pentru o bună perioadă de timp.

Oricum, suspiciunile legate de atitudinea oscilantă a Bizanțului, ca şi necesitatea unei supravegheri stricte a politicii Regatului arpadian, îl vor determina ulterior pe Nogai, omnipotentul general al Hoardei, să se instaleze la Isaccea şi să-şi impună controlul permanent la Dunărea de Jos. În plus, până spre sfârşitul secolului al XIII-lea, forța condusă de Nogai se va desprinde, progresiv, din subordonarea față de autoritatea centrală de pe Volga, întărindu-şi dominația în teritoriile extracarpatice[299] şi implicându-se decisiv atât în viața politică a statului bulgar, deplin vasalizat, cât şi în aceea a Regatului arpadian[300].

În această ultimă direcție, ingerințele mongole au fost atât de puternice, încât puțin a lipsit ca Ungaria să urmeze soarta Țaratului de Târnovo sau a cnezatelor ruseşti. Astfel, înfrângerea facțiunii favorabile politicii promongole, reprezentată pregnant de cumani, de către oastea regală ungară (1282), a atras după sine intervenția agresivă a Hoardei, în anul 1285. În ciuda unui succes militar îndoielnic[301], aceştia reuşesc să reorienteze

---

[298] La scurt timp după înființarea Ilhanatului, Hülegü, socotindu-se suzeranul legitim al sultanatului selgiucid din Anatolia, îl detronase pe Izz ad-Din Kaikavuz, adept al alianței cu mamelucii. Refugiindu-se inițial în Antalia, acesta îi solicitase basileului alocarea unei noi *patrii*. În acest context, împăratul bizantin îi oferă sultanului protecția sa, aprobând, totodată, colonizarea în Dobrogea a unui important grup selgiucid, condus de Saru-Saltuk (pentru amănunte, vezi A. Decei, *Problema colonizării turcilor selgiucizi în Dobrogea*, p. 167-192).

[299] Intrarea spațiului est-carpatic sub dominația mongolă este atestată încă de la jumătatea sec. al XIII-lea, în corespondența regelui ungar cu papa Inocențiu al IV-lea, căruia îi raportează faptul că, sub obediența tătarilor ajunseseră, printre altele, *Cumania* şi *Brodnic*. De asemenea, din informațiile oferite de Guillaume de Rubruck, reiese că şi românii (*Blaci*) mergeau la curtea lui Batu-han, pentru a-i oferi daruri (cf. V. Spinei, *op. cit.*, p. 437-438).

[300] Remarcăm, între contribuțiile mai recente dedicate analizei acestor circumstanțe istorice, intervenția lui Thomas Tănase, *Le "Khan" Nogaï et la Géopolitique de la Mer Noire en 1287 à travers un document missionnaire: la lettre de Ladislas, custode de Gazarie*, în Annuario dell'Instituto Romeno di cultura e ricerca Umanista di Venezia, nr. 6-7 (2004-2005), p. 267-303.

[301] Pentru o analiză judicioasă a acestei campanii, dar mai ales a consecințelor sale, vezi articolul lui T. Sălăgean, *Transilvania şi invazia mongolă din 1285*, în vol. *Românii în*

politica regelui maghiar într-o asemenea măsură, încât documentele vremii ni-l prezintă pe Ladislau al IV-lea *Cumanul* în postura, halucinantă, de autor al afirmaţiei –făcută "în auzul tuturor, cu glas tare"– "că s-a întovărăşit cu Tătarii şi că s-a făcut tătar"[302].

Asasinarea *Cumanului* şi înlocuirea sa cu Andrei al III-lea (1290-1301), ultimul rege arpadian, va marca, însă, întoarcerea definitivă a politicii Regatului pe direcţia trasată de Roma. **Drept urmare, spre finele anului 1291, Nogai întreprinde un nou atac, soldat cu extinderea fără precedent a hegemoniei mongole pe cursul Dunării inferioare, până la Porţile de Fier[303], şi impunerea *descălecătorului* făgărăşean Negru Vodă ca *mare voievod* la sud de Carpaţi. În contrapartidă, eliminarea lui Nogai (1299), care, autoproclamându-se *han* la Dunărea de Jos, generase un conflict violent cu titularul Hoardei de Aur, hanul Tokta (1291-1312), va cauza restricţia conjuncturală a controlului mongol la răsărit de Carpaţi, făcând posibilă, aşa cum vom vedea, nu doar reactivarea, temporară, a *Episcopiei cumanilor*, ci şi *descălecarea* Moldovei**.

În ceea ce îi priveşte pe genovezi, trebuie amintit faptul că, implicându-se în conflictul dintre Nogai şi Tokta, de partea celui din urmă, aceştia îşi vor asuma un risc nemăsurat. Astfel, dacă succesul iniţial al emirului de la Isaccea le va aduce prejudicii însemnate, victoria finală a lui Tokta –deşi ar fi trebuit să întoarcă balanţa în favoarea lor– va avea acelaşi tip de consecinţe. În fapt, motive destul de obscure îl vor determina pe han să adopte o atitudine oarecum bizară: decide să-i alunge efectiv pe genovezi din Crimeea[304], supunând Caffa unui asediu prelungit, soldat, până la urmă, cu incendierea şi abandonarea oraşului (1308).

Pentru bunăstarea economică şi financiară a Hoardei, acest puseu de orgoliu s-a dovedit a fi însă dezastruos. Lichidarea liniei maritime ce adusese atâtea beneficii până la momentul 1307/1308 sufoca statul giucid, periclitându-i grav existenţa. Reluarea legăturilor cu negustorii genovezi era, în aceste condiţii, imperativ necesară. Drept urmare, încă din primul an al domniei sale, hanul Özbek (1313-1342) permite refacerea Caffei şi reinstalarea aici a coloniei genoveze.

Europa medievală (între Orientul bizantin şi Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei, Brăila, 2008, p. 271-282.

302 *DIR*, C, veacul XIII, vol. II, p. 299.

303 Dispariţia din actele cancelariei regale a titlului de "ban de Severin", după 1291, constituie o dovadă indubitabilă în acest sens (cf. Ş. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea,* p. 125; idem, *"Prima unire românească": Voievodatul de Argeş şi Ţara Severin*, în *SMIM*, XXVIII, 2010, p. 11).

304 "Nimic nu prevestea în acest climat de înţelegere că zilele liniştite erau numărate. Nici măcar victimele nu au bănuit năprasnica lovitură pusă la cale de Tokta, dovadă că ordinul hanului de a fi arestaţi şi mărfurile lor confiscate i-a surprins adânc în interiorul Hoardei de Aur în plină desfăşurare a activităţii lor. Oricât de binevenite vor fi fost pentru vistieria din Sarai bunurile astfel dobândite, scopul principal al lui Tokta nu a fost însă să-i jefuiască pe genovezi, ci pur şi simplu să-i alunge de pe teritoriul ulusului giucid." (V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 149).

Acceptul expres al hanului de la Sarai venea, foarte semnificativ, atât în pofida apartenenţei sale religioase, profund musulmană, cât şi în ciuda idealurilor sale hegemonice[305]. Pe lângă determinismele de ordin economic, toate aceste sacrificii erau făcute, însă, cu un scop politic foarte precis: reactivarea alianţei cu Egiptul şi conjugarea eforturilor celor două state în direcţia nimicirii definitive a ilhanizilor[306].

> "Comparată cu iniţiativele distrugătoare ale precursorului şi ale urmaşului său, care au luat cu asalt Caffa în 1307/1308, respectiv în 1343 şi în anii următori, politica pontică a lui Özbek se remarcă printr-un echilibru deosebit, cât se poate de profitabil pentru economia Hoardei de Aur. Această conduită a fost cu siguranţă (co)responsabilă pentru înălţarea ulusului djöcid în culmea dezvoltării sale."[307].

Produs al unei sângeroase preluări de domnie, Geanibek (1342-1357) va determina, prin acţiunile sale, marea ruptură cu politica inspirată a tatălui său. În fapt, reformând profund viziunea tradiţională asupra menirii istorice a *ulus*-ului giucid, noul han nu va reuşi decât să declanşeze implacabilul declin al statului său[308].

Se pare că motivaţia intimă a acestei reorientări politice a fost legată, nemijlocit, de consecinţele dezagregării Ilhanatului, în 1335. Perspectiva preluării, finalmente, a moştenirii rudelor lor va stimula puternic impulsul expansiv giucid, reprimat involuntar, vreme îndelungată, de conjuncturi dintre cele mai nefavorabile. Şi cum atingerea obiectivului părea destul de facilă, hanul de la Sarai se putea dispensa, în sfârşit, nu numai de serviciile mamelucilor din Egipt, cât şi de cele ale negustorilor italieni, izvor al atâtor compromisuri. Toate acestea echivalau, în fapt, cu dezafectarea axei Sarai-Cairo şi reorientarea întregii politici pontice a Hoardei de Aur.

Hotărât să se elibereze de incomoda prezenţă a negustorilor italieni, Geanibek va folosi ca pretext uciderea unui supus tătar la Tana, în contextul litigiilor populaţiei locale cu veneţienii (1343). Pornind de la aceasta, hanul începe prin a-i alunga pe occidentali din Tana şi Soldaia, concentrându-şi, ulterior, întreaga capacitate ofensivă împotriva Caffei. Cetatea genoveză s-a

---

[305] Cel din urmă aspect este cu atât mai însemnat, cu cât, prin natura concesiei făcute, Özbek apare drept autor moral al creşterii în pământ mongol a unei cetăţi străine, inexpugnabile, care va rezista tuturor asalturilor, până la sfârşitul istoriei sale pontice (1475). Temeinic fortificată, Caffa apăra, ca şi Pera, "o adevărată autonomie politică, un stat latin la marginea Imperiului grec sau mongol" (Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 172).

[306] Din această perspectivă, Caffa genoveză, "cu toate organele vitale intacte, care i-au asigurat apoi securitatea şi funcţionalitatea", a fost "fructul cel mai de seamă al politicii pontice a hanului Özbek, gândită în cadrul relaţiei hanului cu sultanul din Cairo" (V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 171).

[307] V. Ciocîltan, *Politica faţă de genovezi a hanului Özbek (1313-1341) în contextul relaţiilor Hoardei de Aur cu ilhanatul şi sultanatul mameluc*, în vol. *Naţional şi universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Şerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, 1998, p. 259.

[308] Pentru o analiză magistrală a domniei lui Geanibek, cu toate implicaţiile sale istorice, vezi V. Ciocîltan, *Mongolii şi Marea Neagră în secolele XIII-XIV*, p. 182-202.

dovedit, însă, atât de puternică, încât asediile succesive din anii 1343-1346 nu au reuşit să o îngenuncheze. Favorizată şi de declanşarea ciumei în rândurile armatei mongole, rezistenţa furibundă a genovezilor îl va determina pe han să accepte rămânerea în peninsulă a negustorilor italieni, recunoscând totodată independenţa Caffei.

Rezultatele conflictului s-au dovedit a fi dezastruoase[309]. Pe lângă pierderile umane, boicotarea reciprocă a legăturilor comerciale a determinat o gravă epuizare economică, a ambelor părţi. Ba mai mult, întreruperea exporturilor din Crimeea afectase profund aprovizionarea Bizanţului, precum şi creşterea preţurilor produselor orientale.

Pe termen lung, bilanţul negativ al politicii pontice promovate de Geanibek va păgubi, în primul rând, Hoarda. Astfel, scăderea dramatică a veniturilor vamale leza în mod direct capacitatea combativă a statului, periclitându-i poziţiile câştigate anterior. În acest sens, potenţată fiind *şi* de concentrarea aproape exclusivă a elanului cuceritor giucid înspre Transcaucazia, se constată schimbarea lentă, dar implacabilă, a raportului de forţe pe frontul european, culminând cu viguroasa contraofensivă ungaro-polonă de la mijlocul secolului al XIV-lea.

Aşa cum vom vedea, tocmai în anii 1356-1357 –dedicaţi cuceririi Tabrizului şi încorporării Azerbaigeanului, cu implicarea întregului potenţial militar al Hoardei de Aur– va fi posibilă recuperarea de către Regatul Ungariei, în colaborare cu Ţara Românească, a teritoriilor de la curbura Carpaţilor, dar şi asumarea de către Dragoş –*căpitanul*[310] mărcii moldoveneşti, subordonată Coroanei angevine– a calităţii de *domn* la răsărit de Carpaţi (1358/1359).

Într-o perspectivă istorică mai largă, *devenirea* politică a turcilor otomani şi constituirea lor într-un important factor de putere în spaţiul mediteranean –anunţată de instalarea fermă la Gallipoli (1354)– îi va îndepărta treptat pe tătari de rolul decisiv pe care îl jucaseră până atunci în politica europeană şi, mai ales, în echilibrul puterilor mediteraneene.

De altfel, scorul politic obţinut de către Nogai la Dunărea de Jos nu va mai fi atins nicicând. Mai mult, aşa cum precizam anterior, reorientarea ofensivei tătare în direcţia Ilhanatului va duce la scăderea dramatică a forţei mongole *organizate* la Dunărea de Jos şi la slăbirea controlului Hoardei în regiune. Tocmai în acest context, centrele de putere locală –cărora Saraiul le transferase sarcina contracarării noului val expansionist angevin– se vor putea emancipa de sub tutela ambelor forţe rivale, constituindu-se în state "de sine stătătoare".

---

[309] Vezi, mai recent, V. Ciocîltan, *De la tătari la otomani: mutaţii în reţeaua comerţului pontic la mijlocul secolului XIV*, în T. Gemil, N. Pienaru (coord.), *Moştenirea istorică a tătarilor*, II, Bucureşti, 2012, p. 100-107.
[310] Vezi *infra*, p. 189, cu n. 783.

Este, în primul rând, cazul voievodatului muntenesc, în legătură cu evoluția căruia N. Iorga afirmase atât de inspirat: "**Pojghița tătărască a permis înaintarea de la Litovoi şi Seneslau la Băsărabă** (s.n.)"[311].

[311] N. Iorga, *Imperiul cumanilor şi domnia lui Băsărabă. Un capitol din colaborația româno-barbară în evul mediu,* în idem, *Studii asupra evului mediu românesc*, ediție îngrijită de Ş. Papacostea, Bucureşti, 1984, p. 71.

IV. O ÎNCERCARE DE TIPOLOGIZARE A PROCESULUI GENEZEI URBANE ÎN SPAŢIUL ROMÂNESC EXTRACARPATIC PÂNĂ LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XIV-LEA

IV.1. Oraşele-cetăţi bizantine

Aşa cum consemnam anterior, căderea *limes*-ului danubian –în primele decenii ale secolului al VII-lea, sub presiunea slavo-avară– a avut ca principal efect dispariţia civilizaţiei urbane romano-bizantine la Dunărea de Jos. Faptul nu va echivala, desigur, cu suprimarea *prezenţei* bizantine în zonă, mai ales pe linia Dunării dobrogene, care reprezenta, în calculele defensive ale imperialilor, un sector indispensabil.

La confirmarea acestei opinii par să concure mai multe date şi informaţii, provenind atât din surse literare, cât şi din câmpul arheologiei.

În primul rând, s-a opinat că, până la recunoaşterea khaganatului bulgar, Dunărea va rămâne frontiera, cel puţin teoretică, a Bizanţului, aşa cum sugerează cronica lui Theophanes[312]. Mai mult, interpretarea unor pasaje, destul de obscure însă, ale aceleiaşi cronici[313], a permis şi emiterea ipotezei că slavii aşezaţi aici, în primele decenii ale secolului al VII-lea, erau clienţi ai Imperiului, obţinând statutul de *foederati*[314].

Chiar şi după recunoaşterea khaganatului bulgar, atestarea unor importante acţiuni, navale sau terestre, întreprinse de bizantini pe Dunăre şi pe malurile acesteia, pe parcursul secolelor VII-X[315], ″impune luarea în

---

[312] Vezi n. 173.
[313] Vezi n. 183.
[314] În argumentarea unei posibile relaţii clientelare între Imperiu şi populaţiile slave din sudul Dunării, Al. Madgearu aduce şi argumente numismatice. Astfel, prezenţa unor monede de aur şi argint –emise de Heraklios, Constans al II-lea sau Constantin al IV-lea– în apropierea gurilor Dunării, ar putea confirma existenţa subsidiilor bizantine acordate populaţiilor clientelare din zonă (Al. Madgearu, *Continuitate şi discontinuitate*, p. 145). Pentru amănunte privind prezenţa slavilor la Dunărea de Jos, vezi şi F. Curta, *Apariţia slavilor. Istorie şi arheologie la Dunărea de Jos în veacurile VI-VII*, Târgovişte, 2006, passim.
[315] Dintre acestea, vom consemna doar atacurile repetate ale flotei bizantine pe Dunăre, din cea de-a doua jumătate a secolului al VIII-lea, şi recuperarea, în 837-838, de către aceeaşi flotă, a celor circa 12000 de adrianopolitani deportaţi de hanul Krum la nordul fluviului, în anul 813 (cf. I. Barnea, *Dobrogea în secolele VII-X*, în Peuce, II, 1971, p. 205-219; P. Diaconu, *La Dobroudja et Byzance à l'époque de la genèse du peuple roumain (VIIe-Xe siècles)*, în Pontica, 14, 1981, p. 217-220).

considerare *şi* a eventualităţii ca Imperiul să-şi fi menţinut autoritatea asupra unor puncte de pe litoralul dobrogean şi de pe malul Dunării, în special în zona Deltei Dunării şi în jumătatea de nord a Dobrogei"[316].

> La validarea aceleiaşi concluzii contribuie şi unele rezultate ale cercetărilor arheologice. Astfel, dacă descoperirea monedelor bizantine nu presupune, în mod obligatoriu[317], menţinerea *dominaţiei bizantine*[318] în spaţiul dunărean, existenţa sigiliilor, datate în secolele VII-X, nu se poate explica decât prin prezenţa unor reprezentanţi ai statului bizantin, fie ei militari sau civili[319].

Mai mult decât atât, prezenţa la Licostomo, încă din secolul al IX-lea, a unei baze navale bizantine[320] ar fi stimulat evoluţia ascendentă a aşezărilor de pe linia Dunării dobrogene, apropiate de gurile fluviului, care puteau fi, astfel, uşor de protejat. Tocmai de aceea, dacă acceptăm identificarea *Lykostomion*-ului din *lexiconul* patriarhului Photios (secolul al IX-lea)[321] cu *Vâlkov-Periprava* sau *Chilia-Lykostomo*[322], atunci nu putem decât să fim de acord cu ipotezele formulate de unii cercetători români, precum R. Florescu şi R. Ciobanu, care acceptau existenţa unui comandament militar bizantin la Dunărea de Jos, în secolele VIII-IX, incluzând o jurisdicţie terestră[323]. Descoperirile arheologice făcute la Capidava[324], Carsium/Hârşova sau Noviodunum/Isaccea[325] ar putea concura, şi ele, la o asemenea concluzie.

---

316 O. Damian, *Despre prezenţa politică bizantină la Dunărea de Jos în secolele VII-X*, în vol. *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, Brăila, 2004, p. 286.

317 Este poziţia lui Al. Madgearu –explicând pătrunderea lor *şi* pe calea legăturilor economice ale Bizanţului cu aceste teritorii, sau prin subsidiile acordate de imperiali (*op. cit.*, p. 145)–, în antiteză cu opiniile specialiştilor numismaţi, care văd, totuşi, în prezenţa monedelor un indiciu al supravieţuirii sau al revenirii dominaţiei bizantine (E. Oberländer-Târnoveanu, *Monede bizantine din secolele VII-X descoperite în nordul Dobrogei*, în *SCN*, VII, 1980, p. 164; G. Custurea, *Unele aspecte privind penetraţia monedei bizantine în Dobrogea în secolele VII-X*, în Pontica, 19, 1986, p. 274).

318 Precizăm faptul că, în viziunea noastră, folosirea acestei sintagme –*dominaţie bizantină*– echivalează cu acceptarea ideii de stăpânire *integrală* şi *nemijlocită* a teritoriului în discuţie, în antiteză cu simpla *prezenţă* a unor delegaţi ai autorităţii imperiale, care s-ar putea referi *doar* la controlul câtorva puncte strategice, aparţinând arealului respectiv.

319 Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 145-146.

320 H. Ahrweiler, *Byzance et la mer. La marine de guerre. La politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siecles*, Paris, 1966, p. 57, 87-90 şi 101 (ap. O. Damian, *op. cit.*, p. 286).

321 Cunoscuta "adunare de cuvinte", cum o numea însuşi patriarhul, era de dicată discipolului său, "Toma, protospătar şi guvernator de *Lykostomion*" (*FHDR*, II, p. 636-637).

322 Pentru alţi autori, existenţa, în cadrul Imperiului bizantin, şi a altor aşezări cu acest nume face ca informaţia să fie nesigură (cf. Al. Madgearu, *op. cit*, p. 147).

323 R. Florescu, R. Ciobanu, *Problema stăpânirii bizantine în nordul Dobrogei în sec. IX-XI*, în Pontica, V, 1972, p. 381-396.

324 R. Florescu, *Date noi de la Capidava. În legătură cu cultura materială a zonei Dunării de Jos în perioada anterioară campaniilor lui Ioan Tzimiskes*, în Apulum, 6, 1967, p. 266-

Completând această viziune, R. Florescu distingea chiar o fază aparte în fortificarea liniei Dunării, înainte de episodul Ioan Tzimiskes. Astfel, în opinia regretatului istoric, la cumpăna secolelor VIII-IX ar fi fost refortificate toate cetăţile romano-bizantine de la nord de Axiopolis, în ele fiind aşezate comunităţi de *stratiotai* –ţărani-grăniceri, moştenitori ai *limitaneilor* din perioada romană târzie–, concomitent cu ridicarea valului mic de pământ, dintre Cochirleni şi Constanţa[326].

Aşa cum se va vedea în continuare, contextul istoric al revenirii dominaţiei bizantine la Dunărea de Jos ne va oferi, şi el, o serie de argumente în favoarea susţinerii prezenţei anterioare a imperialilor în această zonă sau, măcar, a pretenţiilor de stăpânire nominală a teritoriului respectiv.

Preluarea tronului bizantin de către Nikephor al II-lea (963-969) –din puternicul neam Phocas, care a dat Bizanţului mari comandanţi militari[327]– echivala cu revenirea politicii Constantinopolului la tradiţiile sale războinice. Drept urmare, concomitent cu succesele repurtate în Orient, împăratul a decis să restabilească autoritatea Imperiului în relaţia cu bulgarii, conduşi, în acea perioadă, de Petru, fiul celebrului Simeon, primul *ţar* recunoscut al Bulgariei (913).

Spre deosebire de tatăl său, Petru era un conducător slab, la cheremul puternicelor partide boiereşti. În anul 967, presat de facţiunea belicoasă a boierimii bulgare, ţarul trimite la Constantinopol o solie, prin care solicita plata unui tribut. Dar războinicul împărat Nikephor nu mai era omul compromisului. În consecinţă, basileul ordonă biciuirea solilor bulgari şi trimiterea lor înapoi cu un mesaj explicit, prin care Petru era insultat şi somat să recunoască autoritatea imperială. În plus, ţarului i se cerea să-i împiedice pe maghiari de a mai trece Dunărea, pentru a jefui teritoriul "romeilor", ceea ce spune foarte multe despre concepţia bizantină privind adevărata apartenenţă a acestor teritorii. În fapt, formula le impunea bulgarilor statutul de simpli *foederati*[328], având drept misiune apărarea liniei Dunării, ca *frontieră nordică a Imperiului.*

267; R. Florescu, Z. Covacef, *Stratigrafia Capidavei romane târzii şi feudale timpurii*, în Pontica, 21-22, 1988-1989, p. 240-247.

[325] Atât pentru Carsium, cât şi pentru Noviodunum, descoperirea monedelor de la Leon al VI-lea Filozoful (886-912), Roman I Lekapenos (920-944) sau Nikephor al II-lea Phocas (963-969) ar putea sugera reluarea locuirii acestor aşezări în secolul al X-lea, înaintea revenirii deplinei autorităţii bizantine în zonă, sub împăratul Ioan Tzimiskes (pentru detalii, vezi Gh. Mănucu-Adameşteanu, *Istoria Dobrogei în perioada 969-1204. Contribuţii arheologice şi numismatice*, Bucureşti, 2001, p. 16-17).

[326] R. Florescu, *Limesul dunărean bizantin în vremea dinastiilor isauriană şi macedoneană*, în Pontica, 19, 1986, p. 171-177. Pentru problematica ridicată de valurile de pământ din Dobrogea, vezi şi P. Diaconu, *Câteva consideraţii în legătură cu valurile din Dobrogea (sec. IX-X)*, în Pontica, 5, 1972, p. 373-380. Mai recent, o reuşită sinteză a tuturor opiniilor legate de acest subiect se regăseşte la O. Damian, *op. cit.*, p. 297-313.

[327] S. B. Daşkov, *Împăraţi bizantini*, Bucureşti, 1999, p. 238.

[328] De altfel, niciodată bizantinii nu le-au recunoscut oficial bulgarilor stăpânirea legiuită a teritoriilor de la Dunărea de Jos. Chiar şi în primul tratat negociat cu aceştia, în 681,

Evitând susţinerea unui război pe două fronturi, în Orient şi Balcani, împăratul nu a întreprins personal acţiuni de amploare contra rebelilor din nord, recurgând la vechile metode ale diplomaţiei bizantine. Drept urmare, va trimite o solie la Kiev, cu o sumă imensă de bani, destinată marelui cneaz Sveatoslav Igorevici, care trebuia convins să declanşeze un atac din spate, împotriva bulgarilor.

Intuind oportunitatea acestei invitaţii pentru satisfacerea propriilor sale interese, Sveatoslav a acceptat imediat propunerea. În vara anului 968, acesta a coborât pe Nipru, împreună cu oamenii săi, şi s-a îndreptat spre gurile Dunării, luând Bulgaria prin surprindere. În aceste condiţii, finalul era previzibil: bulgarii sunt zdrobiţi, resturile armatei văzându-se obligate să se retragă la Dristra (vechiul Dorostolon/Durostorum, actuala Silistra).

Conform Cronicii de la Kiev (*Повесть временных лет* sau "Cronica lui Nestor"), după înfrângerea bulgarilor, Sveatoslav a cucerit "80 de cetăţi pe Dunăre. Şi după ce a aşezat acolo în Pereiaslaveţ un guvernator, a primit tribut dela Greci"[329]. Chiar dacă formularea din letopiseţ nu trebuie luată în sensul său *strict* –80 de oraşe *pe malul Dunării*–, ci doar în sensul existenţei unui număr mare de oraşe *în regiunea dunăreană*, putem, totuşi, presupune că o serie întreagă de aşezări, cu caracter incipient urban, se aflau în spaţiul dobrogean. Cât despre identificarea Pereiaslaveţului (sau Micul Preslav, *capitala* noii stăpâniri cneziale), părerile sunt împărţite, cercetătorii situându-l la Prislava/Nufăru (pe braţul Sf. Gheorghe), la Isaccea, Niculiţel, Capidava, Păcuiul lui Soare sau în alte locuri, inclusiv pe teritoriul Bulgariei[330].

Rămânerea lui Sveatoslav în ţinuturile ocupate anterior şi pretenţiile sale hegemonice i-au luat prin surprindere pe bizantini, fără a mai vorbi de adversitatea provocată bulgarilor. Drept urmare, cele două foste rivale se văd puse în situaţia de a face pace, în vederea contracarării pericolului comun. Mai mult, îi vor convinge pe pecenegi să atace Kievul, ceea ce l-ar fi obligat pe Sveatoslav să părăsească arealul dunărean, în vederea anihilării acestora. Faptul s-a şi produs, fără a avea, însă, pe termen lung, efectele scontate de aliaţi.

Astfel, după înlăturarea primejdiei reprezentate de pecenegi, în vara anului 969, Sveatoslav se îndreaptă, din nou, spre ţinuturile pe care şi le însuşise în anul precedent. Cu această ocazie, cronica rusă consemnează dialogul dintre marele cneaz şi mama sa, bătrâna Olga, evidenţiind realităţi de o însemnătate aparte pentru discuţia noastră: "Nu-mi place să trăiesc la Kiev, aş vrea să stau la Dunăre, în Pereiaslaveţ, acolo este centrul ţării mele.

---

prin care Bizanţul se vedea pus în umilitoarea situaţie de a le plăti tribut, nu se menţionează cedarea vreunui teritoriu, împăratul recunoscând noilor veniţi doar dreptul de *foederati* (cf. I. Barnea, *Dobrogea între anii 681-1186*, în I. Barnea, Şt. Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei*, p. 24, n. 55).

[329] G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, VII. *Cronica lui Nestor*, Bucureşti, 1935, p. 71.

[330] Cf. I. Barnea, *op. cit.*, p. 14.

Acolo se adună toate bogăţiile: din Grecia aur, ţesături, vin şi diferite fructe; din Boemia şi Ungaria argint şi cai; din Rusia, blănuri şi ceară şi miere şi sclavi"[331].

Dacă acceptăm veridicitatea acestor informaţii, nu putem decât să constatăm că ele confirmă atât datele oferite de izvoarele bizantine, privind intensitatea comerţului internaţional la gurile Dunării, cât şi aprecierile acelor cercetători români care opinau, aşa cum am văzut anterior, în favoarea existenţei unui număr însemnat de aşezări cu caracter incipient urban, în Dobrogea, încă înainte de revenirea lui Ioan Tzimiskes. Din nefericire, lipsa unor dovezi *certe*, de ordin arheologic, care să vină în sprijinul validării acestor interpretări, ne îndeamnă, încă, la o necesară prudenţă.

Cea de-a doua expediţie a lui Sveatoslav în Bulgaria (969-970)[332] a găsit pe tronul acesteia un nou ţar, Boris al II-lea, la fel de neputincios ca şi predecesorul său. Drept urmare, înaintează rapid spre sud, îi ocupă capitala, Marele Preslav, şi îl ia prizonier, împreună cu toată familia sa. Neoprindu-se aici, îşi continuă marşul peste Munţii Balcani şi cucereşte Philippopolis (actualul Plovdiv), îndreptându-se ameninţător spre Adrianopol.

Această fulminantă campanie avea darul de a semăna panica la Constantinopol, capitala aflându-se, ea însăşi, într-o situaţie critică, determinată de schimbarea brutală a succesiunii imperiale[333].

Într-o primă fază, proaspătul împărat Ioan Tzimiskes (969-976) a încercat, prudent, să negocieze. Răspunsul cneazului rus a fost unul extrem de agresiv, relevând atât forţa de care dispunea şi încrederea în sine, cât şi pretenţiile de hegemonie asupra părţii europene a stăpânirii bizantine. Astfel, Sveatoslav îi cere basileului o uriaşă răscumpărare pentru prizonieri şi teritoriile ocupate, încheindu-şi mesajul, provocator, cu următoarele cuvinte: "Dacă romanii nu vor să plătească, să plece din Europa, care nu trebuie să le aparţină de drept, şi să se retragă în Asia. Altfel, pace nu va fi între romani şi ruşi"[334].

Ioan Tzimiskes, un mare comandant de oşti, va continua, însă, politica lipsită de concesii a predecesorului său, Nikephor al II-lea Phocas, răspunzând "imperial" intenţiilor agresive şi orgoliilor cneazului rus.

> Înainte de a porni campania împotriva lui Sveatoslav, Ioan Tzimiskes îi ceruse acestuia şi însoţitorilor săi "să primească răsplata promisă de împăratul Nichifor pentru invadarea Moesiei şi să se retragă în ţinuturile lor de baştină şi în Bosforul cimerian, iar Moesia s-o lase romanilor, cărora

[331] G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 73.
[332] C. Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine şi neamul românesc în evul mediu*, Bucureşti, 1998, p. 399.
[333] În noaptea de 10 spre 11 decembrie 969, împăratul Nikephor al II-lea Phocas este asasinat de către complotiştii ascunşi în palat de augusta Theophano şi aflaţi sub comanda lui Ioan Tzimiskes, care a şi fost proclamat împărat, imediat după consumarea tragicului eveniment (S. B. Daşkov, *op. cit.*, p. 245).
[334] Ap. D. Obolensky, *Un Commonwealth medieval: Bizanţul*, Bucureşti, 2002, p. 147.

li se cuvine..."[335]. Aceste cuvinte vădesc, şi ele, cât se poate de clar, concepţia bizantină privind apartenenţa politică a teritoriilor dunărene[336].

În consecinţă, în anul 971, după pregătirea temeinică a viitoarei campanii, Ioan Tzimiskes îl atacă în forţă pe Sveatoslav, prin cunoscuta mişcare în cleşte a forţelor bizantine. Astfel, în timp ce armata terestră înainta rapid în Thracia –forţând trecătorile Balcanilor înainte ca ruşii să aibă timp să le fortifice–, o flotă puternică, înarmată cu redutabilul *foc grecesc*, urca pe Dunăre, căzând în spatele inamicilor şi blocându-le retragerea.

Urmările au fost dramatice pentru ruşi, atacaţi, succesiv, la Preslav şi Dristra, unde oastea lui Sveatoslav se fortificase în tranşee. După un asediu de trei luni, epuizaţi de foame şi lupte interminabile, ruşii se văd nevoiţi să-şi recunoască înfrângerea şi să ceară pacea[337], ai cărei termeni prevedeau, în esenţă, întoarcerea lui Sveatoslav şi a oamenilor săi la Kiev, în deplină siguranţă, precum şi confirmarea privilegiilor comerciale ale negustorilor ruşi în Bizanţ[338]. Refuzând, însă, împăratului cererea pe care le-o făcuse, pecenegii organizează împotriva lui Sveatoslav o ambuscadă, lângă cataractele Niprului, în urma căreia acesta este ucis (972).

Pornind acţiunile militare împotriva ruşilor, împăratul îi asigurase pe bulgari că nu intenţiona altceva decât restabilirea drepturilor acestora în teritoriile ocupate de Sveatoslav. De fapt, garanţiile anterioare reprezentau doar nişte simple artificii diplomatice, adevăratele intenţii ale lui Tzimiskes relevându-se imediat după succesul repurtat la Dristra. Într-o primă instanţă, basileul va decide anexarea Bulgariei, desfiinţarea patriarhiei acesteia şi subordonarea bisericii bulgare patriarhului bizantin. Mai mult, va lăsa peste tot garnizoane bizantine, va schimba numele capitalei bulgăreşti, Preslav, în *Ioannoupolis*[339], după propriul său nume, iar pe Boris îl va duce, împreună cu toată familia lui, la Constantinopol, unde îl obligă să-şi abjure în mod public însemnele demnităţii de ţar şi să intre în rândul notabilităţilor bizantine, primind titlul de *magistru* al Imperiului[340].

Dacă, odată cu consumarea acestor evenimente, Bulgaria orientală a încetat să mai existe ca stat independent, dimpotrivă, în vest –în văile izolate ale Macedoniei– stăpânirea imperială continua să fie, în mare

---

[335] Leon Diaconul, *Istoria*, în *FHDR*, II, p. 679.
[336] I. Barnea, *op. cit.*, p. 14-15.
[337] C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 399-400.
[338] Pentru amănunte privind această campanie, vezi Leon Diaconul, *op. cit.*, p. 677-697 şi G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 73-77.
[339] Leon Diaconul, *op. cit.*, p. 685. Acelaşi autor consemnează şi schimbarea numelui Dristrei în *Theodoropolis*, după cel al marelui comandant de oşti şi martir Theodor Stratilat (*ibidem*, p. 697). Cea din urmă identificare este contestată, însă, cu argumente credibile, de cercetările mai recente, considerându-se, în conformitate cu afirmaţia lui Skylitzes, că oraşul Euchaneia a fost cel ales de împărat pentru a purta numele sfântului Theodor (cf. P. Diaconu, *Despre organizarea eclesiastică a regiunii Dunării de Jos (ultima treime a secolului X - secolul XII)*, în *ST*, 42, nr. 1, 1990, p. 106, n. 22).
[340] *Ibidem*, p. 697.

măsură, formală, aici dăinuind şi tradiţiile politice ale fostului ţarat. Tocmai din această zonă, după moartea lui Ioan Tzimiskes (976) –în contextul favorizant al luptelor pentru putere din Bizanţ, dar şi al războiului cu arabii– a pornit, sub Samuel, cel mai mic dintre fiii guvernatorului Macedoniei, acţiunea de restaurare a Ţaratului bulgar. Identificându-se, în mod intenţionat, cu tradiţiile politice, militare şi religioase ale "imperiului" lui Simeon sau Petru, Samuel se proclamă ţar şi reface patriarhia bulgară, desfiinţată de Tzimiskes.

După o serie de înfrângeri ruşinoase ale bizantinilor, împăratul Vasile al II-lea (976-1025) îşi va concentra toate forţele disponibile pentru contracararea revoltei bulgare. De altfel, cucerirea totală şi definitivă a Bulgariei devenise pentru basileu principala misiune a guvernării sale. În consecinţă, va întreprinde acţiuni militare sistematice împotriva lui Samuel, încheiate cu zdrobirea armatei acestuia, în anul 1014[341].

În următorii patru ani, Vasile al II-lea –supranumit, de acum înainte, *Bulgaroctonul* (ucigătorul de bulgari)– va înfrânge ultimele rămăşiţe ale rezistenţei, anexând întreaga Bulgarie (1018).

Acesta este, aşadar, contextul revenirii dominaţiei bizantine la Dunărea de Jos, ale cărei repercusiuni asupra revigorării vieţii urbane pe linia dobrogeană a fluviului sunt esenţiale în argumentarea demersului nostru.

Încă din 971, în contextul bătăliei de la Dristra, izvoarele bizantine ne oferă date extrem de interesante cu privire la aşezările fortificate aflate în apropierea cetăţii, *de o parte şi de cealaltă a Dunării*. Astfel, cronica lui Skylitzes ne informează că, după părăsirea unor asemenea fortăreţe de către comandanţii militari ruşi, concentraţi de Sveatoslav la Dristra, soli din Constanţia[342] şi din alte aşezări *situate dincolo de Dunăre* se prezintă în faţa împăratului, cerându-i iertare –pentru că s-au aliat cu Sveatoslav– şi predându-se. Drept răspuns, Tzimiskes îi tratează cu înţelegere, trimiţând delegaţi şi corpuri înarmate, pentru a le lua în primire cetăţile[343].

Aşadar, *şi* prin prisma cronicii lui Skylitzes, avem confirmarea existenţei, încă înainte de finele sec. al X-lea, *pe ambele maluri ale Dunării*, a unor *aşezări întărite, locuite de o populaţie stabilă şi conduse de şefi locali.*

---

[341] Episodul care a urmat victoriei este revelator pentru încrâncenarea cu care împăratul Vasile al II-lea a urmărit reprimarea revoltei bulgare: la ordinul său, li se vor scoate ochii tuturor celor 14.000 de prizonieri, lăsând fiecărui al 100-lea un singur ochi, pentru a-i putea călăuzi pe ceilalţi la ţar. Pe Samuel –care reuşise să se salveze prin fugă– cumplita procesiune l-a afectat într-o asemenea măsură, încât a devenit victima unei puternice crize, urmată, la numai două zile, de însăşi moartea sa (6 oct. 1014).

[342] *Constanţia* este identificată de I. Barnea cu *Constantiniana Daphne*, aşezare romană fortificată de pe malul stâng al Dunării, încă nelocalizată, construită de Constantin cel Mare şi refăcută din temelii de Justinian, având rolul de cap de pod împotriva barbarilor din câmpia munteană (*op. cit.*, p. 74).

[343] Ap. I. Barnea, *op. cit.*, p. 73-74. Vezi şi aprecierile lui P. Diaconu, favorabile identificării acestor aşezări cu vechile cetăţi romane, înşirate îndeosebi pe malul drept al Dunării (*Une information de Skylitzes-Cedrenos à la lumière de l'archéologie*, în *RESEE*, VII, nr. 1, 1969, p. 43-49).

Dintr-o atare perspectivă, este firească şi, în bună măsură, justificată coroborarea acestor informaţii cu realităţile sugerate de inscripţia, discutabilă încă, de la Mircea-Vodă[344] –în care apare acel jupan Dimitrie (943), şef militar local[345]– sau cu atestarea celor "80 de oraşe de la Dunăre", din Cronica lui Nestor, la care se adaugă monedele, sigiliile bizantine şi multe alte "probe", aduse la lumină pe cale arheologică. Prin prisma tuturor acestor date, existenţa –înainte de revenirea dominaţiei bizantine– a unor aşezări cu caracter civil sau militar, la Dunărea inferioară, apare perfect plauzibilă.

Oricum, adevăratele premise ale dezvoltării unor asemenea aşezări, până la dobândirea caracteristicilor specific urbane, vor fi create de noua organizare militar-administrativă bizantină, din perioada 971-1018. Astfel, în 971, Ioan Tzimiskes va înfiinţa, la Dunărea de Jos, două *theme*: *Mesopotamia Occidentală*, în nordul Dobrogei, şi *Dristra*, în partea de sud. În anii următori, thema Dristra va cunoaşte trei faze distincte ale existenţei sale: în prima –la scurt timp după înfiinţare– se uneşte cu provincia Thracia; în cea de-a doua –delimitată de ofensiva "Bulgaroctonului", din primii ani ai secolului al XI-lea– se separă de Thracia, dar înglobează şi fosta Mesopotamie Occidentală; în ultima –determinată de cucerirea definitivă a Bulgariei– se transformă în thema *Paradunavon* (1018)[346].

Organizarea bisericească în aceste noi provincii bizantine ne oferă, la rându-i, indicii importante privind evoluţia şi statutul aşezărilor din regiunea Dunării inferioare. Astfel, dacă pentru primele decenii ale secolului al XI-lea nu avem date care să ateste o altă episcopie în Dobrogea în afara celei de la Dristra[347], se pare că, puţin mai târziu, va fi creată cea de la *Axiopolis* (Cernavoda)[348], ceea ce sugerează un progres cert al urbanizării în

---

[344] C. C. B., *Inscripţia slavă din Dobrogea*, în Studii. Revistă de istorie şi filosofie, anul 4, nr. III, 1951, p. 122-134. Vezi şi I. Barnea, *op. cit.*, p. 69.

[345] Unii autori îşi nuanţează aprecierile privind semnificaţia titlului de "jupan", considerând că acesta desemna, cel puţin până în vremea Ţaratului de Târnovo, o comandă militară bulgară, purtătorul său având doar calitatea de şef militar, cu sarcini delegate de puterea centrală (R. Florescu, R. Ciobanu, *op. cit.*, p. 391). De altfel, P. Diaconu pune inscripţia de la Mircea Vodă în legătură cu atacul pecenegilor, din anul 943, împotriva Bulgariei (P. Diaconu, D. Vâlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină*, vol. I, Bucureşti, 1972, p. 15).

[346] Pentru detalii privind organizarea administrativă şi militară bizantină la Dunărea de Jos, în secolele X-XII, vezi, mai recent, studiile lui Al. Madgearu, *Revenirea dominaţiei bizantine la Dunăre*, în Anuar. Studii de securitate, apărare naţională şi istorie militară, Bucureşti, 1998, p. 153-154; idem, *Dunărea în epoca bizantină (sec. X-XII): o frontieră permeabilă*, în *RI*, t. 10, nr. 1-2, 1999, p. 41-55; idem, *Frontiera dunăreană a Imperiului bizantin în secolul al XII-lea*, în History&Politics, I, 1-2, 2008, p. 109-132. Dintre lucrările mai vechi, se remarcă studiul lui E. Stănescu, *Denumirile bizantine ale regiunii de la Dunărea de Jos în sec. X-XII în sensul lor istoric*, în *SCIV*, t. 19, nr. 3, 1968, p. 460-490.

[347] P. Diaconu, *Despre organizarea eclesiastică*, p. 103-120.

[348] Em. Popescu, *Ştiri noi despre istoria Dobrogei în secolul al XI-lea: Episcopia de Axiopolis*, în vol. *Monumente istorice şi izvoare creştine. Mărturii de străveche existenţă şi de continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos şi al Dobrogei*, Galaţi, 1987, p. 127-147.

provincia Paradunavon. De altfel, o atare realitate este confirmată şi de ridicarea, pe la mijlocul secolului al XI-lea, a episcopiei Dristrei la rang de mitropolie[349].

Primul pas în stimularea acestor evoluţii îl făcuse, cum consemnam anterior, însuşi împăratul Ioan Tzimiskes, după înfrângerea lui Sveatoslav. Astfel, măsurile luate în direcţia reorganizării politice, administrative şi militare a teritoriilor delimitate de Dunăre vizau, în mod necesar, şi fortăreţele amintite de Skylitzes. În fapt, este vorba despre repararea celor deteriorate, reamenajarea altora sau construirea unor fortăreţe noi. Toate fortificaţiile dunărene erau apărate de trupe însărcinate expres cu această misiune, având la conducere şefi locali, subordonaţi strategului themei Dristra[350].

Cercetările arheologice au confirmat atât faptele înregistrate de Skylitzes, cât şi semnalarea, în diverse alte cronici bizantine[351], a numeroaselor "oraşe paristriene", din rândul cărora făceau parte, cu siguranţă, şi o serie de aşezări cu caracter urban de pe linia Dunării dobrogene.

Din nefericire, factori independenţi de voinţa specialiştilor au făcut imposibilă o investigaţie temeinică, în multe dintre siturile vizate. Pentru argumentare, cel mai bun exemplu ar fi *Axiopolis* - cetatea de sud[352]. Mai mult, situaţii precum suprapunerea vechilor structuri de către aşezările contemporane au îngreunat enorm examinarea atentă a aşezărilor de la Preslaviţa/Nufăru sau Aegyssus/Tulcea.

În alte cazuri –Arrubium/Măcin, Troesmis/ Turcoaia, Rasova sau Dervent– s-au făcut doar cercetări de suprafaţă şi sondaje, iar pentru situri precum Carsium/Hârşova, Noviodunum/Isaccea şi Beroe/Ostrov au fost iniţiate, în anii '90, programe de cercetare sistematică, aflate în derulare[353]. Mai îndelung cercetate au fost aşezările de la Dinogeţia/Garvăn, Capidava şi Păcuiul lui Soare.

---

349 P. Diaconu, *op. cit.*, p. 114. În legătură cu existenţa unei episcopii *şi* la Dinogeţia/Garvăn, numărându-se printre cele cinci scaune subordonate mitropoliei de la Dristra, informaţiile *categorice* lipsesc cu desăvârşire, infirmând, în opinia lui Al. Madgearu (*Organizarea bisericească la Dunărea de Jos în perioada 971-1020*, în *SMIM*, XIX, 2001, p. 15), supoziţiile lui P. Diaconu (*op. cit.*, p. 118).

350 În ceea ce priveşte eventuala identificare a acestuia, I. Barnea opina –pe baza a două sigilii de plumb– în favoarea fostului drongar Leon, căruia Tzimiskes îi încredinţase comanda flotei imperiale, cu prilejul operaţiunilor împotriva lui Sveatoslav. Un prim sigiliu a fost descoperit la est de Călăraşi şi poartă numele lui "Leon, strateg istrian", iar cel de-al doilea a ieşit la lumină cu prilejul săpăturilor din palatul de la Preslav, purtând legenda "Leon Sarkinopoulos, protospătar imperial şi strateg de Ioanopol şi Dorostolon" (cf. I. Barnea, *op. cit.*, p. 75).

351 Vezi *FHDR*, III, la Mihail Attaliates, p. 69, 73; Georgios Kedrenos, p. 143, 153, 155; Nikolaos Kataskepenos, p. 159; Nil Doxopatris, p. 163-165; Ioan Zonaras, p. 225, 227; Nichita Choniates, p. 249.

352 Amenajarea, încă din anii Primului Război Mondial, a unui depozit militar, care dăinuie şi astăzi, chiar în perimetrul cetăţilor de la *Axiopolis*, a făcut imposibilă cercetarea arheologică sistematică a sitului.

353 Cf. O. Damian, *Repere arheologice privind oraşele medievale din diferitele zone. Dunărea de Jos*, în *HU*, t. XIII, nr. 1-2, 2005, p. 142.

"Aceasta fiind situația –cercetări exhaustive nu s-au executat nicăieri–, în mod evident informația noastră este lacunară şi în orice moment investigarea altor centre sau lărgirea cercetărilor deja în curs poate aduce date noi care să îmbunătățească substanțial imaginea pe care o avem *acum* asupra civilizației urbane de la Dunăre..."[354].

Încadrându-se sistemului defensiv bizantin, cele mai multe dintre aceste aşezări s-au dezvoltat pe locul unor foste cetăți romano-bizantine, reamenajate şi transformate în sedii ale garnizoanelor dispuse pe noul hotar. Mai concret, eforturile constructive întreprinse de Imperiu au vizat atât restaurarea minimală a unor fortificații deja existente (Dinogeția/Garvăn) şi adosarea sau suprapunerea zidurilor vechi de către cele edificate cu acest prilej (Capidava, Noviodunum/Isaccea), cât şi ridicarea unor cetăți *a fundamentis* (Păcuiul lui Soare, Dervent, Carsium/Hârşova - cetatea mică, Preslavița/Nufăru)[355].

Deşi îşi datorează începuturile Bizanțului, evoluția lor –încheiată uneori tragic– este legată, într-o măsură apreciabilă, de aceea a situației politice din zonă, mai exact de prezența agresivă a populațiilor războinice nomade. Astfel, invaziile pecenegilor, uzilor, cumanilor sau tătarilor au influențat, într-o manieră decisivă, soarta acestor aşezări, determinând perioade îndelungate de discontinuitate a locuirii sau, mai grav, de încetare ireversibilă a vieții urbane[356].

Oricum, la cumpăna secolelor X-XI, în perioada delimitată de revenirea bizantină (971) şi de marea invazie a pecenegilor (1036)[357], principalele situri de pe linia Dunării dobrogene evoluează de la nivelul simplelor cetăți portuare, sedii de garnizoană şi flotă, la statutul de aşezări cu un pronunțat caracter urban, adevărate centre civile, comerciale şi meşteşugăreşti[358].

Într-unul din numeroasele sale articole dedicate realităților urbane dobrogene, regretatul P. Diaconu identifica o serie de trăsături caracteristice ale acestor oraşe:

1. Toate erau situate pe Dunăre şi niciunul pe litoralul pontic, ceea ce denotă faptul că Marea Neagră nu redevenise, încă, placa turnantă a comerțului internațional;

2. Toate erau fortificate, "încinse cu ziduri", ceea ce scoate în evidență *şi* funcția lor militară. La argumentarea acestei încheieri contribuie şi prezența strategilor, chiar în timp de pace;

---

354 S. Baraschi, *Despre civilizația urbană din Dobrogea în secolele XI-XIV*, în *SCIVA*, 42, 1991, 3-4, p. 137.
355 O. Damian, *op. cit.*, p. 143.
356 *Ibidem*, n. 11.
357 Pentru detalii, vezi P. Diaconu, *Despre pecenegi la Dunărea de Jos în prima jumătate a secolului al XI-lea*, în *SCIV*, 18, 1967, 3, p. 469-470.
358 "...procesul transformării acestor aşezări de caracter eminamente militar (la finele secolului al X-lea) în aşezări de caracter urban este, poate, unul dintre cele mai rapide din întreaga istorie a Europei secolului al XI-lea" (M. D. Matei, *Geneză şi evoluție urbană*, p. 169).

3. Fiecare oraş avea o *suburbie*, aflată în afara zidurilor, unde se şi practicau, de altfel, anumite meşteşuguri. Totodată, faptul că circulaţia monetară era mai slabă aici confirmă existenţa unui centru al aşezării, situat în interiorul fortificaţiilor, cu rol de "piaţă de desfacere";

4. Toate oraşele erau şi porturi, evidenţiindu-se, astfel, calitatea lor de "târguri", la încrucişarea unor "drumuri de apă";

5. Schimburile comerciale erau prevalente, în raport cu producţia de mărfuri[359].

Aceste aşezări se evidenţiau, desigur, prin aspectul şi calitatea de aglomerări umane importante –fără analogii în aşezările cercetate la nordul Dunării[360]–, cu un profil etnic compozit, pe care nu este cazul să-l analizăm în amănunt. Oricum, în afara elementului autohton, a cărui prezenţă *stabilă* în incinta urbană a acestora nu poate fi certă, trebuie luată în considerare, prioritar, existenţa unui important segment alogen, reprezentat de funcţionari civili şi militari bizantini, dar şi de negustori şi meşteşugari veniţi din diferite regiuni ale imperiului, pentru a *prospecta* şi *cuceri* aceste noi pieţe[361].

În ceea ce priveşte meşteşugurile, ele erau practicate de o parte însemnată a populaţiei orăşeneşti, printre cele mai reprezentative numărându-se olăritul, fierăria, orfevrăria, prelucrarea osului, a pietrei şi a lemnului. Trebuie evidenţiat, în mod prioritar, avântul meşteşugurilor care generau aşa-zisele *produse de lux*, pus tocmai pe seama meseriaşilor alogeni.

Dintr-o perspectivă mai amplă, fără a le diminua rolul în dezvoltarea generală a arealului dobrogean, influenţat de oraşele dunărene, nu putem califica, totuşi, *meşteşugurile* ca primă componentă a acestui proces. De altfel, judecând după descoperirile arheologice realizate până acum, ponderea producţiei meşteşugăreşti din secolele X-XII nu putea determina nicidecum caracterul economiei aşezărilor de pe linia Dunării[362].

La rândul ei, agricultura nu pare să fi constituit o ramură economică prevalentă în aceste aşezări, în niciuna dintre ele nefiind descoperite unelte agricole într-o proporţie care să justifice practicarea intensă a acesteia[363]. În schimb, o ocupaţie importantă –bine surprinsă arheologic– este pescuitul, în marea majoritate a siturilor dunărene fiind descoperite sute de cârlige de fier şi greutăţi de piatră sau cărămidă, pentru plasa de pescuit[364].

---

[359] P. Diaconu, *Consideraţii generale asupra aşezărilor cu caracter urban de la Dunărea de Jos (sec. X-XI)*, în *CCDJ*, 2, 1986, p. 225.

[360] Cf. D. Vîlceanu, *Situaţia meşteşugurilor în Dobrogea în sec. X-XII*, în Pontica, 5, 1972, p. 414.

[361] *Ibidem.*

[362] *Ibidem.*

[363] *Ibidem.*

[364] La Dinogeţia/Garvăn s-a descoperit chiar o bucată dintr-un năvod carbonizat (Gh. Ştefan, I. Barnea, M. Comşa, E. Comşa, *Dinogeţia, I, Aşezarea feudală timpurie de la Bisericuţa-Garvăn*, Bucureşti, 1967, p. 52), iar la Păcuiul lui Soare şi Capidava câte o igliţă de os, folosite la împletirea plaselor de pescuit (P. Diaconu, *op. cit.*, p. 225).

Adevăratul catalizator al evoluţiilor structurale ascendente, specifice istoriei aşezărilor dunărene la cumpăna secolelor X-XI, s-a dovedit a fi, însă, *comerţul*. Descoperirea a numeroase obiecte (de uz comun sau podoabe) provenind din cele mai îndepărtate colţuri ale Europei şi Asiei, laolaltă cu miile de monede ce asigurau schimbul acestor mărfuri, denotă o intensă activitate comercială şi o largă circulaţie monetară. Tocmai de aceea, s-a putut afirma că "...dezvoltarea pe care o cunosc unele din aceste aşezări în secolul al XI-lea se datoreşte rolului de centre comerciale de tranzit pe care l-au jucat, datorită poziţiei lor geografice deosebite". Mai mult, "situate pe marea arteră de circulaţie care era Dunărea şi în acelaşi timp la graniţa imperiului, aceste aşezări făceau, probabil, oficiul de intermediar în schimburile comerciale dintre aceste regiuni şi marile centre bizantine"[365]. Ţinând cont şi de funcţia militar-administrativă pe care o îndeplineau în cadrul *limes*-ului, am putea găsi, uşor, explicaţia gradului *cvasi*urban de dezvoltare, pe care îl atinseseră în perioada amintită[366].

Este, însă, la fel de adevărat, că stadiul actual al cercetării nu permite stabilirea cu precizie a caracterului fiecărei aşezări. Astfel, despre unele dintre ele, precum Aegyssus/Tulcea, Arrubium/Măcin, Axiopolis/Cernavoda, Cetatea Pătulului, Rasova, Dervent, s-a afirmat că nu reprezintă decât nişte simple forturi[367], iar despre altele –Beştepe, Mahmudia, Dunavăţ–, în lipsa unor informaţii detaliate, că erau doar aşezări modeste[368]. Un caz aparte îl reprezintă Beroe/Ostrov/Piatra Frecăţei[369], unde, deşi a fost probată o locuire medievală consistentă, nu s-a descoperit şi o incintă fortificată adiacentă.

Caracteristici specific urbane au avut, se pare, Preslaviţa/Nufăru, Noviodunum/Isaccea, Dinogeţia/Garvăn, Troesmis/Turcoaia/Igliţa, Capidava, Carsium/Hârşova şi Păcuiul lui Soare.

Chiar şi dintre acestea, doar la Dinogeţia/Garvăn, Capidava şi Păcuiul lui Soare a putut fi certificat arheologic caracterul orăşenesc al aşezărilor. În celelalte, din diverse cauze –între care se remarcă, aşa cum consemnam anterior, suprapunerea siturilor medievale de către cele contemporane–, acest caracter a putut fi doar intuit, cu probe mai puţine, dar incontestabile[370].

---

365 D. Vîlceanu, *op. cit.*, p. 414-415.
366 Gh. Ştefan, în *Dinogeţia*, *I*, p. 378.
367 S. Baraschi, *op. cit.*, p. 134; O. Damian, *op. cit.*, p. 147-150. Facem precizarea că, deşi nu s-au descoperit, deocamdată, suficiente urme arheologice care să ateste caracterul urban al aşezării *Axiopolis*, aceasta îşi probează statutul prin menţionarea sa ca sediu episcopal, în secolul al XI-lea (vezi n. 348).
368 Cf. S. Baraschi, *op. cit.*, p. 134.
369 Pentru amănunte, vezi, mai recent, Gh. Mănucu-Adameşteanu, *op. cit.*, p. 47-48.
370 Prezentarea sistematică a descoperirilor arheologice, dar şi a discuţiilor privind aşezările cu caracter urban de pe linia Dunării dobrogene, la O. Damian, *op. cit.*, p. 150-183.

Dinogetia s-a dezvoltat pe o insulă stâncoasă (*Bisericuţa*), din *NV* actualului sat Garvăn –aflat la circa 9 km *SE* de Galaţi şi 12 km *N* de Măcin–, fiind favorizată de situarea la intersecţia unor importante căi negustoreşti, care, peste veacuri, vor determina şi apariţia oraşului Galaţi. Iniţial, însă, ceea ce i-a atras pe bizantini –ca şi pe romani, de altfel, cu câteva secole mai devreme– a fost poziţia strategică a *popinei*, care domina marele cot al Dunării şi permitea supravegherea regiunii de pe malul său stâng. Totodată, insula era apărată în mod natural de apele fluviului, asigurând un sprijin eficace flotei imperiale[371].

Chiar dacă s-au făcut aprecieri repetate cu privire la eventualitatea unei locuiri pe locul fostei cetăţi în perioada ce a precedat ultimul sfert al secolului X, acestea nu sunt însoţite de o argumentaţie suficient de solidă[372], pentru a merita detalierea subiectului. Drept urmare, vom consemna doar certa restaurare a fortificaţiilor romano-bizantine de către imperiali, după revenirea lui Tzimiskes. Se pare că, în preajma acestui eveniment, fosta cetate îşi păstra zidurile într-o stare suficient de bună pentru a uşura bizantinilor reamenajarea lor, întreprindere precedată de "o amplă operaţie de curăţire a ruinelor şi de nivelare a terenului"[373].

La adăpostul fortificaţiilor, aşezarea a evoluat, cu rapiditate, către atingerea unor caracteristici *cvasi*urbane, evidenţiate de cercetările arheologice[374]. Este adevărat, însă, că locul fostelor construcţii monumentale romane a fost luat, aici, ca şi în celelalte situri, de locuinţe modeste, cu caracter privat. Ele se grupau atât în interiorul incintei fortificate, adică în *aşezarea de sus* (*castrum*, *gorod*), cât şi pe terenul din afara ei, formând, astfel, *aşezarea de jos* (*suburbium*, *prigorod*).

Deşi locuinţele din cele două părţi ale aşezării nu se deosebeau radical între ele –fiind, dimpotrivă, aproape identice–, descoperirile arheologice corespunzătoare grupurilor pe care le constituiau denotă concentrarea elementelor mai înstărite şi, desigur, mai influente, în aşezarea de sus, sub protecţia fortificaţiilor. Astfel, numai aici s-au găsit tezaure de monede de aur, obiecte de podoabă din metale preţioase, sigilii bizantine de plumb, o cruce episcopală de aur, ceramică şi alte obiecte de lux în cantitate mare[375].

---

[371] I. Barnea, *op. cit.*, p. 77.
[372] Cf. O. Damian, *op. cit.*, p. 166.
[373] I. Barnea, *loc. cit.*
[374] Despre succesiunea acestora, vezi O. Damian, *op. cit.*, p. 166; Gh. Ştefan, I. Barnea, B. Mitrea, *Şantierul arheologic Garvăn (Dinogetia)*, în *MCA*, 8, 1962, p. 675-692; Gh. Ştefan, I. Barnea, M. Comşa, E. Comşa, *Dinogeţia, I, Aşezarea feudală timpurie de la Bisericuţa-Garvăn*, Bucureşti, 1967; I. Barnea, *Noi descoperiri din epoca feudalismului timpuriu la Dinogeţia-Garvăn, jud. Tulcea*, în *MCA*, 10, 1973, p. 291-331; Al. Barnea, *Dinogeţia, III, Precizări cronologice*, în Peuce, 9, 1984, p. 339-346; I. Vasiliu, *Săpăturile de la Dinogetia (1982-1985)*, în Peuce, 10, 1991, p. 371-391.
[375] Cf. I. Barnea, *Dobrogea între anii 681-1186*, în I. Barnea, Şt. Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei*, p. 172.

Chiar dacă majoritatea locuinţelor sunt reprezentate de bordeie, aşezarea de la Dinogeţia/Garvăn se remarcă printr-o situaţie aparte, semnificativă, bine surprinsă arheologic. Este vorba de *dispunerea lor în şiruri oarecum paralele cu zidurile incintei, la distanţe aproximativ regulate unul de celălalt*[376]. Mai mult, s-au identificat 3-4 niveluri succesive de locuire, în care bordeiele noi refolosesc, de obicei, gropile anterioare. Totodată, dimensiunile, forma şi inventarul bordeielor, aparţinând nivelurilor succesive, se aseamănă în mare măsură, ceea ce demonstrează continuitatea de viaţă a populaţiei respective[377].

În afara bordeielor, s-a descoperit şi număr mic de locuinţe de suprafaţă, din care s-au păstrat prea puţine urme. Ele au fost datate la sfârşitul secolului al XI-lea şi în prima jumătate a celui următor, fiind puse pe seama prezenţei unei populaţii noi, dintr-o regiune de deal, poposită în aşezarea de la Bisericuţa-Garvăn[378].

Cât priveşte ocupaţiile locuitorilor Dinogeţiei, ele se înscriu în cadrul general schiţat anterior, cu menţiunea că s-a putut constata crearea unor zone specializate în producţia meşteşugărească, situate, prioritar, în *suburbie*. Între cele mai bine reprezentate activităţi se numără, însă, schimburile comerciale, confirmate prin descoperiri importante. Astfel, în afara obiectelor provenite, cum era firesc, din Constantinopol sau alte centre bizantine[379], au fost descoperite elemente care atestă legături cu Boemia, Slovacia, regiunile kieviene şi Asia Centrală[380]. Numărul mare de monede bizantine, descoperite în cuprinsul aşezării, concură şi el –chiar dacă o parte vor fi ajuns aici ca soldă pentru armata de graniţă, sau ca subsidii acordate nomazilor războinici[381]– la confirmarea nivelului ridicat al schimburilor.

Un aspect de primă importanţă pentru profilarea cât mai precisă a caracterului aşezării de la Garvăn îl constituie descoperirea *bisericuţei* de pe platoul cetăţii[382]. Redus ca dimensiuni (6 x 6 m), monumentul servea, probabil, ca o modestă capelă, garnizoanei bizantine de aici, fiind construit cu piatra provenită din ruinele construcţiilor romano-bizantine. Ca tip, el este caracteristic epocii de recucerire bizantină a Balcanilor, fiind întâlnit în regiunile de răsărit ale peninsulei[383].

Vieţuirea de factură urbană cunoaşte la Dinogeţia/Garvăn un moment important de discontinuitate, marcat de invaziile pecenege din anul 1036,

---

[376] S-a afirmat că o asemenea dispunere a şirurilor de locuinţe reprezintă un element clar de "urbanistică medievală" (Ş t. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii*, p. 181).

[377] I. Barnea, *op. cit.*, p. 172-173.

[378] *Ibidem*, p. 177.

[379] Se remarcă podoabele din materiale preţioase, ceramica de cea mai bună calitate, crucile engolpion şi medalioanele cu scene religioase (cf. O. Damian, *op. cit.*, p. 169).

[380] *Ibidem*, p. 169-170.

[381] *Ibidem*.

[382] I. Barnea, *op. cit.*, p. 233-238; idem, *Monumente creştine si viaţă bisericească*, p. 106-109.

[383] R. Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident*, p. 97-100.

atestat arheologic prin descoperirea unui bordei în care cei şapte locuitori au pierit arşi sau striviţi de dărâmăturile acestuia. De altfel, începând cu a doua jumătate a secolului al XI-lea, în relaţie cu aceleaşi violente pătrunderi turanice, se constată restrângerea locuirii în cetate, la adăpostul zidurilor[384]. Mai mult, atacul pecenegilor din 1122 a pus capăt nivelului "locuinţelor de suprafaţă", cum a fost numit în mod convenţional[385], iar cel din urmă nivel al bordeielor –care nu se mai regăseşte, oricum, în *suburbie*– dispare şi din *aşezarea de sus*, prin incendiere, în cea de-a doua jumătate a sec. al XII-lea, probabil cu ocazia pătrunderilor cumane[386].

Capidava medievală face parte, spre deosebire de Dinogeţia, din categoria aşezărilor în care zidurile sunt adosate celor vechi, integrându-le, astfel, unei noi incinte. Mai mult, la Capidava s-a semnalat arheologic[387] o vieţuire anterioară episodului Tzimiskes, marcată de locuinţe improvizate între zidurile fostelor construcţii romano-bizantine, aici nefiind surprins stratul de nivelare existent la Dinogeţia, datorat reamenajării incintei de către autorităţile bizantine. În ciuda acestor deosebiri, nu se poate vorbi, totuşi, despre cristalizarea structurilor de factură urbană la Capidava înaintea revenirii *dominaţiei* imperiale în Dobrogea, evoluţia cetăţii subsumându-se consecinţelor acesteia, la fel ca şi în cazul celorlalte situri.

În ceea ce priveşte dispunerea locuinţelor, Capidava urmează, întrucâtva, exemplul Dinogeţiei. Astfel, după perioada confuză ce a precedat recucerirea lui Tzimiskes –şi în care a fost surprinsă arheologic, în mod oarecum paradoxal, existenţa unor locuinţe de suprafaţă–, începând cu ultimul sfert al veacului X locul acestora este luat de bordeie, dispuse, însă, după un adevărat "plan urbanistic", care le înşiruia de aşa manieră, încât favorizau formarea unor drumuri oblice faţă de laturile incintei. Mai mult, aceste drumuri se îndreptau către o zonă centrală, unde se intersectau cele două căi principale ale cetăţii[388]. În aceeaşi notă *imitativă*, locuirea s-a extins, la Capidava, şi în afara fortificaţiilor, fapt confirmat de prezenţa unei necropole cu circa 400 de morminte[389].

---

[384] Cf. Al. Madgearu, *Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X-XII*, Târgovişte, 2007, p. 112-113.
[385] *Ibidem*, p. 119.
[386] Pentru amănunte, vezi P. Diaconu, *Despre datarea nivelului "locuinţelor incendiate" de la Dinogetia-Garvăn (jud.Tulcea)*, în *SCIVA*, t. 26, nr. 3, 1975, p. 387-394.
[387] R. Florescu, *Date noi de la Capidava*, p. 266-267; R. Florescu, Z. Covacef, *Stratigrafia Capidavei*, p. 240-247. Pentru o imagine de ansamblu asupra sitului de la Capidava, vezi, dintre lucrările mai vechi, Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, *I*, Bucureşti, 1958. În ultimii ani, coordonarea şantierului arheologic Capidava i-a revenit colegului Ioan I. C. Opriş, obţinându-se, astfel, rezultate ştiinţifice excepţionale, promovate în mod adecvat pe site-ul www.capidava.ro.
[388] I. Barnea, *Dobrogea între anii 681-1186*, în I. Barnea, Şt. Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei*, p. 170.
[389] Cf. O. Damian, *op. cit.*, p. 159.

Discuții interesante a generat descoperirea unui sigiliu bizantin, din secolul al IX-lea, în rada fostului port roman[390], sigiliu care ar putea reprezenta un indiciu privind folosirea instalațiilor aferente *şi* în perioada medievală.

Sfârşitul aşezării a fost pus în legătură cu invazia pecenegilor din anul 1036[391], care va duce, alături de celelalte pătrunderi violente ale populațiilor barbare în sudul Dunării, la perturbări majore în viața urbană din *cvasi*totalitatea oraşelor dobrogene. Cu toate acestea, câteva descoperiri arheologice recente[392], cu precădere numismatice, sugerează că locuirea a continuat încă un deceniu, fiind definitiv curmată de atacul aceloraşi pecenegi, în anul 1047[393].

O situație cu totul aparte este reprezentată de apariția şi evoluția aşezării de la **Păcuiul lui Soare**[394]. Imediat după victoria asupra lui Sveatoslav, împăratul Ioan Tzimiskes a dispus construirea *a fundamentis*, pe insula Păcuiul lui Soare –la 18 km în aval de Dristra[395]–, a unei puternice fortărețe, cu rolul de bază navală[396]. Locația, ca şi momentul ridicării sale, nu au fost alese întâmplător. Cetatea a fost construită rapid, în unul sau maximum doi ani, şi avea ca funcție controlul strict al fluviului, cu scopul protejării noii capitale a themei Dunării de Jos, aflată în apropiere[397]. Se urmărea, cu prioritate, anihilarea unor eventuale pătrunderi ale redutabilei flote ruso-varege, abia retrasă de la Dristra, şi a cărei revenire era oricând posibilă[398].

---

[390] C. Matei, *Considerații privind raportul dintre Classis Flavia Moesica şi fortificațiile limes-ului roman de la Dunărea de Jos (sec. I-VI)*, în Pontica, 24, 1991, p. 151-152.
[391] P. Diaconu, *Despre pecenegi la Dunărea de Jos*, p. 469-470.
[392] Se remarcă, în acest sens, rezultatele campaniilor de săpături din *sectorul VIII* (*extra muros*): Z. K. Pinter, I. M. Țiplic., Cl. Urduzia, *Capidava, sector VIII (extra muros)*, în *CCA*, campania 2007; Z. K. Pinter, Cl. Urduzia, *Capidava, sector VIII (extra muros)*, în *CCA*, campaniile 2008, 2009, 2010; Z. K. Pinter, C. I. Dobrinescu., A. Dragotă, B. Kelemen, *Cercetări preliminare în necropola medievală de la Capidava (com. Topalu, jud. Constanța)*, în Pontica, 44, 3, 2011, p. 387-400.
[393] Cf. Al. Madgearu, *Organizarea militară bizantină*, p. 102-103.
[394] Rezultatele cercetărilor arheologice de la Păcuiul lui Soare s-au materializat într-o lucrare de referință, pe care o datorăm lui P. Diaconu şi D. Vîlceanu (*Păcuiul lui Soare*, *I*, *Cetatea bizantină*, Bucureşti, 1972). Mai recent, a se vedea, cu precădere, Gh. Mănucu-Adameşteanu, M. Mănucu-Adameşteanu, *Studiu preliminar privind cruciulițele descoperite în aşezarea de la Păcuiul lui Soare (sec. X-XV)*, în Pontica, 44, 3, 2011, p. 401-445, cu trimiterile bibliografice aferente.
[395] Mai exact, Păcuiul lui Soare este localizat în colțul de *SV* al Dobrogei, la 18 km în aval față de Dristra, 12 km în aval față de Ostrov şi 9 km în amonte față de *Sucidava*-Pârjoaia/Izvoarele.
[396] Această apreciere a fost argumentată de specialiştii care s-au ocupat cu cercetarea arheologică a sitului, pe baza poziției sale topografice şi a instalațiilor portuare, flancate de două turnuri puternice (P. Diaconu, D. Vîlceanu, *op. cit.*, p. 24).
[397] Al. Madgearu, *Organizarea militară bizantină*, p. 95.
[398] *Ibidem*, p. 23-24.

Mai mult, plasarea cetăţii în colţul de nord-est al insulei, în dreptul dealului Dervent –pe care, nu întâmplător, bizantinii vor ridica, puţin mai târziu, o a doua cetate–, era motivată de necesitatea supravegherii străvechiului vad al Dunării, existent aici[399]. Importanţa strategică a acestei locaţii, de la înălţimea căreia se puteau monitoriza încercările de a traversa fluviul dinspre Câmpia Bărăganului, este confirmată şi de descoperirea, pe deal, a numeroase vestigii arheologice –"stratificate ca filele unei cărţi"–, aparţinând unei lungi perioade istorice, delimitate de neolitic şi epoca medievală[400].

Urmărind problematica stârnită de datarea exactă a fortificaţiilor de la Păcuiul lui Soare, considerăm obligatorie menţionarea faptului că, deşi cercetările arheologice sistematice –demarate încă din anul 1956[401]– *par* să confirme ridicarea cetăţii în primii ani de după revenirea stăpânirii bizantine, ca şi construirea *din temelii* a acesteia[402], specialiştii bulgari, şi nu numai, au opinat în favoarea unei datări mai vechi, atribuind lui Omurtag (814-831) –"hanul constructor"– meritul ctitoririi sale[403].

Cetatea, cu o formă trapezoidală sau rectangulară, se întindea, iniţial, pe o suprafaţă de aproximativ 5 ha, din care nu s-a păstrat decât o mică parte, restul fiind înghiţită de apele Dunării. Chiar şi în aceste condiţii, ingrate pentru temeinicia cercetării arheologice, s-au putut evalua caracteristicile zidului de incintă, ridicat din blocuri de piatră cioplite regulat şi având o grosime între 6 m, la bază, şi 4.20 m, la înălţimea care se păstrează astăzi (4.50-5m)[404].

---

399 Toponimul *Dervent*, provenind din vechiul cuvânt persan *Darband*, înseamnă tocmai *trecătoare fortificată*. L-am întâlnit cu ocazia evocării primei înfruntări dintre mongoli şi cumani, consumată după ce primii au reuşit să forţeze trecătarea *Derbend*/Dervent, pătrunzând, astfel, în nordul Caucazilor (vezi *supra*, p. 70).

400 Cf. P. Diaconu, D. Vîlceanu, *op. cit.*, p. 11-12.

401 I. Nestor, P. Diaconu, *Săpăturile arheologice de la Păcuiul lui Soare*, în *MCA*, 5, 1959, p. 587-592).

402 Până acum nu a fost identificată, pe suprafaţa cercetată a insulei, o depunere stratigrafică atribuibilă epocii romane sau romano-bizantine, deşi o serie de descoperiri ar pleda pentru eventualitatea amplasării la Păcuiul lui Soare a unui punct vamal, în secolul al VI-lea (cf. O. Damian, *op. cit.*, p. 151).

403 Pentru argumentele *pro* şi *contra*, vezi P. Diaconu, D. Vîlceanu, *op. cit.*, p. 23, n. 1. Dintre specialiştii români care au acceptat anterioritatea cetăţii de la Păcui, se remarcă R. Florescu şi R. Ciobanu: "În ansamblul situaţiei istorice de la Dunărea de Jos, este evident că nu Imperiul bizantin, stăpân pe gurile fluviului, dispunând de o flotă puternică, era în situaţia să protejeze sudul Dobrogei şi oraşul Dristor, de un atacator din nord, care venea cu bărcile pe fluviu, ci dimpotrivă, putea să constituie tocmai agresorul probabil. În consecinţă singura putere interesată să ridice ansamblul de fortificaţii din Dobrogea de mijloc –valurile transdobrogene şi cetatea de la Păcuiul lui Soare– era primul stat bulgar" (*Problema stăpânirii bizantine în nordul Dobrogei*, p. 388). Recent, Al. Madgearu a contestat ferm această opinie (*Organizarea militară bizantină*, p. 95-97).

404 Din cauza naturii sedimentare a solului, s-a ales soluţia stabilizării temeliilor cu bârne de stejar (D. Vîlceanu, *Cu privire la tehnica de construcţie a zidului de incintă al cetăţii bizantine de la Păcuiul lui Soare (secolul X)*, în *SCIV*, t. 16, 2, 1965, p. 291-305).

Pe latura nordică se afla poarta principală a cetăţii –cu înfăţişarea unei încăperi-turn, de formă dreptunghiulară– iar la jumătatea laturii estice debarcaderul, având dimensiuni impresionante. Astfel, instalaţia portuară se prezenta ca o scară monumentală (L - 42 m, l - 24 m), coborând în trepte spre apă şi fiind flancată de două turnuri rectangulare, cu o ţinută impunătoare[405]. Tot în porţiunea de cetate păstrată până astăzi pe insulă s-au descoperit ruinele unui mare edificiu cu absidă, care n-a putut fi cuprins, însă, în categoria monumentelor de cult, ci, mai degrabă, în aceea a destinaţiilor necesare debarcaderului[406].

Aşa cum consemnam anterior, la scurtă vreme după moartea împăratului Ioan Tzimiskes, bulgarii se revoltă şi reuşesc să înlăture, pentru scurt timp, dominaţia bizantină, reocupând teritoriile pierdute în 971. Sub controlul imperialilor vor rămâne, însă, nordul Dobrogei şi o serie de "capete de pod" pe linia Dunării, cum ar fi chiar Dristra. În acest context, pe parcursul ultimului sfert al veacului X, la Păcuiul lui Soare s-au petrecut evenimente care, deşi scapă cunoaşterii actuale, nu implică, în mod necesar, o discontinuitate a locuirii.

Şi totuşi, locuinţele cercetate în cuprinsul aşezării corespund cronologic celei de-a doua faze constructive a cetăţii, care coincide cu revenirea dominaţiei bizantine în regiune, sub Vasile al II-lea *Bulgaroctonul*, în anul 1001. Începând de acum, se constată, în primul rând, pierderea de către cetate a funcţiei preponderent militare, sub aspectul funcţionalităţii ei ca bază navală, dar şi dobândirea trăsăturilor caracteristice celorlalte aşezări dunărene contemporane. Astfel, clădirile monumentale dispar, locul lor fiind luat de bordeie şi locuinţe de suprafaţă, la a căror construcţie se folosesc, uneori, tocmai materiale obţinute prin demantelarea primelor[407].

Prin compensaţie, însă, cu asumarea acestui caracter mai modest al construcţiilor, se constată intensificarea fără precedent a locuirii, faptul fiind explicabil, poate, şi prin atragerea acelor binecunoscuţi ţărani-grăniceri (*stratiotai*), "coloana vertebrală" a sistemului defensiv bizantin. Măsura se înscrie în contextul, mai larg, al dispariţiei pericolului kievian şi înlocuirii sale cu o forţă nouă, eminamente terestră, sosită de curând la gurile Dunării: *pecenegii*. Nu este, cu siguranţă, întâmplător faptul că, tocmai din acest motiv, este construită şi cetatea de pe dealul Dervent, dublând, întrucâtva, noile responsabilităţi ale Păcuiului.

Oricum, politica strălucită a împăratului Vasile al II-lea, evidenţiată şi prin diplomaţia cu care a ştiut să ţină la distanţă, aproape trei decenii, pericolul peceneg, a asigurat aşezărilor de pe linia Dunării o însemnată perioadă de linişte şi prosperitate. Desigur, Păcuiul lui Soare nu face excepţie de la această evoluţie regională, cunoscând, acum, un evident progres.

---

[405] Idem, *Debarcaderul şi problema poziţiei geografice a cetăţii bizantine de la Păcuiul lui Soare*, în *SCIV*, t. 18, nr. 4, 1967, p. 593-615.
[406] P. Diaconu, D. Vîlceanu, *op. cit.*, p. 45-46.
[407] *Ibidem*, p. 59.

O etapă distinctă din evoluţia aşezării a determinat-o cunoscuta invazie pecenegă (1036), soldată cu distrugerea a numeroase aşezări şi masacrarea unor întregi comunităţi. Concret, este vorba despre încetarea vieţuirii la Dervent, a cărui populaţie s-a refugiat, foarte probabil, în cetatea Păcuiului, şi unde se constată, tocmai acum, o adevărată "explozie demografică"[408]. Coroborată şi cu faptul că, timp de un deceniu, nu va mai avea loc nicio altă invazie pecenegă în imperiu –ceea ce explică, în general, noua înflorire a aşezărilor de pe malul drept al Dunării[409], atâtea câte scăpaseră furiei barbare–, această împrejurare a asigurat cetăţii bizantine a Păcuiului perioada sa de maximă dezvoltare. Astfel, cercetările arheologice au confirmat intensificarea schimburilor comerciale, zonale şi internaţionale, dar şi dezvoltarea producţiei meşteşugăreşti[410], care se constituie, alături de concentrarea spaţială a locuirii, în "preţioase indicii ale unui mod de viaţă deosebit de cel rural"[411].

Întreruperea vieţuirii în *cetatea bizantină* de la Păcuiul lui Soare se produce abia la sfârşitul secolului al XI-lea, în urma atacului cuman din 1094/1095(?)[412], dar va fi reluată, în secolul al XIII-lea, sub forma unei aşezări de factură urbană[413]. Fără a intra, deocamdată, în detalii, vom consemna doar faptul că P. Diaconu, cel mai important dintre autorii săpăturilor arheologice efectuate la Păcuiul lui Soare, a identificat respectiva aşezare cu faimoasa *Vicina*[414], bastion al comerţului genovez la Dunărea inferioară, aşa cum transpare din documentele epocii.

---

[408] Ap. I. Barnea, *op. cit.*, p. 124. Dealul de la Dervent va funcţiona, de acum înainte, ca necropolă a populaţiei Păcuiului, principalele argumente fiind faptul că, pentru această perioadă, nu s-a descoperit în insulă vreun cimitir, iar durata scurtă a vieţuirii de la Dervent nu justifică întinderea necropolei sondate aici (cf. O. Damian, *op. cit.*, p. 153).

[409] P. Diaconu, *Despre pecenegi la Dunărea de Jos*, p. 475.

[410] Pentru o reuşită sinteză a acestor descoperiri, vezi O. Damian, *op. cit.*, p. 153-157.

[411] Şt. Olteanu, *Societatea românească la cumpănă de milenii*, p. 181.

[412] Pentru această datare a invaziei cumanilor vezi Em Popescu, *Ştiri noi despre istoria Dobrogei în secolul al XI-lea*, p. 136, cu trimiterile la bibliografia problemei (n. 50). Recent, investigaţiile arheologice întreprinse la Păcuiul lui Soare, Garvăn sau Nufăru au permis, însă, reevaluarea contextului istoric în care s-a produs distrugerea acestor aşezări, pusă pe seama ultimei invazii a "sciţilor" în Imperiu (1122). Vezi, în acest sens, Gh. Mănucu-Adameşteanu, *Din nou despre atacul cumanilor din anul 1095 şi încetarea locuirii de la Păcuiul lui Soare*, în vol. *Simpozion de numismatică, Chişinău 2000*, Bucureşti, 2001, p. 109-120.

[413] R. Popa, *Păcuiul lui Soare. O aşezare dunăreană cu trăsături urbane în veacurile XIII-XV*, în *SRdI*, t. 17, nr. 1, 1964, p. 107-115; S. Baraschi, *Câteva accente la istoria aşezării de la Păcuiul lui Soare*, în *CCDJ*, 3-4, 1987, p. 123-132.

[414] Vezi *infra*, analiza dedicată Vicinei.

IV.2. Oraşele "genoveze"[415]

Aşa cum relevam într-unul dintre capitolele anterioare, circumstanțe istorice aparte i-au determinat pe hanii Hoardei de Aur să încerce, cu obstinație, cuplarea Mării Negre la rețeaua marelui negoț eurasiatic, fapt care îi va propulsa pe genovezi în postura de partener privilegiat al acestora.

Drept urmare, beneficiind de un regim excepțional în Marea Neagră, garantat de prevederile celebrului *Tratat de la Nymphaion* (1261), o colonie ligură se instalează definitiv la Pera (1267) –cartier al Constantinopolului–, prosperând într-o asemenea măsură, încât va depăşi, curând, prin amploarea activităților sale, însăşi metropola bizantină[416].

Mai departe, îşi asigură preponderența în Crimeea –sunt semnalați la Soldaia/Sudak (1274), înaintea pisanilor sau a venețienilor[417]– prin activizarea *Caffei*, colonie genoveză prin excelență, pivot al politicii comerciale ligure în Pont[418], atestată în anul 1281[419]. Deşi confuze, începuturile acestei aşezări negustoreşti, precum şi locația însăşi relevă rațiuni ascunse ale respectivei alegeri, confirmate de evoluția sa ulterioară[420].

În aceeaşi perioadă, Dunărea de Jos va intra, la rându-i, în atenția negustorilor genovezi, interesați, cu precădere, de *Vicina* şi *Maurocastro*. Mai târziu, într-un context istoric aparte –pe care-l vom desluşi la momentul potrivit– aceiaşi genovezi vor transforma *Chilia* într-o aşezare prosperă, cu un deosebit potențial economic.

---

[415] Aşa cum se va desprinde din analiza noastră, această categorie urbană, pe care am numit-o, convențional, "genoveză", se fundamentează pe dezvoltarea fulminantă a unor vechi stabilimente bizantine, cu aportul considerabil al negustorilor genovezi.

[416] Pentru detalii, vezi, mai recent, Ş. Papacostea, *Genovezii în Marea Neagră*, p. 21-49.

[417] Recucerirea Constantinopolului şi sfârşitul Imperiului latin, în 1261, duseseră la pierderea poziției privilegiate pe care Veneția o deținuse vreme de 57 de ani la Strâmtori şi în Marea Neagră, încercările sale repetate de a reveni în prim-planul politicii pontice lovindu-se de reacțiile prompte ale rivalei ligure (pentru amănunte, vezi O. Cristea, *"Anotimpurile" venețiene: cronica unei hegemonii eşuate (1204-1484)*, în vol. *Marea Neagră. Puteri maritime – puteri terestre (sec. XIII-XVIII)*, Bucureşti, 2006, p. 76-101).

[418] Volumul, inițial destul de modest, al activității negustoreşti de la Caffa se va dilata semnificativ după 1285/1290, când Armenia Mică este definitiv abandonată în mâinile mamelucilor (V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 144).

[419] Cf. Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră*, II, p. 100. Vezi şi M. Balard, *La Romanie génoise (XIIe-début du XVe siècle)*, II, Roma, 1978, p. 850.

[420] "Este neîndoielnic că genovezii au obținut dreptul de a face comerț şi de a se instala în Caffa în condițiile oferite în mod normal de suveranii tătari negustorilor străini: ele trebuie să fi fost identice cu cele de care beneficiau ei înşişi, venețienii şi pisanii la Soldaia. Faptul însă că nu s-au mulțumit să-şi desfăşoare activitatea numai în amintita capitală comercială a Crimeii […] şi au căutat în vecinătate încă o piață denotă din capul locului «intenții ascunse», pe care evoluția ulterioară a Caffei le-a deconspirat cu prisosință. […] Alegerea însăşi a locului, destinat să servească coloniştilor drept cuib din care să nu poată fi alungați, s-a făcut după criterii apte să le satisfacă în viitor deopotrivă nevoile comerciale şi de securitate, atât dinspre mare, cât şi dinspre uscat." (V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 142).

Cercetările întreprinse –încă din perioada interbelică, în primul rând de către Gh. I. Brătianu[421]– asupra istoriei **Vicinei** au făcut ca această faimoasă aşezare danubiană, împreună cu *problemele* sale, să intre rapid în circuitul ştiinţific internaţional, ocupând, ulterior, un loc dintre cele mai însemnate în preocupările istoriografiei româneşti şi europene.

Concluziile lui Brătianu, bazate pe documente emise la Pera sau Caffa, subliniază, într-o primă instanţă, *intensitatea* neaşteptată a relaţiilor comerciale în care fusese implicată Vicina. Astfel, în vara anului 1281, un singur notar genovez din Pera, Gabriele di Predono, înregistra 27 de contracte comerciale cu destinaţia Vicina, în valoare de 3241 de hyperperi, adică 20% din cifra totală a afacerilor înregistrate[422]. La această dată, în mod suprinzător[423], comerţul Vicinei cu Pera îl depăşea, ca valoare şi număr de contracte, pe acela al Caffei.

La fel de impresionante sunt *numărul* şi *originea* negustorilor implicaţi: 26 de nume diferite, incluzând genovezi, un lombard, un *burghez* din Constantinopol, dar şi un faimos negustor florentin de postavuri, Donato dei Donati. Din documentele aceluiaşi notar nu lipsesc nici trimiterile la câţiva italieni *provenind* din Vicina.

Mărfurile vehiculate prin Vicina nu sunt mai puţin diverse: postav şi ţesături apusene, mătase orientală, uleiuri, in sau chiar aur. Printre produsele locale, căutate de negustorii genovezi, primează ceara, mierea şi, mai ales, grâul[424]. Nu există, din păcate, în documentele vremii, nicio indicaţie cu privire la identitatea producătorilor acestor bunuri, comercializate, cel mai probabil, prin intermediari italieni sau greci, care navigau, ei înşişi, pe Dunăre, până în punctele unde puteau întâlni caravanele din interior[425].

Deşi toate contractele amintite utilizează, practic fără excepţie, moneda bizantină, *hyperperul*, documentele fac o referire de maximă relevanţă în estimarea importanţei comerciale a Vicinei, şi anume la existenţa unui aşa-zis *hyperper de Vicina* –sau, mai exact, a unei *măsuri de Vicina*–

---

[421] Gh. I. Brătianu, *Vicina I. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et du commerce génois en Dobrogea,* în Academie Roumaine, Bulletin de la Section Historique, t. X, Bucureşti, 1923; idem, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucureşti, 1935. A se vedea şi N. Grămadă, *Vicina. Isvoare cartografice, originea numelui, identificarea oraşului*, în Codrul Cosminului, anul I (1924), Cernăuţi, 1925, p. 435-459.

[422] Cf. Gh. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, p. 47.

[423] De fapt, la o analiză atentă, această primă impresie se dovedeşte a fi falsă, deoarece, în realitate, fenomenul este perfect explicabil. La momentul respectiv (1281), Caffa, adică fosta *Teodosia*, nu era acea aşezare prosperă, pe care noi o percepem din documentele mai târzii, ci o colonie modestă, care avea să cunoască o evoluţie îndelungată, complexă şi "accidentată" (V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 143).

[424] Florentinul Pegolotti menţionează, pe la 1335 sau 1340, în tratatul său *La prattica della mercatura*, "grâul de Vezina" (cf. Şt. Olteanu, *Comerţul pe teritoriul Moldovei şi Ţării Româneşti în secolele X-XIV*, în *SRdI*, t. 22, nr. 5, 1969, p. 865; vezi şi R. Ciobanu, *Aspecte ale civilizaţiei portuare din Dobrogea la sfârşitul secolului al XIII-lea şi în secolul al XIV*, în Pontica, 3, 1970, p. 297-329).

[425] Cf. Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 48-50.

care indică, fără dubiu, că oraşul dispunea, ca şi Pera, Caffa sau Trebizonda, de unități de măsură proprii şi –conform supozițiilor lui Gh. I. Brătianu– chiar de o monedă "specială", de "inspirație" bizantină[426].

Această exclusivitate a monedei imperiale s-ar acorda, în opinia marelui istoric, cu o formulă destul de "curioasă", prezentă în două dintre contractele comerciale înregistrate în 1281[427], care sugerează că respectivul oraş era, la acea dată, *parte* a Imperiului bizantin[428].

În fapt, referințele privind includerea Vicinei în rândul teritoriilor de jurisdicție bizantină nu trebuie să surprindă foarte tare. Aşa cum consemnam anterior, acordul încheiat între Hoarda de Aur, Sultanatul mameluc din Egipt şi Mihail al VIII-lea Paleologul, în perioada 1261-1263, i-a permis basileului recuperarea, de la bulgari, a câtorva oraşe importante de pe litoralul vest-pontic, printre care Mesembria, Anchialos, Sozopol şi Ahtopol[429]. Ulterior, cel mai probabil grație alianței cu Nogai (1273)[430], împăratul

---

[426] *Ibidem*, p. 50; idem, *L'hyperpere byzantin et la monnaie d'or des republiques italiennes*, în *Mélanges Ch. Diehl*, Paris, 1930, p. 37-48. Ulterior, problema pătrunderii monedei bizantine la gurile Dunării a fost reluată de O. Iliescu, *L'hyperpère byzantin au Bas-Danube du XIe au XVe siècle*, în *RESEE*, VII, nr. 1, 1969, p. 109-119. Semnificativ, *hyperperii "de Vicina"* reprezentau unica monedă uzitată de genovezi în tranzacțiile comerciale pe această piață, în timp ce, în porturile de pe coasta nordică a Mării Negre, aflate sub dominația nemijlocită a Hoardei de Aur, moneda de schimb era, în exclusivitate, asprul tătărăsc (Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră*, II, p. 98). Sugestiile lui Octavian Iliescu privind ascendența niceeană a acestor hyperperi *"ad sagium Vicinae"* au fost întâmpinate cu rezerve de S. Brezeanu, *Asupra începuturilor pătrunderii monedei niceene la Dunărea de Jos*, în *SRdI*, t. 26, nr. 4, 1973, p. 700, n. 8. Recent, E. Oberländer-Târnoveanu a tranşat pertinent discuția, afirmând că aşa-zişii *hyperperi "de Vicina"* erau doar monede de cont, bazate pe vechii hyperperi niceeni (*From "Perperi ad sagium Vecine" to "Părpăr". The Byzantine-Balkanic Origin Account Coins in Wallahia during the 13th-19th Centuries*, în *130th Anniversary from the Establishing of the Modern Romanian Monetary Systhem*, ed. M. Isărescu, Bucureşti, 1997, p. 97-182).

[427] "Les marchandises sont livrables «à Vicina ou là où Dieu me guidera mieux dans l'empire de Romanie» (*apud Vicinam vel quo Deus michi melius administraverit per Imperium Romanie*)" (Gh. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, p. 51).

[428] Sugestiile lui Gh. I. Brătianu privind stăpânirea bizantină la Vicina au fost contrazise de C. Andreescu, în comentariile sale pe marginea convertirii fiului comandantului tătar ("milenarius populi illius") Argun, precum şi a altor nobili şi locuitori tătari ai oraşului *Vicum*, în anul 1286, sub influența călugărului franciscan Moise. Identificând *Vicum* cu *Vicina*, atestată ca atare într-o listă a mănăstirilor franciscane de pe la 1314-1330, autorul admitea, implicit, stăpânirea mongolă a oraşului danubian ("*vicin iuxta danubin*"), la sfârşitul secolului al XIII-lea (*Aşezări franciscane la Dunăre şi la Marea Neagră în sec. XIII-XIV*, extras din *CI*, VIII, nr. 2, 1933, p. 9-10). În fapt, este bine ştiut astăzi –în lumina descoperirilor numismatice– că Vicina a cunoscut, în secolul al XIII-lea, împreună cu celelalte aşezări de pe linia Dunării inferioare, atât stăpânirea bizantină, exercitată prin intermediul unui *despotat*, înainte de 1285/6, cât şi pe cea mongolă, după această dată, când întreaga zonă intră sub autoritatea atotputernicului general Nogai, instalat în locul despotului bizantin la Isaccea (vezi *infra*, p. 121-122, cu n. 458, 459, 460).

[429] Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 54.

[430] La începutul anilor '70 ai secolului al XIII-lea, poziția lui Nogai în Hoarda de Aur şi influența sa la Dunărea de Jos se consolidaseră într-o asemenea măsură, încât împăratul

reuşeşte să restaureze hegemonia bizantină *şi* asupra "insulelor paristriene"[431], între ele numărându-se, desigur, ca un obiectiv prioritar, Vicina.

Mai mult, în acest context a putut avea loc şi întemeierea unei mitropolii ortodoxe la Vicina[432], în maniera celei înfiinţate la Sarai, în anul 1261[433]. Departe de a fi un simplu ierarh local, titularul acestei instituţii ecleziastice avea, pe la 1300-1302, nu numai un venit anual de invidiat, ci şi o autoritate suficient de bine susţinută de Constantinopol, încât a putut media primirea în imperiu a unui grup de 16.000 de alani[434]. Aceştia ajunseseră în situaţia de a cere *azilul* într-o conjunctură istorică aparte, pe care o vom analiza la momentul potrivit.

Revenind, însă, la activităţile economice atestate în Vicina, ultima menţiune datată în secolul al XIII-lea, mai exact în anul 1294, se referă la o listă de despăgubiri, solicitate de ambasadorul genovez administraţiei imperiale, pentru acoperirea taxelor plătite abuziv de câteva vase genoveze.

---

bizantin îl consideră demn de a-i fi ginere. De fapt, alianţa matrimonială era pentru basileu *şi* o garanţie în contextul iminentului conflict cu ţarul de la Târnovo, frustrat de pierderea importantelor cetăţi pontice. Ca o urmare aşteptată a acestei politici, Nogai îl va constrânge pe Constantin Tih (1257-1277) să renunţe la campania împotriva Bizanţului (cf. V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 239).

431 În elogiul pe care i-l adresează lui Mihail al VIII-lea Paleologul, pe la 1273, retorul Manuel Holobolos menţionează, printre altele, sporirea autorităţii basileului în raporturile sale cu "panonianul" (= ungurii), cu alanii, cu "ţinutul nesfârşit al dacilor", precum şi asupra "insulelor paristriene": "S-au bucurat de tine că le eşti împărat şi multe insule paristriene; au renunţat la răscoala plănuită şi şi-au dat seama că au fost supuse şi asuprite de stăpâni fără drepturi legitime..." (*FHDR*, III, p. 455). Dacă despre aceste "insulele paristriene" s-a afirmat, cu argumente credibile, că ele reprezintă tocmai regiunea de la gurile Dunării (V. Laurent, *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue*, în *RHSEE*, XXII, 1945, p. 187-190), foştii lor "stăpâni", la care făcea referire retorul, fuseseră, cel mai probabil, bulgarii, această opinie fiind susţinută de descoperirea, în Dobrogea, a unui număr relativ mare de monede aparţinând lui Constantin Tih (cf. E. Oberländer-Târnoveanu, *Începuturile prezenţei tătarilor în zona Gurilor Dunării în lumina documentelor numismatice*, în T. Gemil (coord.), *Tătarii în istorie şi în lume*, Bucureşti, 2003, p. 75-76). Tot în legătură cu textul elogiului, ar mai trebui remarcată următoarea împrejurare: dacă formula "ţinutul nesfârşit al dacilor" trimite, desigur, la teritoriile româneşti extracarpatice, invocarea *alanilor*, în acest context, sugerează prezenţa lor timpurie în arealul pruto-nistrean, *anterioară* perioadei de maximă influenţă politică a emirului Nogai (1285-1299), care i-a cantonat în nordul Moldovei şi în Rutenia, jucând un rol determinant în asigurarea flancului drept al "hanatului Dunării de Jos" (V. Ciocîltan, *Alanii şi începuturile statelor româneşti*, în *RI*, t. 6, nr. 11-12, 1995, p. 936-951).

432 R. Şt. Ciobanu, *Evoluţia, rolul şi însemnătatea mitropoliei din Vicina*, în Peuce, VI, 1977, p. 233-241.

433 Vezi n. 293. După unii autori, s-ar părea că înfiinţarea episcopiei de la Vicina, ba chiar ridicarea ei la gradul de mitropolie au avut loc în perioada *premergătoare* restaurării Imperiului (V. Laurent, *op. cit.*, p. 184-198), aşa cum, de pildă, instituirea protectoratului ortodox bizantin asupra bisericii melkite din sultanatul mameluc s-a făcut în baza unui acord negociat încă de pe vremea exilului de la Niceea (cf. V. Ciocîltan, *Mongolii şi Marea Neagră în secolele XIII-XIV*, p. 83, n. 18).

434 *FHDR*, III, p. 451.

În acelaşi document este amintit şi un vas care se îndrepta spre *Maurocastron*, la gurile Nistrului, noul debuşeu comercial care va înflori în secolele următoare, printre altele şi în dauna prosperităţii Vicinei[435].

Documentele din veacul al XIV-lea sunt ceva mai generoase cu aşezarea de pe Dunăre, majoritatea lor fiind legate de activitatea eparhiei, al cărei întâi-stătător apare într-o serie de documente bizantine[436]. Alte referiri sporadice, databile către 1338, conţin promisiunile ierarhilor de la Cherson şi Vicina[437] de a nu-şi părăsi diocezele, în faţa unui pericol încă neidentificat cu precizie[438], dar, se pare, destul de serios. Acesta este, de altfel, şi contextul în care apare mitropolitul Macarie de Vicina, prezent, în mod repetat, la întâlnirile sinodului de la Constantinopol[439]. Ultimul ierarh de Vicina este celebrul Iachint, chemat de voievodul Nicolae Alexandru să păstorească nou înfiinţata mitropolie a Ţării Româneşti, în 1359, anul care marchează declinul irevocabil al aşezării dunărene[440].

În Vicina activau, însă, şi reprezentanţii altor confesiuni, cum este cazul misionarilor franciscani. Astfel, în virtutea unui *yarlîk* emis şi reînnoit de hanii Hoardei de Aur în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, minoriţii beneficiau de o situaţie cât se poate de normală în *Tartaria Aquilonaris*[441].

> Pe acest fond, în jurul anului 1287, impresionat probabil de convertirea "împărătesei" *Jaylak*, soţia hanului Nogai, un notabil mongol s-a botezat într-un oraş numit *Vicum*, identificat cu Vicina, unde ar fi

---

[435] Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 56-57.

[436] În 1317-1318, mitropolitul de la Vicina era însărcinat de sinod să aplaneze conflictul dintre alţi doi confraţi din Crimeea, nemulţumiţi de limitele diocezelor lor. De asemenea, în lista de dioceze datând din timpul lui Andronic al II-lea Paleologul (*cel Bătrân*), ca şi în *ekthesis*-ul lui Andronic al III-lea Paleologul (*cel Tânăr*), compus spre jumătatea veacului XIV, este amintit un mitropolit de Vicina (*ibidem*, p. 57).

[437] V. Laurent, *Le métropolite de Vicina, Macarie, et la prise de la ville par les Tartares*, în *RHSEE*, XXIII, 1946, p. 225-232.

[438] În ceea ce ne priveşte, ne raliem punctului de vedere exprimat, recent, de Ş. Papacostea, considerând că temerile înalţilor prelaţi de Vicina erau alimentate de întorsătura negativă pe care o luaseră relaţiile dintre Bizanţ şi Hoarda de Aur în ultimii ani ai domniei lui Özbek (1313-1342). Tensiunile vor continua, oricum, şi în prima parte a domniei succesorului său, Geanibek (1342-1357), culminând cu invazia declanşată de mongoli în interiorul Peninsulei Balcanice, în anul 1342 (cf. Ş. Papacostea, *Cruciadă şi djihad în spaţiul egeano-pontic la mijlocul secolului al XIV-lea*, în vol. *Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin şi Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei*, îngrijit de Dumitru Ţeicu şi Ionel Cândea, Brăila, 2008, p. 510-511). Vezi şi V. Laurent, *L' Assaut avorté de la Horde d'Or contre l'Empire byzantin (Printemps – été 1341)*, în Revue des études byzantines, XVIII, t. 18, 1960, p. 145-162.

[439] Pentru detalii, vezi V. Laurent, *Le métropolite de Vicina,* p. 231.

[440] Este exact anul în care veneţienii se lamentau că eternii lor rivali, genovezii, îi împiedică să achiziţioneze grâu în porturile aflate *în părţile Licostomului* (cf. N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1900, p. 49). Vicina nu este amintită, dovadă grăitoare a succesului de care se bucura, deja, concurenta sa directă, Chilia.

[441] Cf. Ş. Turcuş, *Sfântul Scaun şi românii în secolul al XIII-lea*, p. 310.

existat, la acea dată –ca şi la Soldaia, Caffa sau Solhat–, o reşedinţă franciscană[442].

Misiunea acesteia va continua, cu toate greutăţile cauzate de politica anti-creştină a lui Geanibek, până spre sfârşitul secolului al XIV-lea, când, printre cei care adeveresc consacrarea noului episcop catolic de Siret (1371), este prezent şi un anume *dominis Ludovico Vicinensi de ordine Minorum*[443], ultimul franciscan stabilit în Vicina despre care avem informaţii.

Pentru a descrie, succint, cadrul istoric al decăderii Vicinei, vom porni de la informaţiile pe care ni le oferă hărţile nautice occidentale, cu menţiunea că nici ele nu sunt, întru totul, precise[444]. Astfel, carta cosmografului catalan Angelino Dulcert, din 1339, aşază Vicina pe Dunăre –numită, semnificativ, *fluvius Vecine*[445]–, deasupra zidurilor cetăţii ridicându-se steagul mongol, cu *tamgha* şi *semiluna*, ceea ce însemna instalarea *efectivă* a tătarilor în oraş[446].

În principiu, faptul n-ar fi fost atât de grav, având în vedere controlul nemijlocit pe care Hoarda l-a exercitat asupra Dunării de Jos, timp de un secol[447], cu consecinţe benefice asupra schimburilor comerciale din zonă şi atrăgând după sine dezvoltarea pe coordonate specific urbane a *emporiilor* genoveze. Dar, contextul mai larg al crizei politice de la mijlocul secolul al XIV-lea[448], marcată în mod substanţial de războiul purtat de Geanibek

---

442 Vezi n. 428.

443 Hurmuzaki, I$_2$, p. 171. Aşa cum a sesizat C. Auner în studiul său referitor la *Episcopia de Seret (1371-1388)*, în Revista Catolică, II, 1913, p. 228, n. 2, franciscanul Ludovic de Vicina nu apare în document ca fiind *de faţă* la consacrarea episcopului Andrei (9 martie 1371), el figurând doar la notarul din Lemberg, printre martorii prezenţi la transcrierea actului de consacrare (4 august 1371).

444 Vezi analiza lui N. Grămadă, *op. cit.*, p. 438.

445 Astfel de informaţii cartografice sunt confirmate, parţial, şi de un act emis la Pera, în 1343, unde se aprecia că marginile Imperiului lui Özbek ajung la "*flumen Vicine*" (*FHDR*, III, p. 484-485).

446 Harta lui Angelino Dulcert purta şi o inscripţie lămuritoare cu privire la întinderea imperiului stăpânit de Özbek, reprodusă întocmai în portulanele din cea de-a doua jumătate a secolului al XIV-lea, precum cel al fraţilor Pizigani (1367): "*Item in civitate de Saray manet imperator Usbech; imperium suum est valde magnum et incipit in provincia de Burgaria et in civitate de Vicina et finit in civitate de Organci versus levante et comprehendit in illo directe totam tramontonam*" (ap. N. Grămadă, *op. cit.*, p. 447).

447 Ar face excepţie, *eventual*, conform opiniei majorităţii specialiştilor, intervalul 1301-1322, în care, după toate *aparenţele* documentare, ţarului bulgar Theodor Svetoslav i-a fost cedată Dobrogea şi părţi însemnate din Bugeac, drept recompensă pentru rolul jucat în eliminarea fiului cel mare al lui Nogai, Ceaka, oponentul hanului Tokta (vezi, mai ales, Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 104-119; V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 247-250). Această *ipotetică* desfăşurare istorică a fost respinsă, recent, cu toată fermitatea, de S. Iosipescu (vezi n. 484). Oricum, cel mai târziu la începutul deceniului trei al secolului al XIV-lea, teritoriile de la gurile Dunării reintră în posesia Hoardei de Aur, iar Vicina redevine, aşa cum relevă trimiterea din nota anterioară, *oraş de frontieră*.

448 Tătarii vor lua act de ambiţiile regelui Ludovic cel Mare (1342-1382), care conferă războiului purtat împotriva acestora atributele unei veritabile cruciade. Atitudinea

împotriva negustorilor italieni[449], explică întrucâtva începutul evoluțiilor negative din istoria Vicinei.

Mai mult, şi doar *aparent* paradoxal, este întru totul justificat să considerăm refluxul treptat al autorității mongole din spațiul extracarpatic –sub presiunea ofensivei creştine coordonate de Ludovic cel Mare– ca pe un factor *determinant*, în explicarea ireversibilei sale decadențe. Această complexă desfăşurare istorică a fost alimentată, aşa cum vom vedea, de cristalizarea unei noi axe comerciale, căreia Vicina –aflată într-o poziție colaterală– nu îi mai servea drept principal debuşeu[450]. Oraşul este absent din toate documentele privitoare la evenimentele petrecute la cumpăna secolelor XIV-XV, perioadă care se încheie cu instaurarea definitivă a stăpânirii turceşti în Dobrogea. Doar prezența sa în portulane[451] –explicabilă, fără îndoială, prin obiceiul copierii versiunilor mai vechi– coroborată de câteva referințe ambigue mai susține, foarte fragil, o palidă existență a oraşului *şi* în secolul al XV-lea.

Ajunşi la finalul acestei succinte analize, suntem datori, la rându-ne, cu o *încercare* de răspuns la o mai veche dilemă, legată de localizarea Vicinei[452]. Înainte de a ne face cunoscută opțiunea, trebuie amintit, însă, faptul că, în ciuda rezolvării propuse de către P. Diaconu, privind identificarea sa cu cetatea de la Păcuiul lui Soare[453] –asumată, încă, de o

---

suveranului angevin determină o violentă contra-reacție musulmană, îndeosebi sub Geanibek. În cursul domniei sale se dezlănțuie un adevărat *pogrom* împotriva creştinilor, abundent documentat, atât în izvoarele venețiene, cât şi în cele genoveze, cele două puteri direct afectate aliindu-se efemer împotriva hanului. Oricum, aceste evenimente reprobabile şi, în general, anarhia din Imperiul mongol vor avea, pe termen mai lung, consecințe majore: regresul comerțului pontic şi reorientarea rutelor comerciale (Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 76-77).

[449] V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 182-202.

[450] Vezi *infra*, analiza dedicată începuturilor Brăilei.

[451] Gh. I. Brătianu o definea, inspirat, ca "reflex postum al unui trecut glorios" *(op. cit.*, p. 93).

[452] Pentru o trecere în revistă a principalelor ipoteze formulate în istoriografia mai veche, vezi C. C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia Română*, Bucureşti, 1977, p. 143-155.

[453] "Într-adevăr, grosimea straturilor arheologice, mulțimea şi varietatea monedelor, numărul mare de unelte şi podoabe, locuințele de suprafață cu temelii de piatră, într-un cuvânt, tot ceea ce constituie vestigii arheologice definesc aşezarea de la Păcuiul lui Soare ca fiind –în perioada cuprinsă între mijlocul secolului al XIII-lea şi prima jumătate a secolului al XV-lea– un puternic centru urban, cu o producție proprie de mărfuri şi cu o activitate comercială, care nu au fost egalate de nici o altă aşezare dobrogeană din acele vremuri" (P. Diaconu, *Despre localizarea Vicinei*, în Pontica, 3, 1970, p. 290). La argumentele oferite de autor, s-a adăugat publicarea, de către savantul italian B. Motzo, a unui portulan de la sfârşitul secolului al XIII-lea, în care este precizată distanța exactă de la gurile Dunării până la Vicina, adică 200 de mile genoveze (circa 347 km), şi care părea să tranşeze definitiv problema identificării Vicinei, în favoarea Păcuiului lui Soare (cf. idem, *Iarăşi despre localizarea Vicinei*, în *RdI*, t. 34, nr. 12, 1981, p. 2316). Pentru detalii privind evoluția medievală a aşezării de la Păcui, vezi P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare, II. Aşezarea medievală*, Bucureşti, 1977.

bună parte a comunităţii ştiinţifice[454]–, o impresionantă investigaţie istoriografică, publicată foarte recent, *pare* să confirme una dintre soluţiile mai vechi, şi anume că faimoasa aşezare s-a aflat, de fapt, pe locul actualului oraş-port *Măcin*[455].

Fără a opta pentru vreuna dintre soluţiile preopinenţilor noştri, vom evidenţia totuşi, în acest context, câteva *probe* –care au scăpat, până astăzi, cercetătorilor– în favoarea excluderii definitive a Isaccei ca principală contracandidată la identificarea cu mult-disputata Vicina.

Remarcăm, astfel, într-o primă instanţă, faptul că, mai toate coloniile genoveze din teritoriile controlate de Hoardă s-au fundat pe vechi locaţii bizantine, unele ruinate, şi scutite astfel de prezenţa efectivă a mongolilor.

> Dintr-o asemenea perspectivă, exemplul Caffei este mai mult decât elocvent: "Când au venit genovezii, Teodosia trebuie să fi fost în cel mai bun caz o ruină, insignifiantă economic şi demografic – alte însuşiri imperativ necesare pentru reuşita operaţiei. Doar într-un astfel de loc puteau «oaspeţii» să fie majoritari, condiţie indispensabilă pentru a dirija dezvoltarea coloniei şi a localităţii spre ţinta finală: neatârnarea de hoarda tătară"[456].

Raţiunile intime ale alegerii făcute de comercianţii liguri în Crimeea ar trebui să fie valabile şi pentru fundarea emporiului danubian. Tocmai de aceea, dacă se acceptă prezenţa unei colonii genoveze veritabile la Vicina, spre finele secolului al XIII-lea[457], identificarea sa cu Isaccea ar fi total neproductivă. Astfel, conform datelor pe care ni le-au oferit descoperirile monetare[458], aşezarea de la marele vad al Dunării inferioare găzduise, într-o succesiune *nemijlocită*, în perioada precizată mai sus, reşedinţa unui *despot*

---

[454] Vezi, spre exemplu, studiul recent al lui E. Oberländer-Târnoveanu, *"De proienie de Gazaria, de loco Vicine": Once Again about the Mongol Domination in the Region of the Mouth of the Danube during the Late 13th and Early 14th Century*, în T. Gemil, N. Pienaru (coord.), *Moştenirea istorică a tătarilor*, vol. I, Bucureşti, 2010, p. 29-56, în care autorul afirmă răspicat, pe urmele lui P. Diaconu, identitatea Vicinei cu Păcuiul lui Soare.

[455] V. Ciocîltan, *Argumente în favoarea identităţii Vicina-Măcin*, în *RI*, t. 22, nr. 5-6, 2011, p. 411-430.

[456] V. Ciocîltan, *Mongolii şi Marea Neagră în secolele XIII-XIV*, p. 143.

[457] Oricât de tentantă ar fi, această circumstanţă istorică rămâne, până la dezvăluirea unor probe irefutabile, o simplă supoziţie. De altfel, la Vicina a fost atestat un singur consul genovez, Bartolomeo di Marco, care îndeplinea şi funcţia de notar, *în cea de-a doua jumătate a secolului al XIV-lea* (1361). Informaţia este cuprinsă în celebrul registru notarial al lui Antonio di Ponzò, ţinut la Chilia în anii 1360-1361 (cf. O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, în *SRdI*, t. 25, nr. 3, 1972, p. 458).

[458] E. Oberländer-Târnoveanu, I. Oberländer-Târnoveanu, *Contribuţii la studiul emisiunilor monetare şi al formaţiunilor politice din zona gurilor Dunării în secolele XIII-XIV*, în *SCIVA*, t. 32, nr. 1, 1981, p. 89-109; E. Oberländer-Târnoveanu, *Documente numismatice privind relaţiile spaţiului est-carpatic cu zona gurilor Dunării în secolele XIII-XIV*, în *AIIAI*, XXII, nr. 2, 1985, p. 585-590; idem, *Începuturile prezenţei tătarilor în zona Gurilor Dunării în lumina documentelor numismatice*, în T. Gemil (coord.), *Tătarii în istorie şi în lume*, Bucureşti, 2003, p. 67-102.

bizantin[459] –a cărui identitate scapă cunoaşterii în această fază a cercetării istorice–, respectiv principala reşedinţă a emirului Nogai. Mai mult, omnipotentul general al Hoardei îşi va preciza, în cel mai scurt timp, cu fermitate, statutul *imperial* prin emiterea de monede proprii, chiar la Isaccea[460].

În altă ordine de idei, succesiunea *nemijlocită* a celor doi factori de putere la *Isaccea* intră, oricum, în contradicţie cu semnalarea prezenţei la *Vicina*, în aceiaşi ani (1286-1287), a comandamentului lui Argun, surprins documentar sub titulatura, profund semnificativă, de "milenarius *populi illius*"[461].

Un argumentul important îl oferă şi următoarea împrejurare: numele cetăţii care adăpostea preţiosul atelier monetar, *Sãqči*, apare înscris, ca atare, *şi* în varianta latină a legendelor unor monede emise între 1307-1312, de o "seniorie" genoveză care îşi avea centrul în acest oraş dunărean[462]. Aşadar, înşişi comercianţii liguri, cărora le datorăm aproape tot ceea ce ştim despre Vicina –şi care au numit-o *astfel* în repetate rânduri, tocmai în această perioadă–, reproduceau pe monedele cu legendă *latină* numele autentic al aşezării care găzduia atelierul, adică *Sãqči*, şi nu *Vicina*, cum ar fi fost firesc în cazul presupusei identităţi.

În lumina tuturor acestor evidenţe, considerăm că parcurgerea "liniară" a informaţiei oferite de Ana Comnena, încă de la începutul secolului al XII-lea, putea elimina, din capul locului, Isaccea din "competiţia" localizărilor Vicinei: "…Tatos, numit şi Chalis, şi cu Sesthlav şi cu Satza […], unul ţinând în stăpânirea sa Dristra, ceilalţi Vicina şi celelalte…"[463]. Aşadar, cele mai importante dintre căpeteniile barbare stăpâneau, în ordinea numirii lor, cele trei mari oraşe dunărene, desemnate, la rându-le, în ordinea geografică firească: Tatos-*Dristra*, Sesthlav-*Vicina*, iar Satza pe primul dintre "celelalte", adică importanta aşezare de la marele vad al Dunării

---

[459] Aprecierea noastră este susţinută de prezenţa pe unul dintre tipurile monetare bătute la Isaccea a *acvilei bicefale*, însemn caracteristic *despoţiilor* bizantine, cu precădere sub Paleologi (cf. E. Oberländer-Târnoveanu, *Începuturile prezenţei tătarilor în zona Gurilor Dunării*, p. 78-79; vezi şi P. Diaconu, *O formaţiune statală la Dunărea de Jos la sfârşitul secolului al XIV-lea necunoscută până în prezent*, în *SCIVA*, t. 29, nr. 2, 1978, p. 194). E. Oberländer-Târnoveanu, autorul cercetărilor numismatice, a datat aceste emisiuni monetare în intervalul 1273-1285/6, prezumând starea de vasalitate a comanditarului lor faţă de ambiţiosul *tümen-noyan* Nogai (*op. cit.*, p. 75-79).

[460] Emisiunile monetare relevă fidel fulminanta ascensiune politică a lui Nogai, culminând cu arogarea statutului *imperial*, în anii 1296-1299 (*ibidem*, p. 79-94).

[461] Vezi informaţiile oferite de C. Andreescu (*supra*, n. 428). Termenul latin *milenarius* nu face decât să-l echivaleze pe cel de *mingghan-u noian* mongol, însemnând comandant de "o mie" (B. D. Grecov şi A. I. Iacubovschi, *op. cit.*, p. 40).

[462] E. Oberländer-Târnoveanu, I. Oberländer-Târnoveanu, *Contribuţii la studiul emisiunilor monetare*, p. 100-102, 105-106; E. Oberländer-Târnoveanu, *Documente numismatice*, p. 585, n. 3; E. Oberländer-Târnoveanu, I. Oberländer-Târnoveanu, *Noi descoperiri de monede emise în zona gurilor Dunării în secolele XIII-XIV*, în *SCN*, IX, 1989, p. 127-128.

[463] *FHDR*, III, p. 89.

inferioare, anticul *Noviodunum*, care îi va moşteni, până astăzi, numele (*Satza/Sãqči/Isaccea*)[464].

Cât despre Păcuiul lui Soare, credem că unul dintre argumentele excluderii sale din cursa pentru identificarea Vicinei îl constituie calitatea acesteia de sediu mitropolitan, a cărui eventuală stabilire la Păcui nu şi-ar fi avut sensul, dată fiind proximitatea –doar 18 km, în amonte–[465] a celui atestat la Dristra. Existenţa unei mitropolii la Dristra –plasată încă de la fundare, alături de întreaga biserică bulgară, *sub oblăduirea Patriarhiei Ecumenice*[466]–, este dovedită de prezenţa în *Synodikonul lui Boril*[467] a nu mai puţin de şase mitropoliţi dristreni[468], care au activat –şi vom reţine valoarea probatorie a acestor circumstanţe– *în perioada deplinei funcţiuni a mitropoliei de la Vicina*[469].

În fapt, mitropolia Dristrei îşi exercita jurisdicţia într-un teritoriu care *includea* Păcuiul lui Soare, fortificaţiile acestuia fiind ridicate, aşa cum am văzut, tocmai pentru apărarea metropolei din amonte[470].

---

[464] Aceeaşi interpretare şi la Em. Popescu, *Ştiri noi despre istoria Dobrogei în secolul al XI-lea*, p. 145, n. 48.

[465] Vezi *supra*, p. 110, cu n. 395.

[466] Vezi scrisoarea Patriarhului Calist I către clerul din Târnovo, din anul 1355, prin care le reamintea ierarhilor bulgari că se află într-un raport de subordonare faţă de Patriarhia Ecumenică, încă de la recunoaşterea autonomiei lor, în anii 1234-1235 (cf. Epifanie Norocel, *Patriarhia bulgară de Târnovo între anii 1235-1393*, în *ST*, XVIII, nr. 3-4, 1966, p. 151-152).

[467] М. Г. Попруженко, *Синодик царя Борила*, София, 1928. În istoriografia românească, informaţiile privitoare la existenţa unei mitropolii dristrene în secolele XIII-XIV au fost semnalate de Epifanie Norocel (*op. cit.*, p. 152-155), dar şi de P. Diaconu, *op. cit.*, p. 197, n. 60, cu riscul, nesesizat, de a-şi submina propria argumentaţie.

[468] М. Г. Попруженко, *op. cit.*, p. 92.

[469] Astfel, absenţa mitropolitului dristrean Zaharia din lista redactată în *Synodikon* –dar atestat ca atare, într-o altă sursă documentară, sub anul 1360 (cf. Иван Дуйчев, *Из старата българска книжнина*, кн. 2, София, 1944, p. 226)– oferă un *terminus ante quem* al păstoririi celor şase mitropoliţi pomeniţi mai sus, care s-au succedat începând cu anul 1235, al înfiinţării mitropoliei Dristrei, şi până spre finele anilor ’50 ai secolului al XIV-lea, adică *înaintea* dispariţiei mitropoliei de Vicina (1359).

[470] Însuşi P. Diaconu, în încercarea sa de a circumscrie teritorial *despotatul Dristrei*, pe care îl numea, insistent, "formaţiunea statală de la Păcuiul lui Soare-Silistra", afirma următoarele: "În totului tot, Ţara Dristrei se va fi întins spre nord-est până către Cernavoda, iar înspre apus până dincolo de Turtucaia. Nu este exclus ca în anumite împrejurări istorice cârmuitorul Ţării Dristrei să-şi fi extins autoritatea şi asupra unei fâşii de pământ de pe malul stâng a Dunării." (P. Diaconu, *op. cit.*, p. 196). Şi cum Dobrotici fusese *recompensat* cu Ţara Dristrei, ca teritoriu bine delimitat, **din cuprinsul ţaratului bulgar**, chiar de către ţarul Ivan Alexandru (1331-1371), într-o conjunctură a cărei prezentare nu îşi are rostul aici (vezi Dumanov Boyan, *Dorostolum/Dristra*, în *Encyclopaedia of the Hellenic World, Black Sea*, 2000, p. 5), existenţa unei mitropolii <*a Vicinei*> la Păcuiul lui Soare, aflat în centrul respectivei formaţiuni, vine în contradicţie cu înseşi afirmaţiile, categorice, ale lui P. Diaconu: "în istoria relaţiilor dintre bizantini şi ţaratul de Târnovo biserica constantinopolitană nu şi-a exercitat niciodată autoritatea asupra unei eparhii aflate într-un teritoriu administrat de bulgari" (*ibidem*, p. 198).

Din această perspectivă, se impune ca argument determinant, în favoarea aprecierilor noastre, împrejurarea că **la Păcuiul lui Soare a fost descoperit un număr infim –mai exact două exemplare– de *hyperperi bizantini* emişi în perioada de maximă înflorire comercială a Vicinei**, adică sub domnia constantinopolitană a lui Mihail al VIII-lea Paleologul (1261-1282), în condițiile în care actele notariale genoveze atestă exclusivitatea *hyperperilor* în contractele încheiate cu emporiul danubian. În schimb, ***cvasi*totalitatea descoperirilor numismatice ale acestei perioade, de ordinul sutelor de monede, aparţine Ţaratului de Târnovo**[471], ceea ce spune multe despre adevărații stăpâni ai insulei danubiene, relevând totodată eroarea în care se plasează susținătorii identificării Vicinei cu Păcuiul lui Soare.

În ceea ce ne priveşte, oricât de tentantă ar părea soluția propusă de V. Ciocîltan, şi care, în lumina analizelor anterioare, pare să rămână favorită în "competiția" identificărilor Vicinei, optăm pentru luare în considerare *şi* a unei alte *ipoteze de lucru*: localizarea faimoasei şi, totodată, fantomaticei cetăți *episcopale* la **Axiopolis**/Cernavoda, adică în vechiul scaun *episcopal* al Dunării de Jos. Într-o atare eventualitate, s-ar confirma nu doar preferința Patriarhiei bizantine pentru continuitate –manifestată anterior *chiar în cazul episcopiei de Axiopolis*[472]– ci şi distanța pe care o stipulează celebrul portulan *Il Compasso da Navigare*, între gura Asperei şi Vicina: 200 de mile[473].

---

[471] A se vedea, mai ales, repertoriul descoperirilor monetare din cadrul monografiei arheologice dedicate aşezării medievale de la Păcuiul lui Soare (P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare*, p. 154-163), dar şi cele două tezaure publicate de E. Isăcescu (*Tezaurul de monede medievale de la Păcuiul lui Soare*, în *SCN*, V, 1971, p. 345-353; *Un alt tezaur monetar găsit la Păcuiul lui Soare*, în *SCN*, VI, 1975, p. 253-257), în care nu vom găsi *niciun hyperper bizantin*, dar putem număra *peste două sute de monede aparținând țarilor de la Târnovo*. Este regretabilă nonşalanța manifestată de P. Diaconu în omiterea acestor elemente probatorii, care i-ar fi năruit, în mod inevitabil, teoria*!*

[472] *Axiopolis* este atestat încă din secolul al VI-lea ca *episcopie*, dependentă de Tomis, dar pe primul loc după mitropolie în rândul celor 14 scaune, ceea ce echivala, probabil, cu calitatea de *protothronos* (cf. Em. Popescu, *op. cit.*, p. 137). Aşadar, scaunul episcopal instituit aici în secolul al XI-lea (*ibidem*, p. 127-147), nu făcea decât să *continue* o tradiție canonică, întreruptă de invaziile slavo-avare cu mai bine de patru sute de ani înainte.

[473] Remarcăm, în acest context, aprecierile lui S. Iosipescu: "Căutată de secole pe Dunăre la Mahmudia, Isaccea, Măcin, cetatea metropolitană părea sortită să rămână printre oraşele fantomă ale evului mediu dacă nu s-ar fi descoperit manuscrisul de la A.D. 1296 al faimosului portulan pisano-amalfitean Compasso da Navigare, redactat în a doua jumătate a sec. al XIII-lea, unde navigatorul pe Marea Neagră şi Dunărea de Jos era avertizat că de la gura Asperei a marelui fluviu şi până la Vicina avea de parcurs 200 de mile. Indiferent de identitatea Asperei cu gârla Împuțita din preajma Sulinei, propusă de domnul Petre Ş. Năsturel, transpunerea pe teren a celor două sute de mile nautice plasează Vicina mult în amonte pe Dunăre, în sectorul cuprins între Cernavodă şi Silistra, ceea ce exclude localizările anterioare la Mahmudia, Isaccea sau Măcin." (*Contribuții la istoria domniei principelui Radu I şi a alcătuirii teritoriale a Țării Româneşti în secolul al XIV-lea*, în *SMIM*, XXVIII, 2010, p. 38).

Cât despre eventualele amendamente care s-ar putea aduce alternativei propuse –dată fiind inexistenţa, *până la acest moment*[474], a unor mărturii arheologice vădite, cu indubitabilă valoare probatorie[475]–, vom spune că ele nu există *defel*, deci nici spre *infirmare* (aşa cum este cazul descoperirilor numismatice de la Păcui). În plus, atenţionăm, poate uşor maliţios, asupra faptului că probele materiale sunt, desigur, la fel de bine ascunse şi, probabil, alăturate celor care nu mai au nevoie să-şi dezvăluie identitatea pentru a demonstra calitatea de scaun episcopal a cetăţii *Axiopolis*, în secolele al VI-lea şi al XI-lea*!*

Despre **Maurocastrum** –vechea colonie grecească *Tyras*, de la limanul Nistrului, a cărei identificare cu *Cetatea Albă*[476] rămâne, încă, discutabilă[477]– aflăm amănunte interesante datorită cercetărilor întreprinse, încă din perioada interbelică, de Gh. I. Brătianu.

Consemnăm, aşadar, că prima menţiune a comerţului genovez *ad partes Malvocastri* se regăseşte într-un act de comandit, transcris de un notar genovez la Caffa şi datat *8 mai 1290*, în care se face referire la călătoria în zonă a lui Giacomo di Finale[478]. Patru ani mai târziu este atestat documentar traseul unei corăbii, aparţinând, de asemenea, unor negustori genovezi, care se îndrepta către *Maurocastrum*[479].

Chiar dacă informaţiile documentare indică prezenţa timpurie a genovezilor în vechiul *Maurokastron*[480] bizantin, aflat, indubitabil, sub controlul Hoardei de Aur, este foarte probabil ca, în anii respectivi, activitatea coloniştilor liguri să se fi rezumat doar la îndeletnicirile comerciale, despre o *eventuală* fortificare a "cartierului" lor putând fi vorba, mai degrabă, în secolul următor.

> La finele veacului al XIII-lea, căderea cetăţii Acra –avanpostul comerţului oriental al Veneţiei– în mâinile Islamului va determina reorientarea politicii *Serenissimei* în direcţia Mării Negre. Se pare că această opţiune,

---

474 Cf. O. Damian, *Repere arheologice privind oraşele medievale*, p. 148, n. 25.

475 Ne punem toată încrederea în expertiza ştiinţifică a colegilor Raluca şi Sergiu Iosipescu, a căror intenţie de a sonda arheologic, cât mai curând, situl *Axiopolis*, ar putea ocaziona descoperirea –în al 13-lea ceas al pasionantei dispute istoriografice– a vestigiilor Vicinei. Le mulţumim, şi cu acest prilej, atât pentru deschiderea cu care au receptat propunerea noastră, cât şi pentru sprijinul bibliografic acordat.

476 Pentru atenţia acordată constant Cetăţii Albe de către istoricii români, vezi I. Cândea, *Cetatea Albă în istoriografia românească*, I, în *SMIM*, XIX, 2001, p. 217-226; II, în *SMIM*, XXI, 2003, p. 327-347.

477 Cf. R. Verussi-Iosipescu, *Instalaţii portuare la Dunărea de Jos şi în Pontul nord-vestic (sec. XIII-XVI)*, teză de doctorat, Târgovişte, 2012, p. 164-172; eadem, *Cetatea Albă, Cetatea Neagră*, în *RIM*, nr. 3-4, 2012, p. 18-23. Vezi şi L. Rădvan, *Oraşele din Ţările Române*, p. 496-498, cu trimiterile aferente.

478 Cf. Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 102.

479 *Ibidem*, p. 56.

480 Despre avatarurile numelui sub care apare aşezarea medievală fundată pe ruinele anticului *Tyras*, vezi V. Spinei, *Comerţul şi geneza oraşelor din sud-estul Moldovei (secolele XIII-XIV)*, în *AB*, I, 1993, p. 184-186.

care intra, desigur, în contradicţie cu afirmarea accelerată, din ultimele decenii, a hegemoniei genoveze, era potenţată de alianţa cu Nogai, atotputernicul general al Hoardei de Aur. În acest context, s-a ajuns, inevitabil, la cel dintâi *Război al Strâmtorilor* (1294-1299)[481], care nu va rezolva –în ciuda victoriilor obţinute de Genova– pe termen lung problema prezenţei autonome a veneţienilor în Marea Neagră. Pacea de la Milano prevedea doar o amânare a acesteia, inaugurând, totuşi, o nouă fază a politicii genoveze, ale cărei consecinţe s-ar fi putut răsfrânge *şi* asupra aşezării de la limanul Nistrului.

Astfel, intrarea brutală a Veneţiei în jocul beneficiilor pe care le putea asigura prezenţa autonomă în Pont i-a pus în gardă pe genovezi, aceştia demarând o amplă campanie de fortificare a emporiilor fundate anterior. Lovindu-se, inevitabil, de opoziţia imperialilor bizantini şi a mongolilor, negustorii ambiţioasei Republici ligure vor reuşi, totuşi, cu o neîntrecută abilitate diplomatică, dar şi prin implicarea în câteva conflicte sângeroase, să-şi impună voinţa[482].

După Pera (post 1304), Caffa (post 1313) şi Trapezunt (post 1316), este posibil ca aceste demersuri constructive[483] să fi continuat, ulterior dispariţiei ţarului Theodor Svetoslav(?)[484], cu edificarea unor fortificaţii la

---

[481] Gh. I. Brătianu, *Les origines de la guerre de Curzola (1294-1299) entre Gênes et Venise*, în vol. *Mélanges d'histoire générale*, I, Cluj, 1927, p. 94-98; pentru o viziune mai nuanţată, O. Cristea, *Veneţia şi Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuţii la studiul politicii orientale veneţiene*, Brăila, 2004, p. 36-37.

[482] Ş. Papacostea, *Genovezii în Marea Neagră*, p. 29-36.

[483] *Ibidem*, p. 31-33.

[484] La începutul secolului al XIV-lea, Maurocastro, ca şi întreaga zonă a gurilor Dunării, *pare* să se fi aflat sub stăpânirea bulgarilor lui Theodor Svetoslav (1300-1322). Ar sta mărturie o serie de documente ce amintesc de martiriul unui călugăr franciscan, Angelus de Spoleto, ucis de bulgari în *Mauro Castro* (1314), sau de eşecul oficialilor comunei genoveze de a obţine, de la împăratul *Fedixclavus* (= Svetoslav), reparaţii pentru pagubele suferite de negustorii genovezi la *Mavocastro* şi prin alte părţi (1316). După toate indiciile, belicosul ţar Svetoslav ar fi obţinut această poziţie –care includea dreptul de a percepe taxe vamale în *Mavocastro* şi *Vicina*– ca o recompensă din partea hanului Tokta, acordată pentru asasinarea lui Ceaka, fiul rivalului său, Nogai. Ulterior, după moartea lui Svetoslav, stăpânirea bulgară asupra oraşului de la limanul Nistrului ar fi luat sfârşit, acesta revenind în mâinile mongolilor (Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 104-119; vezi şi V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 247-250). Recent, S. Iosipescu –pe urmele lui V. Spinei, care-şi exprimase, anterior, rezervele la adresa acestei teorii (*Moldova în secolele XI-XIV*, Bucureşti, 1982, p. 173-176)– a respins identificarea aşezării stăpânite de ţarul bulgar cu Cetatea Albă, propunând localizarea ei în regiunea Varnei, unde apare toponimul *Maurocastrizo*/*Maurocastrico*, a cărui formă ar fi generat întreaga confuzie (*Bulgarii la Cetatea Albă în anii 1314, 1316*, în vol. *Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin şi Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei*, Brăila, 2008, p. 699-716). Argumentelor formulate de S. Iosipescu li s-ar mai putea adăuga încă o serie de probe. Astfel, la finele celui de-al doilea deceniu al secolului al XIV-lea, adică în perioada de apogeu a *prezumtivei* stăpâniri bulgare în Dobrogea şi la gurile Dunării, pe lista posesiunilor Patriarhiei din Constantinopol se regăsea Dristra –alături de Cavarna, Cranea, *Chilia sau Licostomo*, Gerania şi Caliacra (vezi *infra*, p. 133, cu n. 515, 516)–, vechea metropolă danubiană a Bulgariei, în care se refugiase ţarul Ivailo cu doar câteva decenii înainte (c. 1278/9). Ni se pare îndoielnică stăpânirea lui Theodor Svetoslav asupra

Maurocastro/Cetatea Albă(?)[485], *Chilia* şi/sau *Licostomo* şi, eventual, *Ienisala*.

Spre deosebire, însă, de Chilia[486], Maurocastro a fost lipsită de beneficiile unei administraţii proprii, cu consuli şi instituţiile aferente[487], autoritatea supremă în oraş fiind deţinută de *iparhul* mongol.

Dunării inferioare şi până la limanul Nistrului –permiţându-şi, chiar, să-i agreseze pe genovezi la *Maurocastro*–, cât timp nu reuşise să-şi impună controlul asupra *propriei* cetăţi, gazdă a unui scaun mitropolitan, rămasă ca un fel de insulă bizantină într-o mare bulgară. Şi aceasta cu atât mai mult, cu cât ţarul recuperase, încă din anii războiului declanşat împotriva Bizanţului (1304-1307), câteva cetăţi importante de pe litoralul vest-pontic, precum Mesembria, Anchialos sau Agathopolis (cf. Gh. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, p. 72). Mai mult, ţinând cont de rezultatele analizei întreprinse asupra descoperirilor numismatice de la gurile Dunării (E. Oberländer-Târnoveanu, I. Oberländer-Târnoveanu, *Noi descoperiri de monede emise în zona gurilor Dunării*, p. 125), care au relevat prezenţa, la Isaccea, a unui *despotat bizantin* ce-şi permitea să bată nestingherit monedă, *tocmai în anii conflictului lui Theodor Svetoslav cu imperialii* (1304-1307), vom accepta cu şi mai serioase rezerve "jurisdicţia" ţarului de la Târnovo pe aceste meleaguri. De altfel, în aceleaşi circumstanţe istorice, adică în plin război bulgaro-bizantin, a cărui virulenţă ar fi trebuit să afecteze profund starea materială a enclavelor greceşti dunărene, supuse prezumtivei stăpâniri a lui Svetoslav, aflăm că, dimpotrivă, mitropolia de la Vicina înregistra o situaţie financiară de invidiat, poate cea mai bună din istoria sa, stârnind comentariile patriarhului ecumenic (cf. R. Şt. Ciobanu, *Evoluţia, rolul şi însemnătatea mitropoliei din Vicina*, p. 236; vezi şi S. Baraschi, *Izvoare scrise privind aşezările dobrogene de pe malul Dunării în secolele XI-XIV*, în *RdI*, t. 34, nr. 2, 1981, p. 329). Finalizând argumentaţia noastră, vom mai evidenţia o ultimă, dar profund semnificativă, împrejurare istorică: în intervalul 1307-1313, al furibundului conflict tătaro-genovez, când Tokta dispusese arestarea tuturor comercianţilor liguri din cuprinsul imperiului său (cf. Ş. Papacostea, V. Ciocîltan, *Marea Neagră. Răspântie a drumurilor intercontinentale (1204-1453)*, Constanţa, 2007, p. 152), monetăria de la Isaccea deservea, ca un făcut, *tocmai o seniorie genoveză* (vezi n. 462), nederanjată de "stăpânirea" belicosului ţar bulgar, imaginat ca vicar al hanului la Dunărea inferioară. Iar dacă apartenenţa emisiunilor monetare –*prezumtiv* genoveze– ar putea fi contestată (vezi, de exemplu, S. Iosipescu, *Balica, Dobrotiţă, Ioancu*, Bucureşti, 1985, p. 56-58), în schimb, lipsa totală a monedelor bulgăreşti la Cetatea Albă, contrastând cu numărul *uriaş* –de ordinul *miilor*– al monedelor hanilor mongoli Tokta şi Özbek (cf. A. Boldureanu, L. Bacumenco-Pîrnău, *Un lot de monede medievale şi moderne decoperit la Cetatea Albă. Observaţii preliminare*, în *AM*, XXXIV, 2011, p. 221-245), ar trebui să conteze în cumpănirea acestei speţe.

[485] Tentativele specialiştilor de a lămuri începuturile fortificaţiilor Cetăţii Albe au generat o dezbatere pătimaşă, în acest sens fiind cu totul semnificativă disputa istoriografică iscată între Ionel Cândea şi Mariana Şlapac (cf. I. Cândea, *Edificii religioase la Cetatea Albă şi Cetatea Sucevei (secolele XIV-XV)*, în *SMIM*, XXII, 2004, p. 117-124).

[486] Vezi *infra*, analiza dedicată emporiului genovez de pe braţul danubian omonim.

[487] Abia din 1409, conform prevederilor unui privilegiu acordat genovezilor de către Alexandru cel Bun –pe care B. P. Haşdeu susţinea că l-a văzut la Odesa, într-o colecţie particulară, prin anii '50 ai sec. al XIX-lea (cf. Şt. Andreescu, *Note despre Cetatea Albă*, în *SMIM*, XVIII, 2000, p. 66-68)–, comercianţilor liguri li s-a permis să-şi deschidă o abaldă negustorească şi să aibă un consul în Cetatea Albă. Faptul pare să fie confirmat de informaţiile cuprinse în scrierea genovezului Nicolo della Porta, datată în 1410, conform căruia Cetatea Albă (*Mocastro*) se număra printre oraşele pe care Genova le stăpânea la

Mai mult, descoperirile arheologice de la Cetatea Albă, corespunzând secolelor XIII-XV, poartă o amprentă bizantină bine definită[488], care eclipsează, în bună măsură, *ipoteticele* contribuţii ale genovezilor.

Şi totuşi, chiar în absenţa consulului, activităţile comercianţilor liguri la limanul Nistrului s-au dovedit a fi de amploare, orientându-se, prioritar, către negoţul cu cereale. O serie întreagă de documente confirmă această apreciere, culminând cu menţiunile privind "grâul de Maurocastro" (*Grano da Maocastro*), din celebrul manual de comerţ al florentinului Francesco Balducci Pegoletti, redactat în prima jumătate a secolului al XIV-lea[489].

Un alt element de rezistenţă al activităţilor genoveze în acest areal îl constituia comerţul cu sclavi. În ciuda repetatelor intervenţii papale, fără a manifesta prea multe scrupule, genovezii au derulat afaceri de anvergură cu robii achiziţionaţi la Maurocastro/Cetatea Albă. Mai mult, printre aceştia, alături de cumani, bulgari, ruşi, turci sau alani, se numărau şi vlahii[490], vânduţi în locuri îndepărtate de cele natale[491].

Fără a intra în amănunte privind varietatea produselor vehiculate prin Maurocastro/Cetatea Albă[492], vom consemna rolul important pe care şi l-a asumat aşezarea în marele comerţ internaţional, constituindu-se, mai ales către sfârşitul secolului al XIV-lea, într-un valoros punct de tranzit, ce intermedia legăturile comerciale dintre bazinul pontic şi Europa Centrală.

Faptul se datorează, indubitabil, activizării *drumului moldovenesc* –pe ruta Liov-Siret-Suceava-Iaşi-Maurocastro/Cetatea Albă[493]–, într-o conjunctură istorică aparte, pe care o vom evidenţia în cele ce urmează.

Încă din anul 1339 –cu un deceniu înaintea anexării, de către Regatul polon, a cnezatului de Halici[494]– Angelino Dulcert sesiza imensul potenţial

---

acel moment (*ad presens*), în "teritoriile necredincioşilor" (cf. N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1900, p. 57-58).

488 Cf. V. Spinei, *op. cit.*, p. 187-189.

489 Cf. Şt. Andreescu, *op. cit.*, p. 57-58.

490 Pentru detalii, vezi şi A. Pippidi, *Contribuţii la studiul legilor războiului în evul mediu*, Bucureşti, 1974, p. 247 şi urm.

491 Cf. V. Spinei, *op. cit.*, p. 193.

492 *Ibidem*, p. 193-195.

493 A se vedea, cel mai recent, contribuţia lui L. Pilat, *Iaşii şi drumul comercial moldovenesc*, în vol. *The Steppe Lands and the World Beyond Them: Studies in Honor of Victor Spinei on his 70th Birthday*, editori Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon, Iaşi, 2013, p. 563-568.

494 Pentru datarea corectă a acestui eveniment, în anul 1349, vezi J. Meyendorff, *Byzantium and the rise of Russia: a study of Byzantino-Russian relations in the fourteenth century*, Cambridge University Press, 1981, p. 64; S. C. Rowell, *Lithuania Ascending: a pagan empire within east-central Europe, 1295-1345*, Cambridge University Press, 1994, p. 269; Ş. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatârnare: întemeierea Moldovei şi consolidarea statelor feudale româneşti*, în idem, *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, ediţie adăugită, Bucureşti, 1999, p. 39. În ceea ce îl priveşte pe reputatul medievist român, încheierile pe care le-a formulat în legătură cu acest subiect sunt extrem de tranşante: "Teza greşită din istoriografia noastră potrivit căreia regatul polon nu ar fi ajuns decât în 1366 în stăpânirea cnezatului Halici şi în

economic al Liovului (*"civita de leo"*), unde se întâlneau negustorii veniţi dinspre Marea Neagră cu cei hanseatici, continuându-şi marşul comercial spre Marea Baltică şi Flandra, până la Bruges.

> "Este drumul a cărui securitate va fi în curând asigurată de voievodul Moldovei, şi ale cărui limite se vor întinde rapid din Carpaţii Bucovinei la gurile Nistrului, unde se ridică fortăreaţa şi portul Cetatea Albă"[495].

Circumstanţele concrete ale activizării sale, adică ale participării Moldovei, alături de Polonia şi Genova, la integrarea Europei Centrale în marele comerţ intercontinental, prin Marea Neagră şi Cetatea Albă, sunt legate, pe de o parte, de intrarea aşezării de la limanul Nistrului sub controlul voievodului de la Siret[496], încă din anul 1374[497], iar pe de altă parte de evenimentele dramatice petrecute în ultimul deceniu ale sec. al XIV-lea în stepele nord-pontice.

Ne referim, aşadar, la gigantica confruntare declanşată în anul 1387, între hanul Hoardei de Aur, Toktamîş, şi fostul său susţinător, Timur-Lenk. Fără a intra în detaliile intrigii sale, expuse magistral de V. Ciocîltan într-un studiu apărut acum mai bine de două decenii[498], vom preciza, doar, că "mărul discordiei" a fost, din nou, Tabrizul, marele centru comercial al Azerbaidjanului. Câţiva ani mai târziu, în 1395, victoria decisivă obţinută de Timur-Lenk împotriva rivalului său, pe râul Terek, va disloca fragmente importante ale Hoardei de Aur din teritoriile stăpânite anterior, deposedându-i pe mongoli –a căror prezenţă garantase, până atunci, securitatea "drumului tătăresc"– de controlul stepelor nord-pontice. Mai mult, trebuie amintit că Timur-Lenk se va manifesta cu o ostilitate extremă la adresa "francilor" crimeeni, şi asta după ce anihilase calea nordică a caravanelor, distrugând centrele de la Urgenč, Sarai, Astrahan şi Tana[499].

În aceste împrejurări, coloniile genoveze vor manifesta un interes crescând pentru activizarea rutei alternative în comerţul cu Polonia –şi, prin ea, cu întreaga Europă Centrală–, adică a *drumului moldovenesc*, cu placa sa turnantă, Cetatea Albă.

> Din această perspectivă, sunt extrem de sugestive prevederile privilegiilor comerciale acordate de Coroana ungară, respectiv cea polonă oraşului Liov, în contextul concurenţei acerbe pe care i-o făcea Cracovia. Astfel, în privilegiul acordat de Ludovic de Anjou, în anul 1380, Liovului i se garanta dreptul de depozit pentru mărfurile tranzitate pe "drumul tătăresc"

---

vecinătatea Moldovei trebuie abandonată; ea s-a aflat la originea unor concluzii eronate." (*ibidem*, n. 13).

495 Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră*, II, p. 122-123.

496 Vom cita, chiar scoasă din context, "sentinţa" pronunţată de Şt. S. Gorovei : "drumul comercial s-a deschis prin Moldova datorită faptului că această ţară încorporase deja vechiul Asprokastron" (*Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iaşi, 1997, p. 204).

497 Vezi n. 598.

498 V. Ciocîltan, *Restauraţia Hoardei de Aur şi tratatele tătaro-genoveze din anii 1380-1387*, în *RI*, s.n., t. 1, nr. 6, 1990, p. 571-595.

499 Şt. Andreescu, *op. cit.*, p. 64-65.

> (*via tartarica*), fără a se face vreo referire la ruta moldovenească. Abia în anul 1403, cu prilejul întăririi, de către Vladislav Jagello, a drepturilor anterioare, prin care Liovul îşi păstra monopolul comercial pe "drumul tătăresc", apare, pentru întâia dată, ca o precizare finală în actul privilegial, faptul că "Despre trecerea în Moldova <*ad partes Walachie*> astfel a fost hotărât de prelaţii şi baronii noştri, că dacă cetăţenii şi negustorii din Liov vor voi să meargă în Moldova pentru negustorie şi mărfuri, atunci şi cetăţenii Cracoviei vor putea să treacă în aceeaşi Moldovă şi în Tartaria oriunde cu mărfurile lor şi vor putea să meargă fără a fi nevoiţi să stea 14 zile [în Liov], dar plătind vămile obişnuite tot acolo în Liov."[500].
>
> Avem, aşadar, graţie prevederilor explicite ale acestor acte, un reper cronologic relativ al activizării *drumului moldovenesc*, consacrat, în mod ferm şi definitiv, prin privilegiul acordat negustorilor lioveni de către voievodul Alexandru cel Bun, în anul 1408[501].

Pe de altă parte, trebuie subliniat că aceeaşi conjunctură istorică şi aceleaşi interese comerciale au favorizat şi stimulat, în egală măsură, înaintarea polono-lituaniană către limanul Nistrului[502].

Mai concret, problemele majore create hanului de pe Volga de ameninţarea şi victoriile timuride îl vor obliga pe acesta să-şi relaxeze relaţiile cu vecinii săi apuseni, faptul avantajând, în primul rând, *Uniunea polono-lituaniană*. Astfel, încă din anul 1393, Toktamîş este nevoit să încheie acorduri politice şi economice favorabile acesteia, acceptându-i, spre exemplu, stăpânirea unor importante teritorii, obţinute prin forţă, anterior, deşi erau considerate de hani ca parte a patrimoniului ginghishanid. Este vorba despre zone precum Kievul, dar şi altele, situate la miazăzi, care vor permite *Uniunii polono-lituaniene* să aspire la dobândirea accesului direct la Marea Neagră, prin fâşia limitrofă malului stâng al Nistrului. Mai mult, unul dintre punctele cheie ale privilegiului acordat lui Vladislav Jagello prevedea libera circulaţie a "negustorilor ortaci", fapt care va stimula veleităţile Poloniei şi Lituaniei de părtaşe la profitabilul comerţ pontic, ca şi înaintarea accelerată a acestora către Marea Neagră[503].

Este simptomatică, în acest sens, conjunctura creată după înfrângerea suferită de Toktamîş în faţa oştilor timuride, din anul 1395, şi care va genera un nou şi însemnat pretendent la beneficiile oferite de controlul drumului comercial ce urma valea Nistrului[504]. Retrăgându-se precipitat spre nord, în

---

[500] Ap. Şt. Andreescu, *op. cit.*, p. 64.

[501] *Documentele moldoveneşti*, II, p. 630-637.

[502] Despre circumstanţele creării *Uniunii polono-lituaniene* (1385) şi evoluţia politică a acesteia, precum şi despre incidenţele sale asupra istoriei Ţării Moldovei în sec. XIV-XV, vezi Ş. Papacostea, *Relaţiile internaţionale în răsăritul şi sud-estul Europei în secolele XIV-XV*, în idem, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, p. 254-265.

[503] N. Pienaru, *Timurizii şi Marea Neagră*, în vol. *Marea Neagră. Puteri maritime – puteri terestre (sec. XIII-XVIII)*, coord. O. Cristea, Bucureşti, 2006, p. 162-163.

[504] Vezi, mai ales, V. Ciocîltan, *Raporturi moldo-lituaniene (1420-1429)*, în vol. *Românii în istoria universală*, III$_1$, Iaşi, 1988, p. 137.

Lituania marelui cneaz Vitold[505], Toktamîş solicită ajutorul acestuia, oferind în schimb lituanienilor recunoaşterea stăpânirii depline asupra teritoriilor cucerite anterior, în detrimentul *ulus*-ului giucid[506]. De altfel, în perioada imediat următoare, perpetuarea luptelor interne pentru putere în Hoarda de Aur l-a propulsat pe Vitold în postura de veritabil arbitru, favorizând imensa influență politică a marelui cneaz în mediul tătar[507].

Aceste evenimente –coroborate cu transferul Podoliei din posesia Coroanei polone în patrimoniul lui Vitold (1413)– au creat premisele expansiunii lituanienilor către Marea Neagră. Dar, fiindcă singurul debuşeu pontic de care puteau dispune la acea dată era modestul port Kociubei, viitoarea Odessa, aceştia vor încerca, insistent, să-şi impună prezența la limanul Nistrului[508]. Ocazia a apărut în contextul deteriorării relațiilor moldo-lituaniene –vezi divorțul lui Alexandru cel Bun de Ringala, sora marelui cneaz[509]–, când Vitold a construit un puternic castel (*Czarnigrad*, Cetatea Neagră), pe malul stâng al Nistrului, ca o veritabilă replică a Cetății Albe (1421)[510]. Era, se pare, o primă fază a unui plan mai amplu, care viza nu

[505] Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 257.
[506] Cf. N. Pienaru, *op. cit.*, p. 171, n. 27.
[507] V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 134.
[508] Şt. Andreescu, *"Cruciada târzie" şi Marea Neagră*, în vol. *Marea Neagră. Puteri maritime – puteri terestre (sec. XIII-XVIII)*, coord. O. Cristea, Bucureşti, 2006, p. 142.
[509] C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Iaşi, 1984, p. 143, 279; C. Rezachevici, *Ringala-Ana. Un episod dinastic în relațiile moldo-polono-lituaniene din vremea lui Alexandru cel Bun*, în *RdI*, t. 35, nr. 8, 1982, p. 917-922; Gh. Pungă, *Din nou despre Ringala, soția lui Alexandru cel Bun*, în idem, *Studii de istorie medievală şi de ştiințe auxiliare* (I), Iaşi, 1999, p. 35-42.
[510] M. Cazacu a considerat că acest demers constructiv ascunde, de fapt, explicația dubletului toponimic Cetatea Neagră (*Maurocastrum*) – Cetatea Albă (*Asprokastron*, *Bielgorod*, *Akkerman*), care a dat atâta bătaie de cap specialiştilor (M. Cazacu, *A propos de l'expansion polono-lituanienne au nord de la mer Noire aux XIVe-XVe siècles (Czarnigrad, la "Cité noire" de l'embouchure du Dniestr)*, în vol. *Passé turco-tatar. Présent Soviétique. Études offertes à Alexandre Bennigsen*, Paris, 1986, p. 108-109). La rândul său, Ş. Papacostea a propus o altă soluție, afirmând următoarele: "Pe țărmul apusean al limanului Nistrului, pe o înălțime stâncoasă, orientată spre mare, spre «marea cea neagră» (*mavri thalassa*) se afla fortăreața Maurokastron, Maurocastrum, Moncastro, «Cetatea Neagră», care domina o aşezare urbană cuprinsă la rândul ei între ziduri de cetate. Lângă aceasta, lipit de ea, se afla oraşul propriu zis, Cetatea Albă, Bialgorod, Album Castrum sau Akkerman, înconjurat şi el de ziduri care se deschideau spre uscat prin trei porți. Dincolo de aceste ziduri cu porți se întindea «un ocean de nisip», potrivit descrierii lui Evlia Celebi. Coexistau aşadar pe limanul Nistrului, în nemijlocit contact, *două aşezări...*" (Ş. Papacostea, *Maurocastrum şi Cetatea Albă: identitatea unei aşezări medievale*, în *RI*, t. 6, nr. 11-12, 1995, p. 914-915). În ceea ce ne priveşte, acceptând, cu rezervele de rigoare, *ipoteza* conform căreia *Maurocastrum* şi *Cetatea Albă* au fost aşezări diferite, vom considera demersurile constructive ale cneazului Vitold ca fiind, mai degrabă, o operă de *refacere* a vechilor fortificații bizantine ale Cetății Negre, reuşind să perpetueze, astfel, în variantă slavă, numele aşezării: *Maurocastrum – Czarnigrad.* În caz contrar, ar trebui admisă, pentru perioada ce a urmat deceniului trei al secolului al XIV-lea, o realitate mai mult decât îndoielnică: prezența, la limanul Nistrului, într-un

numai anexarea râvnitei aşezări bizantino-liguro-moldoveneşti, cu impresionantul său potențial economic, ci chiar impunerea suzeranității lituaniene asupra Caffei[511].

Rezumându-ne la a consemna eşecul tuturor acestor demersuri, zădărnicite într-o conjunctură politică aparte –care va implica interesele, pe cât de profunde, pe atât de divergente, ale Ungariei, Poloniei şi Lituaniei–, remarcăm, totuşi, încrâncenarea, dar şi abilitatea domnilor moldoveni în a păstra neatinse, decenii la rând, în circumstanțe istorice dintre cele mai tulburi, hotarele statului lor.

Înainte de a evidenția elementele care încadrează **Chilia** în categoria oraşelor "genoveze", vom preciza faptul că, în privința controversatei sale identități cu *Licostomo*[512], ne-am raliat, cu prudență, opiniei celor care le consideră aşezări diferite, schițată elementar de Şt. Andreescu: "un castel, *Licostomo*, aşezat pe o mică insulă, chiar la vărsarea Dunării în mare prin brațul Chilia, şi o cetate, *Chilia*, situată puțin mai în amonte, pe malul aceluiaşi braț al fluviului"[513].

---

areal bine circumscris, a *trei* cetăți, două "negre" şi una "albă", un soi de "alba -neagra" istoriografică, cu efecte dintre cele mai nocive asupra bunei înțelegeri a problematicii în discuție.

511 Şt. Andreescu, *Trois actes des archives de Gênes concernant l'histoire de la mer Noire au XVe siècles*, în *RESEE*, XXI, 1, 1983, p. 38-46.

512 Pentru o succintă trecere în revistă a celor două opțiuni istoriografice, vezi, mai recent, M. Şlapac, *Imaginea oraşului Chilia în lumina surselor documentare*, în *HU*, t. X, nr. 1-2, 2002, p. 27-43. Dintre contribuțiile dedicate în totalitate, ori care doar aduc în discuție această problemă, le vom consemna pe următoarele: O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, în *SRdI*, t. 25, nr. 3, 1972, p. 435-462; G. Airaldi, *I Genovesi a Licostomo nel sec. XIV*, în Studi medievali, s. 3, XIII, Spoleto, 1972, p. 967-981; V. Ciocîltan, *Chilia în primul sfert al secolului al XV-lea*, în *RdI*, t. 34, nr. 11, 1981, p. 2091-2096; V. Eskenasy, *Din istoria litoralului vest-pontic: Dobrotici şi relațiile sale cu Genova*, în *RdI*, t. 34, nr. 11, 1981, p. 2047-2063; idem, *Les génois en mer Noire: à propos d'une nouvelle édition des documents de Kilia*, în *RRH*, t. XXII, nr. 1, 1983, p. 87-95; Şt. Andreescu, *Une ville disputée: Kilia pendant la première moitié du XVe siècle*, în *RRH*, t. XXIV, nr. 3, 1985, p. 217-230; P. Diaconu, *Kilia et Licostomo ou Kilia=Licostomo?*, în *RRH*, t. XXV, nr. 4, 1986, p. 301-317; Gh. Pungă, *Considerații privitoare la cetatea Chilia Nouă*, în idem, *Studii de istorie medievală şi de ştiințe auxiliare* (I), Iaşi, 1999, p. 85-104; Şt. Andreescu, *Note despre cetatea Chilia*, în Pontica, XXXII, 1999, p. 225-232; R. Verussi-Iosipescu, *Instalații portuare la Dunărea de Jos şi în Pontul nord-vestic (sec. XIII-XVI)*, teză de doctorat, Târgovişte, 2012, p. 208-230; N. Constantinescu, *O problemă de geografie istorică:* Licostomo. *Regele Sigismund şi voievodul Ştibor la Gurile Dunării, toamna 1396*, în vol. *Argeşul şi Țara Românească între medieval şi modern. Studii de istorie şi arheologie. Prinos lui Spiridon Cristocea la 70 de ani*, editori: Dragoş Măndescu, Marius Păduraru, Ionel Dobre, Brăila-Piteşti, 2013, p. 45-52.

513 Şt. Andreescu, *O cetate disputată: Chilia în prima jumătate a secolului al XV-lea*, în idem, *Din istoria Mării Negre (Genovezi, români şi tătari în spațiul pontic în secolele XIV-XVII)*, Bucureşti, 2001, p. 35. Contrar acestei opinii, P. Diaconu a pledat, nu fără argumente, în favoarea identității celor două aşezări. Conform analizei sale, problema existenței a două localități este lipsită nu doar de suport arheologic, ci şi de argumente consistente sau, măcar, rezonabile, în documentele scrise. În primul rând, din

Exceptând menţiunea bizantină din secolul al IX-lea, pe care am comentat-o anterior[514], şi care nu ar conta, oricum, decât în cazul identităţii celor două toponime, primele atestări sigure ale Chiliei sunt prilejuite de cuprinderea sa într-o listă a posesiunilor Patriarhiei din Constantinopol[515], datată în intervalul 1318-1323[516], şi de incursiunea devastatoare a lui Umur-beg de Aydin, două decenii mai târziu[517].

Informaţii de o valoare excepţională pentru descifrarea realităţilor medievale de la gurile Dunării sunt cuprinse în registrele notarului genovez Antonio di Ponzò, datând din anii 1360-1361[518]. Un număr mare de acte, înregistrate chiar la Chilia, menţionează, printre altele, un consul genovez (Barnabò di Carpena)[519], gestionând o activitate economică intensă:

> "Cantitatea şi varietatea mărfurilor care fac obiectul tranzacţiilor încheiate înaintea acestui notar, folosirea unui etalon ponderal propriu pentru argint, emiterea unor monete locale, existenţa unui consul genovez [...], marele număr de bancheri, croitori, morari, măcelari, brutari, batistari, cârciumari, rezidând toţi la Chilia şi participând sub diferite forme la viaţa intensă a unui mare oraş portuar, toate acestea întregesc imaginea veridică a Chiliei (Vechi) de pe la mijlocul secolului al XIV-lea"[520].

---

documentele redactate în sec. al XIV-lea şi al XV-lea reiese cu tărie utilizarea mai degrabă alternativă a celor două toponime pentru a desemna *aceeaşi* localitate. În fapt, deşi există o serie numeroasă de surse româneşti, veneţiene, poloneze sau bizantine, care amintesc fie de *Chilia*, fie de *Licostomo*, lipsesc cu desăvârşire cele care să precizeze existenţa a *două* localităţi purtând aceste nume. Dimpotrivă, după toate aparenţele, *Licostomo* este sistematic prezent în izvoarele occidentale, în timp ce documentele româneşti şi cele poloneze preferă *Chilia.* Diferenţierea lor în termeni administrativi, propusă de G. Airaldi –conform căreia Chilia ar fi beneficiat doar de o administraţie civilă, completată, la Licostomo, de un guvernator militar–, n-ar face decât să oglindească, potrivit lui P. Diaconu, simpla degradare a relaţiilor dintre Dobrotici şi genovezi, în jurul anului 1370. Noul context ar fi determinat atât refacerea vechii fortificaţii bizantine a Chiliei/Licostomo, cât şi necesara apariţie a unei administraţii militare şi înarmarea unor vase (P. Diaconu, *op. cit.*, p. 301-317).

514 Vezi *supra*, p. 96.

515 F. Miklosich-J. Müler, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, *I. Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, Viena, 1860, p. 95, LII.

516 Cf. O. Iliescu, *op. cit.*, p. 439.

517 P. Lemerle, *L'Emirat d' Aydin, Byzance et l'Occident. Recherches sur la geste d'Umur-Pacha*, Paris, 1957; M. Alexandrescu-Dersca, *L'expédition d'Umur Beg d'Aydin aux bouches du Danube (1337 ou 1338)*, în Studia et Acta Orientalia, II, 1960, p. 3-24. Pentru complexitatea circumstanţelor în care s-a produs expediţia lui Umur-beg de Aydin, dar şi pentru datarea acesteia, vezi, mai recent, Ş. Papacostea, *Cruciadă şi djihad în spaţiul egeano-pontic la mijlocul secolului al XIV-lea*, p. 514-517.

518 G. Pistarino, *Notai Genovesi in Oltremare. Atti rogati a Chilia d'a Antonio di Ponzò (1360-1361)*, Genova, 1971.

519 Este menţionat chiar şi un consul de Vicina (Bartolomeo di Marco), tocmai în perioada de după plecarea mitropolitului Iachint, cînd cetatea începe să decadă, în favoarea Chiliei (cf. Ş. Papacostea, *De Vicina à Kilia. Byzantins et Génois aux bouches du Danube au XIVe siècle*, în *RESEE*, 16, 1978, 1, p. 65-79).

520 O. Iliescu, *op. cit.*, p. 455.

Îndreptându-ne atenția către circumstanțele istorice care au determinat integrarea Chiliei în constelația așezărilor genoveze, la mijlocul secolului al XIV-lea, am remarcat câteva aspecte, de importanță majoră, privind turnura intereselor comerciale ligure, în direcția Europei Centrale.

Acerba rivalitate genovezo-venețiană –care degenerase, deja, în primul *Război al Strâmtorilor* (1294-1299)– va cunoaşte o nouă fază a evoluției sale, mai vehementă, odată cu concedarea de către hanul Özbek a unei fâşii de pământ, la Tana (1332/1333), negustorilor Serenissimei. Dreptul acestora de a construi edificii publice şi private, creând premisele unei prezențe comerciale autonome în Pont, va constitui "o breşă de o gravitate excepțională în zăgazul genovez"[521].

Drept urmare, Republica ligură se vede obligată să ia măsuri ferme, de consolidare a pozițiilor sale pontice, dublate de acțiuni agresive împotriva eternei sale rivale, care vor duce la izbucnirea altor două *Războaie ale Strâmtorilor* (1350-1355 şi 1376-1381). Tocmai în această conjunctură, cel mai târziu la 1359, genovezii vor prelua controlul complexului militar-comercial *Licostomo-Chilia*, intrând, totodată, într-o relație politică de *co*interesare cu Regatul ungar[522].

Ludovic de Anjou demarase anterior o amplă campanie anti-mongolă (1343-1357), care îl va apropia, treptat, de cursul inferior al Dunării. Mai mult, conflictele cu Veneția, declanşate pentru stăpânirea coastei dalmate, îi vor lega şi mai mult pe unguri de genovezi, iar factorul catalizator al tuturor acestor evoluții îl va constitui intuirea de către aliați a imensului potențial economic pe care îl ascundea drumul comercial Braşov-Chilia, legând, *via Ungaria*, Europa Centrală de Marea Neagră. Drept urmare, privilegiul acordat negustorilor braşoveni în anul 1358[523], dublat de "favorurile" voievodului Vladislav-Vlaicu, zece ani mai târziu[524], vor integra, pentru un secol şi jumătate, Ungaria şi Muntenia în circuitul marelui comerț internațional.

Surprinsă de noile realități politico-economice într-o poziție mai mult decât ingrată –care o făcea să privească, neputincioasă, de dincolo de Dunăre, la fluxul comercial recent activizat, prin Braşov, spre *schela Brăilei*– şi aflată la discreția despotului Dobrotici, noul stăpân al locurilor[525], Vicina se va stinge treptat, abandonând Chiliei misiunea istorică de a prelua, în totalitate, frâiele negoțului danubian.

---

521 V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 179-180.

522 Ş. Papacostea, *Genovezii în Marea Neagră*, p. 41-42.

523 *DRH*, D, I, p. 39.

524 *Ibidem*, p. 87.

525 C. Moisil, *Despotatul lui Dobrotici*, în Convorbiri literare, XL, nr. 6-8, 1906, p. 680-692; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Formarea despotatului lui Dobrotici*, în Peuce, IV (1973-1975), p. 233-247; O. Iliescu, *A stăpânit Dobrotici la Gurile Dunării?*, în Pontica, IV, 1971, p. 371-377; P. Diaconu, *O formațiune statală la Dunărea de Jos*, p. 185-201; V. Eskenasy, *Din istoria litoralului vest-pontic*, p. 2047-2063; S. Iosipescu, *Balica, Dobrotiță, Ioancu*, p. 96-140; V. Mărculeț, *Conflictul dobrogeano-genovez (1360-1387) – componentă a luptei pentru supremație în bazinul vest-pontic din a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în Pontica, XL, 2007, p. 371-398.

IV.3. Oraşele mongole

Profund ataşaţi modului lor tradiţional de viaţă, bazat pe nomadismul ecvestru, şi angrenaţi în repetate conflicte cu civilizaţiile sedentare, mongolii au manifestat, vreme îndelungată, o aversiune totală faţă de fenomenul urban, cu toate componentele sale. În pofida acestei trăsături distinctive, istoria fulminantei lor expansiuni i-a pus în faţa unor realităţi noi, pe care au reuşit, cu o rapiditate surprinzătoare, să şi le asume. Drept urmare, "concepţiile mongolilor asupra vieţii urbane nu au rămas imuabile de-a lungul timpului, ci, dimpotrivă, au suferit o evoluţie structurală"[526].

Dacă, într-o primă fază, delimitată de campaniile lui Ginghis-han şi ale urmaşilor săi direcţi, mongolii vor avea o atitudine profund distructivă faţă de oraşe –faptul datorându-se atât raţiunilor legate de pradă, cât şi intenţiilor clare de a impune teroarea–, la scurt timp după consolidarea imensului lor imperiu aceştia vor îngădui refacerea centrelor urbane distruse[527], încurajând, chiar, reluarea activităţilor comerciale şi meşteşugăreşti, aducătoare de venit[528].

> Încă din primii ani ai expansiunii, contactul direct cu civilizaţia chineză amprentase caracterul stăpânirii mongole. Acum vor înţelege, pentru întâia dată, că era în interesul lor *să protejeze activităţile productive ale populaţiilor supuse*, noua optică determinând constituirea unui complex aparat administrativ, destinat strângerii impozitelor. Aceluiaşi deziderat i se subsumă, fără îndoială, recensământul întregii populaţii a imperiului, înfăptuit la porunca marelui han Möngke (1251-1259), şi al cărui caracter excepţional este definitoriu pentru înţelegerea importanţei acordate colectării optime a resurselor.

Spre deosebire, însă, de rudele lor cantonate în China, giucizii nu s-au putut bucura de beneficiile pe care le-ar fi asigurat exploatarea unei civilizaţii prospere. Invaziile succesive din secolele X-XI afectaseră profund strălucirea antică a regiunilor nord-pontice, pasând noilor stăpâni dificila sarcină a refacerii urbane şi comerciale. Din această perspectivă, este cu atât mai meritoriu efortul cuceritorilor *nomazi* de a-şi depăşi condiţia, hanii de pe Volga achitându-se admirabil de răspunderea ce le revenise:

> "Hoarda de Aur nu s-a adaptat unei civilizaţii superioare, ea a creat prin propriile sale mijloace noi centre de civilizaţie, reînnoind astfel firul întrerupt de primele invazii turcice din epoca precedentă"[529].

---

[526] V. Spinei, *Comerţul şi geneza oraşelor din sud-estul Moldovei (secolele XIII-XIV)*, în *AB*, I, 1993, p. 178.

[527] În această primă etapă, "lipsa de apetenţă pentru viaţa de factură orăşenească şi conservatorismul în menţinerea modului de trai tradiţional au făcut pe mongoli să nu se implice direct în refacerea centrelor devastate, lăsând acest fapt pe seama etniilor supuse, la care practicile traiului în mediul urban avea uzanţe îndelungate" (*ibidem*).

[528] B. D. Grecov şi A. I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur şi decăderea ei*, p. 132-148.

[529] Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră*, II, p. 85-86.

În această categorie se încadrează şi aşezările de la **Orheiul Vechi** şi **Costeşti**, din regiunea pruto-nistreană.

Orheiul Vechi a fost fundat de autorităţile mongole pe promontoriul format de cursul inferior al râului Răut, cunoscut sub denumirea *Peştera*, între actualele sate Trebujeni şi Butuceni, la circa 13 km de vărsarea în Nistru. El este înconjurat dinspre nord, est şi sud de albia râului, a cărui lăţime ajunge aici la 15-20 m, cu o adâncime de 4-7 m. Malul opus este unul înalt, dând reliefului un aspect de crater şi oferind condiţii dintre cele mai bune pentru protecţia sigură a locuirii. De altfel, în timpul investigaţiilor arheologice au fost depistate aici staţiuni din paleoliticul superior, aşezări neolitice ale culturii Cucuteni (*Tripolie*), din epoca bronzului şi tracice, o cetate getică pe promontoriul Butuceni şi vestigiile medievale de pe promontoriul Peştera[530].

> Cunoaşterea cadrului natural în care s-a dezvoltat Orheiul Vechi poate contribui, aşa cum s-a afirmat, la descifrarea cât mai exactă a circumstanţelor genezei aşezării. În consecinţă, "privind retrospectiv situaţia ru tieră de pe teritoriul fostului ţinut Orhei, putem presupune că localitatea urbană de pe promontoriul *Peştera* a luat fiinţă în apropierea unui grup de trecători importante de la Nistru, unde s-au format localităţile Ustia (corespondent pe malul stâng - Dubăsari), Molovata, Vadul lui Vodă, precum şi a unor drumuri importante care treceau pe lângă această aşezare, cum erau Tighina-Hotin şi Iaşi-Dubăsari. Amplasamentul oraşului aminteşte reşedinţele Hoardei de Aur *Sarai-Batu* (Saraiul Vechi) şi *Sarai-Berke* (Saraiul Nou), care erau aşezate pe *Ahtuba*, un braţ lateral al fluviului Volga. Poziţia avantajoasă permitea controlarea traficului riveran, dar, în acelaşi timp, departe de capriciile forţelor necontrolate ale apelor, soluţie proprie gândirii urbanistice a hanilor mongoli, care intenţionau să se instaleze pentru mult timp în spaţiul dintre Prut şi Nistru"[531].

În ceea ce priveşte aşezarea urbană de la **Costeşti**, aceasta era situată pe cursul *mijlociu* al Botnei, într-un context geografic ce i-a permis o dezvoltare spaţială extensivă, apreciată la peste 4 km^2. În contrapartidă, inexistenţa unor condiţii favorabile pentru o apărare naturală îi va determina pe decidenţi să ridice două fortificaţii –în speţă cetăţi rectangulare de pământ–, în vecinătatea nordică şi estică a Costeştilor, prima fiind strict contemporană cu oraşul, în vreme ce cealaltă este datată la sfârşitul secolului al XIV-lea[532].

> "Fiind ridicate în zona centrală a Basarabiei, brăzdată de dealuri semeţe şi beneficiind –cu toate defrişările iresponsabile din perioada ocupaţiei ţariste– şi astăzi de un înveliş forestier destul de dens, care era desigur mult mai compact în trecut, cele două oraşe nu dispuneau de căi de acces prea facile din toate direcţiile. La ele se putea ajunge mai lesne numai dinspre sud-est, deviindu-se de pe valea Nistrului de-a lungul cursului Răutului şi, respectiv, al Botnei, ceea ce este ilustrativ pentru orientarea

---

[530] Cf. T. Nesterov, *Situl Orheiul Vechi. Monumente de arhitectură*, Chişinău, 2003, p. 10.
[531] *Ibidem*, p. 12.
[532] V. Spinei, *op. cit.*, p. 204.

care li se rezervase. Semnificativ ni se pare şi faptul că ambele oraşe nu au fost înălţate în zona de stepă a Bugeacului, loc tradiţional de sălăşuire a păstorilor nomazi turanici şi mongoli, ci în teritoriile deluroase de la nord, cu alte dominante economice şi cu o coloratură demografică diferită. Reiterând de regulă traseele migraţiilor sezoniere ale turanicilor târzii, ale căror complexe funerare sunt presărate şi pe văile râurilor Răut şi Botna şi pe cursul afluenţilor lor secundari, mongolii au avut fără îndoială ocazia de a prospecta vreme îndelungată locurile unde au decis să-şi amplaseze aşezările urbane. În regiunile respective o însemnată pondere o deţinea elementul etnic românesc, care, chiar dacă nu depăşise pragul vieţii rurale, era ancorat statornic în rosturile unei existenţe strict sedentare, bazată pe o economie mixtă, agricolă şi pastorală"[533].

Din această perspectivă, deşi autorităţile mongole au atras sau chiar au transferat în oraşele proaspăt fundate, prin metode coercitive, numeroşi meseriaşi din regiunile răsăritene ale Hoardei de Aur[534], aportul populaţiei locale la dezvoltarea acestor aşezări, măcar din perspectiva asigurării resurselor alimentare, este incontestabil. Spre argumentare, pot fi evidenţiate câteva descoperiri importante, care atestă practicarea intensă a agriculturii chiar de către locuitorii oraşelor menţionate, şi care nu puteau aparţine, din punct de vedere etnic, cuceritorilor *mongoli* sau grupurilor de meşteşugari *anatolieni*, *horezmieni* sau *nord-caucazieni* transferaţi aici, ci, desigur, populaţiei româneşti autohtone.

Este cu totul semnificativă, spre exemplificare, descoperirea marelui depozit de piese agricole de la Orheiul Vechi, datat la mijlocul secolului al XIV-lea, în nivelul corespunzător perioadei de stăpânire a Hoardei de Aur. Inventarul arheologic cuprinde 68 de brăzdare, 42 de cuţite de plug, întăritoare de fier pentru părţile lemnoase ale plugului, un otic, o ramă metalică pentru lopată de lemn, o săpăligă, o coasă şi unelte pentru cultivator. Prin dimensiunile sale, acest depozit de unelte destinate agriculturii reprezintă, de altfel, "cea mai mare descoperire de acest gen din întreaga Europă Răsăriteană, atestând pentru epoca respectivă un nivel destul de evoluat al tehnicii agricole"[535].

---

[533] *Ibidem*.

[534] Acestora li s-a datorat, desigur, ridicarea unor construcţii specifice –surprinse arheologic, aşa cum vom vedea, preponderent la Orheiul Vechi–, ca şi realizarea unor produse ceramice şi de artizanat de o evidentă factură orientală. De altfel, "Cele două iurte circulare dezvelite într-un cartier periferic al Orheiului Vechi, cu diametrul de circa 4 m, al căror contur era delimitat de o fundaţie uşor adâncită din lespezi de piatră, relevă comunităţi descinse din regiuni unde predomina traiul seminomad. În aceeaşi aşezare se întâlnesc sporadic piese de harnaşament caracteristice nomazilor târzii, ceea ce sugerează prezenţa unor cete de călăreţi nu numai în stepe, ci şi în centrele urbane. Mormintele musulmane şi inscripţiile în limba arabă semnalate la Orheiul Vechi şi Costeşti sunt, de asemenea, grăitoare asupra amalgamului etnic din oraşele dominate de mongoli." (idem, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 243-244).

[535] *Ibidem*, p. 247.

Prezența populației *creştine* autohtone în oraşele aflate sub controlul cuceritorilor mongoli este dovedită şi de marea diversitate a complexelor funerare descoperite aici. La Costeşti, de exemplu, pe lângă mormintele musulmane, mai existau şi cimitire cu înhumații în poziția vest-est[536], conforme ritualului creştin. De asemenea, la Orheiul Vechi, din cele 116 morminte cercetate în necropola II, 70 de înhumări erau realizate în aceeaşi poziție, vest-est[537].

Ceea ce interesează însă, cu prioritate, indiferent de compoziția etnică a locuitorilor lor, este caracterul profund orăşenesc al aşezărilor de la Costeşti şi Orheiul Vechi. Iar pentru argumentarea unei asemenea aprecieri, un element esențial îl reprezintă structurarea specific urbană, evidențiată arheologic în ambele cazuri: zona centrală era ocupată de edificii cu destinație publică şi clădiri spațioase din piatră, aparținând oficialităților şi patriciatului urban; spre periferie predominau casele simple şi bordeiele, tot acolo concentrându-se majoritatea atelierelor meşteşugăreşti; în afara spațiului locuibil se situau desigur cimitirele, cu o dispunere a mormintelor pe criterii confesionale[538].

La Costeşti, partea cea mai dens populată a aşezării se individualiza prin câteva locuințe din piatră, cu mai multe încăperi, unele dintre ele dispunând de un sistem de aducțiune a apei din Botna cu ajutorul olanelor din ceramică, legate între ele cu mortar de calcar. În zonele mai periferice, deşi nu lipsesc casele din piatră, predominau locuințele simple, construite din lemn, nuiele şi lut. Într-una din marginile oraşului erau masate şi un număr însemnat de cuptoare pentru ars ceramica, arealul respectiv constituindu-se într-un adevărat *cartier al olarilor*[539].

---

[536] L. L. Polevoi, *Городское гончарство Пруто-Днестровъя в XIV веке*, Chişinău, 1969, p. 22-24.
[537] E. N. Abâzova, P. P. Bârnea, *Археологические работы в Старом Орхее в 1974-1976*, în АИМ в 1974-1976 гг., Chişinău, 1981, p. 167-170.
[538] Cf. V. Spinei, *Comerțul şi geneza oraşelor*, p. 204.
[539] Idem, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 253. Reputatul istoric ieşean a mai subliniat, în paginile aceleiaşi lucrări, faptul că Orheiul Vechi şi Costeştii erau, ca şi Cetatea Albă, centre de producție a *ceramicii smălțuite*, categorie de vase de lux răspândită îndeosebi în mediul urban. Autorul menționează printre formele ceramicii smălțuite "farfuriile şi castroanele cu picior inelar, ulcioarele cu gât înalt şi o toartă, ulcioarele cu gâtul de dimensiuni normale cu cioc de scurgere şi toartă, oalele cu toartă pornind de la buză, bolurile cu două torți, opaițele etc." (*ibidem*, p. 255). De o importanță deosebită între speciile ceramice descoperite în arealul pruto-nistrean, ne apare şi aşa-zisa *ceramică roşiatico-gălbuie*, produsă în centrele urbane mongole după prototipurile existente în bazinul inferior al Volgăi sau în alte regiuni ale Hoardei de Aur, şi ale cărei particularitățile de ordin tehnic o făceau superioară olăriei locale (idem, *Comerțul şi geneza oraşelor*, p. 207). Aşa cum vom vedea, fragmente de vase aparținând acestei specii ceramice vor fi descoperite *şi* în arealul nord-vestic al Moldovei medievale –la Suceava, Baia sau Rădăuți–, faptul datorându-se atât schimburilor comerciale, cât şi prezenței *alane* (vezi *infra*, p. 163, cu n. 637, 638, 639).

Dacă cercetările arheologice de la Costeşti, de mai mică amploare, nu au putut evidenţia, totuşi, în mod satisfăcător, şi *evoluţia* urbană a aşezării[540], la Orheiul Vechi eforturile specialiştilor au fost răsplătite pe deplin[541].

Aşezarea medievală de la Orheiul Vechi datează, cu siguranţă, dintr-o perioadă anterioară instaurării dominaţiei efective a Hoardei de Aur, după cum indică mormintele creştine identificate în centrul sitului, dar şi preexistenţa certă a unei fortificaţii de pământ, în sistem şanţ-val-palisadă[542].

Despre identitatea oraşului fundat de mongoli cunoaştem faptul că, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIV-lea, când acesta devine un important centru administrativ şi economic al regiunii, el era intitulat –după cum mărturisesc emisiunile monetare[543], inscripţionate iniţial în limba turcă, iar ulterior în limba arabă– *Yangi-şehr*, respectiv *Şehr-al-cedid*, însemnând, deopotrivă, "Oraşul Nou".

Aşezat, aşa cum am văzut, pe promontoriul format de râul Răut, în apropierea Nistrului, oraşul îşi găseşte multe analogii cu reşedinţele hanilor de pe Volga. Edificii monumentale, din cărămidă arsă, apar încă din prima etapă de funcţionare a aşezării mongole: două *mausolee*[544] şi o *moschee*, încă neidentificată arheologic, pentru unii[545], dar perfect recognoscibilă, pentru alţii[546].

---

[540] Pentru evidenţierea realităţilor specifice aşezării de la Costeşti rămân fundamentale lucrările lui L. L. Polevoi (*Городское гончарство Пруто-Днестровъя в XIV веке*, Chişinău, 1969; *Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV вв*, Chişinău, 1979).

[541] Pentru o trecere în revistă a istoricului cercetărilor de la Orhei, vezi P. Bârnea, T. Reaboi, *Orheiul Vechi (Istoricul cercetărilor)*, în *HU*, t. VII, nr. 1-2, 1999, p. 17-25.

[542] T. Nesterov, *op. cit.*, p. 21; Gh. Postică, *Cetatea Orheiului Vechi*, p. 101-106.

[543] La Orheiul Vechi s-au descoperit peste o mie de monede din secolul al XIV-lea, dintre care circa 99% sunt emisiuni mongole (cf. V. Spinei, *op. cit.*, p. 208-209). Acest excepţional bilanţ numismatic se datorează, aşa cum vom vedea imediat, instalării în oraş a hanului Abdallah, implicat în luptele interne pentru putere: "Cele mai timpurii monede de argint batute la Yangi-şehr care au fost publicate poartă anul 765 al erei mulsulmane (10.10.1363-27.09.1364), ceea ce înseamnă că atelierul va fi fost deschis cel târziu la mijlocul anului 1364. Există însă şi exemplare inedite, cu legenda prezentând unele particularităţi, aparţinând unei serii mai timpurii. Ţinând cont şi de faptul că piesele primului an sunt printre cele mai numeroase în descoperiri, se poate accepta inaugurarea atelierului la sfârşitul anului 1363 şi poate chiar mai devreme. Pe aceste prime emisiuni de argint figurează numele hanului Abdallah, ca şi pe cele din anul următor al hegirei, 766 (28.09.1364-17.09.1365), când se constată însă pe unele piese înlocuirea formei Yangi-şehr a numelui oraşului cu Şehr al-cedid (Şehr al-djedid), versiune cu sonoritate mai ilustră, în concordanţă cu denumirile similare ale unor mari centre ale Hoardei de Aur, şi care va fi utilizată exclusiv până la închiderea atelierului." (E. Nicolae, *Două monede din perioada de sfârşit a dominaţiei Hoardei de Aur*, p. 145).

[544] T. Nesterov, *op. cit.*, p. 64-66.

[545] *Ibidem*, p 63.

[546] P. Bârnea, T. Reaboi, E. Nicolae, N. Telnov, *Materiale arheologice relative la economia monetară din epoca Hoardei de Aur descoperite la Orheiul Vechi*, în *Simpozion de numismatică, Chişinău 2000*, Bucureşti, 2001, p. 141-149.

După instalarea în acest areal a hanului Abdallah, între anii 1363-1365, *Oraşul Nou* se îmbogăţeşte cu noi edificii din piatră –trei *băi publice*, de tip *hammam*[547], dar şi un *bazar*[548]–, aspectul său edilitar căpătând un accentuat caracter anatolian. De altfel, majoritatea construcţiilor ridicate de Hoardă în oraşul de pe Răut sunt marcate de influenţa centrelor de cult islamice din arealul persan şi selgiucid, faptul fiind puţin surprinzător, dacă reţinem preluarea, de către Geanibek, în anii 1356-1357, a controlului fostelor teritorii stăpânite de ilhanizi –ceea ce a facilitat, neîndoielnic, cooptarea meşterilor din această zonă în diverse proiecte edilitare, inclusiv la *Oraşul Nou*–, dar şi prezenţa timpurie, în Dobrogea, a turcilor selgiucizi, aflaţi sub obedienţa *nominală* a Bizanţului şi *efectivă* a mongolilor[549].

Arhitectura vernaculară a Orheiului Vechi, deşi insuficient studiată, este foarte variată[550], incluzând preponderent locuinţe adâncite, dar şi structuri de suprafaţă şi chiar elemente specifice vieţii nomade. Ea reflectă fidel diversitatea componenţei etnice a populaţiei din această aşezare, unde se amestecau inclusiv locuitori şi meşteşugari din Asia Centrală, Caucaz şi Asia Mică[551].

O nouă etapă din istoria Orheiului pare să fi fost marcată, fundamental[552], de distrugerea *mausoleului II*[553], care a fost înlocuit de un veritabil complex edilitar –*palat* şi *citadelă*[554]–, având o structură ce evocă, însă, în mod indubitabil, surse de inspiraţie central-asiatice, mai exact locuinţele de tip *hauli*[555]. Aceste circumstanţe[556], cărora li s-ar putea adăuga –cu condiţia

---

547 T. Nesterov, *op. cit.*, p 56-63.

548 "Caravanseraiul II" (T. Nesterov, *op. cit.*, p. 48-49) s-a dovedit a fi, de fapt, un *bazar*, situat la circa 20 m spre est de *moschee* (P. Bârnea, T. Reaboi, E. Nicolae, N. Telnov, *op. cit.*, p. 142), pe care T. Nesterov o considera, în mod eronat, a fi fost "caravanseraiul I" (*op. cit.*, p. 47-48).

549 Vezi *supra*, p. 90, cu n. 298.

550 T. Nesterov, *op. cit.*, p. 140-182.

551 V. Spinei, *op. cit.*, p. 205-209.

552 Vezi, totuşi, obiecţiile lui E. Nicolae (n. 581).

553 Cf. T. Nesterov, *op. cit.*, p. 192.

554 "Săpăturile arheologice au demonstrat că *citadela din piatră a fost construită în perioada anilor 1366-1369* (s.n.), fapt ce ne permite să susţinem că acest complex este mai vechi decât se credea anterior cu mai bine de 100 de ani. În conformitate cu materialul arheologic obţinut, se poate afirma că, în etapa iniţială, citadela reprezenta îngrăditura din jurul palatului din incintă, cunoscut în literatură drept *palatul pârcălabului*, formând împreună un complex integru, definit drept *casă feudală (conac)* a conducătorului politic din ţinut." (Gh. Postică, *Orheiul Vechi. Cercetări arheologice (1996-2001)*, Iaşi, 2006, p. 191).

555 T. Nesterov, *op. cit.*, p. 36-46, 192; vezi şi Gh. Postică, *Cetatea Orheiului Vechi*, p. 101.

556 T. Nesterov presupune şi distrugerea *moscheii*, **concomitent** cu a *mausoleului II*, invocând reutilizarea unei pietre, aparţinând edificiului de cult islamic, la construcţia "bazinului" central al palatului. Spre argumentare, aminteşte inscripţia existentă pe piatră, care relatează faptul că, "*Această moschee a ordonat să fie construită evlaviosul şi binefăcătorul Alih* [...] *san*" (*ibidem*, p. 63). Dar **concomitenţa** distrugerii *moscheii* şi a *mausoleului II*, prezumată de autoarea cercetării, intră în contradicţie cu aprecierile sale

unei datări probatoare, ce se lasă, încă, aşteptată– şi gestul, profund revelator, al ctitoririi unei *biserici din piatră*, în centrul platoului urban, individualizează pregnant noul episod constructiv, impunând corelarea sa cu iniţiativele emirului creştin Dimitrie[557], acel *dominus Demetrius, princeps Tartarorum*, surprins documentar, chiar sub această formulă, în actul emis la 22 iunie 1368 de cancelaria angevină a Ungariei[558].

Plecarea lui Abdallah spre regiunile centrale ale Hoardei de Aur, dată fiind implicarea sa în luptele interne pentru putere, a permis aşezarea, succesivă, în acest areal a unor conducători mongoli –*Kutlubuga*, respectiv *Dimitrie*–, subordonaţi hanului, dar care îşi vor manifesta, curând, tendinţele autonomiste. Acest fapt este reflectat de modificările apărute în inscripţiile numismatice aparţinând atelierului monetar instalat de Abdallah în *Oraşul Nou*. Astfel, în legenda aversului monedelor de argint din anul *hegirei* 767 (18.09.1365 - 6.09.1366) este eliminat numele hanului Abdallah, "dovadă a tendinţelor separatiste ale conducătorului aristocraţiei locale"[559].

Mai mult, dacă în prima fază *tipul* acestor monede de argint a fost menţinut ca atare, iar numele/titlul comanditarului nu apare în legende – dovadă a prudenţei manifestate în raporturile cu hanul legitim, neînlăturat, încă, de rivalii săi–, în ceea ce priveşte emisiunile de cupru modificările se vor radicaliza, prin lansarea unui nou tip monetar. Pe una dintre aceste piese a putut fi identificat, de curând, chiar numele lui *Kutlubuga*[560].

–din cadrul aceleiaşi lucrări– privind datarea "bazinului", "curând *după ce oraşul a fost distrus* (s.n.), amenajarea spaţiului central pentru rezerva de apă fiind o încercare de a rezista un timp mai îndelungat în cazul unor asedii" (*ibidem*, p. 45).

557 Dacă trăsăturilor de ordin arhitectural ale bisericii, încadrabile celei de-a doua jumătăţi a sec. al XIV-lea, li se vor adăuga alte câteva elemente *sigure* de datare, s-ar putea confirma nu doar ctitorirea sa de către Dimitrie, ci şi înhumarea ctitorului într-unul dintre cele două morminte, cu inventar bogat, identificate în pronaos: "Luând în consideraţie contextul istoric al Orheiului Vechi, când creştinismul este atestat în persoana emirului Dumitru, a cărui reşedinţă s-a aflat aici, biserica ar fi putut fi construită înainte de răspândirea puterii Ţării Moldovei asupra interfluviului Prut-Nistru. Ar fi firesc să fi fost ctitorită de aceeaşi persoană care, distrugând mausoleul şi moscheea, şi-a anunţat renunţarea la religia islamică, următorul pas fiind ridicarea unui locaş de cult creştin, poate cu hramul Sf. Dumitru, în cinstea patronului său de botez. Reieşind din aceste considerente, nu este nici un indice care ar contrazice afirmaţia că biserica de piatră ar putea data de la sfârşitul anilor '60 ai sec. al XIV-lea. Veşmintele bogate ale celor înhumaţi în pronaos, un bărbat şi o femeie, probează că aceştia erau nişte persoane importante. Nu este exclus ca aceştia să fi fost emirul Dumitru şi soţia sa." (T. Nesterov, *op. cit.*, p. 73). Atragem atenţia că trimiterea pe care T. Nesterov a făcut-o, spre întărirea propriilor afirmaţii, la articolul soţilor Lia şi Adrian Bătrîna, *O mărturie arheologică despre relaţiile internaţionale ale Moldovei* p. 323, în care aceştia ar fi admis prezenţa lui Dimitrie la Orheiul Vechi, este, în cel mai bun caz, o nefericită eroare. De fapt, autorii abia menţionaţi consemnau rezindenţa lui *Abdallah*, şi **nu** a lui *Dimitrie*, în oraşul de pe Răut, prezumând o foarte probabilă alianţă politică între han şi voievodul Bogdan I. Vezi, în acest sens, şi consideraţiile noastre, din paginile imediat următoare.

558 *DRH*, D, I, p. 90.

559 E. Nicolae, *op. cit.*, p. 145-146.

560 Idem, *Monedele de cupru bătute în Oraşul Nou (Şehr al-cedid)*, în vol. *Simpozion de numismatică, Chişinău 2002*, Bucureşti, 2003, p. 169-173.

Aceste evoluții vor culmina cu emiterea unor monede de argint care consemnau titlurile politice ale comanditarului, intitulat *şeic*, respectiv *emir*: "după eliminarea numelui hanului de pe piesele de argint şi inițierea baterii propriilor monede de cupru (1366) şi înainte de introducerea titlului *amir* pe monedele de argint (după 27.08.1367), conducătorul local a folosit titlul *şeyh* [...]. Manifestarea treptată a atitudinii separatiste este confirmată, deoarece titlul *şeyh* are o semnificație politică mai puțin evidentă decât *amir*, el putând desemna în general pe capul unei familii sau al unei comunități. El concordă şi cu informația din anul 1368, privind pe *dominus Demetrius, princeps Tartarorum*, termenul *princeps* fiind echivalent cu *amir* (sau cneaz în terminologia slavonă), iar *dominus* cu *şeyh*."[561].

Foarte curând după atestarea lui Dimitrie ca factor de putere regional, într-o relație de bună vecinătate cu Ludovic de Anjou[562], centrele de autoritate mongolă de la Orheiul Vechi şi Costeşti au fost supuse unor atacuri violente –determinate, *eventual*, tocmai de opțiunea politică a principelui tătar–, care le-au provocat distrugeri insurmontabile şi au marcat încetarea definitivă a viețuirii orăşeneşti, de tip oriental, în spațiul pruto-nistrean.

Înțelegerea adecvată a contextul istoric în care se putea produce atât creşterea fulminantă, cât şi colapsul aşezărilor de factură urbană, mongole, din acest areal, necesită evidențierea principalelor repere ale crizei politice ce a cuprins Hoarda de Aur în perioada imediat următoare dispariției hanului Berdibek (1357-1361): "Haosul şi luptele intestine au devenit, începând cu 1360-1361, timp de aproape două decenii realități curente în lumea tătarilor din stepa cumană. Dătătoare de seamă pentru stadiul de descompunere a ulusului giucid este înainte de toate cadența succesiunii diverşilor hani, recunoscuți în fiefuri mai mult sau mai puțin întinse: în decurs de douăzeci de ani, între 1360 şi 1380, sunt menționați în cronici, ca şi pe fețele propriilor monede, nu mai puțin de douăzeci şi cinci de astfel de personaje fără relief politic"[563].

Profitând de aceste tulburări, cneazul lituanian Olgierd obține o importantă victorie la *Sinie Vodî* ("Apele Albastre", 1362), adică pe afluentul Siniuha al Bugului de Sud[564], împotriva unor contingente locale,

---

[561] Idem, *Două monede din perioada de sfârşit a dominației Hoardei de Aur*, p. 147-148. Vezi, în acest sens, şi încheierile lui G. Postică: "Identificarea principelui Dimitrie cu *emirul* de pe monedele de la Orheiul Vechi este foarte plauzibilă, dat fiind că activitatea acestui demnitar, desfăşurată în perioada anilor '60 ai secolului XIV, corespunde în totalitate cu cronologia arheologică a citadelei de piatră din cadrul oraşului de pe Răut. Or, în acest caz, suntem în fața unei coincidențe a datelor arheologice cu datele numismatice, documentele scrise şi de arhitectură, cele din urmă încadrând *citadela* şi *palatul* în şirul construcțiilor de tip oriental din perioada Hoardei de Aur. Având în vedere cele menționate, citadela de piatră a Orheiului Vechi ar putea fi calificată drept reşedința emirului Dimitrie, edificată de către acesta în perioada anilor 1366/68-1369, care a funcționat şi pe parcursul următoarei etape a aşezării din ultimul sfert al secolului XIV." (*Orheiul Vechi*, p. 191).

[562] Vezi n. 558.

[563] V. Ciocîltan, *Mongolii şi Marea Neagră în secolele XIII-XIV*, p. 203.

[564] Cf. V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 325.

conduse de trei principi tătari –*Hocebii, Kutlubuga* şi *Dimitrie*[565]–, pe care unele cronici îi consideră "părinţi şi moştenitori ai Ţării Podoliei"[566]. Aşa cum vom vedea imediat, fiecare dintre aceştia a lăsat urme dintre cele mai interesante în istoria locurilor prin care au trecut.

Urmare a ruşinoasei înfrângeri, tătarii vor fugi, conform cronicii lui Stanislas Sarnicki, "unii dincolo de fluviul Tanais, iar alţii dincolo de Tyras, până la câmpurile dobrogene"[567]. În ceea ce-l priveşte pe *Hocebii* (*Kaczibei*), numele său îl aminteşte pe cel al fostului port *Kociubei*, viitoarea Odessa[568]. *Kutlubuga*, personaj de maximă însemnătate pentru istoria începuturilor statului moldovenesc, dar şi a Orheiului Vechi, va poposi, o vreme, la nordul gurilor Dunării, dând numele unui binecunoscut toponim din Bugeac, *Cătlăbuga*, şi lăsând urme perceptibile până astăzi în folclorul local[569]. Mai mult, în virtutea unei descoperiri numismatice de dată recentă, la care ne-am referit anterior[570], E. Nicolae a formulat o ipoteză interesantă, pe care o vom rezuma în continuare:

Kutlubuga s-a dovedit a fi un important comandant mongol, învestit de Geanibek, la jumătatea secolului al XIV-lea –după uciderea lui Atlamuş/*Othlamus*, cumnatul hanului, de către secui[571]–, cu administrarea teritoriilor de la răsărit de Carpaţi. Împotriva sa va lupta Dragoş, *descălecătorul* Moldovei, conflictul generând, probabil –dată fiind semnificaţia numelui lui Kutlubuga, "bourul norocos"– legenda vânătorii bourului[572]. Mai mult, conflictul Drăgoşeştilor cu tătarii a cauzat şi *ne*recunoaşterea legitimităţii noului regim, "ceea ce ar explica faptul că Moldova va fi cunoscută ulterior în cancelariile turco-arabe drept *ţara lui Bogdan*, după numele celui care a obţinut recunoaşterea drepturilor sale şi ale familiei sale de către tătari, mai precis de către Abdallah."[573].

Dincolo de toate aceste supoziţii, afirmate cu competenţă şi, tocmai de aceea, extrem de tentante, trebuie remarcat faptul că, în conformitate cu analiza materialului numismatic, Kutlubuga controla în mod nemijlocit

---

565 *Ibidem*. Vezi şi B. D. Grecov, A. I. Iacubovschi, *op. cit.*, p. 266. În ceea ce-l priveşte pe Dimitrie, autorii precizează că acesta era "un beg din Dobrogea", urmând interpretărilor reputatului orientalist german B. Spuler, care îl considera pe Dimitrie conducătorul găgăuzilor creştinaţi (*Die Goldene Horde*, p. 117).

566 Ap. V. Spinei, *op. cit.*, p. 328.

567 "…alii eorum ultra Tanaim fluvium, alii ultra Tyram, ad Dobrucenses usque campos, a quibus Orda Dobruciorum vocata est, fuga dilaberentur" (ap. V. Spinei, *op. cit.*, p. 326). O confirmare a acestor aserţiuni ar veni din relatările lui Maciej Stryikowski, prilejuite de trecerea sa prin părţile dobrogene, în anii 1574-1575, unde a intrat în contact cu tătarii aşezaţi acolo: "Ei înşişi, când i-am întrebat, <ne-au spus> că înaintaşii lor fuseseră alungaţi din Podolia de către litvani" (*Călători străini despre Ţările Române*, vol. II, Bucureşti, 1970, p. 451).

568 Cf. Ş. Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Consideraţii pe marginea unui izvor necunoscut*, în idem, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, p. 109.

569 Cf. E. Nicolae, *Monedele de cupru*, p. 173-174.

570 Vezi *supra*, p. 141, cu n. 560.

571 *Chronicon Dubnicense*, ed. M. Florianus, în *Historiae Hungaricae fontes domestici*, vol. III, Lipsiae, 1884, p. 151.

572 Cf. E. Nicolae, *op. cit.*, p. 173-174.

573 *Ibidem*.

arealul pruto-nistrean, unde bătuse *deja* –chiar în ajunul instalării în *Oraşul Nou* a hanului Abdallah[574]– atât imitaţii ale monedelor de cupru tătăreşti, cât şi emisiuni originale, de aceeaşi factură, în cantităţi apreciabile[575]. Mai mult, după plecarea hanului în regiunile centrale ale Hoardei de Aur, Kutlubuga va continua să-şi impună stăpânirea în zonă, fiind emitentul primelor serii de monede din argint pe care era inscripţionat titlul *şeic* (1365-1367). Ulterior, dispariţia sa[576] va întări, în opinia lui E. Nicolae, rolul jucat de Dimitrie pe scena istoriei regionale, ocazionând emiterea seriilor monetare inscripţionate cu titlul *emir* (1367-1369)[577].

În ceea ce ne priveşte, considerăm că o atare desfăşurare istorică, avându-şi, cum s-a putut vedea, argumentele sale, ar putea fi acceptată numai luând în considerare o *extindere* a stăpânirii lui Dimitrie –după dispariţia, din *zonă* sau din *viaţă*, a fratelui(?)[578] său Kutlubuga– din Dobrogea[579] la nordul gurilor Dunării, până dincolo de Orheiul Vechi, spre

---

[574] Privitor la rezidenţa lui Abdallah, ori a "succesorilor" săi, Kutlubuga şi Dimitrie, în *perimetrul* Orheiului Vechi, vezi şi obiecţiile, discutabile, ale lui E. Nicolae (*infra*, n. 581).

[575] E. Nicolae, *Monedele de tip Costeşti-Gârla*, în vol. *Simpozion de numismatică, Chişinău 2003*, Bucureşti, 2005, p. 89-103.

[576] Pentru E. Nicolae, cariera lui Kutlubuga –printre altele, semnatar al tratatelor încheiate cu veneţienii de către Geanibek (1347) şi Berdibek (1358)– s-a sfârşit în 1367, fiind greu de acceptat identificarea sa cu potentatul mongol din Crimeea, purtând acelaşi nume, dar atestat *peste câteva decenii*, în calitate de sfetnic al hanului Toktamîş (V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 213-214; V. Spinei, *op. cit.*, p. 325-326).

[577] E. Nicolae, *Monedele de cupru*, p. 175.

[578] Bazându-se pe menţiunea privitoare la *Hocebii, Kutlubuga* şi *Dimitrie*, numiţi, în unele cronici ruseşti, "părinţi şi moştenitori ai Ţării Podoliei", E. Nicolae îi consideră pe cei trei principi tătari *fraţi*. Autorul şi-a reiterat punctul de vedere relativ recent, mai exact la 29 martie 2013, într-o remarcabilă comunicare ştiinţifică, intitulată *Contribuţii numismatice la problema întemeierii Moldovei*, pe care a susţinut-o la Institutul de Arheologie "V. Pârvan" din Bucureşti.

[579] Ne asumăm întru totul această perspectivă evenimenţială, în structurarea căreia am ţinut cont de probele oferite recent –graţie cercetărilor întreprinse de Raluca şi Sergiu Iosipescu– în favoarea localizării principelui Dimitrie la Ienisala. Argumentele colegilor noştri se bazează, aşadar, pe câteva importante descoperiri arheologice, majoritatea aferente cetăţii dobrogene, între ele remarcându-se: *1.* unele resturi ceramice de factură mongolă crimeeană, care la Ienisala apar decorate cu un brâu cu dese caneluri oblice incizate, întrerupte de câte o *cruce*; *2.* câteva cupe şi boluri de mici dimensiuni, cu monogramele **Δ** sau **ΔIM**, care ar putea aparţine comanditarului; *3.* monedele de aramă cu monograma **ΔMTP** (Demeter) pe avers şi crucea genoveză pe revers, punând într-o lumină nouă *şi* inelul cu monograma **Δ**, păstrat în colecţiile Muzeului de Istorie din Galaţi (cf. R. Iosipescu, S. Iosipescu, *Ştefan cel Mare şi Dobrogea de Nord în vremea marelui război cu Imperiul otoman*, în vol. *Ştefan cel Mare şi Sfânt. Atlet al credinţei creştine*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 314-315; iidem, *Cetatea Enisala. Contribuţii arheologice şi istorice la proiectul de restaurare*, în *RMI*, LXXVII, nr. 1-2, 2009, p. 120-121). Este foarte adevărat că fiecare dintre probele oferite comportă discuţii şi interpretări nuanţate, pe care le acceptă, principial, înşişi autorii ipotezei. S-ar părea, astfel, că motivul *crucii*, prezent pe ceramica descoperită la Ienisala, nu este unul *exclusiv* creştin, putând fi întâlnit şi în ilhanatul iranian (informaţie oferită de E. Nicolae). Prin urmare, cercetarea ar trebui extinsă în întreg spaţiul aflat sub influenţă mongolă, identificarea unor exemplare analoage, eventual în mediul islamic, putând

hotarele Podoliei. Cât priveşte *eventualitatea* unei corelaţii directe, pe care am prezumat-o mai sus, între opţiunea politică a principelui Dimitrie, înclinând spre o bună înţelegere cu Ludovic de Anjou[580], şi distrugerea

---

submina valoarea argumentativă a pieselor descoperite la Ienisala. În ceea ce priveşte monogramele **Δ** sau **ΔIM**, sgraffitate în căuşul cupelor sau bolurilor de mici dimensiuni, ele nu sunt, în nici un caz, singulare, adăugându-se monogramelor **MIX** sau **K**, incizate pe unele vase ceramice, descoperite la Cetatea Albă sau Caliacra. Acestea ar putea aparţine, însă, meşterilor olari, cum a propus I. Barnea (*Din istoria Dobrogei*, p. 390) sau ar reprezenta iniţialele unor sfinţi creştini, cum sugerează A. Bătrîna. Chiar şi aşa, nu se poate face abstracţie de monedele de bronz *genovezo-tătare*, "tipul II", descoperite, cu precădere, la Ienisala (E. Oberländer-Târnoveanu, I. Oberländer-Târnoveanu, *Contribuţii la studiul emisiunilor monetare*, p. 93-94, 106), pe al căror avers numismaţii văd reprezentată o *tamgha*, oarecum insolită, care nu aparţinea hanilor Hoardei de Aur, ci, mai degrabă, unui principe tătar "disident", identificabil cu Dimitrie. Acesta se va impune, după 1363/5, ca factor politic determinant în arealul nord-dobrogean, luând sub "protecţia" sa coloniile genoveze instalate, anterior, în locaţii precum Chilia sau Ienisala. De altfel, conform interpretărilor lui O. Iliescu (*Génois et Tatars en Dobroudja au XIVe siècle: l'apport de la numismatique*, în *ÉBPB*, III, 1997, p. 161-178), tocmai negustorii liguri din nordul Dobrogei sunt cei pe care îi vom regăsi în documentul angevin emis în 1368, sub formula "mercatores domini Demetrii, principis Tartarorum" (*DRH*, D, I, p. 90). Contribuţia colegilor Raluca şi Sergiu Iosipescu –am numi-o *decisivă*, dacă soluţia pe care au propus-o şi-ar găsi deplina confirmare ştiinţifică– constă în "desfacerea" aşa-zisei *tamghale* într-o veritabilă *monogramă*, constituită din literele **ΔMTP**/Demeter. Mai mult, autorii au subliniat, judicios, că respectiva emisiune se încadrează tipurilor monetare mărunte, din aramă, a căror circulaţie se desfăşura pe un spaţiu restrâns, în proximitatea emitentului, care ar fi rezidat, aşadar, la Ienisala.

[580] Din această perspectivă, vom atenţiona asupra faptului, că bunele relaţii ale celor doi *suverani* –nu uităm formula documentară, "ţara Domnului Dimitrie" (*DRH*, D, I, p. 90)– puteau fi înlesnite de eventuala apartenenţă la catolicism a principelui tătarilor. Impresia generală privind confesiunea sa ortodoxă nu se bazează pe niciun argument peremptoriu, cu excepţia situaţiei, îndoielnice, în care biserica *trinavată* de la Orheiul Vechi i-ar aparţine. Numele *Dimitrie*, la care se raportează majoritatea comentatorilor, nu era, la acea dată, exclusiv ortodox. Fără a intra, aici, în detalii de onomastică medievală, credem că este suficient să invocăm numele episcopului *Dumitru* al Oradei (1345-1372), personaj istoric de primă mărime în ierarhia *catolică* a Regatului angevin, strict contemporan evenimentelor în discuţie. În plus, aşa cum evidenţia, cu argumente credibile, colegul D. I. Mureşan (în M. Cazacu, D. I. Mureşan, *Ioan Basarab, un domn român la începuturile Ţării Româneşti*, Chişinău, 2013, p. 234-237), tocmai *dominus Demetrius, princeps tartarorum* s-ar putea ascunde sub identitatea acelui *Re de' Tartari*, pe care îl aminteşte Matteo Villani în cronica sa, la 1354, şi care îşi declarase adeziunea la credinţa catolică în faţa regelui Ungariei, viitorul său aliat, cu ocazia confruntării de pe râul Ethel (actualul Ichel, între Răut şi Botna, chiar în apropierea Orheiului Vechi*!*). O confirmare a acestor împrejurări ar veni şi din relatările lui Miron Costin, cu privire la existenţa unor *sate catolice ale tătarilor din Bugeac*, păstorite de episcopul de Bacău (*Poema Polonă*, în Miron Costin. *Opere*, ediţia P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 237). Faptul nu ar trebui să surprindă, dacă ne amintim succesele răsunătoare ale convertirilor la catolicism în rândul notabilităţilor mongole, încă de la finele secolului al XIII-lea, printre neofiţi numărându-se, profund semnificativ, un personaj de talia soţiei lui Nogai, "împărăteasa" Jaylak, precum şi fiul comandantului tătar Argun , împreună cu alţi nobili şi simpli locuitori tătari ai Vicinei (cf. C. Andreescu, *Aşezări franciscane la Dunăre şi la Marea Neagră*, p. 5, 9-10).

centrelor mongole din arealul pruto-nistrean, aceasta se întemeiază pe un raționament cât se poate de logic.

Prins, ca într-un cleşte de foc, între cele două puteri vecine, Ungaria şi principatul tătărăsc al lui Dimitrie, a căror înțelegere anunța consecințe catastrofale pentru abia închegatul stat moldovenesc, voievodul de la Siret a "jucat" supraviețuirea țării sale pe o singură carte: întreprinderea unui atac furibund asupra centrelor de putere mongolă din arealul pruto-nistrean, care vor fi distruse, aşa cum s-a probat deja, spre finele anului 1369[581].

---

[581] În acest sens, a fost evidențiată, în repetate rânduri, întreruperea definitivă, tocmai cu această ocazie, a producției monetare în atelierul de la *Şehr al-cedid*: "Producția atelierului monetar al Oraşului Nou s-a încheiat cu aceste emisiuni, descoperirile arheologice şi numismatice indicând apoi ieşirea definitivă din sistemul politic al Hoardei de Aur, probabil spre sfârşitul anului 1369 [...]. Aşezările oriental-islamice au fost atacate şi distruse [...] iar viața de tip orăşenesc de la Orheiul Vechi şi Costeşti a încetat." (E. Nicolae, *op. cit.*, p. 147). Într-o discuție foarte recentă, pentru care îi rămânem îndatorați, E. Nicolae ne-a precizat cu claritate poziția sa în privința desfăşurării acestor evenimente, considerând că, de fapt, atacul asupra comunităților *islamice* de la Orheiul Vechi şi Costeşti s-ar datora tocmai *creştinului* Dimitrie –vezi şi sugestiile din proaspăta sa contribuție, *Pièces apotropaïques de l'epoque de la Horde d'Or découvertes en Moldavie*, în vol. *Moştenirea istorică a tătarilor*, II, coord. T. Gemil, N. Pienaru, Bucureşti, 2012, p. 87– ca o lovitură de grație dată fiefurilor hanului legitim în acest areal. Teoria sa, *singulară* în peisajul istoriografic actual –bazată, totuşi, pe o serie de probe arheologice, care ar indica o agresiune intempestivă, întreprinsă de o forță ce nu era considerată ostilă– pare nițel stranie, dacă luăm în considerare faptul că Dimitrie recurgea la violență împotriva unor alcătuiri urbane de prim rang, pe care le controla, măcar la prima vedere, în totalitate (vezi emisiunile monetare de la Orheiul Vechi, atribuite lui Dimitrie chiar de E. Nicolae). Şi asta, în contextul în care autorul agresiunii se dispensa, cu bună ştiință, inclusiv de aportul lor economic la propria bunăstare financiară. Mai mult decât atât, ştim că principele Dimitrie dispare, el însuşi, după anul 1369, această incontestabilă realitate istorică subminând, oarecum, soluția propusă de E. Nicolae. Domnia sa crede că a găsit, însă, explicația angoasantei coincidențe cronologice, presupunând că Dimitrie a murit *tocmai* cu ocazia atacului asupra centrelor urbane la care ne referim. În ceea ce ne priveşte, nu vom respinge *a priori* o atare perspectivă evenimențială, considerând, însă, că omologarea sa istoriografică depinde, *în mod decisiv*, de lămurirea rosturilor palatului cu incintă (aşa-zisa "citadelă de piatră"), ridicat în perioada presupusei rezidențe a lui Dimitrie la Orheiul Vechi (vezi n. 554 şi 561). Pe de o parte, dacă acceptăm încheierile autorilor cercetării arheologice –care subliniază caracterul "civil" al acestei construcții fortificate, presupunând *dezafectarea intenționată a mausoleului islamic*–, atunci atribuirea sa lui Dimitrie este obligatorie, iar teoria lui E. Nicolae devine caducă. Pe de altă parte, dacă supozițiile acestuia privind legătura indisolubilă, constructivă şi de funcționalitate, între "palat" şi mormântul pe care îl adăpostea, constituind o mănăstire islamică/*hanaka* (*Inscripția funerară din sec. al XIV-lea descoperită la Orheiul Vechi în 1986*, în *Simpozion de numismatică, Chişinău 2003*, Bucureşti, 2005, p. 85), se vor confirma, atunci întreaga punere în scenă, aşa cum şi-o imaginează reputatul cercetător, ar putea fi validată istoriografic. Ca o ultimă precizare, trebuie spus că asertiunile dlui E. Nicolae se subsumă, întrucâtva, viziunii sale, mai largi, privitoare la caracterul preponderent *ex*-urban al rezidențelor demnitarilor mongoli. Rămasă "claustrofobă" vreme îndelungată după exploziva expansiune euro-asiatică, aristocrația nomadă prefera să se aşeze în spații deschise, în *preajma* marilor oraşe, cu care se va acomoda destul de greu şi *treptat*. În această ecuație interpretativă se plasează şi aprecierile autorului la adresa lui Dimitrie, care nu ar fi rezidat la Orheiul Vechi şi nici în altă aşezare urbană. Acestor

Ca o simplă *ipoteză de lucru*, vom presupune că acţiunea lui Laţcu s-a împlinit, probabil, chiar cu acordul hanului legitim, Abdallah, iritat atât de veleităţile autonomiste ale principelui Dimitrie, cât şi de alianţa sa cu Ungaria, adversarul tradiţional al Hoardei în această parte a Europei. Pentru existenţa unor bune relaţii, de dată veche, între voievodul Moldovei şi han, pledează şi inelul inscripţionat cu numele arab al lui Dumnezeu, *Allah*, descoperit pe degetul lui Laţcu, în mormântul său de la Rădăuţi[582], şi care putea să-i parvină atât în mod *direct*, ca un dar făcut de Abdallah –sau, eventual, de însuşi Kutlubugha, "vecinul" de la Orhei–, cât şi *mijlocit*, ca o moştenire de la tatăl său, voievodul Bogdan I[583].

---

ultime presupuneri li se opun, însă, din unghiul nostru de vedere, câteva importante circumstanţe istorice, strict contemporane evenimentelor în discuţie. Pe de o parte, tocmai emergenţa fulminantă a centrelor *urbane* de sorginte mongolă la această dată, adică la peste un secol şi jumătate de la iniţierea expansiunii ginghishanide, dovedeşte prefacerea, oricât va fi fost de lentă, a atitudinii nomazilor faţă de *oraş*. Pe de altă parte, descoperirile arheologice de la Ienisala –valorificate magistral de Raluca şi Sergiu Iosipescu (vezi n. 579)– probează rezidenţa, iniţială, a lui Dimitrie în cunoscuta cetate dobrogeană, certificând, astfel, propensiunea principelui tătarilor pentru spaţii mai închise, chiar, decât alcătuirea urbană de la Orhei. Cât despre mutarea reşedinţei sale în oraşul de pe Răut, rezultând în edificarea palatului cu incintă, se poate spune că reprezintă –dacă această atribuire va fi confirmată în mod definitiv– un demers cu totul firesc, ba chiar obligatoriu, pentru un personaj care îşi aroga statutul de *suveran*, şi care nu făcea decât să urmeze exemplul omologilor săi, plasaţi la vârful aristocraţiei mongole. Vezi, în acest sens, analogiile structurale care se pot face între complexul *hauli* ridicat la Orheiul Vechi şi locuinţele nobiliare de la *Sarai-Batu*, *Sarai-Berke*, *Mamai Sarai*, *Madjar*, *Uvek* sau *Bulgar* (cf. T. Nesterov, *op. cit.*, p. 43).

[582] Foarte recent, într-una dintre cele mai valoroase contribuţii istoriografice ale ultimelor decenii, au fost valorificate rezultatele analizelor ADN efectuate asupra osemintelor înhumaţilor din necropola voievodală rădăuţeană, stabilindu-se atât ordinea exactă a mormintelor din cuprinsul celor două biserici suprapuse, cât şi identitatea reală a personajelor cărora le-au fost atribuite. Aşadar, în mormântul considerat, anterior, ca aparţinându-i lui Bogdan, odihnea, de fapt, fiul său, Laţcu, pe degetul căruia s-a şi aflat inelul cu inscripţia arabă, *Allah* (Lia şi Adrian Bătrîna, *Biserica "Sfântul Nicolae" din Rădăuţi. Cercetări arheologice şi interpretări istorice asupra începuturilor Ţării Moldovei*, Piatra Neamţ, 2012, p. 55-56, 179).

[583] Bunele relaţii ale lui Laţcu cu hanul ni se relevă ca fiind întru totul fireşti, dacă avem în vedere că nu făceau decât să continue legăturile anterioare, dintre acelaşi Abdallah şi Bogdan I, funcţionale în momentele critice ale trecerii şi înstăpânirii voievodului maramureşean în Ţara Moldovei (Lia şi Adrian Bătrîna, *O mărturie arheologică despre relaţiile internaţionale ale Moldovei*, p. 332). Pe de o parte, este remarcabilă coincidenţa cronologică dintre perioada rezidenţei hanului Abdallah la Orheiul Vechi şi anii în care s-a derulat conflictul lui Bogdan cu *Drăgoşeştii*, sprijiniţi de oştile regelui Ludovic de Anjou. Pe de altă parte, implicarea conducătorului Hoardei de Aur într-o dispută politică şi armată care se derula în *proximitatea* reşedinţei sale –cu implicaţii directe asupra securităţii frontierei occidentale a *ulus*-ului giucid– era, oricum, obligatorie. În aceste circumstanţe, a presupune, cu toată fermitatea, amestecul mongolilor în "afacerile" moldoveneşti, împotriva partidei angevine, ţine de o elementară logică istorică.

Indiferent, însă, de împrejurările şi cronologia *strictă* a evenimentelor, încă obscure[584], rămâne, totuşi, din unghiul nostru de vedere, incontestabilă extinderea stăpânirii lui Laţcu peste regiunile răsăritene ale Moldovei –după colapsul centrelor de autoritate mongolă–, în detrimentul veleităţilor hegemonice ale Ungariei, reacţia angevină *ne*lăsându-se, de altfel, aşa cum vom vedea, aşteptată.

În plus, acţiunea voievodului de la Siret ar trebui corelată, ferm, cu demersurile sale *pro-catolice*, menite să pună Moldova sub oblăduirea nemijlocită a Sfântului Scaun. În viziunea lui Laţcu, acesta rămăsese, pe bună dreptate, singura "instanţă" care-i mai putea conferi, în context[585], *protecţie* şi *legitimitate*[586]. Nu întâmplător, apelul adresat înaltului pontif este databil în prima parte a anului 1370 –adică în perioada imediat următoare devastării oraşelor mongole[587]–, aşa cum o impun evidenţele documentare: la 24 iulie 1370, papa Urban al V-lea trimitea, deja, o scrisoare episcopilor de Praga, Vratislava şi Cracovia, în care le făcea cunoscută dorinţa voievodului Laţcu –transmisă cu ceva timp în urmă Sfântului Scaun, prin intermediul călugărilor franciscani Nicolae Melsak şi Paul de Schweidnitz– de a primi, împreună cu poporul său, credinţa catolică[588].

---

[584] Parcimonia surselor permite formularea mai multor *ipoteze de lucru*, între ele numărându-se şi eventualitatea ca acţiunea întreprinsă de Laţcu să fi fost înlesnită chiar de dispariţia *anterioară*, în circumstanţe greu de precizat –vezi, ca variantă, teoria ispititoare a lui E. Nicolae–, a principelui Dimitrie. Într-o anumită măsură, chiar şi încheierile T. Nesterov, privind atribuirea bisericii de piatră de la Orhei şi a mormintelor din pronaos, tentează la o asemenea supoziţie. Inversând raţionamentul, trebuie subliniat, însă, că omologarea sa depinde de identificarea irefutabilă –astăzi imposibilă– a înhumaţilor, ca fiind Dimitrie şi soţia sa. De aceea, ni se pare întru totul firesc, ba chiar obligatoriu, ca, până la lămurirea tuturor acestor aspecte, să optăm pentru o atitudine rezervată. Oricum, absenţa unor elemente care să probeze devastarea bisericii sau profanarea celor două morminte, cu ocazia violenţelor suferite de oraş la finele anului 1369, pune sub semnul întrebării existenţa sa la acel moment. Aceasta, desigur, exceptând eventualitatea în care atacatorii, în virtutea unei improbabile scrupulozităţi creştine, ar fi menajat voluntar monumentul cu pricina.

[585] Cu doar câteva luni înainte (18 octombrie 1369), la Roma, se petrecuse un eveniment epocal: însuşi împăratul bizantin, Ioan al V-lea Paleologul, sub uriaşa presiune a expansiunii turceşti, s-a văzut obligat –în schimbul unui ajutor promis cu emfază, dar care nu va fi onorat niciodată– să abjure schisma, acceptând catolicismul (cf. Gh. I. Moisescu, *op. cit.*, p. 70-72).

[586] Vezi insistenţa cu care Laţcu, căutând cu orice preţ –chiar al divorţului de soţia sa, rămasă ortodoxă– legitimitatea propriei stirpe, se adresează înaltului pontif, cerându-i sfatul în această problemă. Toate acestea reies, cu limpezime, din scrisoarea de răspuns trimisă voievodului de către papa Grigore al XI-lea, document păstrat în *Arhiva Vaticană, Regeste, vol. 368, fol. 8 recto* şi publicat pentru întâia dată, integral, într-o revistă ştiinţifică românească, prin grija istoricului catolic C. Auner, care l-a introdus între anexele cunoscutei sale contribuţii privind *Episcopia de Seret*, p. 242-243.

[587] Deloc întâmplător, Urban al V-lea saluta, în scrisorile sale, zelul depus de Laţcu, alături de poporul său, în luptele desfăşurate împotriva "duşmanilor crucii": "Nos igitur ad salutem animarum predictorum ducis et populi *contra crucis hostes asserentium iugiter se pugnare*, quos ab erroribus et scismate predicto revocare cupimus..." (Hurmuzaki, I_2, p. 160).

[588] *Ibidem*, p. 160-161.

În ciuda interpretării clasice a istoriografiei noastre[589], considerăm că Laţcu nu a ales, aşa cum s-a afirmat, "filiera" polonă pentru transmiterea intenţiilor sale, cel mai important dintre mesagerii săi, Nicolae Melsak, *ne*fiind, de fapt, vreun ierarh polonez, ci vicarul provinciei rutene a ordinului franciscan, apropiat realităţilor moldoveneşti[590] şi voievodului de la Siret. Mai mult, încercând să menajeze susceptibilităţile regelui angevin, dar şi pe cele ale lui Cazimir al III-lea, Laţcu îl cere insistent, ca întâistătător al Episcopiei de Siret, pe Andrei Jastrzebiec[591], *duhovnicul reginei Elisabeta a Ungariei*[592], sora regelui Poloniei şi mama lui Ludovic de Anjou.

În ciuda tuturor acestor precauţii, afrontul adus de Laţcu intereselor suverane ale Ungariei l-a determinat pe regele angevin să desfidă *protecţia* conferită de Scaunul papal "ţării sau ducatului" moldovenesc[593] –pe care o

---

[589] Vezi, totuşi, luarea de poziţie, recentă, a lui L. Pilat, care abordează pertinent, dintr-o perspectivă mai amplă, relaţiile Moldovei cu Scaunul papal, în perioada domniei lui Laţcu (*Sfântul Scaun şi întemeierea Moldovei*, în *RI*, t. XIX, nr. 1-2, 2008, p. 29-48; textul a fost reluat în *Studii privind relaţiile Moldovei cu Sfântul Scaun şi Patriarhia Ecumenică (secolele XIV-XVI)*, Iaşi, 2012, din care vom cita). În ciuda evidentei competenţe cu care autorul şi-a elaborat intervenţia, în paginile sale s-au strecurat şi unele încheieri eronate, precum aceea care priveşte *tocmai* convertirea lui Laţcu: "documentele papale nu pomenesc de nicio convertire şi, în situaţia de atunci, nici nu era cazul." (*ibidem*, p. 23). Nouă ni se pare, dimpotrivă, că documentele –*recte* înaltul pontif– confirmă, în mod *explicit*, tocmai pentru că era "cazul", atât intenţia voievodului de a se converti, cât şi consumarea actului însuşi: "Litteras tue nobilitatis gratanter recepimus ad quarum contenta praesentibus respondemus, quod sicut de **tua conversione** ad cath fidem et obedienciam sacrosante Romane Ecclesie, matris et magistre cunctorum fidelium et tua bona perseverantia in dominum gratulamur..." (ap. C. Auner, *Episcopia de Seret*, p. 242).

[590] Hurmuzaki, I_2, p. 163. Nu întâmplător, tocmai el apare, în anul 1387, în calitate de *custos Moldaviensis* (cf. Şt. Pascu, *Contribuţiuni documentare la istoria Românilor în sec. XIII şi XIV*, în *AIINC*, X, 1945, p. 202), adică de păstor al custodiei franciscane înfiinţate de curând în Moldova.

[591] Hurmuzaki, I_2, p. 162-163.

[592] Cf. Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova*, p. 82.

[593] Urban al V-lea nu ratificase doar ieşirea voievodatului Moldovei de sub jurisdicţia ortodoxă a Haliciului şi constituirea unei ierarhii ecleziastice proprii, ci, mai ales, recunoaşterea sa ca entitate politică distinctă, independentă de orice altă putere lumească, condusă de un *dux Dei gratia*, dar subordonată direct autorităţii *protectoare* a Sfântului Scaun: "...dictum oppidum Ceretense ac totam predictam terram seu ducatum Moldaviensem, ab omni potestate, dominio, superioritate et iurisdictione ordinaria et diocesana..." (Hurmuzaki, I_2, p. 161). Din nefericire, unii autori au înţeles să forţeze, întrucâtva, litera şi spiritul documentelor, afirmând că schimbarea de statut a Moldovei s-a repercutat, prompt, *şi* asupra numirii sale în bulele papale, evoluând din *ţară* în *ducat*. Este, mai recent, cazul lui L. Pilat, care afirmă următoarele: "Cea de-a doua bulă pontificală, prin care se dispune numirea episcopului, nu mai conţine formula *terram seu ducatum Moldaviensem*, ea fiind înlocuită prin *ducatus*, protecţia pontificală fiind exprimată prin formula *gratiam et communionem Apostolicae sedis habentibus*" (*ibidem*, p. 27). Numai că această *a doua* bulă pontificală (Hurmuzaki, I_2, p. 162-163) o urmează îndeaproape pe prima (Hurmuzaki, I_2, p. 160-161), nefiind altceva decât o scrisoare adresată *în aceeaşi zi*, aceloraşi destinatari –episcopii de Praga, Vratislava şi Cracovia–, pe care Urban al V-lea îi însărcinase cu cercetarea veridicităţii intenţiilor lui Laţcu,

tăgăduia *a priori* şi constituia, *în sine*, un motiv de reacţie virulentă[594]–, intervenind cu promptitudine împotriva voievodului de la Siret. Câteva informaţii lămuritoare –de maxim interes istoriografic, nesesizate de specialişti– ni le oferă, în acest sens, Joachim Bielski. În fapt, cronicarul polonez relatează, sub anul 1371, despre plecarea precipitată a lui Ludovic de Anjou din Polonia în Ungaria, "căci acolo avea de lucru cu voevodul moldovenesc, care îl trădase, dar pe care l-a înfrânt şi supus"[595]. Aşadar, imediat după

---

respectiv cu evaluarea franciscanului Andrei de Cracovia, dorit de voievodul moldovean pe scaunul episcopal. *Doar* în condiţiile unui răspuns pozitiv, ar fi *urmat* ca Episcopia de Siret să fie fundată, iar Andrei Jastrzebiec să fie consacrat şi instalat în fruntea acesteia. Mai mult, spre deosebire de unii dintre istoricii noştri contemporani, înşişi voievozii Moldovei –în ciuda calităţii lor de *dux Dei gratia*– priveau cu detaşare respectiva "distincţie", numindu-şi alcătuirea statală *terra*, şi nu *ducatus* (vezi, ca un exemplu peremptoriu, actul lui Petru I *Muşatinul*, emis la 1 mai 1384, în *DRH*, A, I, p. 1).

594 Tocmai statutul privilegiat al Moldovei –rimând, într-o oarecare măsură, poate prea mare, cu însăşi poziţia Regatului apostolic al Ungariei în cadrul *Christianitas* (vezi şi aprecierile lui Al. Simon, *Moldova între Vilnius şi Moscova. Anii trecerii de la Roma la Constantinopol (1386-1389)*, în *SUBB*-Historia, XLVIII, nr. 1-2, 2008, p. 45)– avea să crească, exponenţial, frustrarea regelui angevin. Spre argumentarea aprecierilor noastre, vom aduce aminte, în primă instanţă, de o împrejurare profund semnificativă: în contextul corespondenţei *nemijlocite* dintre Sfântul Scaun şi Nicolae Alexandru, la acea dată protector al propagandei catolice printre proprii supuşi, Ludovic de Anjou –adulmecând pericolul emancipării politice a *Ţării Transalpine*, prin catolicizare, sub protecţie papală– s-a dedat, aproape copilăreşte, la "dosirea" scrisorilor de felicitare trimise de Clement al VI-lea (*DRH*, D, I, p. 60-61; vezi şi aprecierile M. Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria Angevină*, în eadem, *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, p. 141-142). Pe de altă parte, vom invoca veleităţile de suzeranitate *efectivă* ale lui Ludovic de Anjou –relevând, pregnant, concepţia suverană a regelui în raporturile sale cu voievozii români de dincolo de Carpaţi–, manifestate cu prilejul accederii la domnie a lui Vladislav-Vlaicu, căruia îi intrezicea, *a priori*, statutul de *dux Dei gratia*: "…Vladislav, urmând relele deprinderi părinteşti, nerecunoscându-ne câtuşi de puţin de stăpân al său firesc, fără a ne întreba şi a ne cere învoirea, însuşindu-şi în pomenita noastră Ţară Românească, ce ni se cuvine nouă după dreptul şi rânduiala naşterii, numirea sa mincinoasă de domn, întru înfruntarea domnului său de la care trebuie să capete el însemnele puterii sale, a cutezat să treacă în locul tatălui său în scaunul sus-pomenitei Ţări Româneşti, cu învoirea trădătoare şi tainica înţelegere a românilor şi a locuitorilor acelei ţări..." (*DRH*, D, I, p. 79).

595 Ap. Gh. I. Năstase, *Istoria moldovenească din Kronika Polska a lui Bielski*, în *CI*, I (1925), nr. 1, 1925, p. 115. Este interesantă, în context, motivarea acţiunii angevine împotriva voievodului moldovean, care l-ar fi *trădat* pe Ludovic de Anjou, implicând o relaţie de vasalitate acceptată *anterior* de Laţcu. Se confirmă, astfel, cele susţinute de arhidiaconului Ioan de Târnave, secretarul personal al regelui, care preciza că după înstăpânirea lui Bogdan în Moldova, voievozii acestei ţări s-au obligat să presteze omagiu şi să plătească tribut Coroanei ungare (*Chronicon Dubnicense*, p. 191). Referinţa lui Bielski, peste care istoricii noştri au trecut cu neîngăduită uşurinţă, este, aşadar, extrem de importantă şi comportă o discuţie amplă, care îşi va găsi locul într-unul dintre viitoarele noastre studii, dedicat începuturilor Moldovei. Până atunci, ne vom întreba, totuşi, dacă acţiunea din 1369, care a dus la distrugerea centrelor de putere mongolă de la Orheiul Vechi şi Costeşti, n-a fost întreprinsă cumva de forţele reunite ale Ungariei şi Ţării Moldovei, cea din urmă participând în conformitate cu obligaţiilor de vasal asumate

încoronarea sa *şi* ca rege al Poloniei (17 noiembrie 1370) –dată fiind dispariţia, cu doar câteva zile în urmă, a lui Cazimir al III-lea (5 noiembrie 1370)–, Ludovic de Anjou s-a întors în Ungaria[596] pentru a organiza şi întreprinde o expediţie armată împotriva lui Laţcu. Succesul deplin al acestei intervenţii, aşa cum îl relevă izvorul citat, este confirmat de prevederile tratatului încheiat de Ludovic de Anjou cu Carol al IV-lea de Luxemburg, în primăvara anului 1372, la Breslau (Wrocław), prin care împăratul se angaja să *nu* uzurpe anumite teritorii ale regelui, între acestea fiind menţionat, *expressis verbis*, voievodatul Moldovei[597].

Finalizându-ne digresiunea, vom preciza că impunerea suzeranităţii angevine asupra Ţării Moldovei a fost, *şi* de această dată, cu totul efemeră, în favoarea interpretării noastre venind o informaţie documentară valorificată de Ş. Papacostea, în care se menţionează ca *iminentă* o expediţie a lui Ladislau de Oppeln la răsărit de Carpaţi, către finele anului 1374[598].

---

de Laţcu. Pe de o parte, ne reamintim că voievodul de la Siret susţinea, în primăvara anului 1370, aşa cum reiese dintr-o epistolă a înaltului pontif (Hurmuzaki, I_2, p. 160), că el şi poporul lui "luptă continuu cu duşmanii crucii", *recte* tătarii, care nu puteau fi alţii decât cei din arealul pruto-nistrean. Pe de altă parte, nu trebuie să trecem cu vederea peste *mulţimea* de toponime de sorginte maghiară din acest areal, în capul listei plasându-se tocmai toponimul *Orhei*, aplicat, în epoca post-mongolă, *şi* aşezării de la Costeşti (informaţie oferită de E. Nicolae, căruia îi mulţumim încă o dată). Acestuia i se adaugă, pentru a le aminti doar pe cele mai rezonante, *Bârladul* şi *Chişinăul*, creionând astfel o linie imaginară ce străbate centrul Moldovei, între Siret şi Nistru, marcând, practic, arealul de care aminteau scrisorile papale din 13 oct. 1374, ca fiind supus Regatului ungar şi în care acesta operase, de curând, o salutară convertire în masă a românilor (*DRH*, C, XIV, p. 492-496, doc. 354, 355, 356). Este tocmai teritoriul pe care Laţcu, la finele aceluiaşi an, 1374, îl smulge *definitiv* suzeranului său, determinând, din nou, reacţia virulentă a acestuia (vezi, mai jos, n. 598).

[596] La 22 ianuarie 1371 emitea, deja, un document din cancelaria de la Buda (*DRH*, C, XIV, p. 7-8).

[597] "nominatim Waywodatus Muldawiae" (ap. J. Sýkora, *Poziţia internaţională a Moldovei în timpul lui Laţcu: lupta pentru independenţă şi afirmare pe plan extern*, în *RdI*, t. 29, nr. 8, 1976, p. 1150). Vezi şi aprecierile lui Al. I. Gonţa, *Românii şi Hoarda de Aur*, p. 162.

[598] La 13 oct. 1374, Jacob de Scepus, judecător la curtea regală, amână un proces –de la 6 dec. 1374 la 28 apr. 1375–, dată fiind plecarea unuia dintre împricinaţi "la oastea orânduită împotriva moldovenilor" ("eo quod idem unacum domino Ladizlao duce Oppuliensi ad exercitum contra Maldvanenses habitum esset profecturus", ap. Ş. Papacostea, *Domni români şi regi angevini: înfruntarea finală (1370-1382)*, în idem, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, p. 127-129). Privitor la motivele acestei intervenţii, considerăm că ele sunt legate, indisolubil, de înaintarea lui Laţcu –concomitent cu Vladislav-Vlaicu, pătruns în teritoriile episcopiei Milcoviei (*ibidem*, p. 132; vezi şi S. Iosipescu, *Vrancea, Putna şi Basarabia*, p. 219), ai cărei episcopi dispar cu desăvârşire, începând din acest an (cf. C. Auner, *Episcopia Milcoviei în veacul al XIV-lea*, p. 77)– în regiunile central- şi sud-estice ale Moldovei, dintre Siret şi Nistru, pe care le va scoate, astfel, de sub controlul Regatului angevin. În fapt, cu acest prilej, voievodul îşi va impune şi stăpânirea asupra Cetăţii Albe, într-un *eventual* condominiu cu *prezumtiva* colonie genoveză instalată, anterior, acolo (privitor la existenţa unei astfel de colonii, în anii '50 ai secolului al XIV-lea, vezi trimiterile şi comentariile lui Şt. Andreescu, *Note despre Cetatea Albă*, p. 57). O atare desfăşurare istorică rezultă, *foarte clar*, din informaţiile

documentare ale epocii, care, deşi s-au aflat de timpuriu la îndemâna cercetătorilor, nu au fost interpretate corespunzător. Într-o primă instanţă, avem în vedere datele oferite de scrisorile patriarhale din anul 1401, care relevă, indubitabil, hirotonisirea lui Iosif ca "episcop al Moldovlahiei" –de către mitropolitul de Halici, "chir Antonie" (*FHDR*, IV, p. 275)– pe scaunul episcopal de *Asprokastron*, "în Moldovlahia [...] şi nu în altă parte" (*ibidem*, p. 273). Numai că Antonie a păstorit mitropolia ortodoxă ruteană în perioada 1371-1375, după care aceasta este desfiinţată, titularul ei fiind alungat din oraşul de reşedinţă (va şi muri, de altfel, foarte curând), în circumstanţele fundării, la Halici, a unei arhiepiscopii catolice (cf. J. Meyendorff, *Byzantium and the rise of Russia*, p. 193 cu n. 60, respectiv p. 202 cu n. 11; a se vedea şi Şt. Andreescu, *Mitropolia de Halici şi episcopia de Asprokastron. Câteva observaţii*, în vol. *Naţional şi universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Şerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, 1998, p. 125-129). Prin urmare, acesta este intervalul (1371-1375) în care Antonie l-a putut hirotonisi pe Iosif episcop la *Asprokastron/Cetatea Albă*, "în Moldovlahia, şi nu în altă parte", precizarea patriarhală eliminând orice îndoială cu privire la localizarea, respectiv apartenenţa, atât de disputată, a aşezării episcopale (vezi, spre exemplu, V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 282-283; Şt. Andreescu, *op. cit.*, p. 125-129; L. Pilat, *op. cit.*, p. 51-61). Practic, ceea ce i-a făcut pe cercetători să trateze cu suspiciune o atare împrejurare istorică a fost necunoaşterea sau interpretarea eronată a altor câteva informaţii documentare, pe care le vom analiza imediat, şi care completează, în mod fericit, datele deja evidenţiate. S-a invocat, astfel, apartenenţa voievodului Laţcu la biserica romană –confirmată, categoric, în anul 1372 (C. Auner, *Episcopia de Seret*, p. 242-243)–, care ar fi intrat într-o contradicţie flagrantă cu prezumtivele sale demersuri pro-ortodoxe şi hirotonisirea lui Iosif. Dar Ş. Papacostea a subliniat, cu îndreptăţire, faptul că, în *ultimii ani* ai domniei lui Laţcu, "dovedită fiind insuficienţa protecţiei papale de a-i apăra ţara împotriva veleităţilor de dominaţie ale lui Ludovic, acesta a părăsit unirea cu Roma; faptul că el se află înmormântat la Rădăuţi, în biserica cu hramul Sf. Nicolae, alături de tatăl său, e un indiciu probabil în acest sens.". Mai mult, "acţiunea lui Laţcu în aceşti ani s-a înscris în reacţia ortodoxă declanşată la Bizanţ şi care şi-a găsit în Vlaicu al Ţării Româneşti unul din exponenţii politici cei mai de seamă" (*op. cit.*, p. 129). Din nefericire, în continuarea analizelor sale, raliindu-se unei opinii exprimate, în grabă, de C. Auner (*op. cit.*, p. 76-77), reputatul medievist a interpretat eronat câteva documente de o însemnătate excepţională, având totuşi meritul de a se fi aplecat asupra lor, în contextul în care colegilor de breaslă le scăpaseră cu desăvârşire (face excepţie V. Ciocîltan, *"Către părţile tătăreşti" din titlul voievodal al lui Mircea cel Bătrân*, în *AIIAI*, XXIV, nr. 2, 1987, p. 350 şi n. 7, care acceptă, însă, la rându-i, opinia lui C. Auner). Este vorba despre intervenţiile papale din 13 octombrie 1374 –adresate arhiepiscopilor de Strigoniu şi Calocea, dar şi lui Ludovic de Anjou– cu privire la salutara convertire, în masă, a românilor (*multitudinis nacionis Wlachorum*), dintr-un teritoriu aflat la hotarele Ungariei, dinspre tătari, care era lipsit de organizare episcopală, ba chiar şi de o simplă biserică proprie. Aceste circumstanţe îl şi determină pe înaltul pontif să propună numirea franciscanului Anton de Spoleto –"despre care se spune că cunoaşte limba sus-zisului neam"– ca episcop "în fruntea sus-numitei mulţimi" (*DRH*, C, XIV, p. 492-496, doc. 354, 355, 356). Confruntând aceste informaţii cu datele pe care ni le oferă scrisoarea papală din 16 septembrie 1371, privind numirea "venerabilului frate Nicolae" ca episcop al *Milcoviei*, acesta fiind pregătit "să pornească în scurt timp la po menita sa biserică" (*ibidem*, p. 76-77, doc. 63), vom înţelege că românii localizaţi la hotarele tătarilor, în anul 1374, **nu** pot fi localizaţi, cum credea Auner, la curbura Carpaţilor, între graniţele episcopiei Milcoviei, deplin organizate la acea dată –episcopul Nicolae este atestat în funcţie chiar şi la 27 mai 1375 (*ibidem*, p. 554, doc. 406)–, ci dincolo de Siret, în regiunile central- şi sud-estice ale Moldovei. Şi cum informaţiile referitoare la Anton de Spoleto, ca

În încheiere, vom consemna faptul –desprins din analiza anterioară– că oraşele fundate de Hoardă în spaţiul pruto-nistrean sunt, indubitabil, creaţii urbane cu un pronunţat caracter *artificial*. În contrast cu nucleele orăşeneşti generate de mediul autohton, aşezări precum Orheiul Vechi sau Costeşti nu au reprezentat altceva decât simple iniţiative ale unei autorităţii politice străine, cuceritoare, fiind menite să răspundă exigenţelor de factură economică, politică, militară sau administrativă ale acesteia. Implantate în mijlocul populaţiei româneşti din arealul pruto-nistrean, aceste creaţii *voluntare* au strâns laolaltă elemente etnice de o mare diversitate, majoritatea străine de mediul local, ca şi fondatorii.

În ciuda dezvoltării rapide şi a prosperităţii pe care au cunoscut-o la mijlocul secolului al XIV-lea, evoluţia lor a urmat îndeaproape declinul autorităţii politice care le susţinuse, încheindu-se *brusc* după violenta intervenţie militară din anul 1369.

şi cele care afirmau, entuziast, "audienţa" crescută a mi siunii catolice printre *acei* români, dispar cu desăvârşire începând din toamna anului 1374, putem deduce, uşor, cauza acestei împrejurări: extinderea stăpânirii lui Laţcu în zona mediană a Moldovei, dintre Siret şi Nistru, pe aliniamentul *Bârlad - Chişinău - Orheiul Vechi*, dar şi la Cetatea Albă. Este foarte posibil ca în sud-estul extrem al arealului pruto-nistrean stăpânirea modovenească să se fi exercitat într-un condominiu cu tătarii prezenţi încă acolo, conform unor date evidenţiate recent (G. Atanasov, *Le maître (*αὐφὲντοὺ - dominus*) de Drăstăr Terter et le beg tatar Kutlu-Buga pendant les années 70-80 du XIV siècle*, în vol. *The Steppe Lands and the World Beyond Them: Studies in Honor of Victor Spinei on his 70th Birthday*, editori Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon, Iaşi, 2013, p. 389-394). Oricum, este evident că aceste iniţiative ale lui Laţcu au determinat intervenţia militară a lui Ladislau de Oppeln, care, aşa cum am văzut, se va lăsa suprinsă documentar într-un banal act de prorogare judiciară. Vom mai evoca, în context, spre întărirea argumentaţiei noastre privind data intrării Cetăţii Albe sub control moldovenesc –care a prilejuit, cum am văzut, hirotonisirea lui Iosif în acest scaun episcopal– şi circumstanţele, atât de controversate, ale învinuirii care i se vor aduce ierarhului, cum că ar fi fost episcop *sârb*, "de unde a ajuns el în fruntea acelei biserici [*moldoveneşti*]" (*FHDR*, IV, p. 271). În fapt, acuza a fost bine ticluită de detractor (identificat cu însuşi mitropolitul Ciprian, cf. L. Pilat, *op. cit.*, p 66) şi nu putea avea acoperire decât pentru un moment *anterior anului 1375*, când s-a produs reconcilierea dintre Biserica sârbă şi Patriarhia Ecumenică, printre altele şi prin mijlocirea călugărului Nicodim, restauratorul monahismului ortodox în Ţara Românească (E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana şi rolul său în cultura românească*, în Romanoslavica, XI, 1965, p. 237-278). Atragem atenţia că tâlcuiri, profund deficitare, de soiul "*episcop sîrb* este echivalent cu *falşii episcopi*", fără ca învinuirea să aibă legătură cu provenienţa teritorială a personajului în cauză (vezi, cel mai recent, L. Pilat, *op. cit.*, p. 65) denotă, în cel mai bun caz, o analiză grăbită a surselor. Altminteri, precizarea patriarhală nu lasă loc de interpretări, "apelativul" cu pricina, adică *sîrb*, fiind pus în legătură nemijlocită cu locul "**de unde** a ajuns el [*Iosif*] în fruntea acelei biserici [*moldoveneşti*]" (*FHDR*, IV, p. 271). În plus, această precizare se poate corobora uşor, dacă mai este nevoie, cu relatarea, în aceeaşi scrisoare sinodală, a răspunsului pe care l-au dat moldovenii înşişi acestei acuze: "**fiind el un localnic şi înrudit cu familia domnitoare a ţării**, a fost trimis de către toţi la mitropolitul de Halici […], fiind astfel hirotonisit de către acela ca episcop legitim, astfel că a ajuns la ei în frunte **nu venind din altă parte** (s.n.)"(*ibidem*).

Acest deznodământ[599] este evocator pentru relația fragilă dintre orașele mongole și hinterlandul lor, foarte diferită, de altfel, de legătura trainică, stabilită în plan socio-economic, între centrele orășenești bizantine de pe linia Dunării inferioare și mediul autohton. Cele din urmă contingențe își datorează specificitatea atât afinității existente în plan spiritual cu lumea rurală înconjurătoare, cât și unei legături tradiționale, de interdependență, între populația orășenească și locuitorii satelor, fiecare componentă completând-o, firesc, pe cealaltă.

Dimpotrivă, raporturile orașelor mongole din arealul pruto-nistrean cu mediul românesc autohton se plasează, caracterial, la antipod: circulația produselor artizanale orășenești în regiunile rurale este de scurtă durată și restrânsă spațial, în timp ce influența exercitată asupra producției sătești este aproape inexistentă. Ambele aspecte, care traduc absența evidentă a unor tradiții culturale comune între autohtoni și populația orășenească alogenă, instalată de cuceritorii mongoli, precizează caracterul artificial al acestora[600].

---

599 În ceea ce privește *Orheiul Vechi*, cercetările aheologice sugerează că așezarea și-a continuat existența, desigur precară, și după încetarea funcțiunii sale urbane, de sorginte mongolă. Ulterior, Ștefan cel Mare va reface incinta de piatră, metamorfozată într-o veritabilă *cetate* moldovenească, al cărei pârcălab este amintit, pentru prima dată, în 1470 (*DRH*, A, II, p. 243). Cu acest prilej, este atestat și toponimului *Orhei*, desemnând, după cum denotă analiza răspândirii sale, o fortificație ruinată (cf. T. Nesterov, *op. cit.*, p. 16-20, 194-196). Cândva, la cumpăna veacurilor XV-XVI, este întemeiată și așezarea civilă cu același nume, aflată pe vatra *actualului* oraș Orhei. Se pare că, o vreme, *cetatea* Orhei –adică ceea ce numim astăzi *Orheiul Vechi*– și *orașul* Orhei au coexistat, ulterior fortificația fiind abandonată, iar titlul de pârcălab transferându-se în oraș. Aceste împrejurări istorice au stat la baza tuturor confuziilor care au întârziat identificarea vechii reședințe mongole.

600 M. D. Matei, *Geneză și evoluție urbană*, p. 82.

IV.4 Oraşe generate de mediul românesc

Într-o comunicare susţinută în anul 2006, cu prilejul sesiunii organizate, la Bucureşti, de prestigioasa *Comisie de Istorie a Oraşelor din România*, Stela Cheptea şi Mircea D. Matei propuneau celor prezenţi la dezbateri –interesaţi de problematica, atât de complexă, a genezei oraşelor medievale extracarpatice– introducerea în discuţie, "pentru mai buna clarificare a lucrurilor", a existenţei unor categorii distincte de aglomerări urbane: "oraşe *formate*" şi, respectiv, "oraşe *întemeiate*"[601].

Apreciem că noua abordare propusă, dincolo de valoarea sa stimulatorie în raport cu încercarea de faţă, reprezintă, oricum, pentru cercetarea dedicată oraşului medieval românesc, cu condiţia să fie bine înţeleasă şi asumată ca atare, un moment *de cotitură*. Încercând să asigure, prin sugestiile oferite cu prilejul amintitei dezbateri, premisele, atât de necesare, unor cât mai *precise* încercări de tipologizare, autorii amintitei comunicări au readus în discuţie câteva dintre aspectele esenţiale ale raportului *factor politic - geneză şi dezvoltare urbană*. Ca idee principală, atrăgeau atenţia asupra sensurilor complexe pe care trebuie să le releve conceptul de *factor politic*, restrângerea sa la ceea ce numim *autoritate politică centrală* fiind total "neproductivă"[602].

Într-adevăr, aşa cum vom vedea imediat, apariţia aşezărilor cu caracter urban –fie prin metamorfozarea unor *târguri de vale*, fie prin dezvoltarea vechilor *centre voievodale*, sau chiar prin întemeierea altora noi– a fost condiţionată, într-o măsură diferită, de prezenţa sau deciziile factorilor de autoritate politică. Dar *autoritatea* la care facem referire nu poate fi limitată la instituţia *domniei*, aşa cum dobândirea caracterului urban, de către anumite aşezări, nu a depins, ireductibil, de implantarea *curţilor domneşti*.

> Încă din perioada prestatală, "constituirea unor aşezări cu caracter permanent, cu funcţii (iniţial) preponderent economice nu poate fi separată de un anume *cadru politic*, specific societăţii româneşti extracarpatice, la un moment dat". Mai mult, considerând mijlocul secolului al XIV-lea drept

---

601 Textul comunicării –cu titlul *Din nou, despre problema raportului dintre dezvoltarea oraşelor şi factorul politic, în evul mediu*–, din care vom cita în cele ce urmează câteva fragmente, ne-a fost pus la dispoziţie, cu amabilitate, de dl. Mircea D. Matei, căruia îi mulţumim, şi pe această cale.

602 "... problema raportului între factorul politic şi dezvoltarea oraşelor trebuie să se înscrie, obligatoriu, printre cele mai complexe sarcini ale cercetării româneşti de specialitate. Necesitatea definirii conţinutului conceptului de *factor politic*, ca şi a momentului începând cu care putem vorbi despre *oraşul medieval* în spaţiul românesc extracarpatic impune, de la sine, clarificarea, în egală măsură, a realităţilor specifice perioadei constituirii statelor şi apariţiei domniei, deoarece considerăm că este de neconceput o domnie care *crează/întemeiază* oraşe, contestându-se caracterul şi funcţiile specifice aşezărilor preexistente statului medieval şi, repectiv, domniei.".

reperul cronologic fundamental în evoluţia oraşelor medievale româneşti, "a vorbi despre existenţa unor centre urbane abia din acest moment ar echivala cu un mare pas înapoi şi cu o revenire la poziţii depăşite de peste o jumătate de veac. Cum, însă, astăzi nu se mai îndoieşte nimeni că atât Moldova, cât şi Ţara Românească dispuneau de câteva centre cu caracter urban încă înainte de constituirea statelor medievale, istoriografia noastră actuală începe să resimtă, mai acut decât oricând, necesitatea stabilirii şi definirii raporturilor dintre factorul politic şi centrele urbane, înainte de apariţia statelor şi a domniei".

Sub imperativul acestei necesare întreprinderi –la care făceau trimitere, deplin motivat, autorii– se va derula, în continuare, şi demersul nostru. În fapt, vom analiza cu atenţie, din perspectiva tipologiei propuse –în ordinea crescătoare a gradului de dependenţă pe care geneza şi dezvoltarea lor urbană l-au avut în raport cu factorul politic, local sau central–, cele mai semnificative cazuri de aşezări medievale extracarpatice, beneficiare ale unui "statut"[603] orăşenesc *recunoscut*, la finele secolului al XIV-lea.

IV.4.a Oraşe *formate*, fără intervenţia *directă* a autorităţii politice

Studiu de caz: Brăila

Brăila reprezintă, din perspectiva demersului nostru, exemplul peremptoriu al tipului de oraş *format*, fără intervenţia *directă* a vreunei autorităţi. Însă, pe cât este de adevărat acest fapt, cu atât este mai eronată negarea totală a contribuţiei –fie şi incidentală– a marilor actori politici ai vremii, la asigurarea unui cadru adecvat de favorabilitate pentru stimularea potenţialului economic al aşezării şi dezvoltarea sa generală.

Prima atestare documentară, nemijlocită, a Brăilei[604] –în privilegiul comercial pe care voievodul Ţării Româneşti, Vladislav-Vlaicu, îl acorda, la 20 ianuarie 1368, tuturor negustorilor braşoveni[605]– prezintă o notă aparte

[603] Ghilimelele folosite în acest caz reflectă o realitate ingrată, surprinsă de autorii citaţi anterior în comunicarea abia amintită: "nici în Moldova, nici în Ţara Românească nu se cunosc iniţiative domneşti de acordare de *statut de oraş* vreuneia din marile aglomerări urbane ale vremii, singurele norme juridice după care se conduc oraşele extracarpatice fiind (atât înainte, cât şi după întemeierea statelor) cele care decurg din *vechiul obicei al târgului*, atât de des invocat în actele de cancelarie. Privilegii da, statut nu!".

[604] Cea mai recentă trecere în revistă a denumirilor sub care apare Brăila, în primele sale menţiuni documentare, o regăsim la I. Cândea, *Brăila. Origini şi evoluţie până la jumătatea secolului al XVI-lea*, Brăila, 1995, p. 127-131.

[605] "...am hotărât să hărăzim pe veci sus-zişilor orăşeni şi locuitori ai provinciei Braşov libertăţile acestea: ca toţi negustorii din Braşov şi din districtul Braşovului, trecând spre ţări străine, pe orice drum al Ţării noastre Româneşti, afară de *drumul Brăilei* (s.n.), vor fi datori să ne plătească pentru mărfurile lor numai de două ori tricesima şi anume odată la ducere şi a doua oară la întoarcere, aşa fel încât la intrarea în ţara noastră să ne plătească numai o dată tricesima, la Câmpulung sau în apropiere, şi, după ce li se va

în raport cu modul în care sunt menţionate, în acte similare, oraşele medievale din spaţiul nord-dunărean. Astfel, în cuprinsul documentului, Brăila nu apare ca oraş, fiind pentru emitent, ca şi pentru beneficiarii privilegiului domnesc, pur şi simplu *Brăila*, punct terminus al unui drum comercial, precizat ca atare: *drumul Brăilei*[606].

Faptul –coroborat cu alte sugestii, pe care ni le fac, aşa cu vom vedea imediat, atât actul în cauză, cât şi un altul, mai vechi[607]– ne pune în situaţia, nu tocmai uşoară, de a trata cu deosebită prudenţă aspectele referitoare la începuturile *oraşului* Brăila.

C. C. Giurescu, cu o disponibilitate care îi va particulariza personalitatea ştiinţifică, s-a încumetat să opteze pentru o vechime exagerată a Brăilei, ca aşezare cu *certe* trăsături urbane. Pentru reputatul nostru istoric, trecerea Brăilei la faza de *oraş* s-a produs "înainte de întemeierea Ţării Româneşti, adică înainte de circa 1300". Mai mult, "transformarea sa era fapt împlinit pe vremea voievozilor Litovoi şi Seneslav (1247)", iar această situaţie exista "şi la finele secolului precedent, pe vremea lui Petru şi Asan"[608].

Astăzi, cercetările arheologice întreprinse pe teritoriul Brăilei nu mai permit afirmarea caracterului urban al acesteia înainte de mijlocul secolului al XIV-lea[609]. De altfel, în urmă cu exact două decenii, ca reacţie la aprecierile categorice ale lui C. C. Giurescu, regretata cercetătoare S. Baraschi afirma următoarele: "chiar dacă aşezarea portuară era deja întemeiată în secolul amintit [...] aceasta nu putea fi însă un port însemnat, aşa cum va deveni în secolul al XIV-lea şi al XV-lea, când se vor schimba împrejurările politico-economice"[610].

În fapt, corelând evenimentele politice care au marcat istoria spaţiului carpato-danubian la mijlocul secolului al XIV-lea cu indiciile oferite de cele

---

pune acolo pecetea de către vameşul nostru, să treacă slobozi şi nestânjeniţi prin ţara noastră. De asemenea, la întoarcere, să ne plătească tricesima lângă Dunăre, şi, după ce, din nou, li se va pune pecetea, să plece mai departe nestânjeniţi prin ţara noastră. Iar când aceşti negustori purced cu mărfurile lor pe pomenita *cale a Brăilei* (s.n.), spre ţări străine, vor fi datori să ne plătească numai o dată tricesima, la Câmpulung, nu la ducere, ci la întoarcere. Când însă aceşti negustori îşi vor vinde sau cumpăra mărfurile înlăuntrul ţării noastre, atunci nu vor fi datori să ne plătească pentru acestea nici vamă, nici tricesimă, decât la Câmpulung sau în apropiere, şi nu tricesima ci numai dreapta vamă de demult. Pe lângă aceasta, scutim cu totul pe toţi negustorii din Braşov şi din districtul lui de vama noastră de la Slatina...." (*DRH*, D., I, p. 87).

606 Vezi, în acest sens, şi intervenţia lui M. D. Matei, *Câteva gânduri la aniversarea Brăilei*, în *AB*, I, 1993, p. 13.

607 Facem referire, aici, la documentul din 28 iunie 1358, prin care Ludovic cel Mare le "îngăduia" braşovenilor să practice, "slobod şi neturburat", comerţul "între Buzău şi Prahova, adică din locul unde se varsă în Dunăre râul numit Ialomiţa până în locul unde se varsă, de asemenea, în Dunăre râul numit Siret", şi unde nu îi va putea opri "nimeni pe nedrept, în această trecere" (*DRH*, D., I, p. 72).

608 C. C. Giurescu, *Istoricul oraşului Brăila*, Bucureşti, 1968, p. 36.

609 I. Cândea, *Geneza oraşului medieval Brăila*, în *AB*, I, 1993, p. 29.

610 S. Baraschi, *Numele oraşului Brăila în sursele medievale (secolele XIV-XV)*, în Istros, V, 1987, p. 221.

două faimoase acte privilegiale, emise la un interval de numai zece ani, vom putea descifra, cu relativă uşurinţă, reperele fundamentale ale acestei evoluţii.

> O remarcabilă sinteză a circumstanţelor istorice care au favorizat creşterea aşezării de la Brăila o regăsim la Ş. Papacostea, în paginile unuia dintre cele mai inspirate studii ale sale: "Instalarea genovezilor la gurile Dunării ca putere dominantă şi efortul regalităţii angevine din Ungaria de a deschide prin teritoriile sale o legătură comercială cu Marea Neagră, pentru interesele propriului său negoţ şi pentru a-şi asigura participarea la beneficiul tranzitului de mărfuri între Occident şi lumea orientală, s-a aflat la originea principalului drum al Ţării Româneşti, cel care lega Braşovul cu Brăila şi de aici cu bazinul pontic. În 1358, Ludovic de Anjou creează o zonă de imunitate vamală între râurile Ialomiţa şi Siret, în folosul braşovenilor, principalii agenţi şi beneficiari ai noului itinerar comercial; în anul următor se deschide o nouă etapă a conflictului dintre regatul ungar şi Ţara Românească, în cadrul căreia un rol important a revenit luptei pentru controlul segmentului de drum dintre Braşov şi Brăila şi, desigur, pentru teritoriul pe care îl străbătea. La capătul acestei lupte, în cursul căreia Ţara Românească atinge şi în răsărit hotarul ei istoric, îşi desăvârşeşte independenţa şi se înzestrează cu instituţiile statului de sine stătător, drumul comercial Braşov-Brăila s-a aflat sub controlul Ţării Româneşti. În 1368, moment însemnat în fixarea pe termen lung a raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria, privilegiul braşovenilor pentru circulaţia şi negoţul pe drumul Brăilei e reînnoit, dar nu de Ludovic, ca în 1358, ci de Vlaicu. În lupta pentru controlul segmentului Braşov-Dunărea de Jos din marele drum continental european care lega Europa Centrală de Marea Neagră, prin Ungaria şi Transilvania, Ţara Românească a sfârşit prin a-şi face recunoscut dreptul"[611].

Avem, aşadar, două importante documente, ce trebuie integrate, pentru buna lor înţelegere, atât condiţiilor de politică generală a Ungariei şi Ţării Româneşti, cât şi intereselor particulare, preponderent economice, ale celor două părţi.

Primul document, acela din 1358, apare, deloc întâmplător, tocmai în anul în care Ludovic de Anjou reuşea să smulgă Veneţiei stăpânirea ţărmului dalmat, deschizând Ungariei, *şi* prin mijlocirea negustorilor braşoveni[612], dar mai ales sibieni[613], comerţul la Adriatica. Faptul se consumase în

---

[611] Ş. Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Ţării Româneşti şi Moldovei (secolele XIV-XVI). Drum şi stat*, în idem, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, p. 217.

[612] Vezi privilegiul acordat negustorilor braşoveni la 2 august 1370, în care este menţionat "obiceiul" acestora de a merge "pe drumul spre Zara" (*DRH*, C, XIII, p. 817-818).

[613] La 29 iunie 1367, Ludovic cel Mare le aduce la cunoştinţă tuturor celor care "ţin vămi în Dalmaţia şi Croaţia şi aiurea pretutindeni în regat" că le-a îngăduit sibienilor să meargă "cu lucrurile şi cu mărfurile lor, de orice fel sau soi ar fi ele, oriunde ar voi, fie la Viena, Praga, Zara şi Veneţia", şi să le desfacă în condiţii dintre cele mai favorabile, chiar şi la Buda, în ciuda vechiului drept de depozit al oraşului (*ibidem*, p. 400-401). Trei ani

contextul conflictului cu *Serenissima* –care pretindea cu încrâncenare controlul asupra Dalmației– și al alianței ungaro-genoveze, încheiată, *co*interesat, tocmai împotriva venețienilor.

Totodată, în spațiul dintre Carpați și gurile Dunării se profilase deja –în circumstanțele favorizante ale preluării, treptate, de către Regatul ungar a controlului asupra regiunilor limitrofe fluviului, în dauna stăpânirii mongole– posibilitatea deschiderii unui important drum comercial, ce *urma* să lege Europa Centrală, prin Ungaria și Brașov, de bazinul pontic, avându-i ca mijlocitori pe negustorii genovezi, instalați, de curând, *și* la Chilia. Este, de altfel, așa cum consemnam anterior, momentul care marchează decăderea irevocabilă a Vicinei –părăsită, un an mai târziu, de ultimul ei mitropolit– și ridicarea așezării de pe brațului danubian omonim, devenită curând –vezi însemnările lui Antonio di Ponzò, din 1360-1361[614]– un adevărat bastion al comerțului genovez la gurile Dunării.

Dar, până la a se putea înfrupta plenar din beneficiile enorme ale participării la marele comerț internațional –datorită înțelegerii din 1368 cu *Demetrius*, stăpânul recunoscut al "părților tătărăști"– Ungaria va trebui forțeze deschiderea, în favoarea *exclusivă* a negustorilor brașoveni, a drumului către schela de la Brăila[615], pe văile Teleajenului și Buzăului[616]. Așa cum bine a sesizat Ș. Papacostea, oricât de ferme au putut părea asigurările date de Ludovic, demersurile sale se vor lovi de opoziția hotărâtă a voievodului Nicolae Alexandru (1352-1364), care nu putea permite sustragerea de sub propriul control a unui drum de negoț cu un potențial atât de însemnat[617].

Drept urmare, deși comerțul *de tranzit* în direcția Brăilei va fi activizat cu acest prilej –asigurând modestei schele dunărene circumstanțele necesare unei evoluții certe, dar discontinuue, către o așezare cu statut superior, de caracter urban–, modul în care regele angevin a înțeles să-și impună interesele va determina fricțiuni majore între cele două părți, criza fiind *parțial* rezolvată abia peste zece ani, prin emiterea privilegiului acordat negustorilor brașoveni de către Vladislav-Vlaicu, în ianuarie 1368[618].

---

mai târziu, monarhul angevin privilegiază din nou, în mod repetat, comerțul sibienilor cu Zara (*ibidem*, p. 699-704 și 834-836).

614 Vezi *supra*, p. 133.

615 Considerăm, în consonanță cu majoritatea celor care au opinat în această privință, că, deși nu este nominalizat, "locul unde se varsă în Dunăre râul numit Siret" nu poate sugera decât schela portuară de la Brăila.

616 Pentru o analiză pertinentă a documentului din 1358, cu aprecieri privind căile de pătrundere a negustorilor brașoveni spre Brăila și Cetatea de Floci, vezi P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, ediția a II-a, îngrijită de Gheorghe Lazăr, București, 2000, p. 115.

617 Vezi, mai recent, Ș. Papacostea, *Orientări și reorientări în politica externă românească: anul 1359*, în *SMIM*, XXVII, 2009, p. 16-20.

618 Pentru o abordare complexă a problematicii ridicate de cele două acte privilegiale, precum și a incidenței lor asupra relațiilor româno-ungare, vezi M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria Angevină (Problema stăpânirii*

O analiză atentă a acestui act ne dezvăluie realităţi care, după părerea noastră, nu au fost încă surprinse corespunzător în istoriografia dedicată problemei.

Pe de o parte, respectivele formulări nu garantează nicidecum, aşa cum s-a afirmat, funcţionarea îndelungată, într-o perioadă anterioară, a *drumului Brăilei*, fapt care ar fi asigurat modestei aşezări portuare o evoluţie fulminantă, de tipul celei consemnate în cazul emporiilor genoveze. Precizarea vechimii considerabile, "din bătrâni", a libertăţilor de care beneficiau braşovenii, şi pe care se angaja să le păzească voievodul Vladislav-Vlaicu, se referă la privilegii cutumiare, specifice însă comerţului *interior*, din cuprinsul Ţării Româneşti. De altfel, tocmai menţiunea sa expresă –"când aceşti negustori îşi vor vinde sau cumpăra mărfurile înlăuntrul ţării noastre"– dă consistenţă, cel puţin *cantitativă*, actului privilegial din 1368, cu precizarea "dreptei vămi de demult", inexistentă în cazul *drumului Brăilei*[619].

Pe de altă parte, prin prevederile documentului aflat în atenţia noastră, câştigurile financiare, dintre cele mai consistente, pe care le garanta activizarea *acestui* traseu comercial –excluzând, inteligent, variantele mai scurte, pe văile Teleajenului şi Buzăului, vizate anterior de Coroana ungară– nu vor mai constitui monopolul negustorilor braşoveni şi al patronului lor angevin. În plus, schimbarea condiţiilor de tranzit în defavoarea acestora a fost *impusă* de voievodul muntean chiar dacă, în fapt, actul privilegial fusese redactat în cancelaria regală, urmând a fi doar încuviinţat şi autentificat de Vladislav-Vlaicu[620]. Formularea documentară –"când aceşti negustori purced cu mărfurile lor pe pomenita cale a Brăilei, spre ţări străine, vor fi datori să ne plătească numai o dată tricesima, la Câmpulung, nu la ducere, ci la întoarcere"– nu lasă loc de dubiu în privinţa *excluderii* oricărei funcţionalităţi alternative a rutelor *ilicite*, de pe văile Teleajenului sau Buzăului, fapt care i-ar fi scutit pe negustori de "cuvenita" vamă ce se percepea la Câmpulung.

Mai mult, dincolo de cheia în care istoriografia românească a înţeles să interpreteze precizarea privitoare la regimul "preferenţial" de vămuire –"să ne plătească numai o dată tricesima, la Câmpulung"–, ca fiind semnul cel mai curat al impunerii intereselor *suzeranului* angevin în faţa *vasalului* său de la sud de Carpaţi, realitatea este cu totul alta. Nu numai că voievodul muntean asigura Brăilei, aşa cum s-a opinat deja[621], un regim de *porto-franc*, indiscutabil avantajos pentru aşezare, dar a dovedit, cu această ocazie, şi o abilitate extremă în tranşarea, favorabilă sieşi, a "compromisului" pe care s-a văzut obligat să-l accepte, în perspectiva asigurării unor relaţii de bună vecinătatea cu Ludovic de Anjou.

---

efective a Severinului şi a suzeranităţii în legătură cu drumul Brăilei), în eadem, *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, p. 148-154.

619 Vezi n. 605.

620 M. Holban, *op. cit.*, p. 149; R. Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV-XVI)*, Bucureşti, 1965, p. 26.

621 P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 115.

Deloc întâmplător, am subliniat caracterul *de tranzit* al negoţului braşovean către Brăila şi gurile Dunării, pentru că numai înţelegerea corectă a circumstanţelor pe care acest tip de comerţ le-a presupus –în perioada la care facem referire– poate să clarifice conotaţiile reale ale aşa-zisului "compromis"[622] acceptat la Argeş. Astfel, voievodul muntean ştia bine, că dintre produsele vehiculate de negustori pe drumul Brăilei, cele cu adevărat valoroase, meritând să fie vămuite cu beneficii consistente, erau mărfurile orientale, *preluate* de la Brăila[623] şi tranzitate *către* Braşov, prin Câmpulung. Şi tocmai în virtutea acestui elementar raţionament, va accepta, ca pe o soluţie neîndoielnic paliativă, sortită să menajeze mai degrabă capriciile regale decât veniturile acestuia, ca *tricesima* să fie plătită numai o dată, dar "nu la ducere, ci la întoarcere"[624].

Acesta este contextul în care modesta aşezare pescărească de la Brăila, dotată cu o indispensabilă schelă portuară, va începe, timid în 1358 şi accelerat în deceniile următoare, să capete, datorită comerţului internaţional de tranzit, evocat anterior, acele însuşiri tipic urbane, care permit încadrarea ei în rândul oraşelor medievale româneşti *formate*, către sfârşitul veacului XIV.

La toate aceste consideraţii, vom mai adăuga o singură precizare: de la bun început, dezvoltarea Brăilei a depins, uşor paradoxal, de momentele în care accesul Ungariei la marele negoţ genovez, susţinut la gurile Dunării, era blocat. Observăm, astfel, că *drumul Brăilei* va fi activizat în 1358, dată la care Regatul maghiar nu reuşise, în ciuda progreselor obţinute, să pătrundă suficient de adânc în regiunile limitrofe braţului nordic al Dunării deltaice, ceea ce i-ar fi putut asigura contactul *direct* cu Chilia.

Zona era controlată, încă, de războinicii stepei, şi abia în anul 1368, urmare a convenţiei dintre Ludovic de Anjou şi principele acestora, Demetrius, negustorii braşoveni îşi vedeau cauţionat accesul nestingherit către emporiile genoveze din nordul Dobrogei. Nu întâmplător, imediat după parafarea înţelegerii cu Demetrius –având un indubitabil substrat politic–, Ludovic îşi va permite să-l atace pe Vladislav-Vlaicu, deşi voievodul muntean acceptase, aşa cum am văzut, la începutul aceluiaşi an, condiţiile stipulate în actul privilegial acordat braşovenilor. De fapt, acest deznodământ *aparent*

---

622 "Într-adevăr, deoarece salvconductul din 1358 nu amintea de plata nici unor vămi pe fâşia de teritoriu în care se găsea şi atunci drumul Brăilei, iar privilegiul din 1368 prevedea pe acelaşi drum numai plata unei singure tricesime, în comparaţie cu două tricesime câte se percepeau în chip obişnuit pentru negoţul de transit, această prevedere poate fi considerată ca un compromis între pretenţiile ireale ale regalităţii maghiare de a dispune arbitrar, în virtutea suzeranităţii, de vămile din această parte a Ţării Româneşti şi hotărârea domniei muntene de a le percepe nestânjenit în tot cuprinsul ţării" (R. Manolescu, *op. cit.*, p. 26-27).

623 Faptul este confirmat, puţin mai târziu, de către Johann Schiltberger –participant la cruciada eşuată de la Nicopole (1396)–, care, trecând prin Valahia, îşi aminteşte de "un oraş care se numeşte Brăila (*Uebereyl*)", unde "îşi au locul lor de aşezare luntrile şi corăbiile cu care negustorii aduc mărfuri din ţara păgânilor" (*Călători străini despre ţările române*, I, p. 30).

624 Vezi n. 605.

straniu al "compromisului" pe care Vladislav-Vlaicu s-ar fi văzut obligat –în interpretarea obişnuită– să-l accepte, nu face decât să confirme încheierile noastre, reacţia furibundă a regelui angevin demonstrând, fără tăgadă, *cine* şi *cui* se subsumase anterior.

Într-o atare conjunctură, Brăila va cunoaşte o evoluţie ascendentă, dar *anevoioasă*, cu deosebire în prima etapă a emergenţei sale urbane. O confirmă şi însemnările notarului Antonio di Ponzò, în ale cărui pagini[625] aşezarea portuară de pe malul stâng al Dunării nu-şi găsise, încă, locul. Ceea ce îi va conserva, însă, fiinţa, în anii concurenţei acerbe pe care, din perspectiva anvergurii negoţului internaţional, i-o făcea Chilia, este, aşa cum o relevă numeroase documente contemporane, calitatea sa de important centru *pescăresc*[626].

IV.4.b Oraşe *formate*, cu aportul autorităţii politice[627]

Studii de caz: Moldova (Baia), Siret, Târgovişte, Iaşi

Moldova (Baia). Din unghiul nostru de vedere, străduinţa de a descifra începuturile istoriei unor aşezări precum cele abia menţionate nu îşi poate atinge scopul propus –dată fiind parcimonia izvoarelor scrise, precum şi imposibilitatea efectuării unor cercetări arheologice exhaustive– fără înţelegerea prealabilă a contextului în care ele s-ar fi putut afirma. Urmând acest raţionament, am încercat să scotocim, cu atenţie, modestul bagaj informativ care stă, astăzi, la îndemâna istoricului, dar care poate oferi, totuşi, aşa cum vom vedea, suficiente repere, de ordin cronologic şi evenimenţial, pentru formarea unei imagini lămuritoare.

În ceea ce priveşte aşezările dezvoltate în arealul originar al statului moldovenesc, prima şi cea mai însemnată dintre concluziile desprinse din analiza efectuată este aceea că ele îşi datorează apariţia împrejurărilor politice favorabile, din primii ani ai secolului al XIV-lea.

Devastate de marea invazie a mongolilor, teritoriile est-carpatice vor intra, curând, sub dominaţia efectivă a Hoardei de Aur. Faimosul Nogai, "făcătorul de hani", a fost autorul acelui impresionant proiect militar şi politic, care va include, la finele secolului al XIII-lea, *şi* spaţiul carpato-nistrean:

---

[625] Vezi n. 518.

[626] Însuşi Alexandru cel Bun, în celebrul privilegiu comercial acordat negustorilor lioveni (1408), precizează cuantumul şi locul unde vor plăti vama aceia dintre ei care merg "la Brăila, după peşte" (*Documentele moldoveneşti*, II, p. 635-636).

[627] Menţionăm, de la bun început, că în pofida grupării lor *tipologice*, căile de formare a acestor oraşe prezintă particularităţi majore, de la caz la caz, pe care le vom evidenţia în momentul tratării detaliate a fiecăruia. Ceea ce le uneşte, totuşi –justificând, astfel, opţiunea noastră– este faptul, că parcursul către dobândirea caracterului urban a depins, într-o măsură variabilă şi la momente diferite ale evoluţiei lor structurale, de prezenţa sau iniţiativele factorului politic, sub ambele sale ipostaze: *autoritate politică locală* (cnezială, voievodală) şi *autoritate politică centrală* (domnia).

"Împreună cu prelungirile sale teritoriale în Rutenia şi în banatul de Severin, regiunea stăpânită de Nohai spre sfârşitul vieţii a avut forma unui vast semicerc sprijinit pe Carpaţi şi pe cele două mari fluvii, Dunărea şi Nistrul, care mărginesc lanţul munţilor în mod natural. Centrul de comandă, optim ales şi pentru a dirija cele două aripi, a fost Isaccea"[628].

Cantonându-şi propria armată de călăreţi în Bugeac –prin intermediul căreia putea interveni rapid şi eficient în sudul Moldovei şi la curbura Carpaţilor– Nogai a lăsat cele două flancuri ale imensului său front în grija unor *auxiliari* şi a *interpuşilor*. Prima categorie îi cuprinde pe *alani* (*iaşi*)[629] –masaţi în Rutenia şi în partea nordică a viitoarei Moldove[630]– şi pe *selgiucizii* din Dobrogea[631]. *Interpuşi* vor fi, cu prioritate, ţarii bulgari de la Târnovo şi voievozii de la sud de Carpaţi[632].

Privitor la prezenţa alană în zona de nord a Moldovei, trebuie evidenţiată analiza, oarecum insolită, întreprinsă de V. Ciocîltan, într-o excepţională intervenţie istoriografică[633]. Aşa cum era firesc, dat fiind particularismul cercetării în cauză, reacţiile nu au întârziat să apară, concluziile autorului fiind împărtăşite de Fl. Constantiniu[634] şi, cu unele nuanţări, de S. Cheptea[635]. În ceea ce ne priveşte, admitem, cu unele rezerve, aserţiunile lui V. Ciocîltan, întărite de descoperirea faimoasei *ceramici roşiatico-gălbuie*, sau *a Hoardei de Aur*[636], **abundent** la Baia[637] şi, prin import, la Suceava[638] şi Rădăuţi[639], adică tocmai în cele câteva puncte de maximă însemnătate strategică pentru controlul drumurilor ce debuşau din Transilvania şi Maramureş în arealul bucovinean[640], şi a căror supraveghere intrase, conform sistemului gândit de Nogai, în sarcina *alanilor*[641].

---

628 V. Ciocîltan, *Mongolii şi Marea Neagră în secolele XIII-XIV*, p. 236.
629 A se reţine afirmaţia lui Georgios Pachymeres –personalitate culturală a Bizanţului, strict contemporană evenimentelor– despre alani: "În adevăr, ei erau tovarăşii de luptă ai lui Nogai şi cei prin care acela dobândise izbânzile." (*FHDR*, III, p. 451).
630 V. Ciocîltan, *Alanii şi începuturile statelor româneşti*, în *RI*, t. 6, nr. 11-12, 1995, p. 935-955.
631 A. Decei, *Problema colonizării turcilor selgiucizi în Dobrogea*, p. 169-192.
632 Vezi *infra*, analiza dedicată începuturilor oraşului Câmpulung.
633 Vezi n. 630.
634 Fl. Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Bucureşti, 1999, p. 70-71.
635 S. Cheptea, *Un oraş medieval. Hârlău*, Iaşi, 2000, p. 15, n. 26.
636 V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 254-255.
637 E. Neamţu, V. Neamţu, S. Cheptea, *Oraşul medieval Baia*, I, p. 101-102; II, p. 160-164. Atragem atenţia asupra faptului că, exceptând această circumstanţă, a prezenţei "ceramicii Hoardei de Aur", vehiculată de alani în spaţiul moldav, cei din urmă nu pot fi identificaţi arheologic, ca o comunitate distinctă, caracteristicile lor antropologice şi apartenenţa la confesiunea ortodoxă făcând să fie confundaţi, inevitabil, cu românii.
638 M. D. Matei, *Nivelul premuşatin de la Curtea Domnească din Suceava*, în *SCIVA*, t. 29, nr. 4, 1978, p. 547-548.
639 Lia şi Adrian Bătrîna, *Biserica "Sfântul Nicolae" din Rădăuţi*, p. 41.
640 Alexandru Al. Vasilescu, *Drumurile "tătăreşti" în lumina noilor descoperiri arheologice din judeţul Suceava*, în Studii şi materiale, Suceava, 1969, p. 43-65.
641 V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 944.

Nu mai este cazul să revenim, aici, asupra răsunătorului succes politic pe care l-au avut acțiunile lui Nogai. Ceea ce ne interesează, în contextul prezentei discuții, este modificarea fundamentală a realităților din nordul Moldovei, ulterior dispariției potentatului mongol (1299)[642].

Astfel, în perioada imediat următoare, după ce Tokta reuşise, în sfârşit, să-i elimine fiii, înăbuşind sforțările acestora de a-şi menține controlul asupra teritoriului moştenit, alanii –fideli lui Nogai şi Ceaka– se văd puşi în situația de a fi aspru pedepsiți de către han. Drept urmare, încearcă să evite măcelul, părăsindu-şi, în număr mare, sălaşurile moldoveneşti. Mercenari de profesie, trec în Bizanț[643] sau Regatul ungar[644], punându-se în slujba basileului şi a Coroanei arpadiene/angevine, alături de care sunt consemnați în numeroase izvoare contemporane. **Exodul lor va destabiliza, însă, irevocabil, sectorul defensiv mongol din nord-vestul Moldovei**.

Faptul îşi va preciza gravitatea în deceniul următor, când Tokta, ale cărui forțe fuseseră oricum decimate în anii conflictului cu Nogai, s-a implicat într-un război de uzură cu colonia genoveză de la Caffa[645], fără a-şi mai putea impune cu eficiență controlul militar la răsărit de Carpați. Mai mult, ca o premieră în istoria Hoardei de Aur, s-a produs chiar şi restricția stăpânirii sale nemijlocite asupra gurilor Dunării, sector alocat, *prin excelență*, în virtutea unei tradiții neîntrerupte, războinicilor tătari.

> "Numărul neobişnuit de mare al celor desemnați de Tokta să conducă în numele său este un indiciu al dificultăților hanului de pe Volga în încercarea de a controla extremitatea vestică a ulusului giucid [...]. Această declasare măsoară, deopotrivă, reuşita operației lui Tokta şi costisitorul ei efect secundar. Tendințele centrifuge, care primejduiseră atât de grav unitatea statului giucid, au fost stârpite cu prețul diminuării masive a forței tătare organizate în spațiul carpato-balcanic. Controlul hanilor în această zonă nu va mai fi niciodată atât de direct şi de apăsător cum fusese în timpul lui Nohai"[646].

---

642 Datarea exactă a confruntării finale dintre Tokta şi Nogai, în anul 1299, soldată cu uciderea bătrânului general de către un oştean rus, apare într-un letopiseț vechi rusesc, la care face trimitere reputatul cercetător ieşean V. Spinei, în recenta sa contribuție, *Mongolii şi românii în sinteza de istorie ecleziastică a lui Tholomeus din Lucca*, Iaşi, 2012, p. 61, n. 173.

643 Vezi exodul celor 16.000 de alani, care, prin intermediul mitropolitului de Vicina, primesc azil în Bizanț: "Iar neamul mărinimos al alanilor, numărând ca la şaisprezece mii de oameni, din care peste jumătate erau buni să lupte, după ce au scăpat de Nogai şi de robia lui, fiindcă acesta a pierit în război, căutau să treacă la împărat şi, mergând la ierarhul Vicinei, se rugau ca, prin mijlocirea sa, să-i primească împăratul. Lucrurile se turburau atunci şi erau într-o stare groaznică în Răsărit şi <mitropolitul> Vicinei anunțând rugămintea lor, cârmuitorii <bizantini> o socoteau ca un noroc venit la timp." (*FHDR*, III, p. 451).

644 Foarte apreciați de către regalitatea maghiară, războinicii *iaşi* şi-au găsit locul într-o serie de documente emise între 1318 şi 1323, care se vor înmulți în anii următori (cf. V. Spinei, *Marile migrații*, p. 303).

645 Vezi *supra*, p. 91.

646 V. Ciocîltan, *Mongolii şi Marea Neagră în secolele XIII-XIV*, p. 244.

Practic, până la revenirea în forţă a Hoardei de Aur în acest areal –sub hanul Özbek (1313-1342)[647]–, aşezările de pe linia Dunării inferioare s-au bucurat de prosperitate şi avânt economic[648] sub înrâurirea coloniilor genoveze instalate în cuprinsul lor[649], iar teritoriile de la răsărit de Carpaţi au fost subordonate autorităţii Coroanei ungare[650]. Acest ultim fapt este atestat, de o manieră categorică, într-un izvor de primă mână, *Descrierea anonimă a Europei Orientale* (1308), potrivit căruia Siretul şi Prutul se aflau, la acea dată, în componenţa "părţii transilvane" a Regatului ungar[651]. Fără a fi singulară, o asemenea probă îşi află confirmarea în apariţia unui canonic al cumanilor, *Casparus de Montefia Cumanus canonicus*, între 11 iunie 1308 şi 10 ianuarie 1309[652], ceea ce dovedeşte resuscitarea, în acelaşi context, a *Episcopiei cumanilor*.

Ei bine, acesta este cadrul favorizant în care a avut loc, la finele anului **1299** –urmând dispariţiei lui Nogai şi profitând de haosul pe care ea l-a determinat– ***descălecarea*** **Moldovei.** Oricât de stranie ar putea părea, la prima vedere, opţiunea noastră –pe care o susţinem în mod *răspicat*–, ea nu face decât să pună în valoare, şi să-şi asume, totodată, în contextul edificator creionat mai sus, indicaţia cronologică *precisă* a lui Grigore Ureche. Este uimitor cum a putut scăpa această inestimabilă informaţie documentară

[647] Dintre numeroasele mărturii privitoare la puterea şi prestigiul de care Hoarda de Aur şi stăpânul său, Özbek, se bucurau în epocă, o vom cita doar pe cea a veneţianului Marino Sanudo, strategul cruciadei târzii, care aprecia, în 1332, că hanul dispunea de o forţă militară suficientă pentru a lua în stăpânire Germania, Franţa şi Italia, în Bizanţ având de gând să-şi instaleze curtea (ap. V. Ciocîltan, *Restauraţia Hoardei de Aur*, p. 588, n. 12). În ceea ce priveşte spaţiul extracarpatic, faptul că acesta se afla la discreţia Hoardei de Aur, încă din primii ani ai urcării lui Özbek pe tronul de la Sarai, este dovedit de scrisoarea papei Clement al V-lea, datată la 1 febr. 1314, şi adresată "credincioşilor întru Hristos, aflători în regatul Ungariei". În fapt, înaltul pontif îi asigura că va acorda iertarea păcatelor acelora care vor muri pentru credinţa catolică, în contextul în care "voi şi credincioşii bisericii romane din celelalte părţi vecine cu regatul Ungariei pătimiţi, din partea schismaticilor, a Tătarilor, a păgânilor şi a altor neamuri amestecate de necredincioşi, năvăliri, pustiiri, luări în prinsoare…" (*DIR*, C, veacul XIV, vol. I, p. 223).

[648] Vezi situaţia financiară de invidiat a mitropolitului Luca de Vicina, în anii 1304-1305, stârnind comentariile patriarhului Athanasios la Constantinopol (R. Şt. Ciobanu, *Evoluţia, rolul şi însemnătatea mitropoliei din Vicina*, p. 236; S. Baraschi, *Izvoare scrise privind aşezările dobrogene de pe malul Dunării*, p. 329).

[649] Nu uităm de senioria genoveză instalată la Isaccea, în fostul "scaun" al lui Nogai, care îşi putea permite să bată monedă în intervalul 1307-1312 (vezi *supra*, p. 122, cu n. 462), adică tocmai în perioada violentei agresiuni întreprinse de han împotriva comercianţilor liguri (vezi *supra*, p. 91).

[650] Din nefericire pentru Ungaria, criza succesorală şi conflictele aferente izbucnite după dispariţia ultimului reprezentant al dinastiei Arpadiene, Andrei al III-lea (1290-1301), au subminat şansele Regatului de a desfăşura acţiuni militare şi politice de anvergură la răsărit de Carpaţi, făcând ca, până la urmă, impunerea autorităţii sale să degenereze într-o stăpânire mai degrabă nominală decât efectivă şi, în orice caz, efemeră.

[651] G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, II. *Descrierea Europei Orientale*, Bucureşti, 1934, p. 58.

[652] Ap. C. Auner, *Episcopia Milcoviei*, în Revista Catolică, 1, 1912, p. 545.

tuturor specialiştilor noştri[653], de la cei mai importanţi exegeţi ai vechilor cronici, până la istoricii de anvergură ai începuturilor Ţării Moldovei[654].

Astfel, în faimosul *Letopiseţ al Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, aparţinând lui Nicolae Costin, eruditul cronicar moldovean consemna –având sub lupă ceea ce istoriografia modernă nu s-a învrednicit să recupereze, adică un fragment autentic al cronicii lui Grigore Ureche– următoarea trimitere: "**scrie Ureche Vornicul că au fostu văleatul 6807 (1299) la descălecarea ţărăi cu Dragoş Vodă**"[655].

Că marele vornic strecurase în opera sa un alt văleat al "descălecării ţărăi cu Dragoş Vodă" –decât cel acceptat îndeobşte, 6867 (1359)–, ar fi trebuit să ne-o sugereze, oricum, următoarele circumstanţe: în *cel mai vechi* şi, probabil, *cel mai apropiat de varianta autentică*, dintre manuscrisele utilizate de P. P. Panaitescu la editarea *Letopiseţului Ţării Moldovei*, paragraful "Di-nceputul domnilor", intitulat astfel de autorul cronicii, nu avea în completare "vă leatul 6867 (1359)", *prezent în toate celelelalte copii-manuscris*[656]; mai mult, Ureche însuşi, în paragraful următor al *Letopiseţului*, "De însemnarea anilor", precizează, uşor înţepător, că "scriitorii" moldoveni, consemnând anul 6867 (1359) ca dată a *descălecatului* maramureşean, "de au şi însemnatu, nu au ştiut ce au scris"*!*

Iar confirmarea faptului că văleatul real al *descălecării* lui Dragoş, adică **1299**, nu se fixase, stingher, doar în cronica lui Ureche, ci era cunoscut, îndeobşte, moldovenilor, o probează, de astă dată, *Poema Polonă*, a lui Miron Costin, printr-un paragraf ce a scăpat şi el, în mod nepermis, cercetării istorice: "Muntenii cu al lor Negrul sunt ceva mai vechi în descălecarea lor aci decât ceştialalţi. […] Ei numără aproape patru sute de ani de la Negrul lor, pe când moldovenii socotesc peste trei sute optzeci."[657]. Cunoscând data exactă a redactării *Poemei Polone*, iulie 1684[658], şi scăzând din ea circa 394

[653] Face, totuşi, excepţie, în chip meritoriu, D. Onciul, care, necunoscând în detaliu contextul politic al acelei perioade (1299-1312), s-a grăbit să conteste anul consemnat de Ureche, aşa cum îl cita Nicolae Costin, susţinând că ar fi vorba despre o simplă eroare paleografică (*Originile Principatelor Române*, în Dimitrie Onciul, *Scrieri alese*, ediţie îngrijită de acad. Ştefan Ştefănescu, dr. Dorina N. Rusu, dr. Bogdan-Alexandru Halic, Bucureşti, 2006, p. 13).

[654] Fără a sugera că respectiva indicaţie cronologică ar fi trebuit preluată *necritic* şi, eventual, fructificată în mod *automat*, ca element de datare a *descălecatului* maramureşean, nu putem accepta, totuşi, indolenţa cu care, în primul rând, exegeţii operei lui Grigore Ureche –pe care, din bunăcuviinţă, nu-i vom mai înşira aici– au putut să treacă peste o atare comoară informativă. Astfel, includerea sa în discuţie ar fi rezolvat, măcar, într-o oarecare măsură, o acută controversă istoriografică, privind paternitatea textelor atribuite, convenţional, marelui vornic, aşa cum le cunoaştem din copiile-manuscrise, unele redactate deficitar, ajunse până la noi.

[655] Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ediţia Ioan Şt. Petre, Bucureşti, 1942, p. 171.

[656] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţia P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1955, p. 65, n. 2.

[657] Miron Costin, *Opere*, ediţia P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 234.

[658] *Ibidem*, p. 381.

de ani ("aproape patru sute"), vom avea un rezultat de o precizie uimitoare: anul **1290** al *descălecării* lui Negru Vodă, aşa cum ni-l oferă *Letopiseţul Cantacuzinesc* şi cum a fost certificat de noi într-o contribuţie anterioară[659], reluată şi revizuită în paginile acestei lucrări[660]. Dacă, însă, în privinţa datării *descălecatului* făgărăşean, l-am putea bănui pe Miron Costin de o *ante*calculaţie care să fi ţinut cont de data consemnată, deja, în cronicile munteneşti, în cazul *descălecării* Moldovei rigoarea calculelor pe care şi le făceau moldovenii înşişi ("moldovenii socotesc") este de-a dreptul năucitoare: scăzând din 1684 circa 385 de ani ("peste trei sute optzeci") vom obţine tocmai anul **1299***!*

Dincolo de toate acestea, trebuie subliniat, din capul locului, faptul că "momentul" 1359, *recte* 1358[661], nu poate fi pus la îndoială ca început al **domniilor** Ţării Moldovei. A crede că redactorii celor mai vechi *liste de domni*, întocmite spre mijlocul secolului al XIV-lea, când trăiau încă nepoţii participanţilor la evenimente, puteau confunda grav contextul cronologic al desfăşurării acestora, înşelându-se, totodată, în privinţa identităţii lui Dragoş[662], ni se pare o greşeală metodologică[663]. Ceea ce a încurcat, însă, din perspectivă istoriografică, iţele acestui scenariu a fost **echivalarea**, profund deficitară, a *descălecatului* cu începutul *domniilor* ţării. În realitate, întemeierea Moldovei s-a produs în *doi timpi*, faptul fiind surprins, într-o formă rezumată, atât de *cronica moldo-rusă*[664], cât şi de letopiseţul atribuit lui Grigore Ureche[665].

Cât priveşte intervalul mare de timp, 1299-1358, care separă cele două momente, şi care ar putea face *suspectă* identitatea protagoniştilor, atragem atenţia asupra vârstei foarte înaintate pe care Dragoş *descălecătorul* o avea în momentul asumării *domniei* Moldovei, dat fiind faptul că *nepoţii* săi aveau, în anii '40 ai secolului al XIV-lea, o etate care să le permită stăpânirea unor *cetăţi* în Ungaria[666]. Din această perspectivă,

---

[659] D. Căprăroiu, *Asupra începuturilor oraşului Câmpulung*, în *HU*, t. XVI, nr. 1-2, 2008, p. 37-64.
[660] Vezi *infra*, analiza dedicată începuturilor oraşului Câmpulung.
[661] Vezi paginile următoare.
[662] Cf. L. Şimanschi, *Istoriografia româno-slavă din Moldova. Lista domniilor din a doua jumătate a secolului XIV*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 119-135.
[663] Un argument peremptoriu în acest sens îl constituie şi faptul că "scenariul" respectiv a fost validat de însuşi Ştefan cel Mare –atât de atent cu recuperarea memoriei "sfântrăposaţilor" săi înaintaşi–, la curtea căruia s-a zămislit cronica oficală a ţării, în preajma anului 1473 (vezi, cu prioritate, excepţionala intervenţie istoriografică a lui Şt. S. Gorovei, *Umbra lui Dragoş. La Putna*, în *AP*, IV, nr. 1, 2008, p. 5-26).
[664] După uciderea bourului, Dragoş şi *drujina* sa "**s-au întors înapoi** [*în Maramureş*]" (*Cronicile slavo-române*, p. 159-160).
[665] După uciderea bourului şi întâlnirea cu *Eţco prisăcariul*, vânătorii "**au sârguit la Maramorăş**" (Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 64-65).
[666] Cu prilejul unui proces intentat, în anul 1371, fiilor lui Sas, prin care li se contesta stăpânirea moşiei Senye, aparţinând cetăţii Tiszabécs (Bécs/*Beych*) –reşedinţa lui Drag *de Beych*–, judele curţii regale preciza următoarele: "Iar dacă sus-zisa hotărâre ar fi adusă în paguba dreptului acelor Balc şi Drag, atunci să trimitem fără nicio schimbare Maiestăţii sale pricina zisei moşii, deoarece pomenita moşie trecuse din pricina necredin-

durata mică –numai 2 ani, aşa cum consemnează vechile cronici moldoveneşti– a domniei lui în scaunul Ţării Moldovei nu trebuie să mai ridice semne, inutile, de întrebare[667].

De altfel, contextul "extern" atât de favorabil *descălecatului* se conjugă perfect, pe de o parte, cu presiunea exercitată de pătrunderea oaspeţilor regali –saşi şi unguri–în Maramureş[668], *chiar în acei ani*. Este simptomatică, în acest sens, intervenţia promptă a regelui Andrei al III-lea, în anul **1300**, pentru recuperarea cetăţii Visc din mâinile foştilor proprietari, aceasta fiind "cu totul, şi nu în mică măsură, necesară nouă şi domniei noastre, mai ales întru ajutorul oamenilor sau oaspeţilor noştri <…> adunaţi în ţara noastră a Maramureşului"[669].

Pe de altă parte, însăşi transformarea *voievodatului* maramureşean în *comitat*, ca un corolar al impunerii autorităţii Coroanei în pofida autonomiei locale, îşi are sorgintea în acest context, primul comite al Maramureşului fiind atestat în anul **1303**, în persoana lui Nicolae Pók, fiul lui Mauriciu[670]. Despre rosturile concrete ale acestuia –apărarea coloniştilor saşi şi unguri în conflictele cu cnezii maramureşeni– pare să depună mărturie documentul emis în anul 1319, din care aflăm că *familiarul* comitelui, adică Laurenţiu, castelanul de Visc[671], se văzuse obligat să-şi părăsească "obiectivul" în circumstanţele potrivnice ale "luptei" în care fuseseră angrenaţi oaspeţii din Maramureş[672].

ţei zişilor Ladislau, fiul lui Lorand, şi a fraţilor săi, în mâinile răposatului domn Carol, care apoi o hărăzise zişilor Balc voievodul şi Drag, pentru credincioaselor lor slujbe." (*DRH*, C, XIV, p. 51). Îi mulţumim, şi pe această cale, dlui prof. univ. dr. Aurel Răduţiu, editorul textului, pentru deschiderea cu care a răspuns insistentelor noastre solicitări, confirmându-ne, după o nouă analiză, atât autenticitatea documentului, cât şi acurateţea redactării sale în volum.

667 Remarcăm, în context, inspiraţia cu care Şt. S. Gorovei aprecia, încă din anul 1972, vârsta înaintată a *descălecătorului*, atribuindu-i, în *domnie*, o etate de "peste 70 de ani" (*Dragoş Vodă şi-a lui ceată*, în *MI*, VI, nr. 1, 1972, p. 6).

668 R. Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1997, p. 180.

669 Mihalyi, *Diplome maramureşene*, p. 4-5. Că aceştia intraseră într-un inevitabil conflict cu localnicii, ale căror moşii fuseseră spoliate spre folosul exclusiv al noilor veniţi, o sugerează actul din 1329, prin care regele Carol Robert de Anjou acorda o serie de privilegii oaspeţilor din Visc, Hust, Teceu şi Câmpulung la Tisa, punându-i la adăpost de reacţia violentă a maramureşenilor: "Hotărâm, de asemenea, ca oamenii de nicio altă limbă sau neam să nu aibă putinţa de a smulge de la ei pământurile lor, pe care se zice că le-ar fi ocupat cei dintâi prin defrişare, cu cheltuiala muncii lor." (*ibidem*, p. 12). Câtă acoperire avea această informaţie –*se zice* (sic!)– în practicile curente, o denotă atât conflictele interminabile cu familiile cneziale învecinate (*ibidem*, p. 365, 419-422, 559-562, 563-565 etc.), cît mai ales circumstanţele întemeierii *Sighetului*, cea mai avansată dintre aşezările oaspeţilor regali în Maramureş (R. Popa, *Urmele unui sat părăsit din feudalismul timpuriu în hotarul Sighetului Marmaţiei*, în *SCIVA*, t. 26, nr. 2, 1975, p. 271-282).

670 *DIR*, C, veacul XIV, vol. I, p. 32.

671 Cf. R. Popa, *Ţara Maramureşului*, p. 196.

672 *DIR*, C, veacul XIV, vol. I, p. 308-309.

Nu este, credem, lipsit de importanţă să precizăm că familia Pók îşi stabilise reşedinţa la Medieşul Aurit, lângă Someş, după ce spoliase domeniul "din mâinile valahilor schismatici"[673]. Şi mai semnificativ ne apare faptul că urmaşii comitelui s-au aflat într-un conflict violent, de lungă durată, *tocmai* cu nepoţii *descălecătorului* Moldovei, care li se substituiseră în demnităţile de comiţi ai Maramureşului, Ugocei şi Sătmarului[674].

Dintr-o altă perspectivă, consumarea celui dintâi *descălecat* la cumpăna secolelor XIII-XIV este confirmată de mulţimea aşezărilor moldoveneşti de sorginte maramureşeană[675], a căror constituire *chiar în această perioadă* a putut fi decelată, atât documentar[676], cât şi arheologic.

Atenţionăm asupra faptului, de o relevanţă istorică excepţională, că nu există nici măcar o singură *vatră sătească*, în arealul originar al voievodatului Moldovei –*Baia-Suceava-Rădăuţi-Siret*–, care să fi fost atestată arheologic, în mod categoric, înainte de finele secolului al XIII-lea. Întărind aserţiunile noastre, privind descălecarea ţării în anul 1299, această circumstanţă nu face decât să certifice, încă o dată, informaţiile cuprinse în vechile cronici moldoveneşti: "Şi au cercetat locul, pentru că era *loc pustiu şi la marginea ţinuturilor unde rătăceau tătarii* (s.n.). [...] Şi au pornit ei din Maramureş cu toată drujina şi cu femeile şi cu copiii peste munţii înalţi [...], şi au trecut peste munţi cu ajutorul lui Dumnezeu şi au ajuns la locul în care Dragoş ucisese bourul şi le-a plăcut şi s-au aşezat acolo."[677].

---

[673] Pentru detalii, vezi Fr. Pall, *Românii din părţile sătmărene (ţinutul Medieş) în lumina unor documente din 1377*, în *AIIC*, t. XII, 1969, p. 8-27.

[674] Cf. R. Popa, *op. cit.*, p. 233.

[675] Vezi, mai ales, C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc şi lupta pentru realizarea independenţei lui*, în *SCŞI*, XI, fasc. I, 1960, p. 61-81; idem, *Observaţii cu privire la procesul de formare şi de consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI-XIV*, II, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 117-139; M. M. Székely, *Familii de boieri din Moldova de origine transilvăneană (secolele XIV-XVI)*, în *ArhGen*, I (VI), nr. 1-2, 1994, p. 95-104.

[676] Dintre numeroasele exemple pe care le-am putea invoca, ne vom opri, aici, la *Câmpul lui Dragoş*, toponim cu o rezonanţă aparte, care a incitat constant imaginaţia istoricilor medievişti, constituindu-se, totodată, în obiectul unor analize temeinice. Între acestea, se distinge contribuţia lui C. Asăvoaie (*Observaţii şi precizări privitoare la Câmpul lui Dragoş*, I-II, în *AM*, XVII, 1994, p. 271-279; XIX, 1996, p. 271-279), autorul concluzionând în favoarea ideii că acest *Câmp* reprezenta, la origine, o unitate teritorială aflată în stăpânirea unui *Dragoş* –personaj pe care nu l-a putut, însă, identifica– şi care trebuie să fi trăit la sfârşitul secolului al XIII-lea. În ceea ce ne priveşte, conjugând datele oferite de toponimie cu cele documentare, cuprinse în *diplomele maramureşene*, suntem în măsură să prezumăm legătura dintre Dragoş Albu "de Iapa" (Mihalyi, *Diplome maramureşene*, p. 386-387) –fiul lui Codrea de Sarasău, cel dintâi voievod, atestat ca atare, al Ţării Maramureşului (cf. R. Popa, *op. cit.*, p. 185-186)– şi "proprietarului" *Câmpului lui Dragoş*. Însuşi determinativul "de Iapa/*Kabalapathaka*", indicând moşia de baştină, maramureşeană, a lui Dragoş Albu, duce cu gândul la regiunea "Iapa/*Cobâla*", alăturată *Câmpului lui Dragoş*, din cuprinsul căreia făcea parte satul Selivestrii, aflat la 1481 în proprietatea lui Danco, fiul lui Sima, nepotul lui *Dragoş* Viteazul*!* (*DRH*, A, II, p. 356).

[677] *Cronicile slavo-române*, p. 160. Precizarea conform căreia locul celui dintâi *descălecat* se afla "la marginea ţinuturilor unde rătăceau tătarii" este susţinută de o anume împrejurare, extrem de importantă, pusă în valoare de cercetările numismatice şi

În context, ni se pare inacceptabil ca Ştefan cel Mare, promotorul letopisețului oficial al țării, să fi admis în mod *gratuit* "viziunea" cronicărească, deja cristalizată la mijlocul secolului al XV-lea, privind colonizarea țării de către maramureşeni[678], în condițiile în care cercetările arheologice de la Rădăuți au atestat existența centrului voievodal de acolo –aparținând *străbunilor* marelui domn– încă de la finele secolului al XIII-lea[679].

În fapt, acesta cunoştea foarte bine istoria stirpei sale, a cărei memorie a şi onorat-o, cum bine se ştie, prin amplasarea unor lespezi funerare "personalizate", în naosul Bisericii "Sf. Nicolae" din Rădăuți, veritabilă necropolă voievodală a Țării Moldovei. Prin urmare, cheia acestei "dileme" istoriografice constă, cum tocmai am sugerat, în datarea *descălecatului* maramureşean, cu tot cortegiul său de consecințe, la cumpăna secolelor XIII-XIV[680], însuşi voievodul rădăuțean numărându-se printre acoliții *descălecătorului*.

---

arheologice. Concret, ne referim la descoperirea, la Pârteştii de Jos (jud. Suceava), a unui mormânt de înhumație *tumular*, aparținând unui **demnitar** al Hoardei de Aur, datat cu un dirhem emis de Nogai în ultimii ani ai secolului al XIII-lea (cf. E. Oberländer-Târnoveanu, *Documente numismatice privind relațiile spațiului est-carpatic cu zona gurilor Dunării în secolele XIII-XIV*, în *AIIAI*, XXII, nr. 2, 1985, p. 587). Statutul său, întărit de identificarea, în mormânt, a unei *baisa*, tăbliță de bronz adeverind o împuternicire acordată de han, singura de acest fel cunoscută pe teritoriul României, denotă incursiunea unui grup de tătari în această zonă, poate cu o misiune oficială, soldată, însă, cu uciderea căpeteniei lor. Deloc întâmplător, evenimentele s-au petrecut la Pârteştii de Jos, punct de o importanță strategică deosebită pe drumul care cobora de la Gura Humorului spre Rădăuți. În acest sens, trebuie subliniat faptul că tocmai pe raza acestui sat au fost identificați cei mai mulți termeni topici –în raport cu celelalte sate bucovinene– care atestă existența unor locuri întărite: *Zamca*, poiană; *Troian*, deal; *Cetățica*, deal; *Zamca*, țarină (cf. N Grămadă, *Studii de toponimie minoră*, în Analele Bucovinei, II, nr. 1, 1995, p. 124). Nu vom încheia această scurtă digresiune, fără a sesiza legătura evidentă dintre aceste circumstanțe istorice şi amintirea vie, în tradiția populară locală, a luptelor lui Dragoş cu tătarii.

678 O cercetare arheologică exemplară, întreprinsă pe valea Şomuzului, la Vornicenii Mari/*Tulova*, a relevat existența unei necropole creştine datând din secolele XI-XII d. Hr. (M. D. Matei, Em I. Emandi, *Necropola feudal-timpurie de la Vornicenii Mari (jud. Suceava)*, în *SCIVA*, t. 31, nr. 4, 1980, p. 585-597), înhumările fiind reluate, *după un hiatus de peste un secol*, în jurul bisericii treflate ridicată de panul Drăgoi, proprietarul satului (vezi n. 1145). Faptul confirmă, cu atât mai mult, referințele cronicăreşti privind depopularea arealului bucovinean în contextul invaziei mongole (Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 63), acesta urmând să fie colonizat de maramureşeni, la finele secolului al XIII-lea, ca o consecință imediată a acțiunilor întreprinse de Dragoş.

679 Lia şi Adrian Bătrîna, *op. cit.*, p. 357.

680 Se mai adaugă argumentelor formulate deja, faptul că arhidiaconul Ioan de Târnave, secretarul personal al lui Ludovic cel Mare, adică un martor nemijlocit, n-a consemnat în cronica sa, dedicată evenimentelor petrecute sub domnia regelui angevin, vreo *descălecare* a teritoriului de la răsărit de Carpați, de către *Drăgoşeşti*. O atare întâmplare, remarcabilă, nu ar fi rămas *în niciun caz* în afara însemnărilor sale, aşa cum trecerea lui Bogdan în Țara Moldovei şi "lărgirea" acesteia în stat –"in regnum est dilatata"– şi-au găsit ecoul, *explicit*, în paginile cronicii (*Chronicon Dubnicense*, p. 191).

Subliniem că numele acestuia, *Radomir*[681] –care a şi determinat, prin forma sa prescurtată, *Radu*, numele *Rădăuţilor*–, **unic** în Moldova secolelor XIV-XV[682], este de provenienţă sârbească, şi a ajuns, cel mai probabil, la răsărit de Carpaţi prin intermediul comunităţii de sârbi *românizaţi* care au roit de pe valea maramureşeană a Cosăului (sb. *cos*=mierlă)[683]. Nu întâmplător, detractorul episcopului *Iosif*, primul mitropolit al Moldovei, l-a putut acuza pe acesta că este "episcop sârb", fără a intra în contradicţie flagrantă cu calitatea sa de "localnic şi înrudit cu familia domnitoare a ţării"[684]. Ba dimpotrivă!

Ei bine, la o dată greu de precizat, Dragoş va încheia o alianţă matrimonială cu *Radomir*, unul dintre fiii *descălecătorului* devenindu-i voievodului rădăuţean ginere. Tocmai aşa se explică ceea ce până astăzi rămăsese o enigmă a începuturilor Moldovei: rezidenţa lui Dragoş, după asumarea *domniei*, la Volovăţ, "curtea" sa aflându-se în proximitatea Rădăuţilor, în "coasta" unui centru voievodal care, cum bine se ştie, îi era aliat voievodului maramureşean Bogdan, adversarul *Drăgoşeştilor*[685].

Rodul căsătoriei fiului lui Dragoş cu fiica lui Radomir va fi o fată pe care, prin 1364-1365, o va lua de soţie, în goana după legitimitate –vezi contextul schimbării dinastice în Ţara Moldovei[686]– Roman I *Muşatinul*, **verişorul ei primar**[687]. Mai mult, întâiul născut al acestei insolite relaţii va fi Ştefan I, viitorul domn al Moldovei, cu care stirpea lui Dragoş îşi va pierde reprezentarea la vârful ierarhiei voievodale moldoveneşti[688]. Stă

---

681 *DRH*, A, I, p. 6. Vezi şi Al. I. Gonţa, *Satul în Moldova medievală*, p. 179.

682 Evaluarea noastră se raportează, desigur, la indicele onomastic al epocii respective, aşa cum ni-l relevă corpusul de documente care ne stau, astăzi, la dispoziţie.

683 Dovada peremptorie că aceasta este sorgintea numelui *Cosău* –"Kozo" în documentele epocii (Mihalyi, *Diplome maramureşene*, p. 179)– şi a comunităţii aferente o reprezintă numele satului *Sârbi*, localizat în *centrul* respectivului cnezat de vale maramureşean, atestat încă din secolul al XIV-lea (cf. R. Popa, *op. cit.*, p. 99). Privitor la ascendenţa lui *Radomir*, ar trebui insistat şi asupra *stemei sale heraldice*, pusă în evidenţă de cercetarea arheologică a mormântului fiului său, din necropola rădăuţeană (Lia şi Adrian Bătrîna, p. 56-60). În fapt, este vorba despre un *cap de lup*, care ne trimite cu gândul la porecla unuia dintre personajele de primă mărime ale sfârşitului sec. al XIII-lea maramureşean, şi anume Stan **Lupu**/*Farkstan*, posesorul unei veritabile *cetăţi* (R. Popa, *op. cit.*, p. 218), amplasate lângă satul de baştină al familiei sale, din vecinătatea nemijlocită a văii Cosăului*!*. Mai mult decât atât, unul dintre fiii săi se numea *Ivanciuc* (Mihalyi, *Diplome maramureşene*, p. 77), antroponim care stă la baza numelui satului *Ivancicăuţi* (*DRH*, A, I, p. 196), din vecinătatea *nemijlocită* a centrului voievodal rădăuţean*!*

684 *FHDR*, IV, p. 271.

685 Pentru detalii cu privire la aceste circumstanţe istorice, vezi *infra*, p. 189, cu n. 784.

686 Lia şi Adrian Bătrîna, *op. cit.*, p. 193-208.

687 *Ibidem*, p. 204. Vezi şi tabloul genealogic schiţat la p. 208, pe care l-am reprodus şi noi, în cele ce urmează.

688 Pe de o parte, este bine ştiut că Alexandru cel Bun, fratele lui Ştefan I, era rodul căsătoriei lui Roman I cu o a doua soţie, *cneaghina* Anastasia (*ibidem*, p. 203-204). Pe de altă parte, trebuie subliniat că *Iuga*, care l-a şi înlocuit pe Ştefan I la conducerea Ţării Moldovei, într-o conjunctură politică destul de obscură, nu are nicio legătură cu *Iurie*, fratele uterin al domnului (*DRH*, A, I, p. 7, doc. 5; p. 8, doc. 6C). Această regretabilă confuzie, generalizată în istoriografia românească, ar putea fi exclusă pornindu-se de la o notă aparţinând lui Şt. S. Gorovei, privitoare la etimologia diferită a celor două nume:

mărturie aserțiunilor noastre *şi* informația, **explicită**, oferită de raguzanul Giacomo di Pietro Luccari, în celebra sa *Copioso ristretto degli annali di Rausa* (Veneția, 1605, p. 105), cu privire la Ştefan I: **"in cui vene meno la casa di Dragissa"!**[689].

Iurg provine din *Gheorghe*, spre deosebire de *Iuga*, care derivă din *Ignatie* (*Veacul XIV. Din nou şi mereu*, p. 286-287). Amintim, de altfel, că însuşi Iuga menționa, într-unul dintre puținele documente care ni s-au păstrat, provenind din cancelaria sa, "…credința copiilor mei şi credința lui Ştefan voievod şi a copiilor săi, credința fraților *lui*, credința lui Olecsandro, credința lui Bogdan…" (*DRH*, A, I, p. 10). Prin urmare, Iuga trebuie asociat unei alte spițe voievodale –vezi apariția sa repetată, sub numele Iuga *Giurgevici*, în sfatul domnesc al lui Roman I (*DRH*, A, I, p. 3, 6), în calitate de *jupan*, titlu rezervat rudelor domneşti (cf. Şt. S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei*, p. 126)– , provenind dintr-un voievod *Giurgiu*, care s-a numărat, poate, printre *fiii* lui Bogdan I. Vezi, în acest sens, actul emis de cancelaria lui Ludovic de Anjou, în care este precizată trecerea în Moldova a lui "Bogdan şi a *fiilor* săi", necredincioşi ai Coroanei (*DRH*, D, I, p. 82), coroborat cu prezența unui voievod *Gheorghii/Giurgiu*, între cei dintâi "fericiți ctitori domni" ai Moldovei, din pomelnicul de la Voroneț (A. Eşanu, V. Eşanu, *Pomelnicul Mănăstirii Voroneț*, p. 120). Mai mult, în documentul emis în favoarea lui Țiban, Iuga precizează că acesta a slujit cu credință şi "întru sfinți odihniților, părintelui nostru <……>, lui Petru voievod şi lui Roman voievod, <……> Ştefan voievod…" (*DIR*, A, I, p. 12). Pauza existentă în acest fragment, deteriorat, din documentul original, denotă faptul că tatăl lui Iuga s-a numărat printre voievozii titulari ai Moldovei (vezi şi C. Cihodaru, *Din nou despre Iurg Coriatovici şi Iuga Vodă*, în *AMM*, I, 1979, p. 147; idem, *Cu privire la volumul "Alexandru cel Bun" (Iaşi, 1984)*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 539-540), fără a fi acceptat de "partida" *muşatină*, cu care Iuga s-a aflat în conflict. Stă mărturie, în acest sens, tocmai relația tensionată dintre Ştefan I şi Iuga, căruia cel dintâi s-a văzut obligat să-i cedeze tronul, dar şi contextul accederii la domnie a lui Alexandru cel Bun, care l-a înlăturat prin forță pe Iuga, cu ajutorul lui Mircea cel Bătrân (*Cronicile slavo-române*, p. 14). În mod semnificativ, Alexandru cel Bun *nu*-l va include pe *Giurgiu* printre "sfântrăposații domni de mai înainte" (*DRH*, A, I, p. 24) şi nici printre membrii familiei voievodale pomeniți la Mănăstirea Bistrița (*Pomelnicul Mânăstirei Bistrița*, p. 86). Precizăm, în finalul acestei digresiuni, că nu poată fi luată, în nici un caz, în considerare identificarea voievodului *Giurgiu* cu celebrul "Jurj, voievod valah" ("Czurcz woiewoda woloskiego"), refugiat în Galiția şi împroprietărit de Ladislau de Oppeln la Stupnița, în toamna anului 1377, "din pricina defecțiunii (trădării) neaşteptate a poporului său" (ap. P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei*, p. 113). O asemenea ipoteză este infirmată, în mod categoric, chiar de actul emis în favoarea lui Țiban, la 28 noiembrie 1399, în care tatăl voievodul Iuga apare ca *răposat* ("întru sfinți odihnit"), ceea ce contravine flagrant atestării voievodului Jurj, până în anul 1406, ca *rezident* la Stupnița (ap. Şt. S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei*, p. 260, n. 85). De altfel, încadrarea lui Jurj şi a fiilor săi, Ioan şi *Clement* –nume regăsit în onomastica maramureşeană, dar inexistent în Moldova– în *herbul Sas* trimite la legături de rudenie cu *Drăgoşeştii* (*ibidem*, p. 130-131, 150-151), mai exact la identificarea voivodului alungat din Moldova cu primul socru al lui Roman I.

[689] Această excepțională informație istorică, cuprinsă într-un izvor de primă mână (vezi n. 734), a fost ignorată, într-o manieră profund deficitară, de istoriografia românească. Fac excepție Şt. S. Gorovei şi M. M. Székely, care, fără a percepe temeiurile sale *concrete*, au evidențiat, totuşi, faptul că Ştefan cel Mare, căutând să-şi legitimeze domnia, va recupera memoria *descălecătorului* maramureşean, pretinzând că aparține el însuşi "sfințitei stirpe a lui Dragoş" (*Moldova şi "regalitatea sacră"*, p. 204-210).

În lumina tuturor celor evidenţiate mai sus, vom încerca să identificăm principalele repere ale evoluţiei aşezării *moldave*, Baia, de o importanţă cu totul aparte pentru geneza statului de la răsărit de Carpaţi.

Plasată pe valea *Moldovei* –căreia i-a şi împrumutat numele său originar[690]–, într-o zonă puţin favorabilă activităţilor agricole, dar ideală pentru asigurarea unei apărări eficace[691], Baia îşi va datora începuturile, aşa cum am văzut, prezenţei *alane*[692], care va dăinui, ca factor majoritar, până la începutul sec. al XIV-lea. Din perspectivă documentară, faptul este certificat, în mod irefutabil, de celebra cronică a *Conciliului de la Konstanz*, datorată lui Ulrich von Richental. Astfel, în lista oraşelor care au trimis delegaţi la dezbateri, după citarea Târgului Iaşilor (*Iesmarckt*) şi a Băii (*Molga*) apare precizarea "die zwu seind philistei"[693], adică "unde sunt filistei"*!*

Intrând, după dispariţia lui Nogai, sub patronajul temporar al *descălecătorului* –conform unui scenariu propus de V. Ciocîltan, dar atribuit mijlocului secolului al XIV-lea[694]–, centrul de putere *alan* de pe valea

---

[690] Pentru detalii privind discuţiile care s-au purtat pe marginea provenienţei numelor aşezării, vezi, mai recent, V. Neamţu, *Istoria oraşului medieval Baia (Civitas Moldaviensis)*, Iaşi, 1997, p. 32-38. Dintre contribuţiile mai vechi, se remarcă următoarele: T. Bălan, *Numele MOLDOVA. O istoriografie a problemei*, în Studii şi Materiale, 3, Suceava, 1973, p. 77-112; D. Moldovanu, *Etimologia hidronimului MOLDOVA*, în *ALIL*, s. A, t. XXVIII, 1981-1982, p. 5-61; idem, *Ipoteza originii săseşti a numelui MOLDOVA*, în *Studii de onomastică*, III, Cluj-Napoca, 1982, p. 144-183; V. Maciu, *Acea parte a Ţării Româneşti numită Moldova*, în *MI*, X, nr. 6, 1976, p. 5-8; I. Popescu-Sireteanu, *Numele MOLDOVA*, în *Studii de onomastică*, III, Cluj-Napoca, 1982, p. 290-300. În ceea ce ne priveşte, vom reveni, curând, asupra problematicii generate de numele *Moldovei*, propunând o soluţie etimologică alternativă, întru totul originală.

[691] "Înălţimile de pe malul drept şi cursul despletit al Moldovei, de o parte, bahnele şi ploştinele care însoţeau cursul Şomuzului Rece şi cele care însoţeau cursul Şomuzului Mare asigurau o apărare naturală pentru locuitorii Băii" (V. Neamţu, *op. cit.*, p. 27).

[692] Atragem atenţia, aici, asupra ipotezei, extrem de interesante, susţinută de Al. I. Gonţa, cu privire la provenienţa locală a numelui Moldovei, datorată unui "boier român", *Molda*, "care a trăit prin anii 1300 şi a stăpânit ca voievod, sub dominaţia mongolă, nu numai oraşul *Molda* (Baia), ci şi întreaga vale a râului numit mai apoi Moldova" (*Satul în Moldova medievală*, p. 21). Argumentaţia reputatului cercetător s-a bazat pe informaţiile oferite de un act emis la 18 martie 1617, care menţiona un boier *Molda*, ca strămoş al lui *Vlad Şofrac*, cel din urmă fiind beneficiarul unui privilegiu acordat de Alexandru cel Bun pentru satul *Şofrăceşti*, aşezat pe Valea Neagră şi Moldova, aproape de vărsarea sa în Siret. Numai că apelativul *Safrac (Safrax)*, aparţinând unui general got din sec. al IV-lea, reprezentând –în opinia lui Al. I. Gonţa– izvorul onomastic al boierului *Şofrac*, era, de fapt, un nume **alan** (cf. Bernard S. Bachrach, *History of the Alans in the West: From Their First Appearance in the Sources of Classical Antiquity Through the Early Middle Ages*, University of Minnesota Press, 1973, p. 26-27).

[693] Cf. C. I. Karadja, *Delegaţi din ţara noastră la Conciliul din Constanţa (în Baden) în anul 1415*, Bucureşti, 1927, p. 82-83. V. Neamţu, autorul celei mai recente monografii dedicate aşezării medievale de la Baia, admitea, la rându-i, prezenţa alanilor în oraşul moldav, fără sa fi intuit circumstanţele *concrete* ale ivirii lor în acest areal: "Faptul că ei se găseau la Baia şi în 1415 pledează pentru ideea că *filisteii* au venit aici cu familiile şi bunurile lor, devenind locuitori ai oraşului la o dată greu de precizat." (*op. cit.*, p. 41).

[694] Vezi n. 630.

Moldovei se va constitui în reperul politic fundamental al teritoriului adiacent, adică al *țării* numite, în consecință, *a Moldovei*, aşa cum este ea consemnată în documentele emise de cancelaria angevină[695].

Descoperirile arheologice au dovedit că ulterior, până la jumătatea sec. al XIV-lea, în cuprinsul aşezării moldave "se realizaseră deja suficiente acumulări pentru a se putea sesiza o anumită detaşare a Băii de aşezările rurale din jur"[696]. Chiar şi în perioada ce a urmat revenirii în forță a *hegemoniei* mongole în acest areal[697], sub hanul Özbek (1313-1342), deşi nu s-au putut sustrage total controlului exercitat de Hoardă, centrele "autohtone" de putere –precum cel *alan* de pe apa Moldovei[698] sau cel voievodal de la Rădăuți– vor beneficia, totuşi, de o largă autonomie "internă", care le va preciza dezvoltarea[699].

Această evoluție va fi curmată, însă, de contraofensiva ungară la răsărit de Carpați, pusă în grija secuilor pe frontul sudic al viitoarei Moldove, respectiv a maramureşenilor lui Dragoş în arealul nord-vestic. Privitor la cronologia sa, extrem de controversată, vom evidenția următoarele:

Din unghiul nostru de vedere, cel de-al doilea *descălecat* –care va genera, curând, *domnia* Moldovei şi, prin consecințele sale durabile, prefacerea structurală a aşezării omonime– nu a fost prilejuit, aşa cum consideră Şt. S. Gorovei, de reuşita expediției militare a lui Andrei Lackfy, din 1345[700].

---

[695] *DRH*, D, I, p. 75-78. Trebuie subliniat, în context, că documentele emise de cancelaria ungară relevă, indubitabil, consemnarea diverselor *țări româneşti*, dependente de Coroană, sub un nume aflat, de cele mai multe ori, în legătură nemijlocită cu centrul lor de putere: Țara *Făgăraşului*, Țara *Hațegului*, Țara *Severinului*. În cazul Țării *Moldovei*, această circumstanță pare să se fi reflectat, mai târziu, în inscripția de pe sigiliul oraşului (*SIGILLUM CAPITALIS CIVITAS MOLDAVIE TERRE MOLDAVIENSIS*), cu condiția ca termenul "capitalis" să se raporteze la oraş şi nu la sigiliu, în acest din urmă caz impunându-se formularea "sigiliul mare al oraşului Moldova"*!* (cf. S. Iftimi, *Reprezentări faunistice în sigiliile medievale ale oraşelor din Moldova*, în *Lumea animalelor. Realități, reprezentări, simboluri*, vol. îngrijit de Maria Magdalena Székely, Iaşi, 2012, p. 462).

[696] E. Neamțu, V. Neamțu, S. Cheptea, *Oraşul medieval Baia*, I, p. 153.

[697] Dominația Hoardei de Aur se va exercita, însă, în forme mai anemice decât sub Nogai şi excluzând, oricum, posibilitatea unei prezențe *efective* în zonă. În acest sens, toponimia ne oferă argumentul absenței mongolilor din regiunile nordice ale Moldovei. Este vorba despre atestarea, în ținutul Dorohoiului, a unor sate cu nume derivate din acelea ale *baskacilor* –funcționari însărcinați cu strângerea tributului în regiunile dependente, dar şi cu supravegherea localnicilor–, care nu îşi aveau rostul decât în regiunile lipsite de prezența efectivă a războinicilor nomazi (V. Spinei, *op. cit.*, p. 435-437).

[698] Cel târziu la finele deceniului trei al veacului al XIV-lea, centrul de putere al alanilor de pe valea Moldovei se va integra "domniei iaşilor", atestată în această perioadă la răsărit de Carpați, având ca nucleu aşezarea de pe cursul inferior al Bahluiului, al cărei nume le-a şi perpetuat "locatarilor" săi amintirea: *Târgul Iaşilor* (pentru detalii, vezi *infra*, analiza dedicată începuturilor oraşului Iaşi).

[699] Deloc întâmplător, faimoşii "potentibus illarum partium" ai documentelor papale sunt atestați la răsărit de Carpați în prima jumătate a sec. XIV, ca oponenți ai intereselor Coroanei ungare şi "cotropitori" ai "drepturilor episcopiei Milcoviei" (*DRH*, D, I, p. 63).

[700] Şt. S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei*, p. 89-93.

Pe de o parte, cronica atribuită călugărului minorit Ioan[701], şi care frapează prin mulţimea precizărilor cronologice, de importanţă majoră pentru circumscrierea obiectivă a evenimentelor în discuţie, menţionează cu claritate atât data respectivei incursiuni (2-5 februarie1345), cât şi faptul că la ea au participat **exclusiv** *secuii*, împreună cu "câţiva unguri" (*Siculi cum paucis Hungaris*)[702]. Pe de altă parte, expediţia a vizat teritoriile aflate sub stăpânirea lui Atlamuş, adică sudul extrem al viitoarei Moldove[703], trecerea Carpaţilor făcându-se, cel mai probabil, prin pasul Oituz. În plus, reuşita *conjuncturală* a incursiunilor secuieşti nu a schimbat nicicum statutul teritoriilor respective şi nici nu i-a îndepărtat pe tătari. Abia începând cu anul următor, dată fiind izbucnirea ciumei printre aceştia[704], regele angevin a putut avea "linişte la hotare", ceea ce i-a şi permis să plece în Italia (1347).

Nici vorbă, aşadar, cu ocazia incursiunii *secuieşti* din 1345, de vreo participare a regelui ori a maramureşenilor, de expediţii *majore* care să-i urmeze sau de pătrunderi în nordul Moldovei. Nu numai că acea incursiune s-a rezumat la ea însăşi, dar ceea ce a făcut ca liniştea să se aştearnă la hotare, abia în anul următor, a fost "intervenţia divină", care i-a *rărit* pe tătari[705].

Raţionamentul nostru se fundamentează şi pe faptul că, urmare a unor circumstanţe dintre cele mai favorabile –implicarea mongolilor în războiul anti-genovez, concentrarea principalelor lor forţe în asedierea Caffei şi izbucnirea ciumei, cu această ocazie (1346/1347)[706]–, teritoriile care scapă, *temporar*, controlului tătărăsc sunt cele din extremitatea curburii carpatice. O dovedeşte corespondenţa papală din anul 1347, care face cunoscută hotărârea Scaunului pontifical de a reactiva *Episcopia cumanilor*, metamorfozată în *episcopatus Milcovensis*[707].

Semnificativ pentru argumentaţia noastră este şi faptul că "reuşita" angevină, trâmbiţată cu emfază, avea să fie doar una *de cancelarie*. În ciuda repetatelor atestări documentare, *Episcopia Milcoviei* nu va reuşi să intre, *de facto*, în posesia bunurilor sale[708].

---

701 În fapt, este vorba despre un pasaj interpolat în *Chronicon Dubnicense*, ed. M. Florianus, în *Historiae Hungaricae fontes domestici*, vol. III, Lipsiae, 1884.

702 *Ibidem*, p. 151-152.

703 Este semnificativ, în acest sens, faptul că Atlamuş –cumnatul hanului Geanibek şi, totodată, căpetenia tătarilor de la gurile Dunării– a devenit personajul principal al unei cunoscute balade populare româneşti, care îl aminteşte ca "Alimoş, haiduc din *Ţara de Jos*" (cf. V. Ciocîltan, *"Către părţile tătăreşti" din titlul voievodal al lui Mircea cel Bătrân*, în *AIIAI*, XXIV, nr. 2, 1987, p. 351). Mai mult, în conformitate cu vechile cronici ungare, atacurile repetate ale secuilor i-au obligat pe tătari să se retragă *ad parte maritimes* (*Chronicon Dubnicense*, p. 168).

704 Conform precizărilor călugărului minorit, ciuma a răpus nu mai puţin de 30.000 de tătari (*Chronicon Dubnicense*, p. 148).

705 *Ibidem*.

706 V. Ciocîltan, *Mongolii şi Marea Neagră în secolele XIII-XIV*, p. 194-202.

707 "…episcopatul Milchouensis, in regno Ungarie, in finibus videlicet Tartarorum, ex institutione ordinatus antiqua… " (*DRH*, D, I, p. 63-65).

708 Cf. V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 316-318.

Incitați de informațiile pe care le oferă scrisoarea papei Clement al VI-lea, din 15 iulie 1352[709], dar şi de "circulara" lui Inocențiu al VI-lea, din 10 noiembrie 1354[710], alți istorici au încercat să plaseze "transferul" lui Dragoş în intervalul 1352-1355. De fapt, o analiză atentă a scrisorilor respective, corelată cu alte indicii, duce la concluzia că nici în acest interval cronologic nu a fost înregistrată vreo campanie militară răsunătoare, care să aibă drept consecință extinderea stăpânirii angevine la răsărit de Carpați. Dimpotrivă!

Din primul document aflăm faptul că, după ce fusese înştiințat de Ludovic cu privire la atacurile "tătarilor fără de credință", Clement al VI-lea acceptă cererea regelui angevin de a i se conceda veniturile bisericii Ungariei, ca ajutor pentru susținerea luptei împotriva necredincioşilor. Acesta ar fi fost, deci, primul semnal al hotărârii lui Ludovic cel Mare de a tranşa, *definitiv*, problema mongolă de la granițele răsăritene ale regatului[711].

Un an mai târziu, la 28 martie 1353, în virtutea aceluiaşi deziderat, regele Ludovic întăreşte braşovenilor vechile privilegii, în următoarele condiții: "dacă s-ar întâmpla ca maiestatea noastră să ducă ea însăşi oastea în părțile răsăritene, atunci fiecare din ei să fie dator să meargă cu noi pe a sa cheltuială, călare sau pedestru, după putința sa. Iar dacă vom duce noi înşine oastea în părțile apusene, atunci vor trebui şi vor fi datori să trimită în acea oaste a noastră, din partea obştii lor, cincizeci de bărbați sprinteni, bine înarmați şi cu lănci"[712].

Fragmentul denotă, aşadar, nu numai importanța pe care o acorda regele dificilei campanii anti-tătăreşti –necesitând, spre deosebire de expedițiile în apus, întregul potențial combativ al braşovenilor[713]–, ci şi faptul că ea nu avusese, desigur, loc.

Peste încă un an, avem o nouă confirmare a acestor tergiversări: în actul din 10 noiembrie 1354, înaltul pontif dispune propovăduirea cruciadei în Polonia, Ungaria şi Boemia, împotriva tătarilor, lituanienilor şi a altor necredincioşi, care *de trei ani* "năvălesc mereu"*!*[714].

---

[709] *Vetera Monumenta Historica Hungaria Sacram Illustrantiam*, ab Augustino Theiner, t. I (1216-1352), Romae: Typis Vaticanis, MDCCCLIX, p. 815-816.

[710] *Vetera Monumenta Historica Hungaria Sacram Illustrantiam*, ab Augustino Theiner, t. II (1352-1526), MDCCCLX, p. 10-11.

[711] Aceste împrejurări dovedesc şi şubrezenia aprecierilor conform cărora, campaniile secuieşti din 1345 ar fi "epurat" spațiul moldav de prezența mongolă, pentru a-i face loc lui Dragoş maramureşeanul*!*

[712] *DRH*, C, X, p. 195.

[713] În treacăt fie spus, braşovenii erau, prin însăşi natura preocupărilor lor negustoreşti, la care se adaugă, desigur, poziționarea geografică a *burgului* transilvănean, direct interesați de crearea unui culoar angevin spre gurile Dunării, asigurând, astfel, conexiunea cu emporiile genoveze stabilite acolo. Se prea poate ca regele să fi speculat aceste aspecte, documentul putând fi interpretat *şi* dintr-o atare perspectivă.

[714] Vezi n. 710. Actul ridică un justificat semn de întrebare asupra informațiilor cuprinse în cronica florentinului Matteo Villani (*Rerum Italicarum Scriptores*, XIV, Milano, 1729, col. 237), privitor la campania lui Ludovic de Anjou, din primăvara anului 1354, în "țara tătarilor". Deloc întâmplător, veridicitatea acestor "mărturii" a fost contestată, recent, de

Iată, aşadar, că mongolii fuseseră, în tot acest timp, atât de activi, încât papalitatea se vedea obligată să ceară forţelor creştine aliate întreprinderea unor acţiuni militare de anvergură. Numai că, nici de data aceasta, graţie "defecţiunii" polone, obsedanta campanie nu va avea loc![715] Facem referire, aici, la acordul încheiat între Cazimir al III-lea şi Geanibek –cândva, la cumpăna anilor 1354/1355, într-un regim de *co*interesare[716]–, care nu putea pica prea bine aliatului său de la Buda[717].

Dată fiind atitudinea anterioară a lui Ludovic de Anjou, care se implicase, cu cheltuieli şi riscuri majore, în conflictele unchiului său cu lituanienii şi tătarii (1351/1352), la aceasta adăugându-se şi recunoaşterea drepturilor Poloniei asupra Rusiei haliciene pe întreaga durată a domniei lui Cazimir[718], frustrarea regelui Ungariei trebuie să fi fost cu atât mai profundă.

În acest context, Ludovic va lua o hotărâre majoră: rezolvarea definitivă a *problemei moldoveneşti*. Să ne explicăm:

> Încă din 1314, scrisoarea papei Clement al V-lea, adresată "credincioşilor întru Hristos, aflători în regatul Ungariei", îi asigura că va acorda iertarea păcatelor acelora dintre ei care vor muri pentru apărarea credinţei catolice, în contextul în care "cum ni s-a arătat din partea voastră, voi şi credincioşii bisericii romane din celelalte părţi vecine cu regatul Ungariei pătimiţi, din partea schismaticilor, a Tătarilor, a păgânilor şi a altor neamuri amestecate de necredincioşi, năvăliri, pustiiri, luări în prinsoare, întemniţări şi alte năpaste de multe feluri…"[719]. Cinci ani mai târziu, indignat fiind de perpetuarea acestei "ciume", papa Ioan al XXII-lea cere, cu fermitate, extirparea ei[720]. Măsura se impunea *şi* ca sancţiune la sprijinul pe care aceste elemente –schismaticii din regat şi *din părţile învecinate*– îndrăzniseră să-l acorde, în intervalul 1315-1318, rebelilor din Transilvania, conduşi de

către reputatul medievist maghiar István Vásáry (*Nagy Lajos tatár hadjáratai*, în Studia Caroliensia, nr. 3-4, 2006, p. 17-30).

715 De altfel, în martie 1355, papa era înştiinţat despre războiul pe care Ludovic îl va porni în cu totul altă direcţie, şi anume împotriva *turcilor* (*DRH*, C, X, p. 304).

716 Îngrijorat de întărirea şi agresivitatea *Ordinului cavalerilor teutoni* în regiunile baltice, Cazimir al III-lea se vede obligat să-şi îmbunătăţească relaţiile politice, atât cu lituanienii, cât şi cu tătarii. Acceptă chiar plata unui tribut pentru posesiunile sale din Rusia de sud-vest, la fel cum procedaseră în trecut cnezii halicieni (cf. V. Spinei, *op. cit.*, p. 323). La rândul său, Geanibek era interesat să-şi asigure spatele în regiunile nordice, în perspectiva unui deziderat căruia îi subsumase întreaga sa guvernare: cucerirea Tabrizului. Faptul s-a şi împlinit, de altfel, confirmând oportunitatea acordului, chiar în anul următor (V. Ciocîltan, *Mongolii şi Marea Neagră în secolele XIII-XIV*, p. 201).

717 Însuşi suveranul pontif, Inocenţiu al VI-lea, îi va trimite fiului său spiritual, Cazimir al III-lea, o scrisoare prin care dezaproba, cu vehemenţă, decizia acestuia de a se subsuma hanului tătar, căruia accepta să îi plătească tribut, în numele unui meschin avantaj politic (cf. J. Meyendorff, *Byzantium and the rise of Russia: a study of Byzantino-Russian relations in the fourteenth century*, Cambridge University Press, 1981, p. 64).

718 V. Spinei, *op. cit.*, p. 322.

719 *DIR*, C, veacul XIV, vol. I, p. 223.

720 Cf. Şt. Pascu, *Contribuţiuni documentare la istoria Românilor*, p. 162.

Ladislau Borş[721]. Iată, aşadar, că imixtiunile acestor "schismatici" se acutizaseră într-o aşa măsură, încât atentau chiar la stabilitatea regatului.

Iar lucrurile nu se vor opri aici!

Fără a putea curma *răul* reprezentat de "schismatici", regele însuşi i se plângea papei, în 1325, de maltratările suferite de locuitorii catolici ai ţinuturilor mărginaşe din partea acestora, lamentaţia repetându-se doi ani mai târziu[722].

Dar, tocmai prin datele la care au fost emise, documentele respective sunt extrem de folositoare încercării de a-i identifica pe "schismatici". Astfel, ghidându-ne după relaţia cordială dintre regele Carol Robert şi voievodul Basarab I, aşa cum ne apare ea în documentul din 1324[723], dar şi după intervenţiile repetate în favoarea credinţei romane ale celui din urmă (1327)[724], este exclusă identificarea lor cu ortodocşii din Ţara Românească.

Conjugate cu faptul că voievodul maramureşean Bogdan, "infidel notoriu" al Regatului ungar, încă din anul 1342[725], se afla într-o strânsă legătură cu "omologul" său de la Rădăuţi[726], toate datele enumerate mai sus pun într-o lumină nouă informaţia pe care ne-o oferă arhidiaconul Ioan de Târnave, privitor la conflictele interminabile ale Coroanei angevine cu **moldovenii**[727]*!*

Informaţiile istorice evidenţiază, aşadar, în mod indubitabil, existenţa a *două* entităţi politico-geografice la răsărit de Carpaţi: regiunile din vecinătatea curburii carpatice, controlate nemijlocit de tătari –de importanţă capitală pentru Regatul ungar, în perspectiva activizării drumului comercial dintre Braşov şi Chilia– şi Moldova nord-vestică, locuită de acei *schismatici* recalcitranţi, care creau atâtea probleme la graniţa transilvană.

Intervenţiile angevine în aceste două direcţii –fără a presupune, în mod obligatoriu, şi confruntări militare de anvergură– se vor lăsa, oricum, aşteptate, având loc abia în 1356/1357. Iniţierea, ca şi reuşita[728] lor s-a datorat restricţiei *conjuncturale* a puterii mongole în acest areal, dată fiind campania din Transcaucazia, care absorbise întregul potenţial combativ al

---

721 *Ibidem*, p. 163.
722 *Ibidem*, p. 162.
723 *DRH*, D, I, p. 37.
724 *Ibidem*, p. 39-40.
725 Vezi documentul emis de Ludovic de Anjou la 21 octombrie 1343, în care regele preciza că Bogdan era, la acea dată, "quondam woyvoda de Maramarosio noster infidelis" (Mihalyi, *Diplome maramureşene*, p. 20). Câţiva ani mai târziu, la 15 septembrie 1349, Bogdan apare drept "quondam voyvoda, regni nostri infideli notorio", desfăşurând acţiuni violente împotriva credincioşilor regelui (*ibidem*, p. 31).
726 Această veritabilă alianţă politică, ce îşi va arăta roadele câţiva ani mai târziu, ducând la emanciparea Ţării Moldovei de sub controlul Coroanei ungare, se baza pe o alianţă matrimonială de o excepţională însemnătate istorică, aşa cum o relevă contribuţia colegilor Lia şi Adrian Bătrîna, *Biserica "Sfântul Nicolae" din Rădăuţi*, p. 193-207.
727 *Chronicon Dubnicense*, p. 188.
728 În vara anului 1357, papa se grăbea să-l felicite pe Ludovic pentru "îngustarea" hotarelor mongolilor, din vecinătatea Regatului ungar (*Vetera Monumenta Historica Hungaria Sacram Illustrantiam*, ab Augustino Theiner, t. II (1352-1526), Romae: Typis Vaticanis, MDCCCLX, p. 33).

Hoardei de Aur. Şi aceasta, deoarece cucerirea Tabrizului, obiectivul suprem al politicii hanilor *itilieni*, devenise pentru Geanibek o adevărată obsesie[729].

Aşadar, refluxul prezenţei mongole, care presupunea vulnerabilizarea zonelor mai îndepărtate de Bugeac, din nord-vestul Moldovei şi nord-estul Munteniei, îi va permite regelui angevin să preia controlul *efectiv* al acestora. Cu prioritate, a fost vizat teritoriul dintre Carpaţi şi Dunărea dobrogeană, aşa cum îl regăsim în actul din 1358[730], consecinţa nemijlocită a succesului repurtat în aceste împrejurări.

Pe celălalt front, al conflictului cu *schismaticii* moldoveni, decizia intervenţiei militare şi luarea în stăpânire a teritoriului aferent au fost precedate de convocarea românilor –pentru a doua şi *ultima oară*[731]– la *congregaţia generală* a stărilor transilvane. Evenimentul a avut loc în anul 1355, "în numele şi din porunca scrisă a regelui"[732], şi s-a dorit a fi un gest condescendent, desigur interesat, al lui Ludovic de Anjou, care urmărea, foarte probabil, atragerea maramureşenilor în "proiectul" moldav.

Faptul, materializându-se cu luarea în stăpânire, de către Dragoş, a centrului de putere *alan* de pe apa Moldovei, se va petrece, din motivele evidenţiate anterior, abia în anul 1358[733].

Raţionamentul nostru concordă, în chip fericit, cu informaţiile oferite de cronica lui Luccari, izvor de primă mână[734], din care rezultă "ocuparea"

---

[729] V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 201-203.

[730] *DRH*, D, I, p. 72.

[731] Este semnificativ faptul că prima convocare a românilor a avut loc în 1291, tot în legătură cu un *descălecat*: cel al Ţării Româneşti (vezi *infra*, p. 274, cu n. 1213).

[732] Cf. Gh. Bichiceanu, *Adunări de stări în Ţările Române. Congregaţiile generale în Transilvania voievodală*, Sibiu, 1998, p. 253.

[733] O informaţie însemnată, care a scăpat majorităţii cercetătorilor, probează faptul că anterior Dragoş se afla încă în Maramureş. Astfel, inscripţia de pe zidul bisericii parohiale din satul Biserica Albă –atestat ca proprietate a *Drăgoşeştilor* în documentele epocii (Mihalyi, *Diplome maramureşene*, p. 83)– relevă faptul că lăcaşul de cult a fost ctitorit de soţia *descălecătorului*, nenumită, în anul 1351 (cf. Al. Baboş, *Tracing a Sacred Building Tradition. Wooden Churches, Carpenters and Founders in Maramureş until the turn of the 18th Century*, Lund University, Sweden, 2004, p. 255). Privitor la "aplombul" ctitoricesc al viitorului domn moldovean, trebuie subliniat că acesta a ridicat, împreună cu sora sa, *Miliţa*, mănăstirile de la Biserica Albă şi Taras/*Peri*, la o dată necunoscută (*ibidem*; vezi şi Z. Pâclişanu, *Mărunţişuri istorice*, în Cultura creştină, XVI, nr. 7-8, 1936, p. 395). Dacă despre chinovia de la Biserica Albă nu s-au păstrat informaţii verificabile, mănăstirea Sfântului Arhanghel Mihail din Peri este atestată ca fundaţie a *înaintaşilor* lui Balc şi Drag, de actul patriarhal emis în august 1391 (*FHDR*, IV, 231-233).

[734] În legătură cu însemnătatea excepţională a cronicii lui Luccari s-au pronunţat, în trecut, N. Iorga (*Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, III, Bucureşti, 1901, p. LX) şi P. P. Panaitescu (Al. Grecu, *Relaţiile Ţării Româneşti şi ale Moldovei cu Raguza* p. 118), iar, mai recent, A. Pippidi (*Rapports de Raguse avec les Pays Roumains*, p. 86-87) şi, îndeosebi, Şt. S. Gorovei şi M. M. Székely. Într-o remarcabilă intervenţie istoriografică, reputaţii istorici ieşeni apreciau, în mod judicios, că "în adevăr, istoricii obişnuiţi cu analiza textelor au remarcat demult valoarea ştirilor transmise de Luccari" (*Moldova şi "regalitatea sacră"*, p. 203).

Țării Moldovei –de către Dragoş, "baron de Hust"– chiar în anul 1358[735]. Vom consemna, în susținerea ipotezei noastre, faptul că Giacomo Luccari s-a inspirat după o veche cronică slavă redactată în Moldova, necunoscută astăzi, conținând date cu mult mai exacte şi mai credibile decât toate celelalte izvoare cronicăreşti ajunse până la noi. A se vedea, spre argumentare, exactitatea cu care celebrul raguzan înregistrează succesiunea primilor domni –*Dragoş*, *Sas*, *Bogdan*, *Lațcu*, <Petru> *Muşatinul*, *Roman*, *Ştefan*[736]–, într-un evident contrast cu erorile majore pe care le conține, din această perspectivă, *Letopisețul moldovenesc*[737].

Mai mult, privitor la funcția ocupată de Dragoş în ajunul trecerii sale în Moldova, aşa cum o relevă Luccari, şi anume aceea de *castelan de Hust*, trebuie subliniat că în această perioadă ea era exercitată de *familiarii* comitelui Maramureşului. În mod profund semnificativ, pe la 1355 este atestat drept comite al Maramureşului însuşi Drag *de Bedeu*, ruda apropiată a *descălecătorului* Moldovei[738]*!* Chiar şi mai târziu, rosturile *Drăgoşeştilor* în această parte de țară sunt puse în evidență, cu claritate, de documentele provenite din cancelaria angevină. Acestea denotă prezența constantă şi de lungă durată a nepoților *descălecătorului* în regiunea Satu Mare şi în părțile de vest ale Maramureşului, unde stăpâneau proprietăți vaste, între ele remarcându-se, simptomatic, chiar *Hust*-ul[739].

Cât priveşte opțiunea noastră în problema, pe cât de însemnată pe atât de confuză, a identificării *descălecătorului* printre purtătorii maramureşeni ai numelui *Dragoş*, vom reveni cu detalii şi o argumentație coerentă, în curs de finalizare, într-un studiu aparte[740]. Ceea ce putem afirma, însă, încă de pe acum, este inconsistența teoriilor conform cărora Dragoş este doar o plăsmuire a imaginației colective moldoveneşti, rodul unei tradiții legendare, fără corespondent în desfăşurările istorice de la mijlocul secolului al XIV-lea.

---

735 *Copioso ristretto degli annali di Rausa*, p. 105.

736 *Ibidem*.

737 *Letopisețul de când s-a început Țara Moldovei*, p. 43.

738 Mihalyi, *Diplome maramureşene*, p. 43. Atenționăm asupra faptului că intervenția istoriografică a colegului M. Diaconescu, *Dragoş, "descălecătorul" Moldovei, între legendă şi realitate*, p. 77-90, nu elimină, aşa cum se consideră îndeobşte (cf. Şt. S. Gorovei, *Veacul XIV. Din nou şi mereu*, p. 76), varianta identificării lui *Dragoş* cu unul dintre cnezii *de Bedeu*. Fără a intra în detalii, pe care le vom oferi curând, consemnăm, aici, doar legăturile familiale, strânse, ale cnezilor *de Bedeu* cu cei din *Taras*, aşa cum le relevă, printre altele, un document de o însemnătate istorică excepțională, neobservat de specialiştii noştri: la 11 august 1480, *Bartholomeu Dragfy* –urmaşul magistrului Drag, nepotul *descălecătorului* Moldovei– revendică, în virtutea **dreptului ereditar**, moştenirea unor sate maramureşene, în fruntea listei tronând tocmai **Bedeul***!* (Mihalyi, *Diplome maramureşene*, p. 774).

739 R. Popa, *Țara Maramureşului*, 231-238. Despre rolul cetății *Hust* în evoluția istorică a voievodatului maramureşean, vezi *ibidem*, p. 198.

740 Aşa cum vom vedea, acest enigmatic personaj se identifică şi cu "stăpânul" (*herr*) românilor "de dincolo de pădure" (*über walt*), atestat în *Cronica rimată* a lui Ottokar de Styria. De altfel, pentru localizarea sa în Maramureş s-a pronunțat, încă din anii '40 ai secolului trecut, E. Lăzărescu (*Despre voivodul românilor din 1307-1308, amintit în cronica lui Ottokar de Styria*, în *AARMSI*, s. III, t. XXVII, 1944-1945, p. 309-323).

În plus, atribuirea calităţii de fondator al statului moldovenesc lui Dragoş *de Giuleşti*[741], cel care îi va "pacifica" pe românii răzvrătiţi în 1359[742], este cu atât mai lipsită de temei, cu cât documentele relevă, indubitabil, la acea dată, o *Ţară* a *Moldovei* **deja constituită**, supusă Regatului ungar şi îndeplinind funcţia de "marcă" militară la graniţele nord-estice ale acestuia. De altfel, o serie de acte privilegiale emise ulterior în favoarea lui Dragoş *de Giuleşti* denotă întoarcerea sa în Maramureş, unde va continua să-şi slujească, fidel, suveranul, cu beneficii durabile pentru propria-i familie[743].

Incidenţa, mai mult sau mai puţin fecundă, a tuturor acestor evenimente asupra începuturilor urbane ale aşezării de pe valea Moldovei este decelată, într-o oarecare măsură, de rezultatele descoperirilor arheologice. A fost evidenţiat, astfel, un nivel consistent de locuire alogenă[744], în relaţie nemijlocită cu instalarea unor elemente maghiare şi săseşti[745], favorizate de noii stăpâni ai Ţării Moldovei. Totodată, ca un argument peremptoriu în favoarea afirmării importanţei vitale a ingerinţelor factorului politic în evoluţia unei aşezări de o asemenea factură, se remarcă incendierea, spre mijlocul secolului al XIV-lea, a aşezării de la Baia[746].

Dincolo, însă, de acest episod regretabil, petrecut la debutul dezvoltării pe coordonate specific urbane a importantei aşezări moldoveneşti, vom consemna faptul că, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIV-lea, aceleaşi descoperiri arheologice vădesc creşterea constantă a oraşului[747], datorată cu precădere aportului săsesc, de provenienţă transilvăneană. Interesaţi de comerţ, dar şi de prelucrarea metalelor din zonă –aşa cum o dovedeşte chiar numele *Băii*–, saşii bistriţeni sau rodneni[748] s-au stabilit, temeinic, în aşezarea de pe valea Moldovei.

---

741 Vezi, mai ales, A. Sacerdoţeanu, *Succesiunea domnilor Moldovei până la Alexandru cel Bun, pe baza documentelor din secolul al XIV-lea şi a cronicilor româneşti din secolul al XV-lea şi al XVI-lea, scrise în limba slavonă*, în Romanoslavica, XI, 1965, p. 219-236.
742 *DRH*, D, I, p. 75-78.
743 Mihalyi, *Diplome maramureşene*, p. 69, 78, 125. Vezi şi R. Popa, *op. cit.*, p. 151-154.
744 Cf. S. Cheptea, M. D. Matei, *Repere arheologice privind oraşele medievale*, p. 224.
745 Lia şi Adrian Bătrîna, *Contribuţii arheologice cu privire la aşezarea de la Baia în epoca anterioară întemeierii statului feudal Moldova*, în *SCIVA*, t. 31, nr. 4, 1980, p. 599-613; iidem, *Date istorice şi arheologice despre biserica catolică din Baia*, în Suceava. Anuarul Muzeului Judeţean, X, 1983, p. 431-454; iidem, *Unele opinii privind aşezarea saşilor la Baia în lumina cercetărilor arheologice*, în *CA*, 6, 1983, p. 239-257.
746 Ipotezele privind datarea incendiului –pe baza unor monede emise de Ludovic de Anjou, între 1346-1351–, la V. Neamţu, S. Cheptea, *Contacte între centrul şi sud-estul Europei reflectate în circulaţia monetară de la Baia (secolele XIV-XV)*, în vol. *Românii în istoria universală*, I, Iaşi, 1986, p. 22.
747 E. Neamţu, V. Neamţu, S. Cheptea, *op. cit.*, I, p. 148-156; II, p. 245-249.
748 "Nu ştim cu precizie când a avut loc procesul de depopulare a Rodnei, Bistriţei şi a altor localităţi, dar nu putem exclude ipoteza deplasării unei părţi din cei nemulţumiţi spre Moldova, *pe care o cunoşteau*, şi a stabilirii lor la Târgu Neamţ şi la Baia, probabil în timpul domniei plină de realizări a lui Petru I (1375-1391)" (V. Neamţu, *Istoria oraşului medieval Baia*, p. 41).

Aceste evoluţii pozitive vor fi confirmate, la finele veacului amintit, prin recunoaşterea statutului *urban* al Băii, în *Lista oraşelor* din vechile cronici ruseşti, alcătuită, conform analizelor mai vechi, între 1387-1392[749]. Recent, izvorul a fost reevaluat, propunându-se datarea sa în intervalul 1375-1381[750].

Aceleiaşi perioade îi aparţine şi un alt izvor, de această dată ecleziastic, datat, îndeobşte, în anul 1345, şi care este echivalat, în consecinţă, cu prima atestare a aşezării de pe apa Moldovei. Este vorba despre menţionarea Băii (*locum Moldaviae*), alături de Cetatea Albă (*locum Albi Castri*), Licostomo (*locum Licostoni*) şi Siret (*locum Cereth*), printre custodiile şi casele ce aparţineau *Vicariatului franciscan al Rusiei*[751]. Combătând această datare, V. Spinei a considerat-o lipsită de o "justificare plauzibilă", apreciind că oraşele moldoveneşti au fost adăugate listei respective abia în ultimii ani ai secolului al XIV-lea[752]. Argumentul său, constând în faptul că prima semnalare documentară a unui vicar minorit al Rusiei datează din anul 1371[753], este primit cu rezerve de L. Rădvan, care consideră, pe urmele lui V. Achim[754], că "izvorul respectiv nu trebuie complet scos din discuţie, căci data întemeierii acestui vicariat nu a fost încă pe deplin lămurită"[755].

În ceea ce ne priveşte, suntem întru totul de acord cu încheierile lui V. Spinei, chiar dacă acesta nu a oferit, la data formulării opiniilor sale, argumente ştiinţifice irefutabile. De altfel, controversa s-ar fi putut stinge încă din fazele ei incipiente, dacă cercetătorii s-ar fi aplecat cu atenţie asupra

---

[749] Cf. Al. Andronic, *Oraşele moldoveneşti în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare ruseşti*, în Romanoslavica (Istorie), XI, 1965, p. 203-218. Vezi şi M. D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, p. 22-24, care o datează mai larg, în ultimul sfert al veacului XIV.

[750] Cf. V. Spinei, *Cetatea Albă în însemnările de călătorie ale pelerinilor ruşi din secolele XIV-XV*, în vol. *Naţiunea română. Idealuri şi realităţi istorice. Acad. Cornelia Bodea la 90 de ani*, îngrijit de Alexandru Zub, Venera Achim, Nagy Pienaru, Bucureşti, 2006, p. 489. În ceea ce ne priveşte, considerăm că această nouă datare este, în cel mai bun caz, discutabilă, împotrivindu-i-se, cel puţin din perspectiva cercetării oraşelor moldoveneşti, o serie întreagă de evidenţe arheologice. Fără a ne apleca, aici, asupra acestor detalii, vom mai atenţiona că prezenţa în listă a oraşului halician Colomeea, printre aşa-zisele oraşe "valahe", adică aparţinând Moldovei, face greu de acceptat o datare atât de timpurie, care ar presupune că tânărul voievodat moldav îşi putea permite să cuprindă, în acea perioadă, teritorii *abia* alipite Coroanei ungare, de către Ludovic cel Mare.

[751] Cf. R. Möhlenkamp, *Die Entstehung und Entwicklung der mittelalterlichen moldauischen Städte bis Ende des XVI. Jahrhundert,* în vol. *Românii în istoria universală*, III_1, Iaşi, 1988, p. 931 şi n. 112; vezi şi Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova,* p. 87.

[752] V. Spinei, *Informaţiile istorice despre populaţia românească de la est de Carpaţi în secolele XI-XIV*, în *AIIAI*, XIV, 1977, p. 18, n. 106; idem, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 56 şi n. 217.

[753] *Ibidem*, p. 286.

[754] V. Achim, *Ordinul franciscan în Ţările Române în secolele XIV-XV. Aspecte teritoriale*, în *RI*, s.n., t. VII, nr. 5-6, 1996, p. 406-407.

[755] L. Rădvan, *Oraşele din Ţările Române*, p. 364.

unui document publicat încă de la finele secolului al XIX-lea şi care ne face cunoscut faptul că, unul dintre martorii prezenţi la transcrierea actului de consacrare a episcopului Andrei, ca titular al Episcopiei de Siret, la 9 martie 1371, a fost *dominis Ludovico Vicinensi de ordine Minorum*[756]. Cum lista care consemna custodiile şi casele ce aparţineau *Vicariatului franciscan al Rusiei*, invocată mai sus, nu cuprindea şi mănăstirea din celebra aşezare danubiană, rezultă că data la care a fost concepută este ulterioară anului 1371, când documentele îl atestă, ferm, pe Ludovic de Vicina. Este vorba, cel mai probabil, de finele secolului al XIV-lea, în perioada de decadenţă accelerată a aşezării, determinată de expansiunea otomană pe linia Dunării, şi care a pricinuit, printre altele, părăsirea sa de către călugării franciscani.

Siret. Deşi însemnătatea aşezării de la Siret pentru istoria începuturilor statului moldovenesc nu poate fi tăgăduită, despre geneza acesteia se cunosc, încă, prea puţine lucruri sigure. Faptul se datorează atât dificultăţilor, obiective, la care este supusă cercetarea arheologică, cât şi unei regretabile deficienţe metodologice, care a imprimat istoriografiei româneşti un păgubos balans, între două poziţii extreme.

Pe de o parte, creditarea abuzivă a tradiţiei cu un potenţial informativ supraevaluat, a dus, în multe situaţii –vezi, cu prioritate, vechile cronici moldoveneşti–, la interpretări absolut fanteziste. Pe de alta, ca o inevitabilă şi, de cele mai multe ori, îndreptăţită reacţie la această modalitate, necritică, de abordare a indiciilor oferite de tradiţie, istoriografia românească modernă a emendat, poate prea drastic, greşelile trecutului. Din nefericire, în perioada postbelică, noua orientare –subsumată, iniţial, determinismelor de sorginte ideologică, aparţinând regimului politic proaspăt instaurat– va cădea într-o altă extremă, nu mai puţin expusă la erori[757].

Drept urmare, în ceea ce ne priveşte, vom propune –din perspectiva unei atitudini necesar constructive– atât obligativitatea argumentării temeinice a opiniilor exprimate, cât şi o oarecare prudenţă în a condamna, *a priori*, efortul asocierii faptelor înregistrate de tradiţie cu realităţi istorice încă neelucidate corespunzător.

---

[756] Vezi n. 443.

[757] Vezi, ca exemplu, studiul lui Şt. Ştefănescu –*"Întemeierea" Moldovei în istoriografia românească*, în *SRdI*, t. 12, nr. 6, 1959, p. 35-54–, adevărat *act programatic* al noilor orientări, în care autorul anulează toate acumulările anterioare: "Lipsa unei orientări cu adevărat ştiinţifice a cercetătorilor a făcut ca ei să nu poată pătrunde întru totul adevărul istoric, i-a împiedicat să cunoască legile fundamentale de dezvoltare ale vieţii sociale premergătoare apariţiei statului feudal, cauzele interne care au dus la organizarea lui. Naşterea statelor feudale româneşti era văzută prin prisma unei variante a teoriei antiştiinţifice normaniste. Locul criticii izvoarelor istorice l-a luat adesea încrederea în legenda despre formarea statelor feudale ca rezultat al *descălecatului* lui Dragoş Vodă din Maramureş, în Moldova şi al lui Radu Negru din Făgăraş, în Ţara Românească. [...] Acordând credit ştirilor istorice cuprinse în legendă, istoricii din trecut se considerau scutiţi de a descrie procesul formării claselor sociale, de a arăta cauzele apariţiei statului, de a explica esenţa lui..." (p. 35).

În cazul Siretului, sunt de notorietate "verdictele" lui Neculce, care, relatând ce "povestescu oamenii", consemna că voievodul Dragoş "au descălecat târgul Siretului", făcând "zamcă, cetate de pământ, şi în zamcă case domneşti, şi lângă zamcă biserica de piatră", pe lângă cea de lemn de la Volovăţ. Mai mult, potrivit aceleiaşi tradiţii locale, "doamna lui Dragoş vodă", "de lege sască" a ctitorit, şi ea, la Siret, "o biserică de piatră, săsască, mai depărtişor de la zamcă, spre tîrgu"[758]. Lui Sas, fiul *descălecătorului*, tradiţia locală i-a atribuit, până târziu, întăritura de pe dealul *Sasca* –cu un nume preluat, în consecinţă, de la ctitorul fortificaţiei[759]–, însuşi N. Iorga acceptând această variantă[760].

Subsumându-ne dezideratului metodologic evidenţiat anterior, vom încerca, prudent, să *alăturăm* indiciile oferite de cele două surse "adverse", tradiţia şi documentul, de o asemenea manieră încât să putem construi, urmare a unei analize atente, *cu titlu provizoriu*, cel mai credibil dintre scenariile genezei siretene.

În consecinţă, plecând de la datele vehiculate de tradiţia locului, am investigat circumstanţele pe care le evidenţiază *scrisoarea privilegială* emisă în favoarea lui Balc, exponentul eforturilor angevine pentru păstrarea Moldovei, de către Ludovic cel Mare.

> Diploma, redactată la 2 februarie 1365, atestă faptul că "Balc, fiul lui Sas, voievodul nostru maramureşan", "s-a alăturat maiestăţii noastre, cu o dragoste atât de fierbinte, încât **părăsindu-şi şi lăsându-şi în urmă părinţii săi scumpi şi foarte multe rude ca şi toată averea lui**, a venit din ţara noastră moldovenească în regatul nostru al Ungariei în sânul iubirii noastre, aducându-ne slujbele ce a văzut el cu înnăscuta sa iscusinţă că sunt spre folosul sporirii cinstei şi puterii noastre. Iar noi, aducându-ne aminte de acestea şi de alte preastrălucite vrednicii ale slujbelor sale, pe care am ştiut că acesta le-a împlinit cu grijă şi iscusinţă în chipul de mai sus, cu râvna celor mai mari stăruinţe, oriunde şi **mai cu osebire în zisa noastră ţară moldovenească, nu fără vărsarea sângelui său însuşi şi îndurarea de răni cumplite şi cu moartea crudă a fraţilor şi rudelor sale şi a multor slujitori de ai lui** [...] am dăruit şi am hărăzit pomenitului voievod Balc şi, prin el, lui Drag, Dragomir şi Ştefan, fraţii lui buni şi tuturor moştenitorilor lor şi urmaşilor lor [...] moşia numită Cuhea, ce se află în ţara noastră a Maramureşului, cu alte sate [...] trecute în mâinile noastre regeşti de la voievodul Bogdan şi fiii săi, necredincioşi învederaţi ai noştri, pentru blestemata lor vină de necredinţă, din aceea că acel **Bogdan şi fiii săi** [...] **plecând pe ascuns din zisul nostru regat al Ungariei în suspomenita noastră ţară moldovenească, uneltesc să o păstreze spre paguba maiestăţii noastre** (s.n.)..."[761].

---

[758] I. Neculce, *O samă de cuvinte*, p. 813. Privitor la credibilitate celor consemnate de Neculce, vezi şi C. C. Giurescu, *Valoarea istorică a tradiţiilor consemnate de Ion Neculce*, în vol. *Studii de folclor şi literatură*, Bucureşti, 1967, p. 439-495.
[759] Cf. S. Reli, *Oraşul Siret în vremuri de demult*, Cernăuţi, 1927, p. 22-23.
[760] Vezi "darea de seamă" asupra lucrării lui Reli, în *RI*, XIV, nr. 4-6, 1928, p. 210.
[761] *DRH*, D, I, p. 82.

Din unghiul nostru de vedere, documentul evidenţiază realităţi concrete, de o importanţă excepţională pentru descifrarea începuturilor statului moldovenesc, dar şi al aşezării de la Siret. Astfel, ca o primă constatare, atrage atenţia faptul că regele, în aprecierile pe care le face la adresa lui Balc, *îşi aduce aminte* de *preastrălucite vrednicii ale slujbelor sale*, ceea ce presupune trecerea unui timp oarecare de la momentul luptelor cu Bogdan. Că lucrurile stau astfel, iar precizările respective nu reprezintă o simplă formula de cancelarie, o dovedeşte şi menţiunea conform căreia Bogdan uneltea *să păstreze* Moldova, adică un teritoriu deja câştigat!

La fel de adevărat este, însă, şi faptul că intervalul cronologic ce separă data semnării diplomei, de înfruntările sângeroase petrecute în Moldova nu putea fi prea mare. Tocmai de aceea, în deplină consonanţă cu riguroasa analiză întreprinsă de Şt. S. Gorovei[762], optăm, cu referire la data plecării *definitive*[763] a lui Bogdan din Maramureş, pentru anul 1363.

Mai mult, alegerea acestui moment pentru efectuarea transferului de autoritate *personală*[764] în Ţara Moldovei ne apare cu atât mai justificat, cu cât voievodul Bogdan ştia că, tocmai atunci, regele angevin era antrenat în conflictul cu împăratul Carol de Luxemburg[765].

Dacă, până aici, opiniile noastre se juxtapun rezultatelor analizei lui Şt. S. Gorovei, în ceea priveşte evaluarea implicaţiilor conflictului lituanianomongol asupra istoriei începuturilor Moldovei ne vedem obligaţi să punem sub semnul întrebării încheierile reputatului istoric ieşean[766]. În viziunea noastră, Bogdan nu a făcut decât să profite de oportunităţile oferite de consumarea sa –în contextul instalării lui Abdallah la Orheiul Vechi (1363-1365)– pentru a încheia o binevenită înţelegere cu hanul. De altfel, şi am

---

762 Şt. S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei*, p. 71-103.

763 Aşa cum s-a demonstrat de curând, într-o manieră remarcabilă, Bogdan întreţinea un contact permanent cu centrul de putere de la Rădăuţi, dată fiind încuscrirea sa cu voievodul local de acolo. Prin urmare, anterior trecerii sale *definitive* în Moldova, voievodul maramureşean urmase în repetate rânduri calea Rădăuţilor, cel puţin cu ocazia căsătoriei fiicei sale, Margareta, sau a botezului nepoţilor Petru şi Roman, viitorii domni ai Moldovei (cf. Lia şi Adrian Bătrîna, *Biserica "Sfântul Nicolae" din Rădăuţi*, p. 258).

764 Considerăm că întemeierea Moldovei –în sensul emancipării sale politice, prin acţiunile întreprinse de Bogdan I–, ca şi a Ţării Româneşti, prin *descălecarea* lui Negru Vodă, au fost urmarea unor evenimente în legătură cu care motivaţiile actorilor principali –vezi, în ambele cazuri, conflictele de ordin *personal* cu factorii de autoritate din Regatul ungar– nu sunt circumscrise, neapărat, vreunei formidabile viziuni istorice a acestora, privind destinele *statale* ale teritoriilor extracarpatice. Din aceeaşi perspectivă, nici aprecierile lui N. Iorga sau ale lui Gh. I. Brătianu, oricât ar fi de tentante, nu mai pot rezista. Drumurile comerciale, "creatoare de stat", n-aveau cum să provoace *descălecarea* unor personaje de anvergură *locală*, ale căror acţiuni vor precede, oricum, cu decenii bune, deschiderea lor. Ele n-au făcut decât să potenţeze dezvoltarea economică a unor formaţiunilor statale *deja constituite* şi, ca o consecinţă firească, să le susţină autonomia politică.

765 Cf. Şt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 91.

766 *Ibidem*, p. 91-92.

afirmat-o răspicat într-o notă anterioară, implicarea conducătorului Hoardei de Aur într-o dispută politică şi armată care se derula în *proximitatea* reşedinţei sale –cu implicaţii directe asupra securităţii frontierei occidentale a *ulus*-ului giucid– era obligatorie. În aceste circumstanţe, a presupune, cu toată fermitatea, amestecul mongolilor în "afacerile" moldoveneşti, împotriva "partidei" angevine, ţine de o elementară logică istorică.

Aşa cum am consemnat deja, această presupusă alianţă politică va continua şi în primii ani ai domniei lui Laţcu, fapt confirmat *şi* de inelul masiv de aur –inscripţionat cu numele arab al lui Dumnezeu, *Allah*– descoperit pe inelarul stâng al voievodului, în mormântul de la Rădăuţi[767]. Opţiunea celor doi voievozi are importante justificări politico-militare[768], fiind, totodată, elementul care a asigurat instalarea irevocabilă a lui Bogdan la cârma Moldovei[769] şi emanciparea tânărului principat de sub tutela, apăsătoare, a Ungariei.

Revenind la informaţiile cuprinse în diploma din 1365, vom reţine faptul că Balc, urmare a "transferului" său în Regat, lăsase în urmă pe "părinţii săi scumpi şi foarte multe rude", dar, *mai ales*, "toată averea lui". Conexându-le cu datele pe care ni le oferă diploma emisă în favoarea lui Dragoş *de Giuleşti*, "restauratorul" Ţării Moldovei, dar şi cu realităţile pe care ni le relevă diplomele maramureşene acordate Drăgoşeştilor *ulterior* revenirii lor în Regatul ungar, vom formula o concluzie cu totul originală şi, credem noi, de o însemnătate istorică deosebită: românii "pacificaţi" de Dragoş *de Giuleşti* în iarna anului 1359[770] nu sunt autohtonii moldoveni, revoltaţi împotriva reprezentanţilor regalităţii angevine, ci înşişi *Drăgoşeştii*, cu care, foarte probabil, acesta se şi înrudea[771].

---

767 Vezi n. 582.

768 Dacă, iniţial, Bogdan avusese de înfruntat doar forţele pe care le putea controla Sas, după 10 febr. 1364, când se încheie pacea dintre Ludovic cel Mare şi Carol de Luxemburg, regele angevin avea mână liberă pentru intervenţia în Moldova. Unei asemenea provocări, Bogdan nu-i mai putea răspunde doar cu propriile forţe, fără îndoială insuficiente, chiar şi susţinut de "puternicii locului". Tocmai în aceste condiţii, alianţa cu marele han, stabilit în proximitatea Ţării Moldovei –*co*interesat de respingerea pericolului angevin, care viza, de vreo două decenii, înlăturarea definitivă a tătarilor de la gurile Dunării– apărea drept indispensabilă.

769 De altfel, aşa cum sublinia, cu îndreptăţire, E. Nicolae, "Moldova va fi cunoscută ulterior în cancelariile turco-arabe drept *ţara lui Bogdan*, după numele celui care a obţinut recunoaşterea drepturilor sale şi ale familiei sale de către tătari, mai precis de către Abdallah." (*Monedele de cupru*, p. 173-174).

770 Urmărind itinerariul regal de la cumpăna anilor 1359-1360, vom constata că Ludovic se deplasase cu oastea în Transilvania, apropiindu-se ameninţător de pasurile Carpaţilor Orientali, spre a da "greutate" demersurilor trimisului său în Moldova. Faptul este confirmat şi de raportul notarului Bartolomeo Urssio către dogele Veneţiei, la 16 ianuarie 1360, în care acesta era informat că Ludovic se deplasase *in exercitu ad Transilvanas partes* (*DRH*, C, XI, p. 469).

771 Cf. M. Gherman, *Contribuţii la genealogia Dragoşizilor*, în *MN*, III, 1976, p. 269-278. Ca o concluzie a studiului său genealogic, relevând relaţiile de rudenie ale cnezilor giuleşteni cu *Drăgoşeştii*, autorul afirma următoarele: "Înseşi relaţiile care au existat în

Pe de o parte, în actul emis la 20 martie 1360[772] sunt sugerate, foarte limpede, calităţile beneficiarului diplomei, care denotă familiaritatea sa cu realităţile moldoveneşti şi nişte relaţii *aparte* cu factorii autohtoni de putere. Astfel, intervenţia personajului nostru este, mai degrabă, una paşnică, numărându-se printre "treburile" care îi fuseseră încredinţate. Mai mult, "reaşezarea ţării Moldovei" s-a realizat "potrivit iscusitei sale vrednicii", şi nu vreunei "lăudabile vitejii", calităţile *diplomatice* ale lui Dragoş relevându-se *şi* în faptul că şi-a îndeplinit misiunea "cu veghetoare grijă şi neobosită strădanie". Iar o "veghetoare grijă şi neobosită strădanie" echivalează cu tratarea condescendentă a unor realităţi locale cunoscute deja şi supravegheate îndeaproape.

Că nu a fost vorba despre o campanie militară, ci de intervenţia sa personală, persuasivă[773], pe lângă cei "rătăciţi din calea credinţei datorate", o dovedesc diplomele maramureşene, care nu cuprind vreo *altă* danie făcută, explicit, vreunui *alt* participant la presupusa campanie militară, de privilegiile regale bucurându-se *doar* Dragoş, chiar şi **împotriva drepturilor cutumiare ale propriilor fraţi**[774]. Pentru cei familiarizaţi cu uzanţele vremii, aşa cum transpar ele din documente, aceste împrejurări sunt cu totul semnificative. *Ne*participarea vreunui apropiat al său, nici măcar a propriilor fraţi, la o intervenţie militară de asemenea factură, într-o vreme în care "steagurile" nobiliare îi cuprindeau, prioritar şi prin excelenţă, pe

---

toată această perioadă între aceste ramuri lasă permanent impresia unei «afaceri de familie» [...]. În acelaşi sens credem că trebuie privit şi rolul de mediator pe care Dragoş, fiul lui Giula, îl are în conflictul din Moldova [...], consemnat în diploma din 1360, intervenţia şi autoritatea sa fiind explicabile numai în virtutea unor drepturi familiale." (p. 274).

772 "... prin aceste rânduri voim să ajungă la cunoştinţa tuturor că înălţimea noastră, aducându-şi aminte de feluritele fapte de credinţă şi de preastrălucita vrednicie a credincioaselor slujbe ale lui Dragoş, fiul lui Gyula, credinciosul nostru român din Maramureş [...], mai cu osebire în reaşezarea ţării noastre, a Moldovei, potrivit iscusitei sale vrednicii, când a întors cu veghetoare grijă şi cu neobosită strădanie pe calea statornicei credinţe ce trebuie păstrată către coroana regească pe mulţi români răzvrătiţi, rătăciţi din calea credinţei datorate..." (*DRH*, D, I, p. 77).

773 Vezi şi aprecierile lui O. Pecican: "Evocarea activităţii lui Dragoş în Moldova în aceşti termeni duce cu gândul mai degrabă la nişte demersuri politice şi diplomatice, întreprinse pe lângă vârfurile ierarhiei sociale moldoveneşti, decât la una militară..." (*Dragoş de Giuleşti şi Balc, fiul lui Sas. Între Maramureş şi Moldova*, în idem, *Troia, Veneţia, Roma*, Bucureşti, 2007, p. 412).

774 Cele şase sate care îi fuseseră dăruite de rege cu *drept nobiliar* erau, în fapt, conform dreptului cutumiar valah, proprietatea comună a familiei. Nemulţumirea celor trei fraţi ai lui Dragoş –Ştefan, Miroslav *preotul* şi Dragomir– transpare dintr-un act emis la 11 februarie 1364, prin care regele le "pune în vedere şi porunceşte cu tărie" să nu atenteze la dania pe care i-o făcuse lui Dragoş, după întoarcerea acestuia din Moldova (*DRH*, C, XII, p. 225). La 10 februarie 1364 regele îi întăreşte lui Dragoş dania făcută anterior (Mihalyi, *Diplome maramureşene*, p. 69), iar la 5 iulie 1368 emite o altă scrisoare prin care îi avertizează pe cei trei fraţi "jălbaşi" să respecte decizia regală, care îl favoriza exclusiv pe Dragoş (*ibidem*, p. 78). Pentru detalii privind avatarurile acestui proces, vezi R. Popa, *Cnezatul Marei*, Baia Mare, 1969, p. 12-15.

familiarii celui însărcinat cu comanda[775], spune totul despre caracterul fantomatic al presupusei expediţii moldoveneşti.

Pe de altă parte, contrar interpretărilor –din unghiul nostru de vedere, superficiale– formulate redundant în istoriografia românească, diploma emisă la 2 februarie 1365 relevă, indubitabil, că Balc se alăturase "maiestăţii regale" cu câţiva ani înainte **–precedând conflictului iniţiat de Bogdan–**, în intervalul de timp scurs până la conferirea diplomei împlinind diverse slujbe folositoare "cinstei şi puterii" suzeranului său, participarea la luptele din Moldova reprezentând doar o parte –chiar dacă cea mai însemnată– a acestora. De altfel, aşa cum consemna şi regretatul istoric R. Popa, a considera că fiii lui Sas[776] şi-ar fi părăsit părinţii în Moldova în toiul luptelor cu Bogdan, sau ulterior succeselor repurtate de acesta –nu uităm că la data emiterii diplomei Bogdan şi fiii săi îşi însuşiseră deja Moldova şi "uneltesc să o păstreze"– este "de neconceput"[777]. Mai mult, la aceeaşi dată, a emiterii diplomei, Balc apare *deja* ca "voievodul nostru maramureşean", semn al învestirii sale *anterioare* cu această demnitate.

Dar fiul lui Sas –o afirmă regele, explicit– îşi lăsase în Moldova "toată averea lui". Alăturând această informaţie datelor pe care ni le relevă diplomele maramureşene emise în favoarea Drăgoşeştilor ulterior momentului 1365, vom deduce că, la revenirea lor "în sânul iubirii regale", **Drăgoşeştii erau lipsiţi de orice posesiune funciară în Maramureş sau oriunde altundeva în cuprinsul Regatului ungar**. Şi asta în condiţiile în care –conform ideii adânc încetăţenite în istoriografia românească, şi nu numai– aceştia *reprezentau* în Moldova Coroana angevină. Nimic mai fals, contradicţia în termeni fiind evidentă.

Parcurgerea atentă a documentelor emise în favoarea lor relevă un contrast uriaş între cele două ipostaze, fundamentale, în care s-au găsit faţă de regalitatea ungară. Astfel, acceptarea suzeranităţii acesteia le-a asigurat o ascensiune politică fulminantă şi o colosală proprietate funciară[778], care îi

---

775 "…în suita militară a notabilităţilor, aveau un mare rol rudele (*fratres er proximi*)" (cf. P. Engel, *Regatul Sfântului Ştefan. Istoria Ungariei medievale. 895-1526*, Cluj-Napoca, 2006, p. 154).

776 Despre urmaşii lui Sas, cu soluţionarea judicioasă a câtorva neclarităţi genealogice, vezi, mai recent, I.-A. Pop, *Medieval Genealogies of Maramureş. The Case of the Gorzo (Gurzău) Family of Ieud*, în Transylvanian Review, Vol. XIX, Supplement No.1, 2010, p. 127-141.

777 R. Popa, *Ţara Maramureşului*, p. 229, n. 35.

778 "… putem aprecia domeniul Drăgoşeştilor ca numărând în această vreme cam 2-300 de sate. La ele pot fi adăugate satele familiarilor lor din Maramureş şi din celelalte comitate, asupra cărora fiii lui Sas exercitau, pe baza legăturilor vasalice, mai mult decât o autoritate administrativ-judecătorească decurgând din calitatea lor de comiţi […]. Apreciind domeniul drăgoşeştilor sub aspectul repartizării geografice a satelor, observăm că acesta avea un caracter destul de unitar. El a ajuns la un moment dat să acopere aproape cu totul ţinuturile de pe cursul inferior al Someşului, de la hotarele voievodatului transilvănean şi până la Tisa, precum şi de pe cursul superior al Tisei, până la limita apuseană a Ugocei…" (*ibidem*, p. 231-232). Mai mult, Drăgoşeşti au stăpânit în aceşti ani peste 10 cetăţi puternice din părţile de nord-vest ale Transilvaniei, unde îi aveau ca reprezentanţi pe *familiarii* lor, printre ele numărându-se Tiszabécs, Nyalab,

plasa printre cei mai importanţi *magnaţi* ai Ungariei. Şi asta încă de la finele domniei lui Carol Robert de Anjou, când Drag şi Balc stăpâneau deja cetatea Bécs[779]. Cu toate acestea, conform evidenţelor documentare, vajnicii "reprezentanţi" ai Coroanei angevine la cârma Ţării Moldovei **nu mai posedau, pe la 1360, absolut nimic, nici măcar satul de baştină[780], Tarasul, în hotarele căruia, la Peri, *predecesorii* lor fundaseră mănăstirea Sfântului Arhanghel Mihail, aşa cum relevă celebra scrisoare patriarhală de la 1391**[781]. Până şi acesta le-a fost *donat*, şi nu *întărit*, abia în intervalul 1365-1373, alături de Bocicoi, Biserica Albă şi Buştina, "pentru serviciile lor"[782] şi nu în virtutea "dreptului ereditar", evocat în mod expres, atunci când era cazul, de cancelaria emitentă.

În ceea ce ne priveşte, considerăm că, în lumina tuturor acestor informaţii documentare, desfăşurările istorice privitoare la *începutul domniilor* în Ţara Moldovei încep să se clarifice într-o măsură apreciabilă.

Mandatat de Ludovic cel Mare cu preluarea *nemijlocită* a controlului în Ţara Moldovei –mai precis cu transformarea acesteia într-o veritabilă "marcă" militară angevină–, voievodul maramureşean Dragoş, îndeplinind la acea dată (1358) funcţia de castelan de Hust, "descalecă" pentru a doua oară, de această dată *definitiv*, la răsărit de Carpaţi. Contextul, deosebit de favorabil, al restricţiei puterii mongole în arealul extracarpatic –întregul potenţial combativ al Hoardei de Aur fiind "alocat", sub comanda lui Geanibek, campaniei de cucerire a Tabrizului– a permis, aşadar, fundarea "căpităniei"[783] moldoveneşti, sub conducerea *efectivă* a lui Dragoş.

Foarte curând, însă, la finele anului 1359, atrăgându-şi de partea sa "puternicii locului" –între aceştia remarcându-se ruda sa, voievodul de la Rădăuţi[784]–, dar şi simpatia populară, aşa cum o dovedeşte, pe deplin,

---

Chioar, Ardud şi, mai ales, *Hust*, care ne aduce aminte de precizarea lui Giacomo Luccari referitor la calitatea lui Dragoş în ajunul "ocupării" Moldovei (vezi *supra*, p. 179-180).

779 *DRH*, C, XIV, p. 45-52. Vezi şi *supra*, p. 167, cu n. 666.

780 Ne-am permis să supozăm provenienţa lor din Taras, tocmai pe baza informaţiilor referitoare la ctitorirea mănăstirii Peri, durată de înaintaşii lor în hotarele acestui sat. Fără a-l considera infailibil, credem, totuşi, că raţionamentul nostru este unul corect, fiind greu de acceptat un asemenea demers –în mediul maramureşean specific sec. al XIV-lea– altundeva decât în proximitatea reşedinţei ctitorilor.

781 *FHDR*, IV, p. 231-233.

782 Mihalyi, *Diplome maramureşene*, p. 83-87.

783 Termenul nu trebuie să surprindă, ba dimpotrivă, trebuie acceptat *ad litteram*, din moment ce cronicile ungureşti contemporane –*recte* arhidiconul de Târnave ("regiorum secretorum notarius")– precizează faptul că, urmare a expediţiilor victorioase ale lui Ludovic de Anjou în părţile răsăritene, au fost lăsaţi acolo, cu putere delegată de suveranul angevin, "*vayuodas seu capitaneos*" (*Chronicon Dubnicense*, p. 184). Vezi şi N. Iorga, *Cele mai vechi cronici ungureşti şi trecutul românilor. II. Epoca angevină* (comunicaţie la Academia Română), în *RI*, VIII, nr. 1-3, 1922, p. 20.

784 Vezi *supra*, p. 171-172. Atragem atenţia asupra faptului că bisericuţa de lemn care i-a "găzduit" mormântul (cf. Şt. S. Gorovei, *Biserica de la Volovăţ şi mormântul lui Dragoş Vodă*, în vol. *Ştefan cel Mare şi Sfânt. 1504-2004. Biserica. O lecţie de istorie*, Sf. Mănăstire Putna, 2004, p. 135-146; idem, *Umbra lui Dragoş. La Putna*, în *AP*, IV, nr. 1, 2008, p. 5-26) se găsea, până la mutarea ei la Putna, în hotarele satului Volovăţ, adică în proximitatea centrului de putere de la Rădăuţi. Aşa cum a demonstrat C. Asăvoaie (*Prima reşedinţă domnească a Ţării Moldovei*, în *AM*, XXII, 1999, p. 117-123), însăşi

tradiția bucovineană, Dragoş va transforma "căpitănia" în *domnie ereditară*, asumându-şi integral noua alcătuire statală[785]. Perceput de Ludovic cel Mare ca o "răzvrătire" şi o "rătăcire din calea credinței datorate"[786], demersul Drăgoşeştilor a fost sancționat exemplar, prin confiscarea tuturor averilor deținute în Maramureş şi în întreg Regatul ungar. Mai mult, regele va interveni în forță la granițele răsăritene ale Transilvaniei, în aşteptarea verdictului pe care urma să îl pronunțe Dragoş *de Giuleşti*, trimis ca negociator în Moldova (vezi n. 770).

Urmare a virulentei reacții angevine, dar şi a "iscusitei vrednicii" de care a dat dovadă cneazul giuleştean, Țara Moldovei a fost "reaşezată", iar fiii lui Sas chemați –ca o garanție a obedienței tatălui lor[787]– la "sânul iubirii regale". Că soluția a fost una de compromis, o dovedeşte, totuşi, rămânerea lui Sas la conducerea voievodatului moldovenesc, metamorfozat, astfel, cu totul semnificativ, într-o a doua *Țară Românească*, pe deplin vasală Coroanei, dar beneficiind de o *dinastie* proprie[788].

Supunerea lui Sas echivala, însă, în ochii partidei locale, coalizate în jurul voievodului Bogdan, cu o trădare a propriilor interese. Jucându-şi

---

"curtea" lui Dragoş s-a aflat la Volovăț şi *nu* la Baia, lipsită cu desăvârşire de elementele specifice unui atare statut, documentele istorice oferind probe consistente în favoarea acestei prezumții. Implicațiile sale sunt, însă, cu atât mai importante, dacă ținem cont de faptul că voievodul rădăuțean intrase, deja, încă de prin anii '40 ai veacului al XIV-lea, într-o alianță politică cu Bogdan, care i-a devenit cuscru. Mai mult, spre finele acestei decade, înşişi viitorii domni ai Moldovei, Petru şi Roman, erau deja născuți (Lia şi Adrian Bătrîna, *Biserica "Sfântul Nicolae" din Rădăuți*, p. 258). În asemenea circumstanțe, considerăm că, inițial –în faza dizidenței lui Dragoş şi a încercării sale de a se înstăpâni, ca *domn*, cu acordul forțelor locale, în Moldova– Bogdan i-a fost aliat, fiind implicat nemijlocit în "răzvrătirea" din 1359.

785 Faptul că Dragoş a "confiscat" marca de apărare angevină, *recte* Țara Moldovei –spre folosul propriei familii, dar şi în interesul, general, al poporului moldovean–, riscând reacția violentă a fostului său suzeran, poate fi probat cu o informație documentară de o însemnătate excepțională, nevalorificată istoriografic*!* Astfel, într-un act emis de pan Orăş, hatmanul şi pârcălabul Sucevei, "diregătorului" Câmpulungului i se puneau în vedere următoarele: "cum vei vedea această carte a noastră, apoi tu degrabă în acel ceas să ai a scoate toate acele sate ale Câmpulungului şi Vama şi celelalte sate pe toate şi să ai a face şi a întări acel drum foarte bine pe unde vor fi locurile trecătoarelor strâmte, şi dintr-acea parte a Bistriței, şi **să ai a căuta bine pe unde a hotărnicit Dragoş acele trecătoare, iarăşi foarte bine să ai a le întări**. Şi să ai oameni în toate zilele dincolo, la Rodna, şi orice veți afla, pe dată să ne dați nouă de ştire..."(Gr. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara-Românească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul (1346-1603)*, Bucureşti, 1931, p. 547).

786 Vezi n. 772.

787 Aceeaşi rețetă, menită să *oblige* la loialitate, i-o va aplica Ludovic de Anjou, câțiva ani mai târziu, şi lui Ioan Srațimir, care va fi reinstalat la Vidin, în anul 1369/1370, cu prețul reținerii celor două fete ale sale la curtea ungară (John V. A. Fine jr., *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, University of Michigan Press, 1994, p. 367).

788 O atare soluție, de evident *compromis*, nu era o noutate în practicile lui Ludovic de Anjou, cel mai însemnat precedent constituindu-l reuşita clanului Šubíc din Slavonia, căruia regele i-a recunoscut dreptul la domnie ereditară în anul 1347 (*ibidem*, p. 340).

destinul pe cartea obedienţei faţă de Coroana ungară, Sas îşi va asuma, astfel, un rol extrem de riscant, în care şi-a implicat întreaga "casă". După patru ani de domnie (1359-1363) –aşa cum reiese din cronologia propusă de noi, confirmată, în bună parte, de informaţiile vechilor cronici– Sas va pieri, odată cu stăpânirea ungară asupra Moldovei, alături de câţiva dintre fiii săi, cărora li s-au adăugat o mulţime de rude şi slujitori[789].

Ceea ce interesează, însă, în mod prioritar, din perspectiva analizei noastre, este foarte probabilul transfer al reşedinţei voievodale –instalată, iniţial, de către Dragoş, la Volovăţ– în perimetrul aşezării siretene, în anii "mandatului" exercitat de Sas. O atare întreprindere ne apare oarecum simptomatică pentru evoluţia raporturilor politice ale *Drăgoşeştilor* cu Coroana ungară, dar şi cu factorii locali de putere –între care se remarcase, deja, voievodul de la Rădăuţi–, pe care iniţiativa lui Sas îi va nemulţumi cu atât mai mult, potenţând alianţa acestora cu Bogdan, căruia îi vor acorda, la momentul oportun, întregul sprijin.

Prezenţa lui Sas şi a fiilor săi la Siret este creditată de localizarea, în proximitatea "capitalei" voievodale, a satului *Bălcăuţi* –adică *al oamenilor lui Balc*[790]–, dar şi de informaţiile oferite, într-o manieră oarecum confuză, de tradiţie. Între ele se distinge aceea conform căreia voievodul a dispus ridicarea unei *cetăţi de pământ* pe dealul din apropiere, şi care va purta, în consecinţă, numele rezidentului[791]. Facem precizarea că toponimul *Sasca*, în aceste circumstanţe, nici n-ar putea avea altă sursă: la Siret nu au fost identificaţi colonişti *saşi* veniţi din Transilvania, ci comercianţi germani sosiţi aici pe filieră polono-haliciană, alături de călugării dominicani.

Cât priveşte informaţia privitoare la ctitorirea unei biserici catolice la Siret, de către o *doamnă* –aşa cum înregistra tradiţia locului–, aceasta nu poate fi decât Margareta/*Muşata*, fiica voievodului Bogdan, trecută la catolicism într-o conjunctură cu totul aparte, în anii '70 ai veacului al XIV-lea[792], din evlavia căreia a fost durată biserica *fraţilor călugări predicatori*[793].

Referitor la stabilirea, pe baze documentare, a vechimii Siretului, în istoriografia românească s-a folosit, ca reper, un pasaj dintr-o cronică

---

[789] Aducem aminte de precizările cuprinse în actul de danie emis de Ludovic de Anjou în favoarea lui Balc, care suferise în conflictul din Moldova "vărsarea sângelui său însuşi şi îndurarea de răni cumplite şi moartea crudă a fraţilor şi rudelor sale şi a multor slujitori" (*DRH*, D, I., p. 82).

[790] Terminaţia *-ăuţi*, de provenienţă slavă, are, în cele mai multe cazuri, o funcţie genitivală, atunci când este aplicată unui antroponim rezultând în toponime precum Rădăuţi (*ai lui* Radu), Bălcăuţi (*ai lui* Balc), Tămîrtaşăuţi (*ai lui* Tămîrtaş), Ivancăuţi (*ai lui* Ivanco), Milişăuţi (*ai* Miliţei) etc. Pentru detalii, vezi studiul Margaretei C. Ştefănescu, *Toponimice româneşti cu terminaţia -ăuţi*, în Arhiva. Organul societăţii istorico-filologice din Iaşi, anul 29, nr. 4, 1922, p. 499-514.

[791] Cu privire la urmele acestei fortificaţii, dar şi la alte câteva aspecte importante, care par să confirme informaţiile transmise de tradiţie, vezi C. Asăvoaie, *Rolul reşedinţelor domneşti în consolidarea statului moldovenesc*, în *AM*, XXV, 2002, p. 209-211.

[792] Vezi paginile următoare.

[793] *DRH*, A, I, p. 1-2.

franciscană, care consemna, la data de 15 iunie 1340, martiriul a doi *frați minoriți*, ucişi şi îngropați la Siret[794]. În ultimul timp, această datare a evenimentului a fost contestată, fără a se ajunge, însă, la o concluzie definitivă[795].

În ceea ce ne priveşte, analizând cu atenție circumstanțele istorice, nu o vom exclude, cu atât mai mult cu cât, conform însemnării respective, s-ar părea că martirizarea celor doi călugări franciscani s-a făcut de către *mongoli*[796], faptul putându-se petrece în contextul luptelor pentru stăpânirea Haliciului.

După dispariția urmaşilor lui Daniil Romanovici, la conducerea cnezatului fusese adus prințul Boleslav de Mazovia, vărul regelui Poloniei, Cazimir al III-lea. În anul 1340, însă, la circa 15 ani de la alegerea sa, boierimea haliciană îl asasinează, orientându-se către un candidat lituanian[797].

Reacționând la înlăturarea brutală a vărului său de la conducerea cnezatului Halici-Volînia, regele Poloniei va declanşa –în primăvara anului 1340– acțiunea de anexare a acestei formațiuni politice, definitivată câțiva ani mai târziu[798].

Lăsând la o parte impulsul natural de a supune noi teritorii, ca şi dorința firească de răzbunare, Cazimir al III-lea avea motive mult mai întemeiate să întreprindă un asemenea demers:

1. Uriaşul potențial economic al spațiului rutean, garantat de capacitățile negustoreşti, încă insuficient valorificate, ale Liovului. În fapt, această oportunitate fusese intuită nu numai de Polonia, ci şi de concurentele sale, Ungaria sau Lituania, fără a mai aminti Hoarda de Aur –cunoscută pentru veleitățile sale în materie de monopolizare a resurselor economico-financiare disponibile–, care era, oricum, la data aceea, beneficiara tributului halician. Dar, mai mult decât celelalte competitoare, Polonia era cea mai interesată să controleze Haliciul, statutul geopolitic al acestuia fiind ideal pentru a-l transforma într-o veritabilă punte de legături comerciale între *Hansă* şi *contoarele genoveze* instalate la Marea Neagră şi la gurile Dunării, cu perspectiva unor câştiguri însemnate.

---

[794] Pasajul este publicat în L. Wadding, *Annales Minorum ordinum a S. Francisco Institutorum*, Quaracchi, ed. a III-a, 7, 1932, p. 242, plecând de la ştirea consemnată de C. Biernacki, în *Speculum Minorum*, Cracovia, 1688, conform căruia, în anul 1340 ar fi suferit martiriul la Siret doi călugări minoriți, Blaj şi Marcu (cf. Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova,* p. 87, n. 2).

[795] Cf. V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 266.

[796] Cf. Gh. I. Moisescu, *loc. cit.*

[797] Deşi Boleslav *catolicul* înțelesese să menajeze, inițial, orgoliile supuşilor săi, convertindu-se la ortodoxism –cu această ocazie, va primi cognomenul *Gheorghe/Jerzy*–, după numai câțiva ani acesta îşi va deconspira nu doar adevărata apartenență confesională, revenind la catolicism, ci şi opțiunile politice, prin aderarea la alianța polono-ungară (1338). Ambele inițiative, aflate într-un profund antagonism cu interesele boierimii autohtone, au determinat-o pe aceasta din urmă să ia decizia cunoscută (S. C. Rowell, *Lithuania Ascending: a pagan empire within east-central Europe, 1295-1345*, Cambridge University Press, 1994, p. 266-267).

[798] *Ibidem*, p. 266-269; vezi şi C. Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 424-425.

2. Stăvilirea distrugătoarelor incursiuni mongole în Polonia, executate pe ruta haliciană, cu acordul tacit sau chiar participarea cnezilor ruşi. Un astfel de atac se derulase tocmai la începutul anului 1340, întărind, probabil, hotărârea regelui Cazimir de a tranşa definitiv spinoasa problemă ruteană. În consecinţă, dispune ofensiva armatei sale în această zonă, fapt împlinit şi repetat, cu efective mărite, pe parcursul aceluiaşi an. Vor urma lupte înverşunate cu cnejii lituanieni –care pretindeau, la rându-le, dreptul de moştenire asupra Haliciului–, hărţuieli diplomatice cu Ungaria şi, mai ales, conflicte sângeroase cu armatele hanilor mongoli.

Martirizarea fraţilor minoriţi intervine tocmai pe fondul acestor confruntări cu tătarii, care s-ar fi putut afla, la momentul cel mai nepotrivit pentru călugării franciscani, tocmai la Siret, cu prilejul vreuneia dintre incursiunilor lor nordice. Dacă vom corobora această posibilitate cu faptul că hanul Özbek (1313-1342) era profund ataşat valorilor musulmane, iar succesorul său, Geanibek (1342-1357), demarase, încă de la începutul domniei, o amplă campanie de exterminare a elementului catolic din teritoriile Hoardei, informaţia de la care am pornit analiza ne apare perfect credibilă[799].

Aşadar, menţionarea martiriului celor doi misionari franciscani la Siret, în atari împrejurări, permite acceptarea anului 1340 ca reper cronologic elementar al *primei atestări documentare a aşezării*.

Preluând, pe filieră polonă, o informaţie apărută în contextul campaniilor anti-lituaniene din Rutenia, derulate în anii 1351-1352, la care a participat şi Ludovic cel Mare, P. P. Panaitescu a introdus în circuitul istoriografic încă o atestare a aşezării, ca *Târgul Siretului*, prin care regele angevin ar fi trecut, în drumul său spre Polonia[800]. V. Spinei a respins, însă, cu îndreptăţire, această "mărturie" documentară, arătând că, de fapt, în cronicile contemporane se vorbeşte despre *fluvius Zereth* –care ar fi fost traversat de oştile ungare în 1352–, identificat cu afluentul omonim al Nistrului[801].

Revenind la evenimentele, în plină desfăşurare, de la fruntariile nordice ale teritoriului moldovenesc, care îi vor influenţa decisiv evoluţia, subliniem faptul că luarea în stăpânire a Haliciului de către Cazimir al III-lea, desăvârşită în anul 1349[802], a fost însoţită de o amplă activitate *colonizatoare*, cu dublu sens: pe de o parte, încurajarea strădaniilor misionare catolice, iar pe de alta, atragerea negustorilor germani, cu privilegii dintre cel mai consistente, al cărei principal beneficiar va fi Liovul[803].

---

799 Un argument în plus l-ar constitui circumstanţele în care fraţii minoriţi propovăduiau la Siret, subsumate intereselor manifeste ale Poloniei în acest areal (V. Achim, *Ordinul franciscan în Ţările Române*, p. 407), provocând, cu atât mai mult, reacţia Hoardei de Aur.

800 P. P. Panaitescu, *Interpretări româneşti*, ediţia a II-a, îngrijită de Ştefan S. Gorovei şi Magdalena Székely, Bucureşti, 1994, p. 83-98, p. 145.

801 V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV,* p. 320.

802 Vezi n. 494.

803 Oraşul exista încă din cea de-a doua jumătate a sec. al XIII-lea, fiind întemeiat –pe locul unei aşezări mai vechi– de însuşi cneazul Daniil, care îi va da numele fiul său, *Lev*. Iniţiativa prinţului halician se înscrie, de altfel, într-o lungă serie de acţiuni menite să

Acesta este contextul în care organismul politic de la est de Carpaţi ajungea în vecinătatea nemijlocită a Regatului polon, fiind expus influenţelor venite de aici, pe întreaga perioadă a existenţei sale. Şi dacă despre circumstanţele şi implicaţiile, fundamentale, ale exigenţelor negoţului liovean asupra deschiderii *drumului moldovenesc* –ca segment al marelui drum comercial internaţional, ce lega *Hansa* de *gurile Dunării*– am mai vorbit[804], ne rezumăm, aici, la câteva referiri privind semnificaţiile noilor realităţi economico-religioase pentru istoria începuturilor Siretului.

O comparaţie între realităţile moldoveneşti ale secolelor XIII-XIV şi cele specifice Munteniei sau Transilvaniei evidenţiază decalajul menţinut vreme îndelungată între cele trei provincii româneşti, care va situa Moldova, cel puţin până în veacul al XV-lea, în coada clasamentului. Chiar şi eliminând din discuţie realităţile transilvănene, influenţate de prezenţa masivă şi, mai ales, foarte activă a unor elemente etnice venite din centrul şi vestul Europei, analiza situaţiei din Moldova, fie şi numai în comparaţie cu cea din Ţara Românească, va arăta că în secolul XIII şi în prima jumătate a celui următor, "cultura materială a Ţării Româneşti se afla într-un stadiu mult superior în cele mai diverse domenii de activitate."[805].

În ceea ce priveşte teritoriul est-carpatic, descoperirile arheologice vădesc, aşadar, o incontestabilă rămânere în urmă, cantităţile mari de ceramică lucrată cu mâna fiind caracteristice Moldovei până târziu în secolul al XIV-lea şi chiar –cel puţin pentru ceramica provenită din mediul rural– până spre finele celui de-al XV-lea[806].

Din această perspectivă, situaţia semnalată arheologic în regiunea Siretului capătă o însemnătate cu totul excepţională pentru descifrarea începuturilor aşezării. Astfel, apariţia destul de timpurie la Siret a unui cen-

---

refacă teritoriile cnezatului său, pustiit de mongoli. Daniil va chema numeroşi colonişti –germani, armeni şi *evrei* (chazari iudaici)–, majoritatea concentrându-se la Liov. Dar adevărata dezvoltare a oraşului, ca şi renumele său comercial, se datorează iniţiativei regelui Cazimir al III-lea, care, prin decretul din 17 iunie 1356, garantează Liovului un nou statut juridic, pe temeiul dreptului de Magdeburg. Înlocuind vechiul drept rusesc, administraţia se va concentra, de acum înainte, în mâinile coloniştilor germani (cf. C. Rezachevici, *op. cit*, p. 423).

[804] Vezi *supra*, p. 128-130.

[805] M. D. Matei, *Studii de istorie orăşenească medievală (Moldova, secolele XIV-XVI)*, ediţia a II-a (revăzută şi completată), Târgovişte, 2004, p. 35. De exemplu, în domeniul producţiei de ceramică, cercetătorii afirmă utilizarea aproape în exclusivitate, pentru teritoriile munteneşti, a unei tehnici avansate, caracterizată prin stăpânirea generalizată a roatei cu învârtire rapidă şi a cuptorului de tip evoluat, sau prin larga răspândire a folosirii smalţului. Mai mult, acestor însemnate câştiguri tehnice li se adaugă gama bogată şi variată a formelor, toate acestea vădind puternica influenţă a lumii bizantine asupra culturii materiale a Ţării Româneşti (pentru amănunte, vezi şi Şt. Olteanu, C. Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, 1969, passim).

[806] Astfel, descoperirile de la cetatea Şcheia (secolul XIV) şi cetatea de pământ de la Bârlad (secolul XV) confirmă această realitate, într-o epocă în care Ţara Românească depăşise de mult stadiul ceramicii lucrate manual (cf. M. D. Matei, *op. cit*, p. 35-36).

tru prosper, cu o reală înflorire pe parcursul secolului al XIV-lea, ar fi trebuit, în mod firesc, să influenţeze pozitiv şi dezvoltarea regiunii înconjurătoare. Însă, aparent paradoxal, acest lucru nu s-a întâmplat, ceea ce ridică un justificat semn de întrebare.

Răspunsul ni-l oferă tocmai evidenţierea circumstanţelor istorice aparte, surprinse anterior, cu referire expresă la modificarea fundamentală a situaţiei politice de la fruntariile nordice ale Moldovei. Cucerirea Haliciului de către Regatul polon şi activizarea funcţiilor economico-religioase ale Liovului (1356) vor influenţa, decisiv, *şi* configurarea, timpurie, a unor *trăsături urbane specifice* pentru aşezarea sireteană, imprimându-i un *rol preeminent religios*.

Acţiunea de colonizare germană a părţilor răsăritene şi nordice ale Europei a avut un profund caracter religios, dublat de o intensă activitate economică, bazată preponderent pe comerţ[807]. Într-o atare conjunctură, se remarcă episodul convertirii lui Laţcu.

În anul 1370, cancelaria papală înregistra cererea voievodului Laţcu de a se întoarce la unitate cu biserica Romei, *dimpreună cu întreg poporul său*, laolaltă cu înfiinţarea unei *episcopii de Siret* –la cârma căreia îl solicita pe călugărul minorit Andrei de Cracovia– şi schimbarea numelui oraşului din *târg* în *civitas*[808]. După o prealabilă cercetare a cazului, ordonată de papă şi dată în grija episcopilor de Boemia şi Polonia[809], cererile voievodului de la Siret sunt aprobate, cu o nedisimulată satisfacţie. Prin urmare, în anul următor, Andrei, deja învestit în funcţie, îi raporta papei Grigore al XI-lea că episcopul de Cracovia l-a sfinţit ca episcop al Siretului, trimiţându-i, totodată, formula jurământului prestat[810].

Înainte de a califica, într-un sens sau altul, semnificaţia acestor decizii, ele trebuie privite cu discernământ, într-un context istoric căruia i se subsuma, *volens nolens*, şi voievodul Moldovei. Spre argumentare, vom readuce în discuţie principalele repere ale impetuoasei ofensive catolice, din deceniile şapte şi opt ale secolului al XIV-lea, sub patronajul papalităţii şi al *braţului său înarmat*, regele angevin al Ungariei .

Încă din 1366, speculând tensiunile provocate în decrepitul stat bizantin de către expansiunea balcanică a otomanilor, papa Urban al V-lea îl consiliază pe însuşi împăratul Ioan al V-lea Paleologul să se întoarcă la *unirea cu biserica Romei*[811]. În acelaşi timp, înaltul pontiful îl felicita pe Ludovic de Anjou pentru susţinerea strădaniilor sale, sfătuindu-l, însă, să nu acorde ajutor bizantinilor decât dacă împăratul de la Constantinopol şi fiii săi se vor converti[812].

---

807 Ph. Dollinger, *La Hanse (XIIe-XIIIe siècles)*, Paris, 1964, passim.
808 Cu precizarea, determinantă pentru sentinţa pontifului şi revelatoare pentru analiza noastră, că *oraşul era foarte populat* (Hurmuzaki, I_2, p. 160-163).
809 *Ibidem*.
810 *Ibidem*, p. 171-172.
811 *Ibidem*, p. 111-112.
812 *Ibidem*, p. 119.

În cursul aceluiaşi an, forţat de împrejurări, basileul va ceda în faţa presiunii enorme exercitate de Papă şi rege. Faptul reiese dintr-o scrisoare papală, în care era felicitat pentru hotărârea de a se uni cu biserica Romei, împreună cu tot poporul său[813]. Curând, în toamna anului 1369, Ioan al V-lea Paleologul va accepta oficial credinţa romană, abjurând *schisma*, într-un cadru solemn, chiar în Cetatea Eternă[814].

"Deşi nu îl angaja încă decât pe împărat, căruia îi rămânea sarcina greu de îndeplinit de a atrage la supunere faţă de Roma clerul şi întreaga comunitate greacă, evenimentul a dat totuşi impuls masiv prozelitismului catolic în răsăritul continentului"[815].

Şi rezultatele nu au întârziat să apară:

După numai câteva luni, în anul 1370, papa Urban al V-lea o felicita pe *Doamna Clara*, văduva catolică a voievodului Nicolae Alexandru, pentru că a convertit-o la credinţa romană pe fiica sa Ana, împărăteasa Bulgariei, rugând-o să facă acelaşi lucru cu cealaltă fiică, Anca, regina Serbiei[816]. Anterior, chiar ţarul Sraţimir, soţul Anei, acceptase *unirea cu Roma*, gestul permiţându-i reinstalarea în domnie, la Vidin. La rândul său, Vladislav-Vlaicu, voievodul Ţării Româneşti, primeşte, în cursul anului 1370, o scrisoare papală conţinând aceleaşi îndemnuri, întărite cu formula: "pentru a fi un atlet şi mai victorios al lui Hristos"[817].

Iată, aşadar, compania selectă la care s-a hotărât să adere, tocmai în 1370, voievodul Laţcu. Iar justificarea gestului său, fără îndoială *interesat*, îşi avea obârşia în circumstanţe cu totul particulare, pe care le-am discutat deja[818], şi asupra cărora nu vom mai reveni.

Punând într-o atare lumină convertirea lui Laţcu, vom purcede, în continuare, la identificarea însemnatelor beneficii pe care controversata sa hotărâre le-a adus Moldovei, în general, şi reşedinţei voievodale de la Siret, în particular.

Pe de o parte, decizia voievodului a reuşit să asigure recunoaşterea internaţională a statului său, şi asta cu un preţ minim, care nu va include, în orice caz, convertirea poporului moldovean.

De altfel, Laţcu nu va reuşi să-şi convingă nici măcar propria familie. La doi ani după mult-discutatul eveniment, papa îl invita să rămână ferm în credinţa catolică *şi să îndemne şi pe soţia sa să se întoarcă la sânul bisericii romane*[819]. Mai mult decât atât, voievodul însuşi îşi va deconspira,

---

[813] *Ibidem*, p. 127-129.
[814] Pentru detalii, vezi K. M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571). Vol. I. The Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Philadelphia, 1976, p. 312-314.
[815] Ş. Papacostea, *Domni români şi regi angevini: înfruntarea finală (1370-1382)*, în idem, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, p. 124.
[816] Hurmuzaki, I_2, p. 158.
[817] *Vetera Monumenta Historica Hungaria Sacram Illustrantiam*, ab Augustino Theiner, t. II (1352-1526), Romae: Typis Vaticanis, MDCCCLX, doc. nr. CXCI, p. 97-98.
[818] Vezi *supra*, p. 148-150.
[819] Ap. C. Auner, *Episcopia de Seret*, p. 242-243.

peste numai câţiva ani, adevărata opţiune spirituală: moare *ortodox* şi este depus, alături de tatăl său, în biserica de la Rădăuţi[820].

Pe de altă parte, relaţia amicală pe care a avut-o cu franciscanii a asigurat Siretului, încă de timpuriu, un statut aparte: calitatea de *civitas*, de important centru spiritual, care va stimula, curând, odată cu activizarea *drumului moldovenesc*, *şi* atragerea elementelor negustoreşti, cu impact direct asupra dezvoltării economice a oraşului.

Un asemenea statut, proeminent religios, de sorginte catolică, nu putea fi întreţinut, fireşte, de populaţia autohtonă, *schismatică*, ea însăşi constituind ţinta eforturilor misionare. În consecinţă, vom consemna, la Siret, afluxul elementelor etnice alogene, în speţă al populaţiei germanice, purtătoarea tradiţională, în aceste teritorii, a civilizaţiei catolice occidentale, atât în plan religios, cât şi în acela, nu mai puţin important, al intereselor economice, de factură prevalent comercială.

Noile evoluţii, fundamentale pentru creşterea aşezării siretene şi dobândirea, de către aceasta, a unui caracter cu totul *particular* între oraşele supuse încercării noastre de tipologizare, vor fi accelerate în prima parte a domniei voievodului Petru I *Muşatinul* (1375-1391).

Fără a intra în detalii –pe care le vom oferi în *excurs*-ul ce încheie analiza dedicată începuturilor Sucevei–, subliniem totuşi că presiunea imensă exercitată de Ludovic cel Mare, încă de la finele domniei lui Laţcu[821], îl va determina pe Petru I să admită obedienţa faţă de regele angevin, materializată –pe linia politicilor confesionale– în acceptarea influenţei catolice, venite pe filieră haliciană**.** Ne referim, aici, la propria convertire, dar mai ales a mamei sale, *doamna Margareta*[822], sub autoritatea religioasă a *Societăţii fraţilor peregrini*, la finele anului 1376 sau începutul celui următor[823].

---

820 Lia şi Adrian Bătrîna, *Biserica "Sfântul Nicolae" din Rădăuţi*, p. 179-181.

821 Vezi *supra*, p. 149-152.

822 Conform mărturiei lui Ioan de Sultanieh, "Domnul lor a fost odinioară convertit la credinţa noastră, şi îndeosebi maica sa, doamna Margareta, de către un frate predicator ce era vicar general prin părţile acelea." (*Călători străini despre Ţările Române*, vol. I, Bucureşti, 1968, p. 39). Atragem atenţia asupra artificiului de exprimare din relatarea episcopului Ioan de Sultanieh –"şi *îndeosebi* mama sa"–, care trădează, în opinia noastră, caracterul profund conjunctural al gestului voievodal, Petru I nefăcând decât să admită, formal şi interesat, opţiunea, mult mai profundă, a mamei sale, pe care el nu şi-a asumat-o, leal, niciodată. Credem, în acest sens, că înhumarea sa în necropola de la Rădăuţi, aşa cum reiese din cercetarea datorată soţilor Bătrîna (*Biserica "Sfântul Nicolae" din Rădăuţi*, p. 185), probează, ca şi în cazul lui Laţcu, fără drept de apel, această interpretare.

823 Pentru detalii, vezi Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova*, p. 95-96. Oricum, în anul 1377 convertirea Margaretei era un fapt împlinit, aşa cum o atestă scrisoarea Papei Grigore al XI-lea, din 30 ianuarie 1378, prin care "Margaretha de Cereth, domina Walachiae minoris" obţinea privilegiul de a i se putea acorda, de către duhovnicul ei, indulgenţa plenară (cf. C. Auner, *Episcopia de Seret*, p. 240). Mai mult, mănăstirea –cu biserica închinată *Sf. Ioan Botezătorul*– pe care aceasta a ctitorit-o la Siret, pentru fraţii

Pentru Siret, râvna *doamnei Margareta* a însemnat, cu acceptul voievodului Petru I, o nouă concentrare a elementului religios, urmat îndeaproape, după modelul descris anterior, de coloniştii germani, cu deja consacratele lor preocupări negustoreşti:

> Călugării dominicani, sprijiniți de Margareta/*Muşata*, îşi vor ridica la Siret o mănăstire şi o biserică nouă, cu hramul *Maicii Domnului*, respectiv al *Sfântului Ioan Botezătorul*[824], beneficiară a *venitului vămii* din oraş, concedat de voievodul Petru I[825]. Influența lor o va depăşi cu mult pe aceea a rivalilor lor tradiționali, *minoriții*, care îşi mențin, totuşi, modestul aşezământ siretean. Ca un argument irefutabil al noilor realități, vom consemna apartenența dominicană a succesorilor lui Andrei *minoritul* la cârma episcopiei Siretului[826], precum şi suprimarea legăturilor directe ale acesteia cu papalitatea, prin reintrarea sub autoritatea Haliciului[827].

Contribuind, într-o manieră determinantă, ca în atâtea alte cazuri, la descifrarea unor aspecte confuze ale istoriei siretene, cercetarea arheologică[828] –condiționată, nefericit, de topografia contemporană[829]– a

---

predicatori (*DRH*, A, I, p. 1-2), este databilă anterior lunii octombrie 1377, când aparținea deja *Societății fraților peregrini*, urmare a unui decret semnat de Elie Raymond, ministrul general al Ordinului dominican (cf. Gh. I. Moisescu, *op. cit.*, p. 96).

824 Pe la 1391, sub "mandatul" episcopului Ioan *Sartorius,* biserica dominicanilor din Siret va deveni un loc vestit de închinare, atât pentru catolici cât şi pentru ortodocşii din împrejurimi, datorită atracției exercitate de nişte minuni săvârşite aici (pentru detalii, vezi, C. Auner, *Cei din urmă episcopi de Siret*, în Revista catolică, III, 1914, p. 570-571).

825 "Noi, Petru voievod, din mila lui Dumnezeu, duce al Țării Moldovei, luând aminte şi ținând seama că strălucita şi preamărita doamnă Mărgărita, mama noastră iubită şi vrednică de cinste, a pus [...] să se înalțe şi să se zidească în oraşul Siret o biserică şi lăcaş al fraților călugări predicatori pentru mântuirea sufletului său […] şi de aceea dorind ea […] ca slujitorii zisei biserici şi capelanii sau frații predicatori […] să poată fi sloboziți a se apleca cu mai multă căldură şi cucernicie către contemplație şi închinare sau rugăciune, ne-a rugat din suflet şi ne-a cerut din toată inima cu dragoste şi duioşie de mamă, ca să binevoim să dăm şi să dăruim de-a dreptul sus-zişilor frați predicatori, slujind la numita biserică, venitul vămii care este în sus-zisul nostru oraş, Siret…" (*DRH*, A, I, p. 1-2).

826 Cf. Gh. I. Moisescu, *op. cit.*, p. 116-117, 122-123.

827 Cf. Ş. Papacostea, *Domni români şi regi angevini*, p. 125.

828 Ca principale repere istoriografice, pe linia valorificării rezultatelor cercetării arheologice, vezi S. Cheptea, *Săpăturile arheologice din 1963 de la Siret*, în *AM*, VII, 1972, p. 345-357; L. Chițescu, *Cercetările arheologice din oraşul Siret*, în *RMM*, 12, nr. 3,, 1975, p. 48-53; M. D. Matei, *Câteva considerații pe marginea începuturilor oraşului Siret, în lumina celor mai recente descoperiri arheologice*, în *RMMMIA*, 2, 1986, p. 19-25; idem, *Cercetările arheologice de la Siret (1984-1989). Raport de etapă*, în Suceava, XXIV-XXV, 2000, p. 77-87; C. Asăvoaie, *Rolul reşedințelor domneşti în consolidarea statului moldovenesc*, în *AM*, XXV, 2002, p. 209-211; V. Spinei, E. Gherman, *Şantierul arheologic Siret (1993)*, în *AM*, XVIII, 1995, p. 229-250.

829 Vechea vatră a Siretului este acoperită astăzi de o rețea stradală densă, ca şi de construcții de interes public, care au îngreunat cercetarea arheologică (pentru detalii, vezi S. Cheptea, M. D. Matei, *Repere arheologice privind oraşele medievale din diferitele zone. Moldova*, în *HU*, t. XIII, nr. 1-2, 2005, p. 236).

confirmat realităţile evidenţiate mai sus, oferindu-ne o imagine oarecum coerentă asupra trăsăturilor generale ale procesului genezei aşezării medievale de la Siret.

S-a putut proba, astfel, existenţa unui nivel de locuire datând din secolele X-XI, cu un cert caracter rural, autohton, chiar în cuprinsul vetrei vechi a viitorului oraş medieval. Ulterior, în secolele XII-XIII, un neîndoielnic proces de *concentrare* a locuirii se va concretiza într-o aşezare întărită, cu val şi şanţ de apărare, care n-a putut fi, din motive obiective, cercetată arheologic[830].

Oricum, pentru mijlocul secolului al XIV-lea, se poate lua în calcul eventualitatea existenţei la Siret a unui centru de autoritate politică locală, pe care sursele documentare îl sugerează oricum:

> Recunoscuţi pentru specificul eminamente urban al activităţilor lor misionare, franciscanii –dacă nu cumva cei martirizaţi în 1340 au fost doar o apariţie fulgurantă– nu s-ar fi expus riscului de a vieţui într-un mediul rural, în mijlocul unei populaţii *ferm* ortodoxe, care, nu de puţine ori, s-a dovedit a fi, în cel mai bun caz, impermeabilă la "oferta" spirituală a trimişilor papalităţii[831]. Doar existenţa la Siret a unui "puternic al locului" –*interesat* de prezenţa alături de el a unor elemente influente în mediul politic halician–, capabil să le asigure protecţia, i-ar fi putut convinge pe franciscani să se instaleze aici.

Din perspectiva unui asemenea raţionament, rezultatele cercetărilor arheologice –surprinzând, în centrul aşezării medievale de la Siret, un nivel de locuire compact, cu un pronunţat caracter meşteşugăresc[832]– nu fac decât să confirme supoziţiile noastre.

Însoţind, după un *model* pe care l-am evidenţiat deja, elementele misionare catolice, comercianţii germani îşi vor face simţită prezenţa, în număr apreciabil, la Siret, în primele decenii ale celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIV-lea, când aşezarea îndeplinea rolul de principală reşedinţă voievodală. Confirmând, şi în acest caz, informaţiile documentare, cercetarea arheologică a surprins la Siret o situaţie cu totul aparte, pe care o vom schiţa în cele ce urmează.

Este vorba despre constituirea a două *nuclee* de locuire pe teritoriul aşezării medievale, delimitate de pârâul ce străbate oraşul: cel dintâi materializa concentrarea elementelor alogene, purtătoare ale aşa-zisei *ceramici cenuşii*[833], descoperită în cantităţi apreciabile în sectorul marcat de prezenţa

---

[830] M. D. Matei, *Câteva consideraţii pe marginea începuturilor oraşului Siret*, p. 20-21.

[831] *DRH*, D, I, p. 20-21 şi 64.

[832] M. D. Matei, *op. cit.*, p. 25.

[833] M. D. Matei, *Die graue Keramik von Suceava und einige archäologische Probleme des 14. und 15. Jh. in der Moldau*, în Dacia, N.S., t. VI, 1962, p. 357-386; L. Chiţescu, *Ceramica ştampilată de la Roman şi unele probleme în legătură cu purtătorii ei în Moldova*, în *SCIV*, t. 15, nr. 3, 1964, p. 411-426; A. Rădulescu, *Die Keramik von Siret (14. Jh.). Zur archäologischen Erforschung der moldauischen mittelalterlichen Stadt*, în Dacia, N.S., 16, 1972, p. 225-242.

bisericii cu hramul *Sf. Ioan Botezătorul*[834], iar cel de-al doilea, reprezentat de populația autohtonă, ortodoxă, era dispus în jurul bisericii cu hramul *Sf. Treimi*.

Urmare firească a tuturor acestor evoluții, dar şi a ridicării economice, generale, a țării, Siretul va cunoaşte, în deceniile opt-nouă ale secolului al XIV-lea, perioada cea mai fecundă a dezvoltării sale, extinzându-se teritorial prin constituirea aşa-numitei ***suburbii***, atestată în documentele vremii:

> În actul din 29 iunie 1456, prin care voievodul Petru Aron îşi declară credința față de Coroana polonă şi regele Cazimir, în lungul şir al făgăduințelor sale se numără şi următoarea: "Asemenea, făgăduim şi ne îndatorim să renunțăm şi să dăm [...] oraşul Siret, cu suburbia..." [835].

Târgovişte. Aşezarea medievală de la Târgovişte, viitoarea capitală a Țării Româneşti, s-a dezvoltat, cum ne sugerează şi numele[836], dintr-un vechi loc de schimb, amplasat pe terasa înaltă a râului Ialomița, în zona de contact dintre dealurile subcarpatice şi câmpie. Factorului geografic favorizant – care a şi asigurat locuirea teritoriului aşezării medievale, cel puțin în sectorul *Suseni*, încă din primele secole ale mileniului I[837]– i s-au adăugat însemnatele beneficiile economice ce decurgeau din activizarea celui mai important dintre drumurile comerciale munteneşti, pe ruta Braşov-Rucăr-Câmpulung-Cetatea Dâmboviței-Târgovişte-Brăila.

Plasarea ideală a Târgoviştei, pe traseul acestui segment al marelui drum comercial internațional, ce lega Europa Centrală de Dunărea inferioară, devenit funcțional în deceniile şase-şapte ale veacului al XIV-lea –în condiții aparte, descrise anterior[838]–, va crea, curând, premisele evoluției aşezării către un statut superior, acela de *târg permanent*, concentrând nu numai activități susținute de schimb, dar şi însemnate preocupări meşteşugăreşti[839]. Mai mult, cercetările arheologice întreprinse în ultimele decenii[840]

---

834 Campaniile de săpături întreprinse în perioada 1984-1989, care au vizat şi cercetarea parțială a interiorului bisericii cu hramul Sf. Ioan Botezătorul (secolul XVII), au dus la descoperirea fundațiilor unei biserici de secol XIV, ce nu putea fi, în lumina aprecierilor anterioare, decât unul dintre cele două lăcaşuri de cult catolice, atestate documentar la Siret, în cursul veacului amintit (M. D. Matei, *Cercetările arheologice de la Siret (1984-1989). Raport de etapă*, în Suceava, XXIV-XXV, 2000, p. 81-82).

835 *Documentele moldoveneşti*, II, p. 786.

836 Pentru analiza, detaliată, a tuturor ipotezelor privind etimologia şi semnificațiile numelui aşezării, vezi E. Fruchter, G. Mihăescu, *Precizări istorice şi lingvistice asupra genezei oraşului Târgovişte*, în Archiva Valachica, 8, 1976, p. 93-101.

837 L. Oancea, *Săpăturile arheologice din Târgovişte – 1972. Aşezarea prefeudală*, în Archiva Valachica, Târgovişte, 8, 1976, p. 55-74; L. Muscă, T. I. Muscă, *Descoperirile feudale timpurii în Târgovişte, cartierul Suseni*, în Valachica, 12-13, 1980-1981, p. 101-116.

838 Vezi *supra*, analiza dedicată începuturilor oraşului Brăila.

839 G. Mihăescu, *Contribuții la începuturile oraşului medieval Târgovişte*, în Valachica, 9, 1979, p. 522-523; Gh. I. Cantacuzino, *Aspecte ale cercetării arheologice privind începuturile urbane ale Târgoviştei*, în *CA*, V, 1982, p. 225-233.

au confirmat extinderea treptată a aşezării, care, pornind de la nucleul iniţial, reprezentat de cartierul *Suseni*[841], aflat în arealul nord-vestic al sitului, va integra şi porţiuni din zona sud-estică, provocând, astfel, apariţia *târgului de jos*[842].

Toate aceste evoluţii, surprinse arheologic şi documentar, au fost potenţate de instalarea timpurie, odată cu activizarea drumului internaţional de tranzit, în perimetrul ocupat ulterior de *Curtea domnească*, a unui centru de autoritate voievodală[843] şi, totodată, punct administrativ de control şi

---

[840] N. Constantinescu (coord.), C. Ionescu, P. Diaconescu, V. Rădulescu, *Târgovişte. Reşedinţa voievodală (1400-1700). Cercetări arheologice (1961-1986)*, Târgovişte, 2009; P.-V. Diaconescu, *Târgovişte. Structuri urbane în evul mediu (Contribuţia arheologiei)*, în Valachica, 18, 2005, p. 99-121; idem, *Arheologia habitatului urban târgoviştean. Secolele XIV-XVIII*, Târgovişte, 2009; Gh. I. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 225-233.

[841] L. Muscă, *Noi date privind locuirea feudală timpurie de la Târgovişte*, în Valachica, 16, 1998, p. 7-31.

[842] Pentru detalii privind problematica ridicată de dubla locaţie "târgul de sus"/"târgul de jos", vezi M. Oproiu, *Note despre apariţia oraşului Târgovişte*, în Valachica, 10-11, 1978-1979, p. 443-449; idem, *Aspecte ale comerţului târgoviştean. Târgul de Sus şi Târgul de Jos*, în Archiva Valachica, 8, 1976, p. 129-133.

[843] Urmele celei dintâi case, pe care o socotim a fi fost *voievodală*, construită în perimetrul viitoarei *Curţi domneşti* târgoviştene, ar putea fi reprezentate de vestigiile, surprinse arheologic, ale aşa-zisei locuinţe "**A**", cu pardoseală din cărămizi şi beneficiind, la exterior, de un pavaj ("caldarâm") amenajat din bolovani de râu, întins până la aliniamentul unei palisade (N. Constantinescu, *Târgovişte. Reşedinţa voievodală (1400-1700)*, p. 92-93). Aşa cum afirma autorul descoperirii, ar trebui reţinut, cu prioritate, şi "probatoriul numismatic al încadrării cronostratigrafice: sub caldarâm s-a găsit o monedă Carol Robert de Anjou, emisă în anii 1335-1338, iar deasupra pavajului [...] o monedă muntenească Dan I" (*ibidem*, p. 93). Deloc întâmplător, ba chiar profund semnificativ, tocmai acest edificiu a fost suprapus, ulterior, la finele secolului al XIV-lea, de prima *casă domnească* ("Casa I"), atribuită lui Mircea cel Bătrân, constituind nucleul "Curţii vechi" din Târgovişte (*ibidem*, p. 93-94; a se vedea şi obiecţiile lui M. Oproiu, în A. Erich, M. Oproiu, *Cultura medievală târgovişteană*, Târgovişte, 2008, p. 155-159). În altă ordine de idei, vom presupune că un prim contact al autorităţii domneşti de la Argeş cu teritoriile de dincolo de cursul Dâmboviţei şi, implicit, cu vatra viitoarei capitale munteneşti, Târgovişte, s-a produs în primii ani ai veacului al XIV-lea, odată cu refluxul puterii mongole din acest areal. Aşa cum am subliniat deja (vezi *supra*, p. 164), dispariţia lui Nogai, în anul 1299, ca urmare a sângerosului conflict cu hanul Tokta, a determinat o restricţie temporară a prezenţei mongole în spaţiul românesc extracarpatic. În fapt, până la urcarea pe tronul de la Sarai a hanului Özbek, care a coincis cu revenirea şi impunerea hegemoniei Hoardei de Aur pe aceste meleaguri, atât Regatul ungar, prin Ladislau Kan, voievodul Transilvaniei, cât şi voievodul de la Argeş, sub tutela sa, şi-au putut extinde, conjunctural, controlul asupra teritoriilor de la răsărit de Carpaţi, până la Siret. Aserţiunilor noastre le-ar putea sta mărturie, pe lângă probele aduse deja, atât un document provenit din cancelaria internă, înregistrînd, indirect, o danie făcută de Negru Vodă unor moşneni din fostul judeţ Slam Râmnic (*DRH*, B, XXXI, p. 356-357), cât şi informaţia oferită de raguzanul Giacomo Luccari, care, în analele sale, consemna impunerea autorităţii lui Negru Vodă, "di natione Ungaro", în această parte de ţară, în anul 1310. Mai exact, voievodul "fabbrico la citta in Campolongo, e tiro alcune cortino di mattoni in Buccoreste, **Targoviste**, Floc, e Busa" (*Copioso ristretto degli annali di Rausa*, p. 49). Fără a mai insista, aici, asupra credibilităţii surselor, vom extrage, totuşi, ideea

vamă[844], apărat, împreună cu aşezarea "civilă", de un *şanţ* în formă de potcoavă, de dimensiuni medii, cuprinzând între laturile sale o suprafaţă de circa 12 ha[845]. Poate că tocmai aceste circumstanţe au făcut posibilă ridicarea, aici –alături de ceea ce am considerat a fi fost prima casă *voievodală*–, *şi* a unei impresionante construcţii civile, apreciată drept "cea mai veche locuinţă de orăşean din spaţiul românesc propriu-zis, cunoscută până acum"[846], cu un inventar numismatic bogat, datat anterior anului 1394[847].

> Prin noutatea modalităţii de construcţie –pe două nivele, cu sobă de cahle–, dar şi prin materialul ceramic de excepţie descoperit în interiorul său, această locuinţă –aparţinând, poate, unui *demnitar*[848]– ne apare ca ilustrând "trecerea localităţii de la etapa de târg la cea incipient urbană",

---

care ne interesează cu prioritate: începând chiar cu primele decenii ale sec. al XIV-lea, arealul târgoviştean a intrat în vizorul *domniei* de la Argeş, care îl va fortifica şi învesti cu rolul de pivot al politicii sale de expansiune către schelele dunărene.

[844] Existenţa *timpurie* a unui punct vamal la Târgovişte este sugerată de actul emis la 6 august 1413, din porunca voievodului Mircea. Astfel, în privilegiul acordat negustorilor braşoveni –cu menţionarea foarte clară a etapelor parcurse de comercianţi pe *drumul Brăilei*, incluzând vama percepută la *Târgovişte*–, domnitorul precizează că le înnoia şi întărea, astfel, "privilegiile ce le-au avut *de la strămoşii domniei mele* (s.n.), pentru vamă, prin târgurile din ţara domniei mele şi pe drumul Braşovului, până la Brăila" (*DRH*, D, I, p. 198).

[845] Şanţul a fost descoperit în anul 1999, iar dacă cercetările viitoare o vor confirma, s-ar putea dovedi a fi "cea mai veche fortificaţie medievală urbană sud-carpatică" (P.-V. Diaconescu, *Târgovişte. Structuri urbane în evul mediu*, p. 103). În opinia autorului descoperirii, "acest efort constructiv era evident datorat unei forţe militare locale, într-un moment în care administraţia se mutase probabil de la Cetăţeni la Târgovişte, etapă a extinderii tânărului stat muntean spre sud şi est, punct de control al *drumului Câmpulungului* şi ţinutului înconjurător" (*ibidem*). Vezi şi P.-V. Diaconescu, Gh. Olteanu, T. Muscă, *Fortificaţiile oraşului medieval Târgovişte. Contribuţii arheologice*, în *HU*, t. XVI, nr. 1-2, 2008, p. 93-95.

[846] N. Constantinescu, C. Ionescu, *Asupra habitatului urban de la Târgovişte ante 1394. Repere din vatra Curţii domneşti*, în *SCIVA*, t. 31, nr. 1, 1980, p. 57-58.

[847] În acest an, conform opiniei autorilor cercetării arheologice (vezi, totuşi, obiecţiile formulate de Gh. I. Cantacuzino, *infra*, n. 866), Târgoviştea a căzut pradă unui puternic incendiu, provocat de oştile sultanului Baiazid. Vom reda, aici, spre exemplificare, încheierile arh. C. Ionescu: "Pe teritoriul oraşului veacului al XIV-lea se înregistrează un moment de distrugere prin incendiu general, casele şi celelalte complexe sunt arse, în jurul lor se întind, până la oarecare distanţă, urmele substanţiale ale incendiului. Momentul a fost datat cu monede emise de Mircea cel Bătrân, în prima parte a domniei, şi de Sraţimir, ţarul de la Vidin. El corespunde cronologic acţiunii de pradă şi pustiire întreprinse de Baiazid Ildîrîm cu ocazia bătăliei de la Rovine din 10 octombrie 1394, când o serie de aşezări ale Ţării Româneşti au căzut victimă urgiei azapilor şi akîngiilor. Interpretarea acestui incendiu masiv la scara oraşului, care i-a tulburat existenţa, ca opera lui Baiazid corespunde realităţii arheologice de pe teritoriul întregului oraş." (*Consideraţii asupra arhitecturii şi urbanismului oraşului Târgovişte în a doua jumătate a veacului al XIV-lea*, în *RMMMIA*, 1983, nr. 2, p. 65).

[848] P.-V. Diaconescu, *op. cit.*, p. 104-105.

adică tranziţia, pentru prima dată la Târgovişte, "de la locuinţa rurală, bordeiul, la cea urbană cu două nivele"[849].

De altfel, locuinţa în cauză "reprezintă prototipul după care, la începutul secolului al XV-lea, apar locuinţele urbane cu beci, mai mari şi mai îngrijit ridicate, care şi ele dispar printr-un incendiu, dar nu în 1394, ci peste o jumătate de secol, în timpul conflictelor domnitorilor Vlad Dracul şi Vlad Ţepeş cu armatele otomane". Din această perspectivă, ea marchează "o etapă calitativ superioară a aşezării: *oraşul*"[850].

Aspectul aşezării era, ca şi în secolele următoare, alungit pe terasa dreaptă a Ialomiţei, cu clădirile înşirate de o parte şi de alta a *Uliţei Mari*, nodul de legătură fiind în faţa punctului administrativ şi de control vamal de pe teritoriul viitoarei Curţi domneşti. De aici pleca, spre Câmpulung, drumul care îi va purta numele –*drumul Câmpulungului*–, dar şi o arteră secundară care ducea la piaţa permanentă, situată lângă nucleul iniţial al viitoarei reşedinţe. Spre sud-est, aşezarea era delimitată de bisericile *Sf. Ioan*, *Stelea Veche*[851], *Sf. Nicolae Geartoglu*[852] şi, începând cu primele decenii ale secolului al XV-lea, de *Biserica Roşie*[853]; spre sud-vest, de bisericile *Târgului*, *Sf. Voievozi* şi *Sf. Nicolae-Androneşti*[854]; spre nord-vest, de târgul permanent (*târgul de sus*, viitoarea piaţă a *Bărăţiei*) şi de biserica romano-catolică, cu hramul *Sf. Maria*, a comunităţii săseşti[855].

---

[849] *Ibidem.*
[850] *Ibidem.*
[851] P. Diaconescu, C. Ionescu, *Cercetări arheologice în zona fostei străzi "Rapsodiei" din Târgovişte*, în *MCA*, Oradea, 1979, p. 353-366. Este vorba despre o biserică de lemn, pe un soclu din zidărie de cărămidă, cu dimensiunile 6×14 m, ridicată, probabil, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIV-lea. S-a considerat că biserica avea o importanţă deosebită, date fiind înhumările unor personaje importante, în morminte acoperite cu lespezi de piatră (C. Ionescu, *Complexul istoric şi de arhitectură Stelea din zona centrală a municipiului Târgovişte*, în *RMMMIA*, 1985, nr. 1, p. 40).
[852] Săpăturile arheologice efectuate în anii 1988-1989 au dovedit existenţa unui lăcaş bisericesc din lemn, care a precedat biserica de zid. Mai mult, în exteriorul acesteia a fost descoperită o locuinţă semi-îngropată, de pe a cărei podea s-a recuperat un tezaur format din circa 290 de monede, puternic arse, aparţinând primei emisiuni monetare a voievodului Mircea, care încetează la 1394. Părea a se fi confirmat, astfel, atât incendiul generalizat la nivelul anului 1394, cât şi existenţa unei prime biserici databile, cert, în secolul al XIV-lea (P.-V. Diaconescu, *op. cit.*, p. 105).
[853] Idem, *Arheologia habitatului urban târgoviştean*, p. 57-58. Datorăm descoperirea, recentă, a bisericii vechi de lemn, databilă la cumpăna secolelor XIV-XV, unui colectiv de studenţi ai Universităţii "Valahia" din Târgovişte (coordonat de prof. univ. dr. Mircea D. Matei), cu aportul, esenţial, al colegului Gh. Olteanu, din partea Complexului Naţional Muzeal "Curtea Domnească" din Târgovişte.
[854] S-a remarcat faptul că, exceptând *Biserica Târgului*, al cărei moment de construcţie nu a putut fi surprins cu precizie (înainte sau după 1394), toate bisericile amintite au, ca primă etapă de edificare, o structură din lemn (idem, *Târgovişte. Structuri urbane în evul mediu*, p. 103).
[855] R. Gioglovan, *Monumente gotice din Târgovişte (I)*, în Valachica, 10-11, 1978-1979, p. 141-173.

"Perimetrul târgului se încadra pe două axe, cea lungă SE-NV, care nu depăşea 700 m, iar cea scurtă SV-NE, nu mai mult de 200-250 m, şi aceasta numai în dreptul Curţii domneşti (măsuraţi pe vechiul drum al Câmpulungului), ocupând o suprafaţă de circa 15 ha, din care 7-8 în interiorul şanţului amintit"[856].

Marginile extinse ale oraşului înglobau, însă, şi cartierul *Suseni*, a cărui situaţie este una specială. Deşi reprezintă arealul în care au fost descoperite, aşa cum s-a văzut, cele mai vechi urme de locuire de pe teritoriul Târgoviştei, acesta îşi păstrează caracterul rural până târziu, spre sfârşitul secolului al XV-lea, când, alături de tradiţionalele bordeie, îşi fac apariţia primele locuinţe orăşeneşti, cu două niveluri şi sobe din cahle[857].

Oricum, la finele veacului al XIV-lea –anterior primei sale atestări documentare, în care este surprinsă, de altfel, cu calitatea de "capitală"[858]– voievodul Mircea va acorda Târgoviştei rolul de *sedes secundaria*[859],

---

[856] P.-V. Diaconescu, *op. cit.*, p. 103.

[857] Vezi locuinţa descoperită în apropierea Bisericii *Sf. Gheorghe*, "aparţinând desigur unui orăşean înstărit", şi datată la sfârşitul vecului XV (G. Mihăescu, *Cercetări arheologice în Târgovişte - Suseni*, în Valachica, 12-13, 1980-1981, p. 117-134).

[858] Facem referire, aici, la celebrul pasaj din memorialul de călătorie al lui Johann Schiltberger, participant la bătălia de la Nicopole, în care îşi amintea că a fost "în Ţara Românească, în cele două capitale ale ei care sunt numite *Agrich* (Argeş) şi *Türkoich* (Târgovişte)" (*Călători străini despre ţările române*, I, p. 30). Dacă identificarea celui de-al doilea oraş cu Târgovişte este neechivocă, întrunind consimţământul specialiştilor, datarea cu exactitate a momentului în care Schiltberger putea lua act de această realitate constituie încă un subiect de discuţie. Îndoielile celor care s-au aplecat asupra subiectului au fost determinate, mai ales, de faptul că autorul bavarez a străbătut teritoriul românesc în două rânduri: prima dată în drum spre Nicopole, în 1396, iar a doua oară la întoarcerea din prizonierat, pe la 1427. În ultimul timp, a fost acceptată, totuşi, datarea propusă de M. Holban (*ibidem*, p. 27), optându-se pentru varianta trecerii prin Târgovişte cu prilejul primei "călătorii". Sunt semnificative, în acest sens, aserţiunile lui Gh. I. Cantacuzino, care, trimiţând la textul redactat de Schiltberger, subliniază faptul că acesta "indică prezenţa autorului în Ungaria timp de zece luni, înaintea bătăliei din 1396; în acest timp el avea posibilitatea de a vizita Ţara Românească şi cele două capitale, în care afirmă că a fost, mai curând decât în 1427-1428, când indică cu precizie că de la Constantinopol a trecut prin Chilia, Cetatea Albă, Iaşi, Suceava şi Polonia spre Bavaria." (*Puncte de vedere privind evoluţia Curţii domneşti din Târgovişte în secolele XIV-XVI*, în *SCIVA*, t. 50, nr. 3-4, 1999, p. 127-154). O poziţie aparte a adoptat, recent, N. Constantinescu, care, în ciuda faptului că acceptase, iniţial, informaţiile oferite de Schiltberger, contestă vehement prezenţa aventurierului bavarez pe aceste meleaguri: "În scurt, pentru a încheia discuţia cu privire la acest episod: mai mult decât simpla probabilitate, cavalerul Linhart şi scutierul său Hans Schiltberger nu au ajuns vreodată pe pământul Ţării Româneşti nici în 1395 şi nici în 1396 (anul 1394 este exclus de-a binelea, poate şi o bună parte din 1395: cei doi se aflau în Ungaria)." (*Târgovişte. Reşedinţa voievodală (1400-1700)*, p. 37). Chiar şi în aceste condiţii, autorul acceptă, totuşi, prudent, veridicitatea celor reţinute de Schiltberger, care ar fi cules informaţia despre dubletul "rezidenţial" Argeş -Târgovişte abia în anul 1427 –cu ocazia trecerii sale prin Chilia–, când acesta era, într-adevăr, funcţional (*ibidem*, p. 36-37).

[859] Această interpretare, pe care o considerăm inspirată, îi aparţine lui N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 37.

stimulând hotărâtor evoluţia ascendentă a aşezării, aflată, deja, în plin proces de consolidare a structurilor sale orăşeneşti. Faptul s-a petrecut într-un context istoric aparte, implicând marile mutaţii politice determinate de expansiunea otomană pe linia Dunării inferioare.

Pe de o parte, enorma presiune exercitată de otomani asupra Bulgariei determinase *închinarea* fraţilor Şişman şi Sraţimir, ţarii de Târnovo şi Vidin, în anii 1388, respectiv 1390. Pe de alta, urcarea pe tronul Ungariei a regelui Sigismund de Luxemburg (1387-1437) va însemna şi continuarea, mai versatilă, a politicii de infiltraţie în Balcani, practicată cu îndârjire de predecesorul său, Ludovic cel Mare (1342-1382). În consecinţă, Sigismund revendică supunerea ţarului Şişman faţă de Coroana ungară, cel din urmă acceptând demararea unor tratative secrete. Intrând în posesia acestei informaţii, sultanul Baiazid decide desfiinţarea Bulgariei centrale, faptul împlinindu-se destul de rapid, în vara anului 1393[860]. În cursul respectivei campanii, căderea Târnovei şi a Nicopolului a fost urmată de asediul şi cucerirea Silistrei, care intrase anterior în stăpânirea domnului Ţării Româneşti, Mircea cel Bătrân[861].

În istoriografia românească, dar nu numai, s-a considerat că acesta este contextul în care, reacţionând violent la pierderea suferită, voievodul de la Argeş va ataca şi distruge, în perioada imediat următoare, cuibul de akîngii de la *Karinovasi*, la poalele sudice ale Munţilor Balcani, cronicile turceşti reflectând din abundenţă ecourile acestei expediţii[862]. În realitate, aşa cum a s-a evidenţiat, deja, în mod judicios[863], atacul lui Mircea cel Bătrân a *precedat* momentul căderii cetăţii Kastamonu, din vara anului 1391, fără a exista o legătură cauzală şi temporală între acest eveniment şi campania sultanală de la nordul Dunării, din toamna anului 1394 şi/sau primăvara anului 1395.

Urmare sau nu a "obrăzniciei" lui Mircea, sultanul Baiazid va porni personal împotriva Ţării Româneşti, cel mai probabil în toamna anului 1394. Fără a intra în detaliile acestei campanii, atât de controversate[864], ne vom rezuma la a consemna, aici, principalele sale urmări: instalarea, la

---

[860] A. Decei, *Istoria Imperiului otoman*, Bucureşti, 1978, p. 61-62.

[861] În actul din 20 ianuarie 1390, Mircea se intitula "voievodul Ţării Româneşti, duce de Făgăraş şi Amlaş, comite de Severin, despot al pământurilor lui Dobrotici şi domn al Dârstorului" (*DRH*, D, I, p. 122).

[862] Cf. A. Decei, *op. cit.*, p. 62.

[863] N. Pienaru, *Relaţiile lui Mircea cel Bătrân cu emiratul pontic Candar-oğullari*, în *RI*, s.n., t. 7, nr. 7-8, 1996, p. 483-510.

[864] Vezi, în primul rând, analiza întreprinsă de P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 293-304, dar şi paginile dedicate acestei controverse, din volumul *Marele Mircea Voievod*, coord. I. Pătroiu, Bucureşti, 1987. Mai recent, discuţia a fost resuscitată de N. Constantinescu, *Puncte de vedere asupra datării bătăliei de la Rovine ("17 V 1395")*, în *RI*, t. 1, nr. 7-8, 1990, p. 783-802 şi Alexandru V. Diţă, *Mircea cel Mare, între realitatea medievală şi ficţiunea istoriografică modernă*, Bucureşti, 2000.

Argeş, a lui Vlad I –supranumit de istoriografie, pe nedrept[865], *Uzurpatorul*– şi, oarecum discutabil, incendierea Târgoviştei[866].

Tocmai arderea aşezării –în condiţiile în care alte oraşe, precum Câmpulungul, au fost cruţate– ar putea proba învestirea sa, fie şi conjuncturală, cu calitatea de *sedes secundaria* a voievodului Mircea[867], deposedat de părţile apusene ale ţării, dar stăpân, încă, pe teritoriile aflate la răsărit de Dâmboviţa. Faptul este confirmat de prevederile tratatului de la Braşov, din 7 martie 1395, în care Mircea cel Bătrân îi garanta lui Sigismund de Luxemburg şi oştilor sale "slobodă, paşnică şi sigură trecere, precum şi hrana totdeauna potrivită", în eventualitatea organizării unei campanii anti-turceşti "în părţile lui Dobrotici sau în orice alte pământuri, cetăţi, ţinuturi, trecători, porturi şi în oricare alte locuri *supuse stăpânirii şi ascultării noastre* (s.n.)"[868].

---

[865] A se reţine, în acest sens, obiecţiile lui N. Constantinescu, *Târgovişte. Reşedinţa voievodală (1400-1700)*, p. 35, n. 25.

[866] Cel dintâi izvor care ne oferă informaţii referitoare la acest *prezumtiv* episod din evoluţia aşezării este însăşi *Istoria monastirii catolice dela Tergovisce* (1761), publicată de B. P. Haşdeu în *Arhiva istorică a României*, t. I, partea a 2-a, Bucureşti, 1865, p. 46-54. Astfel, în contextul relatărilor privind luptele lui Mircea cel Bătrân cu turcii, cronica înregistra următoarele: "Acesta se bătu cu Baiazid-bei, paşă de la Nicopole, lângă fluviul Ialomiţa, care curge lângă Târgovişte, şi apărându-se vitejeşte, alungă peste Dunăre pe paşa cu ai săi. Acea victorie irită întru atâta pe sultan, încât el intră, ca să zic aşa, în perpetuu răzbel cu Mircea-vodă, şi *arse într-un rând Târgoviştea şi mănăstirea*." (*ibidem*, p. 51). Dincolo de obscuritatea cronologică a acestor desfăşurări istorice, oarecum firească pentru un izvor alcătuit la peste trei secole de la consumarea evenimentelor relatate, s-a putut afirma că "într-adevăr, aşezarea de pe Ialomiţa a fost distrusă în întregime în urma atacului turcesc din 1394, iar o reşedinţă voievodală se ridică acolo pe loc pârjolit, astfel s-a stabilit pe cale arheologică" (N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 36). Ar trebui să luăm, totuşi, în considerare, serioasele rezerve exprimate de Gh. I. Cantacuzino, a cărui expertiză ştiinţifică nu poate fi pusă la îndoială, cu atât mai mult cu cât a participat, efectiv, alături sau separat de N. Constantinescu, la câteva dintre cele mai importante campanii de săpături întreprinse la Târgovişte. În interpretarea sa, urmând unei analize competente a materialului arheologic rezultat pâna la acea dată, "este foarte probabil ca distrugerea prin incendiere a diferitelor locuinţe să se fi produs la date diferite, fără legătură cu vreo actiune militară." (*op. cit*, p. 149). Mai mult decât atât, tocmai precizările lui N. Constantinescu (*op. cit.*, p. 92-93), privind *lipsa unui nivel de incendiere* aferent locuinţei "**A**" –suprapusă, parţial, de însăşi "Casa 1", atribuită lui Mircea cel Bătrân (vezi n. 843)–, transformă afirmaţiile anterioare ale cercetătorului –"reşedinţa voievodală se ridică acolo pe loc pârjolit"– într-o regretabilă gafă interpretativă.

[867] Faptul şi-ar avea deplina sa confirmare, aşa cum evidenţiam anterior, în amintirile lui Johann Schiltberger, care trecuse, în intervalul 1395-1396, prin cele două "capitale"/*Hauptstätten* ale Ţării Româneşti, "numite *Agrich* (Argeş) şi *Türkoich* (Târgovişte)" (vezi n. 858).

[868] *DRH*, D, I, p. 140-141. Chiar P. P. Panaitescu sublinia că "acest tratat de alianţă arată fapte şi situaţii interesante". Astfel, "amintirea forţelor româneşti ce vor participa la luptă şi mai ales menţionarea specială a *părţilor lui Dobrotici* este o dovadă că Mircea nu era fugar în Ardeal, ci se ţinea cu oastea în părţile răsăritene, iar unele cetăţi din Dobrogea de nord erau încă pe numele lui" (*op. cit.*, p. 309). Pentru o abordare mai nuanţată a acestor evenimente, vezi Gh. Pungă, *Câteva consideraţii privitoare la tratatul*

După îndepărtarea lui Vlad I *Uzurpatorul* (1397)[869], voievodul Mircea se va întoarce la Argeş, lăsându-l pe fiul său Mihail –pe care şi-l asociase la domnie[870]– să rezideze în cea de-a doua "capitală" a ţării: Târgovişte.

> "Situaţia lui Mihail era subordonată tatălui său, nu era un asociat cu drepturi egale. El avea însă rosturi deosebite, pesemne că o parte din oaste era sub conducerea lui şi el avea altă reşedinţă decât tatăl său. Mircea stătea la Argeş în vechea capitală: aproape toate hrisoavele sale sunt date din acest oraş [...], la Argeş a şi murit probabil marele domn, nu departe peste dealuri de mănăstirea Cozia, locaş de veci al trupului său. Mihail în schimb stătea la Târgovişte, oraşul comercial, care deţinea pe valea

---

munteano-maghiar din 7 martie 1395, în vol. *Itinerarii istoriografice. Profesorului Leonid Boicu la împlinirea vârstei de 65 de ani*, coord. Gabriel Bădărău, Iaşi, 1996, p. 51-58.

[869] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 330-332.

[870] Momentul asocierii la domnie a lui Mihail rămâne unul dintre subiectele controversate ale istoriografiei româneşti. Pentru detalii, vezi *ibidem*, p. 62-65; O. Iliescu, *Domni asociaţi în ţările române în secolele al XIV-lea şi al XV-lea*, în *SCIM*, II, nr. 1, 1951, p. 43-46; E. Vîrtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova (până în secolul al XVI-lea)*, Bucureşti, 1960, p. 281-292. Mai recent, D. Barbu a formulat o ipoteză –susţinută de câteva referinţe cronistice– conform căreia Radu I ar trebui plasat printre ginerii lui Lazăr Hrebeljanovič (n. 1329 - m. 1389), dată fiind căsătoria sa cu una dintre fiicele cneazului sârb, o prezumtivă *Doamnă Ana*, devenită ulterior, prin intrarea în cinul călugăresc, monahia *Kalinichia* (*DRH*, B, I, p. 35). Drept urmare, conform investigaţiei genealogice întreprinse cu acribie de autor, **voievodul Mircea s-ar fi născut, cel mai devreme, prin anul 1371**, aşa încât fiul său, Mihail, "nu s-a putut naşte decât spre sfârşitul veacului XIV", ceea ce ar confirma datarea, propusă în unele lucrări mai vechi, a asocierii tânărului prinţ la domnie abia către 1411 (D. Barbu, *Umbra lui Mircea la Cozia. O ipoteză genealogică*, în *ArhGen*, I (VI), nr. 1-2, 1994, p. 17-26). Numai că o asemenea schemă genealogică îşi are, inevitabil, vunerabilităţile sale. Celei legate de prezenţa lui Mihail, alături de tatăl său, în tabloul votiv de la Cozia, datat în 1390-1391, D. Barbu i-a găsit o rezolvare pe cât de ingenioasă, pe atât de discutabilă, considerând că Mihail "a fost introdus în tabloul votiv, în spaţiul rămas iniţial liber sub chivot, şi la o scară redusă faţă de cea a părintelui său, numai în momentul asocierii sale la domnie." (*ibidem*, p. 23). Cum rămâne, însă, cu documentul emis de Mircea cel Bătrân la 27 decembrie 1391 (*DRH*, B, I, p. 36-39), în care Mihail apare, *explicit*, ca domn asociat? (vezi, în acest sens, şi C. Rezachevici, *Cronologia domnilor din Ţara Românească şi Moldova. I. Secolele XIV-XVI*, Bucureşti, 2001, p. 80). În plus, tabloul votiv pictat în naosul bisericii Mănăstirii Tismana ni-l relevă pe ctitorul de la **1377-1378** (*DRH*, B, I, p. 107), adică pe Radu I, *împreună* cu Mircea, cel din urmă fiind reprezentat în postura unui voievod tânăr, la vârsta adolescenţei, de aceeaşi statură cu a tatălui său (cf. C. Moisescu, *Arhitectura românească veche*, *I*, Bucureşti, 2001, p. 120). Această circumstanţă pare să excludă, în bună măsură, varianta propusă de D. Barbu, în care fiul *Anei*/Kalinichia ar fi trebuit să aibă, la acea dată, cel mult 6-7 ani. De altfel, presupunerea că Mircea ar fi avut doar 15 ani în momentul preluării domniei (1386), face mai greu de acceptat râvna cu care voievodul s-a grăbit să-şi amenajeze *gropniţa* (1388). Analogiile evidenţiate de autor, în mod judicios, cu iniţiativele ctitoriceşti ale lui Lazăr Hrebeljanovič, de la Mănăstirea Ravanica (1375-1377) –văzută ca un model stilistic şi de funcţionalitate pentru Cozia–, ar fi trebuit să atragă, totuşi, atenţia, prin contrast, *şi* asupra vârstei, deplin mature (47-48 de ani), la care cneazul sârb a înţeles să se preocupe de amenajarea propriei necropole.

Ialomiţei şi a Dâmboviţei negoţul cu Braşovul prin pasul Branului. Hrisovul său ca asociat la domnie e dat din Târgovişte [...] «din însuşi oraşul domniei mele». Târgoviştea este deci oraşul lui Mihail, acolo stătea el cu curtea lui deosebită [...]. După moartea lui Mircea, Mihail nu s-a mutat la vechile curţi strămoşeşti de la Argeş, ci a continuat să rămîie la curtea nouă din Târgovişte. După el au rămas acolo, în oraşul mai bogat, aşezat pe drumul mare de negoţ, şi domnii următori. *Astfel se explică schimbarea capitalei ţării de la Argeş la Târgovişte*"[871].

Stabilirea unui centru de autoritate voievodală, iar ulterior a unei veritabile *Curţi domneşti* la Târgovişte va atrage, aşa cum s-a subliniat, "în primul rând marea boierime, din care era recrutat sfatul domnului, apoi pe ceilalţi dregători şi slujitori domneşti, care mutându-se alături de voievod au contribuit la ridicarea oraşului şi, în acelaşi timp, la sporirea populaţiei sale. Pentru satisfacerea cerinţelor Curţii domneşti [...] în noua capitală se aşază totodată meşteşugari, negustori şi numeroşi târgoveţi, ceea ce va atrage după sine intensificarea activităţii economice"[872].

În deplin acord cu cele consemnate mai sus, se evidenţiază, pregnant, instalarea *oaspeţilor saşi*[873] la Târgovişte, în zona cunoscută, mai târziu, drept *Fundătura Braşovului*[874], din vecinătatea nemijlocită a *târgului de sus*. Acesta se va numi, ulterior –dată fiind instalarea, în proximitatea sa, a conventului *Sf. Francisc* (1507)[875]–, piaţa *Bărăţiei*.

---

[871] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 64-65. Reluând aceste raţionamente, L. Rădvan a evidenţiat, recent, reperele esenţiale ale procesului amintit: "În cadrul sistemului multiplu de curţi din ţară, domnia prefera una drept reşedinţă principală, orientându-se în general spre acea curte ce deţinea o poziţie geografică şi strategică favorabilă. Datorită extinderii Ţării Româneşti spre sud-est, Argeşul şi-a pierdut poziţia avantajoasă pe care o deţinea anterior, fiind prea aproape de munţi şi de Transilvania, dar prea departe de Dunăre. În aceste condiţii, în mod firesc, de la începutul secolului al XV-lea, domnia a preferat o reşedinţă situată mai spre centrul ţării, condiţie pe care Târgoviştea o întrunea, deoarece avea bine asigurate legăturile cu toate părţile statului, fiind mai bine poziţionată şi din punct de vedere administrativ. Această situare, la care se adaugă interesele economice (aşezarea Târgoviştei pe un important drum comercial) şi politice, vor determina, după Mircea cel Bătrân, stabilirea în acest oraş a principalei reşedinţe a ţării" (*Oraşele din Ţara Românească*, p. 487).

[872] C. Moisescu, *Târgovişte. Monumente istorice şi de artă*, Bucureşti, 1979, p. 11.

[873] Vezi, mai recent, contribuţia lui Al. Ciocîltan, *Colonizarea germană la sud de Carpaţi*, în *RI*, t. XXII, nr. 5-6, 2008, p. 431-460, cu încheieri care ni se par, pe alocuri, discutabile.

[874] Acest toponim a prilejuit afirmarea unei legături indisolubile între comunitatea săsească târgoviştească şi braşoveni: "După instalarea saşilor la Târgovi şte s-a instituit şi un târg săptămânal, organizat în aceleaşi zile ca şi la Braşov, în fiecare joi şi vineri, la care aveau o largă participare atât meşterii şi negustorii saşi, cât şi producătorii locali din Târgovişte şi împrejurimi. Piaţa permanentă se afla în întâmpinarea drumului Branului sau al Braşovului, din care s-a păstrat până astăzi un fragment pe «Strada Braşovului», al cărei nume nu-şi găseşte altă explicaţie. Înainte de construirea podului Mihai Bravu, chiar strada cu acelaşi nume se chema Uliţa Braşovului. În faţa acestei ulicioare, alături de piaţă, «vicino alla piazza» se afla **biserica saşilor**, între actualele străzi Mihai Bravu şi Nicolae Bălcescu." (R. Gioglovan, *op. cit.*, p. 142).

[875] Al. Ciocîltan, *"Prope Turcos et inter Scismaticos"*, p. 20-22.

Aportul culturii materiale şi spirituale săseşti la afirmarea caracterului urban al aşezării este incontestabil, oaspeții –aşezați, aici, cel mai probabil, printr-un proces de *locatio*– transferând la Târgovişte *inclusiv* structurile administrative orăşeneşti specific transilvănene[876]. De altfel, în paralel cu beneficiile apreciabile pe care le-au adus "capitalei" de pe Ialomița activitățile economice întreprinse de saşi[877], noii veniți vor participa, activ, şi la augmentarea aspectului arhitectural al acesteia[878].

S-ar părea că însăşi reprezentarea *Maicii Domnului* –care a rămas, până astăzi, patroana spirituală a Târgoviştei– pe sigiliul oraşului ar fi legată de hramul bisericii parohiale a saşilor, *Sf. Maria*[879], a cărei fundare beneficiază de un *terminus ante quem*: anul 1417[880]. Acest reper cronologic a fost asigurat de însemnarea datei pe un vas de abluțiuni, aparținând bisericii Sf. Maria, dar care a fost descoperit în biserica mănăstirii franciscane, ridicată mult mai târziu, la începutul secolului al XVI-lea[881].

Conform unei intervenții istoriografice de dată recentă, semnată de Al. Ciocîltan[882], la jumătatea a secolului al XIV-lea ar fi fost înființat, la Târgovişte, şi un prezumtiv *convent dominican*[883], cu hramul Sf. Nicolae, a

---

[876] L. Rădvan opinează, chiar, în favoarea ideii că organizarea oaspeților la Târgovişte, incluzând colonişti unguri, cuprinde elemente "care nu se mai întâlnesc în Țara Românească", precum *birăul* şi *folnogul*, "ce par să aibă atribuții administrative şi juridice față de saşii şi ungurii din oraş" (*Oraşele din Țările Române*, p. 307-308).

[877] Trebuie subliniat, în context, cadrul favorizant creat de domnie pentru dezvoltarea comerțului practicat de negustorii târgovişteni, prin acordarea unor importante libertăți şi scutiri, aşa cum le relevă actul privilegial, de *întărire*, emis de Dan al II-lea: "iată vă sloboade domnia mea de toate şi de vamă, să nu dați nicăieri, numai la Târgovişte, apoi iar să umblați şi pe la Severin şi prin toate târgurile şi la Brăila şi prin toată țara domniei mele, nicăieri să nu dați. Şi cum ați dat vamă mai înainte, astfel şi acum [...]; *cum ați dat în zilele vechilor domni, astfel şi acum* (s.n.)." (*DRH*, B, I, p. 109).

[878] R. Gioglovan, *op. cit.*, p. 141-173.

[879] E. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei şi a Țării Româneşti*, în *DIR*, Introducere, vol. II, p. 492-493. Luând în considerare faptul că *Maica Domnului Rugătoare* (orantă) –ipostază în care Sf. Fecioară Maria apare în emblema sigiliului orăşenesc– nu-şi are corespondent în hramul niciunei biserici vechi ortodoxe din Târgovişte, E. Vîrtosu a presupus sorgintea sa catolică, în legătură cu hramul "celei mai vechi şi importante biserici catolice din oraş [...] Sancta Maria Gratiarum" (*ibidem*, p. 493-494).

[880] P. Chihaia, *Monumente gotice în Târgovişte*, în idem, *Artă medievală I. Monumente din cetățile de scaun ale țării Româneşti*, Bucureşti, 1998, p. 290-302; R. Gioglovan, *op. cit.*, p. 141-173;

[881] *Ibidem*.

[882] Vezi n. 875.

[883] Fără a contrazice, *a priori*, această încheiere, care pare să fie susținută de atestarea conventului dominican târgoviştean la 1496, trebuie să precizăm, totuşi, că în fosta capitală munteană nu s-a păstrat nici cea mai vagă urmă a vreunei alcătuiri monahale de acestă sorginte, lipsind cu desăvârşire atât amintirea sa în memoria colectivă, cât şi vreun element material care să o probeze. Oricum, din unghiul nostru de vedere, datarea conventurilor dominicane din Câmpulung şi Târgovişte, aşa cum este imaginată de autor, trebuie privită cu circumspecție, raționamentele sale bazându-se, în câteva rânduri, pe o interpretare uşor forțată a izvoarelor. Fără a intra în detalii, vom invoca, aici, un singur

cărui *unică* atestare documentară ar data, însă, din 23 aprilie 1496[884]. Acceptând, ca pe o simplă *ipoteză de lucru*, aserțiunea colegului nostru, vom remarca, alături de el, profunda semnificație a instalării dominicanilor în așezarea târgovișteană, care ar proba, astfel, de o manieră categorică, caracterul său eminamente urban[885].

O confirmare a statutului pe care îl atinsese Târgoviștea la cumpăna secolelor XIV-XV vine și din informațiile pe care le avem cu privire la instituirea, aici, de către Mircea cel Bătrân, a unei *vămi unice*, destinate comerțului practicat de polonezi și lituanieni. Mai exact, în privilegiul acordat acestora în 1403 –conform datării propuse de P. P. Panaitescu[886] și acceptată, îndeobște–, voievodul muntean se adresează negustorilor "din țara părintelui și fratelui domniei mele Vladislav, și din țara fratelui domniei mele marele principe Vitold", care vor plăti vamă *numai* la Târgoviște; în plus, deși, la desfacerea mărfurilor lor, domnul își rezerva dreptul de a cumpăra, el întâi, cele necesare Curții[887], ulterior aceștia vor putea umbla oriunde, la schelele Dunării și la pasurile munților[888].

---

exemplu: documentul prin care Elie Raymond, ministrul general al Ordinului dominican, a dispus, înainte de 11 octombrie 1377, trecerea unor conventuri "din părțile Rusiei și Valahiei" în administrarea *Societății Fraților Peregrini*, nu poate fi interpretat –așa cum procedează Al. Ciocîltan (*"Prope Turcos et inter Scismaticos"*, p. 12)– în sensul preluării sub tutela peregrinilor *și* a unei prezumtive contrate a Valahiei Mari, adică a Țării Românești. Aceasta deoarece, în actul cu pricina sunt nominalizate, explicit, cele șase conventuri care făceau obiectul "tranzacției": *Lwów*, *Lancut* și *Przemysl*, din ținutul Halici, *Kamenic* și *Smotrycz* din Podolia și *Siret* din Moldova (cf. Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova*, p. 96-97).

884 Al. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 13-17.

885 Parcurgând literatura științifică dedicată istoriei ordinelor mendicante, Al. Ciocîltan a reținut și evidențiat, în mod judicios, consensul specialiștilor în afirmarea interesului prioritar al dominicanilor pentru centrele deplin urbanizate sau în curs de urbanizare rapidă (*ibidem*, p. 9).

886 P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 120-121.

887 A nu se confunda *dreptul de preemțiune* al domnului, așa cum îl relevă actul privilegial la care facem referire, cu așa-zisul *drept de depozit*, pe care unii autori, într-o interpretare deficitară, consideră că Târgoviștea l-ar fi obținut cu această ocazie. Reamintim că *dreptul de depozit* implica obligația negustorilor străini de a-și "lăsa", adică vinde, *toate* mărfurile în orașul beneficiar al acestui excepțional privilegiu, urmând ca ele să fie comercializate, ulterior, în diverse locuri, de negustorii proprii. Poate fi consultat, spre o corectă înțelegere a acestor realități, actul privilegial obținut de brașoveni, prin bunăvoința lui Ludovic de Anjou, în 1369, și întărit, cu importante adăugiri, de Sigismund de Luxemburg, la 18 februarie 1395 (*DRH*, D, I, p. 134-138). Între "favorurile" acordate Brașovului, se numără, așadar, fiind precizat cu maximă claritate, *dreptul de depozit* al orașului, chiar în legătură cu mărfurile străine destinate comercializării în Țara Românească: "Voim, totodată, ca nici unul dintre negustorii țărilor străine să nu poată căra și duce mărfurile lor dincolo de orașul nostru Brașov, în Țara Românească, ci aceia să fie ținuți să le lase sau să le vândă sau să le schimbe chiar în orașul nostru." (*ibidem*, p. 137).

888 "Dat-a domnia mea credința și sufletul domniei mele tuturor negutătorilor și pârgarilor din țara părintelui și fratelui domniei mele Vladislav, regele de la Leopole

Urmare firească a tuturor acestor evoluţii, Târgoviştea ne apare, într-un document datat, uşor discutabil, în ultimul an al domniei lui Mircea cel Bătrân (1417-1418), ca **oraş** deplin constituit, actul în speţă referindu-se la o danie făcută de Mihail, în calitatea sa de domn asociat, "din însăşi casa domniei mele şi din însuşi **oraşul** domniei mele"[889].

Iaşi. Primul izvor care atestă existenţa aşezării –sub forma "Iasyskij torg na Prute reţe"– este amintita *Listă a oraşelor* din vechile cronici ruseşti, datată recent în intervalul 1375-1381[890]. Deşi identificarea *Târgului Iaşilor* printre aşa-zisele oraşe "valahe" enumerate în listă a fost şi rămâne, încă, discutabilă[891], considerăm că precizările lui Şt. S. Gorovei (în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 726-727), menite să valideze cuprinderea aşezării în izvorul rusesc, sunt de natură să înlăture, în bună măsură, reţinerile cercetătorilor.

Aşa cum s-a subliniat deja[892], ceea ce frapează din primul moment este însuşi numele târgului, care sugerează o legătură nemijlocită cu prezenţa *iaşilor*, adică a *alanilor*, în acest areal. În fapt, o serie de alte date, cuprinse în diverse izvoare, interne şi externe, confirmă această relaţie, primită, chiar şi aşa, cu reţinere de unii istorici, între care se distinge Al. Andronic[893], autorul celei mai cunoscute dintre monografiile dedicate Iaşilor[894].

În ceea ce ne priveşte, fără a mai reveni asupra acestor dezbateri, vom evidenţia, totuşi, asocierea "târgoveţilor" ieşeni cu *philisteii*, operată într-o manieră *explicită* de Ulrich von Richental, în celebra sa cronică a *Conciliului de la Konstanz*, a cărei primă ediţie a apărut în anul 1483. Astfel, în lista oraşelor care au trimis delegaţi la dezbateri, după citarea Târgului Iaşilor

<Liov>, şi pârgarilor din ţara fratelui domniei mele marele principe Vitold, cum că să aibă voie de a veni în ţara domniei mele cu mărfurile lor, fiindu-le venirea slobodă, pe credinţa şi sufletul domniei mele, cu o avere cât de multă, fie măcar cu nenumăratele nenumăratelor şi miile miilor de întunerice; şi numai într-un loc, unde le va fi dezlegarea mărfurilor, la Târgovişte, acolo să plătească vamă şi apoi să-şi cumpere ce vor pofti; iar din marfa lor, domnia mea îşi va cumpăra ce-şi va alege, şi după aceea ei să fie slobozi de a umbla în toată ţara şi provincia domniei mele, vânzând şi cumpărând prin toate oraşele, prin toate schelele de pe Dunăre, începând de la Porţile de Fier şi chiar până la Brăila, şi prin toate căile din munţi şi nicăieri să nu plătească vamă, nici într-un târg şi nici într-o schelă; şi unde vama va fi arendată de către domnia mea, acolo vameşul să nu cuteze a-i vămui, ci să pună pe socoteala domniei mele, iar unde nu va fi arendată, acolo nici să caute mărfurile lor." (*Relaţiile internaţionale ale României în documente (1368-1900)*, Bucureşti, 1971, p. 94-95).

889 *DRH*, B, I, p. 84.

890 Vezi *supra*, p. 182, cu n. 749, 750.

891 Cf. C. Cihodaru, *Începuturile vieţii orăşeneşti la Iaşi*, în *AŞUIist*, t 17, f. I, 1971, p. 37; mai nou, vezi D. Moldovanu, *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395-1789)*, în *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I, partea a 4-a, Iaşi, 2005, p. XLII.

892 Vezi, mai ales, R. Möhlenkamp, *Contribuţii la istoria oraşului Iaşi în secolele XIV-XV*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 61-72.

893 Al. Andronic, *Noi precizări în legătură cu numele oraşului Iaşi*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 93-98.

894 Idem, *Iaşii până la mijlocul secolului al XVII-lea*, Iaşi, 1986.

(*Iesmarckt*) şi a Băii (*Molga*) apare precizarea "die zwu seind philistei"[895], adică "unde sunt filistei"*!* La rândul său, în cursul aceluiaşi veac, Jan Długosz menţionează Târgul Iaşilor sub denumirea "Jaszky targ alias Philistinorum Forum", în următoarea construcţie: "Item Dzeza [*Jijia*] cuius fons circa Drochum opidum [*Dorohoi*], hostia prope Jaszky Targ in Pruth, alias Philistinorum Forum"[896].

Adăugând la acest "dosar" şi mărturiile interne –vezi, spre exemplificare, scrisoarea adresată orăşenilor din Braşov de către voievodul Bogdan, emisă în anul 1450/1451 din *Foro Filistinorum* (*DRH*, D, I, p. 412)– vom accepta că "în conştiinţa moldovenilor acelei vremi echivalenţa dintre *iaşi* şi *filisteni* era un lucru de la sine înţeles"[897].

Prezenţa alană în zona centrală a Moldovei, cu precădere pe cursul mijlociu şi inferior al Prutului, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, este probată de izvoarele cartografice contemporane. Astfel, harta nautică a genovezului Giovanni di Carignano consemna *Alania* la nordul gurilor Dunării (c. 1309), în timp ce alte portulane atribuiau Prutului numele de *Alanus fluvius*[898]. Autorii arabi, bine informaţi, desemnau, la rându-le, Prutul prin formula *nahr Yaşī*, adică "râul Iaşi" –varianta fonetică auzită de informatorii lor de la români şi ruteni–, în relaţie nemijlocită cu prezenţa în acest areal a unei adevărate "ţări a alanilor" (*bilād aş*), conduse de un fruntaş (*muqaddam*), supus, desigur, hanilor tătari de la Isaccea şi/sau Sarai[899].

În această configuraţie, sub un nume uşor diferit, însă foarte sugestiv, o consemnează şi Ştefan Duşan, regele sârbilor, în prefaţa *Zakonik*-ului său. Mai exact, în notiţa privitoare la adversarii sârbilor în bătălia de la Velbujd (1330), îi enumeră pe bulgari, bizantini, pe "Basaraba Ivanko, socrul ţarului Alexandru [*Ioan Alexandru, viitorul ţar al Bulgariei, 1331-1371*], tătarii negri, care trăiau în vecinătate, **domnia iaşilor** (s.n.) şi alţi stăpânitori cu ei"[900].

Cât priveşte centrul de putere al "domniei iaşilor", acesta trebuie să fi fost tocmai pe vatra viitorului *Târg al Iaşilor*, în apropierea celui mai important vad de trecere al Prutului către "ţinutul tătăresc", vadul de la Ţuţora, al cărui gardian erau. Deloc întâmplător, ba chiar lămuritor, în jurul acestui centru de putere alan, pe care-l deservea, s-a concentrat un însemnat "ocol" de sate, devenit la începutul secolului al XV-lea uriaşa moşie a lui Stoian *Procelnic*: "Procelnicii […], şi Bogdăneştii, şi Hovceştii, şi Medelenii, şi Nedeianii şi Bogheasa, şi, pe Bahlui, unde a fost Dragoş, şi moara pe Bahlui, şi, pe Jijia, Lazorenii, unde a fost Rosneag, şi Procelnicii, şi moara pe Jijia, şi Cozmeştii, şi Oişanii, şi, peste Prut: Laslăoanii, la gura Hlabnicului, amân-

---

895 Cf. C. I. Karadja, *Delegaţi din ţara noastră la Conciliul din Constanţa* p. 82-83.
896 Ap. R. Möhlenkamp, *op. cit.*, p. 65, n. 38.
897 *Ibidem*.
898 Ap. V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 245.
899 Ap. V. Ciocîltan, *Alanii şi începuturile statelor româneşti*, p. 937.
900 Ap. G. Mihăilă, *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 274.

două cuturile, şi Negoeştii, şi Stancăuţii, şi Cutureceanii, şi Cernăteştii, şi Găurenii, şi Deleştii, la gura Delei, amândouă cuturile." [901].

Încă de la jumătatea secolului trecut, A. Sacerdoţeanu a pus în evidenţă rosturile instituţiei *celnic*-ului, ca responsabil cu strângerea birului în capete de vită pentru stăpânitorii turanici, atenţionând asupra faptului că prezenţa lui Stoian *Procelnic* în proximitatea *Iaşilor* nu este, în nici un caz, o pură întîmplare:

"Indiferent de discuţiile etimologice rămâne clar că *celnicul* reprezintă o instituţie specifică românească foarte veche, legată de ocupaţia crescătorilor de vite în general. Dacă admitem derivarea termenului din vsl. *čelo*, el însuşi de origine latină, atunci apariţia lui trebuie pusă în vremea simbiozei româno-slave, când celnicul avea sarcina să ţină răbojul vitelor unui cătun în vederea asigurării cotei ce trebuia dată şefului dominator. «Şeful» acesta niciodată nu pare să fi fost slav, căci slavii l-ar fi arătat prin alt apelativ. Multă vreme această sarcină nu a putut fi depăşită, condiţiile vieţii sociale nefiind schimbate. […] În ce priveşte *procelnicul* moldovean face parte din aceste mărturii. Şi este normal să apară în Moldova, o dată cu primele ştiri scrise, deoarece această ţară a avut perioada cea mai lungă de subordonare migratorilor, în special turcomani. Sub aceşti migratori (cazari, pecenegi, cumani, tătari) s-au dezvolatat anume relaţii între dominatori şi dominaţi, relaţii începute încă din timpul avarilor, popor de acelaşi tip, **sau poate al alanilor** (s.n.), şi care aveau să înceteze o dată cu înfiinţarea statelor româneşti. Între instituţiile care operau în această vreme a fost şi *celnicia*, care de la responsabilitatea unui cătun […] a ajuns la o dregătorie de răspundere colectivă, obşte sau ţară. Augmentativul *pro* din *procelnic* este o dovadă. Poziţia socială a celui dintâi *procelnic* şi singur cunoscut al documentelor, întăreşte şi mai mult această dovadă. Când relaţiile politice şi sociale locale nu au mai avut nevoie de această dregătorie, ea a dispărut de la sine. Faptul se poate data cu sfârşitul secolului al XIV-lea." [902].

În speţă, Stoian *Procelnic* ni se relevă a fi unul dintre acei "boieri pământeni"[903], proveniţi dintre fruntaşii comunităţilor locale supuse anterior stăpânirii tătare sau "domniei iaşilor", care se vor subsuma voievozilor Ţării Moldovei, integrându-se, cu un rol bine stabilit[904], în aparatul nobiliar al acestora.

---

901 Prima sa atestare, la 28 iunie 1401, ni-l relevă ca *membru în sfatul domnesc* al lui Alexandru cel Bun, care îi şi dăruise, de altfel, întreaga moşie (*DRH*, A, I, p. 20; *DRH*, A, III, p. 157).

902 A. Sacerdoţeanu, *"Procelnicul", o instituţie medievală românească. Din istoria relaţiilor româno-turcice*, în *AUB*, XV, 1966, p. 49-57.

903 În actul de omagiu din 1404 (*Documentele moldoveneşti*, II, p. 625-626), respectiv în cel de întărire a sa, din 1407 (*ibidem*, p. 625-626), Stoian *Procelnic* apare ca făcând parte dintre "pământenii noştri, panii moldoveni", care îşi asumau responsabilitatea pentru respectarea fidelităţii domnului lor faţă de Vladislav Jagello.

904 Conform analizei întreprinse de R. Möhlenkamp, "Satele sale –în majoritate dispărute ulterior– erau repartizate în împrejurimile Iaşilor, pe lângă râurile Jijia şi Prut, ca şi în regiunea Cârligăturii, centrul domeniului, cu curtea, aflându-se la Sud-Vest de Iaşi, într-

Practic, creşterea *politică* a elementului autohton –pe care hanii mongoli, în condiţii istorice aparte, pe care le-am schiţat anterior, s-au văzut nevoiţi s-o recunoască–, conjugată cu atenuarea potenţialului militar al unor grupuri alane mult diminuate numeric faţă de cele care tutelaseră la finele sec. al XIII-lea Moldova –vezi "exodul" celor 16.000 de alani, în 1302[905]–, a schimbat fundamental raportul de subordonare dintre cele două părţi.

De această dată, alanii –mercenari profesionişti– vor fi cei care se vor pune la dispoziţia *voievozilor locali*, fiind cantonaţi în poziţii strategice sau la *marginea* centrelor de putere ale celor din urmă. Stau mărturie, în acest sens, majoritatea locaţiilor care le atestă, până astăzi, prezenţa medievală: în Ţara Românească *Valea Iaşilor*, chiar lângă Curtea de Argeş, dar şi *Iaşi*, la intrarea dinspre sud în actualul oraş Târgu-Jiu, pe raza căruia erau amplasate, foarte probabil, curţile unora dintre acei "maiores terrae" amintiţi de *Diploma cavalerilor ioaniţi*; în Moldova ar putea fi vorba, discutabil însă, de *Iţcani*[906], în marginea Sucevei, şi, desigur, chiar de *Iaşi*[907], cu rolul de supraveghere a vadului de la Ţuţora.

Exceptând, însă, consemnarea sa în *Lista oraşelor*, aşezarea ieşeană este lipsită, la nivelul secolului al XIV-lea, de orice referinţe documentare. Drept urmare, *şi* în acest caz, cercetării arheologice i-a revenit, în bună măsură, sarcina descifrării începuturilor oraşului. Săpăturile de profil au relevat faptul că aşezarea urbană medievală s-a dezvoltat dintr-o mai veche aşezare sătească, evoluţia sa constituindu-se, în viziunea lui Al. Andronic, într-un adevărat *model* de geneză urbană:

> "Astfel, spre deosebire de istoricii care au considerat drept factor esenţial al apariţiei oraşului medieval românesc poziţia sa geografică, fiind folosit conceptul de *târg de vale*, am ajuns la concluzia că la baza aşezării de caracter urban de la Iaşi se află o aşezare rurală, care a beneficiat nu numai de factorii fizico-geografici şi economici, ci şi de existenţa unui şir de aşezări rurale, contemporane, în jurul său, alcătuind un fel de centură. În felul acesta, odată cu sporul demografic absolut necesar, la Iaşi s-au creat

---

un sat al cărui nume derivă din al său, adică în satul Procelnici. Privind harta, putem observa că o parte din aceste sate, înşirându-se la Sud-Vest de Iaşi pe malurile Bahluiului, îi permiteau controlul văii acestui râu dinspre partea sudică; cealaltă parte a satelor, ţinându-se lanţ la răsăritul limbii de pământ pe care o formează regiunea interfluvială dintre Jijia şi Bahlui, ca şi în valea Prutului, până în zona Unghenilor, constituia şi aici un fel de zăvor." (*op. cit.*, p. 68-69).

905 Vezi *supra*, p. 164, cu n. 643.

906 Cf. V. Ciocîltan, *op. cit.*, p. 943. Despre vulnerabilitatea acestei atribuiri vezi *infra*, analiza dedicată începuturilor Sucevei.

907 Ca o simplă sugestie, ar fi de evaluat posibila legătură dintre calitatea de călăreţi desăvârşiţi a mercenarilor alani şi prezenţa calului în emblema sigiliului oraşului Iaşi (cf. S. Iftimi, *Reprezentări faunistice în sigiliile medievale ale oraşelor din Moldova*, în *Lumea animalelor. Realităţi, reprezentări, simboluri*, vol. îngrijit de Maria Magdalena Székely, Iaşi, 2012, p. 467-470). Vezi, ca o analogie, prezenţa calului în emblema heraldică a oraşului Stuttgart, generată de existenţa pe acel loc, în secolul al X-lea, a unei celebre herghelii, aparţinând *Herzog*-ului Liudolf (http://www.stgt.com/stuttgart/historye.htm).

premisele constituirii unei pieţe locale, condiţie primordială unei evoluţii ascendente a procesului de urbanizare al unei aşezări rurale, viitor centru urban medieval, către care au gravitat celelalte sate din centură"[908].

Ceea ce a stimulat, însă, în mod hotărâtor, dezvoltarea aşezării este activizarea drumului comercial *moldovenesc*[909]. Considerăm că, tocmai în acest context, Petru I *Muşatinul* a instalat, aici, de *timpuriu*, un punct vamal, care îşi va preciza în mod progresiv importanţa, contribuind la "bunăstarea" vistieriei voievodale.

Este foarte probabil ca prezenţa unui dregător domnesc, având drept principală atribuţie încasarea vămii, să nu se fi rezumat, totuşi, doar la aceasta. Ca şi în alte părţi, el reprezenta puterea centrală în teritoriu, iar la adăpostul autorităţii sale delegate s-a putut organiza la Iaşi un târg permanent, care va da consistenţă rolului cu care apare învestit în *Lista oraşelor* din vechile cronici ruseşti: *Târgul Iaşilor*.

Toate aceste evoluţii vor fi *confirmate* şi *accelerate*, în egală măsură, de prevederile privilegiului comercial acordat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni (1408), în care se preciza, foarte clar, stabilirea la Iaşi a uneia dintre cele trei vămi pentru mărfurile destinate "ţinutului tătărăsc":

"Iar cine merge către ţinutul tătărăsc, pentru 12 cântare, în Suceava, o rublă de argint, în Iaşi treizeci de groşi şi în Cetatea Albă o jumătate de rublă de argint. [...] Şi cine va duce vite cornute la tătari, la vama principală, în Suceava, de vită cornută patru groşi, iar în Iaşi doi groşi, iar la Tighina doi groşi. Iar pentru o sută de oi, în Suceava, şasezeci de groşi, iar în Iaşi treizeci de groşi, iar în Tighina treizeci de groşi. Aceasta este vama acestora ce se duc la Tătari"[910].

Pe lângă această însemnată *vamă* –aferentă drumului internaţional de tranzit *Liov-Cetatea Albă*– la Iaşi funcţiona şi o *vamă internă*, în legătură nemijlocită cu comerţul local, menţionată într-un document din 1454:

Călugărilor mănăstirii Moldoviţa li se permite "să nu plătească vamă nicăieri, fie în vămile vândute sau cele nevândute, nici în Târgul Frumos, nici în Târgul Iaşilor şi nici în Lăpuşna..."[911].

Dacă vom adăuga, la toate acestea, ridicarea, de către Alexandru cel Bun, a primelor construcţii aparţinând *Curţii domneşti*, cu tot cortegiul de

---

[908] Al. Andronic, *Despre geneza oraşului medieval românesc: modelul Iaşilor*, în vol. *Aspecte ale civilizaţiei româneşti în secolele XIII-XVII*, coord. Emil Ioan Emandi, Suceava, 1986, p. 55. Privitor la evoluţia aşezării din perspectivă topografică, vezi, mai recent, C. Hriban, *Iaşii în secolele XV-XVIII. Elemente de topografie istorică*, Suceava, 2012.

[909] Vezi contribuţia, de dată foarte recentă, a lui L. Pilat, *Iaşii şi drumul comercial moldovenesc*, în vol. *The Steppe Lands and the World Beyond Them: Studies in Honor of Victor Spinei on his 70th Birthday*, editori Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon, Iaşi, 2013, p. 563-568; dintre lucrările mai vechi, vezi Al. I. Gonţa, *Legăturile economice dintre Moldova şi Transilvania în secolele XIII-XVII*, Bucureşti, 1989, p. 28-31.

[910] *Documentele moldoveneşti*, II, p. 634.

[911] *Ibidem*, p. 509.

consecințe pe care l-a presupus o asemenea întreprindere[912], vom înțelege, destul de uşor, rapiditatea cu care au evoluat Iaşii, aşezarea devenind, începând chiar cu primele decenii ale secolului al XV-lea, un târg înfloritor, recunoscut ca atare în documentele vremii.

Una dintre problemele cele mai controversate pe care le-au ridicat cercetările arheologice de la Iaşi este legată de identificarea cât mai precisă a nucleului inițial al aşezării:

C. Cihodaru opina, în urmă cu aproape trei decenii, în favoarea ideii că aceasta se întindea pe o suprafață limitată, în zona de nord-est a Curții Domneşti –între actualele biserici *Barnovschi* şi *Sf. Lazăr*, în *dricul* oraşului–, având în centru piața şi vama[913]. Însă descoperirile arheologice, mai vechi[914] sau mai noi[915], au surprins un areal extins în care s-a putut forma aşezarea, cuprinzând, în mod deosebit, versantul vestic al terasei inferioare a Bahluiului. Şi mai recent, cercetările arheologice întreprinse în zona actualei Biserici *Romano-Catolice*[916] au evidențiat o remarcabilă densitate de populație la cumpăna secolelor XIV-XV, recomandând-o, fără rezerve, ca fiind *cel mai vechi nucleu de locuire medievală*[917].

> "În acelaşi timp, vestigiile de locuire, datând din secolul al XIV-lea şi din primele decenii ale secolului al XV-lea, descoperite pe partea estică a terasei Bahluiului sunt mai puțin numeroase. Cu excepția unui strat de cultură surprins sporadic, a cuptoarelor de ars ceramica (de uz comun şi

---

[912] Pe baza datelor arheologice, s-a stabilit că "primele construcții ale Curții domneşti au fost ridicate din inițiativa lui Alexandru cel Bun, în marginea sudică a aşezării, fapt ce a determinat, în timpul edificării acesteia, cât şi în perioada imediat următoare, atragerea unui număr mai mare de meşeteşugari, negustori, cărăuşi, proprietari de case pentru închiriat, hangii etc, capabili să satisfacă nevoile Curții, determinând astfel dezvoltarea extensivă a localității. De asemenea, este binecunoscut faptul că în 1408 domnitorul acorda privilegii comerciale liovenilor, în care se hotăra, printre altele, ca pentru teritoriile tătăreşti vama să fie plătită la Iaşi. Probabil că acest punct de tranzit funcționa pentru părțile răsăritene şi cu câteva decenii înainte, dar credem că acum, cel puțin pentru Iaşi, vama şi-a găsit un loc în economia urbană. Ea a fost amplasată la extremitatea estică a localității, în punctul cel mai apropiat de oraş al Bahluiului, la confluența cu Câcaina, unde desigur era şi un pod, cunoscut mai târziu sub numele de Podul lui Ştefan Vodă, drum pe care se circula spre Răsărit, peste Prut" (S. Cheptea, *Din nou despre începuturile Iaşilor*, în *HU*, V, 1997, 2, p. 161).

[913] C. Cihodaru, Gh. Platon, *Istoria oraşului Iaşi*, vol. I, Iaşi, 1980, p. 53.

[914] Al. Andronic, E. Neamțu, *Cercetări arheologice pe teritoriul oraşului Iaşi în anii 1956-1960*, în *AM*, II-III, p. 409-438; Al. Andronic, *Iaşii până la mijlocul secolului al XVII-lea*, p. 37-39; N. N. Puşcaşu, V.-M. Puşcaşu, *Mărturii de civilizație şi urbanizare medievală descoperite în vatra istorică a Iaşilor*, în *RMMMIA*, 2, 1983, p. 20-64 (în recenzia pe care o face acestui studiu, R. Popa, *Câteva observații pe marginea recentelor cercetări arheologice din centrul municipiului Iaşi*, în *SCIVA*, t. 35, nr. 4, 1984, p. 345-352, elogiază descoperirile, criticând, totodată, cu vehemență, interpretările autorilor); V. Chirica, M. Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iaşi*, Iaşi, 1984, p. 199.

[915] Al. Andronic, S. Cheptea, *Curtea Domnească din Iaşi*, în *RMI*, LIX, 1990, p. 14.

[916] S. Cheptea, *op. cit.*, p. 157-163.

[917] Idem, *Şase veacuri de istorie*, în vol. *Catedrala romano-catolică Iaşi*, Iaşi, 2005, p. 9-19.

cahle de sobe) dezvelite în preajma Bisericii Sf. Sava şi a celor descoperite pe fosta stradelă Golia, care au beneficiat de datarea cu ajutorul unor monede emise de Alexandru cel Bun, instalaţii amplasate, de cele mai multe ori, în marginea aşezărilor, nu s-au descoperit locuinţe din această vreme, nici în săpăturile mai vechi şi nici pe amplasamentele mai noi..."[918].

S. Cheptea, autoarea celor mai recente cercetări privitoare la geneza aşezării ieşene, opina în favoarea unei categorice dezvoltări a oraşului în vremea lui Alexandru cel Bun, atât în ceea ce priveşte producţia meşteşugărească, cât şi schimburile comerciale. Materializarea acestei evoluţii pozitive s-a tradus prin creşterea numărului de locuinţe şi a amenajărilor edilitare pe întreaga suprafaţă ocupată de oraşul medieval, dar cu un *plus* evident în perimetrul desfăşurat pe terasa vestică a Bahluiului.

Această situaţie s-ar explica prin faptul că "însemnatul drum comercial dinspre Suceava, însoţit, pe porţiunea lui finală, de râul Bahlui, intra în localitate prin partea de vest [...], fapt care a determinat, probabil, amenajarea aici de către localnici a celor mai vechi popasuri şi adăposturi pentru negustori. Nu este de neglijat faptul că tot pe acest versant, pe o suprafaţă de circa 500 m, se înşiră şi astăzi cinci biserici care au intrările orientate (oarecum nefiresc) spre pantă [...]. Or, dacă numai trei dintre aceste lăcaşuri sau altele din acelaşi perimetru s-ar dovedi că datează din veacurile XIV-XV, atunci nu va mai exista nicio îndoială în ce priveşte localizarea nucleului iniţial al oraşului medieval"[919].

IV.4.c Oraşe *formate*, prin dezvoltarea unor foste centre voievodale

Studii de caz: Argeş(?), Râmnic, Suceava(?)

Argeş. Dacă acceptăm scenariul propus de N. Constantinescu, coordonatorul cercetărilor arheologice de la *Argeş*[920], aşezarea se numără, alături de cea dezvoltată sub *Cetatea Dâmboviţei* –care i-a şi determinat numele, adică "Cetăţeni"[921]–, printre cele mai vechi centre voievodale româneşti de la sud de Carpaţi. De altfel, raportându-ne la realităţi încadrabile în secolul al XIII-lea, acestea ar fi şi singurele identificate ca atare.

---

918 Idem, *Din nou despre începuturile Iaşilor*, p. 159.
919 *Ibidem*, p. 159-161.
920 N. Constantinescu, *Curtea de Argeş, 1200-1400. Asupra începuturilor Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1983.
921 Optăm, alături de Gh. I. Cantacuzino, pentru identificarea *Cetăţii Dâmboviţei*, din documentele sec. XIV-XV, cu fortificaţia de la *Cetăţeni*: "Numai în acest loc, corespunzând întru totul datelor precise ale documentelor din care se poate deduce situarea geografică a cetăţii Dâmboviţa, se află vestigii ale unei fortificaţii a cărei perioadă de existenţă acoperă şi vremea în care este atestată documentar această cetate." (*Cetăţi medievale din Ţara Românească*, p. 170). Pentru încadrarea cronologică a centrului voievodal de la Cetăţeni, vezi L. Chiţescu, *Elemente definitorii ale centrului voievodal de la Cetăţeni puse în lumină de cercetarea arheologică a anilor din urmă*, în *CA*, IX, 1992, p. 85-90.

Numele *Argeşului* nu derivă, însă, aşa cum s-a tot opinat[922], de la râul lângă care se află, ci dimpotrivă. Câţiva importanţi lingvişti sau istorici – dintre care, mai recent, s-a distins Al. Madgearu[923]–, mai puţin subsumaţi imperativelor demonstrării, cu orice preţ, a continuităţii fără sincope etnice între populaţia tracică, daco-romani şi români, au analizat obiectiv forma sub care apare aşezarea în primele documente, adică *Arghiş*[924], trimiţând la o etimologie türcică, cel mai probabil pecenegă[925].

Contextul în care a putut avea loc această *numire* a fost evidenţiat, nu demult, într-un interesant studiu, tot de către Al. Madgearu[926]. La rândul ei, denumirea actuală a oraşului, *Curtea de Argeş*, n-a fost folosită în documentele medievale decât cu forma, în sensul şi pentru a preciza locul emiterii: "în curtea Arghişului" [927]. Pornind de la aceasta, în epoca modernă se va impune forma uzitată astăzi.

Revenind, însă, la problematica pe care o determină încercarea de a identifica primele faze ale evoluţiei aşezării, trebuie consemnat faptul că, puţinătatea izvoarelor scrise a necesitat, *şi* în cazul de faţă, aportul cercetării arheologice. În urma campaniilor de săpături conduse de N. Constantinescu, a fost semnalată existenţa unor vestigii din secolul al XIII-lea şi chiar mai timpurii, aducându-se importante precizări cu privire la topografia şi cronologia ansamblului vechii *Curţi domneşti* din Argeş[928].

Ceea ce a interesat în primă instanţă, provocând adevărate dispute istoriografice, a fost cronologia *Bisericii Domneşti* şi a construcţiilor din apropiere, cu impact direct asupra clarificării unor aspecte de însemnătate majoră pentru istoria teritoriilor sud-carpatice, chiar şi din perioada ce a *precedat* întemeierea Ţării Româneşti.

---

922 Vezi, mai recent, C. C. Petolescu, *Originea numelui râului Argeş*, în Argessis, t. X, 2001, p. 21-23.

923 Al. Madgearu, *Istoria unei confuzii: Ordessos-Argessis-Argedava-Argeş*, în vol. *Arheologie şi istorie în spaţiul carpato-balcanic*, coord. Denis Căprăroiu, Târgovişte, 2011, p. 139-146.

924 *DRH*, B, I, p. 22, 82, 117.

925 N. Drăganu, *Românii în sec. IX-XIV pe baza toponimiei şi a onomasticii*, Bucureşti, 1933, p. 530-532.

926 "În cazul oronimului *Peceneaga* din Făgăraş, atragem atenţia asupra faptului că şi numele râului Argeş care izvorăşte din apropiere pare să fie tot peceneg. El ar proveni din cuvântul türcic *argiş* («înălţime, ridicătură de teren»), aşa cum sugerează primle forme atestate: *Argyas* (1369), *Argies* (1379), *Arghiş* (1427). Teoria originii getice nu se poate susţine, fiindcă hidronimul antic *Argessis* (neatestat) a fost reconstituit pornind de la forma Ordessos (atestare unică la Herodot), tocmai pentru a proba legătura dintre *Ordessos* şi *Argeş*. Nici *Argedava* (capitala lui Burebista) nu are vreo legătură cu zona Argeşului. Putem presupune că denumirea râului a fost dată atunci când pecenegii sedentarizaţi s-au refugiat împreună cu românii în faţa agresiunii cumanilor. Cel mai probabil, numele a fost dat mai întâi aşezării Argyas (Curtea de Argeş), după care apoi a fost denumit râul." (Al. Madgearu, *Români şi pecenegi în sudul Transilvaniei*, în vol. *Relaţii interetnice în Transilvania (sec. VI-XIII)*, Bucureşti, 2005, p. 117).

927 *DRH*, B, II, p. 143; *DRH*, B, IV, p. 149-150.

928 Vezi n. 920.

Fără a intra în detalii de ordin tehnic, reţinem că autorul cercetării arheologice a datat *prima* biserică de la Curtea din Argeş (numită convenţional *Argeş I*)[929], ca şi zidul său de incintă, la cumpăna secolelor XII-XIII. Datarea s-a făcut, din punctul nostru de vedere, într-o manieră discutabilă, pe baza unei monede emise de împăratul bizantin Alexios III Angelos (1195-1203). Pe lângă aceasta, N. Constantinescu s-a mai încumetat să dateze şi *Curtea veche*, pe la 1150-1180, cu câteva decenii înaintea lăcaşului de închinăciune[930]. Mai mult, respectiva *Curte*, nelocalizată[931], ar fi avut un aspect de cetăţuie, de unde şi menţionarea acelui "*castrum Argyas*", din documentele cancelariei angevine[932].

Biserica *Argeş I* a fost calificată de autorul descoperirii drept "unicat tipologic" în arhitectura noastră medievală, prezentând analogii cu mediul sârbesc şi bulgar, mai ales cu biserica de sec. XIII-XIV de la Nicopole[933]. Aplecându-se asupra acestui aspect, R. Theodorescu a considerat că poate identifica, cu şi mai mare precizie, "ascendenţa" bisericii voievodale din Argeş, oferindu-ne indicii privitoare la mediul politic în care gravitau formaţiunile politice româneşti de la sud de Carpaţi.

> "Înrudită, pe de o parte, cu un monument ca acela de la Sapareva Banja –descins din tipul provincial bizantin Boiana-Dinogetia-Garvăn–, pe de alta cu edificii de cult ca acelea de la Nicopole şi Dolna Kamenica, ctitoria voievodului din secolul al XIII-lea de la Argeş –până în prezent cu caracter de unicat în arhitectura noastră medievală– se înscrie hotărât, şi deloc întâmplător, pe linia unei evoluţii sud-dunărene a planului cruciform (în varianta în care punctele de sprijin din naos lipsesc), evoluţie care se consuma între sec. al XII-lea şi începutul sec. al XIV-lea, în lumea bulgară prin excelenţă. Împrejurarea că, pentru curtea sa, unul dintre predecesorii lui Basarab *Întemeietorul* a ales drept model monumente ce se ridicau în acea vreme în sfera de autoritate a Târnovei şi a Vidinului –îndeosebi în părţile apusene ale Bulgariei medievale

---

[929] Existenţa unui lăcaş de cult mai vechi, aflat sub actuala Biserică Domnească, fusese intuită, încă din anii '30 ai secolului trecut, de A. Sacerdoţeanu, *Mormântul de la Argeş şi zidirea Bisericii Domneşti*, în *BCMI*, XXVIII, fasc. 84, 1935, p. 49-57. Cu toate acestea, îi revine lui N. Constantinescu meritul, integral, de a fi descoperit şi pus în valoare, pe cale arheologică, acest excepţional monument.

[930] N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 61, 119, 145.

[931] Autorul cercetării presupune, în acord cu indiciile arheologice care i-au stat la îndemână, că *vechea curte* din Argeş era situată în apropiere de incinta *A*, la c. 100 metri, mai exact la SE de incinta *1*, "pe mamelonul ascuns astăzi de clădirile spitalului orăşenesc". Acest plasament topografic ar fi sugerat şi de o cărare de prundiş, descoperită pe direcţia bisericii *Argeş I*, al cărei rost nu putea fi decât să lege reşedinţa propriu-zisă de lăcaşul religios situat la nord (*ibidem*, 144-145).

[932] *DRH*, D, I, p. 58, 65. Cu privire la controversata localizare a *castrului Argyas*, vezi, mai recent, Al. Madgearu, *Castrum Argyas: Poenari sau Curtea de Argeş?*, în vol. *Studia Varia in Honorem Professoris Ştefan Ştefănescu Octogenarii*, Brăila, 2009, p. 203-215, respectiv replica lui S. Iosipescu, *Bătălia de la Posada (9-12 noiembrie 1330). O contribuţie la critica izvoarelor istoriei de început a principatului Ţării Româneşti*, în *RI*, t. XIX, nr. 1-2, 2008, p. 59-82.

[933] N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 152.

(Sapareva Banja, Nicopole, Dolna Kamenica)–, se explică limpede în lumina legăturilor bisericeşti şi politice pe care le bănuim între lumea bulgară şi aceea munteană şi olteană în sec. al XIII-lea şi la începutul celui următor, mai ales după întemeierea patriarhiei târnovene, în 1235 –vreme în care, la Argeş, cârmuia deja, poate, Seneslau– şi odată cu perioada de hegemonie bulgaro-mongolă de la Dunărea de Jos, în jurul lui 1300, în epoca stăpânirii aici a unui Tihomir şi mai apoi a lui Basarab însuşi"[934].

Completând descrierea celor mai timpurii realităţi argeşene, arheologul N. Constantinescu a eliminat, fără dubiu, eventualitatea oricăror distrugeri pe care invazia mongolă le-ar fi putut aduce aşezării, dată fiind lipsa urmelor de arsură, databile la jumătatea secolului al XIII-lea[935]. În schimb, pentru perioada marcată de campania regelui Carol Robert de Anjou (1330), autorul a consemnat "ceva urme de incendiu", la presupusele anexe ale *Curţii vechi*, dar, categoric, nu şi la biserica *Argeş I*[936], opinând în favoarea continuităţii de locuire în vatra voievodală.

De altfel, respingerea supoziţiilor privind transferul, fie şi temporar, al centrului de autoritate domnească de la Argeş la Câmpulung, după 1330, i-a permis să aprecieze că, până la cumpăna veacurilor XIV-XV, deci până la apariţia reşedinţei de la Târgovişte, *"CURTEA DE ARGEŞ a fost singura vrednică de acest nume, unicul scaun de domnie peste ţară"*[937].

Mai mult, bazându-se pe descoperirea a două monede bulgăreşti, emise în intervalul 1331-1335, dar şi a unei monede angevine, de la 1338, autorul a datat construirea *noii* Curţi voievodale de la Argeş pe la 1340[938]. Tot pe baza unei monede –emisă de ţarul bulgar Ioan Sraţimir şi găsită sub o pungă de moloz, provenit, în opinia dânsului, de la biserica *Argeş I*– a datat şi construirea bisericii numită convenţional *Argeş II* –adică *Sf. Nicolae Domnesc*, care suprapune fostul lăcaş voievodal– în intervalul 1365-1369.

Din această perspectivă, va contesta şi contemporaneitatea celebrului grafit, descoperit pe zidul nordic al bisericii domneşti, cu evenimentul pe care îl consemna –moartea, la Câmpulung, a *marelui Basaraba voievod*, în anul 1351/1352[939]–, N. Constantinescu persistând în *eroarea* de a atribui lui Vladislav-Vlaicu ctitorirea monumentului[940], în intervalul precizat anterior (1365-1369). Drept consecinţă, neagă opiniile conform cărora sediul mitropoliei de la 1359 se instalase în biserica domnească, pe care o consideră "încă neconstruită", amplasându-l pe locul viitoarei mănăstiri a lui Neagoe Basarab, "*la distanţă* faţă de aşezământul voievodal"[941].

---

[934] R. Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident*, p. 274.
[935] N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 145.
[936] *Ibidem*.
[937] *Ibidem*, p. 144.
[938] *Ibidem*, p. 56, 145-146.
[939] Grafitul reprezintă, în opinia lui N. Constantinescu, doar "un excepţional fapt de memorie" (*ibidem*, p. 148).
[940] "demolatorul bisericii *Argeş I* este acelaşi cu constructorul bisericii *Argeş II*, operaţiile succedându-se în ordine firească şi fără pauze între ele" (*ibidem*, p. 147).
[941] *Ibidem*, p. 148-149.

Ca o consecinţă firească a tuturor acestor aprecieri, Argeşul a fost identificat cu centrul politico-administrativ al lui Seneslau, dar şi cu principala reşedinţă, *domnească*, a primilor "Basarabi", sub a căror oblăduire va dobândi un caracter aparte, de factură urbană. Astfel, construirea *noii* Curţi domneşti, sub Basarab I, stabilirea Mitropoliei Ţării Româneşti, sub Nicolae Alexandru, ridicarea bisericii Sf. Nicolae Domnesc, sub Vladislav-Vlaicu, dar şi înfiinţarea episcopiei catolice, la 1380/1381[942], vor transforma Argeşul într-o aşezare cu funcţii complexe, politice, religioase şi administrative, la care se va adăuga, fireşte, cea economică, materializată prin statornicirea în perimetrului său a unui important *tîrg*[943].

În ceea ce ne priveşte, dincolo de tot acest tentant eşafodaj argumentativ, vom îndrăzni să apreciem că încheierile reputatului arheolog trebuie privite cu circumspecţie. De altfel, cu ani în urmă, specialişti de anvergură, precum P. Chihaia, le-au contestat vehement, oferind o contra-argumentaţie interesantă, care merită consemnată.

Chiar în legătură cu datarea începuturilor bisericii *Argeş I*, lucrurile sunt, în cel mai bun caz, discutabile:

Pe de o parte, însuşi autorul cercetărilor de la Argeş recunoaşte inconsistenţa unora dintre elementele probatoare, punându-le sub semnul îndoielii. Astfel, legat de moneda lui Alexios al III-lea Angelos (1195-1203) –pe baza căreia se precizase epoca înălţării bisericii voievodale–, acesta se declară nesigur în privinţa "provenienţei şi chiar a determinării emitentului"[944], confuzia fiind adâncită de descoperirea ei pe un strat de călcare din *afara* lăcaşului de cult.

Pe de altă parte, descoperirea, încă din anul 1920, lângă zidul bisericii *Argeş I*, a unei monede aparţinând lui Ladislau al IV-lea *Cumanul* (1272-1290), chiar sub pardoseala altarului bisericii *Argeş II*[945], ar putea fi luată, mult mai firesc, în discuţie[946], schimbând fundamental scenariul propus. Aşezarea de la Argeş n-ar mai reprezenta, astfel, centrul politico-administrativ al lui Seneslau, ci creaţia voievodului *descălecător* –**Negru Vodă**–, aşa cum este surprinsă, de altfel, în cronică:

---

942 Şt. Pascu, *Contribuţiuni documentare la istoria românilor*, p. 209-211.

943 Stă mărturie, în acest sens, chiar numele râuşorului pe care este plasat oraşul: *Râul Târgului* (P. Chihaia, *În legătură cu originea şi structura oraşelor de reşedinţă din Ţara Românească*, în vol. *Artă medievală I. Monumente din cetăţile de scaun ale ţării Româneşti*, Bucureşti, 1998, p. 307-308).

944 N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 117, n. 164.

945 V. Drăghiceanu, *Jurnalul săpăturilor din Curtea Domnească a Argeşului*, în *BCMI*, X-XVI (1917-1923), Bucureşti, 1923, p. 141, 150.

946 "Mult mai firesc ne pare a data această biserică dispărută cu moneda lui Ladislau al IV-lea *Cumanul* (1272-1290), a cărei identificare este sigură şi care a fost găsită în altarul actualei biserici, deci lângă zidul fostului monument. Biserica Argeş I va fi dăinuit, probabil, din ultima treime a secolului al XIII-lea (nu de la începutul acestui secol), înălţată, poate, de Tihomir, tatăl lui Basarab" (P. Chihaia, *Despre biserica domnească din Curtea de Argeş şi confesiunea primilor voievozi ai Ţării Româneşti*, în *Artă medievală I*, p. 41-42).

"Întâiu au făcut oraşul ce-i zic Câmpul-Lung; acolo au făcut şi o biserică mare şi frumoasă <şi înaltă >. Şi de acolo au descălecat la Argeş, şi iar au făcut oraş mare şi au pus şi Scaunul de domnie acolo, făcând curţi de piatră şi case domneşti şi o biserică mare şi frumoasă. [...] Şi au domnit ani 24, şi au murit la leat 6823 (= 1315) şi l-au îngropat în biserica lui la Argeş."[947].

Nici în privinţa celorlalte repere cronologice, propuse de N. Constantinescu, specialiştii nu şi-au dat, în totalitate, acordul. Dimpotrivă, cel mai vehement dintre ei, P. Chihaia, le-a demontat sistematic, oferind o nouă perspectivă, destul de interesantă, care suportă însă, la rându-i, corecturi însemnate. Fără a-i relua argumentaţia, vom prezenta, în rândurile următoare, principalele sale amendamente:

Prima biserică de lângă curtea domnească, Argeş I, ca şi primele case domneşti au fost înălţate, probabil, între anii 1272 şi 1290[948], de către Litovoi sau urmaşii săi, care ocupaseră, în anii minoratului lui Ladislau al IV-lea *Cumanul*, fostul voievodat al lui Seneslau. Această viziune este susţinută, pentru P. Chihaia, atât de moneda descoperită în 1920, cât şi de monedele descoperite de N. Constantinescu, aparţinând epocii împăratului bizantin Andronic al II-lea Paleologul (1282-1328).

În războiul din 1330, care a avut un caracter distrugător, casele domniei, ca şi biserica Argeş I, au fost ruinate[949]. Casa domnească a fost refăcută, într-adevăr, pe la 1340, cu acest prilej fiind înălţat şi zidul împrejmuitor, neîntărit cu turnuri de colţ. Faptul nu ar trebui să mire, deoarece curtea era, oricum, uşor de atacat de pe dealul unde se află biserica Sân Nicoară. De altfel, se poate presupune că aşezarea însăşi era înconjurată de o palisadă, îndreptăţind cancelaria angevină să o numească "castrum".

Peste fosta biserică Argeş I, ruinată în 1330, se va ridica, în perioada ce a circumscris momentul 1351/1352, biserica Sf. Nicolae Domnesc, pregătită ca lăcaş al Mitropoliei[950].

În ceea ce ne priveşte, vom adopta –în raport cu cele două poziţii adverse– o atitudine echilibrată, impusă de lipsa unor argumente documentare peremptorii. Apreciem, astfel, că vechimea *aşezării* argeşene ar putea fi mai mare, aşa cum propunea N. Constantinescu, deşi datarea sa pe baza a doar două monede, găsită în straturi de depunere şi nu în complexe arheologice închise, este niţel cam *prea* riscantă.

Prin contrast, vom reţine că autorii cercetărilor arheologice de la Rădăuţi, Lia şi Adrian Bătrîna, nu s-au încumetat să dateze aşezarea în

---

947 *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 15.

948 Această datare a fost susţinută, ulterior, şi de C. Moisescu, *Arhitectura românească veche, I*, Bucureşti, 2001, p. 28. Deşi a luat act de toate aceste amendamente, N. Constantinescu a continuat, cu încrâncenare, să apere datarea timpurie a lăcaşului de cult (vezi, mai recent, *Completări în problematica fostei Curţi Domneşti din Argeş*, în Argesis, t. XII, 2003, p. 177-187).

949 "Nu considerăm valabil argumentul că în vederea înălţării unei biserici mai mari a curţii –după N. Constantinescu biserica Sf. Nicolae a fost *numai* un locaş al curţii– a fost dărâmată biserica Argeş I; acest lucru nu se obişnuia" (P. Chihaia, *op. cit.*, p. 42).

950 *Ibidem*, p. 43.

secolul al XI-lea, pentru simplul motiv că în cuprinsul ei a fost descoperită o monedă emisă la Constantinopol sub Roman II Argyros (1028-1034)[951].

Oricum, identificarea Argeşului cu reşedința lui Seneslau poate fi luată în calcul doar cu titlul de *ipoteză*, fiind puternic concurată de centrul voievodal, atestat ca atare, de la Cetățeni[952], în care continuitatea funcției religioase a fost dovedită într-o manieră indubitabilă, monumentele de cult succedându-se, fără sincope, pe parcursul întregului secol XIII.

În ceea ce priveşte Argeşul, prima sa biserică *voievodală* –care, alături de Curte, va imprima acest caracter întregii aşezări– datează, în viziunea noastră, de la cumpăna secolelor XIII-XIV, fiind ctitoria lui Negru Vodă, aşa cum înregistrează şi *Letopisețul Țării Româneşti*. Argumentele pot fi oferite atât de moneda emisă de Ladislau al IV-lea *Cumanul*, la finele secolului al XIII-lea, descoperită *lângă zidul altarului bisericii Argeş I*, cât şi de o circumstanță aparte, la care ne vom referi în cele ce urmează.

Conform mărturiei lui N. Constantinescu, pe care mi-a împărtăşit-o personal, cu doar câțiva ani în urmă, nu avem nicio probă care să ateste existența vreunui mormânt în perimetrul bisericii *Argeş I*. Ne vom întreba, aşadar, iar întrebarea ar fi trebuit să şi-o pună, în primul rând, autorul descoperirilor, cum este posibil ca într-o biserică *voievodală* în care s-a închinat însuşi Seneslau –aparținând unei *dinastii* munteneşti continuate, în viziunea preopinentului nostru, fără întrerupere, prin "Tihomir", Basarab, Nicolae Alexandru sau Vladislav-Vlaicu–, să nu existe **niciun mormânt voievodal**, deşi aceasta a durat de pe la 1200 până în 1365? Cu alte cuvinte, pe parcursul a **165** de ani, în biserica *voievodală*, respectiv *domnească*, a Țării Munteneşti, niciunul dintre titularii dinastiei nu a catadicsit să-şi amenajeze mormântul[953].

Din această perspectivă, concluziile se impun, credem, de la sine. Practic, toate circumstanțele evocate anterior credibilizează ideea că **ființarea bisericii *Argeş I* se plasează la cumpăna secolelor XIII-XIV**.

O problematică la fel de interesantă, cu implicații majore asupra înțelegerii istoriei de început a Țării Româneşti, o ridică datarea bisericii *Argeş II*, adică *Sf. Nicolae Domnesc*, pe care o putem admira şi astăzi în fosta capitală munteană. Importanța subiectului a generat o altă suită de furibunde dispute istoriografice, ai căror principali exponenți au fost, din nou, N. Constantinescu şi P. Chihaia.

---

951 Lia şi Adrian Bătrîna, *Biserica "Sfântul Nicolae" din Rădăuți*, p. 22.

952 Vezi *supra*, p. 77, cu n. 260.

953 Chiar dacă vom accepta argumentele, pertinente, ale dlui Adrian Bătrîna, care mi-a împărtăşit, de curând, opinia conform căreia înhumările în interiorul lăcaşurilor de cult au devenit o practică acceptată de Biserică abia spre mijlocul secolului al XIV-lea, rămâne, totuşi, întrebarea: de ce nici Basarab I, nici fiul său, voievodul Nicolae Alexandru, care au decedat în **cea de-a doua parte a acestui veac**, nu şi-au ales drept loc de odihnă biserica propriei Curți din Argeş, perfect funcțională la data dispariției lor, conform "postulatelor" lui N. Constantinescu?

Remarcabilul arheolog, autor al faimoaselor descoperiri de la Argeş, combătut vehement de către reputatul istoric de artă, a **postulat** –şi redăm termenul ales de domnia sa– faptul că "demolatorul bisericii *Argeş I* este acelaşi cu constructorul bisericii *Argeş II*"[954], *recte* Vladislav-Vlaicu, acesta ctitorind monumentul în intervalul 1365-1369. Argumentul indubitabil, şi care doar *principial* trebuie acceptat ca atare, ar consta în descoperirea în proximitatea casei domneşti, sub o lentilă de moloz aparţinând primei biserici, a unei monede emise de Ioan Sraţimir[955], ţarul bulgar de la Vidin, cumnat al voievodului Vladislcav-Vlaicu. Datând moneda –cu o rigoare excesivă– în anul 1365, pe baza unor analogii cu alte două monede emise de Sraţimir şi aflate în tezaurul de la Padina-Gospodin Vir, N. Constantinescu a **postulat** –şi continuă să o facă, cu obstinaţie[956]– imposibilitatea ctitoririi bisericii *Argeş II* înainte de această dată.

Ceea ce uitat, însă, autorul **postulatului**, este că florile de crin aflate pe moneda lui Sraţimir, în combinaţie cu alte elemente specifice, ca şi scutul zis "dinastic" de pe monedele contemporane contramarcate de Vladislav-Vlaicu, sunt dovezile concedării, de către angevinul Ludovic cel Mare al Ungariei, a dreptului de a bate monedă, vasalilor săi. Şi cum ştim că Sraţimir a fost eliberat din arest, de către Ludovic, abia în 1369[957], cu condiţia vasalizării sale, atunci moneda în cauză nu poate data decât începând cu anul respectiv[958]. Numai că, în anul 1369 biserica era *deja* pictată, după cum atestă inscripţia aflată deasupra tabloului votiv, care îl reprezintă pe voievodul muntean împreună cu soţia sa, Ana[959].

Astfel, celebra monedă de sub lentila dlui N. Constantinescu nu mai poate reprezenta un element de datare a construcţiei monumentului, ctitorit, după cum o atestă şi celebrul grafit[960], de către Nicolae Alexandru, care îl şi închină patronului său onomastic[961], în ultimul an al domniei şi vieţii marelui Basarab(?)[962].

---

[954] N. Constantinescu, *Cronologia monumentelor de la Curtea de Argeş (sec. XII-XIV). Semnificaţia lor istorică*, în *RdI*, t. 34, nr. 4, 1981, p. 693.
[955] Idem, *Curtea de Argeş*, p. 120, nr. 9.
[956] Idem, *Basarab I şi Vladislav I de la Argeş . Mărturii din Biserica Domnească "Sf. Nicolae" - 1. Data executării grafitului cu ştirea morţii lui Basarab I. - 2. Din nou despre Vlaicu Vodă – ctitor şi donator la Athos*, în Argesis, t. XIX, 2010, p. 21-42.
[957] M. Holban, *Din cronica relaţiilor româno-ungare în sec. XIII-XIV*, p. 193-196.
[958] De altfel, moneda a fost datată recent, cu maximă precizie, în intervalul 1370-1375 (E. Oberländer-Târnoveanu, *Monedă şi societate pe teritoriile de la sud şi est de Carpaţi (secolele VI-XIV)*, Cluj-Napoca, 2003, p. 133).
[959] Mai mult, inscripţia însăşi este adăugată **ulterior** tabloului votiv, aşa cum a subliniat chiar N. Constantinescu (*op. cit.*, p. 147-148), fără a tine cont, însă, de relevanţa istorică şi, mai ales, contextuală, ca element de datare, a propriilor descoperiri.
[960] "**leat 6860** [1351-1352] **la Câmpulung a murit Marele Basarab Voievod**" (ap. V. Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeş. Note istorice şi arheologice*, în *BCMI*, X-XVI, 1917-1923, p. 31).
[961] D. Barbu, *Pictura murală din Ţara Românească în secolul al XIV-lea*, Bucureşti, 1986, p. 18-23.
[962] Vezi nota următoare.

În lumina acestor încheieri, **postulatele** lui N. Constantinescu, împănate cu interpretarea grafitului ca fiind un "excepţional fapt de memorie", îşi trădează, din plin, inconsistenţa. Îl şi vedem pe meşterul zidar medieval, pe la 1366, după vreo 15 ani de la moartea lui Basarab, apăsat fiind de memoria marelui voievod, că purcede la scrijelirea, pe zidul aflat în construcţie, şi care *urma să fie zugrăvit*, a grafitul cu pricina![963].

În concluzie, vom releva următoarele:

Aşa cum se va desprinde din paginile pe care le vom dedica analizei începuturilor oraşului Câmpulung, la finele secolului al XIII-lea a debutat *domnia* lui Negru Vodă, care, fără a se număra printre descendenţii presupusului voievod de la Argeş, îşi va impune controlul politic *şi* asupra acestor teritorii, adăugându-le arealului câmpulungean, descălecat anterior[964]. Împreună cu Oltenia *Băsărăbeştilor*, ele vor constitui nucleul Ţării Româneşti, creaţia statală a controversatului voievod făgărăşan.

Impus ca *mare voievod* la sud de Carpaţi în anul 1291, imediat după descălecarea sa la Câmpulung, prin voinţa lui Nogai, atotputernicului emir mongol de la Isaccea, Negru Vodă se va vedea ameninţat într-o manieră ultimativă după 1299-1302 –ca şi corespondenţii săi alani din Moldova–, când Nogai, protectorul şi suzeranul său, dar şi fiul acestuia, Ceaka, sunt anihilaţi de hanul Tokta[965]. Ca urmare a acestor schimbări majore în geopolitica extracarpatică, Negru Vodă îşi va stabili principala reşedinţă la

---

[963] Mult mai grav este faptul că N. Constantinescu ignoră cu bună ştiinţă un document istoriografic de o însemnătate excepţională, în condiţiile în care acesta, publicat fiind, urmează nemijlocit, în paginile *aceleiaşi* reviste, unul dintre articolele preopinentul nostru. Ne referim la notiţele strict contemporane ale pictorului restaurator D. Norocea, *descoperitorul grafitului de la Argeş*, în legătură cu care autorul afirmă că a fost scrijelit "cu ocazia **reparaţiilor** părţilor stricate ce avea biserica în timpul morţii Marelui Basarab la 1352!". Mai mult, concluzionează, pe baza observaţiilor amănunţite asupra straturilor diferite de mortar pe care a fost scrijelit grafitul, că "acest grafit şi mortarul dintre bolovani, pe care este făcut el, ne dezvăluie adevărul. *Biserica era în reparaţie la facerea grafitului!* (s.a.)" (ap. G. Georgescu, *Pictorul D. Norocea despre grafitul cu anul morţii marelui Basarab de la Curtea de Argeş*, în Argessis, t. XI, 2002, p. 147). Cum uşor se poate desprinde, încheierea pictorului D. Norocea generează o circumstanţă tuburătoare: biserica *Argeş II* era, la data morţii marelui voievod Basarab, de ceva timp construită, necesitând, chiar, reparaţii ale tencuielilor interioare!.

[964] Din această perspectivă, analogiile de ordin arhitectural care se pot face între biserica voievodală de la Câmpulung, prevăzută cu incintă proprie şi amplasată în afara *curţii* pe care o deservea, şi dubletul său, *Argeş I*, la care regăsim aceeaşi incintă trapezoidală, cu o funcţiune ce nu a fost decelată, încă, în mod definitiv, sunt de natură să susţină cu tărie încheierile formulate anterior. Particularismul acestei soluţii constructive şi de amplasament, unică în spaţiul românesc, face din cele două biserici voievodale o pereche insolită, avându-l, ca numitor comun, pe însuşi comanditarul lor. Translarea "modelului" câmpulungean la Argeş este în măsură să confirme, de altfel, în chip fericit, precizarea cronicărească: "Întâiu au făcut oraşul ce -i zic Câmpul-Lung; acolo au făcut şi o bisearică mare şi frumoasă şi înaltă. Şi de acolo au descălecat la Argeş, şi iar au făcut oraş mare şi au pus şi Scaunul de domnie acolo, făcând curţi de piatră şi case domneşti şi o biserică mare şi frumoasă." (*Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 15)

[965] Vezi *supra*, analiza dedicată începuturilor oraşului Baia.

Argeş, aşezarea fiind poziţionată mai bine din perspectiva apărării antitătare. Ca dovezi ale acestei decizii stau nu numai cele expuse anterior, legate de construcţia Curţii şi a bisericii voievodale, în care, de altfel, va fi înhumat[966], ci şi concentrarea unor contingente de alani (*iaşi*), cu rosturi

[966] *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 15. Raguzanul Giacomo Luccari, a cărui cronică a fost apreciată ca un izvor de primă mână (vezi n. 734), preciza, la rându-i, că "Negro Voevoda di natione Ungaro [...] fu sepelito in Argis" (*Copioso ristretto degli annali di Rausa*, p. 49). Aceste informaţii coroborează informaţiile oferite de tradiţia locală, conform căreia Negru Vodă era pomenit la slujbele de parastas, din interiorul Bisericii Domneşti, ca şi ctitor al acesteia. Voievodului fondator i-a fost atribuit şi "statul de piatră", adică "chipul lui care este în slona acelei biserici" (cf. V. Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeş*, p. 44-49). În fapt, este vorba despre celebra piatră tombală cu *gisant*, plasată iniţial în colţul nord-vestic al naosului, ale cărei urme de încastrare în zid au fost identificate cu ocazia cercetărilor arhologice coordonate de V. Drăghiceanu (*Jurnalul săpăturilor*, p. 134). În ceea ce ne priveşte, considerăm că acest excepţional artefact ascunde semnificaţii dintre cele mai însemnate, putând lămuri, în bună măsură, taina succesiunii celor două biserici voievodale ale *Curţii* din Argeş, şi nu numai. Concepută, din capul locului, să fie încastrată în zid –motiv pentru care latura sa stângă a fost lăsată brută, neşlefuită (vezi descrierea, detaliată, la P. Chihaia, *Necropola primilor Basarabi din Curtea de Argeş*, în *Artă medievală I*, p. 19)– piatra "deservea", fără a-l suprapune, mormântul notat, convenţional, cu nr. 13, şi *amplasat chiar sub tabloul votiv*! (cf. V. Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeş,* p. 41). Mai mult decât atât, trebuie precizat că *gisantul*, aflat astăzi în custodia Muzeul Naţional de Istorie al României, constituie un monument *unicat* în arta medievală românească a secolelor XIII-XVI şi, în orice caz, o prezenţă cu totul insolită printre pietrele de mormânt existente în necropola domnească argeşeană. Personajul pe care îl înfăţişează, fără îndoială unul dintre primii domni ai Ţării Româneşti (*Radu I*, pentru cei mai mulţi specialişti), ne apare însă îmbrăcat într-un costum "arhaic", specific sfârşitului de secol XIII, fără niciun fel de asemănare cu costumele voievozilor din cea de-a doua parte a secolului al XIV-lea, aşa cum ni le relevă pictura originală de pe pereţii bisericii domneşti (vezi, spre exemplificare, costumul lui Nicolae Alexandru, din celebrul portret conservat în pronaos). Toate aceste circumstanţe, pentru noi extrem de relevante, pot prilejui câteva observaţii pertinente, aflate într-o relaţie logică şi indisolubilă. Dintre ele, vom aborda, cu prilejul acestei expuneri, doar una, rămânând datori cu dezbaterea întregii problematici, într-un studiu aparte. În fapt, atribuirea mormântului nr. 13 lui *Radu I* este, cu desăvârşire, exclusă, dată fiind înmormântarea defunctului *la picioarele* voievodului Vladislav-Vlaicu, reprezentat în tabloul votiv. Nu uităm că cei doi erau fraţi *vitregi*, iar succesorul lui Radu I –care i-a şi "gestionat", prin forţa împrejurărilor, înhumarea– a fost însuşi fiul său, Dan I. De altfel, la data respectivă (c. 1383), existau, încă, în naosul *Bisericii Domneşti*, destule locuri onorabile, care să-i "găzduiască" cinstitul trup. De altfel, dacă am face abstracţie de particularităţile *gisantului*, neîncadrabile epocii în care biserica *Argeş II* a găzduit necropola domnească, ar fi mult mai firesc să considerăm că mormântul nr. 13 i-a aparţinut celui reprezentat deasupra sa, adică lui *Vladislav-Vlaicu.* Operând inversiunea celor două atribuiri, vom aprecia că vârsta personajului descoperit în faimosul mormânt nr. 10 –zis al "voievodului-ctitor" sau "cu pafta", identificat îndeobşte cu Vladislav-Vlaicu–, decelată prin analize antropologice, ar trebui să îndrume gândul cercetătorului la precizarea din actul emis la 3 octombrie 1385, de către Dan I, în favoarea Mănăstirii Tismana: "Pentru că eu [...] am aflat în ţara domniei mele, la locul numit Tismana, o mănăstire nu întru toate părţile ei terminată, pe care sfântrăposatul, binecinstitorul voievod Radu, părintele domniei mele, a ridicat-o din temelie, **dar n-a săvârşit-o din**

uşor de înţeles, tocmai la intrările dinspre *S* şi *NE* ale principalei reşedinţe domneşti.

> Puţini mai ştiu, astăzi, că în afara cunoscutei *Văi* a *Iaşilor*, care dă încă numele satului din proximitatea nord-estică a Curţii de Argeş, în evul mediu intrarea dinspre sud în aşezarea voievodală era străjuită de un alt sat cu numele *Iaşi*, dispărut ulterior. Situaţia o repetă, simptomatic, pe cea de la Târgul Jiului, străjuit, la rându-i, tot la intrarea sa sudică, de un alt sat purtând numele *iaşilor*, concentraţi aici de unul dintre urmaşii voievodului Litovoi sau ai cneazului Vâlcan[967], cel din urmă părând a fi identic, măcar din perspectiva numelui, cu cneazul Farcaş, amintit în *Diploma cavalerilor ioaniţi* (1247).

Mai târziu, în perioada ce a urmat campaniei lui Carol Robert de Anjou (1330), stricăciunile provocate *Curţii vechi*, aparţinând lui Negru Vodă, l-au determinat pe Basarab, ca şi pe fiul său, Nicolae Alexandru, să-şi mute, cu titlu tranzitoriu, reşedinţa la Câmpulung, în curtea voievodală ridicată acolo de *descălecător*[968]. Concomitent, Basarab a dispus începerea lucrărilor de construcţie a noii *Curţi domneşti* de la Argeş, neterminată încă, după toate

---

pricina scurtimii vieţii (s.n.)" (*DRH*, B, I, p. 21). Ca un argument în plus, spre atribuirea mormântului nr. 10 lui *Radu I*, trebuie amintit că, în vechime, slujbele de parastas care îl pomeneau pe *Radu* Negru, în calitatea sa de ctitor al *Bisericii Domneşti*, erau oficiate chiar la căpătâiul celui înhumat în mormântul nr. 10*!* (cf. V. Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeş*, p. 44; idem, *Jurnalul săpăturilor,* p. 149). Nu ne îndoim, desigur, în această speţă, de confuzia pe care localnicii, ca şi clerul, o făceau între *Radu* Negru Vodă –*descălecătorul* şi *ctitorul* lăcaşului, conform tradiţiei păzită de veacuri la Argeş– şi voievodul *Radu I*. Însă *tocmai această confuzie* descurcă iţele "afacerii" noastre, din moment ce împricinaţii îl pomeneau pe legendarul ctitor la căpătâiul unui voievod despre care ştiau sigur, din generaţie în generaţie, că purtase numele *Radu*!

[967] Facem referire la un personaj aproape necunoscut şi, oricum, "nepromovat" în istoriografia românească: cneazul Vâlcan, al cărui sat de reşedinţă, *Curtea lui Vâlcan* (*DRH*, B, I, p. 275-276), era localizat chiar lângă castrul roman de la Bumbeşti Jiu, la nordul târgului de pe râul omonim, pe un amplasament ce permitea controlul facil al importantei căi militare şi comerciale care lega Haţegul de Oltenia. De altfel, Vâlcan a dat şi numele pasului prin care se făcea şi se mai face, încă, respectiva legătură, constituindu-se în cel mai important dintre punctele vamale aflate în Ţara Românească, la vest de Olt. Mai mult, se pare că Vâlcan a refolosit castrul roman, care a şi generat numele satului, *Curte*, acesta apărând în harta militară realizată în preajma bătăliei de la Nicopole –ori pe la 1443/1444 (cf. S. Iosipescu, *Harta "militară" a Dunării şi a unei părţi a sud-estului Europei*, p. 100)– ca o cetate, *Ponssiona*, în dreptul căreia era reprezentat *ponte de zicho*, adică podul peste Jiu. Vezi, în acest sens, I. Dumitru-Snagov, *Ţările Române în secolul al XIV-lea. Codex Latinus Parisinus*, Bucureşti, 1978, autorul studiului considerând, în mod eronat, că *Ponssiona* ar trebui localizată la Craiova. La rândul său, fără a avea habar despre existenţa satului şi a castrului de la *Curte*, O. Iliescu a optat, la fel de eronat, pentru localizarea cetăţii *Ponssiona* la Râmnic (*Cu privire la o hartă parţială a sud-estului Europei datând din preajma bătăliei de la Nicopole*, în *SMIM*, IX, 1978, p. 195). Privitor la anvergura politică a cneazului Vâlcan, trebuie subliniat faptul că, în mod semnificativ, urmaşii acestuia, posedând un domeniu uriaş, sunt atestaţi ca **primii** boieri *vlasteli* ai Ţării Româneşti (*DRH*, B, I, doc. 170, 229).

[968] Vezi *infra*, analiza dedicată începuturilor oraşului Câmpulung.

aparențele, la momentul dispariției celor doi voievozi (1352, respectiv 1364)[969].

De altfel, în raport cu mărturia documentelor scrise, dobândirea de către Argeş a calității de "capitală", în sensul de principală reşedință domnească, se va produce abia în timpul domniei lui Vladislav-Vlaicu, care îl va numi "nostra residencia"[970]. Aprecierea este întărită şi de faptul că însăşi Doamna Clara, mama sa vitregă, se vedea obligată, pe la 1370, să părăsească oraşul Câmpulung, context în care –dată fiind inexistența la Argeş a unui aşezământ catolic– i se îngăduie folosirea unui altar mobil şi dreptul de a avea un confesor[971].

Râmnic. Pe cea de-a doua cale a comerțului muntenesc, mai precis pe drumul Oltului, ce tranzita Țara Românească făcând un uşor ocol argeşean, legând Sibiul de vadurile dunărene şi de teritoriile bulgăreşti, se va dezvolta, în cursul sec. al XIV-lea, cu contribuția negustorilor sibieni[972], *Râmnicul*.

Atestat documentar încă din anul 1389[973], oraşul de pe *Râmnic*[974] a evoluat, la prima vedere, dintr-un sat ce va fi funcționat, decenii la rând, ca

---

[969] Analizând aceste circumstanțe, C. Rezachevici aprecia, judicios, următoarele: "Abia pe la 1340 Basarab a început reconstruirea curții domneşti de la Curtea de Argeş, iar biserica Sfântul Nicolae Domnesc era încă în lucru la data morții sale, cum o dovedeşte inscripția amintită, fiind terminată şi sfințită ulterior de Nicolae Alexandru, al cărui portret în costum de cavaler ne întâmpină deasupra uşii de intrare în naos. Dar şi Nicolae Alexandru a murit la Câmpulung, la 16 noiembrie 1364, fiind înmormântat alături de tatăl său, în biserica curții domneşti de aici, sub o lespede care s-a păstrat până azi. În chip firesc se poate astfel considera că el a rezidat la curtea din Câmpulung până la moarte. E greu de crezut, în lipsa oricăror izvoare, deşi nu imposibil, că ar fi revenit permanent la Curtea de Argeş, pentru a fi apoi doar dus şi îngropat la Câmpulung." (*De unde venea şi unde a păstorit primul mitropolit al Țării Româneşti?*, în Argessis, t. VIII, 1999, p. 70-71). De altfel, urmând linia acestor raționamente, C. Rezachevici consideră, de data aceasta *discutabil*, că "Dacă Nicolae Alexandru a rezidat foarte probabil la Câmpulung până la moarte, în 1364, desigur de aici a purtat legăturile cu Patriarhia de la Constantinopol, şi tot aici a adus pe lângă sine pe Iachint de la Vicina, ca nou mitropolit al Ungrovlahiei." (*ibidem*, p. 71).

[970] Vezi actul din 16 iulie 1372, în *DRH*, B, I, p. 15.

[971] Cf. Şt. Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria Românilor*, p. 181-182.

[972] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 120.

[973] Hrisovul prin care voievodul Mircea cel Bătrân lărgea hotarul mănăstirii Cozia, dăruindu-i locul ce ținea de satul Jiblea, a fost emis la 4 septembrie1389, "în **oraşul** domniei mele numit Râmnic" (*DRH*, B., I, p. 29). Cu un an înainte, la 20 mai 1388, tot într-un act de danie, făcută aceleiaşi mănăstiri, fusese consemnată existența unei "mori la Râmnic" (*ibidem*, p. 27). De altfel, Râmnicul oltean este devansat în această ierarhie doar de către oraşele Câmpulung şi Argeş, cele dintâi capitale ale statului de la sud de Carpați. Pentru a fi bine înțeleşi, vom preciza, încă o dată, faptul că ne raportăm, în analiza noastră, la atestarea calității *urbane* a aşezărilor respective şi nu la simpla lor menționare documentară, care ar corecta clasamentul în favoarea Brăilei sau Slatinei.

[974] *Râmnicul de pe Olt* sau *Râmnicul Vâlcei* –cum a mai fost denumit, începând din epoca modernă, pentru a-l deosebi de Râmnicului Sărat– va prelua numele râului omonim, pe malurile căruia s-a dezvoltat, legându-se, etimologic, de existența "râbnicelor" sau

"târg de vale"[975]. Amplasarea sa este ideală, atât din perspectiva comerţului local –la care se poate adăuga apropierea de salinele de la Ocna[976]–, cât şi din aceea a comerţului internaţional de tranzit, care îi va stimula, pe parcursul câtorva decenii, structurarea urbană.

În ciuda tuturor acestor determinisme economice, active pe fondul unei aşezări geografice favorizante, aparent independente de implicarea directă a factorului politic, se poate opina, totuşi, în favoarea existenţei, aici, a unui important centru local de putere, încă din perioada prestatală. Ceea ce conferă credibilitate acestei aprecieri este atât locaţia în sine –pretabilă omologării cu presupusa reşedinţă a cneazului *Farcaş* (slav. *Vâlku*, rom. *Lupu*), de unde şi denumirea *judeţului Vâlcea*[977], care ar fi putut calchia limitele fostului cnezat oltenesc[978]– cât şi informaţiile referitoare la existenţa unei fortificaţii, sugerată documentar[979].

În favoarea existenţei unei vechi *curţi*, reşedinţă a unui conducător local din perioada anterioară întemeierii ţării, care va fi devenit ulterior *curte domnească*, opinează, mai recent, L. Rădvan, luând în considerare cele câteva acte emise din Râmnic. În acest sens, autorul consideră că, deşi până în prezent nu a fost identificată arheologic, curtea domnească s-ar fi putut afla ori în perimetrul fortificaţiei sugerate de documentul citat anterior –generând ulterior numele schitului *Cetăţuia*[980]–, ori, cel mai probabil, în

---

"râmnicelor", iazuri amenajate pentru creşterea peştelui, la confluenţa cu Oltul. Un argument important în confirmarea acestei interpretări îl oferă întrebuinţarea hidronimului *doar* în sectorul aşezării de la Râmnic, în amonte fiind cunoscut ca râul Olăneştilor sau Cheienilor (A. Sacerdoţeanu, *Originea şi condiţiile social-economice ale dezvoltării vechiului oraş Râmnicul Vîlcea*, în Buridava. Studii şi materiale, 1, 1972, p. 38-39).

975 Pentru teoria "târgurilor de vale", apărută în contextul mai larg al discuţiilor privind geneza urbană medievală românească, a se vedea P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, p. 232, 286 şi V. Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII)*, Bucureşti, 1957, p. 414.

976 Este vorba de Ocna Mare, numită astfel din secolul al XVI-lea, pentru a o deosebi de ocna mai mică din apropiere, dar şi de Ocna Mică de la Târgovişte (cf. L. Rădvan, *Oraşele din Ţara Românească*, p. 450).

977 Este atestat încă din timpul voievodului Mircea, când acesta dăruia mănăstirii Cozia, la 8 ianuarie 1392, albinăritul din "judeţul Vâlcea" (*DRH*, B, I, p. 44).

978 "Judeţul Vîlcii e «al lui Vîlcea», precum Romanaţ (nu judeţul Romanaţului) e judeţul lui Roman (sufixul slav -aţ, ca în Costolaţ, Craguievaţ, Cruşevaţ, Stolaţ). Dar Vîlcea vine din Vîlc, şi Vîlc înseamnă Lupu [...]. Şi în ungureşte, Lupu înseamnă şi Farkas. Deci judeţul lui «Farkas» e judeţul Vîlcii, Vîlcea." (N. Iorga, *Fărcaş-Vîlcea cneazul*, în *RI*, XV, nr. 4-6, 1929, p. 191-192)

979 "Şi iar au cumpărat Ghinea şi Stanciul o ogradă în câmpul oraşului, la valea Cetăţii, de la Conda, fiul lui Dumitru, pentru 2500 aspri gata. Şi iar au cumpărat Ghinea şi Stanciul ocină în oraş, însă în susul câmpului, partea lui Vancea, peste valea Cetăţii, toată, de la Vancea, pentru 3000 aspri gata" (*DIR*, B, veacul XVII, vol. I, p. 182).

980 În ceea ce ne priveşte, optăm ferm pentru această variantă, cu amendamentul că respectiva curte data cel puţin de la sfîrşitul secolului al XIII-lea, când aparţinea "Băsărăbeştilor" de "preste Olt", aşa cum îi surprinde *cronica ţării* (vezi *infra*, analiza dedicată începuturilor oraşului Câmpulung).

proximitatea bisericii ctitorite de Dan I(?)[981], care ar fi şi deservit-o, de altfel, din punct de vedere spiritual[982].

În plus, actul din 20 mai 1388 atestă existenţa unei "curţi la locul Hinăteştilor", dăruită anterior Coziei, de către boierul Tatul[983].

> "Informaţia privitoare la *curte* este foarte preţioasă fiindcă presupune a fi fost a unui feudal, adică boier mare, care nu a putut ajunge în această treaptă într-o singură generaţie. Mai mult, acum familia boierului care avusese această curte era pe cale de dispariţie, ceea ce face posibilă trecerea ei în domeniul Coziei. Deci vechimea acestei curţi poate să aibă înainte cel puţin două-trei generaţii"[984].

În ceea ce ne priveşte, cercetând minuţios documentele vremii, am demarat o investigaţie cu totul specială, ale cărei rezultate, de maxim interes pentru istoria începuturilor noastre statale, confirmă şi sugestiile anterioare. Concret, încercarea noastră de a identifica provenienţa teritorială a unui personaj *misterios*, surprins în actele emise de cancelaria angevină, au evidenţiat statutul *voievodal* al Râmnicului Vâlcii, chiar din perioada *premergătoare* constituirii Ţării Româneşti.

Documentul care ne-a atras atenţia, determinând focalizarea preocupărilor noastre în direcţia precizată mai sus, debutează cu următorul fragment:

> "Noi Carol, din mila lui Dumnezeu regele Ungariei, prin cuprinsul celor de faţă facem cunoscut tuturor cărora se cuvine, că în anul domnului 1335, venind înaintea noastră venerabilul întru Hristos părinte frate Ladislau, din aceeaşi milă, arhiepiscop de Calocea şi cancelar al curţii noastre, naşul nostru prea iubit, a arătat în faţa noastră şi a mărturisit cu limpede mărturie precum urmează.
>
> Că întrucât fiind trimis din porunca noastră pentru pregătirile privitoare la **trecerea şi strămutarea voievodului Bogdan, fiul lui Micula, din ţara sa în Ungaria** (s.n.) –a cărui strămutare nu răbda atunci nicio zăbavă căci ţinuse prea mult timp–, pentru ca treaba să se zorească şi să se împlinească cât mai iute, fiind el nevoit să se ducă la marginile acelor părţi şi să zăbovească acolo din pricina pomenită, a trebuit

---

[981] Vezi paginile următoare.

[982] L. Rădvan, *Oraşele din Ţările Române*, p. 296-297.

[983] *DRH*, B., I, p. 27.

[984] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 41. Intuiţiile autorului au fost confirmate, în mod fericit, de săpăturile arheologice efectuate, ulterior, în perimetru *schitului Hinăteştilor*, ridicat la mijlocul secolului al XVIII-lea, localizat în partea sudică a oraşului Rîmnicu Vîlcea. Au fost descoperite, cu această ocazie, vestigii ale curţii boiereşti amintite în actul de danie, mai exact o clădire de piatră datînd din secolul al XIV-lea, "prevăzută cu pivniţă şi ale cărei încăperi de deasupra erau înzestrate cu sobe de cahle.". În plus, între materialele arheologice ieşite la iveală în cursul cercetării s-au evidenţiat resturi ceramice databile la sfârşitul secolului al XIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIV-lea, cu analogii în primul nivel al vetrei vechi a oraşului Rîmnicu Vâlcea, precum şi în cuprinsul aşezării de la Cutea de Argeş (E. Busuioc, *Curtea feudală de la Hinăteşti*, în Documente recent descoperite şi informaţii arheologice, Bucureşti, 1982, p. 49).

să poposească în părţile mărginaşe ale regatului, în slujba noastră, întâia oară de la sărbătoarea tuturor sfinţilor până la sărbătoarea botezului domnului, a doua oară după aceea până la sărbătoarea rusaliilor şi, în sfârşit, a treia oară până la sărbătoarea adormirii fericitei fecioare. Şi pentru aceasta fusese nevoit să facă şi să se încarce cu sarcina unor foarte mari şi costisitoare cheltuieli, din pricina cărora el a împovărat întrucâtva, cu strângerea merindelor şi a cheltuielilor trebuitoare, nişte moşii numite Jam şi Sângeorge, împreună cu cele ce ţin de ele, moşii ale fratelui său Nicolae cel Mic, zis de Jank, ce se aflau în acele părţi de hotar. Şi deoarece aceste strângeri de bani de la oamenii susziselor moşii pentru cheltuielile trebuitoare fuseseră făcute şi se făceau prin magistrul Thouka de Ersumlya şi de Craşova, castelanul său însărcinat anume cu aceasta ca slujbaş şi jude al său, de aceea dacă cumva numitul Thouka în îngrijirea şi gospodărirea acelor moşii şi în strângerea plăţilor pentru pomenitele cheltuieli, a apăsat şi a lovit pe unii prin pagube făcute averii lor sau i-a asuprit şi i-a lovit greu prin luarea lucrurilor lor, el l-a iertat cu îngăduinţă şi i-a dat dezlegare pentru cele făcute în acele timpuri în privinţa susziselor plăţi, astfel că nu trebuie tras de nimeni la socoteală, căci el l-a declarat pe numitul Thouka cu totul dezlegat de orice răspundere şi nevinovat faţă de toţi cei care s-ar plânge sau ar voi să pornească vreo pâră împotriva lui, atât acum cât şi oricând în viitor. [...] Iar noi socotind că suszisele strângeri de dări au fost făcute în slujba noastră, am încuviinţat din osebita noastră milostenie rugămintea numitului domn arhiepiscop..."[985].

Discuţiile referitoare la posibila provenienţă sud-carpatică a voievodului Bogdan I datează încă de la finele secolului al XIX-lea, când istoriografia maghiară a înţeles să interpreteze într-o manieră profund părtinitoare informaţiile pe care le cuprinde actul în cauză, emis la 6 octombrie 1335 de cancelaria regelui Carol Robert de Anjou.

Fără a ne angaja, aici, într-o prezentare exhaustivă a poziţiilor adoptate pe marginea acestui subiect de către istoricii unguri, vom consemna, totuşi, câteva dintre opiniile celor mai tendenţioşi analişti ai evenimentelor sugerate de document. Primul dintre ei, Petrovay György, a afirmat identitatea celor doi Bogdan[986], voievodul maramureşean şi "imigrantul" pomenit în text, atribuind personajelor contopite astfel o filiaţie fantezistă, nesusţinută de vreun argument corespunzător, ci doar de "intuiţia" autorului. În fapt, acesta considera că fraţii Bogdan şi Iuga, atestaţi ulterior de diplomele maramureşene, erau fiii voievodului Basarab al Valahiei, trimişi de acesta drept ostatici în Ungaria, cu scopul de a evita, astfel, un nou război pe care l-ar fi putut întreprinde, împotriva sa, regele Carol Robert[987].

Într-o remarcabilă luare de poziţie –ce avea să închidă, însă, din nefericire, pentru prea multă vreme subiectul–, A. Decei aprecia, pe deplin argumentat, că "eşafodajului lui Petrovay îi lipsesc nu doar documentele, ci

---

985 *DIR*, C, veacul XIII, vol. III, p. 360-361.
986 Petrovay György, *A Dolhai család eredete leszármazása és története (1366-1708)*, în Turul, XI, 1893, p. 71.
987 *Ibidem*, p. 76.

şi logica"[988]. Aşa cum remarca eminentul istoric român, nu numai că nu există niciun document sau indiciu care să-i prezinte pe Bogdan şi Iuga drept fii ai lui Basarab, dar echivalarea de către autorul maghiar a numelui voievodului transalpin (botezat cu această ocazie *Mihail*) cu cel de *Micula*[989], pe care îl precizează documentul din 1335, se constituie într-o gravă eroare de raţionament, rod al unei "imaginaţii singulare" [990].

Câţiva ani după elaborarea acestei aberaţii istoriografice, într-o lucrare mai extinsă privitoare la originea românilor din Maramureş, Petrovay György va relua chestiunea provenienţei lui Bogdan, surclasând prin fantezia sa debordantă chiar şi puerilitatea intervenţiei anterioare. Astfel, autorul identifica în evenimentele aferente anului 1335 o consistentă imigraţie românească în regiunile estice ale posesiunilor regale din Maramureş şi Munkács, determinată de trimiterea de către Basarab, ca ostatici în Ungaria, nu doar a voievodului Bogdan şi a fratelui său Iuga, ci şi a fiilor lui *Tikomir* –Maxim, Nicolae, Crăciun şi Seneslau–, adică unchii lui Bogdan şi fraţii voievodului Ţării Româneşti, împreună cu o serie de alţi mari boieri, dar şi cu mulţimea oamenilor lor, conducând cirezi imense[991].

Aceluiaşi gen de fantezie istorică i-a cedat şi medievistul János Karácsonyi, care afirma, fără argumente plauzibile, că imigrarea românilor în Ungaria ar fi început la sfârşitul secolului al XII-lea[992], acţiunea lui Bogdan reprezentând încununarea acesteia. Mai mult decât atât, importanţa ei deosebită ar consta în faptul că nu a fost iniţiată de populaţia românească din împrejurimile Nişului sau Sofiei, ci din vechea Serbie, din ramura zisă a mauro-vlahilor.

Astfel, în contextul războiului iniţiat de Carol Robert împotriva arogantului rege sârb Ştefan Duşan, un voievod român din apropierea Ibarului, Bogdan, fiul lui Mikula, s-a declarat gata să treacă împreună cu poporul lui în Ungaria. Şi cum Carol I avea nevoie de oameni pentru a păzi

---

[988] A. Decei, *Une opinion tendancieuse de l'historiographie hongroise. Les origines de Bogdan I, fondateur de la Moldavie*, în Revue de Transylvanie, Cluj, nr. 3, 1939, p. 294.

[989] Aceeaşi genealogie fantezistă poate fi urmărită şi în studiul *A dolhai és petrovai Petrovayak története 1450 - től napjainkig*, în Turul, XV, 1897, p. 174.

[990] A. Decei, *op. cit.*, p. 294, n. 1.

[991] Petrovay György, *A máramorosi oláhok. Betelepedésük, vajdáik és kenézeik*, în Századok, XLV, 1911 (ap. A Decei, *op. cit.*, pp. 297-298).

[992] "În 1182, regele Bela al III-lea a declarat război tutorelui împăratului bizantin minor şi a ocupat Nis şi Sofia. Atunci, armatele maghiare s-au întâlnit pentru prima dată cu românii. Dintre aceştia, regele a luat un anumit număr de oameni cu el, considerându-i capabili să păzească zona muntoasă. I-a stabilit în actualul comitat de Făgăraş, unde le-a dat pământuri." (J. Karácsonyi, *Százezer baj, millió jaj egy tévedés miatt*, Oradea, 1911, p. 10, ap. A. Decei, *op. cit.*, 296). "În ceea ce ne priveşte, comenta A. Decei, nu ştim care a fost impresia lui Bela al III-lea la întâlnirea cu românii, din moment ce memoriile sale nu ne-au parvenit. Constatăm, totuşi, că în exact acelaşi moment al secolului al XII-lea, exista un număr mare de români la nord de Dunăre. De fapt, de la Nicetas Choniates, prin relatarea sa despre revolta din Balcani a fraţilor Petru şi Asan, aflăm că românii şi cumanii au trecut Dunărea de la nord la sud şi au prădat ţinuturile până în apropiere de Constantinopole." (*ibidem*).

munții împotriva tătarilor, care amenințau încă hotarele regatului, a acceptat oferta lui Bogdan şi i-a permis să se aşeze în Maramureş.

> "Însă unui popor de păstori nu-i sunt niciodată de ajuns păşunile, aşa încât, după ce în 1346 secuii i-au alungat definitiv pe tătari din Moldova şi după ce ciuma i-a decimat, Bogdan părăsi Maramureşul ca să ocupe valea Moldovei: aceasta a fost prima etapă a apariției celui de-al doilea principat român. Grecii au păstrat amintirea originii acestui principat, derivat din cealaltă ramură a poporului român: de fapt, ei numeau Moldova *Mauro-Valahia*"[993].

Ca un rezultat nefericit al tuturor "cercetărilor" şi contribuțiilor de asemenea factură, s-a remarcat şi "Istoria Ungariei" a lui Hóman Bálint, pe cât de oficială, pe atât de carentă. În ceea ce-l priveşte pe Bogdan, voievodul țării Maramureşului, acesta este considerat de către autor, în deplin acord cu înaintaşii săi într-ale istoriografiei, fără nicio argumentație veridică, drept rudă a *Basarabilor* şi aliat secret al acestora[994].

Însă, lăsând la o parte prezentarea detaliată a poziției istoriografiei maghiare, congruentă în ceea ce a însemnat interpretarea profund tendențioasă a documentului din 6 octombrie 1335 –taxată în consecință de A. Decei–, vom reține, totuşi, dincolo de lipsa argumentelor, o anumită intuiție istorică (fie ea şi sufocată de mulțimea interpretărilor fanteziste), ce se va releva de la sine pe parcursul demonstrației noastre.

Privitor la interesul firesc al istoricilor români pentru subiectul în cauză, acesta se va preciza atât într-o abordare analitică de sine stătătoare, cât şi ca replică la încheierile colegilor maghiari. Fără să intrăm în detaliile acestor luări de poziție, aparținând unor nume mari ale istoriografiei naționale (între care N. Iorga, I. Bogdan[995] sau A. Bunea), vom face o primă importantă constatare: **niciunul dintre marii noştri istorici n-a acceptat identificarea celui dintâi voievod al Moldovei independente cu personajul menționat în actul emis de cancelaria lui Carol Robert de Anjou.**

Deşi, astăzi, din unghiul nostru de vedere, identitatea celor doi *Bogdan* este mai mult decât probabilă, apreciem că, în conformitate cu ansamblul datelor istorice disponibile *înaintea* efectuării, de către R. Popa, a săpăturilor arheologice de la Cuhea[996] şi, în general, a cercetării istorice complexe cu

---

993 J. Karácsonyi, *loc. cit.* (ap. A. Decei, *op. cit.*, p. 296-297).

994 Ap. A. Decei, *op. cit.*, p. 302.

995 Dintre intervențiile mai vechi, pe această temă, ale istoricilor români, cea a lui I. Bogdan se cuvine remarcată cu prioritate: "De unde era acest Bogdan voievod? Poate din țara Severinului, poate din Țara Românească, în tot cazul dintr-o țară vecină cu Banatul unguresc. El pare să fi fost unul dintre acei voievozi români care trecuseră sau era pe cale să treacă la catolicism şi, voind să se stabilească pe teritoriul regelui, voia totodată să-şi asigure cât mai multe privilegii" (*Originea voevodatului la români*, extras din *AARMSI*, s. II, t. XXIV, 1902, p. 196).

996 R. Popa, M. Zdroba, *Şantierul arheologic Cuhea. Un centru voievodal din veacul al XIV-lea*, Baia Mare, 1966; R. Popa, *Biserica de piatră din Cuhea şi unele probleme*

privire la *Țara Maramureşului în veacul al XIV-lea* (Bucureşti, 1970), o luare de poziție precum cea a lui A. Decei echivala, mai ales în contextul deja schițat, cu un demers istoriografic de cel mai elementar bun simț.

Drept urmare, istoriografia românească postbelică a considerat subiectul închis, puținele referiri care s-au făcut la adresa documentului din 1335 avându-i ca protagonişti pe istorici de talia Mariei Holban[997], a lui S. Iosipescu[998] sau V. Achim[999], analişti cunoscuți ai problemelor pe care le ridică istoria Banatului de Severin, aceştia încercând să lămurească, pe cât era cu putință, proveniența voievodului Bogdan sau zona din/în care ar fi putut fi transferat în Ungaria. Din nefericire, demersul respectivilor autori a rămas fără un rezultat concret, chestiunea părând insolvabilă.

În ceea ce ne priveşte, vom purcede, într-o primă instanță, la lămurirea provenienței teritoriale a controversatului voievod Bogdan, fiul lui Micula, fără a face, încă, referiri la eventuala sa identitate cu Bogdan I, voievodul Țării Moldovei.

Drept urmare, începem prin a consemna, în deplin acord cu cele relevate de document, dar şi cu autorii menționați anterior, importanța deosebită a personajului în discuție[1000], care a necesitat nu numai prezența personală a arhiepiscopului-cancelar de Calocea la granițele bănățene ale Regatului angevin, dar şi eforturile materiale majore pe care le-a presupus trecerea lui Bogdan şi a oamenilor săi în Ungaria. Credem, aşadar, că nu despre negocieri este vorba în act, acestea fiind deja încheiate la o dată anterioară, ci despre pregătirea efectivei strămutări a voievodului[1001],

---

privind istoria Maramureşului în secolul al XIV-lea, în *SCIV*, t. 17, nr. 3, 1966, p. 511-528.

[997] M. Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, p. 137-138. Vezi şi recenzia *Pe marginea unor "Probleme controversate în istoriografia română". Câteva observații, îndeosebi despre politica lui Basarab, şi o lămurire necesară în chestiunea identificării "satului Cozial"*, în *RdI*, t. 31, nr. 6, 1978, p. 1070-1071.

[998] S. Iosipescu, *Despre unele controverse ale istoriei medievale româneşti (sec. XIV)*, în *RdI*, t. 32, nr. 10, 1979, p. 1959-1978.

[999] V. Achim, *Voievozii în districtele româneşti din Banat*, în *SMIM*, XII, 1994, p. 95-119 (reluat în idem, *Banatul în Evul Mediu. Studii*, Bucureşti, 2000, p. 98-128).

[1000] Vezi, mai recent, valoroasa contribuție a lui I.-A. Pop, *"Din mâinile valahilor schismatici...". Românii şi puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII-XIV)*, Bucureşti, 2011, p. 232.

[1001] Aşa cum reiese din document, Ladislau de Calocea este trimis înaintea datei de 1 noiembrie 1334 la marginile regatului, pentru a pregăti "trecerea şi strămutarea voievodului Bogdan, fiul lui Micula, din țara sa în Ungaria", strămutare "care nu mai răbda atunci nicio zăbavă căci ținuse prea mult timp", şi pentru ca treaba respectivă "să se zorească şi să se împlinească cât mai iute" (vezi n. 985). Aşadar, Ladislau nu este trimis cu anume *solii* sau *treburi* "tainice", aşa cum apar formulate astfel de demersuri în documentele angevine (vezi, spre exemplu, *DRH*, D, I, p. 37 sau *DIR*, C, veacul XIV, vol. III, p. 398-399), ci cu un scop bine precizat, o strămutare grabnică, care din perspectiva regelui se constituia într-o necesitate stringentă. În fapt, acesta se arăta realmente îngrijorat de situația voievodului Bogdan, care, date fiind circumstanțele politice, încă neclare, părea că nu îşi mai permite să zăbovească într-un teritoriu ostil.

împreună cu oamenii săi, acţiune ce necesita, desigur, "foarte mari şi costisitoare cheltuieli"[1002].

Că acţiunea de lungă durată a arhiepiscopului Ladislau a fost încununată de succes ne-o dovedeşte, încă o dată, textul documentului, care nu sugerează vreun eşec al intervenţiei ordonate de Carol Robert, făcând evidentă îndeplinirea obiectivului propus, prin însăşi clemenţa de care regele dă dovadă în ceea ce-l priveşte pe magistrul Thouka, încasatorul dărilor atât de necesare strămutării voievodului Bogdan şi a oamenilor lui: "Iar noi socotind că suszisele strângeri de dări *au fost făcute în slujba noastră* (s.n), am încuviinţat din osebita noastră milostivire rugămintea numitului domn arhiepiscop, pentru scoaterea de sub orice răspundere cât şi dezvinovăţirea numitului Thouka..."[1003].

Privitor la obârşia teritorială a acestui interesant personaj, am considerat, urmare a cercetării întreprinse, că ea trebuie căutată, cu prioritate, în spaţiul oltenesc. Conducând discuţia în această direcţie, sunt dator să precizez că propria mea origine gorjeană mi-a favorizat, întrucâtva, accesul la informaţii toponimice inexistente în literatura de specialitate, sau, în orice caz, *ne*exploatate corespunzător, una dintre acestea având o legătură nemijlocită cu subiectul propus analizei.

Ne referim, în speţă, la prezenţa într-un areal bine delimitat istorico-geografic (Severin-Strehaia-Tismana-Tg-Jiu), în apropierea graniţei bănăţene a Ţării Româneşti, a două toponime cu o rezonanţă aparte în contextul argumentaţiei noastre: *Miculeşti* şi *Bogdăneşti*, aflate la mică distanţă unul de celălalt. Primul reprezintă un străvechi sat gorjean, centrul actualei comune Slivileşti, iar cel de-al doilea desemnează un sat dispărut, plasat de editorii *DRH* în apropierea actualei comune Corcova[1004], ambele gravitând în jurul vechiului centru de putere al banilor olteni de la Strehaia[1005]. Credem că numele acestor sate –amintind de *Bogdan*, fiul lui *Micula*–, ca şi dispunerea lor pot asigura, împreună cu alte probe istorice, repere destul de solide pentru o argumentare plauzibilă a opiniilor pe care ni le-am asumat. Mai mult, la doar 15-20 km spre nord de *Miculeşti*, pe drumul care leagă Severinul de Tg-Jiu, în apropierea actualei comune Teleşti, întâlnim un alt toponim, la fel de sugestiv: *Câmpul Bogdăneştilor*[1006].

Dintr-o altă perspectivă, dar în aceeaşi ordine de idei, vom evidenţia una dintre sursele istorice fundamentale pentru lămurirea provenienţei

---

1002 Vezi n. 985. Ar fi o eroare să ne imaginăm că o asemenea desfăşurare de forţe, avându-l în fruntea sa pe însuşi cancelarul regatului, avea drept finalitate trecerea în Ungaria a unui simplu cneaz/voievod regional, însoţit, eventual, doar de propria-i familie.
1003 *Ibidem*.
1004 *DRH*, B, I, p. 534.
1005 I. Minea, *Bănia de la Strehaia*, în *CI*, II-III (1926-1927), 1927, p. 259-260; Şt. Ştefănescu, *Bănia în Ţara Românească*, Bucureşti, 1965, p. 13-60, 64-65, 67-68; D. Bălaşa, *De la Mitropolia Severinului la Mitropolia Olteniei (1370-1970)*, în *MO*, XXII, nr. 5-6, 1970, p. 333-354.
1006 Vezi şi V. Cărăbiş, *Istoria Gorjului*, Bucureşti, 1995, p. 343.

controversatului voievod Bogdan, dar şi a începuturilor statului medieval românesc de la sud de Carpaţi. Ne referim, pe de o parte, la informaţiile cuprinse în cel mai vechi pomelnic, ajuns până la noi, al *Episcopiei Râmnicului Noului Severin*, întocmit în vremea episcopului Ştefan, pe la 1673-1674, a cărui filă 1 (verso) cuprinde pomelnicul domnilor, între care figurează şi "Io Bogdan Voievod şi mama sa Doamna Anca, ctitori". Al doilea pomelnic al *Episcopiei Râmnicului* este redactat din iniţiativa episcopului Damaschin, trei decenii mai târziu, la începutul său specificându-se că acesta "fiind vechiu, de la răposatul Bogdan Voievod ctitorul, s-au înnoit". Cel de-al treilea pomelnic, scris în timpul episcopului Climent, începe cu aceeaşi afirmaţie, cuprinzând, la rându-i, în lista domnilor, pe "Bogdan voievod şi mama sa Anca, ctitori"[1007].

Pe de altă parte, aşa cum releva N. Dobrescu[1008], o sursă austriacă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, cunoscută drept *catagrafia latină* (10 iunie 1731), în care sunt consemnate date istorice privind aşezămintele monahale din Oltenia[1009], prelua şi ea această tradiţie: "Biserica Episcopiei Râmnicului a fost ridicată din temelie de Bogdan Voievod cel vechiu, fratele lui Mircea Voievod, în anul 6812 [*1303-1304*], care biserică aparţinuse oraşului Râmnic. Când însă arhiepiscopul sau mitropolitul numit Antim mutase arhiepiscopia de la Severin la Râmnic, rămase această biserică episcopală, şi până în ziua de astăzi se cheamă Noul Severin. Înfrumuseţarea acestei biserici mitropolitane însă s-a făcut de către urmaşii episcopului Antim, anume Eftimie şi Mihail, care de asemenea au avut grija de a construi vechi clădiri episcopale. Casa însă a tipografiei şi pivniţele care se află sub ea, Matei Vodă a avut grija ca să le facă."[1010].

1007 Athanasie Mironescu, *Sfânta Episcopie a eparhiei Rîmnicului Noului Severin în trecut şi acum*, Bucureşti, 1906, p. 243-256. Lucrarea aparţine, de fapt, în întregime, istoricului şi folcloristului Theodor Bălăşel (cf. P. Bardaşu, *Un voievod oltean puţin cunoscut*, în Mehedinţi. Istorie şi cultură, II, Drobeta Turnu-Severin, 1980, p. 39-40, n. 3).

1008 N. Dobrescu, *Istoria bisericii române din Oltenia în timpul ocupaţiei austriace (1716-1739)*, Bucureşti, 1906.

1009 În fapt, este vorba despre *Recensământul privind confirmarea privilegiilor, posesiunilor, provenienţa şi utilizarea lor de către mănăstirile din Valahia Cisalutana Caesarea* (cf. Gherasim Cristea, *Istoria Eparhiei Râmnicului*, Râmnicu-Vâlcea, 2009, p. 122), întocmit de administraţia austriacă de ocupaţie, cel mai probabil la cererea episcopului şi a egumenilor olteni, interesaţi de confirmarea vechilor privilegii obţinute sub voievozi. Dat fiind impactul financiar pe care acestea îl puteau avea asupra fiscului imperial, sunt de la sine înţelese atenţia şi meticulozitatea cu care au fost cercetate documentele înaintate de către beneficiari generalului Wallis, aflat la acea dată în Oltenia (cf. I. Donat, *Reşedinţele celei de a doua mitropolii a Ţării Româneşti*, în *AO*, XIV, nr. 77-78, 1935, p. 73-74). În mod fericit, austriecii au pus în fruntea regestelor întocmite după hrisoavele respective, câte o succintă dare de seamă, cu caracter istoric, specifică fiecărui locaş monahal. Este, în primul rând, cazul *Episcopiei Râmnicului*, a cărei importanţă a făcut ca scurtul istoric ajuns până la noi să fie redactat, cu maximă probabilitate, de însuşi episcopul Inochentie (*ibidem*).

1010 Traducerea, după textul latin publicat de N. Dobrescu (*op. cit.*, p. 232), îi aparţine lui I. Donat (*op. cit.*, p. 74-75).

Majoritatea celor interesaţi de subiect au negat veridicitatea acestor informaţii, conform cărora calitatea de ctitor al bisericii *târgului* Râmnic (*quae ecclesia oppidi Rimniciensis fuerat*), devenită ulterior episcopală, este atribuită unui *Bogdan Voievod*, trăitor în primii ani ai secolului al XIV-lea (1303-1304), acesta fiind identificabil, mai degrabă, cu *Dan I* (1385-1386).

O atare soluţie i-a tentat –şi continuă să o facă– în chip categoric pe istoricii noştri[1011], ca o consecinţă nefastă a închistării în cadrele, mult prea rigide, ale genealogiei "oficiale".

Astfel, "vechimea" mult prea mare a voievodului-ctitor –*Bogdan vayvoda antiquo, anno 6812*–, căruia nu i se poate face loc între domnii secolului al XIV-lea, l-ar descalifica pe acesta din poziţia pe care i-o conferă izvorul citat, fiind mult mai sigura omologarea sa cu *Dan I*, "fratele lui Mircea Voievod", de la *6892*. Şi aceasta cu atât mai mult, cu cât voievodul apare în pomelnic alături de "mama sa, Doamna Anca", considerată a fi prima soţie a lui Radu I (1377-1385), amintită de pomelnicului Mănăstirii de la Câmpulung şi reprezentată în tabloul votiv al Bisericii Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeş[1012]. Drept urmare, confuzia s-ar fi făcut, la o dată neprecizată, de către redactorii pomelnicelor episcopale râmnicene: "Probabil că la transcrierea unui pomelnic vechiu şi şters, s-a citit în loc de *Io Dan Voievod*, cum fusese mai înainte, *Bogdan Voievod*, şi tot pe această cale se va fi strecurat desigur greşala privitoare la an, pentru care se pot găsi fără îndoială explicaţii plauzibile din punct de vedere paleografic"[1013].

Numai că, oricât de indulgenţi am fi, este greu să acceptăm transformarea lui *Io Dan* Voievod în *Io Bogdan* Voievod[1014], dacă luăm în seamă faptul că redactarea unui pomelnic oficial al unei instituţii ecleziastice de prestigiu, precum Episcopia Noului Severin, nu putea fi lăsată în grija unui scrib netrebnic, cel învestit cu o asemenea responsabilitate având, cu siguranţă, habar de numele *ctitorului titular* al catedralei episcopale, pomenit în mod repetat, la slujbele oficiate acolo. Şi chiar dacă am consimţi la această posibilitate, trebuie să ţinem cont că întregul corp clerical, în frunte cu episcopul, lua act de numele proaspăt copiat în pomelnic, cunoscut anterior şi invocat ca atare, ceea ce exclude, în viziunea noastră, o asemenea anomalie. Cât despre confuzia ce s-ar fi putut face între anii *6892* şi *6812*, în redacţia lor slavonă, faptul este mult prea puţin probabil, însuşi I. Donat trădând în nota pe care o alocă acestor explicaţii[1015] o indubitabilă doză de scepticism.

[1011] Vezi, în primul rând, intervenţia lui I. Donat (*op. cit.*, p. 67-76), care se va constitui într-o incontestabilă referinţă istoriografică pentru toţi cei care au considerat că, prin aceasta, subiectul a fost, irevocabil, tranşat. Mai recent, s-au raliat aceleiaşi "sentinţe" L. Rădvan, *op. cit.*, p. 469, n. 12 şi Gherasim Cristea, *op. cit.*, p. 123. Notă discordantă a făcut, în chip meritoriu, doar regretatul cercetător P. Bardaşu (*op. cit.*, p. 41-43).

[1012] Cf. I. Donat, *op. cit.*, p. 76.

[1013] *Ibidem*.

[1014] Atragem atenţia că în pomelnicul Episcopiei *toţi* voievozii sunt precedaţi de particula *Io* (cf. Athanasie Mironescu, *op. cit.*, p. 256).

[1015] I. Donat, *op. cit.*, p. 76, n. 4.

De altfel, trebuie subliniat, aici, un fapt nesesizat până în prezent de cercetători, şi anume extrema *acurateţe* a listei voievodale din pomelnicul râmnicean, cu referire la succesiunea domnilor din secolul al XIV-lea. În vremea cristalizării marii opere cronistice interne, care, tocmai la acest capitol, dezarmează istoricul contemporan prin "desăvârşita" sa imprecizie[1016], pomelnicul episcopiei Noului Severin îi enumeră pe Io Basarab Voievod, Io Alixandru Voievod, Io Vladislav Voievod, Io Radul Voievod, Io Dan Voievod şi Io Mircea Voievod[1017], surclasând, prin aceasta, toate celelalte liste voievodale, aparţinând unor pomelnice cu mult mai "titrate", precum cele ale Mănăstirilor Câmpulung, Tismana sau Argeş[1018]. Mai mult, însăşi prezenţa în pomelnic –al cărui "titular" este Io Bogdan Voievod *ctitor*– a lui *Io Dan Voievod*, înaintea fratelui său *Io Mircea Voievod*, adică acolo unde îi este locul, face caducă interpretarea contestată de noi, la acest amendament adăugându-se, cum vom vedea, alte câteva consideraţii, de ordin istoric, cu o mare încărcătură argumentativă.

Astfel, fragmentul cuprins în *catagrafia latină* precizează, în chip indubitabil –iar faptul este acceptat şi afirmat cu tărie chiar de I. Donat– că **mitropolia a fost mutată de la Severin la Rîmnic de către mitropolitul Antim (1370-1381)**[1019], fiind găzduită secole la rând –şi până în zilele noastre– de către fosta biserică a târgului, ctitoria voievodului Bogdan şi a mamei sale, Doamna Anca. Însă, aşa cum se poate uşor constata, mitropolitul Antim a putut muta mitropolia la Râmnic doar *înaintea* anului 1381[1020], când îi cedează scaunul arhiepiscopal lui Atanasie[1021], adică *înainte* ca voievodul Dan I să-şi exercite "mandatul" voievodal (1385-1386)[1022] şi, oricum, *înainte* de data ctitoririi bisericii în

---

[1016] Reamintim, în context, că *Letopiseţul Cantacuzinesc* înregistrează, pentru perioada ce a urmat epopeii întemeierii, adică a descălecatului făgărăşean, următoarea succesiune voievodală: fantomaticul *Mihail vodă* – ani 19, *Dan vodă* – ani 23, *Alexandru vodă* – ani 27, *Mircea vodă* – ani 29 (*Istoria Ţării Româneşti 1290-1690. Letopiseţul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu şi D. Simionescu, Bucureşti, 1960, p. 3).

[1017] Ap. Athanasie Mironescu*, op. cit.*, p. 256.

[1018] Ap. V. Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeş*, p. 25.

[1019] Despre întemeierea mitropoliei Ţării Româneşti şi a divizării acesteia prin ungerea lui Daniel Critopulos ca mitropolit al Severinului, în anul 1370, sub numele *Antim*, vezi C. C. Giurescu, *Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei*, în *BOR*, LXXVII, nr. 7-10, 1959, p. 673-697 (reeditat în *Întemeierea Mitropoliei Ţării Româneşti. Studii publicate în anul 1959, la împlinirea a 600 de ani de existenţă*, Bucureşti, 2010, p. 27-81); N. Şerbănescu, *Titulatura mitropoliţilor, jurisdicţia, hotarele şi reşedinţele Mitropoliei Ungrovlahiei*, în *BOR*, LXXVII, nr. 7-10, 1959, p. 698-721; idem, *Mitropoliţii Ungrovlahiei*, în *BOR*, LXXVII, nr. 7-10, 1959, p. 722-826.

[1020] Cel mai probabil, faptul s-a petrecut în vara anului 1376, după ce Severinul a fost cucerit de trupele lui Ludovic de Anjou (*DRH*, D, I, p. 108-109).

[1021] Al. Elian, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol şi cu celelalte biserici ortodoxe*, în *BOR*, LXXVII, nr. 7-10, 1959, p. 904-960 (reeditat în *Întemeierea Mitropoliei Ţării Româneşti*, p. 493-561).

[1022] Cf. C. Rezachevici, *Cronologia domnilor din Ţara Românească şi Moldova (I. Secolele XIV-XVI)*, Bucureşti, 2001, p. 78-79.

"formula" pe care preopinenţii noştri o consideră ca fiind cea corectă, dar transcrisă deficitar.

Prin urmare, vom considera extrem de sugestivă păstrarea amintirii voievodului Bogdan în memoria colectivă a oltenilor de la Râmnic şi, mai ales, în pomelnicele unei instituţii ecleziastice de prim rang, această *probă* putând fi coroborată *şi* de atestarea *timpurie* a unuia dintre satele ce poartă numele personajului disputat, *Bogdăneştii de pe Olt*, dăruit de Mircea cel Bătrân ctitoriei sale de la Cozia (1394)[1023] şi aparţinător, în zilele noastre, de urbea vâlceană[1024].

De o importanţă aparte este şi datarea bisericii râmnicene, la 1303-1304, când voievodul Bogdan ne apare în calitate de ctitor, *împreună cu mama sa, Doamna Anca*, ceea ce îl îndreptăţea pe P. Bardaşu să presupună minoratul lui Bogdan la acel moment şi, deci, posibila sa identificare cu voievodul de la 1335[1025]. Atrage atenţia şi hramul ctitoriei sale, *Sf. Nicolae*, care aminteşte chiar de numele tatălui voievodului Bogdan, *Micula*, identic cu onomasticul *Nicolae*, în binecunoscuta sa variantă uzitată de unguri[1026].

În ceea ce o priveşte pe *Doamna Anca*, importanţa sa este ilustrată de o descoperire pe cât de norocoasă, pe atât de însemnată, de pe teritoriul actualului cartier Goranu al oraşului Râmnic, şi care, cu mare probabilitate, îi poate aparţine. Ne referim la celebra *diademă din aur*, **datată la cumpăna secolelor XIII-XIV**, *unică în spaţiul extracarpatic*, valorificată magistral din punct de vedere ştiinţific de către Cristina Anton-Manea, cercetător în cadrul Muzeului Naţional de Istorie a României[1027].

Dincolo de toate acestea, rămâne totuşi de analizat contextul în care voievodul oltean ar fi putut ajunge în situaţia de a-şi negocia trecerea, împreună cu oamenii săi, în Regatul ungar. Credem, în deplin acord cu M. Holban, că evenimentul este strâns legat de conflictul izbucnit între Carol Robert de Anjou şi suzeranul *voievodului* Bogdan, *marele voievod* Basarab,

---

[1023] *DRH*, B, I, p. 42-45.

[1024] Ni se pare elocvent, în contextul argumentaţiei noastre, *şi* faptul că pe teritoriul Olteniei există un număr sensibil egal de toponime *Bogdăneşti* cu cele atestate în Moldova/*Bogdania* voievodului eponim, luând ca punct de reper cumpăna sec. XIV-XV.

[1025] Autorul coboară, în consecinţă, şi vechimea Râmnicului, ca oraş deja constituit, până la începuturile secolului al XIV-lea, aducând drept argumente nu numai pomelnicul Episcopiei, ci şi monedele lui Carol Robert de Anjou descoperite în parcul din centrul oraşului (*op. cit.*, p. 43).

[1026] Această echivalare, tentantă din perspectiva incidenţei sale asupra hramului bisericii ctitorite de voievodul Bogdan la Rîmnic, nu trebuie, însă, absolutizată, numele *Micula* putând fi, la fel de bine, varianta, uşor coruptă de scribii cancelariei angevine, a românescului *Micul* (vezi, în acest sens, şi observaţiile pertinente ale lui A. Decei, *op. cit.*, p. 306). În acest caz, numele tatălui lui Bogdan s-ar regăsi, **profund semnificativ**, printre cele ale prezumtivilor săi nepoţi –Dobroslav, Şandre, Laţco, Coste, Gheorghii, *Micul*–, consemnaţi de pomelnicul Mănăstirii Voroneţ (cf. A. Eşanu, V. Eşanu, *Pomelnicul Mănăstirii Voroneţ. Studiu şi text*, în *AP*, IV, 2008, p. 120; iidem, *Mănăstirea Voroneţ. Istorie, cultură, spiritualitate*, Chişinău, 2010, p. 297).

[1027] C. Anton-Manea, *Prima coroană princiară medievală din aur descoperită pe teritoriul României (sec. al XIII-lea)*, în *MN*, VII, 1983, p. 127-133.

în circumstanțele istorice cu totul aparte în care "tatăl dominator"[1028] își exercita stăpânirea asupra teritoriilor oltenești. "Planul de secesiune", cum l-a numit M. Holban[1029], era urmarea firească a presiunilor exercitate de la centru, în vederea inhibării unor periculoase intenții de emancipare politică a vechilor familii voievodale oltenești. Privind retrospectiv, prin prisma documentelor pe care le avem la dispoziție, două ar fi momentele care atrag atenția și în care asemenea antagonisme s-ar fi putut materializa.

Cel dintâi este legat, în mod nemijlocit, de expediția regelui angevin din 1330, când "soliile și treburile tainice" purtate de Bako în spatele frontului argeșean[1030], priveau, poate, tocmai negocierile cu vreun personaj din această tagmă voievodală, dacă nu cumva chiar cu Bogdan[1031]. Numai că, trădarea credinței datorate suzeranului său de la Argeș îl va pune pe voievodul oltean, cu precădere după înfrângerea lui Carol Robert, în situația ingrată de a-și părăsi grabnic posesiunile și de a trece într-o zonă mai sigură, care să-i permită însă, în continuare, negocierea unui statut privilegiat, în eventualitatea strămutării sale în Ungaria.

Nesperata șansă i-a putut fi acordată, desigur, de Ștefan Uroș al III-lea *Deceanski*, regele Serbiei, care, în iulie 1330, învinsese la Velbujd (Küstendil) oastea lui Mihail al III-lea Șișman, în pofida ajutorului militar consistent primit de acesta de la aliații săi regionali, între care s-a evidențiat, conform izvoarelor contemporane, însuși Basarab[1032]. Contextul politic determinat de implicarea voievodului Basarab în conflictul sârbo-bulgar îl avantaja, desigur, pe Bogdan, care avea astfel acces în teritoriile controlate de regele sârb, adversarul conjunctural al domnului de la Argeș.

1028 Privitor la semnificația numelui *Basaraba*, vezi A. Decei, *Invazia tătarilor din 1241/42 în ținuturile noastre după Djāmi' ot-Tevārīkh a lui Făzl ol-lāh Rāšīd od-Dīn*, în idem, *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, București, 1978, p. 196.

1029 M. Holban, *Pe marginea unor "Probleme controversate în istoriografia română"*, p. 1070-1071.

1030 *DIR*, C, veacul XIV, vol III, p. 398-399.

1031 Privitor la acest scenariu, P. Bardașu remarca următoarele: "Însăși traversarea de către oastea ungară fără dificultăți a zonei subcarpatice a Olteniei între Banatul de Severin și Olt –zonă în care se întindea probabil voievodatul lui Bogdan– ne indică sprijinul acordat de acesta ungurilor, căci logica elementară se opune ideii că Basarab ar fi așteptat cu brațele încrucișate venirea dușmanului până sub zidurile de la Curtea de Argeș. Pe de altă parte, interesul arătat de coroana maghiară strămutării lui Bogdan ne indică faptul că acest sprijin a fost destul de important." (*op. cit.*, p. 42).

1032 Conform unei însemnări autobiografice a țarului sârb Ștefan Dușan, din prefața *Zakonik*-ului său, în bătălia de la Velbujd, din oastea țarului Mihail III Șișman au făcut parte, alături de bulgari și bizantini, și "Basaraba Ivanko, socrul țarului Alexandru [Ioan Alexandru, viitorul țar al Bulgariei, 1331-1371], tătarii negri, care trăiau în vecinătate, domnia iașilor și alți stăpânitori cu ei." (ap. G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, p. 274). Se face referire, aici, la coaliția patronată de tătari și care a acționat în spațiul carpato-balcanic în interesul vasalilor locali ai acestora, dar mai ales al Hoardei de Aur (vezi, mai recent,. V. Achim, *Politica sud-estică a Regatului ungar sub ultimii arpadieni*, București, 2008, p. 275).

Dar această situaţie nu era de natură să dăinuie un timp prea îndelungat. În anul următor, cel care avea să devină *ţar al sârbilor şi romeilor*, cu reale ambiţii imperiale, adică Ştefan Duşan (1331-1355), l-a îndepărtat prin forţă pe tatăl sau, Ştefan Uroş al III-lea *Deceanski*, de la conducerea Serbiei[1033], promovând o politică de reconciliere cu noul ţar bulgar, Ioan Alexandru (1331-1371), ginerele lui Basarab. Mai mult, luând-o ca soţie pe Elena, sora lui Ioan Alexandru, s-a înrudit automat, prin alianţă, şi cu voievodul transalpin[1034]. Schimbările petrecute la finele anului 1332 l-au pus, aşadar, pe Bogdan, în perioada imediat următoare, într-o postură nu doar incomodă, ci de-a dreptul periculoasă.

Aflat, cel mai probabil, pe teritoriul banatului de Braničevo[1035], controlat încă de sârbi[1036], Bogdan se vedea prins între ciocan şi nicovală. Din fericire pentru el, forţa militară de care dispunea, şi care nu putea fi neglijată de niciunul dintre combatanţi[1037], a făcut posibilă negocierea, un timp, cu ambele forţe dispuse pe linia Dunării. Curând, însă, circumstanţele create prin înrudirea cu Basarab şi configurarea unor interese comune – blocarea Regatului angevin în încercarea sa de a-şi impune hegemonia în sud-estul european– l-au determinat, foarte probabil, pe regele sârb să adopte o atitudine mai fermă în privinţa musafirului din Braničevo. Aşa cum se desprinde din documentul emis în toamna anului 1335, perioada de timp care a precedat transferul efectiv al voievodului oltean în Ungaria a fost caracterizată de evoluţia defavorabilă a raporturilor lui Bogdan cu Ştefan Duşan, acestea degradându-se iremediabil în toamna anului 1334[1038], odată cu invadarea regiunii Braničevo şi cucerirea cetăţii Golubac de către Carol Robert de Anjou[1039].

Noua stare de lucruri, precizată prin demonstraţia de forţă şi extinderea controlului angevin în Braničevo, dar şi de contactul direct pe care voievodul Bogdan l-a putut avea cu viitorul său suzeran, l-au determinat cu siguranţă pe cel dintâi să opteze în chip definitiv pentru strămutarea în Regatul ungar. De altfel, însuşi reputatul medievist maghiar Pál Engel, în

---

[1033] C. Rezachevici, *Istoria popoarelor vecine*, p. 365.
[1034] *Ibidem*, p. 367.
[1035] Aflat la sudul Dunării, în proximitatea Olteniei, banatul de Braničevo era locul cel mai potrivit pentru retragerea lui Bogdan din faţa voievodului Basarab.
[1036] Spre deosebire de banatul de Mačva (Mačevo), recucerit de unguri încă din 1319. Pentru a putea păstra această însemnată posesiune, regele Carol a condus personal câteva campanii împotriva Serbiei (P. Engel, *Regatul Sfântului Ştefan*, p. 162).
[1037] Interesul pe care i-l acorda Carol Robert, hotărât să-l aşeze, aşa cum vom vedea, în prima linie a apărării Maramureşului în faţa incursiunilor tătăreşti, se baza, desigur, tocmai pe forţa combativă a voievodului.
[1038] Reamintim faptul că, cel mai târziu în cursul lunii octombrie a anului 1334 –având în vedere data de la care se derulează prima etapă a popasului arhiepiscopului Ladislau în "părţile marginaşe ale regatului", 1 noiembrie 1334–, regele angevin era profund îngrijorat de situaţia voievodului Bogdan, "a cărui strămutare nu răbda atunci nicio zăbavă, căci ţinuse prea mult timp" (vezi n. 985).
[1039] P. Engel, *op. cit.*, p. 162.

binecunoscuta sa lucrare, citată anterior, consemna următoarele: "Avem cunoştinţă şi de faptul că, din partea atunci ocupată a Serbiei, o mulţime de vlahi, conduşi de voievodul Bogdan, s-au aşezat în partea de ţară dintre Mureş şi Dunăre"[1040].

Un scenariu alternativ, mai mult decât probabil, sugerat de M. Holban după o analiză inspirată a surselor, are în vedere evenimentele petrecute la graniţa bănăţeană a Ţării Româneşti în anii 1334-1335, când voievodul "secesionist" Bogdan ar fi intrat în tratative cu Carol Robert de Anjou, cedându-i acestuia Severinul –vezi apariţia meteorică a banilor de Severin în documentele angevine din mai-iunie 1335[1041]– în schimbul unui transfer profitabil în Regatul ungar.

Ca o confirmare a mutaţiilor politice din Banatul de Severin, soldate cu ocuparea de către unguri a importantei cetăţii dunărene, stă replica pe care tătarii –în calitatea lor de "titulari" ai Porţilor de Fier, stăpânite încă din anul 1292, prin interpuşii lor de la Argeş[1042]– i-au dat-o regelui angevin, devastând Ţara Bârsei. Este relevantă, în acest sens, informaţia pe care ne-o oferă un document emis din Alba Iulia la 28 decembrie 1335, în care capitolul bisericii Transilvaniei consemna slujbele credincioase săvârşite de magistru Nicolae Wass cel Tânăr în folosul regelui, în cetatea Hălchiu, "cu vărsarea sângelui său şi cu moartea rudelor de aproape şi a slujitorilor săi credincioşi"[1043]. Deşi nu dezvăluie identitatea adversarilor regelui, pătrunşi în vara anului 1335 în Transilvania, aceasta ne este cunoscută din cronicile săseşti citate de George Michael Gottlieb von Hermann, făcând referire, sub acest an, la pustiirea de către **tătari** a Ţării Bârsei şi la distrugerea cetăţii *Orlenburg*[1044].

Cu speranţa că am reuşit să oferim o argumentaţie credibilă a originilor oltene ale voievodului menţionat de actul emis la 6 octombrie 1335[1045], vom încerca să demonstrăm, în cele ce urmează, identitatea celor

---

[1040] *Ibidem*. Nu excludem nici noi un "popas" arădean al oamenilor voievodului Bogdan, în drumul lor spre Maramureş.

[1041] *DIR*, C, veacul XIV, vol. III, p. 348, 350.

[1042] Vezi *infra*, analiza dedicată începuturilor oraşului Câmpulung. De altfel, în corespondenţa sa cu înaltul pontif, regele Carol Robert de Anjou prezentase succesul *conjunctural* pe care l-a repurtat la Severin, în 1330, ca fiind o "slăvită biruinţă câştigată împotriva tătarilor", abia la finalul campaniei suferind "nenorocirea care s-a întâmplat din pricina unor curse mişeleşti" (*DRH*, D, I, p. 44-45).

[1043] *DIR*, C, veacul XIV, vol. III, p. 366.

[1044] *Das alte Kronstadt. Ein siebenbürgische Stadt- und Landesgeschichte bis 1800*, Köln-Weimar-Wien, 2010, p. 230. Vezi şi trimiterile lui A. A. Rusu, care precizează că urmele acestei cetăţi de pământ, distrusă de incursiunea tătărască din 1335, sunt încă vizibile între Râşnov şi Vulcan (*Castelarea carpatică. Fortificaţii şi cetăţi din Transilvania şi teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Cluj-Napoca, 2005, p. 78).

[1045] Considerăm că este exclusă provenienţa personajului respectiv din "alte orizonturi", cum sugera S. Iosipescu (*op. cit.*, p. 1960), gândindu-se la aparenta incompatibilitate între dispunerea geografică a celor două moşii amintite în document şi provenienţa olteană a voievodului. Dar un astfel de raţionament ar conduce la concluzia eronată că Bogdan ar trebui să provină, eventual, din zona Vršac a actualului banat sârbesc,

două personaje istorice omonime, respectiv a voievodului Bogdan I, eliberatorul Moldovei, cu "tizul" său oltean.

Nu întâmplător, am evitat în prima parte a intervenției noastre discutarea poziției reputatului arheolog R. Popa, vis-à-vis de informațiile cuprinse în actul proaspăt analizat. Autor al cercetărilor de la Cuhea –de o însemnătate covârşitoare pentru înțelegerea realităților epocii–, dar şi al remarcabilei lucrări privitoare la istoria *Țării Maramureşului în veacul al XIV-lea*, R. Popa a greşit, în opinia noastră, supralicitând concluziile intervenției lui A. Decei, din anul 1939. Asumându-şi, necritic, opiniile acestuia, nu a intuit necesitatea coroborării rezultatelor propriilor sale cercetări arheologice cu informațiile documentare cuprinse în actul din 1335.

În ceea ce ne priveşte, am exploatat această bizară fisură istoriografică, ajungând la rezultatele enunțate deja. Concret, vom pleca de la evidențierea –absolut necesară, deşi insuficientă ca *unic* argument–, a poziționării "cnezatului de vale al Bogdăneştilor", cum a fost numit de R. Popa[1046], în geografia fizică şi politică maramureşeană. Astfel, studiind cu atenție harta Maramureşului istoric, vom observa că posesiunile lui Bogdan se află în extremitatea sud-estică a acestei provincii, la granița cu Moldova, în proximitatea Prislopului[1047], veritabilă poartă de intrare a hoardelor tătăreşti în acest areal.

Aşa cum se poate uşor constata, amplasamentul posesiunilor voievodale ale lui Bogdan au legătură directă cu necesitatea apărării primei linii a frontului defensiv anti-tătar, prezența sa acolo nefiind deloc întâmplătoare. Desigur, aceasta n-ar reprezenta nici pe departe un argument suficient în demonstrarea supozițiilor noastre, dar trebuie reținut, totuşi, cu atenție. Şi nu doar pentru valoarea sa intrinsecă, de piesă a *puzzle*-ului pe care vom încerca să-l reconstituim, ci şi pentru simplul fapt că, dacă ar fi fost altfel, întregul nostru eşafodaj argumentativ s-ar fi năruit: un voievod Bogdan împroprietărit în Maramureş, *după anul 1335*, nu ar fi putut poseda moşii în *mijlocul* altor cnezate de vale, preexistente, decât în situații excepționale, pur teoretice însă, ce nu şi-au găsit, oricum, corespondentul aici.

Reținând, deci, amplasamentul posesiunilor voievodului Bogdan, vom continua demersul nostru cu evidențierea uneia dintre cele mai interesante concluzii ale cercetării istorice întreprinse de Radu Popa: **familia *Bogdăneştilor* era, la mijlocul secolului al XIV-lea, singura familie din Maramureş lipsită de relații de rudenie cu vreo altă familie aparținând acestei *țări***[1048].

---

uitându-se că acolo s-ar fi aflat *deja* în Ungaria. Suntem convinşi, însă, că preopinentul nostru, cercetător consacrat al acestei epoci, stăpâneşte mult prea bine informațiile privind configurația istorico-geografică a zonei, pentru a cădea într-o asemenea capcană interpretativă.

[1046] R. Popa, *Țara Maramureşului*, p. 144-148.

[1047] A se reține şi existența unui toponim cu totul sugestiv, *Preluca tătarilor*, din imediata vecinătate a pasului Prislop.

[1048] R. Popa, *op. cit.*, p. 148.

Aşa cum întărea autorul, bazându-se pe diplomele maramureşene editate de Ioan Mihalyi de Apşa, "legăturile de rudenie cu dolhenii şi cu descendenţii cnezilor din Sarasău, menţionate de documente la începutul veacului al XV-lea, sunt explicate tot acolo ca datorându-se căsătoriei fiicelor lui Ioan, fiul lui Iuga, cu persoane din aceste două familii"[1049]. În ceea ce priveşte ipotezele despre înrudirea mai veche a Bogdăneştilor cu Drăgoşeştii sau cu Giuleştenii, acestea "nu au temeiuri documentare sau de altă natură"[1050]. Am reţinut această încheiere cu toată atenţia, deoarece atestarea documentară a vreunei relaţii de rudenie, ca şi orice altă atestare maramureşeană a vreunui membru al acestei importante familii voievodale, *înaintea anului 1335*, ar fi subminat, iremediabil, raţionamentul propus.

Mai mult, deşi se poate constata, la jumătatea secolului al XIV-lea, deplina stăpânire a voievodului de la Cuhea asupra satelor de pe valea superioară a Vişeului –cele două Vişee, Borşa şi Moisei– ca parte integrantă a moşiei sale[1051], ba chiar în ciuda caracterului indubitabil al acestei "depline stăpâniri", aflăm dintr-o diplomă de *întărire* emisă mai târziu, sub guvernarea lui Ioan de Hunedoara, un fapt de o *excepţională însemnătate*: vişeenii stăpâneau satele în discuţie –cu drept cnezial, recunoscut ca atare de adunarea "nobililor şi nenobililor comitatului Maramureş", ca şi de autorităţile comitatense– încă din vremea *sfinţilor regi* ai Ungariei[1052]*!* **Aşadar, dreptul de proprietate al acestor cnezi, *care nu aveau nicio legătură cu familia Bogdăneştilor*, fusese uzurpat, la un moment dat, de către voievodul Bogdan, prin impunerea unei autorităţi suprapuse[1053], alogene, descinsă inopinat în mediul maramureşean.**

Iată-ne ajunşi, însă, şi la dovezile "materiale" ale demonstraţiei noastre, datorate cercetărilor întreprinse de R. Popa, în câmpul arheologiei, la biserica şi curtea voievodală din Cuhea. Nu credem că mai este necesar să afirmăm, aici, valoarea probatorie a acestor elemente de "istorie concretă" şi nici neîndurătoarea lor capacitate de a descompune argumentaţii "documentare" altminteri solid fundamentate. Ceea ce importă acum, cu adevărat, este să înţelegem, nepărtinitor, însemnătatea rezultatelor obţinute la Cuhea, precum şi adânca lor semnificaţie.

1049 *Ibidem.*
1050 *Ibidem.*
1051 Mihalyi, *Diplome maramureşene*, p. 36-39.
1052 *Ibidem*, p. 515-517.
1053 O asemenea situaţie nu reprezenta o noutate pentru Maramureş. Avem în vedere, spre exemplificare, cazul satelor româneşti Herinceni şi Lipceni, dăruite de rege, conform actului emis la 1 aprilie 1350, "credincioşilor săi români" Sărăcin, Nicolae, Valentin şi Luca, fiii voievodului Crăciun de Bilca, sătenii fiind obligaţi să-i primească pe bilceni "ca pe cnezii şi stăpânii lor", să le dea "ascultare în toate", aşa cum au dat "şi altor cnezi, predecesorii acestora" (Mihalyi, *Diplome maramureşene*, p. 35). I.-A. Pop a evidenţiat recent, în mod judicios, că familia cnezilor Bilceni, pusă în slujba regalităţii, şi-a mărit stăpânirile inclusiv prin dobândirea de noi cnezate **în detrimentul altor cnezi**, fenomenul căpătând o amploare excepţională după revenirea Drăgoşeştilor din Moldova ("*Din mâinile valahilor schismatici…*", p. 133-134).

Vom începe, astfel, prin a evidenţia datarea, remarcabil de precisă, a bisericii de piatră din Cuhea, *în deceniul patru al veacului XIV*, mai precis spre finele domniei lui Carol Robert de Anjou, în intervalul 1335-1340[1054]. Dincolo de reapariţia anului **1335** –pe care l-am reţinut ca dată a transferului voievodului Bogdan în Ungaria– în acest memorabil context, mai trebuie subliniat şi faptul că datarea respectivă s-a făcut pe baza monedelor descoperite într-un mic tezaur îngropat la temelia altarului, dintre care cele mai vechi au fost emise de către **regele sârb Ştefan Duşan!**[1055].

Fără a mai face vreun comentariu pe marginea acestei descoperiri, *unică în arealul maramureşean*, atât de îndepărtat de teritoriile de provenienţă ale monedelor, vom consemna o alta, la fel de semnificativă, şi tot de factură arheologică, legată de amplasarea bisericii de piatră din Cuhea pe locul unui cimitir mai vechi. Ei bine, dispoziţia în teren a gropilor respectivului cimitir era fie de nerecunoscut, fie de nerespectat pentru *noii veniţi*, care şi-au construit edificiul religios fără a le menaja în vreun fel. Astfel, dintre mormintele aparţinând cu certitudine vechiului cimitir, trei au fost tăiate de şanţurile noi fundaţii, patru au rămas acoperite de o placă de mortar contemporană bisericii de piatră, iar restul au fost căpăcuite de un pavaj, la toate acestea adăugându-se faptul că ele aveau, oricum, o orientare diferită faţă de noul ansamblu ecleziastic[1056]. Faptul dovedeşte, într-o manieră indubitabilă[1057], discontinuitatea locuirii acestei vetre săteşti şi calitatea de *nou veniţi a Bogdăneştilor* pe un teritoriu a cărui istorie anterioară se lasă mult prea greu tâlcuită.

În treacăt fie spus, lăcaşul voievodal din Cuhea se distinge atât prin elementele arhitecturale specifice, de sorginte *catolică* –biserică-sală cu trăsături caracteristice goticului timpuriu, incluzând, desigur, nelipsita *sacristie*–, cât şi prin hramul său, purtător al unor semnificaţii aparte: *Sf. Rege Ştefan*[1058]. Situaţia ne apare cu atât mai frapantă, cu cât *eventuala* schimbare a hramului –dintr-unul ortodox în cel catolic, abia amintit–, care ar fi putut avea loc după plecarea lui Bogdan în Moldova, este cu desăvârşire exclusă prin faptul că urmaşii lui Sas, voievozii Balc şi Drag, cei care au intrat în posesia moşiei Cuhea după 1365[1059], s-au manifestat ca nişte vajnici apărători ai ortodoxiei[1060]. În opinia noastră, este foarte posibil ca una dintre condiţiile strămutării lui Bogdan să fi fost trecerea la

---

[1054] R. Popa, *Biserica de piatră din Cuhea*, p. 520.
[1055] *Ibidem*.
[1056] Orientarea vechilor morminte se abate cu 5-15 grade spre sud-vest, respectiv nord-est, în comparaţie cu orientarea bisericii de piatră şi a mormintelor contemporane ei (*ibidem*, p. 517).
[1057] Îi mulţumim, şi pe această cale, dlui Adrian Bătrîna, pentru întregul sprijin acordat în justa interpretare a acestor mărturii arheologice.
[1058] R. Popa, *op. cit.*, p. 521.
[1059] *DRH*, D, I, p. 80-83.
[1060] Vezi actul patriarhal din 1391, prin care Balc şi Drag obţin drept de stavropighie pentru Mănăstirea Sfântului Arhanghel Mihail, din Peri, ctitoria înaintaşilor lor (*FHDR*, IV, p. 231-233; Mihalyi, *Diplome maramureşene*, p. 145-147).

catolicism, ceea ce ar putea explica întreaga conjunctură evocată anterior, fără ca acest lucru să pună sub semnul întrebării revenirea voievodului la credința ortodoxă, imediat după răzvrătirea sa[1061].

Ca o ultimă intervenție argumentativă, evidențiem faptul că Bogdan este *singurul* caz de fruntaş maramureşean numit *voievod* chiar şi după căderea sa în infidelitate față de Coroana angevină. Până şi în actul din 1365, prin care i se confiscă moşiile, el apare drept *voievodul* Bogdan[1062], atributul respectiv neavând legătura cu funcția sa maramureşeană, care îi fusese retrasă încă din iarna anilor 1342-1343[1063], ci cu *vechea* şi *perpetua* sa calitate de voievod, aşa cum apare precizată, pentru întâia dată, în documentul din 1335.

Încheind prin a menționa faptul că, în îndepărtatul Maramureş, vechile denumiri ale celor doi munți din care izvorăşte Iza –pe al cărei curs se afla Cuhea, reşedința lui Bogdan– erau **Basarab**, respectiv **Traian**[1064], vom lăsa cititorul să cântărească singur concluziile investigației noastre.

Suceava. Numărându-se printre aşezările de o însemnătate aparte pentru istoria teritoriilor extracarpatice, dar atestată târziu în documentele vremii, Suceava a beneficiat, încă din primele decenii ale celei de-a doua jumătăți a veacului trecut, de interesul, profund şi constant, al cercetării arheologice[1065].

Ca rod al acestor eforturi meritorii, s-a evidențiat, atât pe teritoriul viitoarei aşezări sucevene, cât mai ales în zonele înconjurătoare, o certă

1061 Merită reamintite, în context, şi aprecierile lui I. Bogdan (vezi n. 996). Mai mult, dimensiunea confesională extrem de "laxă" a familiei voievodului Bogdan, atât cât o cunoaştem prin gesturile copiilor săi, Lațcu şi Margareta –care se vor converti fără scrupule la catolicism, atunci când circumstanțele au cerut-o–, adaugă un plus de veridicitate acestor aserțiuni.

1062 *DRH*, D, I, p. 82.

1063 Mihalyi, *Diplome maramureşene*, p. 20-21.

1064 *Ibidem*, p. 87. Prin analogie, aceleaşi toponime, **Basarab** şi **Traian**, mărginesc spre nord, respectiv spre sud, de o manieră cu totul semnificativă, centrul voievodal de la Râmnic. În acest context, vom preciza şi faptul că descoperirea, în reşedința lui Bogdan de la Cuhea, a uneia dintre cele mai vechi sobe cu cahle din spațiul românesc, a pus în discuție apartenența sa tipologică (R. Popa, *O sobă cu cahle-oală din sec. XIV la Cuhea-Maramureş*, în *SCIV*, t. 24, nr. 4, 1973, p. 671-679). Simptomatic, cele mai apropiate analogii s-au putut face cu sobele de cahle de la sud de Carpați şi, mai ales, cu soba descoperită la Râmnic (E. Busuioc, *Vestigii feudale de la Râmnicu Vîlcea*, în Buridava, 3, 1979, p. 24-29).

1065 Măsura acestui interes o dă faptul că Suceava devenise, chiar în acei ani, etalonul preocupărilor noii şcoli româneşti de arheologie medievală, creată sub îndrumarea reputatului cercetător şi profesor I. Nestor. Dintre specialiştii formați atunci, într-o legătură nemijlocită cu şantierul-şcoală de la Suceava, s-a evidențiat, curând, M. D. Matei, căruia îi datorăm, printre altele, cele mai importante contribuții la descifrarea istoriei de început a oraşului (vezi, cu prioritate, *Contribuții arheologice la istoria oraşului Suceava*, Bucureşti, 1963; *Civilizație urbană medievală românească. Contribuții (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)*, Bucureşti, 1989).

continuitate de locuire, începând cu primele secole ale mileniului I[1066]. Fără a intra în detalii, subliniem importanţa fundamentală a acestor descoperiri pentru înţelegerea temeinică a particularităţilor procesului genezei aşezării de la Suceava, cu referire concretă la cadrul de certă favorabilitate economică şi demografică[1067] în care ea se plasa.

> "Considerarea datelor materiale, care pot sluji la jalonarea etapelor principale ale istoriei milenare a aşezării omeneşti ce va deveni oraşul medieval Suceava scoate în evidenţă o realitate de însemnătate fundamentală: continuitatea neîntreruptă de viaţă, pe teritoriul sau în împrejurimile nemijlocite ale teritoriului viitorului oraş, începând, cel puţin, cu primele două secole ale erei noastre.
>
> Importantă, în primul rând, pentru că subliniază permanenţa condiţiilor favorabile mersului mereu ascendent al unor comunităţi umane, constatarea aceasta capătă, în cazul special al Sucevei, o importanţă sporită, tocmai datorită faptului că oraşul, prin poziţia sa geografică, se constituie ca urmare a acţiunii unor factori în care sunt antrenate resurse ale unei regiuni întinse, Suceava dovedindu-se, în ultimă instanţă, rezultatul unei întregi evoluţii istorice a societăţii româneşti din această parte a ţării"[1068].

Dintr-o atare perspectivă, exemplul Sucevei ar putea părea drept unul reprezentativ pentru ilustrarea modului în care o locaţie medievală, plasată pe cursul unui râu important, într-un areal geografic cu un potenţial economico-demografic ridicat, reuşeşte să devină *centrul de convergenţă* al regiunii respective. Şi aceasta în condiţiile, cu totul nefavorabile, ale poziţionării sale oarecum *retrase* în raport cu axele principale ale comerţului internaţional[1069]. Dar lucrurile nu stau tocmai aşa*!*

Aceeaşi meritorie investigaţie arheologică a supus atenţiei noastre o împrejurare aparte, care particularizează, incontestabil, geneza oraşului în discuţie. Astfel, în contingenţă cu bogăţia inventarului arheologic, descoperirile corespunzătoare secolelor XI-XII descalifică, fără echivoc, viitoarea aşezare suceveană în competiţia cu "suratele" sale din regiune. Spre argumentare, vom consemna faptul că, proporţional cu excepţionalele descoperiri de la Vornicenii Mari[1070], localitate aflată în apropiere, cele de pe teritoriul Sucevei sunt de o inconsistenţă dezarmantă.

Şi totuşi, *nu* pe vechea vatră a Vornicenilor Mari se va ridica aşezarea-gazdă a *Curţii* transferate de la Siret, ci la Suceava. Explicaţia acestei stranii întâmplări rezidă în atestarea arheologică a unui fapt semnificativ:

[1066] Cf. M. D. Matei, *Aspecte particulare ale procesului formării oraşului medieval Suceava*, în *RdI*, t. 34, nr. 12, 1981, p. 2247-2261.
[1067] M. D. Matei, Em. I. Emandi, *Habitatul rural medieval din Valea Moldovei şi bazinul Şomuzului Mare (secolele XI-XVII)*, Bucureşti, 1982, passim.
[1068] M. D. Matei, *Aspecte particulare*, p. 2259.
[1069] Idem, *Premisele formării oraşului medieval Suceava şi rolul aşezării până la mijlocul secolului al XIV-lea*, în *SCIVA*, t. 28, nr. 1, 1977, p. 84-85.
[1070] M. D. Matei, Em. I. Emandi, *Necropola feudal-timpurie de la Vornicenii Mari (jud. Suceava)*, în *SCIVA*, t. 31, nr. 4, 1980, p. 585-597.

la debutul secolului al XIV-lea, pe teritoriul Sucevei se precizează o certă concentrare a locuirii[1071], la adăpostul unei fortificaţii de dimensiuni apreciabile, constituită dintr-o palisadă şi şanţul aferent[1072].

Dacă statutul de *centru voievodal* al Sucevei –aşa cum a fost imaginat de coordonatorul cercetărilor arheologice[1073]– se va adeveri, este firesc să acceptăm că o atare calitate stimulase şi veleităţile economice ale aşezării, transformând-o în "placa turnantă" a comerţului regional. Pe cale de consecinţă, s-ar putea afirma că toată această evoluţie i-a asigurat Sucevei un categoric parcurs ascendent, propulsând-o, spre finele sec. al XIV-lea, în postura de principal candidat la statutul de capitală a unei Moldove emancipate politic şi religios, stăpână pe propriile-i destine.

Ca şi la Argeş, *factorul politic* va surclasa determinismele *economice* în geneza aşezării medievale, redirecţionând decisiv vectorii raportului de interdependenţă dintre cei doi "competitori"*!* Evidenţierea unui atare proces, de o însemnătate excepţională pentru înţelegerea circumstanţelor formării Sucevei, ne oferă şansa de a marca, şi pe teritoriul de la răsărit de Carpaţi, un *tip* de geneză urbană care nu se aplică, cu o asemenea claritate, în nicio altă situaţie.

În ceea ce ne priveşte, privind evoluţia acestui areal prin prisma desfăşurărilor de natură socio-politică de la cumpăna secolelor XIII-XIV, circumscrise descălecatului maramureşean[1074], vom aprecia că în primul deceniu al veacului XIV, în perimetrul viitoarei aşezări sucevene s-a stabilit o comunitate alogenă, de origine transilvăneană[1075], cu preocupări preponderent meşteşugăreşti. Mai exact, credem că este vorba despre acei cojocari "ungureşti" menţionaţi în vechile cronici, pe seama cărora a fost pusă însăşi geneza Sucevei[1076].

[1071] M. D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, p. 77-87.

[1072] M. D. Matei, L. Chiţescu, *Nouvelles données du problème de l´apparition des fortifications des villes moldaves au Moyen Âge*, în Dacia (N.S.), t. XI, 1967, p. 321-330.

[1073] Suceava primei jumătăţi a sec. al XIV-lea se întindea pe o suprafaţă apreciabilă, de circa 3 ha, fiind înconjurată de o fortificaţie complexă şi costisitoare, expresie materială a unui centru asupra căruia îşi exercita autoritatea un feudal local şi în care se concentrau, în primul rând, atributele sale militare (M. D. Matei, *Aspecte particulare*, p. 2254-2255; idem, *Premisele formării oraşului medieval Suceava*, p. 83).

[1074] Vezi *supra*, analiza dedicată începuturilor oraşului Baia.

[1075] Sunt semnificative, din această perspectivă, excepţionalele descoperiri arheologice din *nivelul premuşatin* de la Suceava, pe care i le datorăm lui M. D. Matei, şi care relevă prezenţa, aici, a unei ceramici de factură maramureşeană. Ne referim, cu precădere, la fragmentele de vase ceramice cu un profil caracterizat de prezenţa aşa-zisei "streşini", care marchează baza feţei exterioare a buzei, şi care "îl situează în mod sigur printre cele mai vechi profile ceramice din sec. al XIV-lea de la Suceava" (M. D. Matei, *Nivelul premuşatin de la Curtea Domnească din Suceava*, în *SCIVA*, t. 29, nr. 4, 1978, p. 546).

[1076] "aşijderea Suceava scrie că o au descălecat nişte cojocari ungureşti, ce se chiamă pre limba lor *suci*, iar Suceava pre limba ungurească se chiamă *Cojocărie* (s.n.)." (Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 65). În fapt, acest fragment aparţine interpolaţiei atribuite lui Simion Dascălul, care o preluase, însă, cum singur mărturiseşte, dintr-un letopiseţ moldovenesc mai vechi, astăzi necunoscut.

La prima vedere, aserţiunea noastră ar putea părea rodul unei supralicitări a informaţiilor cronicăreşti, atât de mult blamate de curentul pozitivist. În realitate, aşa cum se va vedea, *şi* în cazul Sucevei, o parte a acestor "basne"[1077] sunt adeverite de analiza obiectivă a datelor istorice care ne stau la dispoziţie, fie şi disparat, provenite atât din câmpul cercetării arheologice, cât şi din acela al izvoarelor scrise.

Concret, ne vom apleca, în primă instanţă, asupra circumstanţelor amenajării fortificaţiei premuşatine, care "închidea" vechea vatră a locuirii sucevene[1078], din aşa-zisul "sector Şipot", cum a fost numit, *convenţional*, în literatura de specialitate, cu precădere arheologică[1079]. O privire atentă asupra dispunerii elementelor constitutive ale fortificaţiei stârneşte, îndreptăţit, o profundă nedumerire. Astfel, şanţul de apărare *nu* este plasat în *faţa* palisadei, adică în exteriorul ei, cum ar fi fost firesc –şi în conformitate cu principiile elementare ale arhitecturii fortificaţiilor–, ci în "dosul" acesteia, înspre vatra locuită*!*[1080]. Ei bine, luată ca atare, această circumstanţă este totalmente *absurdă*, având, oricum, valoare de unicat[1081] şi fiind de natură să provoace –cum s-a şi întâmplat– îndoieli privind acurateţea cercetării.

În realitate –şi o afirmăm *răspicat*– planul fortificaţiei este întocmit în mod exemplar, iar dubiile contestatarilor nu au niciun temei ştiinţific, fundamentându-se pe analiza superficială a împrejurărilor în care a dăinuit *insolita* lucrare de apărare. Ei bine, cheia descifrării acestei veritabile

---

[1077] Cf. Miron Costin, *Opere*, ediţia P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 243.

[1078] "Perimetrul aşezării era delimitat de o fortificaţie cu palisadă (construită cel mai tîrziu la începutul secolului al XIV-lea), ce descria un arc de cerc, pornit din apropierea zonei pârâului Şipot, de la vărsarea sa în Cacaina [*râul Areni*], şi se închidea la confluenţa acestuia cu râul Suceava. Această zonă de la baza cuestei (altitudine 270 m), dă impresia în raport cu înălţimea acesteia (Zamca 385 m) că este o zonă depresionară [...], pe o suprafaţă de circa 3-4 ha, unde stratul arheologic [...] este de cea mai mare consistenţă." (Em I. Emandi, *Habitatul urban şi cultura spaţiului. Studiu de geografie istorică. Suceava în secolele XIV-XX*, Iaşi, 1996, p. 43)

[1079] Vezi, mai ales, M. D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, passim.

[1080] Cf. M. D. Matei, L. Chiţescu, *op. cit.*, p. 324-335.

[1081] "Fortificaţia oraşului din secolul al XIV-lea se compunea din şanţ de apărare de dimensiuni reduse (circa 6 m lărgime la gura păstrată) şi palisadă de lemn, ce delimitau o suprafaţă de teren de circa 3-5 ha pe trei părţi (est, sud şi nord), cea de-a patra fiind asigurată de râul Areni, ce separa oraşul de platoul Cetăţii de Scaun. [...] Sub raport topografic această fortificaţie s-a presupus că apăra vechiul nucleu de locuire al oraşului de pe terasa de 60-70 m de la confluenţa pârâului Areni cu Suceava. La marginea acestei arii locuibile şi însoţind, invariabil, forma de teren mai ridicată a platoului Zamca ce delimita terasa mai sus menţionată printr-o creastă, era săpat şanţul destinat să asigure apărarea şi a cărui palisadă era amplasată pe zona cea mai dominantă. În acest fel, apărătorii de pe palisadă nu mai erau susţinuţi, în cazul unui eventual atac contra oraşului, prin şanţ, deoarece acesta se găsea în spatele lor şi îi separa, dimpotrivă, de oraş. Este o situaţie cel puţin stranie în comparaţie cu tot ce se cunoaşte în materie de fortificaţie de tip *palisadă*." (Em I. Emandi, *op. cit.*, p. 39-40).

"ciudățenii" de istorie suceveană stă în înțelegerea, pe de o parte, a *imperativelor* de ordin topografic –o terasă în pantă, cu configurație depresionară– ce au condiționat soluția tehnică, iar, pe de altă parte, a motivelor care i-au determinat pe cei aflați în spatele acestei lucrări constructive să aleagă, *neapărat*, respectiva locație ca vatră a așezării lor.

Este vorba *tocmai* despre acea comunitate de meșteșugari specializați în prelucrarea produselor animaliere, cu precădere pielari și blănari –*recte* "cojocarii unguréști", amintiți de interpolatorul cronicii lui Ureche[1082]–, ale căror preocupări *impuneau* așezarea într-un perimetru cu acces nemijlocit la un curs de apă, acest rol revenindu-i, aici, râului –și atenționăm asupra semnificației numelui– *Cacaina!* Din această perspectivă, "sectorul Șipot" era locația ideală[1083], beneficiind, printre altele, de apărare naturală pe laturile de sud (râpa Șipotului) și de est (râul Areni/*Cacaina*).

Că așa stau lucrurile o dovedesc documentele scrise, care îi consemnează pe cojocari și blănari ca fiind *cei mai numeroși* meșteri din Suceava[1084], mahalaua lor constituindu-se în zona Șipot, în jurul *Uliței Sf. Vineri*[1085], unde s-a descoperit biserica de piatră, foarte veche, cu hramul *Sf. Paraschiva*[1086], patroana spirituală a breslei.

Dacă această comunitate s-a așezat în preajma vreunui "puternic al locului" –confirmând supozițiile lui Mircea D. Matei–, care ar putea fi identificat cu un înaintaș al logofătului Iațco, atestat în anul 1395[1087], rămâne să stabilească cercetările viitoare. Pentru noi, o atare posibilitate este mai mult decât probabilă, dată fiind anvergura personajului, care avea căderea să corespondeze cu patriarhul ecumenic al Constantinopolului, cerându-i acestuia să accepte calitatea de ctitor[1088] pentru cele două

[1082] Vezi n. 1076. Atragem atenția că în limba maghiară cuvântul "blănar"/ *cojocar* se traduce, într-adevăr, așa cum precizează conicarul, prin *szücs*.

[1083] Este profund semnificativ faptul că acest sector se constituie, din punct de vedere geomorfologic, într-unul dintre segmentele așa-zisei "Coaste Șeptilici" –versantul drept al rîului Suceava–, situat între străzile Cetății și Mirăuți (C. Hociung, *Studiul și managementul fenomenelor naturale de risc*, p. 16), zona caracterizându-se prin prezența *izvoarelor sărate*, indispensabile pentru practicarea tăbăcăriei. De altfel, "acestea au fost exploatate în tot cursul evului mediu și în epoca modernă de cele două tăbăcării menționate aici în 1785" (Em. I. Emandi, *op. cit.*, p. 457).

[1084] Vezi *Catastiful breslei blănarilor și cojocarilor din Suceava* –izvor de o însemnătate excepțională, unicat pentru istoria medievală a Moldovei–, refăcut în anul 1673, dar reflectând *stări de fapt* mult mai vechi (cf. Șt. S. Gorovei, *Cu privire la patriciatul orășenesc în Moldova medievală*, p. 256).

[1085] Em I. Emandi, *op. cit.*, p. 144, 283.

[1086] Vezi, mai recent, P.-V. Batariuc, *Biserici din timpul lui Ștefan cel Mare la Suceava*, în Ars Transsilvaniae, XII-XIII, 2002-2003, p. 14-17. Distinsa cercetătoare suceveană postulează, judicios, existența, sub biserica de piatră atribuită lui Ștefan cel Mare, a unei biserici mai vechi, din lemn, al cărei cimitir a și fost, de altfel, identificat.

[1087] P. Ș. Năsturel, *D'un document byzantin de 1395 et de quelques monastères roumains*, în *Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance. Travaux et mémoires*, vol. 8, *Hommage à M. Paul Lemerle*, Paris, 1981, p. 345-351.

[1088] *Ibidem*.

mănăstiri, *monydria*, ridicate de el în arealul sucevean: una în proximitatea oraşului medieval –închinată Preasfintei Fecioare Maria (*Panaghia*)[1089]–, iar cea de-a doua, cu hramul *Sf. Dumitru*, **chiar în cuprinsul aşezării**[1090].

În urmă cu aproape două decenii, V. Ciocîltan a propus un scenariu istoriografic seducător[1091], în care rolul principal îi este atribuit tocmai lui *Iaţco*, echivalat cu *Eţco prisăcariul* al vechilor cronici[1092], şi al cărui nume, de sorginte ruteană, ar fi legat, ca *etnonim*, de comunitatea *iţcanilor* suceveni. În fapt, *iţcanii* ar reprezenta numele rutean al *alanilor*, cu rosturi istorice bine precizate în acest areal, aşa cum am consemnat, la rându-ne, în paginile dedicate începuturilor oraşului Baia. Teoria lui V. Ciocîltan a fost contrazisă, ulterior, de D. Moldovanu[1093], a cărui argumentaţie –formulată, din nefericire, într-o manieră emfatică, inadecvată statutului academic pe care autorul şi-l arogă– pierde, oricum, din consistenţă, dacă se au în vedere conexiunile obligatorii cu câteva repere istorice, destul de precise, care *lingvistului* cu pricina îi cam scapă[1094].

În ceea ce ne priveşte, considerăm că aserţiunile lui V. Ciocâltan necesită, încă, o confirmare peremptorie, aşezarea de la Suceava nefăcând parte, cel mai probabil, din habitatul alanilor, rătăciţi pe aceste meleaguri. Ar sta mărturie, în acest sens, ***şi*** faptul că pe teritoriul oraşului, în nivelul *premuşatin*, au fost descoperite doar trei fragmente[1095] ale unui vas ceramic din categoria numită, convenţional, "a Hoardei de Aur"[1096], vehiculată de alani în spaţiul moldav.

[1089] Este vorba de cea mai veche dintre bisericile suprapuse de la *Iţcani*, cu hramul *Adormirea Maicii Domnului*, identificată prin săpăturile arheologice coordonate de M. D. Matei (*Biserica "Adormirea Maicii Domnului" din Suceava în lumina datelor arheologice*, în *RMI*, LX, nr. 2, 1991, p. 8-16). Probatoare este şi menţiunea din actul privilegial acordat de Alexandru voievod, la 23 februarie 1453, "mănăstirii noastre care este lângă Suceava, cu hramul Adormirea Sfintei Născătoare de Dumnezeu", şi care era numită, explicit, "mănăstirea lui Iaţco" (*DRH*, A, II, p. 39). În contextul analizei noastre, este foarte interesant, chiar *simptomatic*, faptul că printre potenţialii colonişti ai "sloboziei" acordate mănăstirii lui Iaţco, se numărau, în primul rînd, **cojocarii** (*ibidem*, p. 39).

[1090] Faptul este cu atât mai semnificativ, cu cât un asemenea caz are valoare de unicat pentru Moldova acelor vremi (vezi şi L. Rădvan, *Oraşele din Ţările Române*, p. 578), ctitorul părând să dispună de vatra pe care şi-a durat ctitoria în baza unei mai vechi stăpâniri a familiei sale.

[1091] V. Ciocîltan, *Alanii şi începuturile statelor româneşti*, p. 949-950.

[1092] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 64-65.

[1093] D. Moldovanu, *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395-1789)*, în *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I, partea a 4-a, Iaşi, 2005, p. XLIV.

[1094] Vezi, în acest sens, şi reacţia lui Şt. S. Gorovei (*Veacul XIV. Din nou şi mereu*, p. 290-296), atacat, la rându-i, în aceeaşi lucrare şi cu acelaşi ton declamator, de către D. Moldovanu.

[1095] "Puţinătatea lor în raport cu masa materialului din stratul care ne reţine atenţia pare a confirma opinia că este vorba despre o pătrundere izolată în mediul local." (M. D. Matei, *Nivelul premuşatin de la Curtea Domnească din Suceava*, p. 547). A se vedea, în contrast, cantităţile mari de ceramică roşiatico-gălbuie descoperite la Baia –"unde sunt *filistei*" (vezi n. 693)– şi atribuite aceleiaşi perioade (E. Neamţu, V. Neamţu, S. Cheptea, *Oraşul medieval Baia*, I, p. 101-102; II, p. 160-166).

[1096] Pentru detalii, vezi V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, p. 254-255.

Ajunsă în acest punct, discuţia noastră se poate consacra, în totalitate, evenimentului care a marcat hotărâtor devenirea *urbană* a Sucevei, legată nemijlocit de instalarea, aici, a principalei reşedinţe de scaun a *Domniei*, sub Petru I *Muşatinul* (1375-1391).

Atestată, pentru întâia dată, la 10 februarie 1388[1097], Suceava intrase, desigur, de mai multă vreme, în atenţia marelui voievod:

> "Cronologic vorbind, este mai mult decât probabil că voievodul Petru I zis *Muşatinul*, înainte de a-şi fi stabilit principala reşedinţă în Suceava (decizie care implica şi plecarea din Siret a unui mare număr de însoţitori ai voievodului, începând cu curtenii săi cei mai apropiaţi şi mergând până la slujitorii mărunţi şi oştenii garnizoanei capitalei), a iniţiat construirea la Suceava a două obiective de cea mai mare importanţă: Curtea Domnească (sediul particular al voievodului şi al familiei sale) şi cetatea de pe latura de vest a oraşului (cunoscută, în literatura de specialitate, sub numele de Cetatea Şcheia)"[1098].

Dar asupra problematicii –pe cât de importantă, pe atât de complexă– a edificării celor dintâi cetăţi *muşatine* de piatră, vom poposi în *excurs*-ul de la finele acestei analize.

Revenind la circumstanţele, cu totul particulare, ale mutării "capitalei" voievodale moldoveneşti de la Siret la Suceava, vom evidenţia faptul că aceasta a implicat, în primul rând, dezafectarea vechiului şanţ de apărare, săpăturile arheologice dovedind că în ultimul sfert al secolului al XIV-lea nu mai era utilizat, trecându-se la umplerea lui. Cu privire la acest aspect, autorul cercetărilor a făcut o observaţie de importanţă majoră: "lipsa din pământul de umplutură a şanţului de apărare a unor materiale arheologice (ceramică sau monede) aparţinând *şi* începutului secolului al XV-lea sugerează că procesul de umplere s-a petrecut într-un timp scurt, astuparea şanţului de apărare făcându-se, probabil, la porunca domnului, care îşi mutase de curând scaunul domniei la Suceava"[1099].

Coroborând această operaţiune "distructivă" cu raţiunile profunde ale distanţării de mediul catolic siretean[1100], am putea spune că decizia lui

---

[1097] *Documentele moldoveneşti*, II, p. 604.

[1098] M. D. Matei, *Civilizaţie urbană medievală românească,* p. 55-56.

[1099] *Ibidem*, p. 50.

[1100] Supoziţia noastră privind caracterul ortodox al aşezării sucevene, în contrast cu cel eminamente catolic, de la Siret, ne obligă la câteva precizări suplimentare. Într-o primă instanţă, reţinem faptul că Suceava nu este enumerată printre "casele" *Vicariatului franciscan al Rusiei*, de la finele secolului al XIV-lea, alături de Siret sau Baia (cf. R. Möhlenkamp, *Die Entstehung und Entwicklung der mittelalterlichen moldauischen Städte bis Ende des XVI. Jahrhundert,* în vol. *Românii în istoria universală*, III_1, Iaşi, 1988, p. 931 şi n. 112; vezi şi Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova,* p. 87). Mai mult, aşa cum am văzut anterior, corespondenţa logofătului Iaţco cu patriarhul ecumenic ne dezvăluie imaginea unei aşezări sucevene *profund* ortodoxe, în "jurisdicţia" căreia funcţionau *două* mănăstiri de rit grec (cf. P. Ş. Năsturel, *D'un document byzantin de 1395*, p. 345-351; vezi şi intervenţiile cercetătoarei P.-V. Batariuc, *Din istoria bisericii "Sf. Dumitru" din Suceava*, în Monumentul, VI (2004), Iaşi, 2005, p. 52-53; *Biserici*

Petru I *Muşatinul* se întemeia pe o veritabilă ruptură cu trecutul, faptul constituind, pentru aşezarea de la Suceava, garanţia unei evoluţii accelerate către dobândirea statutului de **oraş**, recunoscut ca atare în izvoarele vremii[1101].

Dar, pentru că în cazul Sucevei, privitor la condiţionările "muşatine" ale genezei sale urbane, nu ne putem aroga meritul vreunor adăugiri semnificative, vom face din nou apel la încheierile istoricului M. D. Matei[1102], căruia i s-a recunoscut, fără rezerve, paternitatea ştiinţifică a celor mai importante descoperiri:

> *1.* Legat de viaţa economică a aşezării, se înregistrează, în ultimul sfert al secolului al XIV-lea, trecerea la o producţie accentuat standardizată, laolaltă cu constituirea unui cartier al meşteşugarilor, a cărui amplasare marginală va fi determinată de utilizarea permanentă a focului, specifică meşteşugurilor în cauză.
>
> *2.* Amplitudinea lucrărilor de construcţie întreprinse la Suceava a atras, fireşte, şi un număr consistent de meşteşugari specializaţi, de provenienţă germanică[1103], cu ateliere aşezate în apropierea Curţii domneşti.
>
> *3.* Activizarea drumului comercial moldovenesc va stimula, desigur, intrarea Sucevei în circuitul internaţional de schimburi, cu întărirea caracteristicilor urbane ale aşezării.
>
> *4.* Înfiinţarea Mitropoliei Moldovei[1104] şi instalarea sa la Suceava va întări decisiv funcţia de centru spiritual a oraşului.
>
> *5.* Însăşi prezenţa stăruitoare a *Domniei* şi a *Sfatului ţării*, alături de garnizoana aferentă, în noua reşedinţă de scaun, a presupus coagularea principalelor funcţii ale **oraşului**: politică, militară, administrativă, religioasă şi, nu în ultimul rând, economică.

Dacă adăugăm, la toate acestea, beneficiile aduse aşezării de *instalarea coloniei armeneşti*[1105] şi *acordarea dreptului de depozit*[1106] –ca şi consecinţe ale poziţiei câştigate anterior–, ne putem face o imagine destul de clară, atât asupra consistenţei structurilor urbane sucevene la începutul sec. al XV-lea, cât şi asupra rolului *hotărâtor* pe care l-a avut decizia primului domn *Muşatin*.

---

dispărute din Suceava, în *HU*, t. XV, nr. 1-2, 2007, p. 203-204). Toate aceste indicii sunt întărite, în chip judicios, de încheierile lui M. D. Matei, care observa, în calitate de coordonator al săpăturilor arheologice de la Suceava, *inexistenţa* vreunor materiale care să aparţină unor elemente de colonizare, în nivelul *premuşatin* (*Civilizaţie urbană medievală românească*, p. 58, n. 20).

1101 A se vedea, în primul rând, *Lista oraşelor* din vechile cronici ruseşti, datată recent, în mod *discutabil*, în intervalul 1375-1381 (vezi *supra*, p. 182, cu n. 749, 750).

1102 M. D. Matei, *op. cit.*, p. 70-72.

1103 Prezenţa lor a fost probată de descoperirea faimoasei *ceramici cenuşii* (idem, *Die graue Keramik von Suceava und einige archäologische Probleme des 14. und 15. Jh. in der Moldau*, în Dacia, N.S., t VI, 1962, p. 357-386).

1104 Vezi, mai ales, Şt. S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei*, p. 174-196.

1105 Cf. P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava (30 iulie 1401)*, în *RIR*, IV, 1934, p. 44-56; vezi şi *DRH*, A, I, p. 21.

1106 *Documentele moldoveneşti*, II, p. 633-636.

Excurs privitor la cronologia relativă a edificării primelor cetăți *muşatine* de piatră –fundamentală pentru descifrarea începuturilor Sucevei– şi a implicațiilor sale numismatice:

Deşi, într-o primă instanță, un atare demers ar putea părea *superfluu*, dată fiind recurența sa, mai degrabă infructuoasă, în studiile de specialitate, totuşi analiza temeinică a surselor documentare disponibile în această speță, implicând coroborarea izvoarelor scrise cu datele oferite de arheologie, îngăduie câteva observații pertinente, de natură să soluționeze, poate definitiv, controversele privind cronologia relativă a ridicării, într-o evidentă succesiune, de către Petru I *Muşatinul*, a forturilor de la Şcheia, Suceava şi Neamț. Mai mult decât atât, aşa cum vom încerca să demonstrăm, o serie de detalii pe care investigația arheologică le-a pus în evidență ridică serioase semne de întrebare asupra cronologiei succesiunii primelor emisiuni monetare moldoveneşti, groşii de argint atribuiți, indubitabil, voievodului Petru I constituind, de altfel, prin contextul stratigrafic clar în care au fost descoperiți, un element esențial de datare a celor trei cetăți, abia amintite.

S-a afirmat, în repetate rânduri, în lucrări mai vechi sau mai noi[1107] –printr-o invariabilă raportare la viziunea istorică a unui savant de talia lui N. Iorga[1108]–, că emiterea unei monede reprezintă, în primul rând, un fapt de istorie economică, răspunzând unor necesități care, în cazul Țării Moldovei, ar fi, neîndoielnic, legate de deschiderea *drumului comercial internațional*[1109] ce lega Liovul de Marea Neagră, prin Cetatea Albă.

Pe de altă parte, specialiştii s-au văzut obligați să admită, în acord cu uzanțele medievale, că a bate monedă reprezintă un drept suveran, conferit, în cazuri excepționale, unor vasali a căror anvergură politică îi plasa, oricum, la vârful ierarhiei puterii. Pentru a nu ne îndepărta prea mult de sfera realităților medievale extracarpatice, vom invoca, aici, cazurile, prefect documentate, ale voievozilor Dan al II-lea sau Vlad Dracul, cărora Sigismund de Luxemburg, subsumându-se imperativelor cruciadei târzii, le-a concedat, *volens nolens*, acest drept, ca pe un însemnat şi îndatoritor privilegiu[1110].

Aplicând principiul enunțat anterior, altminteri inexorabil, la situația particulară a Moldovei *muşatine*, Ştefan S. Gorovei –neobositul cercetător al începuturilor statului românesc medieval de la răsărit de Carpați– a sugerat, la un moment dat, că voievodul Petru I a putut beneficia de acest drept fundamental, indispensabil dezvoltării plenare a țării pe care o guverna, abia în perioada ce a urmat depunerii omagiului în fața Coroanei polone, în toamna anului 1387, prin concedare de către regele Vladislav Jagello, proaspătul său suzeran[1111].

[1107] A se vedea, mai ales, Ştefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei*, p. 196-200.

[1108] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, vol. I, Bucureşti, 1928, p. 107.

[1109] "Ceea ce cred că trebuie reținut este legătura dintre prima emisiune monetară a Moldovei şi deschiderea drumului comercial moldovenesc" (Şt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 200).

[1110] Aceste exemple au fost invocate, încă din perioada interbelică, de către A. Veress, *Originile stemelor Țărilor Române*, în *RIR*, 1, 1931, p. 225-232.

[1111] Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 199. În mod evident, această opțiune interpretativă se subsumă opiniei mai vechi a reputatului istoric ieşean –care străbate precum un fir roşu

În ceea ce ne priveşte, acceptăm întru totul atât ideea concedării, de către o o putere suzerană, a dreptului de a bate monedă voievodului Petru I *Muşatinul*, cât şi necesitatea stringentă a unui atare demers în perspectiva deschiderii drumului comercial care lega Polonia de limanul Nistrului, pe o rută controlată de către voievozii moldoveni. Numai că, toate aceste circumstanţe pot fi atribuite cronologic primilor ani de domnie ai voievodului Petru I, care beneficiase, oricum, de integrarea Cetăţii Albe între graniţele Moldovei, încă de la finele domniei unchiului său, Laţcu (1367-1375)[1112].

Presiunea uriaşă exercitată de Ludovic cel Mare asupra Ţării Moldovei, chiar în legătură cu această ispravă a voievodului de la Siret[1113], îl va determina, însă, pe Petru I să admită obedienţa faţă de regele angevin, materializată –din perspectivă confesională– în acceptarea influenţei catolice, venită pe filieră ***haliciană*.** Ne referim, aici, atât la propria convertire, desigur conjuncturală, cât mai ales a mamei sale, *doamna Margareta*[1114], sub autoritatea religioasă a *Societăţii fraţilor peregrini*, la cumpăna anilor 1376-1377[1115].

Acest amănunt –convertirea *doamnei Margareta* la catolicism sub autoritatea vicariatului general al *Societăţii fraţilor peregrini*–, aparent neînsemnat, are, în realitate, semnificaţii deosebite. Spre deosebire de Laţcu, care îşi fundamentase decizia pe dezideratul punerii sub protecţia Romei, ca element de neutralizare a agresiunii angevine, Petru şi Margareta se vedeau expuşi unor exigenţe crescânde.

întreaga sa operă dedicată începuturilor statului medieval moldovenesc– privind "imposibilitatea" acceptării de către Petru I *Muşatinul* a suzeranităţii regelui Ludovic cel Mare, faţă de a cărui politică ar fi avut o atitudine indiscutabil *contrară*.

[1112] Vezi n. 598.

[1113] Actul din toamna anului 1374, în care sunt atestate pregătiri de război împotriva Moldovei, este, în această privinţă, doar un exemplu (cf. Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 118-119).

[1114] Iată mărturia lui Ioan de Sultanieh: "Domnul lor a fost odinioară convertit la credinţa noastră, şi îndeosebi maica sa, doamna Margareta, de către un frate predicator ce era vicar general prin părţile acelea." (*Călători străini despre Ţările Române*, vol. I, Bucureşti, 1968, p. 39). Atragem atenţia asupra artificiului de exprimare din relatarea episcopului Ioan de Sultanieh –"şi *îndeosebi* mama sa"–, care trădează, în opinia noastră, caracterul profund conjunctural al gestului voievodului, Petru I nefăcând decât să admită, formal şi interesat, opţiunea, mult mai profundă, a mamei sale, pe care el nu şi-a asumat-o, leal, niciodată. Credem, în acest sens, că înhumarea sa în necropola de la Rădăuţi, aşa cum reiese din cercetarea datorată soţilor Bătrîna (*Biserica "Sfântul Nicolae" din Rădăuţi*, p. 185), dovedeşte, ca şi în cazul lui Laţcu, fără drept de apel, aserţiunile noastre.

[1115] Pentru detalii, vezi Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova*, p. 95-96. Oricum, în anul 1377 convertirea Margaretei era un fapt împlinit, aşa cum o atestă scrisoarea Papei Grigore al XI-lea, din 30 ianuarie 1378, prin care "Margaretha de Cereth, domina Walachiae minoris" obţinea privilegiul de a i se putea acorda, de către duhovnicul ei, indulgenţa plenară (cf. C. Auner, *Episcopia de Seret*, p. 240). Mai mult, mănăstirea –cu biserica închinată *Sf. Ioan Botezătorul*– pe care aceasta a ctitorit-o la Siret, pentru fraţii predicatori (*DRH*, A, I, p. 1-2), este databilă anterior lunii octombrie 1377, când aparţinea deja *Societăţii fraţilor peregrini*, urmare a unui decret semnat de Elie Raymond, ministrul general al Ordinului dominican (cf. Gh. I. Moisescu, *op. cit.*, p. 96).

Pe de o parte, capacitatea şi disponibilităţile scaunului apostolic de a oferi sprijinul necesar se dovediseră, în timp, aşa cum am consemnat deja, *virtuţi fantasmagorice*. Pe de alta, acţiunile hotărâte ale lui Ludovic cel Mare, în perspectiva consolidării dominaţiei angevine în spaţiul halician, îşi arătau roadele, creând, totodată, premisele recuperării definitive a Moldovei.

Una din măsurile întreprinse de rege, într-o manieră extrem de abilă, a fost tocmai atragerea în sfera sa de influenţă a *Societăţii fraţilor peregrini*, noua autoritate spirituală, recunoscută de papă, în teritoriile Europei răsăritene. Trataţi cu respect şi sprijiniţi de interpusul lui Ludovic în Rutenia, Ladislau de Oppeln, în diversele cereri făcute la Roma, misionarii dominicani au consimţit la proiectele regelui, consacrate atragerii definitive a Haliciului pe orbita Regatului ungar[1116].

Toate aceste circumstanţe, care nu mai permiteau, în niciun fel, sustragerea de la obedienţa faţă de regele angevin, îl vor obliga pe Petru I să manifeste o maximă prudenţă, în aşteptarea unui deznodământ favorabil. Şi aceasta, cu atât mai mult cu cât acceptarea vasalităţii va asigura, atât tânărului voievod moldovean[1117], cât şi ţării sale, pe termen lung chiar, o serie de avantaje, dintre cele mai însemnate. Între acestea, pe lângă şansa de a păstra, în graniţele Moldovei, teritoriile încorporate anterior, la loc de frunte se plasează tocmai concedarea de către regele Ungariei a dreptului de a bate monedă, alături de binecunoscutele însemne heraldice –*scutul fasciat cu flori de crin*–, constituite ulterior în blazonul dinastic al *Muşatinilor*[1118].

Întreaga conjunctură poate fi atribuită primei părţi a anului 1377[1119], în cursul căruia Petru I şi-a îndeplinit, foarte probabil, îndatoririle vasalice,

---

[1116] *Ibidem*, p. 100-104. Vezi şi P. Engel, *Regatul Sfântului Ştefan*, p. 195-196.

[1117] Privitor la data naşterii celor doi fii ai Margaretei/*Muşata*, adică a celor dintâi voievozi *Muşatini*, vezi contribuţia colegilor Lia şi Adrian Bătrîna, *op. cit.*, p. 205.

[1118] A se vedea, mai ales, D. Cernovodeanu, *Evoluţia armeriilor Ţărilor Române de la apariţia lor şi până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, Brăila, 2005, p. 112-151.

[1119] Oricum, în vara anului 1378, deplina suzeranitate angevină asupra Moldovei era un fapt împlinit, aşa cum o demonstrează actul de danie a cetăţii Chioar către fraţii maramureşeni Blac, Drag şi Ioan, la sfârşitul căruia regele preciza că le-a dăruit cetatea "aşa încât să nu le-o poată lua înapoi altfel, decât dându-le mai înainte un schimb asemănător în ţara Rusiei sau hărăzindu-le o moşie din voievodatul ţării Moldovei" (*DRH*, C, XV, p. 569). Atragem atenţia că aprecierile lui Şt. S. Gorovei asupra semnificaţiei acestui act –"arată foarte clar că la acea dată Moldova era o ţară care nu depindea de Ludovic", regele mimând o stăpânire fără suport real, asupra unui teritoriu la care nu renunţase încă (*op. cit.*, 170-171)– ni se par eronate. Vezi, în contrast, analiza, mult mai judicioasă, a lui Ş. Papacostea, care concluzionează, tranşant, în favoarea ideii că Moldova reintrase, la data respectivă, sub influenţa Regatului angevin (*Triumful luptei pentru neatârnare: întemeierea Moldovei şi consolidarea statelor feudale româneşti*, în idem, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, p. 66-67). De altfel, un act strict contemporan, emis de acelaşi Ludovic de Anjou, la 19 nov. 1377, de data aceasta într-o chestiune ce privea cealaltă *ţară românească*, a Basarabilor, dovedeşte că regele nu se sfia să-şi declare intenţia fermă de a o redobândi, recunoscând, implicit, emanciparea politică a voievodatului muntenesc: "De asemenea, făgăduim că, dacă, cu voia lui Dumnezeu, Ţara Românească va ajunge, cum tragem nădejde, în mâinile noastre..." (*DRH*, D, I, p. 112).

prin participarea la campania împotriva lituanienilor, de la care Ludovic de Anjou a reuşit să smulgă, cu acest prilej, cetăţile Belz şi Chelm[1120].

Interpretarea propusă de noi ar permite, de altfel, lămurirea uneia dintre cele mai însemnate controverse ale istoriei acestei perioade, legată de expediţia lituaniană –soldată cu un eşec usturător– întreprinsă în luna decembrie a anului 1377, împotriva Moldovei. Aceasta apare, astfel, ca o campanie de pedepsire a moldovenilor, aliaţii Ungariei în acţiunea războinică anti-lituaniană, pe care regele angevin o desfăşurase cu doar câteva luni înainte[1121]. Mai mult, o atare tâlcuire a evenimentului ar repune în valoare informaţia documentară din epocă, privind martirizarea, la Siret, a franciscanilor Luca şi Valentin, de către lituanienii păgâni ("ab infidelibus qui arborem adorant")[1122], cu atât mai mult, cu cât, tocmai la Siret a fost descoperit, în anul 1912, celebrul tezaur monetar, datat în 1377[1123], şi care fusese, foarte probabil, îngropat în contextul expediţiei lituaniene.

Precizarea anterioară, privind *păgânismul* atacatorilor lituanieni, nu este una întâmplătoare, ea eliminând varianta asumată de unii cercetători, conform căreia atacul s-ar fi datorat fraţilor Koriatovici, stăpânii Podoliei, care ar fi încercat să răzbune, astfel, uciderea, de către moldoveni, a celui mai mare dintre ei, celebrul Iurie[1124]. Dimpotrivă, documentele scrise, precum şi datele care se desprind, cu destulă claritate, din analiza numismatică, comparativă, a primelor emisiuni monetare moldoveneşti şi podoliene indică faptul că atât Petru I *Muşatinul*, cât şi fraţii Koriatovici – pe deplin *creştinaţi* la acea dată– au ţinut, cot la cot, "trena" regalităţii angevine, începând cu 1377[1125] şi până la moartea suzeranului lor, în 1382.

Este, astfel, mai mult decât semnificativă deplina concordanţă cronologică a scrisorilor trimise de către papa Grigore al XI-lea, atât *doamnei Margareta*, cât şi cneazului Alexandru Koriatovici, prin care înaltul pontif îngăduia ca duhovnicii acestora să le poată acorda iertarea plenară a păcatelor "in articulo mortis"[1126]. În plus, analiza temeinică a celor dintâi emisiuni monetare aparţinând Moldovei şi Podoliei denotă analogii spectaculoase, în privinţa nominalului, dar şi a standardului metrologic, ambele emisiuni reprezentând variante locale ale modelului aflat în uz în Rutenia, în timpul guvernării lui Ladislau de Oppeln (1372-1377/78), respectiv a lui

---

1120 P. Engel, *op. cit.*, p. 196.

1121 A se vedea, în acest sens, şi C. Cihodaru, *Tradiţia letopiseţelor şi informaţia documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a sec. al XIV-lea*, în *AIIAI*, t. V, 1968, p. 18.

1122 Ap. Gh. I. Moisescu, *op. cit.*, p. 94-95.

1123 O. Iliescu, *Moneda în România*, Bucureşti, 1970, p. 25.

1124 Vezi, în primul rănd, G. Popovici, *Anul de la Martie în Moldova, în timpul lui Alexandru cel Bun*, în Convorbiri literare, nr. 3, 1905, p. 205-206, n. 6. Mai recent, aceeaşi viziune a fost împărtăşită, cu unele nuanţări, de Şt. S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei*, p. 159-160.

1125 Din fericire, în cazul cnezilor podolieni s-a păstrat documentul prin care Ludovic de Anjou făcea cunoscută, la 29 septembrie 1377, intrarea acestora în starea de vasalitate faţă de Coroana ungară, fapt care le-a şi ocazionat primirea "ducatului Podoliei", cu titlul de feud ("ducatum Podolie receperunt in feudum a corona dicti regni", ap. Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 66, n. 92).

1126 *Ibidem*, p. 67, n. 96.

Ludovic de Anjou (1378-1382)[1127]. La toate acestea se adaugă faptul că ambele tipuri monetare înregistrează o stemă oarecum comună celor două dinastii princiare, bazată pe *scutul fasciat cu flori de crin*, evidentă concesiune a regalității angevine, care, în cazul cnejilor din familia Koriatovici s-a lăsat, din fericire, surprinsă documentar.

Dincolo, însă, de toate aceste împrejurări, cu o uriaşă încărcătură probatorie, trebuie spus că, odată cu dispariția regelui, a venit şi momentul, atât de aşteptat, al desprinderii de suzeranitatea ungară. Astfel, datorită unor circumstanțe aparte, Ungaria cade pradă luptelor interne pentru putere, autoritățile de la Buda fiind puse, mai bine de un deceniu, în imposibilitatea de a susține o politică externă coerentă[1128]. Petru I va specula, cu abilitate, noua conjunctură, grăbindu-se să ia măsuri hotărâte în vederea emancipării politice a Moldovei de sub influența regalității ungare: demarează, tocmai în acest interval[1129], construirea unor puternice cetăți de piatră –Cetatea Şcheia, Cetatea de Scaun a Sucevei, Cetatea Neamț–, reprezentând coloana vertebrală a sistemului defensiv moldovenesc, şi se delimitează ferm de mediul catolic siretean, odată cu mutarea "capitalei" statului la Suceava. Iar concretizarea diplomatică a noilor opțiuni politice ale voievodului *Muşatin* se va realiza, desigur, în 1387, prin *închinarea* de la Lemberg în fața regelui Vladislav Jagello şi a reginei Hedviga[1130].

Concentrându-ne atenția asupra documentelor emise cu acest prilej, dar şi a celor generate de contractul vasalic abia încheiat, vom identifica câteva repere fundamentale în stabilirea cronologiei relative a edificării cetăților *muşatine* de piatră, mai exact a celor de la Suceava, pe care rezultatele cercetărilor arheologice efectuate în perimetrul respectivelor fortificații le confirmă întru totul.

Astfel, în actul omagial încheiat în oraşul Lemberg, semnat la 26 septembrie 1387[1131], Petru Voevod precizează, răspicat, că "ne facem supuşi cu omagiu, pe noi, poporul şi țara noastră, cetățile Moldovei [*Valachie*

[1127] E. Oberländer-Târnoveanu, K. Pârvan, *A presumably lost coin and a fictitious page from the history of Moldavian coinage at the end of 14th century: some remarks about the so-called issues of "Juga Vodă I" alias George Koriatovič*, în Cercetări numismatice, XII-XIII, 2006-2007, p. 277. Într-o contribuție recentă, care valorifică rezultatele analizelor atomice efectuate pe circa 1000 de monede *muşatine*, E. Oberländer-Târnoveanu atrăgea, pertinent, atenția asupra unui fapt semnificativ: primele emisiuni monetare aparținând lui Petru I au urmat un standard al titlului foarte înalt, care în acea epocă nu mai era în uz decât în Rusia Roşie, acoperind, strict, intervalul 1360-1380*!* (*Câteva considerații privind evoluția sistemului monetar medieval moldovenesc*, p. 411-412).

[1128] P. Engel, *op. cit.*, p. 222-235. În istoriografia noastră, a se vedea, cu precădere, analiza lui P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 22-26.

[1129] M. D. Matei, *Din problemele mereu actuale ale domniei primului voievod Muşatin al Moldovei*, în M. D. Matei, R. Cârciumaru, *Studii noi despre probleme vechi: din istoria evului mediu românesc*, Târgovişte, 2004, p. 123-124.

[1130] *Documentele moldoveneşti*, II, p. 599-601. Punându-se, cu acest prilej, sub protecția regalității polone, Petru I *Muşatinul* iniția, de altfel, o direcție fundamentală a politicii externe a Moldovei, îndreptată cu fermitate şi consecvență către alianța cu puternicul său vecin de la nord (Ş. Papacostea, *Întemeierea Țării Româneşti şi a Moldovei şi românii din Transilvania: un nou izvor*, în idem, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, p. 88).

[1131] Datarea din *Documentele moldoveneşti*, II, p. 599, adică 6 mai 1387, este eronată.

castra] şi celelalte domenii…", această formulare –reluată în actul prin care marii boieri moldoveni girau fidelitatea vasalului faţă de proaspătul suzeran[1132]– probând, fără echivoc, existenţa în Ţara Moldovei, la acea dată, a cel puţin două cetăţi[1133]. Pe cale de consecinţă, vom pune, încă o dată, aceeaşi întrebare legitimă: care dintre cetăţile atribuibile şi atribuite, îndeobşte, voievodului Petru I –Cetatea Şcheia, Cetatea de Scaun a Sucevei, Cetatea Neamţ, cetatea de lemn şi pământ de la Roman, cetăţile Ţeţina şi Hmielov– ar fi putut exista în toamna anului 1387?

Deşi afirmarea prezenţei, în spaţiul moldav, la data respectivă, a tuturor acestor fortificaţii este, fără îndoială, tentantă şi –din unghiul nostru de vedere– foarte probabilă, la rigoare trebuie să acceptăm că probele documentare, scrise sau de sorginte arheologică, nu certifică decît existenţa celor două cetăţi de piatră de la Suceava şi, eventual, a celei de la Neamţ.

Spre argumentare, vom invoca un alt document, complementar contractului omagial abia amintit, şi care în colecţia *Costăchescu* îi şi succede nemijlocit. Este vorba, în fapt, de o scrisoare de corespondenţă, în care Petru Voevod consemna trimiterea către suzeranul său a celei mai mari părţi a împrumutului promis, şi anume a sumei de 3000 de *franci frânceşti*, scrisoarea fiind semnată în *cetatea Sucevei*, la **10 februarie 1388**[1134].

Atestarea explicită a cetăţii Sucevei, ca edificiu deplin funcţional, la începutul lunii februarie a anului 1388, probează, însă, cu destulă claritate, existenţa fortificaţiei, în aceiaşi parametri calitativi, ***şi*** în luna septembrie a anului 1387. Altminteri, ar trebui să presupunem, în mod *ne*rezonabil, că miezul iernii anilor 1387-1388 i-ar fi surprins pe constructorii cetăţii în plină activitate creatoare*!*

Revenind, însă, pentru o clipă, la *litera* –de data aceasta chirilică– a documentului, subliniem faptul că locul emiterii este chiar **cetatea** (*gorod*) Sucevei, ce nu trebuie confundată, în nici un caz, cu **târgul** (*miasto*) omonim, cum ar putea să afirme unele voci, mai cârcotaşe, nelipsite din peisajul istoriografic autohton. Că este aşa, a dovedit-o, pertinent, Şt. S. Gorovei, într-o remarcabilă intervenţie, care a văzut lumina tiparului relativ recent, şi care evidenţiază un fapt de importanţă majoră: documentele epocii, în *cvasi*totalitatea lor, fac o distincţie clară între *cetate* şi *tîrg*[1135], termenii respectivi nefiind folosiţi după bunul plac, pentru variaţie sau ca efecte literare, şi nici pentru a desemna, alternativ, aceeaşi realitate[1136].

De altfel, chiar în vara anului 1388, al atestării *cetăţii* Sucevei, un document de maximă însemnătate istorică, dar prea puţin utilizat, ce consemna oraşele supuse jurisdicţiei episcopului armenesc din Liov,

---

[1132] *Ibidem*, p. 601-602.
[1133] M. D. Matei, *Probleme ale cronologiei monumentelor epocii muşatine din Moldova*, în Monumentul, 11, 2010, p. 12.
[1134] *Documentele moldoveneşti*, II, p. 604.
[1135] "Deşi această terminologie (slavonă, bineînţeles) este deosebit de clară, până în ziua de astăzi confuziile mişună în lucrările de specialitate, indicându-se oraşul acolo unde textul slavon vorbeşte despre cetate. Specialişti de marcă au oscilat în traducerea cuvântului respectiv, chiar dacă se afla în contexte absolut identice." (Şt. S. Gorovei, *Cetatea de Scaun a Sucevei. O ipoteză*, în *AP*, IV, 2008, nr. 2, p. 16).
[1136] *Ibidem*, p. 24.

catolicosul Teodoros al II-lea, atestă, într-o redacţie uşor denaturată, însuşi *oraşul* Suceava (*Ciciov*)[1137].

Întorcându-ne, totuşi, la *cetăţile* noastre, a rămas să stabilim care ar putea fi cea de-a doua cetate *muşatină*, a cărei existenţă în toamna anului 1387 este, cum s-a văzut, probată documentar, de o manieră categorică. În căutarea ei, lipsiţi fiind de suportul izvoarelor scrise, am apelat la datele oferite, cu mărinimie, în acest caz, de cercetarea arheologică. În fapt, săpăturile întreprinse pe dealul Şeptilici, din extremitatea nord-vestică a Sucevei, au scos la iveală vestigiile cetăţii *muşatine* de piatră de la Şcheia, a cărei amplasare, la doar 2 km distanţă faţă de nucleul oraşului medieval, şi implicit faţă de Cetatea de Scaun, impune ideea, absolut logică, a anteriorităţii ei în raport cu aceasta. Din fericire, rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse în perimetrul fortificaţiei[1138] pot oferi, chiar şi celor cu o logică şchiopătândă, suficiente argumente pentru acceptarea acestei succesiuni cronologice.

Fără a intra în detalii care au fost expuse cu alte ocazii[1139], vom consemna, aici, doar faptul că, prin toate elementele sale de plan, cetatea de la Şcheia pare să fie, mai curând, un experiment eşuat, acela de a implanta în Moldova un model de fortificaţie, *patrulateră*, inadecvat unei forme de teren monticulare. Practic, s-a demonstrat pe cale arheologică faptul că numeroasele sale deficienţe constructive au transformat, curând, fortificaţia şcheiană într-un edificiu nefrecventabil, la a cărui finalizare s-a şi renunţat[1140]. În compensaţie, întregul efort creator s-a concentrat asupra Cetăţii de Scaun, care a beneficiat din plin atât de maturizarea concepţiei strategice a ctitorului ei, cât şi de o certă acumulare de experienţă a constructorilor[1141]. Iar despre ritmul extrem de alert al acestor acumulări, stă mărturie nivelul înalt, aproape desăvârşit, al execuţiei şi soluţiilor constructive puse în aplicare, doar câţiva ani mai târziu, sub acelaşi comanditar, la Cetatea Neamţ[1142].

Apropiindu-ne de încheierea *excurs*-ului nostru, vom evoca, în context, o împrejurare de natură arheologică, ce pune serios în discuţie cronologia, generală, a emisiunilor monetare *muşatine*, dar mai ales a aşa-zisei emisiuni monetare cu *două flori de crin*[1143], pe care numismaţii o plasează, invariabil, dar în mod absolut arbitrar, *post* 1387. Astfel, în *nivelul de construcţie* al cetăţii de la Şcheia, cercetătorii au descoperit câteva importante monede muşatine, două dintre ele atrăgând în mod special atenţia, tocmai prin apartenenţa lor la respectiva emisiune. Şi aceasta cu atât mai mult, cu cât amplasarea lor în *sit* le conferă calitatea de element de datare cu valoare absolută, asigurând un *terminus post quem*:

[1137] *Ibidem*, p. 15.
[1138] Gh. Diaconu, N. Constantinescu, *Cetatea Şcheia. Monografie arheologică*, Bucureşti, 1960.
[1139] Vezi, în primul rând, M. D. Matei, *Din problemele mereu actuale*, p. 108-112.
[1140] *Ibidem*.
[1141] *Ibidem*, p. 112-114.
[1142] *Ibidem*, p. 114-116.
[1143] K. Pârvan, *Aspects of Moldavia's coinage at the end of the Fourteenth Century*, în vol. *130 years Since the Establishment of the Modern Romanian Monetary System*, Bucureşti, 1997, p. 204-240.

una se afla sub talpa fundaţiei unuia dintre ziduri, iar cealaltă în aşezarea temporară din faţa cuptoarelor, sub placa de gresie care marchează prima şarjă a cuptorului I[1144].

Prin urmare, datarea acestei emisiuni monetare în perioada ce a urmat anului 1387 devine, în lumina datelor pe care le-am oferit, o imposibilitate, două fiind motivele care concură, indiscutabil, la formularea unei asemenea încheieri categorice: pe de o parte, aşa cum am văzut, "definitivarea" fortificaţiei de la Şcheia este anterioară ridicării Cetăţii de Scaun, care era deja funcţională în anul 1387, această împrejurare excluzând *a priori*, în conformitate cu logica elementară, ideea ridicării unor ziduri peste o monedă ce avea să fie emisă ulterior; pe de altă parte, chiar şi în lipsa acestor elemente peremptorii de datare, raţionamentul istoric ar fi trebuit să respingă, din capul locului, scenariul conform căruia voievodul comanditar ar fi purces, după 1387, la edificarea unei cetăţi de supraveghere şi refugiu pe un drum ce venea din Polonia, adică dinspre puterea protectoare, şi nu dinspre Ungaria, ca putere adversă. În acest caz, s-ar fi impus, desigur, ridicarea unei cetăţi pe drumul care lega Gura Humorului de Suceava, prin Tulova panului Drăgoi Viteazul[1145].

În finalul acestei digresiuni, vom conchide afirmând următoarele: toate datele istorice disponibile, de la izvorul scris până la documentul material, de sorginte arheologică, sugerează, cu fermitate, ideea că edificarea "la cheie" a cetăţilor *muşatine* de piatră, care necesita oricum, pentru fiecare dintre ele, un număr oarecare de ani, n-a putut începe la o distanţă prea mare de momentul dispariţiei regelui Ludovic cel Mare (1382), care a şi făcut posibil un asemenea demers. Dimpotrivă, dacă ţinem cont *şi* de cronologia indiscutabil *succesivă* a ridicării cetăţilor de la Şcheia, Suceava şi Neamţ[1146], finalizate, în bună măsură, într-o perioadă ce precede depunerea omagiului faţă de Coroana polonă, atunci momentul *prim* al uriaşului efort constructiv, practic *startul* lucrărilor, trebuie să se fi dat chiar în anul 1382/3, dată la care monedele cu *două flori de crin* se aflau, deja, în circulaţie.

[1144] Gh. Diaconu, N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 89-90.

[1145] Atragem atenţia, cu această ocazie, asupra faptului că biserica treflată descoperită la Tulova a fost atribuită în mod greşit vornicului Oană (M. D. Matei, Em. I. Emandi, *O ctitorie din secolul al XIV-lea a vornicului Oană de la Tulova*, în *SCIA*, t. 32, 1985, p. 3-13), din moment ce până la finele celui de-al doilea deceniu al veacului XV satul aparţinuse panului Drăgoi Viteazul (*DRH*, A, I, p. 12, 56, 57). Într-o discuţie recentă, pentru care îi rămânem îndatoraţi, dl. Mircea D. Matei a acceptat amendamentul nostru, insistând asupra datării lăcaşului de cult în secolul al XIV-lea.

[1146] Atestarea lui Giula –prim semnatar al actului prin care marii boieri moldoveni girau omagiul depus de Petru I regelui Vladislav Jagello (*Documentele modoveneşti*, II, p. 601-603)– cu calitatea de "capitaneus", funcţia fiind echivalentă, aşa cum ne relevă documentele epocii, celei de de *pârcălab* de cetate, face credibilă ideea finalizării *şi* a Cetăţii Neamţ la data emiterii documentului (26 septembrie 1387). Faptul este sugerat, cu prioritate, de amplasarea ei în proximitatea moşiilor pe care acest mare boier moldovean, de provenienţă maramureşeană –identificabil, conform informaţiilor pe care ni le oferă *diplomele maramureşene*, cu *Giula*, fiul lui Dragoş *de Giuleşti*– le stăpânea pe apa Moldovei (vezi, în acest sens, *şi* intervenţia colegilor Lia şi Adrian Bătrîna, *Reşedinţa feudală de la Giuleşti*, p. 488-489).

IV.4.d Oraşe *întemeiate* de Domnie: Câmpulung, Roman

Câmpulung. Exceptând oraşele-cetăţi bizantine, fundate de autoritatea imperială pe linia Dunării inferioare, aşezarea de la Câmpulung reprezintă, din perspectiva analizei noaste, *primul oraş medieval din spaţiul românesc extracarpatic*.

Asumându-ne încercarea, nu tocmai facilă, de a-i desluşi începuturile, vom afirma, aici, importanţa covârşitoare a subiectului, acesta fiind circumscris, din unghiul nostru de vedere, într-o manieră indubitabilă, contextului în care a apărut, la cumpăna sec. XIII-XIV, *Ţara Românească*. Mai mult decât atât, disputa ştiinţifică –degenerând, uneori, în adversităţi personale– stârnită, oarecum recent, de intervenţia istoriografică a domnului N. Djuvara[1147], ne obligă, întrucâtva, la lămurirea acestor aspecte.

Demarând investigaţia noastră, vom afirma că devenirea urbană a Câmpulungului este legată organic de aportul hotărâtor al comunităţii săseşti, având ca reper evolutiv atestarea, în intervalul 1310-1349[1148], a decesului *comitelui Laurenţiu din Câmpulung*[1149]. Aşa cum s-a sugerat deja, rezultând şi din analiza noastră, comitele Laurenţiu nu conducea comunitatea câmpulungeană în calitate de reprezentant al regelui Ungariei[1150], ci

---

[1147] N. Djuvara, *Thocomerius - Negru Vodă. Un voivod de origine cumană la începuturile Ţării Româneşti*, Bucureşti, 2007; idem, *Răspuns criticilor mei şi neprietenilor lui Negru Vodă*, Bucureşti, 2011.

[1148] Inscripţia de pe piatra tombală a comitelui Laurenţiu din Câmpulung, datată anterior în anul 1300, a fost reevaluată, recent, de I. Albu. Analiză sa epigrafică, întreprinsă cu indiscutabilă competenţă, a avut drept rezultat, *esenţial*, *re*datarea morţii comitelui, cândva în intervalul 1310-1349 (*Lespedea funerară a comitelui Laurenţiu din Câmpulung*, în vol. *Studia Varia in Honorem Professoris Ştefan Ştefănescu Octogenarii*, Brăila, 2009, p. 121-176).

[1149] Pentru liniile fundamentale ale discuţiei generate de acest subiect, a se vedea, în primul rând, E. Lăzărescu, *Despre piatra de mormânt a comitelui Laurenţiu şi câteva probleme arheologice şi istorice în legătură cu ea*, în *SCIA*, t. IV, nr. 1-2, 1957, p. 109-126.

[1150] *Ibidem*, p. 125; I. Hurdubeţiu, *Puncte de vedere cu privire la raporturile dintre coloniştii germani şi populaţia autohtonă românească în spaţiul carpato-danubian în Evul Mediu timpuriu*, în *SRdI*, t. XXVI, nr. 6, 1973, p. 1189-1190; R. Theodorescu, *Bizanţ*, *Balcani*, *Occident*, p. 281. Chiar şi în lucrări mai recente, ale unor autori consacraţi, regăsim aceeaşi viziune. Este, în primul rînd, cazul lui V. Achim (*Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, Bucureşti, 2008, p. 270), care a reţinut, oricum, greşit formula prin care era comemorat comitele Laurenţiu (*Laurentius comes de Longocampo* în loc de *comes Laurentius de Longocampo*, această distincţie purtând, în sine, adevărata semnificaţie a rolului pe care îl îndeplinea comitele Laurenţiu la Câmpulung). La rândul său, P. Popescu, într-o lucrare dedicată bisericii Sf. Iacob, opinează în favoarea aceleiaşi interpretări: "Este posibil ca acest comite sas să fi fost menţinut reprezentant al autorităţii suzerane a regelui Ungariei, care se întindea dincolo de munţi, conducător militar şi administrativ, asupra unor formaţii autohtone bine închegate" (*Biserica romano-catolică Sf. Iacob din Câmpulung Muscel*, Câmpulung Muscel, 2006, p. 17).

în aceea de *greav*, de întâi-stătător al unei comunităţi săseşti autonome[1151], beneficiară a unor largi privilegii, acordate chiar de voievodul întemeietor.

Pornind, însă, de la problematica pe care o ridică identificarea statutului comitelui Laurenţiu şi, implicit, a provenienţei comunităţii germanice de la Câmpulung, se ajunge, inevitabil, la necesitatea descifrării circumstanţelor întemeierii Ţării Româneşti.

Deşi, după lungi dezbateri şi dispute, apariţia volumului colectiv *Constituirea statelor feudale româneşti* (Bucureşti, 1980) părea să fi rezolvat majoritatea problemelor ridicate de apariţia statului medieval românesc de la sud de Carpaţi[1152], o intervenţie istoriografică ulterioară a readus în discuţie raportul *întemeiere-descălecat*[1153]. Astfel, încercând să reconcilieze poziţiile, deseori adverse, pe care se plasează, îndeobşte, *tradiţia* şi *cercetarea istorică*, Ş. Papacostea atrăgea atenţia asupra necesităţii, imperative, a relansării unei dezbateri ştiinţifice pe marginea temei[1154].

Subsumându-ne acestui deziderat şi constrânşi fiind, oricum, de exigenţele unei încadrări tipologice cât mai precise a aşezării de la Câmpulung, am purces la reevaluarea datelor care ne stau la dispoziţie, în acest sens. Rezultatele au fost cu totul surprinzătoare, creditând, într-o măsură apreciabilă, indiciile oferite de tradiţie.

Astfel, confruntând informaţiile cronicăreşti cu realităţi istorice deja confirmate, ca şi cu referinţe documentare abordate necorespunzător în trecut, am încercat să lămurim provenienţa *întemeietorului* de ţară, ascendenţa sa etnică şi, mai ales, contextul istoric al alcătuirii statale.

Pentru început, vom evoca fragmentul de text cuprins în *Letopiseţul Cantacuzinesc*, referitor la principalele etape ale *descălecatului*:

> "Iar când au fost cursul anilor de la zidirea lumii 6798, iar dela Christos 1290, fiind în Ţara Ungurească un voevod ce l-au chemat Radu Negrul Voevod, mare herţeg pre Almaş şi pre Făgăraş, în zilele lui Andreiaş Craiu, ridicatu-s'au de acolo cu toată casa lui şi cu mulţime de noroade: rumâni, papistaşi, saşi, şi de tot feliul de oameni, pogorând pre apa Dâm-

---

1151 "Sub termenul latinesc de *comes*, în textele privind saşii se înţelege în general greavul, judele ereditar al satului, care îşi exercita prerogativele juridice alături de un *villicus* (Hann), care era ales periodic de obşte" (Th. Nägler, *Românii şi saşii până la 1848*, Sibiu, 1997, p. 59). Vezi şi contribuţia lui P. Binder, *Din nou despre "comes Laurentius de Longocampo"*, în *SCIA*, Seria *Artă Plastică*, t. XXII, nr. 1, 1975, p. 185-188, dar mai ales pertinenta intervenţie istoriografică a lui I. Albu, în care autorul a formulat o încheiere cu caracter *definitiv*: "În inscripţie defunctul este desemnat drept *comes Laurencius*, funcţia precedând numele, în vreme ce locativul, *de Longo Campo*, care arată obârşia sa, este înscris după nume. Aşadar atributul de comite se referă la persoana lui Laurenţiu, nu la instituţia de comite al Câmpulungului, în vreme ce *de Longo Campo* arată faptul că el era din Câmpulung." (*op. cit.*, p. 149).

1152 Vezi, mai ales, studiul lui N. Stoicescu, *"Descălecat" sau întemeiere? O veche preocupare a istoriografiei româneşti. Legendă şi adevăr istoric*, p. 97-164.

1153 Ş. Papacostea, *Întemeiere şi descălecat în tradiţia istorică a constituirii Ţării Româneşti*, în *SMIM*, XIX, 2001, p. 61-66.

1154 *Ibidem*, p. 65-66.

boviții, au început a face țară noao. Întâiu au făcut orașul ce-i zic Câmpul-Lung; acolo au făcut şi o bisearică mare şi frumoasă <şi înaltă >. Şi de acolo au descălecat la Argeş, şi iar au făcut oraş mare şi au pus şi Scaunul de domnie acolo, făcând curți de piatră şi case domneşti şi o biserică mare şi frumoasă. Iar noroadele cele ce pogorîse cu dânsul, unii s'au întins pe supt podgorie, ajungând până în apa Siretului; iar alții s'au întins în jos peste tot locul de au făcut oraşe şi sate până în apa Dunării şi până în Olt.

Atuncia şi Băsărăbeştii, cu toată boerimea ce era mai de nainte vreme peste Olt, s'au sculat cu toții şi au venit la Radul-Vodă de s'au închinat, ca să fie supt ascultarea şi porunca lui, şi numai el să fie mai mare preste toți. De atuncea s'au început şi s'au numit de-i zic Țara Rumânească.

Iar titluşul domnului s'au făcut într'acesta chip: «Întru Christos Domnul Dumnezeu, bun credinciosul şi iubitoriul de Christos şi singur biruitor **Io. Radul Negru-Voevod**, cu mila lui Dumnezeu domn a toată Țara Rumânească, dintru Ungurie descălecat, de Almaş şi de Făgăraş herțeg». Acesta iaste titluşul tuturor domnilor de atuncea începându-se pînă acum, precum să vede că iaste scris la toate hrisoavele țării.

Şi într'acesta chip tocmitu-şi-au Radul-Voevod țara foarte bine cu bună pace, că încă nu era de turci împresurată. Şi au domnit ani 24, şi au murit la leat 6823 (= 1315) şi l-au îngropat în biserica lui la Argeş."[1155].

Fără a intra în detalii, vom aminti că validarea acestor informații cronicăreşti, chiar şi în linii mari, dar cu argumente suficient de solide, s-a dovedit a fi, prea multă vreme, o misiune aproape imposibilă. În plus, de o manieră pe care o considerăm cu totul regretabilă, cei mai mulți istorici au trecut acest inestimabil calup informativ la capitolul tradiție legendară, nefundamentată corespunzător şi, în consecință, casabil(ă). Chiar şi cercetători de talia dlui Ş. Papacostea, cu un orizont istoric aparte, n-au făcut decât să echivaleze actul *descălecatului* cu procesul *întemeierii*, printr-o imigrație transilvăneană de dată veche, accentuată la sfârşitul sec. al XIII-lea de suprimarea autonomiilor politice româneşti transilvănene[1156].

În ceea ce ne priveşte, revenind la *Letopisețul Cantacuzinesc*, ne-a atras atenția exactitatea cu care este înregistrată data *descălecatului*, 1290, însoțită de o precizare care se va dovedi extrem de importantă: "în zilele lui Andreiaş craiul". Dacă, prezumând veridicitatea acestor informații –susținute, cum se va vedea, de multe alte surse–, îl vom identifica pe *întemeietorul* Țării Româneşti cu *descălecătorul* **Radu Negru Vodă**[1157], atunci ne vom asuma şi obligația de a lămuri contextul prezenței sale în Țara Făgăraşului, în ipostaza de potentat local, precum şi motivele "exodului" său la sud de Carpați.

[1155] *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 15.

[1156] Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 61-66.

[1157] Având în vedere data morții voievodului Basarab (1351/1352), identificarea sa cu *descălecătorul* de la 1290, propusă redundant în istoriografia românească, este greu de susținut, această opțiune devenind *imposibilă* prin prisma informațiilor cuprinse într-un document de o importanță aparte, asupra căruia vom reveni, şi în care se precizează, indubitabil, succesiunea *Negru Vodă - Basarab - Nicolae Alexandru* (*DRH*, B, I, p. 11).

Într-o primă instanţă, trebuie să ţinem cont că apelativul *Negru* ar putea trăda, în mod *ipotetic*, ascendenţa sa türcică, dar pe filieră *pecenegă* şi nu *cumană*, cum crede dl. Djuvara şi alţii împreună cu dânsul, fără a cunoaşte realităţile epocii şi fără a înţelege implicaţiile extrem de importante ale acestei distincţii.

În fapt, raportându-ne la informaţiile pe care ni le oferă actele emise la sfârşitul secolului al XIII-lea, provenite din cancelaria arpadiană sau de la Vatican, suntem obligaţi să remarcăm incompatibilitatea statutului voievodal al *descălecătorului* –întemeietor de ţară, ctitor de oraşe şi lăcaşuri de cult– cu acela al "domnilor" cumani, îndârjiţi în hotărârea de a nu-şi părăsi "corturile şi casele lor de pânză", pentru a se sedentariza, creştina şi, foarte important, *înrudi cu populaţiile locale*[1158].

Spre deosebire, însă, de cumani, pecenegii se aflau, la acea dată, într-un stadiu mult mai avansat al simbiozei cu autohtonii[1159]. Prezenţa acestora printre români, cu precădere pe linia interioară a arcului Carpatic, având, împreună, misiunea de a bloca incursiunile cumane, este foarte bine pus în evidenţă, atât documentar cât şi toponimic, tocmai în Ţara Oltului şi M-ţii Cibinului[1160], adică în zona ocupată de "silva Blacorum et Bissenorum"[1161], devenită, ulterior, *feudă* a voievozilor munteni, prin disocierea sa în *Ţara Făgăraşului* şi *Ţara Almaşului*.

Pătrunderea elementelor *türk* în spaţiul nord-dunărean debutase tocmai cu imigrarea unor grupuri pecenege, încă din secolul al X-lea[1162]. În

---

1158 Vezi discrepanţa dintre promisiunile făcute de *cumani*, chiar în acest sens, legatului papal Filip de Fermo, aşa cum reies din *DIR*, C, veacul XIII, vol. II, doc. 236, şi eşecul lamentabil al tuturor acestor intervenţii, în *DIR*, C, veacul XIII, vol. II, doc. 337.

1159 Cu toate acestea, ar fi greşit să credem, mergând pe linia încheierilor generalizatoare ale istoriografiei postbelice, că, la nivelul secolului al XIII-lea, elementele nomade de origine türcică, imigrate anterior în spaţiul nord-dunărean, s-ar fi "topit" în masa populaţiei româneşti autohtone. Asimilarea *etnică* a acestora s-a produs, după cum vom vedea, *treptat*, pe parcursul mai multor secole, şi a fost precedată, în mod necesar şi obligatoriu, de asimilarea lor *culturală*, conditionată, la rându-i, de creştinare. În urma propriilor noastre investigaţii –cercetările în această direcţie fiind, desigur, la îndemâna tuturor celor interesaţi–, am remarcat o situaţie care unora, desigur neavizaţi, le-ar putea părea cel puţin surprinzătoare: chiar astăzi, la aproape un mileniu depărtare de momentul istoric analizat, în numeroase sate, din anumite zone geografice ale ţării, fizionomia localnicilor atestă, indubitabil, confirmând elementele de toponimie şi, uneori, onomastică, conservarea genomului turanic.

1160 Maghiarii le-au atribuit pecenegilor supuşi Coroanei arpadiene denumirea de *besenyö*/*Bisseni*. A se reţine, strict legat de acest apelativ, dispunerea geografică, cu totul revelatoare, a următoarele toponime: râul şi satul Beşimbac (*Bessenbach*, azi Olteţ), din Ţara Făgăraşului, sau Muntele Beşeneu, din grupa Munţilor Cibinului, ce străjuiau Ţara Almaşului (I. Conea, L. Badea, *Munţii Mărginimii Sibiului. Cadru antropogeografic*, Craiova, 2004, p. 91).

1161 *DIR*, C, veacurile XI, XII şi XIII, vol. I, p. 209.

1162 V. Spinei, *Marile migraţii*, p. 106-116; Al. Madgearu, *Români şi pecenegi în sudul Transilvaniei*, în vol. *Relaţii interetnice în Transilvania (sec. VI-XIII)*, Bucureşti, 2005, p. 111-120.

ceea ce priveşte "epopeea" lor transilvăneană, trebuie precizat faptul că, mai ales după înfrângerea usturătoare administrată de regele maghiar Solomon (1063-1074), secundat de vărul său, Géza, la Chiraleş (1068)[1163], pecenegii vor fi constrânşi la o *progresivă* sedentarizare, ale cărei etape au fost magistral ilustrate, într-o excepţională contribuţie istoriografică, de către D. N. Busuioc von-Hasselbach.

Analizând mesajul istoric al unor toponime türcice din Ţara Oltului – atribuite, pe bună dreptate, în marea lor majoritate, elementelor pecenege– autorul semnalează faptul că "ele au desemnat iniţial hidronime, dintre care o parte au fost preluate şi în nomenclatura unor aşezări stabile, fondate ceva mai târziu pe văile acestor râuri":

"Cronologia relativă a formării acestor nume de locuri permite să surprindem faptul că membrii primelor grupuri pecenege au continuat să ducă, o perioadă de timp, o viaţă nomadă sau seminomadă. În pofida disputelor privind fondul lexical împrumutat de români de la pecenegi, cuvintele româneşti derivate de regulă din idiomul acestora conduc la concluzia, confirmată, în parte, şi de izvoarele arheologice, că triburile pecenege au instaurat în spaţiul carpato-dunărean un sistem primitiv de dominaţie bazat pe forţa militară. Având în vedere trăsăturile economiei popoarelor de stepă, restrânsă la practicarea rudimentară a agriculturii, la exercitarea sporadică a unor meşteşuguri şi la creşterea animalelor, devine plauzibil că relaţiile dintre populaţia localnică şi pecenegi s-au rezumat, în faza iniţială a contactelor, în secolele X-XI, la raporturi de natură economică, exprimate prin achitarea regulată a unui tribut şi livrarea unor produse solicitate.

Modificarea raporturilor tributare dintre localnici şi pecenegi intervine ceva mai târziu, probabil doar către sfârşitul secolului al XI-lea. După înfrângerea decisivă suferită în anul 1068 la Chiraleş în faţa trupelor regelui Solomon, şi supuşi presiunii militare crescânde a Regatului Arpadian, pecenegii vor fi constrânşi sa adopte treptat o viaţă sedentară. Dacă pecenegii din ţinuturile anexate acum statului maghiar vor fi intrat poate, în parte, în serviciul coroanei în calitate de grăniceri, în schimb ceilalţi, din zonele centrale şi periferice ale Transilvaniei, au continuat să-şi exercite, timp de aproximativ încă un secol, dominaţia. Destabilizarea balanţei de forţe din Transilvania şi pierderea iniţiativei militare în favoarea maghiarilor îi vor fi obligat pe pecenegi abia acum, în jumătatea a doua a veacului al XI-lea, să organizeze împreună cu populaţia localnică rezistenţa armată împotriva expansiunii regatului şi a avansării graniţelor sale spre hotarele naturale ale provinciei, să ridice unele fortificaţii şi să fondeze aşezări în puncte fixe, de importanţă strategică.

Prin consolidarea puterii lor militare la extremităţile Transilvaniei pecenegii au realizat, concomitent, şi un pas important spre o viaţă sedentară, inaugurând raporturi de cooperare cu localnicii. Mărturia acestei evoluţii istorice în Ţara Oltului, desfăşurată probabil în aceeaşi perioadă, sunt toponimele de origine türk sau amintind de pecenegi. Preluate nemijlocit de localnici şi conservate uneori alături de propriile denumiri mai vechi de locuri, hidronimele, oronimele şi oiconimele pecenege au fost păstrate în

[1163] P. Engel, *Regatul Sfântului Ştefan*, p. 59.

limba română, până astăzi, într-o variantă apropiată sau identică formei lor primare. Originea etimologică, sensul semantic şi forma fonetică românească a hidronimelor Avrig, Arpaşu, Şercaia, Ucea şi, eventual, Porumbac, a oronimelor Avrig, Avreg şi Picineaga, a oiconimelor derivate din hidronimele enumerate –pentru a ne limita doar la numele türcice de locuri aflate la sudul Oltului de Mijloc– pun în lumină etapele procesului sedentarizării pecenegilor în Ţara Oltului şi trădează, concomitent, contactele orale, directe dintre slavo-români şi pecenegi şi, ulterior, dintre români şi această populaţie türk..."[1164].

Provocate, aşadar, cu deosebire, de înfrângerea suferită la Chiraleş, retragerea şi sedentarizarea treptată a pecenegilor în sudul Transilvaniei s-a realizat în conformitate cu etapele succesive ale înaintării maghiare spre linia Oltului, remarcabil evidenţiate, recent, de către I. M. Ţiplic, prin analiza complexă a *liniilor de prisăci*[1165]. Urmând această contribuţie, vom reţine, aici, faptul că decadele trei şi patru ale secolului al XII-lea marchează decisiv instalarea stăpânirii arpadiene pe cursul mijlociu al Oltului[1166], cu amputarea unităţii teritoriale a vechii formaţiuni politice slavo-române prezumate în acest areal[1167], amputare realizată prin desprinderea unor părţi din Podişul Hârtibaciului şi din Depresiunea Sibiului[1168]. Redusă,

---

1164 D. N. Busuioc von-Hasselbach, *Ţara Făgăraşului în secolul al XIII-lea. Mănăstirea cisterciană Cârţa*, vol. II, Cluj-Napoca, 2000, p. 27-29. Vezi şi n. 142, în care citează aprecierile reputatului cercetător Fr. Ratzel privitoare la acest subiect: procesul sedentarizării popoarelor nomade este unul *îndelungat* şi nu s-a produs niciodată *benevol* (*Anthropogeographie. Grundzüge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte*, I, Stuttgart, 1921, p. 104).

1165 I. M. Ţiplic, *Consideraţii cu privire la liniile întărite de tipul prisăcilor din Transilvania (sec. IX-XIII)*, în *Acta Terrae Septemcastrensis*, 1, 2002, 147-164. Vezi şi idem, *Organizarea defensivă a Transilvaniei în Evul Mediu*, Bucureşti, 2006, p. 111-121.

1166 *Ibidem*, p. 119.

1167 "Deşi informaţiile cu privire la istoria Ţării Oltului în secolele X-XI sunt, deocamdată, complet insuficiente şi, ca atare, nu permit decât cu totul ipotetic reconstituirea imaginii societăţii locale, este totuşi firesc să credem că stadiul dezvoltării şi sensul evoluţiei sale au fost identice sau asemănătoare cu cele evocate pentru aceeaşi perioadă în alte zone ale convieţuirii slavo-române din Transilvania. În sprijinul acestei analogii pledează prezenţa în societatea Ţării Oltului a unor importante instituţii medievale româneşti prestatale sau statal timpurii, de origine slavă sau preluate prin intermediul slavilor, cum ar fi, de exemplu, voievodatul şi cnezatul. Preluarea şi conservarea celor două instituţii –atestate atât în toponimia ţinutului, cât şi în izvoarele scrise emise în secolele următoare– argumentează că românii din sudul Transilvaniei au trăit în calitate de supuşi în cadrul unor asemenea forme de organizare politică şi teritorial-administrativă slave. Pe această bază, putem presupune că organizarea militară şi politico-administrativă a obştilor săteşti din Ţara Oltului datează din secolele X-XI, respectiv din perioada convieţuirii slavo-române." (D. N. Busuioc-von Hasselbach, *op. cit.*, p. 21).

1168 D. N. Busuioc-von Hasselbach, *op. cit.*, p. 45. Vezi, în acest sens, şi aprecierile lui L. Antal: "Prima consecinţă a extinderii regatului a fost fară îndoială ruperea zonei de la nord de Olt, poate încă din prima jumătate a secolului al XII-lea, din «ţara» românilor făgărăşeni. Supoziţia noastră este întărită de prezenţa pe malul de nord al Oltului a enclavelor subordonate administrativ comitatului Albei şi nu scaunelor săseşti. Populaţia

acum, la configurația atestată documentar abia în veacul următor, Țara Oltului va continua, totuşi, de această dată sub control militar peceneg[1169], să-şi mențină independența, până către finele secolului al XII-lea.

> "Dovada peremptorie o constituie tocmai continuarea şi extinderea lucrărilor de fortificare a întăriturilor din dreapta Oltului, evident inutile în cazul în care ținutul din stânga râului ar fi fost deja ocupat iar hotarele statale ar fi fost împinse pe linia Carpaților. Pe la mijlocul sec. al XII-lea, hotarele țării Oltului erau clar delimitate prin centura fortificațiilor dispuse la nordul râului. Depunerea tezaurului de la Streza-Cârțişoara tocmai în această perioadă şi abandonarea sa par să trădeze unele confruntări militare între părțile implicate, ocazie cu care îşi va fi pierdut viața şi posesorul tezaurului"[1170].
>
> Privitor la acest tezaur, este importantă, din perspectiva analizei noastre, valoarea elementelor de inventar şi proveniența lor *bizantină*[1171]. Faptul denotă nu doar legăturile trainice cu teritoriile sud-carpatice, aflate în aria de influență a culturii bizantine –constituindu-se, astfel, în premise fundamentale ale evoluțiilor de mai târziu–, ci şi poziția proeminentă a deținătorului acestor considerabile valori materiale, situat, deloc întâmplător, tocmai în "ținutul" Cârței[1172].

---

românească a fost silită să se retragă dincolo de râu, pe toată lungimea tronsonului de aici neexistând nici un sat cu nume românesc." (*Țara Făgăraşului în Evul Mediu (secolele XIII-XVI)*, Bucureşti, 1999, p. 155).

[1169] "Insuficent substanțiat de cercetările arheologice şi doar aluziv menționat de izvoarele scrise pentru începutul secolului al XIII-lea, rolul militar jucat de pecenegi în această regiune poate fi dedus şi întregit, desigur, într-o oarecare măsură, din valențele corespunzătoare ale microzonelor unde apar atestate toponime de origine türk. Poziția aşezărilor Arpaşu, Şercaia şi Ucea, situate toate de-a lungul drumului din stânga Oltului, care, aspect demn de reținut, traversa râul tocmai la Avrig, permițând astfel locuitorilor aşezării să exercite un control permanent şi eficient asupra acestui important obiectiv, dar şi topografia prezumtivei cetăți de pământ de la Galați, ridicată pe malul nordic al râului, la ieşirea din Valea Saroşului, prin care se scurgea una din căile importante de legătură cu Valea Târnavei Mari, pun în lumină caracterul lor virtual strategic şi permit să întrezărim o parte din osatura sistemului militar peceneg din zona centrală a sudului Transilvaniei.". Mai mult, "oprirea avansării spre sud a Regatului Arpadian şi stabilirea hotarelor sale, pe la mijlocul veacului al XII-lea, timp de decenii, pe linia Oltului, fortificată prin diverse sisteme de apărare până către sfârşitul secolului, precum şi caracterul prevalent militar al inițiativei aşezării oaspeților germani la nordul râului reclamă admiterea unei forțe militare organizată în Țara Oltului, capabilă să opună rezistență şi chiar să pericliteze siguranța zonelor din sud-estul Regatului maghiar" (D. N. Busuioc-von Hasselbach, *op. cit.*, p. 29-30).

[1170] *Ibidem*, p. 46. Fără a contesta existența acestei etape a înaintării cuceririi maghiare în Transilvania, L. Antal opinează, totuşi, pe baza cercetării atente a inventarului respectiv, în favoarea datării tezaurului de la Cârțişoara în prima jumătate a secolului al XIII-lea şi a depunerii sale cu ocazia marii invazii mongole din 1241 (*op. cit.*, p. 152-153).

[1171] Aceluiaşi raționament i se pretează şi tezaurul contemporan de monede bizantine de la Făgăraş (E. Oberländer-Târnoveanu, *Din nou despre datarea tezaurului de monede bizantine de la Făgăraş*, în Studii şi Comunicări. Arheologie-Istorie, 21, Sibiu, 1981).

[1172] Dacă raționamentele lui D. N. Busuioc-von Hasselbach sunt corecte, la mjlocul sec. al XIII-lea centrul de putere al românilor făgărăşeni se afla la Cârța (*op. cit*, p. 54-63).

În ceea ce priveşte datarea exactă a momentului devansării liniei fortificate a Oltului şi a instaurării dominaţiei maghiare în arealul făgărăşean, parcimonia izvoarelor obligă la prudenţă. Cu toate acestea, evoluţiile politico-militare din spaţiul sud-est european, provocate pe fondul crizei statului bizantin, izbucnită după moartea basileului Manuel I Comnenul (1143-1180)[1173], şi care includ politica balcanică agresivă promovată de Bela al III-lea (1172-1196)[1174], permit datarea cu aproximaţie a extinderii hotarelor statului arpadian pe creasta Carpaţilor Meridionali tocmai în această perioadă[1175].

Ca şi consecinţă a tuturor desfăşurărilor istorice evidenţiate anterior, atitudinea conducătorilor unguri a fost, din nou, una pragmatică: îi vor supune atât pe români, cât şi pe pecenegii făgărăşeni –cărora le-au atribuit, aşa cum am menţionat, denumirea *besenyö*/*Bisseni*–, cu obligaţia de a veghea la frontierele statului, în calitate de *grăniceri*.

Concret, la începutul secolului al XIII-lea, întărirea stăpânirii cumane asupra teritoriilor extracarpatice, dar şi antagonismul dintre Regatul ungar şi statul Asăneştilor[1176] au confirmat necesitatea includerii sudului Transilvaniei în programul deja amintit. Pecenegii, împreună cu românii, secuii şi saşii[1177] au jucat un rol decisiv în consolidarea graniţelor meridionale ale Regatului, câteva referinţe documentare fiind, în acest sens, semnificative.

Astfel, într-un act privilegial emis de cancelaria maghiară, în care era amintită campania militară întreprinsă de Ioachim, comite de Sibiu, la sud de Dunăre (1210[1178] sau 1213[1179]), sunt menţionate patru etnii care alcătuiau oastea comandată de acesta: *saşii*, *românii*, *secuii* şi *pecenegii* [1180]. Contextul asocierii lor, surprins de document, este unul de importanţă majoră pentru descifrarea realităţilor etnice, politice şi administrative din sudul Transilvaniei, la începutul secolului al XIII-lea:

> "Enumerarea saşilor, secuilor, românilor şi pecenegilor în compoziţia oastei lui Ioachim înseamnă de fapt că aceste grupuri alcătuiau corpuri de

---

1173 S. B. Daşkov, *op. cit.*, p. 328-341.

1174 P. Engel, *op. cit.*, p. 81.; Ş. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 12.

1175 D. N. Busuioc-von Hasselbach presupune edificarea cetăţii Făgăraşului în acest context, faptul marcând "stadiul final al procesului anexării Ţării Oltului" şi "pierderea independenţei voievodatului românesc" (*op. cit.*, p. 49-50).

1176 Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 36-38.

1177 Zeno-Karl Pinter, *Originea şi aşezarea populaţiei saxone în Transilvania*, în vol. *2000 de ani de relaţii intereuropene Orient-Occident*, Bucureşti, 2004, p. 117-126.

1178 Cf. N.-Ş. Tanaşoca, *Semnificaţia istorică a unui însemn heraldic: stema "regelui Vlahiei" din armorialul Wijnbergen*, în *AIIAI*, XXIV, 1987, nr. 1, p. 66.

1179 Cf. *DIR*, C, veacurile XI, XII şi XIII, vol. I, p. 338, n. 6.

1180 "Aşadar, când Asan Burul, răposatul ţar al bulgarilor, din încredere prietenească ceruse ajutor […] împotriva necredincioşilor săi de la Vidin, regele, numindu-l pe comitele Ioachim cap al oştirii, l-a trimis în ajutorul lui, iar el […] şi-a adunat saşi, români, secui şi pecenegi. Şi când a ajuns la râul Obozd, trei căpetenii din Cumania ieşindu-i înainte, au dat lupta cu ei, dintre care doi au fost ucişi în acea luptă, iar al treilea, cu numele Karaz, a fost trimis de comitele Ioachim legat la rege" (*DRH*, D, I, p 29).

armată sau detaşamente distincte, organizate pe criteriul etnic, recrutate doar din regiunea de sud a Transilvaniei. De asemenea, prezenţa românilor ca un element distinct în oastea comitelui presupune recunoaşterea de către autorităţile regatului a formelor de organizare româneşti, similare celor săseşti sau secuieşti. Simpla vieţuire a românilor în Transilvania nu ar putea explica participarea lor la structurile militare ale voievodatului Transilvaniei. Menţionaţi cu numele lor alături de celelalte etnii privilegiate, acei români care au participat la campania din 1213 beneficiau şi ei de recunoaşterea identităţii lor, ca element militar în slujba Ungariei. Această identitate presupune existenţa unui anumit teritoriu de recrutare, care poate fi identificat cu acea *terra Blacorum* menţionată în privilegiul acordat teutonilor în 1222, şi care este Ţara Făgăraşului" [1181].

Într-adevăr, printre privilegiile acordate cavalerilor teutoni în diploma din anul 1222 se numără şi scutirea de plata oricărei vămi, când vor trece prin *terra Blacorum*[1182]. Menţiunea acesteia confirmă realităţile evidenţiate anterior, fiind dublată, peste numai doi ani, de o altă atestare documentară a românilor făgărăşeni, de această dată chiar în ipostaza coabitării lor cu pecenegii.

Este vorba despre diploma acordată oaspeţilor saşi din sudul Transilvaniei, în anul 1224, prin care regele Andrei al II-lea (1205-1235) le îngăduia, printre altele, folosinţa, împreună cu românii şi pecenegii, a "pădurii românilor şi pecenegilor"[1183].

Dar documentul în cauză nu îşi datorează însemnătatea doar acestei menţiuni, evidenţiată în mod repetat de istoricii români, ci şi unei decizii a regelui, consemnată în prima parte a textului, care consfinţea realităţi funcţionale, aşa cum s-a văzut, de mai multă vreme: "tot poporul, începând de la Orăştie până la Baraolt, împreună cu pământul Secuilor din Sebus şi cu pământul Daraus *să fie un popor, şi să se socotească sub un jude, desfiinţându-se din rădăcină toate comitatele, afară de cel de Sibiu* (s.n.)"[1184].

Pentru lămurirea aspectelor ce privesc Ţara Făgăraşului la momentul acordării acestor privilegii, dar şi a evoluţiei sale pe parcursul secolului al XIII-lea, actul emis de regele Ungariei are o însemnătate majoră. El marchează o nouă etapă în îndelungatul proces de suprimare a autonomiei românilor făgărăşeni, începută cu ani în urmă, prin instalarea saşilor, sub Géza al II-lea (1141-1162)[1185].

[1181] Al. Madgearu, *op. cit.*, p. 115-116. Referitor la semnificaţia denumirii de *terra*, S. Brezeanu a evidenţiat faptul că ea nu are nicio legătură cu *ţara*, ca structură teritorială populară românească. Dimpotrivă, este un termen specific structurilor feudo-vasalice de factură occidentală, în care *terra* se subordonează unui *regnum*, aşa cum conducătorul ei se subordonează, ca *vasal*, suzeranului său (*Model european şi realitate locală în întemeierile statale medievale româneşti. Un caz: "Terra Bazarab"*, în *RI*, t. 5, nr. 3-4, 1994, p. 211-232).

[1182] *DRH*, D, I, p. 2.

[1183] *DIR*, C, veacurile XI, XII şi XIII, vol. I, p. 209.

[1184] *Ibidem*, p. 208.

[1185] Th. Nägler, *op. cit*, p. 39.

Acest proces s-a desfăşurat, ca şi în alte regiuni controlate de regalitatea arpadiană, pe două direcții distincte şi, în acelaşi timp, complementare. S-a întreprins, astfel, o repetată *ciuntire* a teritoriilor aflate sub "jurisdicție" românească, laolaltă cu instalarea în mijlocul populației româneşti ortodoxe a unor elemente etnice alogene, catolice sau păgâne.

Cucerirea Constantinopolului şi făurirea Imperiului latin de Răsărit, în anul 1204, punea capăt, în viziunea papei Inocențiu al III-lea (1198-1216), uzurpării de către bizantini a Imperiului roman. Dar, şi mai important, începând cu acest moment, se creau condițiile lichidării definitive a nesuferitei *schisme greceşti*. Drept urmare, schismaticii de peste tot trebuiau să accepte credința romană, cei ce refuzau urmând să îndure soarta grecilor, care, din cauza nesupunerii şi a rebeliunii lor față de Roma, fuseseră dați "spre jaf şi pradă". Pe cale de consecință, deținătorii schismatici de bunuri, care se mențineau în "rătăcirea" lor, erau socotiți *iniusti possessores* şi expuşi deposedării, la nevoie cu metodele cruciadei[1186].

Subsumându-se acestui vector de acțiune, regalitatea arpadiană, brațul înarmat al papalității în Europa răsăriteană, *co*interesată în tranşarea unor realități stânjenitoare din regat –o mulțime de confesiuni, între care predomina cea *schismatică* (circa 600 de mănăstiri ortodoxe, față de *sub* 200 catolice)[1187]–, a subscris unor vehemente demersuri pontificale, care vor afecta şi comunitatea românilor făgărăşeni.

Astfel, repetând isprava de la Igriş –unde a facilitat înființarea unei importante mănăstiri cisterciene (1179), în mijlocul populației româneşti ortodoxe–, Coroana ungară va susține, după numai câteva decenii, mai exact prin 1204-1206, fundarea mănăstirii Cârța în Țara Făgăraşului[1188], cu acordarea unui "terram exemptam de blaccis"[1189]. Mai mult, cu prilejul instalării teutonilor în Țara Bârsei (1211), aceştia primesc inclusiv regiunea dintre Olt şi Perşani, reprezentând aproape o treime din teritoriul românilor făgărăşeni[1190]. Iar lucrurile nu se vor opri aici.

Conform informațiilor documentare, cândva, în intervalul 1227-1233 –cel mai probabil pe la 1232-1233, în contextul ofensivei ungare împotriva statului vlaho-bulgar[1191]–, nobilul Pósa, din puternicul neam Csák, ocupant al funcțiilor de comite al Albei şi ban de Severin[1192], a fost pus în posesia a două importante moşii făgărăşene, Făgăraş şi Sâmbăta[1193], pe care fiul său, Ugrinus, le va pierde, în beneficiul unui personaj *misterios*, la finele domniei lui Ladislau al IV-lea *Cumanul* (1272-1290).

1186 Cf. I.-A. Pop, *Regatul Ungariei între Apus şi Răsărit*, 1997, p. 310.
1187 *Ibidem*, p. 311.
1188 Pentru detalii, vezi D. N. Busuioc-von Hasselbach, *op. cit.*, vol. I, p. 31-170.
1189 *DIR*, C, veacurile XI, XII şi XIII, vol. I, p. 200.
1190 Cf. A. Lukács, *op. cit.*, p. 160-161.
1191 Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 165.
1192 A. Lukács, *op. cit.*, p. 162.
1193 *Ibidem*.

Această apreciere se bazează pe faptul că Ugrinus, fost ban de Severin la 1268[1194], rămăsese un apropiat al regelui Ladislau în prima parte a domniei acestuia, motiv pentru care i se vor acorda funcţii de maximă importanţă în Regat: din nou *ban de Severin* (1274, 1275)[1195], *voievod al Transilvaniei* (1275, 1276)[1196], *mare vistiernic* (1279)[1197]. Este exclus, deci, ca în perioada respectivă să fi fost deposedat de moştenirile făgărăşene.

După 1279, însă, Ugrinus va ieşi din graţiile regelui[1198], faptul fiind confirmat de întreruperea menţionării sale în documentele vremii. Momentul coincide cu afirmarea brutală a opţiunilor *pro*-cumane ale lui Ladislau, el însuşi având, pe linie maternă, o ascendenţă cumană[1199]. Acest fapt, cu urmări dramatice pentru realităţile din regat, se va concretiza, pregnant, în favorurile nemăsurate pe care tânărul rege le va acorda consângenilor săi.

> Prezenţa cumanilor ca grup privilegiat în regat era, de altfel, un fenomen de dată veche, încă de la începutul sec. al XII-lea Coroana ungară desfăşurând acţiuni de anvergură în direcţia întăririi elementului türcic în teritoriile stăpânite[1200]. Spre exemplificare, menţionăm colonizarea de către regele Ştefan al II-lea (1116-1131) a cumanilor conduşi de hanul Tatar[1201], acest demers fiind continuat de urmaşii săi direcţi, Bela al II-lea (1131-1141) şi Géza al II-lea (1141-1162). Începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea, în contextul expansiunii mongole, această prezenţă – marcată de instalarea celor 40.000 de "corturi"/familii conduse de Kuthen–se va dovedi masivă şi constantă[1202].

Cedând, într-o primă instanţă, presiunilor papale[1203], regele intervine, neconvingător, pe lângă căpeteniile cumanilor, cărora le solicită să respecte cerinţele convertirii, tratate de aceştia cu nedisimulată superficialitate. După încă doi ani de tatonări şi intervenţii ale înaltului pontif, regele declanşează o acţiune în forţă împotriva cumanilor răzvrătiţi, pe care îi

---

[1194] *DIR*, C, veacul XIII, vol. II, p. 101.

[1195] *Ibidem*, p. 172, 173.

[1196] *Ibidem*, p. 175, 179.

[1197] *Ibidem*, p. 203.

[1198] Pentru detalii privind acest context, vezi remarcabila contribuţie a lui T. Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregaţional*, Cluj-Napoca, 2007, p. 183-195.

[1199] P. Engel, *op. cit.*, p. 133.

[1200] Cf. Ş. Turcuş, *op. cit.*, p. 118-119; vezi şi I.-A. Pop, *Observaţii privitoare la structura etnică şi confesională a Ungariei şi Transilvaniei medievale (secolele IX-XIV)*, în *Istoria României. Pagini transilvane*, Cluj-Napoca, 1994, p. 9-44.

[1201] Ca o ilustrare a aprecierilor anterioare, evocăm, aici, favorurile deosebite acordate cumanilor lui Tatar, în ciuda abuzurilor săvârşite pe seama localnicilor (cf. V. Spinei, *op. cit.*, p. 238).

[1202] *Ibidem*, p. 277, 290.

[1203] Îngrijorat de evoluţia lucrurilor, Nicolae al III-lea reacţionase vehement, trimiţându-l în Ungaria, în anul 1279, pe Filip de Fermo. Legatul papal s-a manifestat cu virulenţă împotriva atitudinii regelui şi a protejaţilor săi cumani, obţinând, pur conjunctural (vezi n. 1158), rezultatul scontat (pentru detalii, vezi şi Ş. Turcuş, *Sfântul Scaun şi românii în secolul al XIII-lea*, p. 126-127).

înfrânge în bătălia de lângă lacul Hód (1282)[1204]. Retrăgându-se în teritoriile extracarpatice, controlate de Nogai, aceştia îi vor oferi emirului mongol un motiv suplimentar pentru a declanşa invazia în Ungaria (1285)[1205], a cărei urmare a fost întărirea, fără precedent, a facţiunii favorabile unei relaţii de obedienţă faţă de mongoli.

Mai mult, regele însuşi optează, irevocabil, pentru alianţa cu Nogai, preferând anturajul cumanilor, care capătă, în ultimii ani ai domniei sale, un caracter atât de grotesc, încât atrage oprobriul papal şi anatemizarea. În fapt, îşi repudiase soţia, aruncând-o în închisoare, desfrânându-se cu femei cumane şi trăind *efectiv* alături de "Tătari, Saraceni şi *Neugeri*"[1206], împreună cu care "pângăreşte văduve, fete şi femei măritate", "siluieşte femei în biserici" şi chiar "sparge cu mâinile sale porţile mănăstirilor", obligându-le pe călugăriţe la împreunări nefireşti[1207]. De altfel, îşi va desăvârşi "opera" într-un acces de demenţă, declarând "în auzul tuturor, cu glas tare", "că s-a întovărăşit cu Tătarii şi că s-a făcut tătar"[1208]!

Acesta este contextul în care, sub protecţia regelui –aflat el însuşi sub patronajul politic exercitat de Nogai–, elementele türcice, dar şi *românii*[1209] se dedau la acţiuni violente împotriva nobililor maghiari, pe care îi deposedează forţat, în numeroase cazuri, de domeniile lor. Printre aceşti beneficiari se numără şi personajul central al investigaţiei noastre, adică noul stăpân al Făgăraşului şi al Sâmbetei, spre paguba nobilului Ugrinus, decăzut din graţiile regelui, după 1279.

Prezenţa, în sudul Transilvaniei, a unor elemente care întreţineau relaţii cu Nogai este confirmată de scrisoarea arhiepiscopului de Strigoniu (1288), adresată "prepozitului, decanilor, parohilor şi tuturor nobililor unguri, Saşilor, Secuilor şi Românilor din comitatele Sibiului şi Bârsei", prin care intervenea, cu ameninţări, la adresa celor care susţineau legătura dintre Ladislau şi emirul de la Isaccea[1210].

[1204] P. Engel, *op. cit.*, p. 135.

[1205] Hurmuzaki, I_1, p. 461-462, 491, 502. Între contribuţiile istoriografice care abordează acest subiect, se remarcă P. Iambor, *Atacurile cumano-tătare asupra Transilvaniei în a doua jumătate a veacului al XIII-lea*, în *AIIC*, t. XVII, 1974, p. 212-223; T. Sălăgean, *Transilvania şi invazia mongolă din 1285*, în vol. *Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin şi Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei*, îngrijit de Dumitru Ţeicu şi Ionel Cândea, Brăila, 2008, p. 271-282.

[1206] Editorii români ai documentelor au folosit pentru *neugeri*, aşa cum apar ei în textele originale, termenul generic "Nogaii", fără a şti că "nukerii"/*neugerii* se constituiau, de fapt, în gărzile personale ale liderilor mongoli –în speţă ale acoliţilor lui Nogai– administrându-le, pe timp de pace, înseşi "curţile" nobiliare. Pentru detalii, vezi Anatoly M. Khazanov, *The Early State among Eurasian Nomads*, în Henri J. M. Claessen, Peter Skalník (Eds.), *The Study of the State*, The Hague, 1981, p. 161.

[1207] *DIR*, C, veacul XIII, vol. II, p. 282-286, 296-299.

[1208] *Ibidem*.

[1209] T. Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, p. 223-226.

[1210] *DIR*, C, veacul XIII, vol. II, p. 296-299. Privitor la importanţa deosebită a acestui act, vezi şi aprecierile lui T. Sălăgean, *op. cit.*, p. 223.

Voievodul românilor şi al pecenegilor din Ţara Făgăraşului, pe care –în lumina celor evidenţiate până acum, dar şi a celor care vor urma– îl identificăm, fără rezerve, cu **Negru Vodă**, se afla, în mod necesar, într-o certă relaţie de obedienţă faţă de Nogai, ceea ce îi va permite, câţiva ani mai târziu, să se *impună* în faţa voievozilor de la sud de Carpaţi.

Dar, până la analiza contextului respectiv, mai sunt necesare câteva precizări:

Deloc întâmplător, ba chiar semnificativ, este momentul ales de Ugrinus pentru a-şi revendica posesiunile. Nu o poate face până la moartea lui Ladislau al IV-lea *Cumanul* –în condiţiile în care documentele vremii atestă numeroase puneri în posesie de către acesta[1211]–, tocmai datorită faptului că regele însuşi îngăduise deposedarea. Ca o confirmare a aprecierilor anterioare, ne apare graba cu care Ugrinus intervine pe lângă noul rege, Andrei al III-lea (1290-1301), imediat după instalarea acestuia în domnie, când uzurpatorul posesiunilor sale făgărăşene pierduse suportul *Cumanului*, asasinat de curând[1212].

Actul care surprinde momentul acţiunii revendicatoare –relevându-şi însemnătatea excepţională pentru lămurirea circumstanţelor în discuţie– este prilejuit de convocarea primei *congregaţii generale* a stărilor din Transilvania, la care vor fi invitaţi şi românii, şi a fost datat la 11 martie 1291[1213].

Confirmând criza de la finele domniei lui Ladislau al IV-lea *Cumanul*, continuată în primele luni ale propriei guvernări, Andrei al III-lea convoacă "toţi nobilii, Saşii, Secuii şi Românii", "pentru îndreptarea stării acestora". Tocmai acum, magistrul Ugrinus, "iubitul şi credinciosul" regelui, cere să i se "înapoieze şi restituie" moşiile Făgăraş şi Sâmbăta, care "i-au fost înstrăinate pe nedrept"[1214].

Decurge, de aici, caracterul *oficial* al deposedării, pe care Ugrinus o contestă vehement, aducând ca probe "acte şi privilegii", care le aparţineau lui şi înaintaşilor săi. Pe de altă parte, însă, extrem de important pentru clarificarea raporturilor de drept în cauza respectivă este faptul că *înşişi românii făgărăşeni adeveresc probele reclamantului*, verificate anterior la solicitarea regelui[1215].

Mai trebuie evidenţiat, în context, şi caracterul particular al "procesului civil" de la Alba Iulia. Contrar uzanţelor –care impuneau prezenţa părţii adverse, îndreptăţită să se apere– sentinţa s-a pronunţat destul de

---

[1211] *DIR*, C, veacul XIII, vol. II, p. 264-267, 271-277, 278, 282, 287, 292-293, 306-308, 315-316.

[1212] Pentru detalii semnificative privind contextul regicidului, vezi T. Sălăgean, *op. cit.*, p. 223-228.

[1213] O tratare competentă a circumstanţelor convocării acestei congregaţii generale, la Gh. Bichiceanu, *Adunări de stări în Ţările Române. Congregaţiile generale în Transilvania voievodală*, Sibiu, 1998, p. 234-248.

[1214] *DIR*, C, veacul XIII, vol. II, p. 369.

[1215] *Ibidem*.

rapid, în lipsa învinuitului. Motivele sunt lesne de înțeles: procesul nu era unul oarecare, ci unul determinat de o deposedare *în forță*, nelegitimă, în dauna posesorului *de jure*, care deținea acte doveditoare şi beneficia de recunoaşterea generală. În consecință, participarea personajului protejat de fostul rege arpadian, care îşi pierduse, odată cu dispariției acestuia, legitimitatea, ar fi fost nu numai lipsită de sens, ci chiar periculoasă pentru propria sa persoană.

Prin prisma acestor aprecieri, se poate reține drept sigură părăsirea posesiunilor făgărăşene de către Negru Vodă –ca şi transferul autorității sale în Muntenia–, tocmai în momentul consemnat, cu precizie, de tradiție, adică în cea de-a doua parte a anului 1290, la scurtă vreme după asasinarea regelui Ladislau al IV-lea *Cumanul*, "în zilele lui Andreiaş craiul" [1216].

Confirmarea identității lui Negru Vodă vine, însă, şi dintr-o a doua direcție de analiză:

La întrebările legate de proveniența saşilor câmpulungeni –relaționată cu supozițiile anterioare–, răspunsurile ne-au fost sugerate, încă o dată, de documente. În primul rând, trebuie înlăturată definitiv teza instalării lor ca reprezentanți ai regalității ungare. Niciodată, în cursul secolului al XIII-lea, această formă de control asupra teritoriilor extracarpatice nu a fost practicată de arpadieni. Dimpotrivă, problemele demografice interne i-au determinat, în repetate rânduri, pe regii Ungariei să ia măsuri de prevenire a emigrării elementelor săseşti şi nu numai.

> Amintim, spre argumentare, momentul 1234, când pontiful roman îi împărtăşea regelui Bela al IV-lea îngrijorarea provocată de exodul elementelor catolice ungureşti şi săseşti în mediul românesc extracarpatic, "impregnat" de schismă[1217]. Cu atât mai mult după invazia mongolilor –care a provocat scăderi demografice de o gravitate extremă[1218]– faptul nu mai era posibil. De altfel, în diploma acordată cavalerilor ioaniți, însuşi Bela al IV-lea le interzicea acestora să-i primească pe "saşii şi teutonii din regatul nostru", în regiunile concedate la sud de Carpați[1219].

În plus, elementele *catolice* săseşti nu puteau risca să se instaleze, fără a fi protejate nemijlocit, într-un mediu profund *ortodox*, care s-a dovedit, nu de puține ori, ostil unor asemenea întreprinderi[1220]. Dacă adăugăm la

---

[1216] Vezi *supra*, p. 263.
[1217] *DRH*, D, I, p. 20-21.
[1218] Hurmuzaki, I_1, p. 485.
[1219] *DRH*, D, I, p. 27.
[1220] Vezi scrisorile papale din anii 1332 şi 1347, în care era evocată nimicirea, năruirea şi cotropirea moşiilor, bunurilor şi drepturilor *Episcopiei cumanilor*, de către "potentibus illarum partium", în deceniile ce au urmat invaziei mongole (*ibidem*, p. 46, 64). Nu trebuie uitat nici faptul că, tocmai în ultimul sfert al veacului al XIII-lea, unul dintre voievozii români de la sud de Carpați, Litovoi, se manifestase cu o agresivitate fără precedent la adresa suzeranității arpadiene (pentru datarea evenimentului, vezi S. Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241-1243) până la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios*

aceasta şi poziţionarea Câmpulungului, între centrul voievodal *ortodox* de la Cetăţeni[1221] şi reşedinţa *ortodoxă* –atribuită, prezumtiv, lui Seneslau– de la Argeş[1222], concluziile se impun de la sine.

Prin prisma tuturor acestor aprecieri, singura cale ce poate explica imigraţia comunităţii săseşti, "păstorită" de greavul Laurenţiu[1223], la Câmpulung –probabil chiar în anul 1292, când obţin cel dintâi privilegiu domnesc[1224]–, este tocmai aceea sugerată de cronica ţării: urmându-l pe *descălecător*, sub protecţia căruia au întemeiat aşezarea musceleană, dezvoltată, curând, într-un veritabil oraş[1225].

Întrebarea, întru totul justificată, cu privire la motivele care i-ar fi făcut pe saşi să-şi părăsească vetrele transilvănene pentru a emigra în "terra Transalpina", îşi găseşte răspunsul în documentele vremii. Începând cu anul 1277 sunt atestate revolte, de o violenţă extremă, ale saşilor din sudul Transilvaniei –cu prioritate ale celor de la Ocna Sibiului– împotriva episcopiei de Alba Iulia, revolte soldate cu incendierea catedralei episcopale[1226]. Deloc întâmplător, neamul *Csák*, căruia îi aparţinea şi Ugrinus, oponentul

---

purtat la 1330 împotriva cotropirii ungare, în vol. *Constituirea statelor medievale româneşti*, p. 51; mai recent, T. Sălăgean, *Note asupra relaţiilor dintre voievodatul lui Litovoi şi Ţara Haţegului*, în vol. *Studia Varia in Honorem Professoris Ştefan Ştefănescu Octogenarii*, Brăila, 2009, p. 115-122).

[1221] L. Chiţescu, *Cu privire la formaţiunile statale româneşti în secolele VI-XIII*, în *MA*, IX-XI, 1977-1979, p. 533-537; idem, *Elemente definitorii ale centrului voievodal de la Cetăţeni*, p. 85-90.

[1222] Vezi *supra*, analiza dedicată începuturilor oraşului Argeş.

[1223] Respectul deosebit pe care saşii l-au păstrat memoriei greavului Laurenţiu este probat de faptul că piatra sa tombală –*cel mai vechi* artefact catolic câmpulungean– era păstrată la loc de cinste, la picioarele altarului bisericii Sf. Iacob (cf. Şt. Balş, *Restaurarea Bărăţiei din Câmpulung Muscel*, în Monumente istorice. Studii şi lucrări de restaurare, 1969, p. 7-26). Pe de altă parte, datarea monumentului funerar, cel mai devreme, în intervalul 1310-1349 (vezi n. 1148), dovedeşte că aşezarea comunităţii săseşti la Câmpulung, sub conducerea lui Laurenţiu, ca *locator* (L. Rădvan, *op. cit.*, p. 158), nu s-a realizat înainte de finele secolului al XIII-lea.

[1224] *DRH*, B, XXXI, p. 138-139. Privitor la veridicitatea acestui *prim* privilegiu domnesc, vezi şi consideraţiile, judicioase, ale lui L. Rădvan, *op. cit.*, p. 154-155.

[1225] Este interesant faptul că, pentru Sigismund de Luxemburg, obişnuit cu ambianţa oraşelor germane din părţile centrale ale Europei, Câmpulungul era, chiar şi la finele secolului al XIV-lea (6 iulie 1395), un simplu *sat* ("prope *villam* Hozyvmezeu vocatam", cf. *DRH*, D, I, p. 150). De altfel, în această privinţă, regele Ungariei nu făcea decât să recidiveze: anterior (30 ianuarie 1395), în contextul campaniei împotriva voievodului Ştefan I al Moldovei, atribuise aşezării Piatra lui Crăciun acelaşi calificativ ("ante *villam* Karachonkw", cf. *DRH*, D, I, p. 130), în condiţiile în care aceasta fusese atestată, deja, printre "oraşele volohe" din celebra *listă rusă a oraşelor* (vezi *supra*, p. 182, cu n. 749, 750).

[1226] "Obştea aceasta <a Saşilor>, năvălind înarmată în anul domnului 1277, asupra bisericii catedrale <din Alba>, au atacat-o cu duşmănie şi au ars în acea biserică vreo două mii de oameni, atât bărbaţi cât şi femei" (*DIR*, C, veacul XIII, vol. II, p. 187). Vezi şi A. A. Rusu, *Cetatea Alba Iulia în secolele XI-XV. Cercetări vechi şi noi*, în Ephemeris Napocensis, IV, 1994, Cluj-Napoca, p. 331-351.

lui Negru Vodă, a fost alungat din Transilvania, în contextul luptelor dintre partidele nobiliare de la sfârşitul secolului al XIII-lea, tocmai de rebeliunea săsească din februarie 1277[1227].

Pe de altă parte, acțiunile violente ale saşilor au atras şi reacții pe măsură, culminând cu excomunicarea şi războiul declanşat împotriva lor[1228]. Acesta este contextul în care, un grup de saşi, loviți armat şi excomunicați, cu tot cortegiul de consecințe pe care îl implica "osânda afuriseniei"[1229], a trecut, urmând *descălecătorului*[1230] –*co*interesat de sprijinul pe care i-l putea oferi o asemenea comunitate–, la sud de Carpați.

Relația specială dintre saşii transilvăneni imigrați la Câmpulung şi primii voievozi ai Țării Româneşti s-a relevat, în timp, prin privilegiile obținute din partea acestora, unice în istoria medievală a oraşelor munteneşti[1231]. Mai mult decât atât, Câmpulungul a găzduit, la începuturile statului unificat, prima reşedință domnească. După anii 1300-1301, într-o conjunctură pe care am creionat-o anterior, Negru Vodă va alege Argeşul drept "capitală" a noului stat, fără a renunța, nici el, nici succesorii săi – Basarab şi Nicolae Alexandru– la calitățile rezidențiale ale Câmpulungului.

Cercetarea arheologică a bisericii Mănăstirii Negru Vodă, care a suprapus fosta biserică domnească, a evidențiat un fapt aparent straniu, de care cei mai mulți dintre istoricii noştri s-au distanțat cu prudență, dar care vine în sprijinul opiniei noastre: prima biserică, cea ctitorită de voievodul *descălecător*[1232], nu era un paraclis modest, cum am fi putut presupune,

---

[1227] Cf. T. Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea,* p. 183.

[1228] *DIR*, C, veacul XIII, vol. II, p. 193-194, 242.

[1229] *Ibidem.*

[1230] Atragem atenția asupra originii acestor saşi, din regiunea Sibiului, în proximitatea Țării Almaşului, unde putuseră intra în contact cu "herțeg"-ul ei, Negru Vodă (*Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 15). Legăturile saşilor câmpulungeni cu Sibiul –şi nu cu Braşovul, cum se afirmă, încă, în mod eronat– sunt bine atestate în secolul al XV-lea, când, urmare a repetatelor incursiuni otomane, o serie de locuitori ai urbei muscelene se refugiază în Transilvania, în teritoriile din care proveniseră înaintaşii lor, circumscrise arealului sibian (*DRH*, D, I, p. 356-357, 409). Mai mult, în conformitate cu rezultatele analizei numelui pe care îl purta administratorul bunurilor şi veniturilor bisericilor parohiale săseşti, s-a concluzionat că acesta era numit *goțman*/*Gottesmann* (*vitricus ecclesiae* din textele latine) doar la Câmpulung şi Sibiu, în timp ce saşii braşoveni, în aceeaşi perioadă (prima jumătate a secolului al XVI-lea), utilizau sinonimul *Kirchenvater* (cf. Al. Ciocîltan, *Biserica şi organizarea bisericească a saşilor din Câmpulung-Muscel în secolele XIII-XVI*, în *RI*, t. XVII, nr. 5-6, 2006, p. 16-17).

[1231] Vezi şi discuția privitoare la situația aparte a sigiliului latinesc al Câmpulungului, aflat în păstrarea şi întrebuințarea riguroasă a vechilor edificii catolice (E. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei şi a Țării Româneşti*, p. 458, 487-488).

[1232] Din pisania vechii biserici, după care s-au inspirat meşterii lui Matei Basarab, reiese foarte clar ca a fost ctitorită de Negru Vodă, întemeietorul țării. În ceea ce ne priveşte, ne raliem opiniei lui Al. Lapedatu, care, urmând sugestiilor formulate anterior de D. Onciul şi N. Iorga, a subliniat că anul 6723 (1215), inscripționat în pisanie, ar trebui citit corect 6823 (1315). Confuzia –aparținând, desigur, celor care au săpat textul pisaniei în piatră– a fost cauzată de asemănarea izbitoare a literelor care indică *sutele* (*Cum s-a alcătuit*

având în vedere epoca şi contextul fundării sale (vezi, prin comparaţie, necropola voievodală rădăuţeană, cuprinsă într-o umilă bisericuţă din lemn şi dăinuind ca atare până spre finele veacului al XIV-lea![1233]), ci o construcţie complexă, de dimensiuni apreciabile, care confirmă caracterizarea cronicărească: "mare şi frumoasă şi înaltă" [1234].

> "Prin proporţiile şi prin caracteristicile arhitectonice, mai ales prin paramentul exterior în întregime din blocuri de piatră făţuită, acest remarcabil edificiu apare ca un unicat între monumentele din Ţara Românească în acea epocă. Planul bazilical, cu trei nave despărţite de stâlpi şi cu un pronaos în partea de vest, a fost văzut ca o înrâurire a arhitecturii romanice sau gotice. Recent, într-un studiu care a ţinut seama de rezultatele ultimelor cercetări arheologice, s-a presupus o plauzibilă reconstituire a bisericii. Aceasta ar fi avut în naos o boltă semicilindrică longitudinală ritmată de arce dublouri, sub ale căror naşteri se deschideau trei perechi de bolţi în leagăn, dispuse transversal, iar spre est o boltă în panouri curbe încadrate de bolţi în sfert de cilindru, pronaosul fiind dominat de un turn înalt cu mai multe niveluri, la care se ajungea pe scara din colţul său nord-vestic. Edificiul apare astfel nu ca o replică a unor construcţii preexistente în anumite arii stilistice, ci drept o originală realizare, de o reuşită deosebită, obţinută prin utilizarea globală a unor elemente caracteristice goticului timpuriu, fără îndoială rezultat al contribuţiei unor meşteri transilvăneni."[1235].

Dacă adăugăm la aceste aspecte locaţia aleasă pentru fundare –la doar câteva sute de metri de biserica parohială a saşilor, *Sf. Iacob*[1236], şi vis-à-vis

---

tradiţia naţională despre originile Ţării Româneşti, în *AIINC*, II, 1923, p. 293, studiu reluat în Al. Lapedatu, *Scrieri istorice*, ediţie îngrijită de acad. Camil Mureşanu şi prof. Nicolae Edroiu, Bucureşti, 2008, p. 36-54), cu atât mai mult cu cât această întreprindere urma unui cutremur devastator pentru edificiu. Pentru trecerea în revistă a tuturor celorlalte opinii privitoare la acest subiect, vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 132-135.

1233 Lia şi Adrian Bătrîna, *Biserica "Sfântul Nicolae" din Rădăuţi*, p. 42-43, 60.

1234 Vezi *supra*, p. 264.

1235 Gh. I. Cantacuzino, *Câmpulung. Vechi monumente şi biserici*, Bucureşti, 2002, p. 18-19. Pentru sursa de inspiraţie a autorului, vezi C. Moisescu, *Noi puncte de vedere asupra ipostazelor dispărutei biserici domneşti "Negru Vodă " din Câmpulung-Muscel*, în *RMI*, nr. 1-2, 1998, p. 49-61; idem, *Arhitectura românească veche*, *I*, p. 62-70.

1236 Foarte interesante –şi, deopotrivă, *probatoare*–, sunt încheierile formulate de Al. Ciocîltan cu privire la semnificaţiile alegerii, de către saşi, a hramului *Sf. Iacob*, pentru propria biserică parohială din Câmpulung. Astfel, conform cercetărilor de profil, extinse asupra câtorva sute de parohii săseşti transilvănene, s-a putut evidenţia faptul că "Hramul unei biserici nu era ales la întâmplare, ci avea o semnificaţie deosebită pentru istoria locului. [...] Hramul *Sf. Iacob* trădează o colonizare târzie; el apare în cartierele cele mai noi ale oraşelor sau în oraşele nou întemeiate, fiind în legătură cu privilegii de natură comercială, meşteşugărească ale întemeietorilor aşezării." (*op. cit.*, p. 8). Colegul nostru mai atrage, pertinent, atenţia asupra faptului că "Biserica parohială a comunităţii este frecvent denumită eronat în literatura de specialitate «Bărăţie». Această denumire se justifică doar după 1639, când franciscanii au preluat păstorirea saşilor după ce i-au reconvertit la catolicism; nu întâmplător biserica apare cu numele de «Bărăţie» abia în 1656, până atunci sursele numind-o «biserică săsească» (*ecclesia saxonicalis* în inscripţia funerară din 1373)." (*ibidem*, p. 13-14).

de *Cloşterul* dominican[1237]–, precum şi faptul că înhumarea, în interiorul său, a marelui voievod Basarab, respectiv a fiului acestuia, Nicolae Alexandru[1238], au transformat-o în necropolă domnească, ne putem face o imagine mai clară asupra relaţiilor primilor domni cu saşii câmpulungeni, asupra ataşamentului faţă de oraşul celui dintâi *descălecat* (vezi similitudinile cu Rădăuţii primilor voievozi *Muşatini*), şi chiar asupra "oscilaţiilor" lor în materie de apartenenţă confesională.

În ceea ce-l priveşte pe Negru Vodă, confesiunea sa iniţial *catolică* este sugerată atât de tradiţia făgărăşeană, care a dăinuit secole la rând pe valea Brezei[1239], cât şi de cea a moşnenilor din nordului Olteniei[1240], cu care *descălecătorul* a intrat în contact, după "închinarea boierilor Băsărăbeşti". Din unghiul nostru de vedere, mult mai sigură este, însă, apartenenţa sa la *drepta credinţă* răsăriteană, **încă de la naştere**, fără a exclude, *a priori*, asumarea acestui statut prin eventuala sa convertire, curând după întemeierea ţării. Că a adoptat, cu fermitate, confesiunea propriilor supuşi, o dovedeşte atât precizarea cronistică privind înhumarea sa în biserica

[1237] Este cazul să menţionăm, aici, faptul că aşa numitul *Cloşter* (*Kloster*) dominican a fost ctitorit pe locul dăruit comunităţii catolice de "Doamna Marghita, care a fost catolică, a Negrului vodă" (*Documente şi inscripţii*, I, p. 244-246).

[1238] Faptul că Nicolae Alexandru –decedat în anul 1364, conform inscripţiei de pe piatra sa funerară, existentă şi astăzi în biserica domnească din Câmpulung (pentru detalii, vezi P. Chihaia, *Curtea domnească din Câmpulung-Muscel*, în vol. *Artă medievală I*, p. 169-177)– a fost depus *alături* de tatăl său, Basarab I, este sugerat de grafitul descoperit pe peretele nordic al bisericii *Sf. Nicolae Domnesc* din Argeş –atestând moartea marelui Basarab voievod *la Câmpulung*, în anul 6860 (cf. V. Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeş*, p. 31)–, dar şi de informaţiile cuprinse într-un document din anul 1618, care reproduce fragmente ale actului de danie emis în folosul bisericii domneşti de către Nicolae Alexandru, în anul 1352, spre pomenirea "părinţilor domniei sale"(*DIR*, B, veacul XVII, vol. III, p. 264-268). Şi mai relevantă este, însă, precizarea din actulul emis la 20 aprilie 1714, de Leon Vodă: "Necula Alexandru voievod, feciorul răposatului Basarab voievod [...], *ce le sunt trupurile lor îngropate la această sfântă mănăstire*" (ap. *Documente şi inscripţii*, II, p. 101-102). În plus, faptul a fost confirmat arheologic, prin descoperirea celor două importante morminte voievodale, în naosul bisericii domneşti din Câmpulung (V. Drăghiceanu, *Despre Mănăstirea Câmpulung. Un document inedit: jurnalul săpăturilor făcute de CMI în 1924*, în *BOR*, t. 82, nr. 3-4, p. 284-335).

[1239] Aşa cum vom vedea imediat, există pe valea Brezei, în Ţara Făgăraşului, o tradiţie extrem de vie şi puternică, nu doar în ceea ce-l priveşte pe Negru Vodă, ci şi pe *doamna* sa, catolica Marghita. În *Strigătul de bun rămas al lui Negru Vodă de pe lumea asta*, voievodului i se atribuie următoarele versuri: "Eu vă las aşa/Ca pe Doamna mea/S-o lăsaţi pe ea/Ca să mă grijească/Să mă pomenească/Şi să-mi dea de drum/Unde plec acum/Că, *deşi-i străină*/Nu mi-a fost haină/Mi-a fost de credinţă/Şi de biruinţă". Urmărind cu atenţie versurile, se poate constata că Negru Vodă afirmă doar *originea* străină a soţiei sale, sugerând, în schimb, unitatea de credinţă a cuplului voievodal.

[1240] "Spun bătrânii că pe meleagurile astea ale Jiului ar fi fost stăpân Negru-vodă, care cică coborâse de peste munţi. Într-o noapte, pe când el dormea, i s-a năzărit în vis cineva în alb, şi i-ar fi zis: Măria Ta! Lasă-ţi legea şi ie-te după a ăstor creştini ce-i ai în grija ta..." (cf. N. I. Dumitraşcu, *Moşteniri. Povestiri, legende şi amintiri istorice*, Craiova, 1926, p. 14-16).

ortodoxă din Argeş[1241], cât şi calitatea de ctitor al bisericii domneşti din Câmpulung (1315), aşa cum o relevă pisania originară, afectată de cutremurul din anul 1628 şi transcrisă, cu uşoare inadvertenţe, de meşterii lui Matei Basarab, în 1636[1242]. Adăugarea, în acest document epigrafic, a numelui *Radu* alături de cel "oficial", consemnat în actele mai vechi emise de voievod[1243], adică *Negru Vodă*, ar putea susţine adoptarea sa, ca nume *ortodox*, cu prilejul ipoteticei convertirii[1244].

Privitor la *Basarab*, documentele care îl menţionează *până* la momentul conflictului cu regele angevin, din 1330, ilustrează apartenenţa sa, fie şi *conjuncturală*, la catolicism. Abia după consumarea acestui episod, voievodul apare ca susţinător, decis şi irevocabil, al ortodoxiei.

Astfel, în *1322*, Carol Robert de Anjou îl învestea pe magistrul Dionisie cu comanda cetăţii Mehadia, aflată la marginea regatului, "pentru a sta împotriva bulgarilor, a lui Basarab, voievodul Ţării Româneşti, a regelui schismatic al Serbiei şi a tătarilor ce năvăleau neîncetat cu duşmănie"[1245]. Remarcăm că Basarab, deşi se număra printre duşmanii regelui, nu este numit *schismatic*, aşa cum se întâmplă cu regele Serbiei. Cu toate acestea, trebuie subliniat că partea finală a fragmentului citat anterior, *pare* să submineze valoare argumentativă a relaţiei respective, din moment ce participanţii la acţiunile violente declanşate împotriva Mehadiei erau calificaţi de rege drept "duşmani ai noştri şi ai regatului nostru sau mai bine zis *ai credinţei catolice* (s.n.)"[1246].

[1241] Vezi n. 966.

[1242] N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, Bucureşti, 1905, p. 128-129.

[1243] Vezi *infra*, p. 295.

[1244] O asemenea ipoteză şi-ar găsi confirmarea doar în situaţia în care voievodul nu ar fi primit, încă de la naştere, numele *Radu*, apelativul *Negru* fiind un simplu cognomen, generat de culoarea mai închisă a tenului său. Este adevărat că există, în contrapartidă, şi o altă rezolvare a acestei complicate "ecuaţii" onomastice, constând într-o prezumtivă asociere a numelui *Radu* –la cel originar, *Negru Vodă*– în secolul al XVI-lea. Astfel, numele *Radu* ar fi o creaţie *cultă*, târzie, faptul datorându-se confuziei între *descălecător* şi voievodul Radu I, ctitorul mănăstirii de la Tismana (cf. P. Chihaia, *De la «Negru Vodă» la Neagoe Basarab*, Bucureşti, 1977, p. 112-119). Dacă cercetarea va adeveri, în mod incontestabil, scenariul cu pricina, prezumtiva "contaminare" onomastică ar apărea cu atât mai condamnabilă, cu cât călugării –şi, odată cu ei, toţi ceilalţi învăţaţi ai vremii– ar fi trebuit să sesizeze că toate documentele mai vechi, ca şi tradiţia populară, îl cunoşteau doar pe *Negru Vodă*. În ceea ce ne priveşte, apreciem că, foarte probabil, voievodul făgărăşean a purtat *şi* numele *Radu*, indiferent dacă l-a primit încă de la naştere sau a fost adoptat ulterior, cu prilejul *ipoteticei* convertiri la ortodoxism. Dincolo de cele câteva menţiuni documentare ale sale, aparţinând secolului al XVII-lea şi puse, tocmai de aceea, pe seama presupusei "contaminări" onomastice, nu putem ignora prestigiul de care s-a bucurat, încă din secolul al XIV-lea, acest nume *voievodal* în Ţara Românească –aşa cum era firesc, dat fiind statutul purtătorului său–, analog numelor *Bogdan* şi, mai ales, *Ştefan*, în Moldova.

[1245] *DRH*, D, I, p. 41. Pentru discuţiile privind datarea acestor evenimente, vezi M. Holban, *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria angevină şi despre reflectarea campaniei din 1330 în diplomele regale şi în "Cronica pictată"*, în eadem, *Din cronica relaţiilor româno-ungare*, p. 90-101.

[1246] *Ibidem*.

În *1327*, însă, de la Avignon este trimisă *şi* "nobilului bărbat Basarab, voievod al Ţării Transalpine", o interesantă scrisoare[1247], prin care i se glorifică acestuia calităţile de veritabil atlet al credinţei catolice. Faptul reiese, într-o manieră incontestabilă, încă din debutul scrisorii: "Purtăm o neîndoielnică încredere în vrednicia ta, că stând cu iubire în slujba lui Dumnezeu şi a scaunului apostolic, ca un cucernic principe catolic, te arătai, prin mărturia unora vrednici de crezare, prin zelul neobositei tale râvne, ca un stâlp neclintit, ca un turn al tăriei şi meterez al evlaviei întru sprijinirea bunei credinţe"[1248].

Abia în *1332*, după consumarea conflictului cu Carol Robert de Anjou, cancelaria angevină îl numeşte pe acesta, pentru *întâia* dată, "schismatic", cu referire, însă, la momentul declanşării conflictului[1249]. Prin urmare, anul 1330 ar marca, la rigoare, un *terminus ante quem* al apartenenţei definitive a voievodului muntean la ortodoxism.

În realitate, o anumită circumstanţă istorică, pe care o vom devoala imediat, se constituie într-un argument peremptoriu în favoarea apartenenţei lui Basarab la ortodoxism, **încă de la naştere**. Este vorba despre împrejurarea că Nicolae Alexandru, fiul său cel mare[1250], era "curat" ortodox, adică botezat în credinţa tatălui, încă de la naştere, databilă în primii ani ai secolului al XIV-lea[1251]. Faptul este dovedit, printr-un raţionament recurent, dar infailibil, de confesiunea ortodoxă –atestată documentar într-o manieră indiscutabilă[1252]– a fiului cel mare al lui Nicolae Alexandru, Vladislav-Vlaicu, născut dintr-o relaţie care a precedat căsătoria tatălui său cu *Doamna Clara*, databilă în 1343/1344[1253]. Prin urmare, apariţia fulgurantă a lui "Alexandro Bassarati" printre cei câţiva "nobili

---

1247 Scrisori asemănătoare, purtând aceeaşi dată, fuseseră trimise şi comitelui Solomon de Braşov, lui Toma, voievodul Transilvaniei, şi lui Mikud, banul Slavoniei (*ibidem*, p. 40).

1248 *Ibidem*, p. 39-40.

1249 *Ibidem*, p. 51.

1250 Documentul emis la 19 mai 1335 de cancelaria angevină precizează existenţa, la 1330, a mai multor *fii* ai lui Basarab: "…in terra Transalpina, ubi per Bazarab olacum et **filios eius**…" (*DRH*, D, I, p. 57).

1251 Atragem atenţia asupra faptului că *fiii* nenumiţi ai lui Basarab, din documentul citat anterior, sunt prezentaţi drept participanţi activi în confruntarea de la "Posada", ceea ce denotă o vârstă majoră a aceastora în anul 1330. Cum Nicolae Alexandru, asociatul tatălui său la domnie încă din 1343, era aproape sigur cel mai mare dintre ei, nu ni se pare hazardat să îi atribuim o vârstă de minim 25 de ani la data celebrei bătălii.

1252 *Vetera Monumenta Historica Hungaria Sacram Illustrantiam*, ab Augustino Theiner, t. II (1352-1526), Romae: Typis Vaticanis, MDCCCLX, doc. nr. CXCI, p. 97-98.

1253 Am ţinut cont, în stabilirea acestui reper cronologic, atât de conjunctura politică în care a putut avea loc contractarea căsătoriei (vezi, mai ales, Ş. Papacostea, *O întregire documentară la istoria întemeierii Moldovei*, în idem, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, p. 71-79; P. Iambor, *Nobilii de Dăbâca şi relaţiile cu Ţara Românească în veacul al XIV-lea*, în *AMN*, XVI, 1979, p. 215-223), cât şi de vârsta ţarinei Ana –una dintre fiicele sale, căsătorită cu Ioan Sraţimir–, sugerată de însemnarea Synaxarului realizat din porunca ei la Vidin, în anul **1360** (cf. M. Holban, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria Angevină (Problema stăpânirii efective a Severinului şi a suzeranităţii în legătură cu drumul Brăilei)*, în eadem. *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, p. 141, n. 69).

bărbaţi" români sprijinitori ai credinţei catolice, în anul 1345[1254], denotă o afiliere *conjuncturală* la aceasta, din raţiuni evidenţiate deja[1255] şi asupra cărora nu mai insistăm.

Oricum, foarte curând, Alexandru va opta *ferm* pentru ortodoxism – abia cu acest prilej adăugându-şi, în viziunea lui D. Barbu, numele *Nicolae*[1256]–, împrejurare confirmată nu numai de acţiunile întreprinse pentru înfiinţarea mitropoliei Ţării Româneşti[1257], care putea reprezenta doar actul final al emancipării politice a statului său, ci, mai ales, de faptul că, fiind căsătorit cu *Doamna Clara*, îşi va impune opţiunea confesională în faţa soţiei sale, botezându-şi copiii rezultaţi din această legătură matrimonială în ritul ortodox[1258].

Chiar şi aşa, se pare că uşoarele "sincope" confesionale ale primilor voievozi s-au repercutat –conform opiniei unor specialişti consacraţi în istoria artei–, într-o manieră spectaculoasă, chiar asupra arhitecturii bisericii domneşti din Câmpulung, gândită iniţial ca o *bazilică romanică*, dedicată cultului catolic[1259]. La o dată greu de precizat, Negru Vodă, ori unul dintre succesorii săi nemijlociţi[1260], a dispus refacerea unor elemente arhitecturale aparţinând locaşului de cult, pe care îl va transforma, astfel, într-o veritabilă biserică *ortodoxă.*

[1254] *DRH*, D, I, p. 61. Constatăm că Basarab nu este menţionat decât în calitatea sa de părinte, *ne*numărându-se printre susţinătorii cauzei romane, acest fapt relevând consecvenţa cu care marele voievod îşi menţinuse opţiunea *pro*-ortodoxă.

[1255] Vezi, mai recent, intervenţia lui D. I. Mureşan, în M. Cazacu, D. I. Mureşan, *Ioan Basarab, un domn român la începuturile Ţării Româneşti*, Chişinău, 2013, p. 212-213.

[1256] D. Barbu, *Pictura murală din Ţara Românească în secolul al XIV-lea*, Bucureşti, 1986, p. 18-23. Teoria adăugării numelui ortodox *Nicolae* cu prilejul ipoteticei convertiri este, în mod clar, o eroare de raţionament. Incompatibilitatea numelui *Alexandru* cu noul său statut, necesitând adoptarea unui apelativ "pur" ortodox, nu se poate susţine, din moment ce cumnatul său, *Alexandru*, ţarul *ortodox* al Bulgariei, îl purta cu nedisimulată mândrie.

[1257] Pentru o analiză competentă a acestor circumstanţe istorice, vezi, mai recent, studiul lui D. I. Mureşan, *Philothée Ier Kokkinos, la métropole de Hongrovalachie et les «empereurs de la terre»*, în vol. *Istorie bisericească, misiune creştină şi viaţă culturală, II. Creştinismul românesc şi organizarea bisericească în secolele XIII-XIV. Ştiri şi interpretări noi*, Galaţi, 2010, p. 390-406.

[1258] În scrisoarea pe care Urban al V-lea i-a trimis-o, în anul 1370, *Doamnei Clara* – văduva catolică a voievodului Nicolae Alexandru–, înaltul pontif o felicita pentru reuşita convertirii la credinţa romană a fiicei sale *Ana*, împărăteasa Bulgariei, rugând-o să procedeze la fel cu cealaltă fiică, *Anca*, regina Serbiei (Hurmuzaki, I_2, p. 158).

[1259] Având în vedere faptul că, până la această dată, cercetările arheologice nu au confirmat existenţa unei *sacristii* a bisericii domneşti câmpulungene, trebuie luată în consideraţie –cu prioritate– *şi* opinia conform căreia locaşul de cult a fost proiectat, de la bun început, ca o biserică *ortodoxă* (a se vedea, mai recent, studiul lui C. Moisescu, *Noi puncte de vedere*, p. 49-61).

[1260] Nu uităm că atât Basarab, în pomelnicul Mănăstirii Negru Vodă (cf. V. Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeş*, p. 25), cât şi Nicolae Alexandru, într-unul dintre documentele interne (*DRH*, B, XXXIX, p. 536), sunt atestaţi cu calitatea de ctitori ai bisericii domneşti din Câmpulung.

Fără a intra în detalii tehnice, vom sublinia, doar, că acest fapt a fost surprins şi consemnat, ca atare, de N. Ghika-Budeşti[1261], V. Vătăşianu[1262] şi, ulterior, de R. Theodorescu[1263].

În lumina tuturor consideraţiilor anterioare, ne apar justificate următoarele observaţii sintetice:

Întemeietorul Ţării Româneşti nu este altcineva decât *descălecătorul* înregistrat de tradiţie, **Negru Vodă**, a cărui *eventuală* ascendenţă türcică îi va facilita, în circumstanţele atât de speciale ale sfârşitului domniei lui Ladislau al IV-lea, o relaţie aparte nu doar cu regele maghiaro-*cuman*, ci şi cu Nogai, atotputernicul emir mongol de la Isaccea.

Negru Vodă intrase, în acest context, în posesia moşiilor Făgăraş şi Sâmbăta, care aparţineau, *de jure*, familiei Csák, respectiv fostului voievod transilvănean, Ugrinus, decăzut din graţiile regelui. Până la asasinarea acestuia, Ugrinus nu îndrăzneşte să reclame raptul, deşi documentele vremii atestă o mulţime de puneri şi *re*puneri în posesie, chiar prin voinţa lui Ladislau al IV-lea.

Imediat după dispariţia regelui, "în zilele lui Andreiaş craiul" (1290), Ugrinus îşi revendică şi obţine posesiunile făgărăşene, iar Negru Vodă se vede obligat să-şi transfere "scaunul" la sud de Carpaţi. Această desfăşurare istorică şi-a găsit, de altfel, ecoul, în cronica atribuită lui Radu Popescu: "Iaste şi altă pricină a socoti, şi poate-fi să fie învrăjbit domnul rumînilor cu domnii ungurilor şi cu ai saşilor, de niscaiva pricini, şi de acéia să se fie mutat dencoace. Şi nu iaste a nu să crede aceasta, că, după ce au trecut domnul dencoace, n-au mai avut stăpânire peste rumîni în Ardeal; iar nici pă dînsul să-l stăpînească cineva n-au fost: ci de-n plaiu încolo stăpînea ungurii,

---

1261 Autorul remarca influenţa occidentală asupra arhitecturii monumentului –cu planul romanic al naosului–, semnalând, totodată, legătura "stângace" dintre altar şi stâlpii interiori ai navei, ca şi aceea dintre naos şi pronaos, cel din urmă fiind specific cultului ortodox (*Evoluţia arhitecturii în Muntenia*, I, îm *BCMI*, XX, 1927, fasc. 53-54, p. 122).

1262 Datând biserica la sfârşitul secolului al XIII-lea, autorul amenda rezultatele cercetărilor anterioare şi afirma următoarele: "În afară de constatarea că fundamentele aparţin unei basilici cu trei nave şi stâlpi pătraţi, reconstituirea atât a părţii apusene, cu pronaosul închis şi cu caja scărilor spiralice, cât şi a altarului poligonal, care îmbrăţişează tustrele navele, sfidând orice logică şi analogie, trebuie respinsă. E limpede că la reconstituirea acestui plan nu s-a ţinut seamă de posibilităţile elevaţiei. Admiţând că basilica romano-catolică ar fi fost o ctitorie mănăstirească, scările puteau servi unei tribune, situată în partea de vest a navei, dar peretele care izolează acum pronaosul nu poate fi atribuit acestei basilici. La fel şi fundaţiile altarului trebuie să aparţină unei reconstrucţii, încât ceea ce ni se reprezintă în releveul săpăturilor ca o singură perioadă de construcţie trebuie să facă parte, în realitate, din cel puţin două faze, una a basilicii catolice, alta a unei refaceri parţiale cu adaptări pentru cultul ortodox." (*Istoria artei feudale în ţările române*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 130-131).

1263 "...în cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea, era ridicată în acel loc, în Câmpulungul unei recente imigrări săseşti catolice, o bazilică romanică asemănătoare celor din Transilvania [...] şi care, aşa cum s-a mai sugerat, a fost reamenajată la începutul veacului al XIV-lea pentru nevoile cultului ortodox..." (*Bizanţ, Balcani, Occident*, p. 282).

şi de-n plaiu încoace stăpînea domnul, pînă la Dunăre. Şi, pentru ca să arate că nu iaste supus nimunui, să scrie în hrisoave samodîrjăţ (adecă singur stăpînitor)"[1264].

"Renegat" chiar şi de către românii participanţi la congregaţia de la Alba Iulia[1265], care îi recunosc, *volens nolens*, lui Ugrinus statutul de posesor legitim al Făgăraşului şi al Sâmbetei, Negru Vodă va fi însoţit în trecerea sa, iniţial, doar de propria "ceată"[1266], urmându-i "compatrioţii" făgărăşeni şi saşii conduşi de comitele Laurenţiu.

Va *descăleca*, în primă instanţă, la Câmpulung, care –prin instalarea reşedinţei voievodale, a companionilor voievodului, dar mai ales a grupului de saşi– se dezvoltă rapid, pe coordonate *urbane* specific transilvănene.

[1264] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţărîi Rumîneşti*, în *Cronicari munteni*, I, Bucureşti, 1961, p. 228.

[1265] *DIR*, C, veacul XIII, vol. II, p. 369. Pentru analiza pertinentă a semnificaţiilor convocării "dietei", precum şi a participării românilor la această primă congregaţie, vezi T. Sălăgean, *op. cit.*, p. 228-233.

[1266] Pe de o parte, cetatea de la Breaza, unde, conform unora dintre variantele tradiţiei, voievodul a încercat o ultimă rezistenţă, avea dimensiuni prea mici pantru a putea adăposti, în siguranţă, mai mult decât o ceată de apărători. Pe de altă parte, puţin mai la sud de cetate, pe traseul care duce spre creastă şi, în continuare, spre Muntenia, există până astăzi o poiană numită *La Rugă*, unde Negru Vodă împreună cu voinicii săi s-ar fi rugat chiar înaintea plecării, pentru reuşita trecerii la sud de Carpaţi. Tradiţia consemnează, însă, explicit, faptul că la această primă descălecare s-au aventurat doar cei din anturajul războinic al voievodului, care îşi ia rămas bun de la oamenii locului, *în mijlocul cărora promite să revină, pentru a-i elibera*. Din unghiul nostru de vedere –pe care îl vom argumenta, în maniera cuvenită, într-un studiu aparte– promisiunea s-a şi împlinit, imediat după dispariţia lui Andrei al III-lea (1301) şi preluarea controlului total în Transilvania de către Ladislau Kan (T. Sălăgean, *op. cit.*, p. 263-266). Acesta l-a deposedat pe Ugrinus –în mod paşnic, urmare a unui acord (*ibidem*, p. 293)– de moşiile care provocaseră litigiul cu Negru Vodă, oferindu-i voievodului transalpin, în schimbul unei alianţe folositoare ambelor părţi, vechile sale posesiuni: Ţara Făgăraşului şi Ţara Almaşului. Această stare de fapt, curmată de dispariţia celor doi protagonişti (1315) şi preluarea puterii de către Carol Robert de Anjou, va avea următoarele consecinţe: pe de o parte, va determina notoriul conflict dintre regele angevin şi Basarab I, încă de la începutul domniei acestuia (*DRH*, D, I, p. 41); pe de altă parte, va sta la baza acordării respectivelor *feude*, câteva decenii mai târziu, domnilor munteni. În legătură cu Ţara *Almaşului* –aşa cum apare consemnată în *Letopiseţul Cantacuzinesc*, dar şi în primele acte elaborate de cancelaria munteană (vezi, spre exemplu, *DRH*, B, I, p. 56)– trebuie subliniată ascendenţa *türk* a numelui său (*alma*=măr), care probează simbioza româno-pecenegă, atât de caracteristică sudului transilvan. Mai mult, în centrul Ţării Almaşului se afla satul *Sibiel*, în raza căruia Th. Nägler a identificat singura fortificaţie analoagă celei de la Breaza, de pe teritoriul Transilvaniei, ambele cetăţi având, însă, corespondenţe arhitecturale şi de inventar ceramic în Ţara Românească, la *Cetăţeni* sau *Poienari* (*Cercetări arheologice în Ţara Făgăraşului privind feudalismul timpuriu*, în Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice, s. IV, t. II, 1977, p. 15), fortificaţii atribuite, deloc întâmplător, *descălecătorului* făgărăşean.

Confirmând, din nou, informaţiile cronicăreşti, în oraş a fost atestată arheologic[1267] acea "biserică mare şi frumoasă şi înaltă"[1268], ctitoria *descălecătorului*, în care succesorii săi, Basarab şi Nicolae Alexandru vor fi depuşi, în 1352, respectiv 1364[1269].

Cu ocazia unei deplasări, destul de recente, în Ţara Făgăraşului, am avut nesperata şansă de a intra in posesia unui document[1270] şi a unor informaţii pe care le considerăm de o valoare excepţională:

Tradiţia legată de personajul central al investigaţiei noastre, Negru Vodă, a fost cu adevărat vie şi extrem de puternică, până spre mijlocul secolului trecut, *cu deosebire pe valea Brezei*, în zona mediană a Ţării Oltului. Pe această vale, ca şi în cazul celorlalte văi făgărăşene, satele se succed firesc, începând de la Olt, către munte. Urmărind cu atenţie toponimia locală, am constatat că primul dintre aceste sate are un nume de provenienţă türk, *Voila*, care ne aminteşte de numele *jupanului Voila*, de pe unul dintre vasele aparţinând tezaurului de la Sânnicolaul Mare, atribuit, cu precădere, pecenegilor. Deplasându-ne spre munte, intrăm în satul *Voievodeni*, cu un nume căruia –deşi este purtătorul unui mesaj istoric de o importanţă aparte– nu i s-a acordat atenţia cuvenită[1271]. În ceea ce ne priveşte, vom remarca, în legătură cu aşezarea respectivă, patru aspecte, dintre cele mai sugestive: *1.* la o distanţă mică de capătul nordic al satului există un punct numit *Cetate* –vestigiu toponimic care ne duce, inevitabil, cu gândul la existenţa, aici, a unei vechi fortificaţii–, dar şi o *tabără a lui Negru Vodă*; *2.* biserica din Voievodeni a fost atestată ca fiind cea mai veche

---

1267 V. Drăghiceanu, *Despre Mănăstirea Câmpulung*, p. 284-335; Gh. I. Cantacuzino, *Începuturile oraşului Câmpulung*, p. 47-50. Concluziile analizei întreprinse de Gh. I. Cantacuzino, privind ridicarea lăcaşului de cult la mijlocul secolului al XIV-lea, de către Basarab I şi/sau Nicolae Alexandru, ca o afirmarea a autorităţii voievodale argeşene într-un Câmpulung *anexat* de curând*!*, ni se par profund eronate, într-o contradicţie flagrantă cu informaţiile documentare, cu tradiţia câmpulungeană şi, nu în ultimul rând, cu logica istorică. De altfel, *niciunei* probe arheologice, dintre cele evocate de Gh. I. Cantacuzino, nu i se poate contesta datarea în anii 1310-1315, ai edificării bisericii domneşti. Atribuirea lor, *exclusiv* şi *precis*, unui interval cronologic imediat următor, 1330-1350, este una profund arbitrară, neputând constitui un argument decisiv în susţinerea supoziţiilor autorului. Opiniei sale i s-a raliat, foarte recent, Al. Ciocîltan, care, într-o meritorie, de altfel, contribuţie istoriografică, *Colonizarea germană la sud de Carpaţi*, în *RI*, t. XXII, nr. 5-6, 2008, p. 431-460, a riscat, din unghiul nostru de vedere, o nefericită încheiere: "personajul Negru Vodă nu poate fi decât voievodul Nicolae Alexandru"*!*

1268 C. Moisescu, *Noi puncte de vedere*, p. 49-61.

1269 Vezi n. 1238.

1270 Este vorba despre *Strigătul de rămas bun al lui Negru Vodă de pe lumea asta*, chintesenţă a tradiţiei populare de pe valea Brezei, legată de epopeea voievodului *descălecător*. Versurile atribuite acestuia relevă foarte clar provenienţa sa locală şi multe alte informaţii pe care le vom exploata la momentul potrivit. Textul este inedit şi aparţine familiei regretatului preot Ioan Năftănăilă din Breaza, care l-a cules. Nouă ne-a parvenit prin intermediul doamnei Năftănăilă, căreia îi mulţumim, şi pe această cale.

1271 Fac excepţie D. N. Busuioc von-Hasselbach (*op. cit.*, p. 22) şi L. Antal (*op. cit.*, p. 91), fară ca autorii sa exploateze indiciile în context.

din Țara Făgăraşului[1272]; *3.* familia boierească *Bika* din Voievodeni a fost una dintre cele mai importante din întreaga țară[1273]; *4.* ca şi multe alte sate făgărăşene, lipsite, prin poziționarea lor, de contactul direct cu muntele, Voievodenii stăpâneau totuşi un domeniu montan, alăturat celui aparținând satului *Breaza*, cu amendamentul că domeniul respectiv nu era unul oarecare, ci, în mod semnificativ, cel mai întins dintre cele alocate satelor de pe această vale. Continuându-ne drumul către munte, am întâlnit satul *Pojorta*, al cărui nume trebuie reținut cu prioritate. Neabătându-ne de la traseu, vom intra în satul *Breaza*[1274], a cărui notorietate a fost determinată şi susținută de prezența în hotarele sale a *Cetății lui Negru Vodă*[1275]. Ceea ce le-a scăpat, însă, până acum, celor preocupați de subiect, iar nouă ne-a parvenit printr-o fericită întâmplare, este informația conform căreia oamenii locului atribuie, din vechime, părții dinspre munte a satului Breaza, numele *Bughea*. Tocmai apelativele acestor sate, *Pojorta* şi *Bughea*, prin care se face legătura între Voievodeni şi *Cetate*, se regăsesc în numele *celor două vechi aşezări vecine Câmpulungului*, flancând oraşul dinspre nord şi vest[1276]. De altfel, satul muscelean Pojorta face parte, actualmente, din comuna *Lereşti* –situată la periferia nordică a oraşului Câmpulung Muscel– şi al cărei nume este identic cu cel al *Muntelui Lereştilor*, aparținând de Țara Oltului, pe care Mircea cel Bătrân il întărea la finele secolului al XIV-lea unor boieri făgărăşeni din Vad[1277]. Vom mai evidenția, în context, următoarele: *1.* asigurările pe care reputatul cercetător I. Conea ni le dă în privința faptului că Muntele Lereştilor este –alături de alți câțiva

---

[1272] A. Lukács, *op. cit.*, p. 91.

[1273] *Ibidem*.

[1274] Atât numele satului *Breaza*, cât şi al celorlalte aşezări de pe valea omonimă –exceptând, desigur, *Voila*–, probează prezența, în acest areal, a unor comunități *slavo-române*, evoluând, distinct, în vecinătatea *pecenegilor* de pe valea pârâului Beşimbac (germ. Bessenbach, magh. Besimbák, în trad. *Pârâul Bissenilor/Pecenegilor*).

[1275] **Localizarea centrului de putere al voievodului *descălecător* pe valea Brezei –aşa cum înregistrează tradiția făgărăşeană, confirmată de toponimie– trimite la o posibilă ascendență etnică *românească* a lui Negru Vodă. În această variantă, "cazul" Negru Vodă s-ar adăuga celui reprezentat de voievodul maramureşean Dragoş, *descălecătoru*l Moldovei, ruinând definitiv teoria dlui N. Djuvara, cu privire la caracterul etnic alogen, în speță *cuman*, al creatorilor statelor medievale româneşti.**

[1276] Chiar şi în cazul domeniilor montane, situația de la Breaza se repetă la Câmpulung: între *plaiurile* aparținând obştei câmpulungene, se remarcă *Plaiul Voievodeni*, învecinat cu *izvoarele Bughei* (Şt. Trâmbaciu, *Istoricul obştii câmpulungenilor musceleni în evul mediu şi prima jumătate a sec. al XIX-lea*, Bucureşti, 1997, p. 29). Mai mult, în vecinătatea aceluiaşi *plai* se regăseşte *Plaiul Neamțului*. Şi tot în legătură cu aceste importante elemente de geografie istorică, vom menționa aici faptul că, o analiză atentă a hărții Munților Făgăraş ne va releva următoarea împrejurare: traseul pe care l-a urmat Negru Vodă, în drumul său spre Câmpulung, conform tradiției istorice, nu urmează varianta mai scurtă (*Urlea - Culmea Mezei - Plaiul lui Pătru - Câmpulung*), ci pe aceea mai lungă, pe valea Dâmboviței (*Urlea - Culmea Mezei - Valea Dâmboviței - Podul Dâmbovicioarei - Câmpulung*). Aparent stranie, opțiunea sa ar putea fi justificată de faptul, că pe acest traseu se găsesc două toponime extrem de sugestive: lacul şi muntele *Peceneaga*, adică ale pecenegilor*!*

[1277] *DRH*, B, I, p. 31-32.

munţi din grupa Munţilor Cibinului, ce străjuiesc înspre sud străvechea Ţară a Almaşului– unul dintre foarte puţinii, aparţinând Carpaţilor româneşti, al căror nume este, de fapt, un *onomastic colectiv*, amintind de stăpânirea devălmaşe a unei obşti rurale locale[1278]; *2.* conotaţiile istorice ale prezenţei lângă Câmpulung a satului *Voineşti*, cu un nume care trimite la ideea constituirii sale prin aşezarea în zonă a familiilor unui grup de "voinici", de războinici apropiaţi curţii voievodale, în proximitatea căreia se găsea. De altfel, satul cu pricina –al treilea din componenţa actualei comune Lereşti– este, şi el, un sat de colonizare făgărăşeană[1279], ca şi satul *Berevoieşti* de lângă Câmpulung, cu corespondenţe în Berivoii făgărăşeni şi în numele vârfurilor Berivoiul Mare şi Berivoiul Mic, culmi făgărăşene aparţinătoare de Ţara Oltului.

Ajungând în acest punct al raţionamentelor noastre, se ridică un important semn de întrebare: cum a reuşit *descălecătorul* făgărăşean să-şi impună autoritatea în faţa unor voievozi munteni şi olteni, atestaţi, fără dubiu, în actele vremii? Răspunsul ni-l dau, încă o dată, izvoarele scrise: în anul 1291, Nogai, protectorul lui Negru Vodă, întreprinde o acţiune de amploare în vest, până la Porţile de Fier, impunându-şi hegemonia pe linia Dunării inferioare. Este faptul care va determina –pentru o bună bucată de vreme– dispariţia *banului de Severin* din ierarhia funcţiilor Regatului ungar, pecetluind şi sfârşitul suzeranităţii arpadiene asupra Ţării Severinului[1280].

Formaţiunile politice locale, sud-carpatice, intră, cu acest prilej –după modelul, aplicat deja, ţaratului bulgar–, în aria de dominaţie *efectivă* a emirului Nogai, pe care acesta obişnuia să şi-o exercite prin interpuşi, de preferinţă *türcici*. Astfel, repetând isprava anterioară –de la finele anilor ’70, respectiv prima jumătate a anului 1285–, când şi-a impus suzeranitatea asupra *cumanului* Şişman, noul stăpânitor al Vidinului[1281], dar şi asupra *cumanului* Gheorghe I Terter (1280-1292)[1282], ţarul de Târnovo[1283], după doar câţiva ani sare în ajutorul *cumanilor* Dărman şi Kudelin[1284] –care preluaseră controlul în Branicevo, împotrivindu-i-se lui Ştefan Dragutin– şi îl impune pe *Negru* Vodă cnezilor de la sud de Carpaţi.

Practic, fruntaşii autohtoni –"potentibus illarum partium", ca să utilizăm o formulă perfect valabilă aplicată de cancelaria papală într-o altă împrejurare istorică[1285]– nu îl *aleg* ca domn al lor, conform interpretării

---

[1278] I. Conea, L. Badea, *Munţii Mărginimii Sibiului*, p. 96.

[1279] Şt. Meteş, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII-XX*, Bucureşti, 1977, p. 152.

[1280] V. Achim, *Politica sud-estică a regatului ungar*, p. 241-247. Vezi şi Ş. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 168, cu datarea incursiunii lui Nogai în anul 1292.

[1281] V. Achim, *op. cit.*, p. 205; Aleksandar Uzelac, *Tatars and Serbs at the End of the Thirteenth Century*, în *RIM*, nr. 5-6, 2011, p. 11.

[1282] Pentru ascendenţa cumană a *Terterizilor*, vezi, mai recent, P. Diaconu, *Cumanii şi originea familiei lui Dobrotiţă*, în *RI*, t. V, nr. 3-4, 1994, p. 283-288.

[1283] V. Achim, *op. cit.*, p. 235; Aleksandar Uzelac, *op. cit.*, p. 11.

[1284] V. Achim, *op. cit.*, p. 201-203, 242-249; Aleksandar Uzelac, *op. cit.*, p. 11-15.

[1285] Vezi n. 1220.

clasice a istoriografiei noastre, ci i se *subsumă*, prin voința atotputernicului Nogai[1286]. Acesta este şi sensul închinării Băsărăbeştilor, "cu toată boerimea ce era mai nainte preste Olt", aşa cum a înregistrat-o cronica țării[1287].

Importanța istorică intrinsecă a acestui ultim aspect –ca şi aceea conjuncturală, dacă ne gândim la intervențiile istoriografice recente ale lui N. Djuvara– ne prilejuiesc şi ne obligă, întrucâtva, la o scurtă paranteză.

Analizând cu atenție fragmentul introductiv al *cronicii țării*, am concluzionat, în acord cu încheierile, mai vechi, ale unor specialişti reputați, că acesta denotă o "suspectă" acuratețe în prezentarea faptelor. Mai exact, se poate uşor constata discrepanța majoră dintre partea de început a *Letopisețului Cantacuzinesc* –de o remarcabilă precizie cronologică, sugerând existența unei surse de primă mână, accesibilă compilatorului– şi paragrafele sale ulterioare, extrem de confuze. Prin urmare, este total inacceptabilă presupunerea că un *acelaşi* cronicar nu avea nici cea mai vagă idee despre succesiunea urmaşilor *descălecătorului* –spre exemplificare, Basarab îi era complet necunoscut, lui Negru Vodă urmându-i în scaun un fantomatic Mihail, care ar fi domnit 19 ani–, deşi stăpânea perfect istoria Ungariei, din perioada arpadiană. Astfel, plasând *descălecatul* în anul 1290, subliniază că acesta s-a petrecut "în zilele lui Andreiaş craiul", adică ale regelui Andrei al III-lea, care a domnit, într-adevăr, începând cu vara anului 1290 şi până în 1301. Precizarea capătă, practic, o excepțională semnificație, dat fiind faptul că, în lipsa sa, cititorul ar fi expus unei grave confuzii interpretative, fixând evenimentul, fără niciun sens sau justificare istorică, în timpul domniei lui Ladislau al IV-lea *Cumanul*, care domnise, şi el, în cursul primei jumătăți a *aceluiaşi* an, 1290.

În acest context, atestarea *Băsărăbeştilor* "preste Olt" şi "închinarea" lor în fața *descălecătorului* beneficiază de suficientă susținere[1288], pentru a

---

[1286] Nu uităm faptul că, cele mai vechi izvoare care descriu *descălecatul* făgărăşean –în speță versiunea arabă a *cronicii țării*, pe care o datorăm patriarhului Macarie Zaim (V. Cândea, *Letopisețul Țării Româneşti*, p. 681), respectiv cronica raguzanului Luccari (*Copioso ristretto degli annali di Rausa*, p. 49)– transmit, uneori explicit, ideea *cuceririi* teritoriilor de la sud de Carpați.

[1287] *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 15. Aşa cum aprecia, judicios, Ş. Papacostea, actul *prim* al întemeierii țării "s-a manifestat instituțional prin recunoaşterea calității de *mare voievod*, a voievodului unificator" (*Românii în secolul al XIII-lea*, p. 169). Mai mult, continua reputatul cercetător, "dispariția tuturor celorlalți voievozi din spațiul Țării Româneşti, în vreme ce în Transilvania s-au păstrat numeroşi voievozi până târziu, e un alt indiciu al eliminării funcției voievodale în sens arhaic din noua țară şi al evoluției acestei funcții de la *suzeranitate*, întâietate în cadrul federativ, la *suveranitate*, proces care avea să se închege definitiv la mijlocul secolului XIV." (*ibidem*). Cu toate acestea, "Închinarea nu a fost necondiționată: țara din dreapta Oltului şi-a impus autonomia, întruchipată de instituția *băniei*, înzestrată cu elemente ale suveranității, dintre care cel mai însemnat era cel al dreptului de a pronunța sentințe capitale (*jus gladii*)." (*ibidem*). În susținerea afirmațiilor sale, autorul făcea trimitere la informațiile, de o deosebită însemnătate, transmise de Paul de Alep: "Mai înainte [...] în acest oraş <*Craiova*> îşi avea reşedința un guvernator, cu titlul de ban; ca un al doilea domn, el avea puterea de a confisca <bunuri> şi de a osândi la moarte şi dădea porunci şi punea oprelişti fără a-l întreba pe domn..." (*Călători străini despre țările române*, VI, p. 212).

deveni extrem de importantă în economia investigaţiei noastre. Iar punctul nodal al acesteia, aşa cum se poate uşor intui, este relaţia dintre *Basarab* şi *Băsărăbeşti*, coincidenţa numelui voievodal cu cel al "dinastiei" nobiliare de "preste Olt" fiind, în egală măsură, *tulburătoare* şi *provocatoare*.

Într-o intervenţie anterioară[1289], sedus fiind de *aparenta* filiaţie *Radu Negru Vodă – Basarab – Nicolae Alexandru*, aşa cum o relevă documentul de întărire a daniilor bisericii domneşti din Câmpulung, emis de Gavril Movilă[1290], am concluzionat în favoarea identificării voievodului *descălecător* cu **Thocomer**, tatăl lui Basarab, atestat ca atare, într-un act strict contemporan, emis de cancelaria angevină[1291].

1288 Confirmarea acestei desfăşurări istorice a venit şi din cercetarea, minuţioasă, a originii marilor domenii oltene, datorată regeretatul genealogist D. Pleşia. Urmare a investigaţiilor întreprinse, acesta a putut susţine, cu fermitate, validitatea tradiţiei cronicăreşti: "Am fi, deci, îndreptăţiţi să ne întrebăm dacă în spusele cronicii nu trebuie văzută amintirea unor întâmplări reale, adică închinarea urmaşilor cnezilor de la 1247, voievodului unificator de la sfârşitul aceluiaşi veac." (*Cneazul Ioan (1247) şi urmaşii săi: o ipoteză (dar poate) şi o explicaţie*, în *ArhGen*, II (VII), nr. 3-4, 1995, p. 137). De altfel, încă din anul 1970, D. Pleşia sublinia, alături de G. D. Florescu, faptul că "…pentru începuturile Ţării Româneşti, departe de a transmite nişte născociri legendare, *Letopiseţul Cantacuzinesc* conţine ştiri de o izbitoare veridicitate, confirmate de alte surse documentare ce ne stau astăzi la îndemână." (*Temeliile străvechi ale Ţării Româneşti*, în *MI*, V, nr. 11, 1971, p. 2). Vezi şi consideraţiile lui S. Iosipescu, care, la capătul unei analize extrem de judicioase, încearcă să combată teoria unui adaos târziu, interesat, al fragmentului referitor la "Băsărăbeşti": "din punct de vedere al ideologiei vremii şi a desfăşurării concrete a domniei lui Matei Basarab, aprecierea *introducerii* la cronica ţării drept un manifest propagandistic, de afirmare a unei legitimităţi false şi contestate, este dificil de susţinut" (*Letopiseţul Cantacuzinesc şi tradiţia istorică a originilor principatului Ţării Româneşti*, în *RdI*, t. 33, nr. 10, 1980, p. 1878).

1289 D. Căprăroiu, *Asupra începuturilor oraşului Câmpulung*, în *HU*, t. XVI, nr. 1-2, 2008, p. 37-64.

1290 "Râvnit-am domnia mea celor ce au fost mai nainte de noi binecinstitorilor şi de Dumnezeu încununaţi domni şi am dăruit şi domnia mea acest […] hrisov al domnii mele sfintei şi dumnezeeştii biserícii domnii mele den oraşul domnii mele, den Câmpulung, care iaste întemeiată şi zidită de răposatul Negrul Radul voevod […] ca să-i fie ei satul Bădeştii […] pentru că acest sat Bădeştii au fost bătrână şi dreaptă moşie de la moş de la strămoşii sfintei biserici a domnii mele, datu şi miluitu de **răposatul Io Neculai Alexandru voevod, feciorul bătrânului, răposatului Io Basarab voevod, nepotul răposatului Negru Radul voevod** (s.n.)… (*DIR*, B, veacul XVII, vol. III, p. 265). Atragem atenţia că această întărire s-a făcut pe baza actului original de danie, înaintat domnului, şi care fusese emis de Nicolae Alexandru în anul 1352, spre pomenirea "părinţilor domnii sale" (*ibidem*). Cât priveşte autenticitatea acestui act, ea a fost deja dovedită, în chip *definitiv*, urmare a unei laborioase analize documentare, de către P. Chihaia (*Artă medievală I*, p. 228-259).

1291 O întâmplare dintre cele mai fericite (vezi şi N. Constantinescu, *Basarab I şi contribuţia sa la consolidarea Ţării Româneşti*, în *AIIAI*, II, 1986, p. 561), petrecută în cancelaria angevină (1332), ne-a permis cunoaşterea numelui pe care îl purta tatăl voievodului Basarab. Astfel, urmare a cererii pe care fraţii Pavel şi Laurenţiu o fac regelui Carol Robert de Anjou, de a reuni cele 5 scrisori patente obţinute anterior într-un singur privilegiu –legat de stăpânirea unor moşii–, acesta acceptă, evocând meritele celor

Astăzi, după o analiză dedicată exclusiv acestei probleme, fundamentală pentru istoria medievală a Ţării Româneşti, considerăm că informaţia oferită de documentul citat anterior, privind relaţia bunic-nepot dintre Negru Vodă şi Nicolae Alexandru, ar putea fi interpretată şi în sensul unei **descendenţe pe linie *maternă* a celui din urmă, în raport cu *descălecătorul* făgărăşean**. În aceste condiţii, Basarab ar fi *ginerele* şi nu fiul lui Negru Vodă, cel din urmă încuscrindu-se, astfel, cu Thocomer – personaj important, binecunoscut cancelariei angevine[1292], exponentul familiei voievodale de "preste Olt"– în virtutea unei inspirate alianţe dinastice, care va şi înlesni unificarea voievodatului muntean cu teritoriile controlate de "Băsărăbeşti". Ipoteza este nu doar tentantă, ci beneficiază de câteva argumente *forte*: *1.* nu regăsim numele lui *Thocomer* în niciunul dintre documentele emise de *descălecător*[1293], acesta semnându-se, în mod exclusiv, cu *Negru Vodă*; *2.* coincidenţa izbitoare dintre apelativul marelui voievod Basarab şi cel al "Băsărăbeştilor" olteni, la care se adaugă inexistenţa vreunei urme –în onomastică, toponimie sau în tradiţia populară– a numelui său la răsărit de Olt, în contrast cu mulţimea "probelor" de dincolo de râu[1294]; *3.* în vechiul pomelnic al Mănăstirii Câmpulung,

---

doi în timpul expediţiei din Ţara Românescă, împotriva lui "Bazarab, filium Thocomerii […], infidelis olacus noster" (*DRH*, D, I, p. 50-51).

[1292] Din această perspectivă, nu este exclusă, în opinia noastra, identificarea lui *Toktomer* (1293) din vechile cronici ruseşti (cf. Charles J. Halperin, *"Know Thy Enemy": Medieval Russian Familiarity with the Mongols of the Golden Horde*, în idem, *Russia and the Mongols. Slavs and the Steppe in Medieval and Early Modern Russia*, editori V. Spinei şi G. Bilavschi, Bucureşti, 2007, p. 58) cu tatăl lui Basarab. Deşi contestată până de curând (vezi, mai recent, István Vásáry, *Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, Cambridge University Press, 2005, p. 152-153), considerăm contribuţia lui A. A. Gorszkij (*Politicseszkaja borba na Ruszi v konce XIII veka i otnosenyija sz Ordoj*, în Otyecsesztvennaja Isztorija, 3, 1996, p. 74–92, recenzată de Kurunczi Jenő în revista *Klió*, 3, 1997) revelatoare pentru eventualitatea prevăzută de noi. Acesta a demonstrat că Toktomer nu este acel prinţ tătar provenit din spaţiul crimeean, adică din centrul de putere controlat de Tokta, ci un personaj aflat în anturajul şi sub comanda lui Nogai, "făcătorul de hani" de la Isaccea.

[1293] Vezi *infra*, p. 295.

[1294] Privitor la onomastică, vezi excepţionala lucrare a lui I. Conea, *Basarabii din Argeş. Despre originea lor teritorială şi etnică*, Bucureşti, 1935, în care acesta opinează ferm în favoarea provenienţei voievozilor *Basarabi* din Haţeg şi nordul Olteniei. Din perspectivă toponimică, este relevant numele Muntelui *Basarab*, care străjuieşte Mănăstirea Cozia, de pe malul drept al Oltului. În ceea ce priveşte tradiţia populară, amintirea lui *Basarab* este extrem de vie în zona Râmnicului Vâlcii, unde şi-ar fi disputat întâietatea fraţii *Basarab* şi *Olan*, cel dintâi rezidând în fortificaţia de pe dealul Cetăţuia (C. N. Mateescu, *Legenda oraşului Rîmnicu Vîlcea*, în revista *Ion Creangă*, 1913). Această precizare este extrem de importantă, dată fiind semnificaţia toponimul în discuţie, existent până astăzi şi atestat, ca atare, într-un document emis în veacul al XVII-lea: "Şi iar au cumpărat Ghinea şi Stanciul o ogradă în câmpul oraşului, la valea Cetăţii, de la Conda, fiul lui Dumitru, pentru 2500 aspri gata. Şi iar au cumpărat Ghinea şi Stanciul ocină în oraş, însă în susul câmpului, partea lui Vancea, peste valea Cetăţii, toată, de la Vancea, pentru 3000 aspri gata" (*DIR*, B., veacul XVII, vol. I, p. 182). Dar biserica de pe dealul Cetăţuia, din marginea nordică a oraşului Râmnic, vizitabilă astăzi, este tocmai biserica în care a fost asasinat, la 2 ianuarie 1529, Radu de la Afumaţi (pentru detalii, vezi N. Stoicescu,

apar drept ctitori *Io Basarab Vv. i gsžda ego sa Marghita*[1295], ceea ce denotă confesiunea ortodoxă a soţiei sale. Faptul este confirmat de documentul, *autentic*, emis de Nicolae Alexandru în anul 1352, citat de Gavril Movilă în 1618, prin care dăruia bisericii domneşti din Câmpulung moşia Bădeştii, pentru "pomenirea *părinţilor* domnii sale"[1296]. Şi cum documentele, la fel de autentice, păstrate până târziu de saşii câmpulungeni, dovedesc în mod peremptoriu că "Doamna Marghita, a Negrului Vodă" era *catolică*[1297], rezultă că Basarab era ginerele *descălecătorului*, căsătorit cu fata acestuia, Marghita, care purta numele mamei sale, dar fusese botezată ortodox, aşa cum a impus-o confesiunea tatălui, marele voievod.

Cât priveşte problematica, atât de dezbătută astăzi, a etniei *Basarabilor*, opinăm în favoarea ascendenţei turanice a acestora, *recte* pecenegă[1298], pe *filieră paternă*. Vom apela, desigur, la argumentul

---

Radu de la Afumaţi (1522-1529), Bucureşti, 1983, p. 142-143). Trebuie acceptat faptul că retragerea sa precipitată, din faţa lui Neagoe vornicul şi Drăgan postelnicul, tocmai în biserica de pe dealul Cetăţii, indică existenţa acolo a curţii voievodale de la Râmnic, neidentificată încă. O periegheză de dată foarte recentă, pe care am întreprins-o împreună cu colegii Raluca şi Sergiu Iosipescu, în incinta actualei biserici de pe dealul Cetăţuia, ne-a prilejuit cîteva surprize de proporţii, legate de amplasamentul acesteia şi de vestigiile arheologice prezente acolo, nevalorificate până în prezent. Fără a intra în detalii, vom spune doar că *sit*-ul arheologic de la Cetăţuia –aşa cum îl vom trata– se pretează în mod deosebit, din perspectiva epocii la care facem referire, ridicării unei rezidenţe fortificate, de la înălţimea şi adăpostul căreia puteau fi controlate, în mod nemijlocit, vadurilor oltene din arealul râmnicean. Mai atragem atenţia asupra faptului că existenţa lui *Olan* –fratele voievodului, conform informaţiilor oferite de tradiţie– este documentată tocmai prin localizarea *Olăneştilor*, sat foarte vechi, în proximitatea Râmnicului, de la care şi-a luat numele însuşi râul pe malurile căruia s-a dezvoltat aşezarea urbană. Că nu este vorba despre "olanele" care s-ar fi produs aici (sic!), şi care ar fi dat numele satului, cum au perorat unii autori, o dovedeşte "perechea" sa din Moldova, *Olăneştii* de pe Bârlad, despre care stăpânii satului mărturiseau, la 1657, că aparţinuse "strămoşului nostru Olan" (cf. L. V. Lefter, *Olăneştii: ctitoria lui Mihai Vodă Racoviţă (comuna Zăpodeni, judeţul Vaslui)*, în Monumentul, 6, Iaşi, 2005, p. 80, n. 8).

[1295] Cf. V. Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeş*, p. 25.

[1296] *DIR*, B, veacul XVII, vol. III, p. 264-268. Atragem atenţia că data emiterii documentului, 1352, se conjugă perfect cu anul morţii bătrânului voievod Basarab –aşa cum îl cunoaştem din grafitul descoperit la Argeş (vezi n. 960)–, eveniment care a şi determinat dania domnească, cu atât mai mult cu cât domnul a fost îngropat chiar în biserica beneficiară (vezi n. 1238). Aceste amănunte autentifică în cel mai mare grad documentul, potenţialii falsificatori, de la începutul sec. al XVII-lea, neavând de unde să cunoască data cu pricina, cum, de altfel, nu aveau habar de existenţa vreunui voievod Basarab (C. Rezachevici, *Când apare "familia domnească a Basarabilor"?*, în vol. *Naţiunea română. Idealuri şi realităţi istorice. Acad. Cornelia Bodea la 90 de ani*, îngrijit de Alexandru Zub, Venera Achim, Nagy Pienaru, Bucureşti, 2006, p. 172-189; idem, *Dinastiile "Basarabilor". Precizări necesare şi puncte de vedere noi*, în Academia Română. Memoriile secţiei de ştiinţe istorice şi arheologie, s. IV, t. XXXII, 2007, p. 133-153).

[1297] Vezi *infra*, p. 299, cu n. 1321.

[1298] Vezi contribuţia lui S. Brezeanu, de dată recentă, în care autorul evidenţia legătura dintre atestările numelui *Basarab* şi zonele unde există toponime de origine pecenegă (*Basarab. O nouă ipoteză asupra originilor antroponimului*, în vol. *Identităţi şi solidarităţi medievale. Controverse istorice*, Bucureşti, 2002, p. 371-386).

onomastic[1299], grăbindu-ne să subliniem că acesta îşi conservă termenul de valabilitate *doar* pus în contextul geografic al Olteniei montane, incluzând Ţara Haţegului[1300], dar şi a celei submontane, în care abundă toponimele de origine türcică. Fără a le mai înşira aici[1301], purcedem, în cele ce urmează, la a consemna alte câteva idei, circumscrise problematicii în discuţie.

[1299] László Rásonyi, *Contributions à l'histoire des premières cristallisations d'État des Roumains. L'origine des Basarabas* în Archivum Europae Centro-Orientalis, t. I, nr. 1-4, Budapest, 1935, p. 221-253. Aprecierile savantului maghiar au fost confirmate, ulterior, de marele nostru orientalist, A. Decei: "Pentru zilele noastre rămâne incon testabil faptul că numele propriu Basaraba [...] este un nume turc [...] constituit din *Basar* + *Aba*, primul termen fiind aoristul *basar* al verbului *basmak*, «a presa, domina, imprima», iar al doilea corespondentul numelui «tată». Deci un nume propriu având sensul de «Tată Dominator», desigur luat ca nume de persoană, cum dealtfel numele tatălui său «Thocomerius» este turco-cumanicul *Tok-Temür* cu înţelesul de «Fier Tare», şi nu slavul Tihomir sau Tugomir, cum l-au declarat slaviştii români şi alţii şi cum se repetă încă în zilele noastre". În paragraful următor, autorul recurge la o amintire personală ce avea menirea de a întări afirmaţiile precedente: "Numele de persoană Basarabă l-am întâlnit ca nume de familie ramificat în satul Turtaba din jud. Mehedinţi în regiunea submontană a Olteniei. Acest nume, ca şi Tocsaba, Tokuz-aba al documentelor moldoveneşti (*tokuz*, «nouă » + *aba*), este de asemenea un compus cumanic: *Tört*, "patru" (în otomană: *dört*) + *Aba*, deci «Patru Taţi», care se stabiliseră odinioară printre români şi nu Turbata cum se ortografiază astăzi, atribuindu-i-se o etimologie românească nu prea măgulitoare" (A. Decei, *Invazia tătarilor din 1241/42 în ţinuturile noastre după Djāmi' ot-Tevārīkh a lui Fäzl ol-Lāh Räšīd od-Din*, în vol. *Relaţii româno-orientale. Culegere de studii*, Bucureşti, 1978, p. 196).

[1300] Problema contactelor şi a convieţuirii românilor cu elementele provenite din rândul neamurilor türce, îndeosebi pecenege şi cumane, precum şi aceea a asimilării acestora în mediul românesc, pe parcursul sec. X-XIII, s-a pus pentru o serie întreagă de zone transilvănene, existând ştiri explicite cu privire la simbioza lor (Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, p. 81 şi urm.). Din această perspectivă, referindu-se la realităţile specifice Ţării Haţegului, R. Popa evidenţia statutul ei de "regiune privilegiată" în raport cu procesul istoric abia amintit, argumentele provenind, mai ales, din domeniul antroponimiei. Astfel, s-a subliniat frecvenţa în Haţeg a unor nume de rezonanţă türcică –dintre cele mai răspândite fiind *Basarab*–, la care pot fi adăugate şi câteva toponime, cu semnificaţie asemănătoare. Fără ca datele pe care le avem deocamdată la dispoziţie să poată desluşi, într-o manieră categorică, natura contactelor şi a simbiozei româno-türcice, este de domeniul certitudinii că acestea se înscriu "într-un proces istoric ce a durat mai multe generaţii, cândva între sfârşitul secolului al X-lea şi până către mijlocul secolului al XIII-lea, în întraga Transilvanie şi în special în părţile ei sudice" (R. Popa, *La începuturile evului mediu. Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1988, p. 74).

[1301] Poposim, totuşi, asupra câtorva consideraţii privind localizarea elementelor türce în arealul râmnicean, de unde am presupus că provin Thocomer şi fiul său, Basarab. Prin urmare, amintim că Mănăstirea *Cozia*, al cărei nume reprezintă varianta türcică a *Nucetului* românesc –vezi documentul lui Mircea cel Bătrân, în care acesta oferă "traducerea" termenului ("locul numit Nucet, *adică Cozia*", cf. *DRH*, B, I, p. 59)–, fusese ctitorită pe locul dăruit de boierul *Udobă*, cu nume türcic, fiind umbrită de Muntele *Basarab!* Niţel mai jos, chiar lângă Râmnic, a fiinţat, din vechime, moşia lui *Olan*, adică *Olăneştii*, din proximitatea văii *Comanca!* Avertizăm că forma celui din urmă toponim trimite la prezenţa cumană în zonă, şi nu la vreun *Coman*, care ar fi rezultat în *Comăneşti*. De altfel, acest toponim este omologul binecunoscutelor *Sasca*, ce amintesc, mai ales în Moldova, de prezenţa comunităţilor săseşti (vezi, spre exemplificare, *Sasca*

Plecând de la raţionamentul, absolut legitim, că românii şi pecenegii au evoluat în "tandem" pe întreaga linie a Carpaţilor Meridionali, adică acolo unde destinul şi desfăşurările istorice i-au alăturat, vom încerca să surprindem, extrem de concis, efectele acestui tulburător "mélange", pornind de la realităţile făgărăşene, mai bine acoperite documentar.

Aşadar, cum bine se ştie –şi am subliniat deja– o serie de izvoare aparţinând primei jumătăţi a veacului al XIII-lea, ca şi mulţimea exemplelor toponimice, atestă prezenţa consistentă a pecenegilor în arealul delimitat de râul Olt şi Munţii Făgăraş, alături de populaţia autohtonă majoritară, adică de vlahi. Mai mult decât atât, se poate proba, chiar şi în zilele noastre, persistenţa genomului turanic pe aceste meleaguri, uşor de identificat la populaţia actuală prin prisma caracteristicilor fizionomice. Aceasta nu permite, însă, să îi socotim drept türci pe cei "stigmatizaţi" astfel, asimilarea lor fiind, desigur, profundă şi de dată veche. În fapt, extrapolând realităţile contemporane la cele specifice secolului al XIII-lea, vom putea certifica o neîndoielnică similitudine, începând chiar cu cea de-a doua jumătate a acestui veac. Practic, pecenegii sud-transilvăneni dispar ca grup etnic autonom din documentele cancelariei arpadiene, semn că procesul de asimilare *socio-culturală* în favoarea elementului vlah autohton se afla într-un stadiu avansat. Sau oricum, suficient de înaintat încât să permită celor ce redactau actele arpadienilor la finele secolului al XIII-lea, ca şi pe acelea ale regilor angevini de mai târziu, să îi surprindă documentar sub o unică ipostază etnică, aceea de *olaci*.

Este şi cazul marelui Basarab, numit ca atare, *olac*, în celebrul document din 1332[1302], deşi ascendenţa sa, pe linie paternă, dintr-un peceneg "oltean" este aproape sigură[1303]. În plus, pentru o analiză obiectivă a acestei

Băii). Revenind la "patronul" Olăneştilor, *Olan* –adică fratele voievodului Basarab, conform tradiţiei locale– trebuie subliniată sorgintea sa türcică, derivând din "copil" sau "tânăr" (cf. Leslie P. Peirce, *Seniority, Sexuality, and Social Order: The Vocabulary of Gender în Early Modern Ottoman Society*, p. 177). Fie-ne iertat, aşadar, dacă vom considera că o familie –în care apar numele *Thocomer*, *Basarab* şi *Olan*– provenind dintr-un areal impregnat de türcisme ar putea avea o ascendenţă türk, măcar "dintr-o parte"*!* Cât priveşte ideea lansată recent –ca o replică, mult prea acidă, la intervenţiile lui N. Djuvara–, cum că românii se adăpau la izvorul onomastic türk în virtutea unei aşa-zise "mode" a împrumuturilor onomastice, aceasta nu se prea aplică la cumpăna secolelor XIII-XIV, în situaţiile în care avem de-a face cu o *succesiune* de nume türcice, de la o generaţie la alta, mai ales într-un context toponimic precum cel descris anterior (vezi şi M. M. Székely, *Familii de boieri din Moldova de origine transilvăneană (secolele XIV-XVI)*, în *ArhGen*, I (VI), nr. 1-2, 1994, p. 95-104). Mai mult, atragem atenţia că antroponimele "româneşti" de origine türcică, abia evocate, sunt atestate *chiar* în perioada în care pecenegii şi cumanii renunţau cu aplomb la numele lor tradiţionale în favoarea celor cu semnificaţie sacramental creştină, ceea ce imprimă ideii "împrumuturilor" un caracter oarecum *extravagant*, ca să nu-i spunem altfel*!*

1302 Vezi n. 1291.

1303 Într-o intervenţie de dată recentă, D. I. Mureşan încearcă, pe baza fragmentului din *Zakonik*-ul lui Ştefan Duşan (vezi n. 1032), să acrediteze ideea că numele de botez al voievodului Ţării Româneşti era *Ioan* (M. Cazacu, D. I. Mureşan, *Ioan Basarab, un domn român la începuturile Ţării Româneşti*, p. 151-153). "Ioan" ar putea reprezenta, însă, doar obişnuitul apelativ teofor *adăugat* numelor domnilor titulari, din care a derivat cunoscuta particulă "IO" (Cf. E. Vîrtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în*

circumstanțe, ar trebui luat în considerare, cu mai mult discernământ, şi statutul lui Basarab, care nu era un oarecare, ci conducătorul românilor, adică al *olacilor* transalpini, aşa cum erau ei percepuți de cancelaria angevină. Nu uităm că, într-un act emis la nici două luni distanță de la cel citat anterior, acelaşi Carol Robert de Anjou preciza că Basarab l-a atacat, "plin de viclenie şi înşelăciune", după ce a adunat " oareşicare putere şi ceată de români"![1304] Era destul de greu, în aceste condiții, să-l numească altfel, Basarab nefiind, aşa cum am văzut, descendentul sau reprezentantul indubitabil al unei comunități cu totul *distincte*, precum cea cumană sau secuiască, ceea ce ar fi permis cancelariei angevine să o precizeze documentar. Chiar şi aşa, ne vom permite să atragem atenția că nici *Terterizii* şi nici *Şişmanizii*, de o incontestabilă ascendență cumană, nu au fost numiți altfel decât *țari bulgari*. Şi aceasta în contextul în care, cum bine se ştie, cel puțin Ioan Srațimir, țarul şişmanid de la Vidin, putea fi numit, la rigoare, la fel de bine cuman, după apartenența etnică a bunicii, transmisă tatălui său, precum şi *vlah*, dată fiind descendența sa din Theodora, fiica lui Basarab. Dar o astfel de întreprindere putea caracteriza doar preocupările punctuale ale unor cronicari cu apetențe genealogice şi nu pe cele ale consacratelor cancelarii *statale* contemporane, precum cea angevină sau sârbească.

Din această perspectivă, Nicolae Alexandru ar putea fi numit în aceeaşi măsură peceneg, după bunicul său, Thocomer, dar şi ungur, după bunica sa, catolica Marghita. Vom urma, însă, exemplul cancelariei angevine şi îl vom numi "olacus noster", considerând împrejurarea ca fiind simptomatică pentru ceea ce a însemnat "miracolul" românizării.

Revenind, grăbit, pe *terra ferma* a istoriei factologice, precizăm că în ultima decadă a secolului al XIII-lea, dar şi ulterior, Negru Vodă şi succesorul său, Basarab, vor gravita –spre folosul menținerii autonomiei statale, inacceptabilă pentru regalitatea ungară– în aria de influență a hanilor mongoli. Conservarea autorității lor s-a datorat, în fapt, în deceniile

---

Țara Românească şi Moldova (până în secolul al XVI-lea), Bucureşti, 1960, p. 16-17. Vezi şi P. Ş. Năsturel, *O întrebuințare necunoscută a lui "IO" în sigilografie şi diplomatică*, în *SCN*, I, 1957, p. 367-371; D. Ciurea, *"IO" din intitulația documentelor româneşti (noi sublinieri)*, în *AIIAI*, IV, 1967, p 187-190; P. P. Panaitescu, *"IO" în titlul domnilor români*, în *AIIAI*, XXIV, nr. 2, 1987, p. 63-72). Faptul că în *Zakonik* numele "Ivanko" îi succede celui voievodal nu poate fi, neapărat, un contraargument al soluției propuse, din moment ce în cronicile sud-dunărene acest procedeu este unul obişnuit. Vezi, de pildă, *Istoria slavo-bulgară* a ieromonahului Paisie, în care, vorbindu-se despre țarul Mihail-Boris –regele bulgarilor care i-a şi creştinat, în anul 861– se fac următoarele precizări: "Până la Şişman, ultimul Ioan, toți se scriu după numele şi titlul său, câți sunt din neamul său, întâi scriu numele lor cum era, apoi Ioan." (ap. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 67). Chiar şi în caz contrar –dacă s-ar dovedi că Basarab ar avea un al doilea nume, *Ioan*, ceea ce este greu de crezut din moment ce documentele contemporane, de cancelarie, nu puține la număr, îl numesc doar Basarab–, teoria noastră nu ar avea de suferit. Am precizat de la bun început că opinăm în favoarea unei ascendențe pecenege pe *linie paternă*. Putea să fie la fel de bine fiul unei romănce şi să se fi numit *şi* Ioan. Dar asta nu îl face mai puțin peceneg, aşa cum numele Gheorghe nu l-a făcut mai puțin cuman pe țarul *Terter* (vezi n. 1282).

[1304] *DRH*, D, I, p. 53-54.

care au urmat dispariţiei lui Nogai, perpetuării practicilor sale politice, de către Tokta şi Özbek[1305].

Sub Tokta, această procedură devenise, oricum, una imperativă, în condiţiile acutizării instabilităţii politice a regiunilor pe care le stăpânise, cu o mână de fier, hanul de la Isaccea. Cât despre guvernarea hanului Özbek, care a asigurat *ulus*-ului giucid apogeul dezvoltării sale, se poate spune că acesta a urmărit, în linii mari, întreţinerea hegemoniei mongole în spaţiul carpato-danubian şi balcanic, cu aceleaşi metode. Această realitate se va preciza încă din primii ani ai "mandatului" său pe tronul de la Sarai, fiind destul de limpede surprinsă documentar, mai ales în contextul reangajării politice şi militare a Ungariei, în direcţia Severin-Vidin.

> "Modificările structurale, pe care le cunoscuse de curând aria de hegemonie a Hoardei de Aur, în spaţiul carpato-balcanic, au făcut ca regele ungar să întâlnească ca apărători ai menţionatei arii geografice *fruntaşi autohtoni*, sprijiniţi, fireşte de contingente tătare. Rezistenţa domnului român de la Argeş şi a despotului de Vidin, respectiv a ţarului de Târnovo au fost nu numai paralele, ci, în mare măsură, corelate"[1306].

Recunoaşterea autorităţii dobândite de Basarab în această perioadă, precum şi a poziţiei sale proeminente în constelaţia de puteri dirijate de han, este magistral ilustrată într-un document din anul 1325: Ştefan, fiul comitelui cuman Parabuh, îşi ponegreşte propriul stăpân, preaslăvindu-l pe Basarab transalpinul, "spre vătămarea respectului regesc". *Puterea regelui*, susţinea el, *nu se poate compara cu aceea a lui Basarab*[1307]*!*

Iată, aşadar, cum epopeea voievodului făgărăşean –cu o posibilă ascendenţă *türk*–, protejat de Nogai, se va identifica, treptat, cu destinul proaspetei sale creaţii statale. Asumându-şi cu responsabilitate şi îndârjire misiunea trasată de han, Negru Vodă îşi va angrena supuşii autohtoni într-un proiect politic de anvergură, care se va numi *Ţara Românească*.

În lumina acestor consideraţii, este semnificativ faptul că, dintre cele şapte documente –ajunse, mijlocit, la cunoştinţa noastră– emise de voievodul *descălecător*, şi pe care urmaşii săi de mai târziu le evocă şi le validează prin formula "a văzut" sau "a citit domnia mea şi cartea răposatului Negru voievod", doar unul este destinat comunităţii urbane câmpulungene, celelalte şase constituindu-se în acte de danie adresate mănăstirii Tismana[1308], respectiv unor beneficiari –"săraci", moşneni sau boieri– din Câmpulung[1309], Gorj[1310] şi, *remarcabil*, din fostul judeţ Slam Râmnic[1311].

[1305] O analiză competentă a acestor aspecte, la V. Ciocîltan, *Hegemonia Hoardei de Aur la Dunărea de Jos (1301-1341)*, în *RI*, t. V, nr. 11-12, 1994, p. 1099-1018.

[1306] Idem, *Mongolii şi Marea Neagră în secolele XIII-XIV*, p. 253.

[1307] *DRH*, D, I, p. 38.

[1308] *DIR*, B, veacul XVI, vol. III, p. 303-304; *DIR*, B, veacul XVI, vol. IV, p. 220-222; *DRH*, B, XXXII, p. 113-114.

[1309] *Documente şi inscripţii*, I, p. 186-188.

[1310] A. Busuioceanu, *Două documente inedite din Ţara Românească din secolul al XVI-lea*, în *SMIM*, IX, 1978, p. 167-169 (preluat şi în *DRH*, B, IV, p. 327-328); *DIR*, B, veacul

Pe de o parte, faptul că monahii de la Tismana dispuneau de un astfel de act, emis în anul 1294[1312], nu trebuie să ne mire. Aşa cum s-a demonstrat,

---

XVII, vol. III, p. 568; vol. IV, p. 87-88. Atragem atenţia, în context, asupra unor circumstanţe nesesizate până în prezent: o analiză atentă a documentelor la care facem trimitere –acte de întărire, în beneficiul moşnenilor din *Arcani* sau al boierilor din *Hiriseşti*– va releva faptul că acestea nu au fost emise întâmplător, ba dimpotrivă, poartă cu ele o profundă semnificaţie istorică. Ne referim la grija manifestată de *întemeietor*, atât pentru atragerea supuşilor săi din teritoriile de "preste Olt", proaspăt alipite voievodatului muntenesc, cât şi pentru securizarea drumurilor de *contrabandă* care coborau din Transilvania, şi pe care beneficiarii privilegiilor domneşti se angajaseră să le supravegheze. Astfel, *Arcanii* –al cărui apelativ, profund sugestiv, trebuie reţinut cu atenţia cuvenită–, localizat astăzi în nordul judeţului Gorj, nu era un sat oarecare, ci una dintre marile vetre moşneneşti din Oltenia (V. Cărăbiş, *Sate de moşneni din valea Jaleşului. Contribuţii istorice*, Craiova, 1976, p. 45-48), aparţinând celui mai vechi dintre judeţele atestate în Ţara Românească, *Jaleş* (*DRH*, B, I, p. 21, 121; vezi şi I. C. Filitti, *Banatul Olteniei şi Craioveştii*, în *AO*, XI, nr. 59-60, 1932, p. 15, iar, mai recent, V. Cărăbiş, *Judeţul Jaleşului*, în Litua. Studii şi cercetări, VI, 1994, p. 84-91). De altfel, judeţul purta numele râului omonim, *Jaleş*, pe a cărui vale superioară cobora, din Haţeg –debuşând tocmai la *Arcani*– un important drum de transhumanţă şi *contrabandă*, utilizat veacuri la rând de oierii transilvăneni. În ceea ce priveşte *Hiriseştii* –astăzi cartier al oraşului Novaci, din acelaşi areal nordic, submontan, al judeţului Gorj–, acesta era un vechi sat boieresc, pe raza căruia debuşa "Marele Drum al Muntelui" (actualmente *Transalpina*), făcând legătura între părţile de peste munţi şi Ţara Românească. Deloc întâmplător, pentru controlul acestui drum au fost construite cetăţile de la Tilişca şi Sibiel, din centrul Ţării Almaşului (cf. P. Binder, *Antecedente şi consecinţe sud-transilvănene ale fondării voievodatului Munteniei (sec. XIII-XIV)*, II, în Acta 1996, vol. 2, Sf. Gheorghe, 1997, p. 40).

[1311] *DRH*, B, XXXI, p. 356-357. Vezi şi n. 843.

[1312] *DRH*, B, XXXII, p. 113-114. Aşa cum se poate cu uşurinţă deduce, această datare contrazice flagrant teoria, îmbrăţişată larg de cercetarea istorică românească, privitoare la *confuzia* pe care călugării de la Tismana –şi întreaga literatură cultă împreună cu ei– ar fi făcut-o între prezumtivul *întemeietor* al ţării şi "finanţatorul" mănăstirii de pravilă athonită de la Tismana, *Radu I*. În fapt, conform interpretării clasice a istoriografiei noastre, tocmai această confuzie ar fi generat numele *Radu*, pe care îl va purta *Negru Vodă* (al tradiţiei populare), contaminând, ulterior, însăşi "legenda" care circula pe valea Brezei făgărăşene*!* (C. C. Giurescu, *În legătură cu întemeierea Ţării Româneşti*, în *RIR*, XVII, fasc. I-II, 1947, p. 109). Conform analizei întreprinse anterior, aceste circumstanţe nu se mai pot susţine, la argumentele evidenţiate deja adăugându-se precizările din documentul la care facem trimitere. Astfel, Matei Basarab *vede* atât *cartea răposatului Negrul voievod* (la cursul anilor 6802/1294), cât şi *cartea lui Dan voievod, fiul lui Radul voievod* (din anul 6894/1386). În consecinţă, trebuie admis faptul că, prin forţa împrejurărilor, monahilor de la Tismana –posesorii acestor hrisoave, pe care le înaintau, de obicei, spre întărire–, dar şi domnilor ţării, *Radu I* li se impunea ca un personaj istoric întru totul **distinct**, domnind la aproape un secol depărtare de voievodul *întemeietor*. O dovadă peremptorie în favoarea aserţiunilor noastre o constituie şi inscripţia zugrăvită –ca pisanie– în naosul bisericii Mănăstirii Tismana, deasupra ancadramentului intrării, care consemnează calitatea de ctitor a voievodului *Radu I*, fără ca numele său să fie "contaminat" cu apelativul *descălecătorului*: "Prin numele Tatălui şi al Fiiului şi cu ajutoriiu(l) Sfântului Duh amin: însă eu robul stăpânului I(isu)s H(rist)os **Io Radul voevod** am zidit acest sfânt şi d(u)mnezeesc lăcaş Adormirea prea Sfintei Stăpânei noastre de D(um)nezeu Născătoare şi pururea Fecioara Maria, din temelie până la

deja, viaţa monahală pe meleagurile sud-carpatice, cu precădere olteneşti, nu a început cu Sf. Nicodim, acesta nefăcând altceva decât să *resusciteze*, în varianta reformatoare a isihasmului athonit, formele degradate –în contextul revenirii Banatului de Severin sub stăpânirea Regatului ungar (1334/5)[1313]– ale unei vieţii mănăstireşti răsărite cu mult înainte[1314].

---

săvârşit, sfânta mînăstire Tismana, trecând spre lăcaşul cel de veci." (ap. Gh. I. Cantacuzino, *Mănăstirea Tismana*, Bucureşti, 2004, p. 27).

1313 Vezi *supra*, p. 242.

1314 T. Simedrea, *Viaţa mînăstirească în Ţara Românească înainte de 1370*, în *BOR*, LXXX, nr. 7-8, 1962, p. 673-687. O "cheie" a acestei problematici –pe cât de însemnată, pe atât de complexă– o constituie datarea celor două lăcaşuri de cult, suprapuse, de la Vodiţa, respectiv atribuirea primelor iniţiative ctitoriceşti la Tismana. Urmându-l pe V. Drăghiceanu, autorul primelor cercetări arheologice de la Vodiţa (*Săpăturile de la Vodiţa. Bisericile Sf. Nicodim şi ale lui Litovoiu Vodă*, în *BCMI*, XXII, 1929, p. 149-156), o serie de specialişti, între care s-a remarcat V. Vătăşianu, au datat Vodiţa I în secolul al XIII-lea, lui Nicodim fiindu-i atribuită Vodiţa II (*Datarea celor două ctitorii de la Vodiţa*, în Academia Română. Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice, s. IV, t. IV, 1977, p. 27-34). Reluarea cercetărilor arheologice, de către Gh. I. Cantacuzino, a avut drept consecinţă *re*datarea celor două biserici: prima ar fi ctitoria lui Nicodim, care a durat, însă, foarte puţin, fiind înlocuită după doar câteva decenii, la începutul secolului al XV-lea, cu Vodiţa II (*Probleme ale cronologiei ruinelor fostei mănăstiri Vodiţa*, în *SCIV*, t. 22, nr. 3, 1971, p. 469-477). Încheierile lui Gh. I Cantacuzino au fost preluate şi de C. Moisescu, *Arhitectura românească veche*, *I*, p. 117-119, într-o interpretare pe care noi o considerăm *discutabilă*. Pe de o parte, absidele laterale ale Vodiţei I nu ar mai putea constitui un impediment în datarea sa *anterior* venirii lui Nicodim în Oltenia, din moment ce Biserica 2, cu plan *treflat*, de la Cetăţeni, fiinţa încă de la mijlocul secolului al XIII-lea (L. Chiţescu, *Elemente definitorii ale centrului voievodal de la Cetăţeni*, p. 86). Pe de altă parte, însuşi Gh. I. Cantacuzino considera că "Pridvorul care înconjură pronaosul bisericii *a doua* de la Vodiţa, indiferent de structura pe care va fi avut-o, poate fi considerat ca *premergător* al celui de la Tismana, care are un plan asemănător aproape până la identitate." (*op. cit.*, p. 475, n. 24). Şi cum cercetările mai recente asupra bisericii Mănăstirii Tismana au demonstrat că aceasta a fost proiectată şi executată *de la bun început* (1377-1378) cu pridvorul dispus în jurul pronaosului (cf. C. Moisescu, *op. cit.*, p. 119-126), rezultă că biserica-prototip, Vodiţa II, este, în realitate, ctitoria lui Nicodim. Dată fiind concluzia abia enunţată –incomodă autorilor care postulaseră atribuirea Vodiţei I lui Nicodim–, a fost propus, ulterior, un traseu *în sens invers* al modelului, de la Tismana la Vodiţa II (C. Moisescu, *op. cit.*, p. 126; Gh. I. Cantacuzino, *Mănăstirea Tismana*, p. 62). Obiecţiile noastre au în vedere perioada mult prea scurtă de funcţionare a unui monument de talia Vodiţei I –a cărei înlocuire, la începutul veacului XV, ar fi presupus, oricum, o intervenţie voievodală "de iznoavă", ce s-ar fi reflectat în documentele epocii (vezi, în acest sens, şi amendamentele, judicioase, ale lui V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 32-34)–, dar şi circumstanţele *îndoielnice* ale prezumtivei preluări, *de către* Vodiţa II, a modelului de pridvor *de la* biserica Mănăstirii Tismana. Este, astfel, greu de înţeles –în condiţiile în care Vodiţa II ar fi o ctitorie *posterioară* şi nu *anterioară* bisericii Tismanei–, cum s-a putut ajunge la o legătură cu totul deficitară între zidurilor pridvorului şi cele ale corpului bisericii, ştiut fiind că pe latura de nord acestea *nu* se îmbină (cf. Gh. I. Cantacuzino, *Probleme ale cronologiei ruinelor fostei mănăstiri Vodiţa*, p. 474-475). Mult mai firesc ar fi să se revină la aserţiunile *iniţiale* ale autorului cercetării arheologice, care considera pridvorul Vodiţei II "*premergător* celui de la Tismana" –unde acest element constructiv a fost perfecţionat–, şi care ar impune atribuirea, corectă, a Vodiţei II, ca o ctitorie a obştii păstorite de

La argumentele formulate deja, vom adăuga tradiția tismăneană, care –fără a avea habar de identitatea, cronologia sau succesiunea primilor *bani de Severin*, absconsă chiar şi cercetării moderne– aminteşte de eforturile constructive susținute, cu ocazia *primei* ridicări a mănăstirii, sub un anume Oslu –un *Oslu, bano de Zeureno*, este atestat la 21 martie 1240[1315]–, care a şi dat, de altfel, numele muntelui *Oslea*, ce străjuieşte plaiurile Tismanei. În plus, tradițiile mehedințene din proximitatea Voditei, ca şi acelea din nordul Gorjului, mărturisesc atitudinea profund ostilă a localnicilor la adresa inițiativelor lui Nicodim, mergând până la uciderea călugărilor însoțitori, Sfântul însuşi văzându-se obligat să suporte câteva "corecții"[1316]. Această împrejurare istorică ne apare profund semnificativă, relevând încercările furibunde ale țăranilor de a înlătura spectrul aservirii[1317], experimentat, *volens nolens*, **anterior**.

Pe de altă parte, falsitatea acestor acte nu poate fi susținută: *1.* ele sunt datate veridic (1292, 1294), fiind confirmate –şi confirmând, în aceeaşi măsură– informațiile cronicăreşti, dar nu numai[1318]; *2.* nu se regăsesc şi în

---

Sf. Nicodim. Privitor la datarea celor dintâi inițiative ctitoriceşti la Tismana, însuşi autorul cercetării recunoaşte, onest, că săpăturile arheologice, "nu îndeajuns de extinse şi efectuate într-un spațiu răvăşit de alte săpături, nu pot permite concluzii sigure, ci numai ipoteze." (Gh, I. Cantacuzino, *Mănăstirea Tismana*, p. 63).

1315 *DIR*, C, veacurile XI, XII şi XIII, vol. I, p. 319-320; vezi şi V. Achim, *op. cit.*, p. 102.

1316 Cf. I. Donat, *Fundațiunile religioase ale Olteniei*, p. 93-94.

1317 Chiar I. Donat, reputatul cercetător al realităților medievale din Oltenia, cel care a popularizat informația, o comenta astfel: "se vede bine că aceste legende reprezintă amintirea ostilității cu care țărănimea liberă a privit începuturile de organizare a monahismului, justificată prin tendința de acaparare a gliei pe seama mănăstirilor" (*ibidem*, p. 94).

1318 Remarcăm, bunăoară, datarea ctitoririi *Kloster*-ului dominican din Câmpulung –de către "Doamna Marghita, care a fost catolică, a Negrului Vodă"– în jurul anului 1304 (vezi n. 1321), dar şi informațiile cuprinse în pisania schitului Zghiabul, din jud. Vâlcea: "făcutu-s'au de vechime, în zilele Radului Negru Voievod, de lemn, hram Vovedenia Maicii Domnului, leat 1310" (cf. I. Donat, *op. cit.*, p. 89). În acest context, vom remarca un fapt profund semnificativ: *toate* ctitoriile ecleziastice atribuite lui Negru Vodă sunt plasate sub patronajul spiritual al *Sf. Fecioare*, având, de preferință, hramul *Adormirii Maicii Domnului* (Biserica Domnească din Câmpulung, Mănăstirea Tismana, Mitropolia din Curtea de Argeş, schitul Negru Vodă-Cetățeni, schitul Corbii de Piatră-Argeş, schitul Zghiabul-Vâlcea, schitul Babele-Vlaşca). Prezența *Mitropoliei* de la Curtea de Argeş printre ctitoriile atribuite lui Negru Vodă nu trebuie să surprindă, dacă ne raportăm la informațiile oferite de tradiție –vezi *Balada Meşterului Manole*, respectiv a *Mănăstirii Argeşului*: Pe Argeş în gios/ Pe un mal frumos/ **Negru Vodă** trece…)–, confirmate, în chip fericit, de rezultatele cercetărilor lui D. I. Mureşan, care au evidențiat faptul că la Argeş funcționa, din vechime, anterior transferului mitropolitului Iachint, o importantă episcopie ortodoxă (*Philothée Ier Kokkinos, la métropole de Hongrovalachie et les «empereurs de la terre»*, p. 390-406). Din unghiul nostru de vedere, sediul acesteia nu putea fi decât acolo unde se va instala Mitropolia Țării Româneşti, succedată, la rându-i, după transferul la Târgovişte, de faimoasa ctitorie a lui Neagoe Basarab, *Mănăstirea Argeşului* (A. Sacerdoțeanu, *Vechimea Mănăstirii Argeşului*, în *BOR*, nr. 11-12, 1938, p. 766-769; E. Lăzărescu, *Biserica Mănăstirii Argeşului*, Bucureşti, 1967, p. 9; N. Constantinescu, *Nicolae Alexandru Voievod - Iachint de Vicina sau despre rosturile*

părţile dunărene ale Olteniei, anexate mai târziu[1319], şi nu credem că motivul ar putea consta în calitatea morală a potenţialilor beneficiari, care se vor fi ferit de astfel de falsuri; *3.* unele acte aparţin *ţăranilor* moşneni, pe care nu-i vedem, în niciun caz, ştiutori de slavonă şi vajnici falsificatori de documente; *4.* în cazul sentinţei pronunţate de Alexandru al II-lea Mircea – cu evocarea daniei lui Negru Vodă–, domnul îl defavoriza în faţa călugărilor tismăneni pe principalul său favorit, Ivaşcu Golescu[1320]; 5. în cazul sentinţei pronunţate de Constantin Şerban –în baza unui act ce confirma dania făcută *baraţilor* câmpulungeni, mai exact a locului pe care se va funda *Kloster*-ul dominican, de către "Doamna Marghita, soţia catolică a lui Negru Vodă"[1321]–, trebuie să ţinem cont că domnul i-a favorizat pe saşi în disputa cu călugării ortodocşi de la Mănăstirea Negru Vodă după o cercetare *temeinică* a documentelor[1322], chiar pe fondul profundei ostilităţi resimţite de acesta la adresa comunităţii germanice.

---

argeşene ale momentului istoric 1359, în Argesis, t. XI, 2002, p. 137-146). Încă o scurtă atenţionare, la finalul acestei digresiuni: aşa cum se observă din versurile *Baladei Meşterului Manole*, în memoria populară Negru Vodă îşi începe periplul argeşean venind "Pe Argeş în gios", adică din amonte, ceea ce, în conformitate cu geografia locului, evocă tocmai transferul său de la Câmpulung la Argeş, pe drumul ce debuşează, prin *Valea Iaşilor*, chiar pe locul fostei Mitropolii. Deloc întâmplător, aceasta a fost ridicată pe moşia *Flămânzeştilor*, al căror nume indică, din perspectivă etimologică, sorgintea comunităţii respective dintr-o unitate teritorială care ar fi trebuit să se numească *Flămânda*, şi pe care o regăsim, în mod cu totul semnificativ şi, deopotrivă, probator, la Câmpulung, desemnând chiar dealul la poalele căruia s-a dezvoltat oraşul*!*

1319 Nu uităm că linia Dunării inferioare, până la Porţile de Fier, s-a aflat sub controlul *nemijlocit* al tătarilor, atestat de diverse izvoare contemporane. Acestea relevă faptul că, după eliminarea lui Nogai, hanul Tokta a preluat stăpânirea teritoriilor supuse anterior emirului mongol, trimiţând doi dintre apropiaţii săi "la Isaccea, pe râul Dunăre şi în locurile aparţinătoare de Porţile de Fier, care au fost posesiunile lui Nogai" (*an-Nuwairī*, ap. V. Ciocîltan, *Mongolii şi Marea Neagră în secolele XIII-XIV,* p. 242-243). De altfel, în contextul conflictelor sîrbo-vidiniene, din anul 1291, cronica arhiepiscopului Danilo relatează despre refugierea lui Şişman la nordul Dunării, la tătari, în regiunea din faţa Vidinului, adică în Oltenia de astăzi (cf. V. Achim, *op. cit.*, p. 244-245). Mai mult, *Descrierea Europei Orientale* (1308) –izvor contemporan, de primă mână, datorat unui călugăr dominican a cărui identitate a rămas necunoscută– atestă stăpânirea ţaratului de la Vidin asupra teritoriilor din stânga fluviului, care trecea, la acea dată, "prin mijlocul acestui imperiu" (G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, II, Bucureşti, 1934, p. 53).

1320 *DIR*, B, veacul XVI, vol. IV, p. 220-221. Vezi şi P. Chihaia, *De la «Negru Vodă» la Neagoe Basarab*, p. 115.

1321 *Documente şi inscripţii*, I, p. 245-246. *Cronica franciscanilor* din 1764, alcătuită de Blasius Kleiner, precizează chiar şi data la care a fost ridicat *Kloster*-ul, "de către principesa catolică Margareta, soţia lui Radu Negru Vodă": "prin jurul anului 1304"*!* (G. Georgescu, *Câmpulung-Muscel în Cronica franciscanilor din 1764*, în Argessis, t. IX, 2000, p. 256).

1322 *Documente şi inscripţii*, I, p. 244-246.

În privința începuturilor Câmpulungului –creație urbană a saşilor instalați de Negru Vodă– atrage atenția faptul că aşezarea prezenta trei părți distincte: "cartierele" periferice, *recte* mahalalele oraşului, ocupate de populația românească, găsită sau descălecată aici (vezi *bughenii*); zona centrală, cu marea piață dreptunghiulară străjuită de biserica *Bărăției*, ocupată de saşi; platoul sudic, mai înalt, care domina împrejurimile, unde se află vechea aşezare a *Curții domneşti*[1323], neidentificată în mod satisfăcător din punct de vedere arheologic[1324], dar atestată de documentele vremii[1325].

De altfel, judecând prin prisma numelui oraşului, atestat încă de la începutul secolului al XIV-lea, în inscripția de pe lespedea funerară a comitelui Laurețiu, ne apare credibilă opinia conform căreia aşezarea a avut

---

[1323] Remarcăm faptul că, pe lângă considerentele enunțate deja, voievodul şi-a aşezat *Curtea* la "poarta" sudică a oraşului, în apropierea celui mai mare şi mai bine conservat castru militar roman *transalutan* (Castrul Jidova). Credem că existența acestei importante fortificații din piatră, preluată "de-a gata", într-o conjunctură dintre cele mai ingrate pentru "fugarul" făgărăşean, a fost unul dintre motivele descălecării sale aici. Prin analogie, vom aminti că reşedința cneazului Vâlcan –*Curtea lui Vâlcan*– era amplasată, cu rosturi bine precizate, chiar lângă castrul roman de la Bumbeşti Jiu (vezi n. 967). Pentru o discuție competentă privind problematica, extrem de complexă, a refolosirii de către medievali a fostelor fortificații romane, unele în bună stare la nivelul secolelor XIII-XIV, vezi A. A. Rusu, *Castelarea carpatică*, p. 78-79. Spre exemplificare, a fost invocat, între altele, cazul cetății *Orlenburg*, amenajată într-un fost castru roman auxiliar şi distrusă de incursiunea tătară din anul 1335 (vezi *supra*, p. 242, cu n. 1044).

[1324] "Ceea ce interesează cu precădere în cazul cercetărilor arheologice de la Câmpulung sunt vestigiile edificiilor ce compuneau ansamblul de arhitectură, începând cu biserica voievodală şi urmele reşedinței care se poate considera că a existat lângă aceasta. Rămân de precizat datarea mai certă a construcțiilor din zona de la est de biserică şi desfăşurarea exactă în plan pe care o vor fi avut clădirile în diferite faze. În această privință au rămas încă aspecte nu îndeajuns de clarificate, atât din motive obiective cât şi din cauza unor neajunsuri tehnice ale săpăturilor, iar datele rezultate în urma cercetărilor nu sunt îndeajuns de concludente. Un impediment grav în fața rezolvării acestor probleme îl reprezintă faptul că o bună parte, mai mult de un sfert, din suprafața ansamblului vechii reşedințe domneşti este acoperită de construcții moderne, care fac imposibilă orice cercetare." (Gh. I. Cantacuzino, *În căutarea urmelor reşedinței domneşti de la Câmpulung*, în Argesis, t. XIX, 2010, p. 13).

[1325] De curînd, L. Cîmpeanu a pus în circulație un document descoperit în *Arhiva Secretă a Prusiei*, Berlin, de o însemnătate aparte pentru elucidarea câtorva aspecte ale domniei, atât de tenebroase, din perspectivă istoriografică, a voievodului Dan al II-lea, în care se face o referire expresă la existența curții domneşti din Câmpulung. Mai exact, este vorba despre un raport al cavalerului teuton Nicolaus Redwitzer –aflat în suita regelui Sigismund de Luxemburg, în anii 1426-1427– către Marele Maestru al Ordinului, elaborat la 11 aprilie 1427, la Feldioara, după întoarcerea din campania anti-otomană întreprinsă în Țara Românească. Printre altele, cavalerul arăta că regele "a mers cu 4000 de orăşeni şi țărani şi cu 600 de călăreți peste munte, în Țara Românească, **într-un oraş deschis numit Câmpulung, unde se află o curte degradată** (s.n.), acolo unde a avut înainte românul [Dan Vodă] tabăra, şi [regele] a început să o fortifice cu şanțuri şi palisade pentru a se apăra de turci." (ap. L. Cîmpeanu, *Dan al II-lea, Sigismund de Luxemburg şi cruciada târzie. Un document inedit din arhiva Ordinului Teutonic*, în *SMIM*, XXX, 2012, p. 75).

aceeaşi configuraţie –desfăşurată pe valea *râului Câmpulung,* numit ulterior *Râul Târgului*[1326]–, fără a fi restrânsă la una dintre cele trei componente, încă de la începuturile sale urbane.

Privitor la termenul *Şchei*, care a provocat multe discuţii în mediul istoriografic[1327], vom considera că el se datorează, cel mai probabil, unei comunităţi *bulgare*, aşezată în acest perimetru urban, într-un moment oarecare. Un argument important al acestei prezumţii l-ar putea constitui numărul apreciabil de morminte bogomilice identificate în cimitirele oraşului[1328]. Pentru obiectivitate, în lipsa unor dovezi irefutabile, vom accepta, totuşi, că toponimul ar putea avea şi o ascendenţă circumscrisă uneia una dintre următoarele împrejurări istorice: *1.* prezenţa anterioară a unei comunităţi româneşti, găsite aici de către saşii transilvăneni[1329], cu prilejul "descălecatului" lor, la finele secolului al XIII-lea; *2.* imigrarea, la o dată imposibil de precizat, a unui grup de români din Şcheii Braşovului[1330], ori a unui grup de vlahi proveniţi din teritoriile bulgăreşti, intrate sub apăsătoarea dominaţie otomană; *3.* colonizarea în acest areal, în primul deceniu al secolului al XIV-lea, a unui grup de *alani* veniţi din Bulgaria[1331].

Ceea ce importă, însă, cu adevărat, în privinţa celei dintâi reşedinţe a statului muntenesc, este privilegiul excepţional acordat comunităţii câmpulungene, *încă de la descălecarea ţării*, unic în istoria medievală a oraşelor româneşti. Concret, ne referim la *dreptul obştii de a stăpâni în exclusivitate moşia aferentă, fără ca pe cuprinsul ei să poată pătrunde vreun străin.* Mai mult decât atât, "să nu fie volnic nici boier, nici sluga domniei mele, să ceară de la domnia mea măcar loc sau măcar moşie la oraş, sau casă sau loc sau delniţă la câmp sau vie orăşenească sau vad de moară sau orice ar fi [...] ci numai orăşenii să fie volnici ca să facă ce vor vrea ei cu aceste moşii"[1332]*!*

[1326] Denumirea râului, identică cu aceea a *Râului Târgului* de la Argeş, relevă, desigur, una dintre funcţiile cele mai mai importante ale oraşului, cea *comercială.*

[1327] Pentru detalii, vezi S. Brezeanu, *Schei/Şchei. Etnonimie şi toponimie medievală românească*, în idem, *Identităţi şi solidarităţi medievale. Controverse istorice*, Bucureşti, 2002, p. 350-370.

[1328] Cf. Gh. I. Cantacuzino, *Începuturile oraşului Câmpulung*, p. 81.

[1329] Situaţia ar fi, de altfel, oarecum echivalentă cu aceea de la Braşov, unde saşii au numit la fel cartierul românesc din marginea aşezării (cf. P. Chihaia, *În legătură cu originea şi structura oraşelor de reşedinţă din Ţara Românească*, în vol. *Artă medievală I*, p. 304).

[1330] Varianta ne-a fost sugerată de Şt. Trâmbaciu, căruia îi mulţumim, şi pe această cale, pentru ajutorul bibliografic acordat.

[1331] Supoziţia noatră este generată de acelaşi raţionament istoric care explică prezenţa *iaşilor* la Argeş. Atragem atenţia, spre justificarea aceastei simple *ipoteze de lucru*, asupra faptului că în prima monografie a oraşului Câmpulung, datorată lui C. D. Aricescu, autorul afirma, cu toată autoritatea, originea iazigă/alană a şcheienilor (*Istoria Câmpulungului, prima reşedinţă a României*, I, Bucureşti, 1855, p. 74-78).

[1332] Cf. *Documente şi inscripţii*, I, p. 16-17.

În acest sens, scrisoarea privilegială emisă de Matei Basarab în favoarea orăşenilor din Câmpulung evidenţiază atât amploarea respectivelor drepturi, cât şi vechimea actelor voievodale pe care domnul însuşi le întărea:

"Cu mila lui Dumnezeu, creştin Matei voievod şi domnu a toată Ţara Rumânească. Dat-am domnia mea această poruncă a domniei mele oraşului domniei mele Câmpulung, lui Stan judeţul cu 12 pârgari şi preoţilor şi tuturor oroşanilor, de la mare până la mic, însă câţi sunt moşneni în oraş şi cu feciorii lor, câţi Dumnezeu le va dărui, ca să fie în pace dă găleată şi de lucru domnesc şi de vama pârcălabilor den oraş şi de vama pitarilor de la săborul lui Svetei Ilie proorocul, orice ar vrea să vânză sau ce ar vrea să cumpere sau cal sau bou sau oaie sau pături sau peşte sau măcar verice tot, să nu aibă a lua de la dânşii vamă.

Şi iar ca să n-aibă nimeni voie cei dân afară ca să aducă ca să vânză acolo în oraş, nici boiari mari, nici slujitori, nici ţărani, nici măcar veri cine den slugile domneşti, ci numai înşişi oroşanii să vânză vin. Iar care-i dintr-acei den afară ar vrea să aducă vin şi să vînză acolo în oraş să aibă a rămâne butea dăşartă pre seama oroşanilor.

Şi iarăşi să aibă a da pitarilor şi oiarilor şi dijmarilor şi tuturor câţi umblă cu slujbe aşişderea judeţul Muscelului şi plaiului muntelui, câte un plocon de bucate, iar mai mult nici cât de puţin să nu le mai dea lor, după obiceiul lor şi cum au fost iertaţi şi în zilele acelor buni şi cinstiţi domni.

Şi iar cui i se va întâmpla vreunuia den oroşani moarte şi i-ar rămâne acelui niscareva moşii dupe moartea lui sau casă sau loc la oraş vad de moară sau delniţă la câmp sau vie sau măcar orice, cu acelea nici un amestec sau lucru, să nu aibă nici domnia mea niscareva locuri sau moşii den cele orăşeneşti sau casă sau moşii sau loc în oraş, sau vad de moară sau delniţă în câmp sau vie sau măcar orice, ci însăşi oroşanii ca să fie volnici ca să facă ce ar fi voia lor cu acele moşii.

Şi iar de ar fi vreun oroşan datoriu la vreun boiar sau la alt om dă ţară şi s-ar întâmpla acelui om moarte şi ar rămâne den trupul lui feciori, ca să nu rămâie moşia lui pustie şi dă n-ar putea ca să plătească acea datorie a tătâne-său, iar datornicii lui ca să nu fie volnici să vânză casa lui sau via locul într-altă parte, ci tot să vânză oroşanilor.

Şi pentru rândul judecăţii oraşului, ca să n-aibă nimenea a să ispiti ca să le strice judecata lor, ci toată legea şi judecata lor ca să le fie stătătoare cum le-au fost tocmeala lor şi mai dânainte vreme, după obiceiul lor cel bătrân, den zilele altor răposaţi domni mai dânainte de noi.

Pentru că *am văzut* însumi domnia mea multe cărţi bătrâne şi hrisoave toate făcute pentru această tocmire, precum şi mai sus easte zis, *întâiu hrisovul strămoşului domniei mele, al răposatului Radul Negrul voievod, când au fost cursul anilor 6800 <1292>* (s.n.) şi hrisovul lui Mihail voievod leat 6900 şi hrisovul lui Vlad voievod leat 6947 şi hrisovul lui Vădislav voevod leat 6960 şi încă şi multe hrisoave şi multe cărţi ale tuturor domnilor…"[1333].

[1333] *DRH*, B, XXXI, p. 138-139.

Roman. Problemele specifice începuturilor "oraşului lui Roman" (*Forum Romani*) –aşezare plasată pe cursul inferior al Moldovei, la confluenţa cu Siretul– au reţinut în mod deosebit atenţia istoricilor români, aşa cum o reflectă, de altfel, frecvenţa referirilor bibliografice. Importanţa deosebită de care s-a bucurat oraşul în istoria politică şi socială a Moldovei a constituit, fără îndoială, principalul argument al acestui interes stăruitor, susţinut, în egală măsură, de statutul particular şi natura foarte originală a evoluţiei timpurii a Romanului. Faptul că această consecventă preocupare a permis numeroase erori şi confuzii este de la sine înţeles, dacă se ţine seama de raritatea şi imprecizia surselor documentare, ca şi de absenţa unor monumente arheologice de suprafaţă, capabile să le corijeze[1334].

Prima atestare documentară a oraşului este datată la 30 martie 1392, într-un act redactat "în cetatea noastră, a lui Roman voievod"[1335]. Dincolo de valoarea sa intrinsecă, acest document are o semnificaţie aparte, fiind primul act intern emis de cancelaria domnească, care să fi ajuns până la noi, şi în care să se consemneze statutul de "mare singur stăpânitor al ţării, dela munte până la mare" al voievodului Moldovei, în cazul nostru fiind vorba, desigur, de Roman I *Muşatinul* (1391-1394).

> În mod special, atrage atenţia titulatura domnului, care evoluase de la calitatea de "duce" (*dux*) sau simplu *voievod* –aşa cum o regăsim la Petru I *Muşatinul* (1375-1391)[1336]–, la statutul de "mare singur stăpânitor" (*samodîrjeţ*, autocrator). Pe de o parte, constatăm "omologarea" în Moldova a titulaturii cu care voievozii Ţării Româneşti se recomandau deja[1337], vădind astfel influenţa puternică pe care o exercitau, din vremuri îndepărtate, ţaratele bulgare din sudul Dunării, ele însele impregnate de tradiţia bizantină. Pe de altă parte, această formulă, intrată recent în titulatura domnilor *Muşatini*, coroborată şi cu specificaţia că stăpânirea lor se întindea până la ţărmul mării, denotă atât pretenţiile de independenţă şi suveranitate ale acestora, cât şi faza avansată a procesului de unificare a teritoriilor moldoveneşti, încheiat abia sub Ştefan cel Mare[1338], şi plasarea lor sub autoritatea unei singure domnii[1339].

[1334] Cf. M. D. Matei, L. Chiţescu, *Problèmes historiques concernant la forteresse du temps des Muşat et l'établissement urbain de Roman*, în Dacia (N.S.), t. X, 1966, p. 291.

[1335] *DRH*, A, I, p. 3-4. Dacă datarea în anii 1375-1381, mai timpurie decât se credea îndeobşte, a *Listei oraşelor* din vechile cronici ruseşti –vezi *supra*, p. 182, cu n. 749, 750– s-ar adeveri, atunci şi atestarea *Târgului lui Roman* trebuie împinsă înapoi, în intervalul amintit, acest fapt având, însă, implicaţii majore în reevaluarea istoriei de început a oraşului, şi nu numai.

[1336] "Noi, Petru voievod, din mila lui Dumnezeu, duce al Ţării Moldovei", în actul emis la 1 mai 1384 (*DRH*, A, I, p. 1).

[1337] Pentru comentarii pertinente, vezi Ş. Papacostea, *Desăvârşirea emancipării politice a Ţării Româneşti şi a Moldovei (1330-1392)*, în idem, *Evul mediu românesc. Realităţi politice şi curente spirituale*, Bucureşti, 2001, p. 19-21.

[1338] Idem, *Moldova: Desăvârşirea unui stat. Ţara de Sus şi Ţara de Jos*, în *SMIM*, XXIX, 2011, p. 9-26.

[1339] Problema existenţei a două *ţări* moldoveneşti, *de Sus* şi *de Jos*, plasate, până spre sfârşitul domniei lui Petru I *Muşatinul*, sub autorităţi voievodale distincte şi avându-şi

centrele de putere la Suceava, respectiv Cetatea Albă, Vaslui sau Bârlad, a fost aprig disputată în istoriografia românească, negăsindu-şi, încă, soluţia definitivă. Ne reamintim, de exemplu, intervenţia lui Al. V. Boldur, care opina în favoarea existenţei *Ţării de Jos*, ca o entitate teritorial-politică aparte, cu "capitala" la Bârlad. Aici ar fi domnit principele lituanian Iurg Koriatovici (1374-1379), otrăvit la Suceava din porunca lui Petru I, şi înlocuit cu un ipotetic bunic al voievodului, purtând numele *Costea* (*Ţara Bîrlad, numele şi unele momente din istoria ei*, în *RA*, nr. 3, 1974, p. 432-435). Mai mult, *Costea*, personaj aparţinând familiei voievodale moldoveneşti şi atestat ca atare în pomelnicul de la Bistriţa (*Pomelnicul Mânăstirei Bistriţa*, p. 86), a fost identificat cu *Constantin* din notiţa Massariei genoveze din Caffa, datată în 1386 (Ş. Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, p. 104-121). Foarte recent, în excepţionala lor contribuţie istoriografică, Lia şi Adrian Bătrîna au încercat să certifice, printr-o demonstraţie amplă şi, deopotrivă, seducătoare, o atare soluţie istoriografică (*Biserica "Sfântul Nicolae" din Rădăuţi*, p. 253-274). În ceea ce ne priveşte, suntem puşi în situaţia, cu totul ingrată, de a respinge încheierile colegilor noştri, contestând atât identificarea soţului Margaretei cu *Constantin* al Massariei genoveze, cât şi atribuirea numelui *Costea* acestui însemnat personaj istoric. Pe de o parte, amintim că în anul 1377, cu un deceniu înaintea atestării lui *Constantin*, avusese loc convertirea la catolicism a *Doamnei Margareta* (vezi *supra*, p. 255-256, cu n. 1114, 1115). Pentru noi, este inacceptabilă ideea că Margareta putea să ia decizia propriei convertiri la catolicism *împotriva* opţiunii religioase a soţului său –a cărui apartenenţă la credinţa răsăriteană a fost dovedită, incontestabil (Lia şi Adrian Bătrîna, *op. cit.*, p. 256)–, care nu era un soţ oarecare, ci însuşi voievodul rădăuţean, cu un aport esenţial la succesul *Bogdăneştilor* în Moldova (*ibidem*, p. 258-261). Că acesta decedase *anterior* momentului convertirii soţiei sale –dar *ulterior* dispariţiei voievodului Laţcu, aşa cum impun evidenţele arheologice (*ibidem*, p. 56-57)–, o dovedeşte *şi* lipsa referirilor la persoana sa din corespondenţa Papei cu Margareta. Spre argumentare, pot fi evocate, în contrast, scrisorile, similare, trimise Doamnei Clara (Hurmuzaki, I_2, p. 158) sau lui Laţcu (cf. C. Auner, *op. cit.*, p. 242-243), în care înaltul pontif făcea trimitere *expresă* la rudele lor cele mai apropiate –care rătăceau, încă, în schismă– şi la necesitatea atragerii acestora în sânul bisericii romane. Pe de altă parte, trebuie subliniat că nu există *niciun* document redactat în limba latină, precum actul Massariei genoveze, în care un *Costea* să fie consemnat cu numele *Constantin*. Dimpotrivă, în *toate* documentele de această factură, multe dintre ele contemporane celui aflat în discuţie, diverşi *Costea* sunt consemnaţi *ca atare* (vezi, în acest sens, *zecile* de exemple, cuprinse în *Diplomele maramureşene*, p. 40, 125, 200, 260, 360, 371, 515 etc.). Drept urmare, considerăm că faimosul *Constantin*, atestat în 1386, ar putea fi identificat, mai degrabă, fără ca soluţia să fie definitivă, cu cneazul Constantin Koriatovici (vezi şi Şt. S. Gorovei, *Veacul XIV. Din nou şi mereu*, p. 286-287), stăpânul Podoliei la acea dată, vasal al Coroanei ungare şi unul dintre vârfurile de lance ale frontului anti-mongol în răsăritul Europei, căruia ambasadorii genovezi, odată ajunşi în acest areal, aveau prilejul şi toate motivele să i se adreseze. În încheierea acestei digresiuni, vom mai avertiza asupra numelui pe care l-ar fi putut purta voievodul rădăuţean, soţul Margaretei, şi care –din unghiul nostru de vedere– nu poate fi, în niciun caz, *Costea.* Conform tradiţiei bucovinene, importată din Maramureş (cf. R. Popa, *Ţara Maramureşului*, p. 26), obişnuinţa de a numi pe unul dintre nepoţi, de preferinţă primul, cu numele bunicului tindea, încă din secolul al XIV-lea, să devină o regulă. Ni se pare imposibil de acceptat ca tocmai lui "Costea" –personaj de o covârşitoare anvergură istorică, începătorul noii dinastii moldoveneşti–, *niciun* urmaş al său, generaţii la rând, să nu-i poarte numele. Credem, mai degrabă, că numele voievodului era *Ştefan* (c. 1316 - c. 1376, conform vârstei stabilite prin analizele ADN şi datelor istorice de care dispunem), aşa cum o sugerează numeroase surse documentare –vezi, spre exemplu, memoria păstrată

Urmează o nemeritată absenţă documentară pentru oraşul a cărui foarte vagă amintire este doar ocazional reînviată, de câteva sporadice şi *imprecise* referiri, prezente în cronici. Este cazul unor interpolări târzii, suferite de cronica lui Grigore Ureche şi atribuite, discutabil, aşa-zisului Misail Călugărul[1340], preluate ulterior şi de alţii, în care se face în mod evident confuzia între vechiul oraş de pe malul stâng al Moldovei şi "Cetatea Nouă" a Romanului, ridicată de Ştefan cel Mare la numai 5 km distanţă, pe malul stâng al Siretului. Deşi cronica lui Melchisedec[1341], redactată la jumătatea secolului al XIX-lea, este promptă în a semnala această regretabilă eroare, ea se va perpetua în istoriografia românească, care a continuat, până la jumătatea secolului trecut, să identifice cetatea primilor *Muşatini* cu "Cetatea Nouă" a lui Ştefan [1342].

Doamnei "Margaretha Ungara Stephani Vayvodae Uxor", protectoarea catolicismului în Moldova (*Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, în *AARMSI*, s. II, t. XVI, 1895, p. 218)–, dar şi numele unuia dintre primii săi nepoţi, *Ştefan* I, fiul lui Roman I. Coroborând informaţia privitoare la vârsta sensibil egală a fraţilor *Muşatini*, Petru şi Roman (Lia şi Adrian Bătrîna, *op. cit.*, p. 205), cu faptul că Ştefan I s-a născut foarte devreme, când tatăl său avea doar 15 ani (*ibidem*; vezi şi *supra*, p. 171-172), putem afirma, fără teama de a greşi, că Ştefan a fost, în fapt, chiar *primul nepot* al voievodului rădăuţean. Inutil să mai amintim seria voievozilor cu numele *Ştefan*, care i-au perpetuat acestuia amintirea, aşa cum se şi cuvenea, la vîrful ierarhiei statului moldovenesc. Nu în ultimul rând, vom atenţiona că *precizarea* de pe piatra funerară a voievodului Ştefan I –"bătrânul Ştefan voievod, *care a bătut pe unguri la Hindău*" (*Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, p. 255-256)– nu îşi avea sensul decât în situaţia în care identitatea acestuia trebuia deosebită de cea a unui *alt* "bătrân Ştefan voievod ", înhumat în necropola rădăuţeană. Altfel, este greu de acceptat faptul că, în ochii lui Ştefan cel Mare –comanditarului pietrelor funerare– singurul voievod, dintre iluştrii săi înaintaşi înhumaţi la Rădăuţi, a cărui domnie se cuvenea evidenţiată astfel, era tocmai Ştefan I, chiar înaintea voievodului Bogdan I, care a combătut –conform cronicii *contemporane*, a arhidiaconului Ioan de Târnave (*Chronicon Dubnicense*, p. 191)– în *repetate rânduri* oştile lui Ludovic de Anjou. În lumina acestor consideraţii, rămâne să-l plasăm pe *Costea*, atestat de pomelnicul bistriţean, printre *fiii* (*DRH*, D, I, p. 82) voievodului Bogdan I (vezi şi Şt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 286), alături de Laţcu, dar şi de *Dobroslav*, *Şandru* sau *Micu* (cf. A. Eşanu, V. Eşanu, *Pomelnicul Mănăstirii Voroneţ*, p. 120). Calitatea *voievodală* a acestora, aşa cum o relevă pomelnicul invocat anterior, nu are legătură, în mod necesar, cu prezenţa lor în *scaun*, ci cu filiaţia lor din "os domnesc". Vezi, în acest sens, şi intervenţia, judicioasă, a lui Şt. S. Gorovei: "Faptul că poartă titlul de *voievod* nu are cum să inducă în eroare. Se ştie prea bine că, de exemplu, Alexandru, fiul lui Ştefan cel Mare, s-a intitulat nu numai *voievod*, dar şi **domn al Ţării Moldovei** (s.a.), fără ca, prin aceasta, să-i treacă vreunui istoric prin minte să-l includă în lista domnilor!" (*op. cit.*, p. 285).

[1340] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 65. Despre necesitatea reevaluării identităţii interpolatorului cronicii lui Ureche, cunoscut sub numele *Misail Călugărul*, vezi Şt. S. Gorovei, *O colaborare culturală în veacul XVIII şi implicaţiile ei*, p. 341-347.

[1341] Melchisedec Ştefănescu, *Chronica Romanului şi a Episcopiei Romanului*, I, Bucureşti, 1874.

[1342] Vom întâlni această confuzie, în mod nepermis, chiar şi în lucrări de dată recentă (vezi, spre exemplu, V. Băican, *Geografia Moldovei reflectată în documentele cartografice din secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1996, p. 123).

Identificarea eronată a amplasamentului vechiului oraş a fost însoţită, deficitar, de o estimare oarecum hazardată a vechimii lui. În ciuda tuturor informaţiilor documentare accesibile, care indică precis şi unanim că aşezarea de la Roman nu datează anterior secolului al XIV-lea, nu au lipsit opiniile favorabile ideii că oraşul, sub numele de "Sâmedru" (Sf. Dumitru), ar data încă din secolul al XIII-lea. Această interpretare –bazată pe toponimul *Smeredova/Smedorova*, utilizat de Grigore Ureche tocmai pentru a desemna "Cetatea Nouă"[1343]–, susţinută de I. Minea şi de N. Grigoraş, a fost rapid "abrogată" de observaţiile arheologice realizate în perimetrul oraşului vechi[1344].

Nici în ceea ce priveşte atribuirea paternităţii cetăţii de lemn şi pământ, ca şi a oraşului propriu-zis, aprecierile nu s-au dovedit a fi mai puţin echivoce, trenând încă în istoriografia românească. În fapt, majoritatea covârşitoare a comentatorilor i-au acordat calitatea de *întemeietor* –al *Târgului lui Roman*– voievodului Roman I, pornind, în mod evident, de la omonimia "părţilor" în discuţie. Vechimea acestei interpretări merge în timp până în epoca marilor cronicari moldoveni: Miron Costin, în *Poema polonă*, apreciază că, domnind Roman, "sub dânsul s-au ridicat oraşul Roman care-i poartă numele"[1345]. Axinte Uricariul va întări, la rându-i, această afirmaţie, într-o interpolare a cronicii lui Grigore Ureche/Simion Dascălul: "au făcut târgul Romanul pre numele lui, precum mărturiseşte la uricul lui, carele se află la mânăstirea Pobrata"[1346]. Aceeaşi părere, însuşită şi de Nicolae Costin, va fi preluată de cvasitotalitatea cercetătorilor de mai târziu, în frunte cu A. D. Xenopol, N. Iorga sau P. P. Panaitescu[1347].

În acelaşi sens, dar cu referire la paternitatea cetăţii, s-au exprimat, ulterior, şi Ştefan S. Gorovei –"Lui Roman i se datorează şi întemeierea cetăţii de lângă oraşul cu acelaşi nume: «cetatea noastră, a lui Roman voievod»"[1348]– sau M. Şlapac: "De acţiunile de fortificare ale acestui domnitor <*Roman I*> trebuie legată edificarea cetăţii de pământ şi lemn din târgul Roman, atestată în 1392"[1349]. În replică, M. D. Matei, cu autoritatea ştiinţifică a celui implicat direct în cercetările arheologice desfăşurate la Roman, aprecia următoarele: "Ceea ce mi se pare de-a dreptul bizar este faptul că, în pofida tuturor argumentelor materiale oferite de arheologie şi sfidându-se o logică istorică elementară, o bună parte a istoricilor români continuă să îi atribuie voievodului Roman I Muşatinul două merite istorice, care nu îi

---

1343 "Vă leato 6991 au început Ştefan Vodă a zidi cetatea de la târgul Romanului, ce să chiamă Smeredova" (Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 97).

1344 Cf. M. D. Matei, L. Chiţescu, *op. cit.*, p. 292.

1345 Miron Costin, *Opere*, ediţia P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 235.

1346 Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 66.

1347 Pentru o trecere în revistă a celor mai importante intervenţii istoriografice dedicate acestui subiect, vezi C. C. Giurescu, *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene*, p. 262.

1348 Şt. S. Gorovei, *Muşatinii*, Bucureşti, 1976, p. 36.

1349 M. Şlapac, *Arhitectura de apărare din Moldova medievală*, teza de doctorat, Chişinău, 2004, p. 17.

aparţin, în realitate: construirea cetăţii de lemn şi pământ de la Roman şi, respectiv, întemeierea oraşului cu acest nume."[1350].

În ceea ce ne priveşte, anticipând rezultatele analizei la care vom purcede, considerăm că această dispută istoriografică şi-ar putea găsi uşor finalitatea, fără a provoca frustrarea vreuneia dintre părţi, acceptându-se următoarea desfăşurare istorică: cetatea a fost construită –aşa cum demonstrează, indubitabil, rezultatele cercetării arheologice– în timpul domniei lui Petru I, dar sub *patronajul* fratelui său, Roman I.

În virtutea asocierii la domnie[1351], Roman îşi asumase, cel mai probabil, administrarea nemijlocită a teritoriilor *de Jos*, instalându-se într-un centru de autoritate politică pe măsura statutului său voievodal, pe care îl va crea el însuşi, şi care era localizat, la data respectivă, în marginea sudică a arealului originar al Ţării Moldovei[1352]. Acesta este, credem noi, contextul în care a fost edificată cetatea de lemn şi pământ de la Roman – purtând, de la bun început, numele comanditarului său– şi la adăpostul căreia se va dezvolta *Forum Romani*[1353].

Aşadar, cercetările arheologice[1354], concentrate în proximitatea actualei biserici episcopale, în zona cunoscută, deloc întâmplător, sub numele

---

[1350] M. D. Matei, *Din problemele mereu actuale ale domniei primului voievod Muşatin al Moldovei*, în M. D. Matei, R. Cârciumaru, *Studii noi despre probleme vechi: din istoria evului mediu românesc*, Târgovişte, 2004, p. 117.

[1351] Nu uităm faptul că, la 9 februarie 1386, într-un proces intentat la Liov de câţiva negustori germani, prădaţi de armeni în Moldova, păgubiţii au prezentat "litteras domini Romani fratris domini Petri Woywody de Walachya" (Al. Czołowski, *Pomniki dziejowe Lwowa (z archiwum miasta)*, I, Lwow, 1892, p. 56, nr. 350). Mai mult, în actul din 27 ianuarie 1388, prin care Vladislav Jagello confirma împrumutul acordat de Petru I, Roman apare în calitate de *co*creditor, asociat la domnie şi prezumtiv moştenitor al tronului: "…iar noi îi făgăduim, pe credinţa noastră, *şi fratelui său, Roman, şi copiilor lui*, să le întoarcem deplin aceste patru mii de ruble peste trei ani, la lăsatul secului. Iar dacă nu-i vom întoarce la zi, cum este scris aici, atunci oraşul nostru, Halici, şi cu acest ţinut ce atârnă de el îl vom pune amanet, pentru aceste patru mii, acestui adevărat şi voevod *şi fratelui său, Roman*, şi copiilor lor sau cui va fi viu. Iar ei îl vor ţinea atâta, până când nu le vom da deplin aceste patru mii de ruble." (*Documentele moldoveneşti*, II, p. 605-606).

[1352] Vezi, mai ales, D. Moldovanu, *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395-1789)*, în *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I, partea a 4-a, Iaşi, 2005, p. XXXIII-XXXV.

[1353] Vezi pecetea târgului medieval "al lui Roman" (**+ S <igillum> civium de Foro Romani**), valorificată magistral, din punct de vedere istoriografic, de către Şt. S. Gorovei (*Animalele Ţărilor Moldovei. Variaţiuni istorice*, în Revista de istorie socială, XIII-XV (2008-2010), Iaşi, 2011, p. 124-135; articolul a fost reluat în vol. *Lumea animalelor. Realităţi, reprezentări, simboluri*, îngrijit de Maria Magdalena Székely, Iaşi, 2012, p. 441-458).

[1354] M. D. Matei, L. Chiţescu, *op. cit.*, p. 291-320. Mai recent, cercetările arheologice au fost reluate sub coordonarea lui V. Ursachi, rezultând într-o meritorie contribuţie istoriografică: *Episcopia Romanului. Cercetări arheologice*, Roman, 2008. Cea mai însemnată dintre descoperirile făcute cu prilejul acestor campanii de săpături este însăşi biserica ctitorită de Roman I –în care a fost înmormântată *cneaghina* Anastasia, mama lui Alexandru cel Bun (*DRH*, A, I, p. 33)–, localizată sub catedrala episcopală.

"Cetăţuia", au permis identificarea fortăreţei iniţiale –pe un platou înalt, la circa 10 m faţă de nivelul râului– datată în perioada domniei lui Petru I *Muşatinul*. Fortificaţia era prevăzută cu şanţ, val şi palisadă, iar durata sa de funcţionare a fost, după toate indiciile, destul de scurtă. Nu există nicio dovadă a unei distrugeri masive, dimpotrivă, impresia generală este cea de abandon şi chiar de demontare sistematică a materialului constructiv iniţial.

Foarte semnificativ este, însă, tocmai *momentul* acestui abandon, survenit, cu certitudine, în prima parte a domniei lui Alexandru cel Bun. În acest sens, dovezile stratigrafice sunt concludente: una din intrările în perimetrul palisadei este tăiată de o groapă de bordei, datată, cu ajutorul a două monede, către finele domniei acestui voievod, ceea ce sugerează cu tărie prezenţa aşezărilor civile în vechea suprafaţă fortificată, încă din prima jumătate a domniei lui Alexandru.

Dovezi numismatice similare au fost invocate şi pentru precizarea limitelor cronologice inferioare ale existenţei aşezării, acestea putând fi plasate, pe seama prezenţei a patru monede emise de Petru I *Muşatinul*, către finele domniei acestui voievod[1355].

Cea mai iritantă dintre problemele ridicate de observaţiile arheologice rezidă, desigur, în explicarea raţiunilor care au condus la rapida abandonare şi distrugere a fortificaţiei. M. D. Matei, ale cărui cercetări, realizate în colaborare cu L. Chiţescu, au făcut posibile şi încheierile anterioare, consideră că motivele acestei decizii trebuie raportate, prioritar, tocmai la contextul care a făcut necesară edificarea fortificaţiei, în primă instanţă. În opinia sa, fortificaţia de la Roman nu a jucat niciodată un rol defensiv în raport cu ameninţările externe, ci a servit unui obiectiv clar, cel de consolidare a autorităţii voievodale în zona sudică a Moldovei, în decursul procesului de unificare politică a teritoriilor est-carpatice[1356]. Or, la începutul

---

[1355] Aşa cum subliniam anterior, eventualitatea, *discutabilă* (vezi *supra*, p. 182, cu n. 750), a atestării *Târgului lui Roman* în intervalul 1375-1381 ridică probleme de interes major, nu numai în ceea ce priveşte configurarea începuturilor aşezării, dar şi din perspectiva, aparent mai îngustă, a reevaluării cronologiei primelor emisiuni monetare muşatine, cu impact major, însă, asupra decelării istoriei Ţării Moldovei, în primele sale decenii de existenţă. Astfel, prezenţa monedelor lui Petru I *Muşatinul* în nivelul de construcţie al fortificaţiilor romaşcane n-ar face decât să confirme, în mod fericit, aserţiunile noastre privind datarea celor dintâi emisiuni monetare moldoveneşti începând, cel mai probabil, cu anul 1378, prin concedarea acestui drept de către Ludovic de Anjou (vezi *supra*, p. 256-261).

[1356] M. D. Matei, *op. cit.*, p. 116-117. Aceste aserţiuni au fost completate, pe cât de ingenios, pe atât de tentant (dar nu mai puţin *discutabil*), de consideraţiile formulate recent –într-o altă "cheie" interpretativă– de Şt. S. Gorovei: "dacă târgul lui Roman este, în chip evident, Târgul de Jos, atunci se poate pune şi întrebarea dacă în *Târgul* de Jos nu trebuie să vedem punctul (centrul) de pornire al *Ţării* de Jos (ceea ce ar corespunde cu vechea întindere a jurisdicţiei *Mitropoliei de Jos*, cunoscută mai ales ca Episcopia Romanului, înainte de înfiinţarea Episcopiei Huşilor). Altfel spus, dacă în bourul Moldovei am putea desluşi vechiul însemn al Ţării de Sus, extins asupra statului întreg odată cu expansiunea "cuibului" nordic, în mistreţul Romanului s-ar putea să avem, de asemenea, o supravieţuire a ceea ce va fi fost sau ar fi putut deveni însemnul Ţării de Jos. În acest

secolului al XV-lea, când acest obiectiv era deja îndeplinit, iar existenţa fortificaţiei de la Roman devenise în mod evident inutilă, decizia abandonării sale a survenit perfect natural.

Prezenţa suitei voievodale a lui Roman I în fortificaţia romaşcană a reprezentat, fără îndoială, o motivaţie dintre cele mai temeinice pentru cristalizarea, la adăpostul ei, a unei aglomerări de tip urban. Semnificativ pentru natura demersului nostru este mai ales faptul că, încă de la început, aşezarea civilă era, ea însăşi, protejată printr-un şanţ de apărare propriu, fortificaţia oraşului fiind, de altfel, "direct legată de sistemul defensiv al fortăreţei, [...] continuare a incintei acesteia din urmă de-a lungul marginii întregului platou"[1357]. Ca şi fortăreaţa, structura defensivă a aşezării civile dispunea de o palisadă care completa protecţia oferită de şanţul lat de 10 m. Sistemul de fortificaţie a burgului civil de la Roman devine, astfel, extrem de relevant, în contextul în care oraşele moldoveneşti au fost considerate, multă vreme, ca lipsite de o atare protecţie.

> Tipul de fortificaţie orăşenească prezentă la Roman ridică o serie de probleme dintre cele mai interesante. Astfel, tehnica de construcţie, unică în spaţiul moldovenesc, pare a fi specifică zonei central- şi, mai ales, est-europene. Fără a se putea înscrie în rândul fortificaţiilor de tradiţie locală, ea aminteşte, mai curând, de *aşezările civile întărite*, într-o manieră cu totul aparte:
>
> "*Adâncite în pământ, dar făcând corp comun cu palisada*, spaţiile rezervate locuirii şi depozitării de provizii (destinate, cu siguranţă, garnizoanei) fac parte din însăşi fortificaţia romaşcană, iar tehnica deosebit de îngrijită în care au fost realizate (pereţii căptuşiţi cu loazbe de lemn, tavanele fiind construite din aceleaşi materiale) vădesc o experienţă constructivă bogată şi matură. Or, tocmai ţinând seamă de complexitatea construcţiei şi de faptul că, pe plan local, nu îi găsim acesteia nici un precedent, nu mi se pare posibil să se concluzioneze –în etapa actuală a cercetării – asupra modelului care va fi inspirat-o. Ceea ce *ar putea*, totuşi, să ofere unele perspective în clarificarea problemei este numai îndreptarea atenţiei către *aşezările civile fortificate*, iar spaţiul geografic în care ar fi fost posibilă aflarea unor răspunsuri este foarte întins, el incluzând întregul teritoriu de la est de Elba, până în zonele în care aşa-numitele *horodişti* (pre- şi, imediat, post-mongole) au reprezentat tipul curent de aşezări civile fortificate."[1358].

Contemporaneitatea deplină dintre edificarea fortificaţiei militare şi a celei civile de la Roman este susţinută nu numai de raţiuni tipologice, ci şi de identitatea de material arheologic şi numismatic identificat în cele două perimetre.

---

caz, *ambele* ***ţări*** *ale Moldovei şi-ar avea originea în cnezatul/voievodatul de pe apa Moldovei, una fiind urmarea expansiunii pornite din Târgul de Sus (Baia/****Civitas Moldaviensis****), iar cealaltă a expansiunii pornite din Târgul de Jos (Roman/****Forum Romani****).*" (*Animalele Ţărilor Moldovei*, p. 124-135).

[1357] M. D. Matei, L. Chiţescu, *op. cit.*, p. 296.

[1358] M. D. Matei, *op. cit.*, p. 119.

"Apărând ca simple deducţii(!) logice, opiniile care dau ca sigură anterioritatea oraşului în raport cu cetatea neglijează tocmai rezultatul cel mai important al cercetărilor arheologice de la Roman: fortificaţiile oraşului –constând din şanţ de apărare şi palisadă– se articulează perfect cu latura dinspre oraş a cetăţii, tot aşa cum tehnica în care au fost realizate acestea este identică cu cea folosită la cetate."[1359].

Există suficiente indicii arheologice de natură să confirme şi longevitatea fortificaţiei civile de la Roman, care supravieţuieşte, fără îndoială, momentului în care fortul militar este abandonat, la cumpăna sec. XIV-XV. Numeroasele fragmente ceramice încadrabile în cea de-a doua jumătate a sec. al XV-lea, alături de două monede emise de Ştefan cel Mare –identificate într-un context stratigrafic indiscutabil–, ca şi dovezile de distrugere prin *incendiere* întăresc această idee, aşa cum confirmă şi referinţele la incendierea oraşului în cursul campaniei lui Matia Corvin[1360].

În fapt, evaluarea critică a informaţiilor oferite de cronica lui Antonius Bonfinius validează întru totul observaţiile arheologice: descrierea sa, care aminteşte de şanţ şi palisadă, priveşte, fără îndoială, fortificaţia *oraşului* Roman ("ad *oppidum* Romanvasiar castra locavit")[1361] şi nu fortul, inexistent în anul 1467. De asemenea, este exclusă şi eventualitatea ca referirea să se fi făcut la "Cetatea Nouă" –construită *ante* 1466[1362], iniţial din lemn şi ulterior din piatră[1363]–, la care, după toate datele, Matia Corvin nu a ajuns[1364].

Singurele categorii de artefacte descoperite în perimetrul fortificaţiei de la Roman sunt ceramica şi, într-o măsură sensibil mai mică, piesele de armament şi echipament militar. Toate acestea sunt caracteristice perioadei de la cumpăna secolelor XIV-XV şi confirmă întru totul durata estimată de funcţionare a fortificaţiei[1365]. Informaţiile de ordin istoric accesibile pe seama acestor categorii de documente nu se rezumă, însă, la delimitarea cronologică a aşezării. Dimpotrivă, ele ne luminează în egală măsură asupra contextului

---

1359 *Ibidem.*
1359 *Ibidem.*
1360 Dintre acestea, se distinge relatarea evenimentului de către însuşi Ştefan cel Mare în scrisoarea adresată regelui Cazimir al IV-lea, la 1 ianuarie 1468 (ap. Ş. Papacostea, *Un episod al rivalităţii polono-ungare în secolul al XV-lea: campania lui Matia Corvin în Moldova (1467) în lumina unui izvor inedit*, în idem, *Evul mediu românesc. Realităţi politice şi curente spirituale*, p. 194).
1361 *Rerum Ungaricarum decades*, t. IV, ed. I. Fógel, B. Ivány, L. Juhász, Budapest, 1941, p. 16.
1362 *Documentele lui Ştefan cel Mare*, I, publicate de Ioan Bogdan, Bucureşti, 1913, p. 112.
1363 *Letopiseţul anonim al Moldovei*, în P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române*, p. 19.
1364 Dan Floareş, în analiza sa asupra fortificaţiilor Moldovei, plasându-se împotriva opiniei generale şi a tuturor evidenţelor documentare, consideră că, dimpotrivă, Cetatea Nouă se va fi ridicat după 1467: "În orice caz, arderea târgului Romanului de către Matei Corvin, la 7 decembrie 1467, devine un *terminus post quem* pentru ridicarea cetăţii, pe care regele nu a întâlnit-o." (*Fortificaţiile Ţării Moldovei din secolele XIV-XVII*, Iaşi, 2005, p. 168-169).
1365 M. D. Matei, L. Chiţescu, *op. cit.*, p. 298-299.

istoric mai larg în care s-a inserat existenţa efemeră a reşedinţei voievodale de la Roman.

Într-o primă instanţă, echipamentul militar şi armamentul, recuperate în întregime din perimetrul palisadei şi din nivelurile culturale corespunzătoare perioadei de funcţionare a cetăţii, sugerează cu tărie dimensiunea apreciabilă a garnizoanei staţionate la Roman. Componenţa etnică a acestui contingent ridică, însă, o serie de probleme cu o relevanţă încă şi mai amplă. Fără a socoti necesar să insistăm asupra detaliilor descriptive, tratate deja pe larg de către autorii cercetărilor[1366], ne vom mulţumi să subliniem faptul că, pe seama unor criterii de ordin tehnologic şi tipologic, a fost posibilă decelarea a două mari categorii ceramice: o specie considerată de origine autohtonă, de calitate mediocră, cu decor canelat simplu şi o funcţionalitate în mod evident domestică, şi o a doua categorie, realizată dintr-o pastă foarte omogenă, de culoare cenuşie, dispunând de decor ştampilat şi atribuită unei populaţii străine[1367].

Caracterul alogen –şi în acelaşi timp unitar– al ceramicii cenuşii ştampilate, identificată atât la Roman, cât şi în alte părţi ale Moldovei, este unanim acceptat în istoriografia românească. Cele mai apropiate şi convingătoare analogii tipologice pentru această categorie ceramică, atribuită *coloniştilor germani*, se regăsesc în zona Europei Centrale (Polonia, Cehia, Ungaria, Austria, Germania etc.).

Absenţa sa în zona rusească, ca şi din Transilvania, constituie un argument redutabil pentru a presupune pătrunderea sa în Moldova dinspre nord, foarte probabil din Polonia. O atare interpretare este susţinută şi de concentrarea evidentă a descoperirilor în regiunea limitrofă frontierei dintre Moldova şi Polonia. Identificarea originii acestei specii ceramice în spaţiile de colonizare germană din Polonia este perfect concordantă cu indiscutabila întărire a relaţiilor moldo-poloneze, petrecută către finele sec. al XIV-lea şi evidenţiată de încheierea tratatului de vasalitate din 1387, la Lemberg[1368].

Apariţia acestui tip de ceramică la Roman, concentrarea sa exclusiv în intervalul de funcţionare a cetăţii, dar şi analogiile nordice realizate pentru piesele de echipament militar constituie raţiuni suficiente pentru a atribui ambele categorii de artefacte prezenţei unui contingent militar alcătuit din mercenari de origine germanică[1369].

Identificarea anterioară este cu atât mai probabilă, cu cât apariţia foarte bruscă a acestui tip de ceramică, în ultimele decenii ale sec. al XIV-lea, este urmată de dispariţia sa la fel de abruptă, petrecută la începutul secolului următor. În opinia autorilor cercetării, această efemeritate, care ar

---

[1366] *Ibidem*, p. 298-308.

[1367] Pentru detalii, vezi şi L. Chiţescu, *Ceramica ştampilată de la Roman şi unele probleme în legătură cu purtătorii ei în Moldova*, în *SCIV*, t. 15, nr. 3, 1964. M. D. Matei, *Câteva probleme de cronologie ridicate de cercetările din cetatea de pământ de la Roman*, în *SCIV*, t. 15, nr. 4, 1964, p. 505-513.

[1368] *Documentele moldoveneşti*, II, p. 600-601.

[1369] M. D. Matei, L. Chiţescu, *op. cit.*, p. 310-311.

exclude posibilitatea producerii ceramicii cenuşii de către meşteri străini în Moldova şi, prin urmare, interzice ipoteza unei colonizări propriu-zise, nu permite decât o singură ipoteză veridică, cea a prezenței unui număr oarecare de mercenari străini, aflați în serviciul voievodului moldovean.

Considerăm că prezența acestei specii de ceramică cenuşie la Roman, în condițiile evocate mai sus, este de natură să stârnească o serie de nedumeriri, a căror clarificare merită şi impune, în aceeaşi măsură, o atenție specială. Pe de o parte, vremelnica ei existență nu se datorează prezenței la Roman a constructorilor germani, aşa cum s-a întâmplat la Suceava, tipul de fortificație romaşcană excluzând necesitatea contribuției lor. În cazul acesta, ne întrebăm, totuşi, care este proveniența meşterilor de la cetate? Cea mai plauzibilă dintre variante –aportul unor profesionişti veniți din mediul rusesc fiind improbabil– ni se pare a fi aceea a originii lor autohtone, fapt care denotă eventuala însuşire, de către aceştia, a secretelor meseriei, grație vecinătății ″omologilor″ lor răsăriteni.

Dar care să fi fost rațiunea unei construcții atât de atipice în contextul fortificațiilor muşatine de piatră (Cetatea Şcheia, Cetatea Sucevei, Cetatea Neamț), al căror comanditar este recunoscut în persoana voievodului Petru I? Apreciem că răspunsul rezidă tocmai în caracterul *conjunctural* al fortificării Romanului, asumat ca atare, cu rolul de susținere a acțiunii de ″unificare″ a teritoriului moldovenesc, prin extinderea autorității domneşti înspre sud, în fostele teritorii ale Episcopiei Milcoviei, disputate, după 1375[1370], atât cu Regatul ungar, cât şi cu Țara Românească[1371].

Din această perspectivă, nu mai pare atât de stranie opțiunea pentru tipul de fortificație prezentat anterior. O construcție din piatră, analoagă celor de la fruntariile carpatice ale țării –extrem de costisitoare pentru tânărul stat moldovenesc– nu îşi avea, în mod evident, rostul.

Subsumându-ne raționamentul aceloraşi motivații, nu ne mai pare curioasă nici dispariția rapidă a cetății, după împlinirea menirii ei. Dimpotrivă, dezafectarea sistematică, însoțită de recuperarea întregului material lemnos, stau mărturie în acest sens, cu atât mai mult cu cât întreaga acțiune era dublată de parcursul ascendent al evoluției oraşului, beneficiarul principal al unei poziției economice favorizante.

Pe de altă parte, cantitatea uriaşă, cel puțin din perspectiva procentajului (95%), a ceramicii cenuşii în raport cu aceea de factură locală, găsită în

---

1370 Vezi n. 598.

1371 Problematicii, extrem de complexe, a evoluției hotarului dintre Moldova şi Țara Românească –resuscitată, în ultimul timp, de M. Coman (vezi, mai ales, *Putere şi teritoriu. Țara Românească medievală (secolele XIV-XVI)*, Iaşi, 2013)–, îi vom dedica, foarte curând, un studiu aparte. Deocamdată, îi cedăm cuvântul coordonatorului cercetărilor de la Roman, care considera că ″nu este cu totul hazardat să presupunem că, spre finele deceniului al nouălea al secolului al XIV-lea, limita sudică a statului de-sine-stătător al Moldovei să nu se fi aflat decât ceva mai jos de linia Neamț-Roman, cele două fortificații ridicate la Neamț (cetate de piatră, puternic întărită) şi, respectiv, la Roman (cetatea de pământ şi lemn) putând juca, pentru scurtă vreme, rolul unor cetăți de margine.″ (M. D. Matei, *Civilizație urbană medievală românească*, p. 58, n. 16).

cuprinsul *cetăţii*, face imposibil de contestat aprecierea conform căreia aceasta aparţinea contingentului german[1372], aflat în slujba voievodului.

De altfel, serviciile lor au fost solicitate de domnie nu doar în perspectiva derulării propriilor proiecte de extindere teritorială, ci şi într-o împrejurare critică a istoriei Moldovei, supusă unei presiuni furibunde din partea Regatului ungar, care încerca să şi-o subordoneze. Prezenţa mercenarilor germani nu a fost atestată nici înainte, nici ulterior acestor momente, ei slujind *domnia* Moldovei exact când şi cât a fost necesar. De altfel, vom opina în favoarea ideii de *co*interesare, atât a regalităţii polone, cât şi a elementelor negustoreşti germane, în ceea ce priveşte eforturile primilor voievozi *Muşatini* de a securiza culoarul comercial Liov-Cetatea Albă –care, oricât de anemic, era deja funcţional– dar şi de a încorpora teritoriile din sudul spaţiului extracarpatic răsăritean, deschizând, astfel, drumul către Chilia. Adeverirea acestui scenariu, perfect plauzibil din perspectiva evoluţiei relaţiilor moldo-polone[1373], ar putea presupune, în ceea ce priveşte prezenţa constructorilor şi a garnizoanei germane, caracterul de *servicii oferite* –şi, abia în subsidiar, *remunerabile*–, de care s-a putut bucura voievodul Moldovei.

Adnotând încadrarea *Târgului lui Roman* în categoria *oraşelor întemeiate de domnie*, suntem obligaţi să subliniem aportul fundamental al cercetării arheologice la precizarea argumentelor justificatoare. În speţă, s-a putut evidenţia atât absenţa desăvârşită a oricăror dovezi de locuire *anterioară* edificării cetăţii de pământ şi lemn[1374], cât şi motivaţia preponderent *politică* a demersului voievodal.

[1372] M. D. Matei, *Din problemele mereu actuale*, p. 121.

[1373] Vezi, în acest sens, *şi* contribuţia de dată foarte recentă, a lui Ş. Papacostea, *Destinul politic al unei aşezări strategice: Chilia în secolul al XV-lea*, în vol. *Istoria: utopie, amintire şi proiect de viitor. Studii de istorie oferite Profesorului Andrei Pippidi la împlinirea vârstei de 65 de ani*, editori: Radu G. Păun, Ovidiu Cristea, Iaşi, 2013, p. 209-217.

[1374] Bazându-se pe descoperirea celor câteva fragmente ceramice din a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi din prima parte a celui următor (*Istoria oraşului Roman,* p. 41), L. Rădvan presupune existenţa unei aşezări mai vechi pe locul viitorului "oraş al lui Roman". *Lângă* această aşezare anterioară ar fi ridicat Petru I sau Roman I cetăţuia de lemn cu val de pământ, pentru a consolida autoritatea domnului în zonă. Mai mult, "după ce atinge obiectivul pentru care fusese ridicată, această cetăţuie este demantelată, iar Roman I ridică o nouă fortificaţie, tot de lemn, dar mult mai extinsă, cu scopul *unic* de a găzdui curtea domnească, în care a rezidat şi unde a ctitorit o biserică". Colegul nostru mai consideră, ca fiind o *certitudine*, faptul că "*lângă* şi nu *în* această nouă fortificaţie, Roman a instalat colonişti, cărora le-a dat un privilegiu" (*Oraşele din Ţările Române*, p. 560-561). Aşadar, împotriva asertiunilor autorilor descoperirii –care atribuiau fortificaţia, aflată în prelungirea fortului muşatin, aşezării civile–, L. Rădvan propune o altă desfăşurare istorică, conform căreia fortificaţia "mai extinsă" ar fi fost edificată cu scopul "unic" de a adăposti prezumtiva curte voievodală şi biserica aferentă, târgul dezvoltându-se *alături* de fortificaţie şi nu în interiorul său. În ceea ce ne priveşte, credem că această încheiere nu poate avea un caracter *definitiv*, la o minimă precauţie invitând menţiunea din actul de danie emis de Alexandru cel Bun, la 16 septembrie 1408: biserica "Sf. Vineri", în care odihnea *cneaghina* Anastasia, şi ale cărei fundaţii au fost descoperite de curând sub catedrala episcopală (vezi n. 1354) –aflată, cum se ştie, în *interiorul*

Iar dacă emergenţa unei aşezări civile în proximitatea *burgului*[1375], a fortăreţei militare –uneori chiar circumscrisă acesteia–, constituie, cum bine se ştie, una dintre modalităţile fundamentale de formare a oraşelor în Evul Mediu, iată că rezultatele cercetărilor arheologice o probează *şi* în spaţiului românesc extracarpatic, tocmai prin geneza, *exemplară*, a Romanului:

> "Din mai multe motive, se poate considera că Romanul reprezintă, pentru istoria Moldovei, un exemplu tipic, în ilustrarea modului în care, în împrejurări specifice, domnia putea contribui, în măsură decisivă, la formarea unui oraş. Interese complexe (de natură militară, politică şi, nu în ultimul rând, economică) l-au determinat pe voievodul Petru I Muşatinul să pună să se construiască o întăritură militară, la confluenţa Moldovei cu Siretul. În măsura în care se poate admite că această întăritură îndeplinea dublul rol de Curte domnească şi de cetate, Romanul este unicul caz din istoria ţărilor româneşti extra-carpatice, de constituire a unei aşezări urbane, în jurul şi sub apărarea unei construcţii domneşti, aici ne mai putând fi vorba despre anterioritatea aşezării civile, în ciuda afirmaţiilor (nedovedite) făcute de unii istorici. Faptul petrecându-se *după* constituirea statului feudal al Moldovei, el capătă valoare de exemplu tipic"[1376].

Pe de altă parte, dacă cercetările arheologice au reuşit să clarifice satisfăcător circumstanţele apariţiei Romanului, ele au deschis, totodată, şi calea unor noi interogaţii privitoare la *caracterul* aşezării civile în discuţie. Din nefericire, unul dintre reperele centrale în înţelegerea evoluţiei oraşului medieval, şi anume gradul de dezvoltare economică, poate fi doar cu mare dificultate urmărit, atât datorită distrugerilor masive suferite de aşezarea iniţială, cât şi din pricina referirilor documentare la această chestiune, sporadice şi târzii. În acest sens, sunt indirecte şi limitate, cu deosebire, informaţiile legate de activitatea meşteşugărească desfăşurată în oraş.

---

fortificaţiei–, este localizată de emitent în "târg" (*DRH*, A, I, p. 33) şi nu în "gorod" (incinta fortificată *exclusiv* în folosul "curţii" domneşti, aşa cum apare în documentele strict contemporane, *ibidem*, p. 3-4). Mai mult, în cele două acte emise de Alexandru cel Bun, chiar la Roman, se precizează că acestea au fost redactate în "târg" (*Documentele moldoveneşti*, II, p. 637-639; *DRH*, A, I, p. 62-63) şi nu la "curte" sau în "gorod", cum ar fi fost firesc dacă fortificaţia deservea *doar* prezumtiva curte domnească. Însăşi referinţa la fortificaţiile Romanului, aparţinând lui Antonius Bonfinius (vezi n. 1361), se relaţionează cu arderea *târgului* (*Cronicile slavo-române*, p. 16) şi nu a vreunei *curţi* sau *cetăţi*.

[1375] Aceste *burguri* medievale se constituiau în incinte de zid –ba chiar, la începutul existenţei lor, în simple palisade de lemn–, cu un perimetru restrâns, plasate sub ordinele unui *castelan*. În fiecare dintre ele, prinţul dispunea de o locuinţă, în care rezida alături de suita sa, în cursul deplasărilor permanente la care îl obligau războiul sau activitatea administrativă. Aşa cum ne apar astăzi, din puţinele surse disponibile, *burgurile* erau înainte de toate alcătuiri cu rosturi militare, la care s-a adăugat foarte rapid funcţia de centre administrative. Castelanul va înceta să fie, astfel, doar comandantul garnizoanei fortăreţei, prinţul delegându-i autoritatea financiară şi judiciară într-un ţinut mai mult sau mai puţin întins în jurul incintei fortificate (H. Pirenne, *Oraşele evului mediu*, p. 50-51).

[1376] M. D. Matei, *Geneză şi evoluţie urbană*, p. 93, n. 29.

În ciuda acestor piedici documentare, dezvoltarea ulterioară, rapidă, a aşezării civile, reieşind cu suficientă claritate din insistenţa cu care oraşul Roman apare în documentele scrise din prima jumătate a secolului al XV-lea, aruncă o oarecare lumină şi asupra caracterului său iniţial.

Într-o primă instanţă, este evident că amplasarea geografică a oraşului, în apropierea confluenţei dintre Moldova şi Siret, i-a oferit acestuia oportunităţi *notabile* de natură comercială. Şi dacă nu există niciun indiciu privind exploatarea acestei locaţii *înainte* de apariţia fortăreţei militare[1377], este neîndoielnic că ea a devenit rapid profitabilă.

Fără a putea ignora absenţa oricăror dovezi de activitate meşteşugărească în *interiorul* fortăreţei, şi ţinând cont de cantitatea de bunuri şi servicii solicitată, în mod firesc, de existenţa unei garnizoane cu dimensiuni apreciabile, singura concluzie viabilă este aceea că respectivele necesităţi au fost acoperite, de la bun început, prin activitatea meşteşugarilor din aşezarea civilă. În termeni mai clari, această aşezare a avut "profilul artizanal şi comercial care constituie fundamentul oraşelor medievale, încă din faza lor preurbană de evoluţie"[1378].

La fel de evocatoare pentru însemnătatea aşezării civile de la Roman este şi atestarea, timpurie, a unui "guvernator" al oraşului, şi anume "pan Vlad Tuciaischi, vornic de Târgul lui Roman"[1379], membru al sfatului domnesc. Informaţia, care sugerează explicit gradul de organizare administrativă şi politică a oraşului, evidenţiază, în egală măsură, importanţa deosebită pe care domnia a acordat-o Romanului. Simpla existenţă a unui sistem de fortificaţie propriu, ridicat încă de timpuriu, indică atât anvergura *demografică* a oraşului iniţial –suficient de amplă pentru ca populaţia să nu se poată refugia în interiorul fortăreţei militare, în ciuda suprafeţei sale–, cât şi fezabilitatea unei atari întreprinderi, de neimaginat în situaţia în care aşezarea civilă nu ar fi meritat o asemenea investiţie, fără îndoială costisitoare [1380].

[1377] Vom reţine, ca simplă *ipoteză de lucru*, cu şanse minime de a se adeveri, propunerea lui Şt. S. Gorovei –pe baza câtorva referinţe documentare, la care a adăugat unele consideraţii de natură heraldică–, privitoare la necesitatea reevaluării începuturilor *târgului lui Roman*, care ar purta, de fapt, numele *descălecătorului* său, un senior local, cneaz sau voievod, trăitor pe la mijlocul secolului al XIV-lea (*Animalele Ţărilor Moldovei*, p. 132). Vom invoca, în "contrapartidă", sugestiile lui D. Ciurea, cu referire la faptul că, forma şi emblemele sigiliilor urbane –cea a Romanului constituindu-se într-unul dintre argumentele forte ale aserţiunilor lui Şt. S Gorovei– erau concepute în mod liber de comunitatea orăşenilor (*Sigiliile medievale ale oraşelor din Moldova*, în *SCŞI*, VII, fasc. 2, 1956, p. 160-162), în bună parte colonişti catolici, putând fi "împrumutate" din locul de provenienţă al creatorilor lor.

[1378] M. D. Matei, L. Chiţescu, *op. cit.*, p. 315.

[1379] Vezi actul de danie emis în cetatea Sucevei, la 7 ianuarie 1403, din porunca lui Alexandru cel Bun (*DRH*, A, I, p. 24-25).

[1380] M. D. Matei, L. Chiţescu, *op. cit.*, p. 316.

De altfel, seria de inițiative domnești[1381] cu incidențe majore în istoria Romanului rămâne grăitoare pentru importanța în continuă creștere a orașului, dezvoltarea sa fiind prea puțin afectată de dispariția fortificației mușatine. Însumând toate aceste date, nu este în niciun fel hazardată concluzia că orașul Roman dispunea, la începutul secolului al XV-lea, de "toate caracteristicile unei organizări de tip citadin, atât sub raport economic, cât și sub raport juridic, politic și religios"[1382].

Din această perspectivă, merită reținut faptul că, deși a apărut ca urmare a unei inițiative *politice*, orașul Roman s-a dovedit, curând, capabil să rivalizeze ca importanță cu alte orașe moldovenești. Este în afara oricărei îndoieli că un astfel de ritm rapid de dezvoltare nu poate fi pus, exclusiv, pe seama necesităților economice ale garnizoanei militare cantonate aici. Înflorirea Romanului, care continuă și după dispariția garnizoanei și a aparatului administrativ aferent ei, arată că, la începutul sec. al XV-lea, vigoarea mecanismelor economice și avantajele locației sale geografice constituiau rațiuni suficiente pentru a permite continuitatea unei vieți urbane depline.

[1381] *Cneaghina* Anastasia, cea de-a doua soție a lui Roman I, a fost înhumată în biserica *Sf. Vineri*, "din târg", iar Alexandru cel Bun va rezida periodic la Roman, unde parafează, printre altele, actul de supunere față de Vladislav Jagello, regele Poloniei (*Documentele moldovenești*, II, p. 637-639). Orașul va trimite chiar, în 1415, reprezentanți la Conciliul de la Konstanz (C. I. Karadja, *Delegații din țara noastră la Conciliul din Constanța (în Baden), în anul 1415*, în *AARMSI*, s. III, t. VII, București, 1927, p. 70), iar începând cu anii 1438-1439 va găzdui cea de-a doua *Mitropolie a Moldovei*, cunoscută, îndeobște, ca *Episcopia Romanului.*

[1382] M. D. Matei, L. Chițescu, *op. cit.*, p. 315.

CONCLUZII

Elaborarea unor încheieri cuprinzătoare şi *ne*echivoce, cu privire la tipologia procesului genezei aşezărilor urbane din spaţiul românesc extracarpatic, constituie un proces anevoios. Informaţiile lacunare ale izvoarelor scrise, ca şi insuficienţa –de cele mai multe ori motivată– a documentaţiei arheologice rezumă, fără îndoială, principalele lipsuri obiective, de natură să limiteze atât precizia, cât şi fermitatea concluziilor.

În ciuda acestor impedimente, apreciem, cu modestie, că eforturile noastre analitice pot contribui, totuşi, la clarificarea, fie şi parţială, a unor aspecte controversate privind mecanismele intime ale proceselor de geneză urbană, în teritoriile carpato-danubiene. Ele concretizează, de altfel, cerinţele unei tratări *nuanţate* a problematicii, aşa cum o presupune, în mod firesc, edificarea oricărei tipologii.

Într-o primă instanţă, se poate remarca faptul că, în ciuda unui bogat parcurs istoriografic, punctat de contribuţii semnificative, cunoaşterea oraşului medieval românesc este departe de a putea fi considerată satisfăcătoare.

Printre numeroasele raţiuni care pot explica această situaţie se numără, cu prioritate, adoptarea de către istoricii noştri a unor teze cu caracter *unilateral*: vezi, ca exemplu, teoria *economistă* a lui Pirenne –concretizată în supraevaluarea rolului jucat de drumurile comerciale internaţionale şi de elementele etnice alogene– sau, dimpotrivă, încercările de a credita excesiv contribuţia factorilor interni în cristalizarea structurilor urbane. Opoziţia dintre cele două orientări teoretice a avut menirea de a reliefa principala dificultate cu care istoriografia românească se confruntă şi astăzi, şi anume *evaluarea corectă a ponderii diverşilor factori favorizanţi în geneza aşezărilor cu caracter urban*.

Negarea preeminenţei comerţului internaţional în stimularea apariţiei nucleelor orăşeneşti a îndreptat, în contrapartidă, atenţia cercetătorilor către relaţia organică dintre înfiriparea vieţii urbane şi organizarea politică a teritoriilor româneşti extracarpatice, încă din perioada prestatală. Din această perspectivă, înţelegerea adecvată a circumstanţelor care au condiţionat evoluţia arealului carpato-danubian, începând chiar de la finele Antichităţii, este esenţială.

În contrast evident cu realităţile privitoare la continuitatea urbană în Occident, unde disoluţia treptată a structurilor socio-politice romane a fost compensată de prezenţa timpurie a autorităţii episcopale, oraşele din spaţiul fostei provincii nord-dunărene şi-au încetat rapid existenţa, în perioada imediat următoare retragerii aureliene.

Destinele fostelor centre orăşeneşti n-au urmat, însă, trasee identice: dacă în perimetrul unora dintre incintele transilvănene –precum Apulum, Porolissum, Potaisa sau Napoca– s-a perpetuat, pentru un timp, o simplă şi firavă continuitate *de locuire*, în câteva puncte de pe malul stâng al Dunării inferioare, precum Drobeta sau Sucidava, Imperiul a întreţinut, din considerente strategice, vechile structuri socio-administrative, asigurând continuitatea *de viaţă urbană*.

Din nefericire, chiar şi în contextul menţinerii unor asemenea "capete de pod", pătrunderea succesivă a populaţiilor migratoare a compromis, vreme îndelungată, orice posibilitate de resuscitare a vieţii urbane în teritoriile nord-dunărene.

De altfel, tocmai aceste circumstanţe explică, întru totul, şi necesitatea de a privi reapariţia vieţii urbane în spaţiul românesc extracarpatic ca pe o realitate ce nu putea *precede* revenirea autorităţii bizantine la Dunărea de Jos, faptul împlinindu-se, aşa cum s-a văzut, la finele mileniului I.

Însemnătatea majoră acordată de Imperiu arealului dobrogean a dus, pe de o parte, la fortificarea grabnică a vechilor aşezări romano-bizantine, dar şi la întemeierea altora noi. Pe de altă parte, încercând să exploateze amplasarea lor geografică, noii stăpâni au impulsionat hotărâtor activităţile economice pe care acestea le găzduiau. Într-un asemenea cadru, de certă favorabilitate, ne apare firească rapiditatea transformării lor în aşezări cu caracter urban, funcţionând ca nişte importante centre de iradiere culturală pentru mediul românesc înconjurător.

Tocmai din această perspectivă, am apreciat că *oraşele-cetăţi bizantine* de pe linia Dunării inferioare –precum *Noviodunum*, *Dinogetia*, *Capidava* sau *Păcuiul lui Soare*– reprezintă o primă categorie tipologică în clasificarea pe care am propus-o.

Dispariţia lor brutală, în contextul invaziilor pecenegilor, uzilor şi cumanilor din secolele XI-XII, va fi compensată, curând, de emergenţa treptată a unor noi focare orăşeneşti, potenţate de stabilirea *coloniilor genoveze* la gurile Dunării. Deşi reprezintă, neîndoielnic, materializarea unor iniţiative politico-economice străine, aceste aşezări –implantate în *mediul românesc* şi în care prezenţa, fie şi firavă, a elementului etnic autohton nu poate fi negată *a priori*– trebuie tratate, fără echivoc, ca o categorie tipologică distinctă şi unitară.

Raţiuni similare justifică şi circumscrierea celui de-al treilea tip de oraşe, întemeiate de *mongoli* în spaţiul pruto-nistrean. Creaţii urbane artificiale, *heteroclite* şi *efemere*, dar de o vitalitate economică notabilă, oraşele fundate de mongoli au exercitat o influenţă limitată în spaţiul locuit de români. Cu toate acestea –aşa cum am relevat, de altfel, în cuprinsul lucrării– controlul exercitat de Hoarda de Aur nu poate fi în niciun caz rezumat la iniţiativele urbane proprii. Dimpotrivă, în conjuncţie cu alţi factori, caracterul *variabil* al prezenţei mongole va afecta în mod direct –dar diferit, de la o etapă la alta– evoluţia realităţilor politice din arealul românesc extracarpatic. Este relevant, în acest sens, pentru teritoriile de la

răsărit de Carpaţi, contrastul dintre situaţia creată de controlul efectiv exercitat de stăpânirea mongolă, prin intermediul alanilor instalaţi de Nogai, şi oportunităţile apărute o dată cu restricţia sa profundă, în primii ani ai secolului al XIV-lea.

Oricum, identificarea elementelor determinante ale procesului de geneză urbană în spaţiul românesc extracarpatic poate fi cu greu realizată fără o înţelegere justă şi cuprinzătoare a contextului istoric regional, ca şi a evoluţiei realităţilor social-politice locale. Din nefericire, încercările de a le descifra corespunzător sunt îngreunate, invariabil, de o supărătoare insuficienţă documentară. Spre exemplificare, merită amintită situaţia formaţiunilor prestatale româneşti din dreapta Oltului: deşi documentele secolului al XIII-lea le atestă, incontestabil, existenţa –ba chiar şi o debordantă energie politică (vezi episodul Litovoi)–, ele nu oferă cercetării istorice informaţii cu privire la prezenţa, în cuprinsul lor, a unor *reşedinţe* cneziale sau voievodale.

În ciuda acestor lacune documentare, este neîndoielnic, pe de o parte, că formarea unora dintre aşezările de factură *incipient* urbană, din Ţara Românească şi Moldova –cu referire, directă, la centrele de putere voievodală– *a precedat* alcătuirea statală, iar pe de alta, că emergenţa lor nu poate fi separată de afirmarea *structurilor locale de autoritate politică.*

Din această perspectivă, evidenţierea legăturii strânse dintre contribuţia determinantă a factorul politic şi procesul apariţiei oraşelor medievale româneşti extracarpatice a constituit, în spiritul sugestiilor avansate de cercetătorii consacraţi ai domeniului, unul dintre obiectivele urmărite *deliberat* pe parcursul analizei noastre.

Simpla afirmare a acestei dependenţe structurale nu implică, însă, nici pe departe, existenţa unui model unic de geneză urbană. Dimpotrivă, aşa cum reiese din tipologia edificată de noi, implicarea factorului politic a fost variabilă, ceea ce ne-a permis aprofundarea distincţiei propuse anterior, între oraşele *formate* (cu aportul, mai mult sau mai puţin consistent, al autorităţii politice), şi cele *întemeiate* (ca iniţiativă a puterii centrale).

În urma unei analize dificile –dar care ne-a oferit satisfacţii aparte, având în vedere temeritatea demersului şi rezultatele obţinute–, am încercat să integrăm celei din urmă categorii tipologice oraşul *Câmpulung*:

> Semnificativ, discuţia cu privire la apariţia acestui tip de oraşe s-a dovedit a fi intim legată –deşi pe paliere de cauzalitate şi orizonturi cronologice diferite– de unul dintre cele mai pasionante subiecte tratate în istoriografia românească: rolul acordat *coloniştilor străini* în procesul genezei urbane extracarpatice.
>
> În acest sens, istoria timpurie a Câmpulungului –a cărui apariţie se explică *integral* pe seama unei iniţiative politice "externe", în care au fost implicaţi Negru Vodă, descălecătorul făgărăşean al Ţării Româneşti, dar mai ales elementele etnice săseşti, care l-au urmat în trecerea sa la sud de Carpaţi– reprezintă *exemplul definitoriu.*
>
> Contribuţia coloniştilor străini, prioritar germanici, *esenţială* în fundarea reşedinţei muscelene a întemeietorului Ţării Româneşti, a fost,

totuşi, mai degrabă *semnificativă* în cazul celorlalte aşezări urbane extracarpatice, unde prezenţa lor va însemna, în primul rând, asumarea unor elemente aparte de viaţă urbană, specifice civilizaţiei pe care o reprezentau.

În încercarea de a încheia, sintetic, contribuţia noastră, putem afirma că, în liniile sale de forţă, procesul de apariţie a oraşelor medievale din arealul extracarpatic a fost, în egală măsură, condiţionat de *maturizarea structurilor socio-economice şi politice ale societăţii autohtone*, cât şi de *configuraţia geopolitică* în care s-a aflat, pe parcursul secolelor IX-XIV[1383], spaţiul nord-dunărean. Ponderea variabilă a acestor două mari categorii de factori cauzali este responsabilă de ritmul şi de profilul specific pe care l-a îmbrăcat apariţia vieţii urbane medievale la sud şi la est de Carpaţi, ca şi de varietatea tipologică pe care am încercat să o surprindem, în paginile lucrării.

[1383] În studiile noastre de caz, am avut în vedere *doar* aşezările urbane deplin constituite, *până la sfârşitul secolului al XIV-lea*, când tinerele formaţiuni statale ale Ţării Româneşti şi Moldovei înglobau, deja, aşa cum am văzut, o întreagă reţea de astfel de alcătuiri, supuse *Domniei*. Celor excluse, deşi unele apar în actele privilegiale de la începutul secolului al XV-lea, ca *puncte vamale*, nu le-am acceptat, implicit, şi calitatea de centre *urbane* consolidate. Abia pe parcursul deceniilor următoare –în condiţii specifice, legate atât de amplificarea activităţilor comerciale derulate pe vechile trasee, cât şi de apariţia unor drumuri noi– aceste aşezări vor accede la statutul de *oraş*.

ABREVIERI

AARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice
AB – Analale Brăilei
AIIAI – Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Iaşi
AIIC – Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca
AIINC – Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj
AM – Arheologia Moldovei
AMM – Acta Moldaviae Meridionalis. Anuarul Muzeului Județean Vaslui
AO – Arhivele Olteniei
AP – Analele Putnei
ArhGen – Arhiva Genealogică
AŞUIist – Analele Ştiințifice ale Universității "Al. I. Cuza" din Iaşi, *Istorie*
AUB – Analele Universității Bucureşti
BCMI – Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BOR – Biserica Ortodoxă Română
BSRRG – Buletinul Societății Regale Române de Geografie
CA – Cercetări arheologice
CCDJ – Cultură şi civilizație la Dunărea de Jos
CI – Cercetări istorice
DIR – Documente privind istoria României
DRH – Documenta Romaniae Historica
EB – Études Balkaniques
ÉBPB – Études byzantines et post-byzantines
HU – Historia Urbana
IMN – Il mar Nero
MA – Memoria Antiquitatis
MCA – Materiale şi cercetări arheologice
MI – Magazin istoric
MN – Muzeul Național
MO – Mitropolia Olteniei
RdI – Revista de Istorie
RESEE – Revue des Études Sud-Est Européennes
RHSEE – Revue Historique du sud-est Européen
RI – Revista Istorică
RIM – Revista de istorie militară
RIR – Revista istorică română
RMMMIA – Revista Muzeelor şi Monumentelor. Monumente Istorice şi de Artă,
RRH – Revue Roumaine d'Histoire
SAI – Studii şi articole de istorie
SCIV – Studii şi cercetări de istorie veche
SCIVA - Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie
SCIM – Studii şi cercetări de istorie medie
SCŞI – Studii şi cercetări ştiințifice – istorie (Iaşi)
SMIM – Studii şi materiale de istorie medie
SMMIM – Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară
SRdI – Studii. Revistă de istorie
SUBB – Studia Universitatis Babeş-Bolyai

BIBLIOGRAFIE

I. IZVOARE SCRISE:

- *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, t. I-II, ed. Fr. Miklosich et Jos. Müller, Vindobonae, 1860-1862.
- *Acte moldoveneşti dinainte de Ştefan cel Mare*, publicate de Damian P. Bogdan, Bucureşti, 1938.
- *Călători străini despre ţările române*, vol. I, Bucureşti, 1968.
- *Călători străini despre ţările române*, vol. II, Bucureşti, 1970.
- *Călători străini despre ţările române*, vol. VI, Bucureşti, 1976.
- *Chronicon Dubnicense*, ed. M. Florianus, în *Historiae Hungaricae fontes domestici*, vol. III, Lipsiae, 1884.
- *Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, în *AARMSI*, s. II, t. XVI (1893-1894), Bucureşti, 1895.
- Miron Costin, *Opere*, ediţia P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958.
- Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ed. Ioan Şt. Petre, Bucureşti, 1942.
- *Cronica Moldovei de la Cracovia*, ediţie îngrijită de C. Rezachievici, Bucureşti, 2006.
- *Cronica Notarului Anonymus*, ediţie îngrijită de Paul Lazăr Tonciulescu, Bucureşti, 1996.
- *Diplome maramureşene din secolele XVI-XVIII, provenite din colecţia lui Ioan Mihalyi de Apşa*, coord. Ioan-Aurel Pop, Cluj-Napoca, 2012.
- *Documenta Romaniae Historica*, seria A. Moldova, vol I (1384-1448), Bucureşti, 1975; seria B. Ţara Românească, vol. I (1247-1504), Bucureşti, 1966; seria C. Transilvania, vol. X (1351-1355), Bucureşti, 1977; vol. XI (1356-1360), Bucureşti, 1981; vol. XII (1361-1365), Bucureşti, 1985; vol. XIII (1366-1370), Bucureşti, 1991; vol. XIV (1371-1375), Bucureşti, 2002; vol. XV (1376-1380), Bucureşti, 2006; seria D. Relaţii între Ţările Române, vol. I (1222-1456), Bucureşti, 1977.
- *Documente bucovinene, I (1507-1653),* editate de Teodor Bălan, Cernăuţi, 1933.
- *Documente privind istoria României*, A. Moldova, veacul XVII, vol. I (1601-1610), Bucureşti, 1951; B. Ţara Românească, veacul XVII, vol. III (1616-1620), Bucureşti, 1951; C. Transilvania, veacul XI, XII şi XIII, vol. I (1075-1250), Bucureşti, 1951; veacul XIII, vol. II (1251-1300), Bucureşti, 1952; veacul XIV, vol. III (1331-1340), Bucureşti, 1954.
- *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, vol. I, partea 1 (1199-1345), ed. de N. Densuşianu, Bucureşti, 1887; vol. I, partea 2 (1346-1450), ed. de N. Densuşianu, Bucureşti, 1890.
- *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara ungurească în sec. XV şi XVI (vol. I, 1413-1508)*, texte slave cu traduceri, adnotaţiuni şi o introducere asupra diplomaticei vechi româneşti de I. Bogdan, Bucureşti, 1905.
- *Documentele lui Ştefan cel Mare*, I-II, publicate de Ioan Bogdan, Bucureşti, 1913.
- *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare,* vol. I-II, publicate de Mihai Costăchescu, Iaşi, 1931-1932.
- Filitti, I. C., *Din arhivele Vaticanului, I. Documente privitoare la episcopatele catolice din Principate*, Bucureşti, 1913.

- *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, III, IV, Bucureşti, 1970, 1975, 1982.
- Haşdeu, B. P., *Istoria monastirii catolice dela Tergovisce* (1761), în *Arhiva istorică a României*, t. 1, partea 2, Bucureşti, 1865, p. 46-54.
- *Istoria Țării Româneşti (1290-1690). Letopisețul Cantacuzinesc*, ediție critică întocmită de C. Grecescu şi D. Simionescu, Bucureşti, 1960.
- *Letopisețul Cantacuzinesc*, în *Cronicile româneşti. Vol. III. Variante ale Letopisețul Cantacuzinesc*, publicate de N. Simescu şi Tr. Cristescu, Bucureşti, 1960.
- *Letopisețul de când s-a început Țara Moldovei. Letopisețul lui Ştefan cel Mare*, ediție îngrijită de G. Mihăilă, Bucureşti, 2005.
- Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Rausa*, Veneția, 1605.
- Marian, S. Fl., *Legende istorice din Bucovina*, ediție îngrijită de Paul Leu, Iaşi, 1981.
- Ioan Mihalyi de Apşa, *Diplome maramureşene din secolele XIV şi XV*, ediția a IV-a, Cluj-Napoca, 2009.
- Ion Neculce, *O samă de cuvinte*, în vol. *Marii cronicari ai Moldovei*, Bucureşti, 2003.
- Năstase, G. I., *Istoria moldovenească din Kronika Polska a lui Bielski*, în *CI*, I (1925), nr. 1, 1925, p. 114-158.
- Pascu, Şt., *Contribuțiuni documentare la istoria Românilor în sec. XIII şi XIV*, în *AIINC*, X, 1945, p. 149-220.
- Pârnuță, Gh., Trâmbaciu, Şt., *Documente şi inscripții privind istoria oraşului Câmpulung*, vol. I-II, Bucureşti, 1999.
- *Pomelnicul Mânăstirei Bistrița*, publicat de Damian P. Bogdan, Bucureşti, 1941.
- Popa-Lisseanu, G., *Izvoarele istoriei românilor*, II. *Descrierea Europei Orientale*, Bucureşti, 1934.
- Popa-Lisseanu, G., *Izvoarele istoriei românilor*, VII. *Cronica lui Nestor*, Bucureşti, 1935.
- Popescu, Em., *Inscripțiile din secolele IV-XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1969.
- Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Rumîneşti*, în *Cronicari munteni*, I, Bucureşti, 1961.
- Panaitescu, P. P., *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de Ioan Bogdan*, Bucureşti, 1959.
- *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, Bucureşti, 1971.
- *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958.
- Tocilescu, Gr., *534 documente istorice slavo-române din Țara-Românească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul (1346-1603)*, Bucureşti, 1931.
- Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1955.
- *Vetera Monumenta Historica Hungaria Sacram Illustrantiam*, ab Augustino Theiner, t. II (1352-1526), Romae: Typis Vaticanis, MDCCCLX.

II. LUCRĂRI GENERALE ŞI SPECIALE:

1. Achim, V., *Banatul în Evul Mediu. Studii*, Bucureşti, 2000.
2. Achim, V., *Ordinul franciscan în Țările Române în secolele XIV-XV. Aspecte teritoriale*, în *RI*, s.n., t. VII, nr. 5-6, 1996, p. 391-410.
3. Achim, V., *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, Bucureşti, 2008.
4. Albu, I., *Lespedea funerară a comitelui Laurențiu din Câmpulung*, în vol. *Studia Varia in Honorem Professoris Ştefan Ştefănescu Octogenarii*, Brăila, 2009, p. 121-176.

5. Alexandrescu-Dersca, M., *L'expédition d'Umur Beg d'Aydin aux bouches du Danube (1337 ou 1338)*, în Studia et Acta Orientalia, II, 1960, p. 3-24.
6. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M. M., *Formarea despotatului lui Dobrotici*, în Peuce, IV (1973-1975), p. 233-247.
7. Alicu, D., *Ulpia Traiana Sarmizegetusa - Amfiteatrul,* I, Cluj-Napoca, 1997.
8. Andea S., *Itinerariile regilor în Transilvania voievodală şi în comitatele vestice şi nordice*, în vol. *Transilvania (sec. XIII-XVII). Studii istorice*, coord. Susana Andea, Cluj-Napoca, 2005, p.1-66.
9. Andea S., *Voievozii Transilvaniei şi itinerariile lor*, în vol. *Transilvania (sec. XIII-XVII). Studii istorice*, coord. Susana Andea, Cluj-Napoca, 2005, p.67-125.
10. Andreescu, C., *Aşezări franciscane la Dunăre şi la Marea Neagră în sec. XIII-XIV*, extras din *CI*, VIII, nr. 2, 1933, p. 3-15.
11. Andreescu, M. M., *Instituţii medievale în statele româneşti: voievodatul şi principatul*, Cluj-Napoca, 2008.
12. Andreescu, Şt., *"Cruciada târzie" şi Marea Neagră*, în vol. *Marea Neagră. Puteri maritime – puteri terestre (sec. XIII-XVIII)*, coord. O. Cristea, Bucureşti, 2006, p. 122-158.
13. Andreescu, Şt., *Începuturile istoriografiei în Moldova*, în *BOR*, XCIII, nr. 1-2, 1975, p. 232-243 (reluat în vol. *Ştefan cel Mare şi Sfânt. 1504-2004. Portret în istorie*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, p. 219-237).
14. Andreescu, Şt., *Mitropolia de Halici şi episcopia de Asprokastron. Câteva observaţii*, în vol. *Naţional şi universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Şerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, 1998, p. 125-136.
15. Andreescu, Şt., *Note despre Cetatea Albă*, în *SMIM*, XVIII, 2000, p. 57-77.
16. Andreescu, Şt., *Note despre cetatea Chilia*, în Pontica, XXXII, 1999, p. 225-232.
17. Andreescu, Şt., *O cetate disputată: Chilia în prima jumătate a secolului al XV-lea*, în idem, *Din istoria Mării Negre (Genovezi, români şi tătari în spaţiul pontic în secolele XIV-XVII)*, Bucureşti, 2001, p. 34-48.
18. Andreescu, Şt., *Trois actes des archives de Gênes concernant l'histoire de la mer Noire au XVe siècles*, în *RESEE*, XXI, nr. 1, 1983, p. 38-46.
19. Andrieş-Tabac, S., *Tradiţia mitică în istoriografia românească despre originea stemei Ţării Moldovei*, în Tyragetia, s.n., III (XVIII), nr. 2, 2009, p. 23-30.
20. Andronic, Al., *Curtea Domnească din Iaşi – reşedinţă voievodală (sec. XV-XVII)*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 543-549.
21. Andronic, Al., *Despre geneza oraşului medieval românesc: modelul Iaşilor*, în vol. *Aspecte ale civilizaţiei româneşti în secolele XIII-XVII*, coord. Emil Ioan Emandi, Suceava, 1986, p. 54-61.
22. Andronic, Al., *Iaşii până la mijlocul secolului al XVII-lea*, Iaşi, 1986.
23. Andronic, Al., *Noi precizări în legătură cu numele oraşului Iaşi*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 93-98.
24. Andronic, Al., *Oraşele moldoveneşti în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare ruseşti*, în Romanoslavica (Istorie), XI, 1965, p. 203-218.
25. Anton-Manea, C., *Prima coroană princiară medievală din aur descoperită pe teritoriul României (sec. al XIII-lea)*, în *MN*, VII, 1983, p. 127-133.
26. Apetrei, C. N., *Reşedinţele boiereşti din Ţara Românească şi Moldova în secolele XIV-XVI*, Brăila, 2009.
27. Armbruster, A., *Românii în Cronica lui Ottokar de Stiria: o nouă interpretare*, în *SRdI*, t. 25, nr. 3, 1972, p. 463-483.

28. Artimon, Al., *Civilizație medievală urbană din secolele XIV-XVII (Bacău, Tg. Trotuş, Adjud)*, Iaşi, 1998.
29. Asăvoaie, C., *Observații şi precizări privitoare la Câmpul lui Dragoş (I)*, în *AM*, XVII, 1994, p. 271-279.
30. Asăvoaie, C., *Observații şi precizări privitoare la Câmpul lui Dragoş (II)*, în *AM*, XIX, 1996, p. 271-279.
31. Asăvoaie, C., *Prima reşedință domnească a Țării Moldovei*, în *AM*, XXII, 1999, p. 117-123.
32. Asăvoaie, C., *Rolul reşedințelor domneşti în consolidarea statului moldovenesc*, în *AM*, XXV, 2002, p. 209-218.
33. Astuti, G., *Le colonie genovesi del Mar Nero e i loro ordinamenti giuridici*, în *Colocviul româno-italian "Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII-XIV "* (Bucureşti, 27-28 martie 1975), Bucureşti, 1977, p. 87-129.
34. Atanasiu, A., *Veneția şi Genova în Marea Neagră. Nave şi navigație (1204-1453)*, Brăila, 2008.
35. Atanasov, G., *Le maître (*αύφέντού – dominus*) de Drăstăr Terter et le beg tatar Kutlu-Buga pendant les années 70-80 du XIV siècle*, în vol. *The Steppe Lands and the World Beyond Them: Studies in Honor of Victor Spinei on his 70th Birthday*, editori Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon, Iaşi, 2013, p. 389-394.
36. Auner, C., *Cei din urmă episcopi de Siret*, în Revista catolică, III, 1914, p. 567-577.
37. Auner, C., *Episcopia de Seret (1371-1388)*, în Revista Catolică, II, 1913, p. 226-245.
38. Auner, C., *Episcopia Milcoviei*, în Revista Catolică, I, 1912, p. 533-551.
39. Auner, C., *Episcopia Milcoviei în veacul al XIV-lea*, în Revista Catolică, III, 1914, p. 60-80.
40. Balş, Şt., *Restaurarea Bărăției din Câmpulung Muscel*, în Monumente istorice. Studii şi lucrări de restaurare, 1969, p. 7-26.
41. Baraschi, S., *Câteva accente la istoria aşezării de la Păcuiul lui Soare*, în *CCDJ*, 3-4, 1987, p. 123-132.
42. Baraschi, S., *Despre civilizația urbană din Dobrogea în secolele XI-XIV*, în *SCIVA*, t. 42, nr. 3-4, 1991, p. 133-152.
43. Baraschi, S., *Izvoare scrise privind aşezările dobrogene de pe malul Dunării în secolele XI-XIV*, în *RdI*, t. 34, nr. 2, 1981, p. 311-345.
44. Baraschi, S., *Numele oraşului Brăila în sursele medievale (secolele XIV-XV)*, în Istros, V, 1987.
45. Barbu, D., *Formarea elitelor din Țara Românească în secolul XV. Un studiu de caz: Peterman din Câmpulung*, în *ArhGen*, II (VII), nr. 3-4, 1995, p. 5-9.
46. Barbu, D., *Pictura murală din Țara Românească în secolul al XIV-lea*, Bucureşti, 1986.
47. Barbu, D., *Quidam populi, qui walati vocantur. Les roumains en 1234*, în vol. *In Honorem Paul Cernovodeanu*, editor Violeta Barbu, Bucureşti, 1998.
48. Barbu, D., *Umbra lui Mircea la Cozia. O ipoteză genealogică*, în *ArhGen*, I (VI), nr. 1-2, 1994, p. 17-26.
49. Bardaşu, P., *Un voievod oltean puțin cunoscut*, în Mehedinți. Istorie şi cultură, II, Drobeta Turnu-Severin, 1980.
50. Barnea, Al., *Dinogetia III. Precizări cronologice*, în Peuce, 9, 1984, p. 339-346.
51. Barnea, I., *Bisericuțele rupestre de la Murfatlar*, în vol. *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice şi monumente de artă creştină*, Galați, 1977.
52. Barnea, I., *Dobrogea în secolele VII-X*, în Peuce, 2, 1971, p. 205-219.

53. Barnea, I., *Monumente creştine si viaţă bisericească în secolele VII-XIV pe teritoriul Dobrogei*, în vol. *Monumente istorice şi izvoare creştine. Mărturii de străveche existenţă şi de continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos şi al Dobrogei*, Galaţi, 1987, p. 79-124.
54. Barnea, I., *Noi descoperiri din epoca feudalismului timpuriu la Dinogeţia-Garvăn, jud. Tulcea*, în *MCA*, 10, 1973, p. 291-331.
55. Barnea, I., *Noi sigilii bizantine de la Dunărea de Jos*, în *SCIV*, t. 17, nr. 2, 1966, p. 220-276.
56. Barnea, I., Iliescu, O., *Constantin cel Mare*, Bucureşti, 1982.
57. Barnea, I., Ştefănescu, Şt., *Din istoria Dobrogei*, *Vol. III* (*Bizantini, români şi bulgari la Dunărea de Jos*), Bucureşti, 1971.
58. Batariuc, P.-V., *Biserici din timpul lui Ştefan cel Mare la Suceava*, în Ars Transsilvaniae, XII-XIII, 2002-2003, p. 13-26.
59. Batariuc, P.-V., *Biserici dispărute din Suceava*, în *HU*, t. XV, nr. 1-2, 2007, p. 177-212.
60. Batariuc, P.-V., *Din istoria bisericii "Sf. Dumitru" din Suceava*, în Monumentul, VI (2004), Iaşi, 2005, p. 51-78.
61. Batariuc, P.-V., *Din nou despre ceramica cenuşie de la Suceava*, în *AM*, XXV, 2002, p. 219-235.
62. Batariuc, P.-V., Hău, Fl., *Un encolpion din secolele XIII-XIV descoperit la Suceava*, în Arheologia Medievală, II, Reşiţa, 1998, p. 155-160.
63. Băican, V., *Geografia Moldovei reflectată în documentele cartografice din secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1996.
64. Bălan, T., *Numele MOLDOVA. O istoriografie a problemei*, în Studii şi Materiale, 3, Suceava, 1973, p. 77-112.
65. Bălaşa, D., *De la Mitropolia Severinului la Mitropolia Olteniei (1370-1970)*, în *MO*, XXII, nr. 5-6, 1970, p. 333-354.
66. Bărbulescu, M., *Potaissa după mijlocul secolului al III-lea*, în Potaissa. Studii şi comunicări, 2, 1980, p. 161-187.
67. Bătrîna, L., Bătrîna, A., *Basoreliefurile de la Mănăstirea Bistriţa (jud. Neamţ). Contribuţii la cunoaşterea relaţiilor Moldovei cu Imperiul bizantin în vremea lui Alexandru cel Bun*, în *SCIVA*, t. 59-60, 2008-2009, p. 81-114.
68. Bătrîna, L., Bătrîna, A., *Biserica "Sfântul Nicolae" din Rădăuţi. Cercetări arheologice şi interpretări istorice asupra începuturilor Ţării Moldovei*, Piatra Neamţ, 2012.
69. Bătrîna, L., Bătrîna, A., *Contribuţia cercetărilor arheologice la cunoaşterea arhitecturii ecleziastice din Moldova în secolele XIV-XV*, în *SCIVA*, t. 45, nr. 2, 1994, p. 145-169.
70. Bătrîna, L., Bătrîna, A., *Contribuţii arheologice cu privire la aşezarea de la Baia în epoca anterioară întemeierii statului feudal Moldova*, în *SCIVA*, t. 31, nr. 4, 1980, p. 599-613.
71. Bătrîna, L., Bătrîna, A., *Contribuţii arheologice la cunoaşterea primului locaş al Mitropoliei Moldovei: biserica Mirăuţilor din Suceava*, în *CA*, 5, 1982, p. 215-224.
72. Bătrîna, L., Bătrîna, A., *Date istorice şi arheologice despre biserica catolică din Baia*, în Suceava. Anuarul Muzeului Judeţean, X, 1983, p. 431-454.
73. Bătrîna, L., Bătrîna, A., *O mărturie arheologică despre relaţiile internaţionale ale Moldovei în vremea lui Bogdan I*, în *SCIVA*, t. 34, nr. 4, 1983, p. 326-333.

74. Bătrîna, L., Bătrîna, A., *Reşedinţa feudală de la Giuleşti (com. Boroaia)*, în vol. *The Steppe Lands and the World Beyond Them: Studies in Honor of Victor Spinei on his 70th Birthday*, editori Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon, Iaşi, 2013, p. 469-530.
75. Bătrîna, L., Bătrîna, A., *Unele opinii privind aşezarea saşilor la Baia în lumina cercetărilor arheologice*, în *CA*, 6, 1983, p. 239-257.
76. Bârnea, P. P., *Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье (XV – начало XVI v.)*, Chişinău, 1984.
77. Bârnea, P. P., *Орхеюл Векь – Старый Орхей – L'Ancien Orhey*, Chişinău, 1986.
78. Bârnea, P., Reaboi, T., *Orheiul Vechi (Istoricul cercetărilor)*, în *HU*, tom. VII, nr. 1-2, 1999, p. 17-25.
79. Bârnea, P., Reaboi, T., Nicolae, E., Telnov, N., *Materiale arheologice relative la economia monetară din epoca Hoardei de Aur descoperite la Orheiul Vechi*, în vol. *Simpozion de numismatică, Chişinău 2000*, Bucureşti, 2001, p. 141-149.
80. Bejenaru, N. C., *În jurul chestiunei lui Negru-Vodă şi a întemeerei Munteniei*, în Arhiva, XXXIII, nr. 3-4, 1926, p. 225-235.
81. Berstein, S., Milza, P., *Istoria Europei*, vol II, Iaşi, 1998.
82. Bertholet, A., *Dicţionarul religiilor,* Iaşi, 1995.
83. Binder, P., *Antecedente şi consecinţe sud-transilvănene ale fondării voievodatului Munteniei (sec. XIII-XIV), II*, în Acta 1996, vol. 2, Sf. Gheorghe, 1997, p. 33-46.
84. Binder, P., *Contribuţii la studiul dezvoltării feudalismului în Maramureş şi în nordul Transilvaniei*, în *SAI*, X, 1967, p. 27-61.
85. Binder, P., *Din nou despre "comes Laurentius de Longocampo"*, în *SCIA*, Seria *Artă Plastică*, t. XXII, nr. 1, 1975, p. 185-188.
86. Bichiceanu, Gh., *Adunări de stări în Ţările Române. Congregaţiile generale în Transilvania voievodală*, Sibiu, 1998.
87. *BIZANŢ versus BIZANŢ. Introducere la o dezbatere privind devenirea românească*, coord. Mihail E. Ionescu, Sergiu Iosipescu, Bucureşti, 2010.
88. Bogdan, I., *Despre cnejii români*, extras din *AARMSI*, s. II, t. XXVI, 1903, p. 13-44.
89. Bogdan, I., *IO din titlul domnilor români*, în *CL*, XXIII, nr. 9, 1889, p. 721-738.
90. Bogdan, I., *Originea voevodatului la români*, extras din *AARMSI*, s. II, t. XXIV, 1902, p. 191-207.
91. Boldur, Al. V., *Ţara Bîrlad, numele şi unele momente din istoria ei*, în *RA*, nr. 3, Bucureşti, 1974.
92. Boldureanu, A., Bacumenco-Pîrnău, L., *Un lot de monede medievale şi moderne descoperit la Cetatea Albă. Observaţii preliminare*, în *AM*, XXXIV, 2011, p. 221-245.
93. Bolşacov-Ghimpu, A. A., *Cronica Ţării Moldovei până la întemeiere*, Bucureşti, 1979.
94. Bota, I. M., *Mănăstirea Peri-Maramureş şi rolul ei în istoria culturii româneşti*, în vol. *Maramureş. Vatră de istorie milenară*, Cluj-Napoca, 1997, p. 74-83.
95. Božilov, I., *Kăm istoričeskata geografija na severozapadnogo Černomorije*, în Izvestija Varna, 11 (26), 1975, p. 27-36.
96. Branga, N., *Urbanismul Daciei romane*, Timişoara, 1980.
97. Braudel, F., *Timpul lumii*, Bucureşti, 1993.
98. Brătianu, Gh. I., *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, vol. I-II, Bucureşti, 1988.

99. Brătianu, Gh. I., *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*, Bucureşti, 1988.
100. Brătianu, Gh. I., *Originile şi formarea unităţii româneşti*, ediţie îngrijită de Ion Toderaşcu, Iaşi, 1998.
101. Brătianu, Gh. I., *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucureşti, 1935.
102. Brătianu, Gh. I., *Studii şi articole de istorie*, ediţie îngrijită de Victor Spinei şi Alexandru-Florin Platon, Iaşi, 2010.
103. Brătianu, Gh. I., *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, 1945.
104. Brătianu, Gh. I., *Vicina I. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et du commerce génois en Dobrogea,* în *Academie Roumaine, Bulletin de la Section Historique*, t. X, Bucureşti, 1923.
105. Brezeanu, S., *Asupra începuturilor pătrunderii monedei niceene la Dunărea de Jos*, în *SRdI*, t. 26, nr. 4, 1973, p. 699-714.
106. Brezeanu, S., *Ideea de imperiu în Occidentul medieval în lumina cercetărilor din ultimele decenii*, în *RdI*, t. 31, nr. 2, 1978, p. 273-298.
107. Brezeanu, S., *Identităţi şi solidarităţi medievale. Controverse istorice*, Bucureşti, 2002.
108. Brezeanu, S., *"La Bulgarie d'au-delà de l'Ister" à la lumière des sources écrites*, în *EB*, 20, nr. 4, p. 121–135.
109. Brezeanu, S., *Les Roumains et le "silence de sources", dans le "millénaire obscure",* în *RRH*, XXI, nr. 3-4, 1982, p. 387-403.
110. Brezeanu, S., *Model european şi realitate locală în întemeierile statale medievale româneşti. Un caz: "Terra Bazarab"*, în *RI*, t. 5, nr. 3-4, 1994, p. 211-232.
111. Brusanowski, P., *Contribuţii la organizarea politică şi bisericească a coloniştilor germani din Transilvania până la sfârşitul secolului al XV-lea*, în vol. *Saşii şi concetăţenii lor ardeleni. Studia în honorem dr. Thomas Nagler*, Alba-Iulia, 2009, p. 123-138.
112. Busuioc, E., *Ceramica de uz comun nesmălţuită din Moldova (secolul al XIV-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea)*, Bucureşti, 1975.
113. Busuioc, E., *Curtea feudală de la Hinăteşti*, în Documente recent descoperite şi informaţii arheologice, Bucureşti, 1982, p. 48-51.
114. Busuioc, E., *O casă de orăşean şi documente materiale din sec. XIV-XV la Rîmnicu Vîlcea*, în *SCIVA*, t. 39, nr. 2, 1988, p. 119-142.
115. Busuioc, E., *Vestigii feudale de la Râmnicu Vîlcea*, în Buridava, nr. 3, 1979, p. 24-29.
116. Busuioc von-Hasselbach, D. N., *Ţara Făgăraşului în secolul al XIII-lea. Mănăstirea cisterciană Cârţa*, vol. II, Cluj-Napoca, 2000.
117. Busuioceanu, A., *Două documente inedite din Ţara Românească din secolul al XVI-lea*, în *SMIM*, IX, 1978, p. 167-169.
118. Cantacuzino, Gh. I., *Aspecte ale cercetării arheologice privind începuturile urbane ale Târgoviştei*, în *CA*, V, 1982, p. 225-233.
119. Cantacuzino, Gh. I., *Câmpulung. Vechi monumente şi biserici*, Bucureşti, 2002.
120. Cantacuzino, Gh. I., *Cetăţi medievale din Ţara Românească în secolele XIII-XVI*, Bucureşti, 2001.
121. Cantacuzino, Gh. I., *În căutarea urmelor reşedinţei domneşti de la Câmpulung*, în Argesis, t. XIX, 2010, p. 9-20.
122. Cantacuzino, Gh. I., *Începuturile oraşului Câmpulung şi Curtea Domnească: aspecte ale civilizaţiei urbane la Câmpulung*, Bucureşti, 2011.
123. Cantacuzino, Gh. I., *Mănăstirea Tismana*, Bucureşti, 2004.
124. Cantacuzino, Gh. I., *Probleme ale cercetării vechii reşedinţe domneşti din Câmpulung*, în Argessis, t. IX, 2000, p. 107-115.

125. Cantacuzino, Gh. I., *Probleme ale cronologiei ruinelor fostei mănăstiri Vodița*, în *SCIV*, t. 22, nr. 3, 1971, p. 469-477.
126. Cantacuzino, Gh. I., *Probleme ale raportului dintre începuturile aşezărilor urbane medievale şi curțile domneşti din Țara Românească*, în Studia Valachica, nr. II (1970), Târgovişte, p. 95-111.
127. Cantacuzino, Gh. I., *Puncte de vedere privind evoluția Curții domneşti din Târgovişte în secolele XIV-XVI*, în *SCIVA*, t. 50, nr. 3-4, 1999, p. 127-154.
128. Cantacuzino, Gh. I., *Repere arheologice privind oraşele medievale din diferitele zone. Țara Românească*, în *HU*, t. XIII, nr. 1-2, 2005, p. 204-220.
129. Cantacuzino, Gh. I., *Vestigii din zona vechii reşedințe voievodale de la Câmpulung*, în *RMI*, nr. 1, 2001-2003, p. 41-57.
130. Cazacu, M., *A propos de l'expansion polono-lituanienne au nord de la mer Noire aux XIVe-XVe siècles (Czarnigrad, la "Cité noire" de l'embouchure du Dniestr)*, în vol. *Passé turco-tatar. Présent Soviétique. Études offertes à Alexandre Bennigsen*, Paris, 1986, p. 99-122.
131. Cazacu, M., *Marche frontalière ou État dans l'État? L'Olténie aux XIVe-XVe siècles*, în vol. *The Steppe Lands and the World Beyond Them: Studies in Honor of Victor Spinei on his 70th Birthday*, editori Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon, Iaşi, 2013, p. 563-568.
132. Cazacu, M., Mureşan, D. I., *Ioan Basarab, un domn român la începuturile Țării Româneşti*, Chişinău, 2013.
133. Cărăbiş, V., *Istoria Gorjului*, Bucureşti, 1995.
134. Cărăbiş, V., *Județul Jaleşului*, în Litua. Studii şi cercetări, VI, 1994, p. 84-91.
135. Cărăbiş, V., *Sate de moşneni din valea Jaleşului. Contribuții istorice*, Craiova, 1976.
136. Câmpina, B., *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII-XV*, în Barbu Câmpina, *Scrieri istorice*, vol. 1, îngrijit de Damaschin Mioc şi Eugen Stănescu, Bucureşti, 1973, p. 47-135.
137. Cândea, I., *Brăila. Origini şi evoluție până la jumătatea secolului al XVI-lea*, Brăila, 1995.
138. Cândea, I., *Cetatea Albă în istoriografia românească*, I, în *SMIM*, XIX, 2001, p. 217-226.
139. Cândea, I., *Cetatea Albă în istoriografia românească*, II, în *SMIM*, XXI, 2003, p. 327-347.
140. Cândea, I., *Geneza oraşului medieval Brăila*, în *AB*, I, 1993, p. 19-29.
141. Cândea, V., *Letopisețul Țării Româneşti (1292-1664) în versiunea arabă a lui Macarie Zaim*, în *SRdI*, t. 23, nr. 4, 1970, p. 673-692.
142. Cârciumaru, R., *Despre revolta lui Bogdan din Cuhea şi consecințele sale asupra evoluției Țării Maramureşului la mijlocul veacului al XIV-lea*, în *RIM*, nr. 3-4, 2012, p. 93-98.
143. Cârciumaru, R., *Negru-Vodă şi Dragoş. Legendă şi adevăr istoric la începuturile statalității româneşti*, în *RIM*, nr. 1-2, 2011, p. 7-20.
144. Cârciumaru, R., *Ungaria şi Polonia la mijlocul secolului al XIV-lea. Coordonatele politicii răsăritene cu referiri asupra spațiului românesc*, în Analele Universității din Craiova, Seria Istorie, anul XV, nr. 1 (17), 2010, p. 71-78 (republicat în vol. *România în relațiile internaționale: diplomație, minorități, istorie. In honorem Ion Calafeteanu*, editor Silviu Miloiu, Târgovişte, 2010, p. 45-50).
145. Cernovodeanu, D., *Evoluția armeriilor Țărilor Române de la apariția lor şi până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, Brăila, 2005.

146. Cheptea, S., *Despre întemeierea Curţilor domneşti din Moldova*, în vol. *Omagiu istoricului Gheorghe Buzatu*, Focşani, 1999, p. 90-105.
147. Cheptea, S., *Din nou despre începuturile Iaşilor*, în *HU*, V, 1997, 2, p. 157-163.
148. Cheptea, S., *Oraşe din nordul Moldovei – Baia (Civitas Moldaviensis)*, în Gh. Buzatu (coord.), *Românii între Est şi Vest*, Iaşi, 2011, p. 9-26.
149. Cheptea, S., *Relaţia dintre centrul şi mahalalele oraşelor medievale*, în vol. *Omagiu istoricului Valeriu Florin Dobrinescu*, coord. Horia Dumitrescu, Focşani, 2003, p. 20-29.
150. Cheptea, S., *Săpăturile arheologice din 1963 de la Siret*, în *AM*, VII, 1972, p. 345-357.
151. Cheptea, S., *Şase veacuri de istorie*, în vol. *Catedrala romano-catolică Iaşi*, Iaşi, 2005.
152. Cheptea, S., *Un oraş medieval. Hârlău*, Iaşi, 2000.
153. Cheptea, S., Matei, M. D., *Repere arheologice privind oraşele medievale din diferitele zone. Moldova*, în *HU*, t. XIII, nr. 1-2, 2005, p. 220-240.
154. Chihaia, P., *Artă medievală I. Monumente din cetăţile de scaun ale Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1998.
155. Chihaia, P., *Artă medievală III. Ţara Românească între Bizanţ şi Occident*, Bucureşti, 1998.
156. Chihaia, P., *De la «Negru Vodă» la Neagoe Basarab*, Bucureşti, 1977.
157. Chirilă, E., Gudea, N., *Economie, populaţie şi societate în Dacia intracarpatică în primul secol după abandonarea provinciei*, în *AMP*, 6, 1982, p. 123-148.
158. Chiţescu, L., *Ceramica ştampilată de la Roman şi unele probleme în legătură cu purtătorii ei în Moldova*, în *SCIV*, t. 15, nr. 3, 1964, p. 411-426.
159. Chiţescu, L., *Cercetările arheologice din oraşul Siret*, în *RMM*, 12, nr. 3, 1975, p. 48-53.
160. Chiţescu, L., *Cu privire la formaţiunile statale româneşti în secolele VI-XIII*, în *MA*, IX-XI, 1977-1979, p. 533-537.
161. Chiţescu, L., *Elemente definitorii ale centrului voievodal de la Cetăţeni puse în lumină de cercetarea arheologică a anilor din urmă*, în *CA*, IX, 1992, p. 85-90.
162. Chiţescu, L., Păunescu, A., *Monumente ale civilizaţiei medievale româneşti din sec. al XIII-lea în centrul voievodal de la Cetăţeni*, în *MN*, VII, 1983, p. 121-126.
163. Chiţimia, I. C., *Izvoarele şi paternitatea cronicii lui Grigore Ureche*, în idem, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972.
164. Chiţimia, I. C., *Ştefan cel Mare, ctitor în domeniul istoriografiei*, în idem, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 13-27 (reluat în vol. *Ştefan cel Mare şi Sfânt. 1504-2004. Portret în istorie*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, p. 200-219).
165. Cihodaru, C., *Alexandru cel Bun*, Iaşi, 1984.
166. Cihodaru, C., *Constituirea statului feudal moldovenesc şi lupta pentru realizarea independenţei lui*, în *SCŞI*, XI, fasc. I, 1960, p. 61-81.
167. Cihodaru, C., *Din nou despre Iurg Coriatovici şi Iuga Vodă*, în *AMM*, I, 1979, p. 139-157.
168. Cihodaru, C., *Formarea hotarului dintre Moldova şi Ţara Românească în secolul al XV-lea*, în vol. *Stat, societate, naţiune. Interpretări istorice*, îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduţiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1982, p. 80-92.
169. Cihodaru, C., *Începuturile vieţii orăşeneşti la Iaşi*, în *AŞUIist*, t 17, f. I, 1971, p. 31-45.

170. Cihodaru, C., *Observații cu privire la procesul de formare și de consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI-XIV*, I, în *AIIAI*, XVI, 1979, p. 167-186.
171. Cihodaru, C., *Observații cu privire la procesul de formare și de consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI-XIV*, II, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 117-139.
172. Cihodaru, C., *Tradiția letopisețelor și informația documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în *AIIAI*, V, 1968, p. 11-41.
173. Ciobanu, M., Moisescu, N., Ciobanu, R. Șt., *Cetatea Poienari*, București, 1984.
174. Ciobanu, R., *Aspecte ale civilizației portuare din Dobrogea la sfârșitul secolului al XIII-lea și în secolul al XIV*, în Pontica, 3, 1970, p. 297-329.
175. Ciobanu, R. Șt., *Evoluția, rolul și însemnătatea mitropoliei din Vicina*, în Peuce, VI, 1977, p. 233-241.
176. Ciobanu, R. Șt., Cioacă, A., *Vechimea orașului Baia*, în *MN*, II, 1975, p. 365-379.
177. Ciobanu, V., *Din nou despre "lupta de la Plonini"*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 137-145.
178. Ciobanu, V., *Țările Române și Polonia. Secolele XIV-XVI*, București, 1985.
179. Ciocîltan, Al., *Biserica și organizarea bisericească a sașilor din Câmpulung-Muscel în secolele XIII-XVI*, în *RI*, t. XVII, nr. 5-6, 2006, p. 5-18.
180. Ciocîltan, Al., *Colonizarea germană la sud de Carpați*, în *RI*, t. XXII, nr. 5-6, 2008, p. 431-460.
181. Ciocîltan, Al., *"Prope Turcos et inter Scismaticos". Conventurile ordinelor mendicante din Țara Românească (secolele XIV-XVI)*, în *HU*, t. XVII, 2009, p. 5-23.
182. Ciocîltan, V., *Alanii și începuturile statelor românești*, în *RI*, t. 6, nr. 11-12, 1995, p. 935-955.
183. Ciocîltan, V., *Argumente în favoarea identității Vicina-Măcin*, în *RI*, t. 22, nr. 5-6, 2011, p. 411-430.
184. Ciocîltan, V., *"Către părțile tătărești" din titlul voievodal al lui Mircea cel Bătrân*, în *AIIAI*, XXIV, nr. 2, 1987, p. 349-355.
185. Ciocîltan, V., *Chilia în primul sfert al secolului al XV-lea*, în *RdI*, t. 34, nr. 11, 1981, p. 2091-2096.
186. Ciocîltan, V., *Competiția pentru controlul Dunării Inferioare (1412-1420), I,* în *RdI*, t. 35, nr. 10, 1982, p. 1090-1100.
187. Ciocîltan, V., *Competiția pentru controlul Dunării Inferioare (1412-1420), II,* în *RdI*, t. 35, nr. 11, 1982, p. 1191-1203.
188. Ciocîltan, V., *De la tătari la otomani: mutații în rețeaua comerțului pontic la mijlocul secolului XIV*, în T. Gemil, N. Pienaru (coord.), *Moștenirea istorică a tătarilor*, II, București, 2012, p. 97-117.
189. Ciocîltan, V., *Informațiile lui Guillaume de Rubruck despre români și bașkiri în lumina izvoarelor orientale*, în vol. *Românii în istoria universală*, II_1, Iași, 1987, p. 19-26.
190. Ciocîltan, V., *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuția cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placa turnantă a comerțului euro-asiatic*, București, 1998.
191. Ciocîltan, V., *Politica față de genovezi a hanului Özbek (1313-1341) în contextul relațiilor Hoardei de Aur cu ilhanatul și sultanatul mameluc*, în vol. *Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, București, 1998, p. 233-263.

192. Ciocîltan, V., *Raporturi moldo-lituaniene (1420-1429)*, în vol. *Românii în istoria universală*, III$_1$, Iaşi, 1988, p. 129-143.
193. Ciocîltan, V., *Restauraţia Hoardei de Aur şi tratatele tătaro-genoveze din anii 1380-1387*, în *RI*, s.n., t. 1, nr. 6, 1990, p. 571-595.
194. Ciocîltan, V., *The Mongols and the Black Sea Trade in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Leiden, 2012.
195. Ciocîltan, V., *Vestigii turanice în Ţara Bârsei*, în Studia Universitatis Cibiniensis, Series Historica, III-IV, 2006-2007, p. 49-57.
196. Ciotei, C., Pârnuţă, Gh., Popescu-Argeşel, I., *Monografia municipiului Câmpulung Muscel*, Bucureşti, 2005.
197. Ciurea, D., *"IO" din intitulaţia documentelor româneşti (noi sublinieri)*, în *AIIAI*, IV, 1967, p 187-190.
198. Ciurea, D., *Noi contribuţii privind oraşele şi târgurile din Moldova în secolele XIV-XIX* , în *AIIAI*, VII, 1970, p. 21-58.
199. Ciurea, D., *Sigiliile medievale ale oraşelor din Moldova*, în *SCŞI*, VII, f. 2, 1956, 157-164.
200. Cîmpeanu, L., *Dan al II-lea, Sigismund de Luxemburg şi cruciada târzie. Un document inedit din arhiva Ordinului Teutonic*, în *SMIM*, XXX, 2012, p. 55-76.
201. Cocârlă, P., *Târgurile sau oraşele Moldovei în epoca feudală (sec. XV-XVIII)*, Chişinău, 1991.
202. Cojocaru, T., *La politique pontique de la Pologne aux XIVe-XVIIe siècles*, în *RRH*, XLV, nr. 1-4, 2008, p. 41-58.
203. Coman, M., *Podunavia şi relaţiile sârbo-muntene în secolele XIV-XVI*, în vol. *Istoria: utopie, amintire şi proiect de viitor. Studii de istorie oferite Profesorului Andrei Pippidi la împlinirea vârstei de 65 de ani*, editori: Radu G. Păun, Ovidiu Cristea, Iaşi, 2013, p. 239-258.
204. Coman, M., *Putere şi teritoriu. Ţara Românească medievală (secolele XIV-XVI)*, Iaşi, 2013.
205. Coman, M., *Terminologia statală medievală şi rivalitatea moldo-munteană (secolele XV-XVI)*, în vol. *Vocaţia istoriei. Prinos Profesorului Şerban Papacostea*, îngrijit de Ovidiu Cristea şi Gheorghe Lazăr, Brăila, 2008, p. 407-422.
206. Comşa, M., *Cercetările de la Slon şi importanţa lor pentru studiul relaţiilor feudale de la sud de Carpaţi*, în Studii şi materiale privitoare la trecutul istoric al judeţului Prahova, Ploieşti, 1969, p. 21-29.
207. Comşa, M., *Contribuţii arheologice privind existenţa unor cnezate şi stabilirea unui drum comercial între Carpaţi şi Dunăre în sec. IX* - X, în *MN*, VI, 1982, p. 143-147.
208. Comşa, M., *Die bulgarische Herrschaft nördlich der Donau, während des IX. und X. Jh. im Lichte der archäologische Forschungen* în Dacia, N.S., 4, 1960, p. 395-422.
209. Condurachi, I. D., *Suzeranitatea ungaro-polonă şi efectele ei asupra suveranităţei Principatelor Române până la 1500*, Cernăuţi, 1923.
210. Conea, I. *Basarabii din Argeş. Despre originea lor teritorială şi etnică*, Bucureşti, 1935.
211. Conea, I. *Corectări geografice în istoria românilor*, Bucureşti, 1938.
212. Conea, I. *Din geografia istorică şi umană a Carpaţilor. Nedei, păstori, nume de munţi*, în *BSRRG*, t. LV (1936), 1937, p. 42-117.
213. Conea, I. *Geografie şi istorie românească*, Bucureşti, 1944.
214. Conea, I. *Loviştea non movetur, Bassarabi… mutantur*, extras din *BSRRG*, t. LV (1936), 1937.

215. Conea, I., *Plaiul şi muntele în istoria Olteniei*, în vol. *Oltenia*, Craiova, 1943, p. 75-87.
216. Conea, I. *Ţara Loviştei. Geografie istorică*, Bucureşti, 1935.
217. Conea, I. *Vrancea. Geografie istorică, toponimie şi terminologie geografică*, ediție îngrijită de dr. Lucian Badea, dr. Dimitrie I. Oancea, dr. Nicolae Stoicescu, Bucureşti, 1993.
218. Conea, I., Badea, L., *Munții Mărginimii Sibiului. Cadru antropogeografic*, Craiova, 2004.
219. Conea, I., Donat, I., *Contribution à l'étude de la toponymie pétchénègue-comane de la Plaine Roumaine du Bas Danube*, în vol. *Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VIe Congrès International des scienses onomastiques à Munich du 24 au 28 août 1958*, Bucureşti, 1958, p. 139-169.
220. Constantinescu, N., *Basarab I şi contribuția sa la consolidarea Țării Româneşti*, în *AIIAI*, XXIII, nr. 2, 1986, p. 553-570.
221. Constantinescu, N., *Basarab I şi Vladislav I de la Argeş . Mărturii din Biserica Domnească "Sf. Nicolae" - 1. Data executării grafitului cu ştirea morții lui Basarab I. - 2. Din nou despre Vlaicu Vodă – ctitor şi donator la Athos*, în Argesis, t. XIX, 2010, p. 21-42.
222. Constantinescu, N., *Cercetările arheologice de la Curtea domnească din Târgovişte*, în Documente recent descoperite şi informații arheologice, Bucureşti, 1987, p. 69-78.
223. Constantinescu, N., *Completări în problematica fostei Curți Domneşti din Argeş*, în Argesis, t. XII, 2003, p. 177-187.
224. Constantinescu, N., *Cronologia monumentelor de la Curtea de Argeş (sec. XII-XIV). Semnificația lor istorică*, în *RdI*, t. 34, nr. 4, 1981.
225. Constantinescu, N., *Curtea de Argeş, 1200-1400. Asupra începuturilor Țării Româneşti*, Bucureşti, 1983.
226. Constantinescu, N., *Nicolae Alexandru Voievod – Iachint de Vicina sau despre rosturile argeşene ale momentului istoric 1359*, în Argesis, t. XI, 2002, p. 137-146.
227. Constantinescu, N., *O problemă de geografie istorică:* Licostomo. *Regele Sigismund şi voievodul Ştibor la Gurile Dunării, toamna 1396*, în vol. *Argeşul şi Țara Românească între medieval şi modern. Studii de istorie şi arheologie. Prinos lui Spiridon Cristocea la 70 de ani*, editori: Dragoş Măndescu, Marius Păduraru, Ionel Dobre, Brăila-Piteşti, 2013, p. 45-52.
228. Constantinescu, N., *Puncte de vedere asupra datării bătăliei de la Rovine ("17 V 1395")*, în *RI*, t. 1, nr. 7-8, 1990, p. 783-802.
229. Constantinescu, N., *Radu I Vv. şi scaunul domnesc din Argeş. Repere din istoriografie*, în Argesis, t. XVIII, 2009, p. 89-113.
230. Constantinescu, N., Ionescu, C., *Asupra habitatului urban de la Târgovişte ante 1394. Repere din vatra Curții domneşti*, în *SCIVA*, t. 31, nr. 1, 1980.
231. Constantinescu, N., Ionescu, C., Diaconescu, P., Rădulescu, V., *Târgovişte. Reşedința voievodală (1400-1700). Cercetări arheologice (1961-1986)*, Târgovişte, 2009.
232. Constantinescu-Iaşi, P., *Cu privire la Negru-Vodă*, în Arhiva Societății Ştiințifice şi Literare din Iaşi, 33, nr. 3-4, Iaşi, 1926.
233. Constantiniu, Fl., *O istorie sinceră a poporului român*, Bucureşti, 1999.
234. Costăchel, V., Panaitescu, P. P., Cazacu, A., *Viața feudală în Țara Românească şi Moldova (secolele XIV-XVII)*, Bucureşti, 1957.
235. Cristea, Gherasim, *Istoria Eparhiei Râmnicului*, Râmnicu-Vâlcea, 2009.

236. Cristea, O., *"Anotimpurile" venețiene: cronica unei hegemonii eşuate (1204-1484)*, în vol. *Marea Neagră. Puteri maritime – puteri terestre (sec. XIII-XVIII)*, coord. O. Cristea, Bucureşti, 2006, p. 76-101.
237. Cristea, O., *Captivitatea lui Otto de Bavaria. Câteva considerații*, în vol. *Secolul al XIII-lea pe meleagurile locuite de români*, Cluj-Napoca, 2006, p. 61-67.
238. Cristea, O., *Veneția şi Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuții la studiul politicii orientale venețiene*, Brăila, 2004.
239. Crîngaci Țiplic, M., *"Oaspeții germani" în sudul Transilvaniei. Istorie, arheologie şi arhitectură (secolele XII-XIII)*, Bucureşti, 2011.
240. Crîngaci Țiplic, M.-E., *Prepozitura Sibiului în secolul al XIII-lea*, în vol. *Saşii şi concetățenii lor ardeleni. Studia în honorem dr. Thomas Nagler*, Alba-Iulia, 2009, p. 47-52.
241. Curta, F., *Apariția slavilor. Istorie şi arheologie la Dunărea de Jos în veacurile VI-VII*, Târgovişte, 2006.
242. Curta, F., *Invasion or Inflation? Sixth – to Seventh – Century Byzantine Coin Hoards in Eastern and Southeastern Europe*, în Annali dell'Istituto Italiano di Numismatica, 43, 1996, p. 65-224.
243. Curta, F., *Transilvania în jurul anului 1000*, în Ephemeris Napocensis, XII, 2002, p. 267-288.
244. Custurea, G., *Unele aspecte privind penetrația monedei bizantine în Dobrogea în secolele VII-X*, în Pontica, 19, 1986, p. 273-277.
245. C. C. B., *Inscripția slavă din Dobrogea*, în Studii. Revistă de istorie şi filosofie, anul 4, nr. III, 1951, p. 122-134.
246. Damian, O., *Despre prezența politică bizantină la Dunărea de Jos în secolele VII-X*, în vol. *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, Brăila, 2004, p. 283-318.
247. Damian, O., *Repere arheologice privind oraşele medievale din diferitele zone. Dunărea de Jos*, în *HU*, t. XIII, nr. 1-2, 2005, p. 141-183.
248. Dan, I., *Originea numelui Siret*, în *AIIAI*, XXIV, 1987, nr. 1, p. 485-487.
249. Dan, M. P., *Cehi, slovaci şi români în veacurile XIII-XVI*, Sibiu, 1944.
250. Daşkov, S. B., *Împărați bizantini*, Bucureşti, 1999.
251. Davidescu, M., *Drobeta în secolele I-VII*, Craiova, 1980.
252. Decei, A., *Istoria Imperiului otoman*, Bucureşti, 1978.
253. Decei, A., *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, Bucureşti, 1978.
254. Diaconescu, Al., Opreanu, C., *Câteva puncte de vedere în legătură cu evoluția societății autohtone în epoca daco-romană şi în perioada migrațiilor*, în *AIIAC*, 29, 1988-1989, p. 571-595.
255. Diaconescu, E., *Politica orientală burgundă şi turcii în sec. XIV şi XV*, în *CI*, I (1925), nr. 1, 1925, p. 8-65.
256. Diaconescu, M., *Dragoş, "descălecătorul" Moldovei, între legendă şi realitate*, în vol. *Nobilimea românească din Transilvania/Az erdélyi román nemesség*, coord. Marius Diaconescu, Satu Mare, 1997, p. 77-90.
257. Diaconescu, M., Kato, E., *Incursiunea moldovenilor în Maramureş în 1995. Un aspect al relațiilor moldo-polone*, în *AIIAI*, XXXII, 1995, p. 147-155.
258. Diaconescu, P.-V., *Arheologia habitatului urban târgoviştean. Secolele XIV-XVIII*, Târgovişte, 2009.
259. Diaconescu, P.-V., *Târgovişte. Reşedință şi capitală a Țării Româneşti*, în Valachica, 19, 2006, p. 85-107.
260. Diaconescu, P.-V., *Târgovişte. Structuri urbane în evul mediu (Contribuția arheologiei)*, în Valachica, 18, 2005, p. 99-121.

261. Diaconescu, P.-V., Ionescu, C., *Cercetări arheologice în zona fostei străzi "Rapsodiei" din Târgovişte*, în *MCA*, Oradea, 1979, p. 353-366.
262. Diaconescu, P.-V., Olteanu, Gh., Muscă, T., *Fortificaţiile oraşului medieval Târgovişte. Contribuţii arheologice*, în *HU*, t. XVI, nr. 1-2, 2008, p. 91-113.
263. Diaconu, P., *Câteva consideraţii în legătură cu valurile din Dobrogea (sec. IX-X)*, în Pontica, 5, 1972, p. 373-380.
264. Diaconu, P., *Consideraţii generale asupra aşezărilor cu caracter urban de la Dunărea de Jos (sec. X-XI)*, în *CCDJ*, 2, 1986, p. 223-226.
265. Diaconu, P., *Cumanii şi originea familiei lui Dobrotiţă*, în *RI*, t. V, nr. 3-4, 1994, p. 283-288.
266. Diaconu, P., *Despre datarea nivelului "locuinţelor incendiate" de la Dinogetia-Garvăn (jud.Tulcea)*, în *SCIVA*, 26, 3, 1975, p. 387-394.
267. Diaconu, P., *Despre localizarea Onglos-ului*, în Peuce, II, 1971, p. 191-203.
268. Diaconu, P., *Despre localizarea Vicinei*, în Pontica, 3, 1970, p. 275-295.
269. Diaconu, P., *Despre organizarea eclesiastică a regiunii Dunării de Jos (ultima treime a secolului X-secolul XII)*, în *ST*, 42, nr. 1, 1990, p. 103-120.
270. Diaconu, P., *Despre pecenegi la Dunărea de Jos în prima jumătate a secolului al XI-lea*, în *SCIV*, 18, 1967, 3, p. 463-476.
271. Diaconu, P., *Iarăşi despre localizarea Vicinei*, în *RdI*, t. 34, nr. 12, 1981, p. 2311-2316.
272. Diaconu, P., *Istoria Dobrogei în unele lucrări straine recente (V)*, în *RdI*, t. 34, nr. 9, 1981, p. 1747-1753.
273. Diaconu, P., *Kilia et Licostomo ou Kilia=Licostomo?*, în *RRH*, t. XXV, nr. 4, 1986, p. 301-317.
274. Diaconu, P., *La Dobroudja et Byzance à l'époque de la genèse du peuple roumain (VIIe-Xe siècles)*, în Pontica, 14, 1981.
275. Diaconu, P., *Les Comans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, Bucureşti, 1978.
276. Diaconu, P., *Les Petchénegues au Bas-Danube*, Bucureşti, 1970.
277. Diaconu, P., *O formaţiune statală la Dunărea de Jos la sfârşitul secolului al XIV-lea necunoscută până în prezent*, în *SCIVA*, t. 29, nr. 2, 1978, p. 185-201.
278. Diaconu, P., *Sur l'emplacement de l'ancienne Daphne*, în Studia Balcanica, X, 1975, p. 87-93.
279. Diaconu, P., *Unde trebuie căutat Onglos?*, în Istros, VII, 1994, p. 359-361.
280. Diaconu, P., *Une information de Skylitzes-Cedrenos à la lumière de l'archéologie*, în *RESEE*, VII, nr. 1, 1969.
281. Diaconu, P., Baraschi, S., *Păcuiul lui Soare II. Aşezarea medievală*, Bucureşti, 1977.
282. Diaconu, P., Vîlceanu, D., *Păcuiul lui Soare I. Cetatea bizantină*, Bucureşti, 1972.
283. Diţă, Al. V., *Mircea cel Mare, între realitatea medievală şi ficţiunea istoriografică modernă*, Bucureşti, 2000.
284. Djuvara, N., *Thocomerius - Negru Vodă. Un voivod de origine cumană la începuturile Ţării Româneşti*, ediţia a III-a, Bucureşti, 2011.
285. Dobrescu, N., *Istoria bisericii române din Oltenia în timpul ocupaţiei austriace (1716-1739)*, Bucureşti, 1906.
286. Dobrescu, N., *Întemeierea Mitropoliilor şi a celor dintâi mănăstiri din ţară*, Bucureşti, 1906.
287. Doehaerd, R., *Le Haut Moyen Âge occidental. Économies et sociétés*, Paris, 1971.
288. Dollinger, Ph., *La Hanse (XIIe-XIIIe siècles)*, Paris, 1964.
289. Donat, I., *Datele principale din istoria Olteniei până la 1600*, în vol. *Oltenia*, Craiova, 1943, p. 299-340.

290. Donat, I., *Domeniul domnesc în Ţara Românească (sec. XIV-XVI)*, ediţie îngrijită de Gheorghe Lazăr, Bucureşti, 1996.
291. Donat, I., *Fundaţiunile religioase ale Olteniei. I. Mănăstiri şi schituri*, Craiova, 1937.
292. Donat, I., *Judeţul de baltă şi Banatul Severinului*, în *AO*, XIII, nr. 71-73, 1934, p. 12-17.
293. Donat, I., *Reşedinţele celei de a doua mitropolii a Ţării Româneşti*, în *AO*, XIV, nr. 77-78, 1935.
294. Dragnev, D., *Formarea statului medieval Ţara Moldovei: contribuţii istoriografice*, în Akademos, nr. 2(13), 2009, p. 54-57.
295. Drăgan, I., *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*, Bucureşti, 2000.
296. Drăganu, N., *Românii în sec. IX-XIV pe baza toponimiei şi a onomasticii*, Bucureşti, 1933.
297. Drăghiceanu, V., *Curtea domnească din Argeş. Note istorice şi arheologice*, în *BCMI*, X-XVI (1917-1923), Bucureşti, 1923, p. 9-76.
298. Drăghiceanu, V., *Despre Mănăstirea Câmpulung. Un document inedit: jurnalul săpăturilor făcute de CMI în 1924*, în *BOR*, t. 82, nr. 3-4, p. 284-335.
299. Drăghiceanu, V., *Jurnalul săpăturilor din Curtea Domnească a Argeşului*, în *BCMI*, X-XVI (1917-1923), 1923, p. 134-152.
300. Drăghiceanu, V., *Săpăturile de la Vodiţa. Bisericile Sf. Nicodim şi ale lui Litovoiu Vodă*, în *BCMI*, XXII, 1929, p. 149-156.
301. Duby, G., *Vremea catedralelor*, Bucureşti, 1998.
302. Dumitru-Snagov, I., *Ţările Române în secolul al XIV-lea. Codex Latinus Parisinus*, Bucureşti, 1978.
303. Durand, G., *Histoire et postérité de Dragoş-Vodă. De son* descălecat *à la vision des chroniqueurs sur le fondateur de la principauté de Moldavie*, în Historical Yearbook, V, 2008, p. 159-178.
304. Emandi, Em. I., *Aspecte demoeconomice privind zona de nord a Moldovei (din secolul IX până în prima jumătate a secolului XIV) în lumina cercetărilor istorice, arheologice, paleobotanice şi antropogeografice*, în Suceava, VIII, 1981, p. 199-242.
305. Emandi, Em. I., *Consideraţii istorico-geografice asupra aşezărilor medievale din depresiunea piemontană Rădăuţi (secolele XIV-XVI)*, în *SCIVA*, t. 30, nr. 3, 1979, p. 377-392.
306. Emandi, Em. I., *Habitatul urban şi cultura spaţiului. Studiu de geografie istorică. Suceava în secolele XIV-XX*, Iaşi, 1996.
307. Engel, P., *Regatul Sfântului Ştefan. Istoria Ungariei medievale. 895-1526*, ediţie îngrijită de Adian Andrei Rusu şi Ioan Drăgan, Cluj-Napoca, 2006.
308. Eremia, I., *Statutul juridic internaţional al Ţării Moldovei (de la origini până la începutul secolului al XVI-lea)*, Chişinău, 2010.
309. Erich, A., Oproiu, M., *Cultura medievală târgoviştenă*, Târgovişte, 2008.
310. Erlande-Brandenburg, A., *Catedrala*, Bucureşti, 1993.
311. Eskenasy, V., *Din istoria litoralului vest-pontic: Dobrotici şi relaţiile sale cu Genova*, în *RdI*, t. 34, nr. 11, 1981, p. 2047-2063.
312. Eskenasy, V., *Les génois en mer Noire: à propos d'une nouvelle édition des documents de Kilia*, în *RRH*, t. XXII, nr. 1, 1983, p. 87-95.
313. Eskenasy, V., *Note la istoria litoralului vest-pontic*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 419-424.
314. Eşanu, A., Eşanu, V., *Pomelnicul Mănăstirii Voroneţ. Studiu şi text*, în *AP*, IV, 2008, p. 91-248.
315. Ferenţ, I., *Începuturile Bisericii Catolice din Moldova*, Iaşi, 2004.

316. Ferro, T., *Activitatea misionarilor catolici italieni în Moldova*, în *Conferințele Academiei Române*, Bucureşti, 2004.
317. Filipaşcu, Al., *Voievodatul Maramureşului. Originea, structura şi tendințele lui*, în Transilvania, anul 76, nr. 3-4, 1945, p. 8-37.
318. Filitti, I. C., *Banatul Olteniei şi Craioveştii*, în *AO*, XI, nr. 59-60, 1932, p. 1-36.
319. Filitti, I. C., *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Române (ediție revăzută)*, extras din Revista de drept public, 1934-1935, Bucureşti, 1935.
320. Florescu, G. D., Pleşia, D., *Negru Vodă – personaj istoric real*, în *MI*, VII, nr. 4, 1970, p. 37-42.
321. Florescu, G. D., Pleşia, D., *Temeliile străvechi ale Țării Româneşti*, în *MI*, V, nr. 11, 1971, p. 2-8.
322. Florescu, Gr., Florescu, R., Diaconu, P., *Capidava, I*, Bucureşti, 1958.
323. Florescu, R., *Date noi de la Capidava. În legătură cu cultura materială a zonei Dunării de Jos în perioada anterioară campaniilor lui Ioan Tzimiskes*, în Apulum, 6, 1967.
324. Florescu, R., *Limesul dunărean bizantin în vremea dinastiilor isauriană şi macedoneană*, în Pontica, 19, 1986.
325. Florescu, R., Ciobanu, R., *Problema stăpânirii bizantine în nordul Dobrogei în sec. IX-XI*, în Pontica, V, 1972, p. 381-400.
326. Florescu, R., Covacef, Z., *Stratigrafia Capidavei romane târzii şi feudale timpurii*, în Pontica, 21-22, 1988-1989.
327. Fruchter, E., Mihăescu, G., *Precizări istorice şi lingvistice asupra genezei oraşului Târgovişte*, în Archiva Valachica, 8, 1976, p. 93-101.
328. Gemil, T., *Românii şi otomanii în secolele XIV-XVI*, Bucureşti, 1991.
329. Georgescu, G., *Câmpulung-Muscel în Cronica franciscanilor din 1764*, în Argessis, t. IX, 2000, p. 253-265.
330. Georgescu, G., *Cronica Râmnicului din 1764*, în Argessis, t. X, 2001, p. 191-203.
331. Georgescu, G., *Pictorul D. Norocea despre grafitul cu anul morții marelui Basarab de la Curtea de Argeş*, în Argessis, t. XI, 2002, p. 147.
332. Georgescu, M., *Istoria Bizanțului*, Târgovişte, 2005.
333. Gheorghiu, T. O., *Urbanizarea medievală românească extracarpatică – gest oficial major sau pură întâmplare?*, în *HU*, t. XIV, nr. 2, 2006, p. 233-251.
334. Gherman, M., *Contribuții la genealogia Dragoşizilor*, în *MN*, III, 1976, p. 269-278.
335. Gioglovan, R., *Din problemele istoriei complexului monumental al curții domneşti din Târgovişte*, în Documenta Valachica, 6, 1974, p. 83-123.
336. Gioglovan, R., *Monumente gotice din Târgovişte (I)*, în Valachica, 10-11, 1978-1979, p. 141-173.
337. Giurescu, C., *Noi contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene*, în Constantin Giurescu, *Studii de istorie*, ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, Bucureşti, 1993, p. 173-236.
338. Giurescu, C. C., *Contribuții la studiul originilor şi dezvoltării burgheziei române până la 1848*, Bucureşti, 1972.
339. Giurescu, C. C., *Istoria Bucureştilor*, Bucureşti, 1979.
340. Giurescu, C., C., *Istoricul oraşului Brăila*, Bucureşti, 1968.
341. Giurescu, C. C., *În legătură cu întemeierea Țării Româneşti*, în *RIR*, XVII, fasc. I-II, 1947, p. 107-113.

342. Giurescu, C. C., *Întemeierea Mitropoliei Ungrovlahiei*, în *BOR*, LXXVII, nr. 7-10, 1959, p. 673-697 (reeditat în vol. *Întemeierea Mitropoliei Ţării Româneşti. Studii publicate în anul 1959, la împlinirea a 600 de ani de existenţă*, Bucureşti, 2010, p. 27-81).
343. Giurescu, C. C., *Les Génois au Bas-Danube aux XIII*[e] *et XIV*[e] *siecles*, în *Colocviul româno-italian "Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII-XIV "* (Bucureşti, 27-28 martie 1975), Bucureşti, 1977, p. 47-61.
344. Giurescu, C. C., *Probleme controversate în istoriografia Română*, Bucureşti, 1977.
345. Giurescu, C. C., *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1967.
346. Giurescu, C. C., *Valoarea istorică a tradiţiilor consemnate de Ion Neculce*, în vol. *Studii de folclor şi literatură*, Bucureşti, 1967, p. 439-495.
347. Giurescu, C. C., *Vechimea satelor Star-Chiojd şi Chiojdul Mic din fostul judeţ al Săcuienilor*, în *RIR*, IV, 1944, p. 283-285.
348. Giurescu, D. C., *Relaţiile economice ale Ţării Româneşti cu ţările Peninsulei Balcanice din secolul al XIV-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, în Romanoslavica (Istorie), 11, 1965, p. 167-201.
349. Goilav, Gr., *Armenii ca întemeetori de oraşe în partea de răsărit a Europei*, în *RIAF*, X, 1909, p. 233-251.
350. Gonţa, Al. I., *Afirmarea existenţei statului moldovean în luptele dintre catolici şi ortodocşi până la întemeiere. Voievodatul lui Dragoş*, în *MMS*, XXXVI, nr. 9-12, 1960, p. 555-571.
351. Gonţa, Al. I., *Legăturile economice dintre Moldova şi Transilvania în secolele XIII-XVII*, Bucureşti, 1989.
352. Gonţa, Al. I., *Românii şi Hoarda de Aur (1241-1502)*, Iaşi, 2010.
353. Gonţa, Al. I., *Satul în Moldova medievală. Instituţiile*, Bucureşti, 1986.
354. Gonţa, Al. I., *Studii de istorie medievală*, vol. îngrijit de Maria Magdalena Székely şi Ştefan S. Gorovei, Iaşi, 1998.
355. Gorodenco, A. P., *Moldova de sud în a doua jumătate a secolului XIV*, în Tyragetia, II (XVII), nr. 2, 2008, p. 83-88.
356. Gorovei, Şt. S., *Animalele Ţărilor Moldovei. Variaţiuni istorice*, în Revista de istorie socială, XIII-XV (2008-2010), Iaşi, 2011, p. 124-135 (reluat în *Lumea animalelor. Realităţi, reprezentări, simboluri*, vol. îngrijit de Maria Magdalena Székely, Iaşi, 2012, p. 441-458).
357. Gorovei, Şt. S., *Cu privire la patriciatul orăşenesc în Moldova medievală. Câteva observaţii preliminare*, în *AIIAI*, XXV, nr. 1, 1988, p. 253-265.
358. Gorovei, Şt. S., *Dragoş Vodă şi-a lui ceată*, în *MI*, VI, nr. 1, 1972, p. 4-9.
359. Gorovei, Şt. S., *Istoria în palimpsest: Moldova înainte de Moldova*, în *RI*, s.n., t. VI, nr. 1-2, 1995, p. 165-173.
360. Gorovei, Şt. S., *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iaşi, 1997.
361. Gorovei, Şt. S., *O colaborare culturală în veacul XVIII şi implicaţiile ei*, în *AIIAI*, XXIV, nr. 2, 1987, p. 341-347.
362. Gorovei, Şt. S., *Umbra lui Dragoş. La Putna*, în *AP*, IV, nr. 1, 2008, p. 5-26.
363. Gorovei, Şt. S., *Veacul XIV. Din nou şi mereu…*, în vol. *Vocaţia istoriei. Prinos Profesorului Şerban Papacostea*, îngrijit de Ovidiu Cristea şi Gheorghe Lazăr, Brăila, 2008, p. 271-296.
364. Gorovei, Şt. S., Székely, M. M., *Moldova şi "regalitatea sacră"*, în vol. *De potestate. Semne şi expresii ale puterii în Evul Mediu românesc*, Iaşi, 2006, p. 179-214.
365. Gostar, N., Lica, V., *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Iaşi, 1984.

366. Grămadă, N., *Vicina. Isvoare cartografice, originea numelui, identificarea oraşului*, în Codrul Cosminului, anul I (1924), Cernăuţi, 1925, p. 435-459.
367. Greceanu, E., *La structure urbaine médiévale de la ville de Roman*, în *RRH*, t. XV, nr. 1, 1976, p. 39-56.
368. Grecov B. D., Iacubovschi, A. I., *Hoarda de Aur şi decăderea ei*, Bucureşti, 1953.
369. Grecu, A., *Bulgaria în Nordul Dunării în veacurile al IX–X-lea*, în *SCIM*, I, 1950, p. 223-236.
370. Grigoraş, N., *Despre oraşul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, în *SCŞI*, XI, fasc. 1, 1960, p. 83-96.
371. Grigoraş, N., *Dregătorii târgurilor moldoveneşti şi atribuţiile lor până la Regulamentul Organic*, Iaşi, 1942.
372. Grigoraş, N., *Robia în Moldova (de la întemeierea statului până la mijlocul secolului al XVIII-lea), I*, în *AIIAI*, IV, 1967, p. 31-79.
373. Grigoraş, N., *Românii de la est de Carpaţi şi organizarea lor până la întemeierea statului românesc al Moldovei*, în *CI*, s.n., VIII, 1977, p. 267-285.
374. Halic, B.-A., *Pace şi război în Ţara Românească în secolele XIV-XVI*, Bucureşti, 2003.
375. Halperin, Ch. J., *"Know Thy Enemy": Medieval Russian Familiarity with the Mongols of the Golden Horde*, în idem, *Russia and the Mongols. Slavs and the Steppe in Medieval and Early Modern Russia*, editată de V. Spinei şi G. Bilavschi, Bucureşti, 2007.
376. Haşdeu, B. P., *Istoria critică a românilor*, ediţie critică îngrijtă de Grigore Brâncuş, Bucureşti, 1999.
377. Haşdeu, B. P., *Negru Vodă. Un secol şi jumătate din începuturile Statului Ţerei-Românesci (1230-1380), ca introducere la tomul IV din "ETYMOLOGICUM MAGNUM ROMANIAE"*, Bucureşti, 1898.
378. Heitel, S. M., *Despre biserica lui Ahtum de la Morisena (Cenad)*, în *SMIM*, XXIII, Brăila, 2005.
379. Holban, M., *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, Bucureşti, 1981.
380. Holban, M., *În jurul cronicii arhidiaconului Ioan de Târnave. Informaţiile privind pe români*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 89-110.
381. Horedt, K., *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, Bucureşti, 1958.
382. Horedt, K., *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, Bucureşti, 1982.
383. Hossu, V., *Drăgoşeştii – o familie cu vocaţie dinastică*, în *AMP*, XVIII, 1994, p. 173-204.
384. Hriban, C., *Iaşii în secolele XV-XVIII. Elemente de topografie istorică*, Suceava, 2012.
385. Hurdubeţiu I., *Puncte de vedere cu privire la raporturile dintre coloniştii germani şi populaţia autohtonă românească în spaţiul carpato-danubian în Evul Mediu timpuriu*, în *SRdI*, t. 26, nr. 6, 1973.
386. Hurdubeţiu I., *Negru Vodă între tradiţie şi istorie*, în *MI*, XVI, nr. 2, 1982, p. 21-23.
387. Iambor, P., *Atacurile cumano-tătare asupra Transilvaniei în a doua jumătate a veacului al XIII-lea*, în *AIIC*, t. XVII, 1974, p. 212-223.
388. Iambor, P., *Nobilii de Dăbâca şi relaţiile cu Ţara Românească în veacul al XIV-lea*, în *AMN*, XVI, 1979, p. 215-223.
389. Iancu, A., *Ştiri despre români în izvoarele istoriografice sârbeşti (secolele XV-XVII)*, în vol. *Studii istorice sud-est europene*, culegere îngrijită de E. Stănescu, Bucureşti, 1974, p. 7-41.

390. Iftimi, S., *Reprezentări faunistice în sigiliile medievale ale oraşelor din Moldova*, în *Lumea animalelor. Realităţi, reprezentări, simboluri*, vol. îngrijit de Maria Magdalena Székely, Iaşi, 2012, p. 459-494.
391. Iliescu, O., *A stăpânit Dobrotici la Gurile Dunării?*, în Pontica, IV, 1971, p. 371-377.
392. Iliescu, O., *Cu privire la o hartă parţială a sud-estului Europei datând din preajma bătăliei de la Nicopole*, în *SMIM*, IX, 1978, p. 193-197.
393. Iliescu, O., *Domni asociaţi în ţările române în secolele al XIV-lea şi al XV-lea*, în *SCIM*, II, nr. 1, 1951, p. 39-60.
394. Iliescu, O., *Génois et Tatars en Dobroudja au XIVe siècle: l'apport de la numismatique*, în *ÉBPB*, III, 1997, p. 161-178.
395. Iliescu, O., *La monnaie génoise dans les pays roumains aux XIIIe-XVe siècles*, în *Colocviul româno-italian "Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII-XIV "* (Bucureşti, 27-28 martie 1975), Bucureşti, 1977, p. 155-171.
396. Iliescu, O., *Localizarea vechiului Licostomo*, în *SRdI*, t. 25, nr. 3, 1972, p. 435-462.
397. Ionescu, C., *Consideraţii asupra arhitecturii şi urbanismului oraşului Târgovişte în a doua jumătate a veacului al XIV-lea*, în *RMMMIA*, 2, 1983, p. 65-70.
398. Ionescu, C., *Complexul istoric şi de arhitectură Stelea din zona centrală a municipiului Târgovişte*, în *RMMMIA*, 1, 1985, p. 30-52.
399. Ionescu, Gr., *Istoria arhitecturii româneşti din cele mai vechi timpuri până la 1900*, ediţia a II-a, Bucureşti, 2007.
400. Ioniţă, A., *Date noi privind colonizarea germană în Ţara Bârsei şi graniţa de est a Regatului maghiar în cea de-a doua jumătate a secolului al XII-lea*, în *RI*, t. 5, nr. 3-4, 1994, p. 273-281.
401. Ioniţă, A., *Spaţiul dintre Carpaţii Meridionali şi Dunărea Inferioară în secolele XI-XIII*, Bucureşti, 2005.
402. Iordan, I., *Toponimia românească*, Bucureşti, 1963.
403. Iorga, N., *Cele mai vechi cronici ungureşti şi trecutul românilor. II. Epoca angevină* (comunicaţie la Academia Română), în *RI*, VIII, nr. 1-3, 1922, p. 10-27.
404. Iorga, N., *Chestiunea Dunării. Istorie a Europei răsăritene în legătură cu această chestie*, ed. V. Spinei, Iaşi, 1998.
405. Iorga, N., *Drumuri vechi*, Bucureşti, 1920.
406. Iorga, N., *Inscripţii din bisericile României*, I, Bucureşti, 1905.
407. Iorga, N., *Istoria comerţului românesc. Epoca veche*, Bucureşti, 1925.
408. Iorga, N., *Istoria industriilor la români*, Bucureşti, 1927.
409. Iorga, N., *Istoria românilor*, III, *Ctitorii*, Bucureşti, 1937.
410. Iorga, N., *Locul românilor în istoria universală*, ediţie îngrijită de Radu Constantinescu, Bucureşti, 1985.
411. Iorga, N., *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen Âge*, Paris, 1924.
412. Iorga, N., *Stări sufleteşti şi războaie*, Bucureşti, 1994.
413. Iorga, N., *Studii asupra evului mediu românesc*, ediţie îngrijită de Şerban Papacostea, Bucureşti, 1984.
414. Iorga, N., *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1900.
415. Iosipescu, R., Iosipescu, S., *Cetatea Enisala. Contribuţii arheologice şi istorice la proiectul de restaurare*, în *RMI*, LXXVII, nr. 1-2, 2009, p. 109-124.
416. Iosipescu, R., Iosipescu, S., *Ştefan cel Mare şi Dobrogea de Nord în vremea marelui război cu Imperiul otoman*, în vol. *Ştefan cel Mare şi Sfânt. Atlet al credinţei creştine*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 307-322.

417. Iosipescu, S., *Balica, Dobrotiță, Ioancu*, Bucureşti, 1985.
418. Iosipescu, S., *Basarabia - originile unei țări româneşti*, în *RIM*, nr. 3-4, 2012, p. 8-17.
419. Iosipescu, S., *Bătălia de la Posada (9-12 noiembrie 1330). O contribuție la critica izvoarelor istoriei de început a principatului Țării Româneşti*, în *RI*, t. XIX, nr. 1-2, 2008, p. 59-82.
420. Iosipescu, S., *Bulgarii la Cetatea Albă în anii 1314, 1316*, în vol. *Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin şi Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei*, îngrijit de Dumitru Țeicu şi Ionel Cândea, Brăila, 2008, p. 699-716.
421. Iosipescu, S., *Carpații sud-estici în evul mediu târziu (1166-1526). O istorie europeană prin pasurile montane*, Brăila, 2013.
422. Iosipescu, S., *Despre unele controverse ale istoriei medievale româneşti (sec. XIV)*, în *RdI*, t. 32, nr. 10, 1979, p. 1959-1978.
423. Iosipescu, S., *Două chestiuni de geografie istorică: I. în Podunavia sub Marele Mircea Voievod al Țării Româneşti; II. locul bătăliei de la "Rovine"*, în I. Pătroiu (coord.), *Marele Mircea Voievod*, Bucureşti, 1987, p. 430-446.
424. Iosipescu, S., *François de Pavie de Fourquevaux. Călătoria pe Marea Neagră şi prin Moldova în anii 1585-1586*, în vol. *Românii în istoria universală*, III_3, Iaşi, 1988, p. 31-50.
425. Iosipescu, S., *Harta "militară" a Dunării şi a unei părți a sud-estului Europei din* Codex Latinus Parisinus *nr. 7239 al Bibliotecii Naționale de la Paris*, în *RIM*, nr. 3-4, 2007, p. 97-101
426. Iosipescu, S., *Letopisețul Cantacuzinesc şi tradiția istorică a originilor principatului Țării Româneşti*, în *RdI*, t. 33, nr. 10, 1980, p. 1875-1890.
427. Iosipescu, S., *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241-1243) până la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotropirii ungare*, în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti*, Bucureşti, 1980, p. 41-95.
428. Iosipescu, S., *Schiță a constituirii statelor medievale româneşti*, în *RdI*, t. 36, nr. 3, 1983, p. 254-272.
429. Iosipescu, S., *Vrancea, Putna şi Basarabia – contribuții la evoluția frontierei sudice a Moldovei în secolele XIV-XV*, în vol. *Închinare lui Petre Ş. Năsturel la 80 de ani*, Brăila, 2003, p. 205-224.
430. Isăcescu, E., *Tezaurul de monede medievale de la Păcuiul lui Soare*, în *SCN*, V, 1971, p. 345-353;
431. Isăcescu, E., *Un alt tezaur monetar găsit la Păcuiul lui Soare*, în *SCN*, VI, 1975, p. 253-257
432. *Istoria Bârladului* (lucrare colectivă), Bârlad, 1998.
433. *Istoria Mitropoliei Țării Româneşti. Studii publicate în anul 1959, la împlinirea a 600 de ani de existență*, Bucureşti, 2010.
434. *Istoria oraşului Roman* (lucrare colectivă), Roman, 1992.
435. Jehel, G., Racinet, Ph., *La ville médiévale. De l'Occident chrétien à l'Orient musulman (Ve-XVe siècle)*, Paris, 1996.
436. Karadja, C-tin I., *Delegații din țara noastră la Conciliul din Constanța (în Baden), în anul 1415*, în *AARMSI*, s. III, t.VII, Bucureşti, 1927.
437. Khazanov, Anatoly M., *The Early State among Eurasian Nomads*, in Henri J. M. Claessen, Peter Skalník (Eds.), *The Study of the State*, The Hague, 1981, p. 155-176.

438. Kovács, A. W., *Voievozii Transilvaniei în perioada 1344-1359*, în vol. *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneşan*, îngrijit de Dumitru Țeicu şi Rudolf Gräf, Cluj-Napoca, 2011, p. 37-65.
439. Lapedatu, Al., *Scrieri istorice*, ediție îngrijită de acad. Camil Mureşanu şi prof. Nicolae Edroiu, Bucureşti, 2008.
440. Latouche, R., *Les origines de l'économie occidentale (IVe-XIe siècle)*, Paris, 1956.
441. Laurent, V., *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue*, în *RHSEE*, XXII (1945), p. 184-198.
442. Laurent, V., *Le métropolite de Vicina, Macarie, et la prise de la ville par les Tartares*, în *RHSEE*, XXIII, 1946, p. 225-232.
443. Laurent, V., *L' Assaut avorté de la Horde d'Or contre l'Empire byzantin (Printemps – été 1341)*, în Revue des études byzantines, XVIII, t. 18, 1960, p. 145-162.
444. Lazăr, M., *Structuri politice şi cultură. Câmpul cultural de la "destalinizare" la mitul "salvării prin cultură"*, în Xenopoliana, VII, 1999, 1-2, p. 178-179.
445. Lăzărescu, E., *Arhitectura în Țara Românească, sec. al XIV-lea*, în vol. *Istoria Artelor Plastice în România*, I, Bucureşti, 1968.
446. Lăzărescu, E., *Biserica Mănăstirii Argeşului*, Bucureşti, 1967.
447. Lăzărescu, E., *Nicodim de la Tismana şi rolul său în cultura românească, I (până în 1385)*, în Romanoslavica, XI, 1965, p. 237-278.
448. Lăzărescu, E., *Despre piatra de mormânt a comitelui Laurențiu şi câteva probleme arheologice şi istorice în legătură cu ea*, în *SCIA*, IV, nr. 1-2, 1957, p. 109-126.
449. Lăzărescu, E., *Despre voivodul românilor din 1307-1308, amintit în cronica lui Ottokar de Styria*, în *AARMSI*, s. III, t. XXVII, 1944-1945, p. 309-323.
450. Le Goff, J., *Civilizația Occidentului medieval*, Bucureşti, 1970.
451. Le Goff, J., *Intelectualii în Evul Mediu*, Bucureşti, 1994.
452. Le Goff, J., *Negustorii şi bancherii în Evul Mediu*, Bucureşti, 1994.
453. Lefter, L. V., *Olăneştii: ctitoria lui Mihai vodă Racoviță (comuna Zăpodeni, județul Vaslui)*, în Monumentul, VI (2004), Iaşi, 2005, p. 79-85.
454. Lehr, L, *Comerțul şi oraşele medievale în opera lui N. Iorga*, în *SRdI*, t. 18, nr. 6, 1965, p. 1377-1391.
455. Lemerle, P., *L'Emirat d' Aydin, Byzance et l'Occident. Recherches sur la geste d'Umur-Pacha*, Paris, 1957.
456. Lemerle, P., *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans,* vol. I, *Le texte*, Paris, 1979.
457. Lopez, R. S., *L'importance de la mer Noire dans l'histoire de Gênes*, în *Colocviul româno-italian "Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII-XIV "* (Bucureşti, 27-28 martie 1975), Bucureşti, 1977, p. 13-33.
458. Lot, F., *La fin du monde antique et le debut du Moyen age*, Paris, 1927.
459. Lukács, A., *Țara Făgăraşului în Evul Mediu (secolele XIII-XVI),* Bucureşti, 1999.
460. Lungu, V., *Ținuturile modoveneşti până la 1711*, în *CI*, IV (1928), nr. 2, 1929, p. 97-109.
461. Lupaş, I., *Scrieri alese. Vol. I (Studii asupra istoriei Evului Mediu şi istoriei bisericeşti)*, ediție îngrijită de Nicolae Edroiu, Bucureşti, 2006.
462. Maciu, V., *Acea parte a Țării Româneşti numită Moldova*, în *MI*, X, nr. 6, 1976, p. 5-8.
463. Madgearu, Al., *Castrum Argyas: Poenari sau Curtea de Argeş?*, în vol. *Studia Varia in Honorem Professoris Ştefan Ştefănescu Octogenarii*, Brăila, 2009, p. 203-215.

464. Madgearu, Al., *Continuitate şi discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, Bucureşti, 1997.
465. Madgearu, Al., *Contribuţii privind datarea conflictului dintre ducele bănăţean Ahtum şi regele Ştefan I al Ungariei*, în Banatica, 12, 1993, nr. 2, p. 5-12.
466. Madgearu, Al., *Dunărea în epoca bizantină (sec. X-XII): o frontieră permeabilă*, în *RI*, t. 10, nr. 1-2, 1999, p. 41-55.
467. Madgearu, Al., *Frontiera dunăreană a Imperiului bizantin în secolul al XII-lea*, în History&Politics, I, 1-2, 2008, p. 109-132.
468. Madgearu, Al., *Geneza şi evoluţia voievodatului bănăţean în secolul al X-lea*, în *SMIM*, XVI, 1998, p. 191-207.
469. Madgearu, Al., *Istoria unei confuzii: Ordessos-Argessis-Argedava-Argeş*, în vol. *Arheologie şi istorie în spaţiul carpato-balcanic*, coord. Denis Căprăroiu, Târgovişte, 2011, p. 139-146.
470. Madgearu, Al., *Organizarea bisericească la Dunărea de Jos în perioada 971-1020*, în *SMIM*, XIX, 2001, p. 9-22.
471. Madgearu, Al., *Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X-XII*, Târgovişte, 2007.
472. Madgearu, Al., *Premisele genezei statelor medievale româneşti*, în *SAI*, LXVII, 2002, p. 91-106.
473. Madgearu, Al., *Recent discussions about "Onglos"*, în *Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare 1950-2000. Omagiu lui Gavrilă Simion la 45 de ani de activitate 1955-2000*, 2000, p. 343-348.
474. Madgearu, Al., *Revenirea dominaţiei bizantine la Dunăre*, în Anuar. Studii de securitate, apărare naţională şi istorie militară, Bucureşti, 1998, p. 145-157.
475. Madgearu, Al., *Români şi pecenegi în sudul Transilvaniei*, în vol. *Relaţii interetnice în Transilvania (sec. VI-XIII)*, Bucureşti, 2005, p. 111-120.
476. Madgearu, Al., *Transylvania and the Bulgarian expansion in the 9th and 10th centuries*, în *AMN*, 39-40 (2002-2003), II, 2005, p. 41-61.
477. Maleon, B.-P., *Clerul de mir din Moldova secolelor XIV-XVI*, Iaşi, 2007.
478. Manea, N., *Cronicarii, adevărul şi puterea. Istorie şi ideologie în cronistica moldovenească a secolului al XVII-lea*, Bucureşti, 2013.
479. Manolescu, C., *Geneza Târgoviştei în lumina unor interpretări toponimice, etnografice şi sigilografice*, în Valachica, 9, 1977, p. 319-334.
480. Manolescu, C., *Situl natural şi unele structuri urbane ale Târgoviştei medievale*, în Valachica, 12-13, 1980-1981, p. 141-147.
481. Manolescu, R., *Comerţul şi transportul produselor economiei agrare la Dunărea de Jos şi pe Marea Neagră în secolele XIII-XV*, în *RI*, s.n., t. 1, nr. 6, 1990, p. 545-570.
482. Manolescu, R., *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV-XVI)*, Bucureşti, 1965.
483. Manolescu, R., *Cultura urbană la Dunărea de Jos (secolele XIII-XIV)*, în *RI*, s.n., t. 6, nr. 11-12, 1995, p. 917-923.
484. Marienescu, A., *Negru Vodă şi epoca lui*, extras din *AARMSI*, t. XXXI, n. 7, 1909, p. 529-557.
485. Matasă, C., *Câmpul lui Dragoş. Toponimie veche şi actuală din judeţul Neamţ*, Bucureşti, 1943.
486. Mateescu, C., *Memoria Râmnicului*, Bucureşti, 1979.
487. Matei, C., *Consideraţii privind raportul dintre Classis Flavia Moesica şi fortificaţiile limes-ului roman de la Dunărea de Jos (sec. I-VI)*, în Pontica, 24, 1991.

488. Matei, M. D., *Aspecte ale problemei continuității urbane între antichitatea sclavagistă și evul mediu*, în *RdI*, t 41, nr. 3, 1988, p. 257-273.
489. Matei, M. D., *Aspecte particulare ale procesului formării orașului medieval Suceava*, în *RdI*, t. 34, nr. 12, 1981, p. 2247-2261.
490. Matei, M. D., *Câteva considerații pe marginea începuturilor orașului Siret, în lumina celor mai recente descoperiri arheologice*, în *RMMMIA*, XVII, nr. 2, 1986, p. 19-25.
491. Matei, M. D., *Câteva gânduri la aniversarea Brăilei*, în *AB*, I, 1993.
492. Matei, M. D., *Câteva precizări cu privire la contribuția arheologiei la cunoașterea civilizației urbane medievale românești*, în *HU*, t. III, nr. 1-2, 1995, p. 47-55.
493. Matei, M. D., *Câteva probleme de cronologie ridicate de cercetările din cetatea de pământ de la Roman*, în *SCIV*, t. 15, nr, 4, 1964, p. 505-515.
494. Matei, M. D., *Câteva probleme referitoare la cercetările de la biserica Mirăuți din Suceava, privind organizarea Bisericii Moldovei în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea*, în Monumentul, III (2001), Iași, 2002.
495. Matei, M. D., *Cercetările arheologice de la Siret (1984-1989). Raport de etapă*, în Suceava, 24-25, 2000, p. 77-87.
496. Matei, M. D., *Civilizație urbană medievală românească. Contribuții (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1989.
497. Matei, M. D., *Considerații pe marginea unor aspecte sociale ale istoriei orașelor medievale românești*, în *SCIV*, t. 18, nr. 1, 1967.
498. Matei, M. D., *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963.
499. Matei, M. D., *Die graue Keramik von Suceava und einige archäologische Probleme des 14. und 15. Jh. in der Moldau*, în Dacia, N.S., t. VI, 1962, p. 357-386.
500. Matei, M. D., *Geneză și evoluție urbană în Moldova și Țara Românească*, Iași, 1997.
501. Matei, M. D., *Necesitatea tipologizării orașelor medievale românești extra-carpatice*, în Suceava. Anuarul Muzeului Național al Bucovinei, XXII-XXIII, 1995-1996, p. 236-245.
502. Matei, M. D., *Nivelul premușatin de la Curtea Domnească din Suceava*, în *SCIVA*, t. 29, nr. 4, 1978, p. 541-554.
503. Matei, M. D., *Observații privind cercetarea satului medieval din bazinele Moldovei și Șomuzului Mare*, în Suceava. Anuarul Muzeului Județean, VI-VII, 1979-1980, p. 129-138.
504. Matei, M. D., *Particularități ale civilizației urbane românești în evul mediu*, în vol. *Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII-XVII*, coord. Emil Ioan Emandi, Suceava, 1986, p. 11-18.
505. Matei, M. D., *Premisele formării orașului medieval Suceava și rolul așezării până la mijlocul secolului al XIV-lea*, în *SCIVA*, t. 28, nr. 1, 1977, p. 71-87.
506. Matei, M. D., *Probleme actuale ale cercetării istoriei orașului medieval*, în *SCIV*, t. 21, nr. 3, 1970.
507. Matei, M. D., *Probleme ale genezei și evoluției orașului medieval pe teritoriul României*, în *RdI*, t. 42, nr. 12, 1989, p. 1169-1191.
508. Matei, M. D., *Procesul formării și vechimea orașului medieval Suceava*, în Documente recent descoperite și informații arheologice, București, 1988, p. 68-81.
509. Matei, M. D., *Studii de istorie orășenească medievală (Moldova, secolele XIV-XVI)*, ediția a II-a (revăzută și completată), Târgoviște, 2004.

510. Matei, M. D., *Unele probleme controversate ale istoriei Moldovei în secolele XIII-XIV*, în Studii şi Materiale, 3, Suceava, 1973, p. 63-76.
511. Matei, M. D., Cârciumaru, R., *Studii noi despre probleme vechi: din istoria evului mediu românesc*, Târgovişte, 2004.
512. Matei, M. D., Chițescu L., *Nouvelles données du problème de l´apparition des fortifications des villes moldaves au Moyen Âge*, în Dacia (N.S.), t. XI, 1967, p. 321-330.
513. Matei, M. D., Chițescu L., *Probleme istorice în legătură cu fortificația muşatină şi aşezarea orăşenească de la Roman*, în *SMMIM*, nr. 1, 1968, p. 31-62.
514. Matei, M. D., Chițescu L., *Problèmes historiques concernant la forteresse du temps des Muşat et l'établissement urbain de Roman*, în Dacia (N.S.), t. X, 1966, p. 291-320.
515. Matei, M. D., Emandi, Em. I., *Habitatul rural medieval din Valea Moldovei şi bazinul Şomuzului Mare (secolele XI-XVII)*, Bucureşti, 1982.
516. Matei, M. D., Emandi, Em. I., *Necropola feudal-timpurie de la Vornicenii Mari (jud. Suceava)*, în *SCIVA*, t. 31, nr. 4, 1980, p. 585-597.
517. Matei, M. D., Emandi, Em. I., *O ctitorie din secolul al XIV-lea a vornicului Oană de la Tulova*, în *SCIA*, t. 32, 1985, p. 3-13.
518. Matei, M. D., Emandi, Em. I., *Observații asupra stratigrafiei Curții Domneşti de la Suceava*, în Suceava. Anuarul Muzeului Județean, 4, 1977, p. 105-117.
519. Matei, M. D., Emandi, Em. I., Monoranu, O., *Cercetări arheologice privind habitatul medieval rural din bazinul superior al Şomuzului Mare şi al Moldovei (secolele XIV-XVII)*, Suceava, 1982.
520. Matei, M. D., Rădulescu, Al., Artimon, Al., *Bisericile de piatră de la Sf. Dumitru din Suceava*, în *SCIV*, t. 20, nr. 4, 1969, p. 541-565.
521. Matei, M. D., Sion, Gh., Batariuc, P.-V., *Probleme care aşteaptă răspuns de la cercetarea arheologică a bisericii "Sf. Gheorghe" (Mirăuți), din Suceava*, în *RMI*, 1-2, 1995, p. 3-14.
522. Mazeika, R., *Bargaining for Baptism. Lithuanian Negotiations for Conversion, 1250-1351*, în vol. *Varieties of Religious Conversion in the Middle Ages*, edited by James Muldoon, University Press of Florida, Gainesville, 1997, p. 131-145.
523. Mănucu-Adameşteanu, Gh., *Din nou despre atacul cumanilor din anul 1095 şi încetarea locuirii de la Păcuiul lui Soare*, în vol. *Simpozion de numismatică, Chişinău 2000*, Bucureşti, 2001, p. 109-120.
524. Mănucu-Adameşteanu, Gh., *Istoria Dobrogei în perioada 969-1204. Contribuții arheologice şi numismatice*, Bucureşti, 2001.
525. Mănucu-Adameşteanu, Gh., Mănucu-Adameşteanu M., *Studiu preliminar privind cruciulițele descoperite în aşezarea de la Păcuiul lui Soare (sec. X-XV)*, în Pontica, 44, 3, 2011, p. 401-445.
526. Mărculeț, V., *Conflictul dobrogeano-genovez (1360-1387) – componentă a luptei pentru supremație în bazinul vest-pontic din a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în Pontica, XL, 2007, p. 371-398.
527. Meteş, Şt., *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII-XX*, Bucureşti, 1977.
528. Meyendorff, J., *Byzantium and the rise of Russia: a study of Byzantino-Russian relations in the fourteenth century*, Cambridge University Press, 1981.
529. Micu, I., *Sate libere şi dependente în județul Dâmbovița (sec. XV-mijlocul sec. XVII)*, în Valachica, 12-13, 1980-1981, p. 149-154.
530. Mihalache, A., *Stalinism şi ideologie națională. Mobilurile unei convertiri*, în Xenopoliana, V, 1997, 1-4, p. 109-115.

531. Mihalache, A., *Ideologie şi politică în istoriografia română (1948-1965)*, în *AIIAI*, XXXVI, 1999, p. 45-66.
532. Mihalache, A., *"Frontul istoric" la începutul anilor '50. Mituri, realități, aproximări*, în Xenopoliana, VII, 1999, 1-2, p. 79-91.
533. Mihăescu, G., *Contribuții la începuturile oraşului medieval Târgovişte*, în Valachica, 9, 1979.
534. Mihăescu, G., *Cercetări arheologice în Târgovişte - Suseni*, în Valachica, 12-13, 1980-1981, p. 117-134.
535. Mihăilă, G., *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972.
536. Minea, I., *Bănia de la Strehaia*, în *CI*, II-III (1926-1927), 1927, p. 259-260.
537. Minea, I., *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Ian Długosz*, Iaşi, 1926.
538. Minea, I., *Începuturile marei bănii de Craiova*, în *AO*, XIII, nr. 71-73, 1934, p. 1-12.
539. Minea, I., *Letopiseţele moldoveneşti scrise slavoneşte*, în *CI*, I (1925), nr. 1, 1925, p. 190-368.
540. Mironescu, Athanasie, *Sfânta Episcopie a eparhiei Rîmnicului Noului Severin în trecut şi acum*, Bucureşti, 1906.
541. Mititelu, I., Barnea, I., *Sigiliile de plumb bizantine din regiunea Dunării de Jos*, în *SCIV*, 17, 1966, I, p. 43-50.
542. Moga, I. *Voievodatul Transilvaniei. Fapte şi interpretări istorice*, Sibiu, 1944.
543. Moisescu, C., *Arhitectura românească veche, I*, Bucureşti, 2001.
544. Moisescu, C., *Noi puncte de vedere asupra ipostazelor dispărutei biserici domneşti "Negru Vodă" din Câmpulung-Muscel*, în *RMI*, nr. 1-2, 1998, p. 49-61.
545. Moisescu, C., *Târgovişte. Monumente istorice şi de artă*, Bucureşti, 1979.
546. Moisescu, Gh. I., *Catolicismul în Moldova până la sfârşitul veacului XIV*, Bucureşti, 1942.
547. Moisil, C., *Despotatul lui Dobrotici*, în Convorbiri literare, XL, nr. 6-8, 1906, p. 680-692.
548. Moldovanu, D., *Etimologia hidronimului MOLDOVA*, în *ALIL*, s. A, t. XXVIII, 1981-1982, p. 5-61.
549. Moldovanu, D., *Hidronime de origine veche turcică în sudul Moldovei*, în *ALIL*, t. XLVII-XLVIII, 2007-2008, p. 9-28.
550. Moldovanu, D., *Ipoteza originii săseşti a numelui MOLDOVA*, în *Studii de onomastică*, III, Cluj-Napoca, 1982, p. 144-183.
551. Moldovanu, D., *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395-1789)*, în *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I, partea a 4-a, Iaşi, 2005.
552. Möhlenkamp, R., *Contribuţii la istoria oraşului Iaşi în secolele XIV-XV*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 61-72.
553. Möhlenkamp, R., *Die Entstehung und Entwicklung der mittelalterlichen moldauischen Städte bis Ende des XVI. Jahrhundert,* în vol. *Românii în istoria universală*, III_1, Iaşi, 1988, p. 911-974.
554. Munteanu, A. A., *Arhiepiscopia Justiniana-Prima şi jurisdicţia ei*, în *ST*, 14, nr. 7-8, 1962, p. 441-470.
555. Mureşan, D. I., *Philothée Ier Kokkinos, la métropole de Hongrovalachie et les «empereurs de la terre»*, în vol. *Istorie bisericească, misiune creştină şi viaţă culturală, II. Creştinismul românesc şi organizarea bisericească în secolele XIII-XIV. Ştiri şi interpretări noi*, Galaţi, 2010, p. 335-406.
556. Muscă, L., *Noi date privind locuirea feudală timpurie de la Târgovişte*, în Valachica, 16, 1998, p. 7-31.

557. Muscă, L., Muscă, T. I., *Descoperirile feudale timpurii în Târgovişte, cartierul Suseni*, în Valachica, 12-13, 1980-1981, p. 101-116.
558. Musset, L., *Invaziile. Al doilea asalt asupra Europei creştine*, Bucureşti, 2002.
559. Musset, L., *Invaziile. Valurile germanice,* Bucureşti, 2002.
560. Năsturel, P. Ş., *D'un document byzantin de 1395 et de quelques monastères roumains*, în *Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance. Travaux et mémoires*, vol. 8, *Hommage à M. Paul Lemerle*, Paris, 1981, p. 345-351.
561. Năsturel, P. Ş., *O întrebuinţare necunoscută a lui "IO" în sigilografie şi diplomatică*, în *SCN*, I, 1957, p. 367-371.
562. Năsturel, P. Ş., Bălan, C., *Hrisovul lui Alexandru Aldea pentru mănăstirea Bolintin (1433)*, în *RI*, s.n., t. III, nr. 5-6, 1992, p. 477-488.
563. Nägler, Th., *Cercetări arheologice în Ţara Făgăraşului privind feudalismul timpuriu*, în Academia Română. Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice, s. IV, t. II, 1977, p. 9-16.
564. Nägler, Th., *Românii şi saşii până la 1848 (Relaţii economice sociale şi politice)*, Sibiu, 1997.
565. Neagoe, C., *Câmpulungul medieval şi premodern*, Bucureşti, 2012.
566. Neamţu, V., *Baia în contextul relaţiilor comerciale din sud-estul Europei la sfârşitul secolului XIII şi în prima jumătate a secolului XIV (contribuţii)*, în *AB*, I, 1993, p. 237-243.
567. Neamţu, V., *Istoria oraşului medieval Baia (Civitas Moldaviensis)*, Iaşi, 1997.
568. Neamţu, V., *Pieţele şi uliţele medievale ale Moldovei (Contribuţii)*, în *HU*, t. VII, nr. 1-2, 1999.
569. Neamţu, V., Cheptea, S., *Contacte între centrul şi sud-estul Europei reflectate în circulaţia monetară de la Baia (secolele XIV-XV)*, în vol. *Românii în istoria universală*, I, Iaşi, 1986, p. 18-30.
570. Neamţu, E., Neamţu, V., Cheptea, S., *Oraşul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, I, Iaşi, 1980; II, Iaşi, 1984.
571. Necşulescu, C., *Năvălirea uzilor prin Ţările Române în Imperiul Bizantin*, în *RIR*, XI, 1939, p. 185-206.
572. Nesterov, T., *Situl Orheiul Vechi. Monumente de arhitectură*, Chişinău, 2003.
573. Nestor, I., *Continuitate în istoria formării poporului român*, în *MI*, III, 6, 1969.
574. Nestor, I., Diaconu, P., *Săpăturile arheologice de la Păcuiul lui Soare*, în *MCA*, 5, 1959, p. 587-592.
575. Nicolae, E., *Două monede din perioada de sfârşit a dominaţiei Hoardei de Aur la vest de Nistru*, în vol. *Simpozion de numismatică, Chişinău 2001*, Bucureşti, 2002, p. 145-150.
576. Nicolae, E., *Inscripţia funerară din sec. al XIV-lea descoperită la Orheiul Vechi în 1986*, în vol. *Simpozion de numismatică, Chişinău 2003*, Bucureşti, 2005, p. 81-87.
577. Nicolae, E., *Monedele de cupru bătute în Oraşul Nou (Şehr al-cedid)*, în vol. *Simpozion de numismatică, Chişinău 2002*, Bucureşti, 2003, p. 170-173.
578. Nicolae, E., *Monedele de tip Costeşti-Gârla*, în vol. *Simpozion de numismatică, Chişinău 2003*, Bucureşti, 2005, p. 89-103.
579. Nicolae, E., *Pièces apotropaïques de l'epoque de la Horde d'Or découvertes en Moldavie*, în vol. *Moştenirea istorică a tătarilor*, II, coord. T. Gemil, N. Pienaru, Bucureşti, 2012, p. 87-96.
580. Nicolae, E., *Quelques considérations sur les monnaies tatares de «la Ville Neuve» (Yangi-şehr/Şehr al-cedid)*, în *SCN*, XI, 1995, p. 197-200.

581. Niedermaier, P., *Evoluţia reţelei de oraşe în Transilvania medievală*, în *HU*, nr. 1, 1993, p. 21-26.
582. Niedermaier, P., *Habitatul medieval în Transilvania*, Bucureşti, 2012.
583. Nistor, Gh. V., *Colapsul unei societati complexe. Britannia secolului al V-lea*, Bucureşti, 1993.
584. Nistor, I., *Românii şi rutenii în Bucovina. Studiu istoric şi statistic*, Bucureşti, 1915 (reprodus în ediţie anastatică, Iaşi, 2001).
585. Oancea, L., *Săpăturile arheologice din Târgovişte – 1972. Aşezarea prefeudală*, în Archiva Valachica, Târgovişte, 8, 1976, p. 55-74.
586. Oberländer-Târnoveanu, E., *Câteva consideraţii privind evoluţia sistemului monetar medieval moldovenesc în secolele XIV-XVI, în lumina analizelor atomice*, în *MA*, XXV-XXVI, 2008-2009, p. 405-416.
587. Oberländer-Târnoveanu, E., *"De proienie de Gazaria, de loco Vicine": Once Again about the Mongol Domination in the Region of the Mouth of the Danube during the Late 13th and Early 14th Century*, în T. Gemil, N. Pienaru (coord.), *Moştenirea istorică a tătarilor*, vol. I, Bucureşti, 2010, p. 29-56
588. Oberländer-Târnoveanu, E., *Din nou despre datarea tezaurului de monede bizantine de la Făgăraş*, în Studii şi Comunicări. Arheologie-Istorie, Sibiu, t. 21, 1981.
589. Oberländer-Târnoveanu, E., *Documente numismatice privind relaţiile spaţiului est-carpatic cu zona gurilor Dunării în secolele XIII-XIV*, în *AIIAI*, XXII, nr. 2, 1985, p. 585-590.
590. Oberländer-Târnoveanu, E., *Începuturile prezenţei tătarilor în zona Gurilor Dunării în lumina documentelor numismatice*, în vol. *Originea tătarilor. Locul lor în România şi în lumea turcă*, Bucureşti, 1997, p. 93-128 (republicat în T. Gemil (coord.), *Tătarii în istorie şi în lume*, Bucureşti, 2003, p. 67-102).
591. Oberländer-Târnoveanu, E., *From "Perperi ad sagium Vecine" to "Părpăr". The Byzantine-Balkanic Origin Account Coins in Wallahia during the 13th-19th Centuries*, în *130th Anniversary from the Establishing of the Modern Romanian Monetary Systhem*, ed. M. Isărescu, Bucureşti, 1997, p. 97-182.
592. Oberländer-Târnoveanu, E., *Monedă şi societate pe teritoriile de la sud şi est de Carpaţi (secolele VI-XIV)*, Cluj-Napoca, 2003.
593. Oberländer-Târnoveanu, E., *Monede bizantine din secolele VII-X descoperite în nordul Dobrogei*, în *SCN*, VII, 1980, p. 163-166.
594. Oberländer-Târnoveanu, E., Oberländer-Târnoveanu, I., *Contribuţii la studiul emisiunilor monetare şi al formaţiunilor politice din zona gurilor Dunării în secolele XIII-XIV*, în *SCIVA*, t. 32, nr. 1, 1981, p. 89-109.
595. Oberländer-Târnoveanu, E., Oberländer-Târnoveanu, I., *Noi descoperiri de monede emise în zona gurilor Dunării în secolele XIII-XIV*, în *SCN*, IX, 1989, p. 121-129.
596. Obolensky, D., *Un Commonwealth medieval: Bizanţul*, Bucureşti, 2002.
597. Olteanu, Gh., *Aşezările rurale medievale din bazinul superior al râului Ialomiţa (sec. XIV-XVI)*, Valachica, 19, 2006, p. 109-130.
598. Olteanu, Gh., *Aşezările rurale medievale din nordul Munteniei (secolele XIV-XVI)*, teză de doctorat, Institutul de Istorie "Nicolae Iorga", Bucureşti, 2013.
599. Olteanu, Şt., *Cercetări cu privire la geneza oraşelor medievale din Ţara Românească*, în *SRdI*, t. 16, nr. 6, 1963, p. 1255-1282;
600. Olteanu, Şt., *Comerţul pe teritoriul Moldovei şi Ţării Româneşti în secolele X-XIV*, în *SRdI*, t. 22, nr. 5, 1969.

601. Olteanu, Şt., *Premisele majore ale procesului de constituire a oraşelor medievale la est şi sud de Carpaţi*, *SRdI*, t. 25, nr. 5, 1972, p. 933-949.
602. Olteanu, Şt., *Societatea carpato-danubiano-pontică în secolele IV-XI. Structuri demo-economice şi social politice*, Bucureşti, 1997.
603. Olteanu, Şt., *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII-XI)*, Bucureşti, 1983.
604. Olteanu, Şt., Şerban, C., *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, 1969.
605. Onciul, Dimitrie, *Scrieri alese*, ediţie îngrijită de acad. Ştefan Ştefănescu, dr. Dorina N. Rusu, dr. Bogdan-Alexandru Halic, Bucureşti, 2006.
606. Oproiu, M., *Aspecte ale comerţului târgoviştean. Târgul de Sus şi Târgul de Jos*, în Archiva Valachica, 8, 1976, p. 129-133.
607. Oproiu, M., *Note despre apariţia oraşului Târgovişte*, în Valachica, 10-11, 1978-1979, p. 443-449.
608. Oproiu, M., *Sate dispărute din împrejurimile Târgoviştei*, în Valachica, 10-11, 1978-1979, p. 231-241.
609. Osman, S., *Prezenţa cumană în spaţiul nord-dunărean*, în T. Gemil, N. Pienaru (coord.), *Moştenirea istorică a tătarilor*, I, Bucureşti, 2010, p. 79-106.
610. Pall, F., *Românii din părţile sătmărene (ţinutul Medieş) în lumina unor documente din 1377*, în *AIIC*, t. XII, 1969, p. 8-27.
611. Pálóczi-Horvát, A., *Pechenegs, cumans, iasians. Steppe peoples in medieval Hungary*, Budapesta, 1989.
612. Panait, P. I., *Începuturile oraşului Bucureşti în lumina cercetărilor arheologice*, în Materiale de istorie şi muzeografie, V, Bucureşti, 1967.
613. Panaitescu, P. P., *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava (30 iulie 1401)*, în *RIR*, IV, 1934, p. 44-56.
614. Panaitescu, P. P., *Interpretări româneşti*, ediţia a II-a, îngrijită de Ştefan S. Gorovei şi Magdalena Székely, Bucureşti, 1994.
615. Panaitescu, P. P., *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969.
616. Panaitescu, P. P., *"IO" în titlul domnilor români*, în *AIIAI*, XXIV, nr. 2, 1987, p. 63-72.
617. Panaitescu, P. P., *Legăturile moldo-polone în secolul XV şi problema Chiliei*, în Romanoslavica, III, 1957, p. 95-115.
618. Panaitescu, P. P., *Mircea cel Bătrân*, ediţia a II-a, îngrijită de Gheorghe Lazăr, Bucureşti, 2000.
619. Panaitescu, P. P., *Observaţii asupra originii unor oraşe din Moldova*, în *MI*, III, nr. 9, 1969, p. 9-17.
620. Papacostea, Ş., *Cruciadă şi djihad în spaţiul egeano-pontic la mijlocul secolului al XIV-lea*, în vol. *Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin şi Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei*, îngrijit de Dumitru Ţeicu şi Ionel Cândea, Brăila, 2008, p. 507-522.
621. Papacostea, Ş., *De Vicina à Kilia. Byzantins et Génois aux bouches du Danube au XIV*[e] *siècle*, în *RESEE*, 16, 1978, 1, p. 65-79.
622. Papacostea, Ş., *Desăvârşirea emancipării politice a Ţării Româneşti şi a Moldovei (1330-1392)*, în idem, *Evul mediu românesc. Realităţi politice şi curente spirituale*, Bucureşti, 2001, p. 9-39.
623. Papacostea, Ş., *Destinul politic al unei aşezări strategice: Chilia în secolul al XV-lea*, în vol. *Istoria: utopie, amintire şi proiect de viitor. Studii de istorie oferite Profesorului Andrei Pippidi la împlinirea vârstei de 65 de ani*, editori: Radu G. Păun, Ovidiu Cristea, Iaşi, 2013, p. 209-217.

624. Papacostea, Ş., *Drumurile comerciale internaţionale şi geneza statelor româneşti în viziunea lui N. Iorga şi în istoriografia zilelor noastre*, în *SMIM*, XVIII, 2000, p. 45-56.
625. Papacostea, Ş., *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, ediţie adăugită, Bucureşti, 1999.
626. Papacostea, Ş., *Genovezii în Marea Neagră (1261-1453). Metamorfozele unei hegemonii*, în vol. *Marea Neagră. Puteri maritime – puteri terestre (sec. XIII-XVIII)*, coord. O. Cristea, Bucureşti, 2006, p. 21-49.
627. Papacostea, Ş., *Întemeiere şi descălecat în tradiţia istorică a constituirii Ţării Româneşti*, în *SMIM*, XIX, 2001, p. 61-66.
628. Papacostea, Ş., *La mer Noire: du monopole byzantin à la domination des Latins aux Détroits*, în *RRH*, XXVII, nr. 1-2, 1988, p. 49-71.
629. Papacostea, Ş., *Maurocastrum şi Cetatea Albă: identitatea unei aşezări medievale*, în *RI*, t. 6, nr. 11-12, 1995, p. 911-915.
630. Papacostea, Ş., *Moldova: Desăvârşirea unui stat. Ţara de Sus şi Ţara de Jos*, în *SMIM*, XXIX, 2011, p. 9-26.
631. Papacostea, Ş., *Orientări şi reorientări în politica externă românească: anul 1359*, în *SMIM*, XXVII, 2009, p. 9-24.
632. Papacostea, Ş., *"Prima unire românească": Voievodatul de Argeş şi Ţara Severin*, în *SMIM*, XXVIII, 2010, p. 9-24.
633. Papacostea, Ş., *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată şi Imperiul mongol*, Bucureşti, 1993.
634. Papacostea, Ş., *Ştiri noi cu privire la istoria husitismului în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*, în idem, *Evul mediu românesc. Realităţi politice şi curente spirituale*, Bucureşti, 2001, p. 279-286.
635. Papacostea, Ş., *Un călător în ţările române la începutul veacului al XV-lea*, în *SRdI*, t. 18, nr. 1, 1965.
636. Papacostea, Ş., *Un episod al rivalităţii polono-ungare în secolul al XV-lea: campania lui Matia Corvin în Moldova (1467) în lumina unui izvor inedit*, în idem, *Evul mediu românesc. Realităţi politice şi curente spirituale*, Bucureşti, 2001, p. 186-202.
637. Papacostea, Ş., *Une révolte antigénoise en mer Noire et la riposte de Gênes (1433-1434)*, în *IMN*, I, 1994, p. 279-290.
638. Papacostea, Ş., Ciocîltan, V., *Marea Neagră. Răspântie a drumurilor intercontinentale (1204-1453)*, Constanţa, 2007.
639. Paragină, A., *Habitatul medieval de la curbura exterioară a Carpaţilor în secolele X-XV*, Brăila, 2002.
640. Parasca, P., *Cine a fost "Laslău, craiul unguresc" din tradiţia medievală despre întemeierea Ţării Moldovei?*, în Revista de Istorie şi Politică, an. IV, nr. 1, 2011, p. 7-21.
641. Parasca, P., *Continuitate sau discontinuitate dinastică în Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în Revista de Istorie şi Politică, an. V, nr. 1, 2012, p. 17-67.
642. Parasca, P., *În problema izvoarelor tradiţiei medievale a întemeierii Moldovei*, în Revista de Istorie şi Politică, an. IV, nr. 2, 2011, p. 62-87.
643. Parasca, P., *Primii voievozi ai Ţării Moldovei*, în Cugetul. Revistă de istorie şi cultură, 3 (19), 4 (20), Chişinău, 2003.
644. Pascu, Şt., *Cnezi-cnezate, voievozi, crainici-crăinicii din Maramureş*, în vol. *Maramureş. Vatră de istorie milenară*, Cluj-Napoca, 1997, p. 30-73.
645. Pascu, Şt., *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I-II, Cluj-Napoca, 1979.
646. Pâclişanu, Z., *Mărunţişuri istorice*, în Cultura creştină, XVI, nr. 7-8, 1936, p. 390-405.

647. Pâclişanu, Z., *Ungaria şi acţiunea catolică în Orient*, în *RIR*, XIV, fasc. 1, 1944, p. 180-197.
648. Pâclişanu, Z., *Vechile districte româneşti de peste munţi*, în *RIR*, XIII, fasc. 3, 1943, p. 19-29.
649. Pârnuţă, Gh., *Câmpulung-Muscel, ieri şi azi*, Câmpulung-Muscel, 1974.
650. Pecican, O., *Dragoş Vodă. Originea ciclului legendar despre întemeierea Moldovei*, în *AIIC*, XXXIII, 1994, p. 221-232.
651. Pecican, O., *Istoriografie, context documentar şi istorie în Transilvania la mijlocul secolului XIV*, în vol. *Studii istorice româno-ungare*, editor Lucian Nastasă, Iaşi, 1999, p. 19-26.
652. Pecican, O., *Troia, Veneţia, Roma*, Bucureşti, 2007.
653. Petit, P., *La crise de l'Empire (des dernieres Antonins à Dioclétien)*, Paris, 1974.
654. Petolescu, C. C., *Originea numelui râului Argeş*, în Argessis, t. X, 2001, p. 21-23.
655. Petolescu, C. C., *Varia Daco-romana (VII-VIII)*, în Thraco-Dacica, V, 1-2, 1984, p. 188-193.
656. Pienaru, N., *Timurizii şi Marea Neagră*, în vol. *Marea Neagră. Puteri maritime – puteri terestre (sec. XIII-XVIII)*, coord. O. Cristea, Bucureşti, 2006, p. 159-198.
657. Pilat, L., *Iaşii şi drumul comercial moldovenesc*, în vol. *The Steppe Lands and the World Beyond Them: Studies in Honor of Victor Spinei on his 70th Birthday*, editori Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon, Iaşi, 2013, p. 563-568.
658. Pilat, L., *Între Roma şi Bizanţ. Societate şi putere în Moldova (secolele XIV-XVI)*, Iaşi, 2008.
659. Pilat, L., *Sfântul Scaun şi întemeierea Moldovei*, în *RI*, t. XIX, nr. 1-2, 2008, p. 29-48.
660. Pilat, L., *Studii privind relaţiile Moldovei cu Sfântul Scaun şi Patriarhia Ecumenică (secolele XIV-XVI)*, Iaşi, 2012.
661. Pinter, Z.-K., *Originea şi aşezarea populaţiei saxone în Transilvania*, în vol. *2000 de ani de relaţii intereuropene Orient-Occident*, Bucureşti, 2004, p. 117-126.
662. Pinter, Z.-K., Dragotă, A., Ţiplic, I. M., *Piese de podoabă şi vestimentaţie la grupurile etnice din Transilvania (sec. 7-12)*, Alba-Iulia, 2006, p. 28-30.
663. Pinter, Z. K., Ţiplic., I. M., Urduzia, Cl., *Capidava, sector VIII (extra muros)*, în *CCA*, campania 2007.
664. Pinter, Z. K., Urduzia, Cl., *Capidava, sector VIII (extra muros)*, în *CCA*, campaniile 2008, 2009, 2010.
665. Pinter, Z. K., Dobrinescu., C. I., Dragotă, A., Kelemen, B., *Cercetări preliminare în necropola medievală de la Capidava (com. Topalu, jud. Constanţa)*, în Pontica, 44, 3, 2011, p. 387-400.
666. Pippidi, A., *Contribuţii la studiul legilor războiului în evul mediu*, Bucureşti, 1974.
667. Pippidi, A., *Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne*, Bucureşti-Paris, 1980.
668. Pippidi, A., *Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI-XVIII*, ediţie revăzută şi adăugită, Bucureşti, 2001.
669. Pirenne, H., *Mahomed şi Carol cel Mare*, Bucureşti, 1996.
670. Pirenne, H., *Oraşele evului mediu*, Cluj Napoca, 2000.
671. Pistarino, G., *Notai Genovesi in Oltremare. Atti rogati a Chilia d'a Antonio di Ponzò (1360-1361)*, Genova, 1971.
672. Platon, Al. Fl., *Despre desincronizarea discursului istoriografic*, în Xenopoliana, 1, 1-4, 1993, p. 42-45.

673. Pleşia, D., *Cneazul Ioan (1247) şi urmaşii săi: o ipoteză (dar poate) şi o explicaţie*, în *ArhGen*, II (VII), nr. 3-4, 1995, p. 133-137.
674. Polevoi, L. L., *Problema apariţiei oraşelor în Moldova medievală (istoria cercetării, rezultatele şi perspectivele ei)*, în vol. *Молдавский феодализм. Общее и особенное (история и культура)*, Chişinău, 1991, p. 67-93.
675. Polevoi, L. L., *Городское гончарство Пруто-Днестровъя в XIV веке*, Chişinău, 1969.
676. Polevoi, L. L., *Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV вв*, Chişinău, 1979.
677. Poncea, T.-V., *Geneza oraşului medieval românesc în spaţiul extracarpatic*, Bucureşti, 1997.
678. Pop, I.-A., *"Din mâinile valahilor schismatici…". Românii şi puterea în Regatul Ungariei medievale (secolele XIII-XIV)*, Bucureşti, 2011.
679. Pop, I.-A., *Elita românească din Transilvania în secolele XIII-XIV (origine, statut, evoluţie)*, în vol. *Nobilimea românească din Transilvania/Az erdélyi román nemesség*, coord. Marius Diaconescu, Satu Mare, 1997, p. 36-63.
680. Pop. I.-A., *Istoria, adevărul şi miturile*, Bucureşti, 2002.
681. Pop, I.-A., *Medieval Genealogies of Maramureş. The Case of the Gorzo (Gurzău) Family of Ieud*, în Transylvanian Review, Vol. XIX, Supplement No.1, 2010, p. 127-141.
682. Pop, I.-A., *Noi comentarii asupra Diplomei cavalerilor ioaniţi (1247) şi a contextului emiterii sale*, în vol. *Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin şi Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei*, îngrijit de Dumitru Ţeicu şi Ionel Cândea, Brăila, 2008, p. 225-242.
683. Pop, I.-A., *Observaţii privitoare la structura etnică şi confesională a Ungariei şi Transilvaniei medievale (secolele IX-XIV)*, în *Istoria României. Pagini transilvane*, Cluj-Napoca, 1994.
684. Pop, I.-A., *Regatul Ungariei între Apus şi Răsărit: Catolici şi noncatolici în secolele XIII-XIV*, în *AIIC*, XXXVI, 1997, p. 309-315.
685. Pop, I.-A., *Testimonies on the Ethno-Confessional Structure of Medieval Transylvania and Hungary (9th-14th centuries)*, în Transylvanian Review, Vol. XIX, Supplement No.1, 2010, p. 9-41.
686. Popa, R., *Biserica de piatră din Cuhea şi unele probleme privind istoria Maramureşului în secolul al XIV-lea*, în *SCIV*, t. 17, nr. 3, 1966, p. 511-528.
687. Popa, R., *Câteva observaţii pe marginea recentelor cercetări arheologice din centrul municipiului Iaşi*, în *SCIVA*, t. 35, nr. 4, 1984, p. 345-352.
688. Popa, R., *Cnezatul Marei*, Baia Mare, 1969.
689. Popa, R., *La începuturile evului mediu. Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1988.
690. Popa, R., *O sobă cu cahle-oală din sec. XIV la Cuhea-Maramureş*, în *SCIV*, t. 24, nr. 4, 1973, p. 671-679.
691. Popa, R., *Păcuiul lui Soare. O aşezare dunăreană cu trăsături urbane în veacurile XIII-XV*, în *SRdI*, t. 17, nr. 1, 1964, p. 107-115.
692. Popa, R., *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1997.
693. Popa, R., *Urmele unui sat părăsit din feudalismul timpuriu în hotarul Sighetului Marmaţiei*, în *SCIVA*, t. 26, nr. 2, 1975, p. 271-282.
694. Popa, R., Zdroba, M., *Şantierul arheologic Cuhea. Un centru voievodal din veacul al XIV-lea*, Baia Mare, 1966.
695. Popescu, Em., *Creştinismul pe teritoriul României până în secolul al VII-lea în lumina noilor cercetări*, în *MB*, 37, nr. 4, 1987, p. 34-49.

696. Popescu, Em., *Inscripțiile greceşti şi latine din secolele IV-XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976.
697. Popescu, Em., *Organizarea ecleziastică a provinciei Scythia Minor în secolele IV-VI*, în *ST*, 32, nr. 7-10, 1980, p. 590-605.
698. Popescu, Em., *Ştiri noi despre istoria Dobrogei în secolul al XI-lea: Episcopia de Axiopolis*, în vol. *Monumente istorice şi izvoare creştine. Mărturii de străveche existență şi de continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos şi al Dobrogei*, Galați, 1987, p. 127-147.
699. Popescu, Em., *Zur Geschichte der Stadt in Kleinskytien in der Spätantike. Ein epigraphischer Beitrag*, în Dacia, N.S., 19, 1975, p. 173-182.
700. Popescu, P., *Biserica romano-catolică Sf. Iacob din Câmpulung Muscel*, Câmpulung Muscel, 2006.
701. Popescu-Sireteanu, I., *Numele MOLDOVA*, în *Studii de onomastică*, III, Cluj-Napoca, 1982, p. 290-300.
702. Popescu-Sireteanu, I., *Siretul între legendă şi istorie*, în *Siretul. Vatră de istorie şi cultură românească*, coord. Ion Popescu-Sireteanu, Iaşi, 1994.
703. Porcescu, Sc., *Catedrala episcopală a Romanului*, în *MMS*, XLIV, nr. 1-2, 1968, p. 57-63.
704. Porcescu, Sc., *Episcopia Romanului*, Roman, 1984.
705. Porcescu, Sc., *Episcopia Romanului în secolul XV. Întemeiere şi organizare*, Bucureşti, 1941.
706. Postică, Gh., *Cetatea Orheiului Vechi în lumina cercetărilor arheologice din anii 1996-2000*, în *AM*, XXVI, 2003, p. 101-106.
707. Postică, Gh., *Orheiul Vechi. Cercetări arheologice (1996-2001)*, Iaşi, 2006.
708. Preda, C., *Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană*, în *SCIV*, t. 23, nr. 3, 1972, p. 375-417.
709. Preda, C., *Circulația monedelor romane post-aureliene în Dacia*, în *SCIVA*, t. 26, nr. 3, 1975, p. 441-485.
710. Preda, C., *Geto-dacii din bazinul Oltului Inferior. Dava de la Sprâncenata*, Bucureşti, 1986.
711. Protase, D., *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii,* Bucureşti, 1966.
712. Pungă, Gh., *Câteva considerații privitoare la tratatul munteano-maghiar din 7 martie 1395*, în vol. *Itinerarii istoriografice. Profesorului Leonid Boicu la împlinirea vârstei de 65 de ani*, coord. Gabriel Bădărău, Iaşi, 1996, p. 51-58.
713. Pungă, Gh., *Studii de istorie medievală şi de ştiințe auxiliare* (I), Iaşi, 1999.
714. Puşcaşu, N. N., Puşcaşu, V.-M., *Mărturii de civilizație şi urbanizare medievală descoperite în vatra istorică a Iaşilor*, în *RMMMIA*, 2, 1983, p. 20-64.
715. Puşcaşu, V., *Actul de ctitorire ca fenomen istoric înȚaraRomânească şi Moldova până la sfârşitul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 2001.
716. Rachev, R., *Quelques remarques sur l'Onglos*, în vol. *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, Brăila, 2004, p. 277-282.
717. Rădulescu, A., *Die Keramik von Siret (14. Jh.). Zur archäologischen Erforschung der moldauischen mittelalterlichen Stadt*, în Dacia, N.S., 16, 1972, p. 225-242.
718. Rădulescu, A., Bitoleanu, I., *Istoria românilor dintre Dunăre şi Mare. Dobrogea*, Bucureşti, 1979.
719. Rădvan, L., *Coloniştii germani, fondarea oraşelor din țările române şi metamorfozele istoriografiei române din secolul XX*, în *HU*, t. XIX, 2011, p. 119-140.

720. Rădvan, L., *Contribuţii la istoria unui vechi oraş al Moldovei: Bârlad*, în vol. *The Steppe Lands and the World Beyond Them: Studies in Honor of Victor Spinei on his 70th Birthday*, editori Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon, Iaşi, 2013, p. 543-561.
721. Rădvan, L., *Oraşele din Ţara Românească până la sfârşitul secolului al XVI-lea*, Iaşi, 2004.
722. Rădvan, L., *Oraşele din Ţările Române în Evul Mediu*, Iaşi, 2012.
723. Răuţescu, I., *Câmpulung-Muscel. Monografie istorică*, Câmpulung-Muscel, 1943.
724. Reli, S., *Oraşul Siret în vremuri de demult. Din trecutul unei vechi capitale a Moldovei*, Cernăuţi, 1927.
725. Rezachevici, C., *Când apare "familia domnească a Basarabilor"?*, în vol. *Naţiunea română. Idealuri şi realităţi istorice. Acad. Cornelia Bodea la 90 de ani*, îngrijit de Alexandru Zub, Venera Achim, Nagy Pienaru, Bucureşti, 2006, p. 172-189.
726. Rezachevici, C., *Cronologia domnilor din Ţara Românească şi Moldova. I. Secolele XIV-XVI*, Bucureşti, 2001.
727. Rezachevici, C., *De unde venea şi unde a păstorit primul mitropolit al Ţării Româneşti?*, în Argessis, t. VIII, 1999, p. 63-72.
728. Rezachevici, C., *Dinastiile "Basarabilor". Precizări necesare şi puncte de vedere noi*, în Academia Română. Memoriile secţiei de ştiinţe istorice şi arheologie, s. IV, t. XXXII, 2007, p. 133-153.
729. Rezachevici, C., *Ringala-Ana. Un episod dinastic în relaţiile moldo-polono-lituaniene din vremea lui Alexandru cel Bun*, în *RdI*, t. 35, nr. 8, 1982, p. 917-922.
730. Rezachevici, C., *Istoria popoarelor vecine şi neamul românesc în evul mediu*, Bucureşti, 1998.
731. Rowell, S. C., *Lithuania Ascending: a pagan empire within east-central Europe, 1295-1345*, Cambridge University Press, 1994.
732. Russev, N. D., *Centrele urbane din spaţiul dintre Nistru şi Dunăre în perioada dominaţiei Hoardei de Aur*, în vol. *Молдавский феодализм. Общее и особенное (история и культура)*, Chişinău, 1991, p. 39-66.
733. Rusu, A. A., *Castelarea carpatică. Fortificaţii şi cetăţi din Transilvania şi teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Cluj-Napoca, 2005.
734. Rusu, A. A., *Cetatea Alba Iulia în secolele XI-XV. Cercetări vechi şi noi*, în Ephemeris Napocensis, IV, 1994, Cluj-Napoca, p. 331-351.
735. Rusu, M., *Aspecte ale genezei târgurilor şi oraşelor medievale din Transilvania*, în *HU*, t. II, 1, 1994, p. 23-42.
736. Rusu, M., *Consideraţii cu privire la situaţia social-economică şi politică a primelor formaţiuni statale româneşti*, în *AMN*, XXI, 1984, p. 181-195.
737. Sacerdoţeanu, A., *Lupta moldovenilor cu litvanii în 1377*, extras din Volumul Omagial pentru fraţii Alexandru şi Ion I. Lapedatu, Bucurşti, 1936, p. 773-778.
738. Sacerdoţeanu, A., *Marea invazie tătară şi sud-estul european*, Bucureşti, 1933.
739. Sacerdoţeanu, A., *Mormântul de la Argeş şi zidirea Bisericii Domneşti*, în *BCMI*, XXVIII, fasc. 84, 1935, p. 49-57.
740. Sacerdoţeanu, A., *Originea Băniei şi a "banilor" la români*, în Historica, II, 1971, p. 79-96.
741. Sacerdoţeanu, A., *Originea şi condiţiile social-economice ale dezvoltării vechiului oraş Râmnicul Vîlcea*, în Buridava. Studii şi materiale, 1, 1972, p. 37-56.
742. Sacerdoţeanu, A., *"Procelnicul", o instituţie medievală românească. Din istoria relaţiilor româno-turcice*, în *AUB*, XV, 1966, p. 49-57.

743. Sacerdoțeanu, A., *Succesiunea domnilor Moldovei până la Alexandru cel Bun, pe baza documentelor din secolul al XIV-lea şi a cronicilor româneşti din secolul al XV-lea şi al XVI-lea, scrise în limba slavonă*, în Romanoslavica (Istorie), XI, 1965, p. 219-236.
744. Sălăgean, T., *Note asupra relațiilor dintre voievodatul lui Litovoi şi Țara Hațegului*, în vol. *Studia Varia in Honorem Professoris Ştefan Ştefănescu Octogenarii*, Brăila, 2009, p. 115-122.
745. Sălăgean, T., *Relațiile internaționale în sud-estul Europei în primul sfert al secolului al XIV-lea*, în vol. *SUBB*-Historia, XLI, nr. 1-2, 1996, p. 135-152.
746. Sălăgean, T., *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Cluj-Napoca, 2007.
747. Sălăgean, T., *Transilvania şi invazia mongolă din 1285*, în vol. *Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin şi Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei*, îngrijit de Dumitru Țeicu şi Ionel Cândea, Brăila, 2008, p. 271-282.
748. Sălăgean, T., *Un voievod al Transilvaniei - Ladislau Kán (1294-1315)*, Cluj-Napoca, 2007.
749. Sâmpetru, M., Şerbănescu, D, *Ceramica de tip urban din aşezarea medievală timpurie de la Chirnogi (jud. Ilfov)*, în *SCIVA*, t. 26, nr. 2, 1975, p. 241-270.
750. Scripcariuc, I., *Structuri administrative din Țara Moldovei. De la "marca" lui Dragoş voievod la ținutul Sucevei*, în *AIIAI*, XLIX, 2012, p. 3-14.
751. Setton, K. M., *The Papacy and the Levant (1204-1571). Vol. I. The Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Philadelphia, 1976.
752. Simedrea, T., *Viața mînăstirească în Țara Românească înainte de 1370*, în *BOR*, LXXX, nr. 7-8, 1962, p. 673-687.
753. Simionescu, D., *Tradiția istorică şi folclorică în problema "întemeierii" Moldovei*, în vol. *Studii de folclor şi literatură*, Bucureşti, 1967, p. 27-50.
754. Simon, Al., *Moldova între Vilnius şi Moscova. Anii trecerii de la Roma la Constantinopol (1386-1389)*, în *SUBB*-Historia, XLVIII, nr. 1-2, 2008, p. 3-56.
755. Siruni, H. Dj., *Armenii în viața economică a Țărilor Române*, în Balcania, II-III (1939-1940), p. 107-197.
756. Solomon, F., *Dominație politică şi structuri confesionale în Moldova de Jos la vremea întemeierii statului*, în *AIIAI*, XXX, 1993, p. 237-252.
757. Solomon, F., *Domnie şi biserică în Țara Moldovei în a doua jumptate a secolului XIV. Implicații haliciene*, în *AIIAI*, XXXII, 1995, p. 26-35.
758. Solomon, F., *Episcopia Cumaniei – Episcopia Milcoviei. Două episoade din istoria relațiilor româno-maghiare*, în vol. *Studii istorice româno-ungare*, editor Lucian Nastasă, Iaşi, 1999, p. 7-18.
759. Solomon, F., *Politică şi confesiune la început de Ev Mediu moldovenesc*, Iaşi, 2004.
760. Sophoulis, P., *Byzantium and Bulgaria (775-831)*, Brill-Leiden, 2012.
761. Spinei, V., *Cetatea Albă în însemnările de călătorie ale pelerinilor ruşi din secolele XIV-XV*, în vol. *Națiunea română. Idealuri şi realități istorice. Acad. Cornelia Bodea la 90 de ani*, îngrijit de Alexandru Zub, Venera Achim, Nagy Pienaru, Bucureşti, 2006, p. 483-491.
762. Spinei, V., *Comerțul şi geneza oraşelor din sud-estul Moldovei (secolele XIII-XIV)*, în *AB*, I, 1993, p. 171-236.
763. Spinei, V., *Episcopia cumanilor. Coordonate evolutive*, în *AM,* XXX, 2007, p. 137-180.

764. Spinei, V., *Formaţiuni prestatale la răsărit de Carpaţii Orientali*, în vol. *Aspecte ale civilizaţiei româneşti în secolele XIII-XVII*, coord. Emil Ioan Emandi, Suceava, 1986, p. 45-53.
765. Spinei, V., *Generalităţi privind oraşele medievale din Moldova*, în Arheologia Medievală, I, Reşiţa, 1996.
766. Spinei, V., *Informaţiile istorice despre populaţia românească de la est de Carpaţi în secolele XI-XIV*, în *AIIAI*, XIV, 1977, p. 1-21.
767. Spinei, V., *Marile migraţii din estul şi sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Iaşi, 1999.
768. Spinei, V., *Moldova în secolele XI-XIV*, Chişinău, 1992.
769. Spinei, V., *Mongolii şi românii în sinteza de istorie ecleziastică a lui Tholomeus din Lucca*, Iaşi, 2012.
770. Spinei, V., *Realităţi etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români şi turanici*, Iaşi, 1985.
771. Spinei, V., *Terminologia politică a spaţiului est-carpatic în perioada constituirii statului feudal de-sine-stătător*, în vol. *Stat, societate, naţiune. Interpretări istorice*, îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduţiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1982, p. 66-79.
772. Spinei, V., Gherman, E., *Şantierul arheologic Siret (1993)*, în *AM*, XVIII, 1995, p. 229-250.
773. Spuler, B., *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland (1223-1502)*, ed. a II-a, Wiesbaden, 1965.
774. Stahl, H. H., *Studii de sociologie istorică*, Bucureşti, 1972.
775. Stahl, H. H., *Teorii şi ipoteze privind sociologia orânduirii tributale*, Bucureşti, 1980.
776. Stănescu, E., *Denumirile bizantine ale regiunii de la Dunărea de Jos în secolele X-XII în sensul lor istoric*, în *SCIV*, 19, 1968, 3, p. 460-490.
777. Stângă, I., *Viaţa economică la Drobeta în secolele II-VI p. Ch.*, Bucureşti, 1998.
778. Stoicescu, N., *"Descălecat" sau întemeiere? O veche preocupare a istoriografiei româneşti. Legendă şi adevăr istoric*, în vol. *Constituirea statelor feudale româneşti*, Bucureşti, 1980, p. 97-164.
779. Suceveanu, Al., Barnea, Al., *La Dobroudja romaine*, Bucureşti, 1991.
780. Sýkora, J., *Poziţia internaţională a Moldovei în timpul lui Laţcu: lupta pentru independenţă şi afirmare pe plan extern*, în *RdI*, t. 29, nr. 8, 1976, p. 1135-1151.
781. Székely, M. M., *Familii de boieri din Moldova de origine transilvăneană (secolele XIV-XVI)*, în *ArhGen*, I (VI), nr. 1-2, 1994, p. 95-104.
782. Şandru, I., *Contribuţii istorico-geografice asupra dezvoltării oraşului Rădăuţi*, în *Probleme de geografie*, vol. II, Bucureşti, 1955, p. 227-242.
783. Şerban, C., *Cine a fost Tihomir, tatăl lui Basarab I zis Întemeietorul?*, în *RI*, t. 14, nr. 1-2, Bucureşti, 2003, p. 265-272.
784. Şerban, C., *Geneza oraşelor medievale româneşti*, în *SAI*, XIV, 1969, p. 59-72.
785. Şerbănescu, N., *Mitropoliţii Ungrovlahiei*, în *BOR*, LXXVII, nr. 7-10, 1959, p. 722-826 (reeditat în vol. *Întemeierea Mitropoliei Ţării Româneşti. Studii publicate în anul 1959, la împlinirea a 600 de ani de existenţă*, Bucureşti, 2010, p. 131-352).
786. Şerbănescu, N., *Titulatura mitropoliţilor, jurisdicţia, hotarele şi reşedinţele Mitropoliei Ungrovlahiei*, în *BOR*, LXXVII, nr. 7-10, 1959, p. 698-721 (reeditat în vol. *Întemeierea Mitropoliei Ţării Româneşti. Studii publicate în anul 1959, la împlinirea a 600 de ani de existenţă*, Bucureşti, 2010, p. 82-130).

787. Şimanschi, L., *Istoriografia româno-slavă din Moldova. Lista domniilor din a doua jumătate a secolului XIV*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 119-135.
788. Şimanschi, L., *Începutul elaborării cronicii lui Ştefan cel mare*, în vol. *Profesorului Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare,* îngrijit de Ion Agrigoroaiei, Iaşi, 1983, p. 39-46 (reluat în vol. *Ştefan cel Mare şi Sfânt. 1504-2004. Portret în istorie*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, p. 238-244).
789. Şimanschi, L., Ignat, G., *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc (I)*, în *AIIAI*, IX, 1972, p. 107-130.
790. Şimanschi, L., Ignat, G., *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc (II)*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 123-149.
791. Şlapac, M., *Imaginea oraşului Chilia în lumina surselor documentare*, în *HU*, t. X, nr. 1-2, 2002, p. 27-43.
792. Şlapac, M., *Edificii religioase la Cetatea Albă şi Cetatea Sucevei (secolele XIV-XV)*, în *SMIM*, XXII, 2004, p. 117-124.
793. Şlapac, M., *Arhitectura de apărare din Moldova medievală*, teza de doctorat, Chişinău, 2004.
794. Ştefan, Gh., Barnea, I., Comşa, M., Comşa, E., *Dinogeţia, I, Aşezarea feudală timpurie de la Bisericuţa-Garvăn*, Bucureşti, 1967.
795. Ştefan, Gh., Barnea, I., Mitrea, B., *Şantierul arheologic Garvăn (Dinogetia)*, în *MCA*, 8, 1962, p. 675-692.
796. Ştefănescu, Şt., *Bănia în Ţara Românească*, Bucureşti, 1965.
797. Ştefănescu, Şt., *"Întemeierea" Moldovei în istoriografia românească*, în *SRdI*, t. 12, nr. 6, 1959, p. 35-54.
798. Ştefulescu, Al., *Gorjul istoric şi pitoresc*, Târgu-Jiu, 1904.
799. Ştefulescu, Al., *Istoria Târgu-Jiului*, Târgul-Jiului, 1906.
800. Ştefulescu, Al., *Mânăstirea Tismana*, Bucureşti, 1909.
801. Tanaşoca, N.-Ş., *O problemă controversată de istorie balcanică: participarea românilor la restaurarea ţaratului bulgar*, în vol. *Răscoala şi statul Asăneştilor. Culegere de studii*, coord. Eugen Stănescu, Bucureşti, 1989, p. 153-180.
802. Tanaşoca, N.-Ş., *Semnificaţia istorică a unui însemn heraldic: stema "regelui Vlahiei" din armorialul Wijnbergen*, în *AIIAI*, XXIV, 1987, nr. 1, p. 59-70.
803. Tănase, Thomas, *Le "Khan" Nogaï et la Géopolitique de la Mer Noire en 1287 à travers un document missionnaire: la lettre de Ladislas, custode de Gazarie*, în Annuario dell'Instituto Romeno di cultura e ricerca Umanista di Venezia, nr. 6-7 (2004-2005), p. 267-303.
804. Teodor, D. Gh., *Quelques aspects concernant lea relations entre Roumains, Byzantins et Bulgares aux IXe- Xe siècles n.è.,* în *AIIAI*, XXIV, nr. 2, 1987, p. 1-16.
805. Teodor, D. Gh., *Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI-VII d.Hr.*, în *AM*, XVII, 1994, p. 223-251.
806. Teodor, D. Gh., *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n.. Contribuţii arheologice şi istorice la problema formării poporului român*, Iaşi, 1978.
807. Teodor, D. Gh., *Un cnezat românesc la est de Carpaţi în veacurile IX-XI e.n.*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 81-87.
808. Theodorescu, R., *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (secolele X-XIV)*, Bucureşti, 1974.

809. Tiron, T.-R., *Bestiarul heraldic muntean. O încercare de sistematizare*, în *Lumea animalelor. Realităţi, reprezentări, simboluri*, vol. îngrijit de Maria Magdalena Székely, Iaşi, 2012, p. 390-406.
810. Toropu, O., Tătulea, C. M., *Sucidava-Celei*, Bucureşti, 1987.
811. Trâmbaciu, Şt., *Istoricul obştii câmpulungenilor musceleni în Evul Mediu şi prima jumătate a sec. al XIX-lea*, Bucureşti, 1997.
812. Tudor, D., *Sucidava*, Craiova, 1976.
813. Turcuş, Ş., *Antroponimele teoforice în Transilvania în secolele XI-XIV*, în *AIIC*, t. L, 2011, p. 15-27.
814. Turcuş, Ş., *Sfântul Scaun şi românii în secolul al XIII-lea*, Bucureşti, 2001.
815. Ţiplic, I. M., *Consideraţii cu privire la liniile întărite de tipul prisăcilor din Transilvania (sec. IX-XIII)*, în Acta Terrae Septemcastrensis, 1, 2002, 147-164.
816. Ţiplic, I. M., *Organizarea defensivă a Transilvaniei în Evul Mediu*, Bucureşti, 2006.
817. Ursachi, V., *Episcopia Romanului. Cercetări arheologice*, Roman, 2008.
818. Ursachi, V., *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, Bucureşti, 1995.
819. Ursu, I., *Relaţiunile Moldovei cu Polonia până la mortea lui Ştefan cel Mare*, Piatra Neamţ, 1900.
820. Uzelac, Al., *Tatars and Serbs at the End of the Thirteenth Century*, în *RIM*, nr. 5-6, 2011, p. 9-20.
821. Vásáry, I, *Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365*, Cambridge University Press, 2005.
822. Vasilescu, Alexandru Al., *Drumurile "tătăreşti" în lumina noilor descoperiri arheologice din judeţul Suceava*, în Studii şi materiale, Suceava, 1969, p. 43-65.
823. Vasiliu, I., *Săpăturile de la Dinogetia (1982-1985)*, în Peuce, 10, 1991, p. 371-391.
824. Vasiloiu, I., *Dogmă şi cotidian la comunităţile catolice din Ţara Românească*, în vol. *Modele culturale şi realităţi cotidiene în societatea românească (sec. XV-XIX)*, coord. Claudiu Neagoe, Bucureşti, 2010, p. 80-110.
825. Vătăşianu, V., *Datarea celor două ctitorii de la Vodiţa*, în Academia Română. Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice, s. IV, t. IV, 1977, p. 27-34.
826. Vătăşianu, V., *Istoria artei feudale în ţările române*, vol. I, Bucureşti, 1959.
827. Vîlceanu, D., *Cu privire la tehnica de contrucţie a zidului de incintă al cetăţii bizantine de la Păcuiul lui Soare (secolul X)*, în *SCIV*, t. 16, nr. 2, 1965, p. 291-305.
828. Vîlceanu, D., *Debarcaderul şi problema poziţiei geografice a cetăţii bizantine de la Păcuiul lui Soare*, în *SCIV*, t. 18, nr. 4, 1967, p. 593-615.
829. Vîlceanu, D., *Situaţia meşteşugurilor în Dobrogea în sec. X-XII*, în Pontica, 5, 1972.
830. Vîrtosu, E., *Din sigilografia Moldovei şi a Ţării Româneşti*, în *DIR*, Introducere, vol. II, Bucureşti, 1956.
831. Vîrtosu, E., *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova (până în secolul al XVI-lea)*, Bucureşti, 1960.
832. Vergatti, R. Şt., *Problematica porturilor dobrogene în secolele al XIII-lea şi al XIV-lea*, în vol. *Închinare lui Petre Ş. Năsturel la 80 de ani*, Brăila, 2003, p. 87-94.
833. Vergatti, R. Şt., *Români, bulgari, cumani şi tătari la Dunărea de Jos în prima jumătate a sec. al XIII-lea*, în *SMIM*, XXI, 2003, p. 81-101.
834. Verussi-Iosipescu, R., *Cetatea Albă, Cetatea Neagră*, în *RIM*, nr. 3-4, 2012, p. 18-23.

835. Verussi-Iosipescu, R., *Instalații portuare la Dunărea de Jos și în Pontul nord-vestic (sec. XIII-XVI)*, teză de doctorat, Târgovişte, 2012.
836. Vuia, R., *Legenda lui Dragoş. Contribuțiuni pentru explicarea originei şi formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei*, în *AIINC*, I (1921-1922), 1922, p. 300-309.
837. Vulpe, Al., *Limita de vest a Sciției la Herodot*, în Studii clasice, 24, 1986, p. 33-43.
838. Vulpe, R., Barnea, I., *Din istoria Dobrogei*, *Vol. II (Romanii la Dunărea de Jos)*, Bucureşti, 1968.
839. Zaharia, C., *Iosif I Muşat, întâiul mare ierarh român. Noi mărturii privind viața culturală şi spirituală a Moldovei în secolele XIV-XV*, Editura Episcopiei Romanului şi Huşilor, 1987.
840. Zugravu, N., *Creştinismul din regiunea dunăreană în mileniul I: trei probleme*, în *SAI*, LXVII, 2002, p. 79-90.
841. Zugravu, N., *Geneza creştinismului popular al românilor*, Bucureşti, 1997.

INDEX DE NUME

C

D

E

F

G

N

O, Ö

P

R

S

Ş

T

Ţ

U

V